SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER-I

EYLÜL/2021

EDİTÖRLER
DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖZDE SUNAL

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç T asarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan
Dr. Öğr. Üyesi Gözde Sunal
Birinci Basım / First Edition • © Eylül 2021
ISBN • 978-625-8002-24-9

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler- I

Eylül 2021

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖZDE SUNAL

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

SİNESTEZİDE ALGILAR

Çağlar SEZİŞ 1

Bölüm 2

SERHAD VE MEŞRÛİYET: OSMANLI-HABSBURG SAVUNMA SİSTEMLERİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI (1606-1664)

Mehmet SOLAK 9

Bölüm 3

GİRİŞİMCİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN SOSYAL GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Selma KILIÇ KIRILMAZ 27

Bölüm 4

EKONOMİK İSTİHBARAT

Ali HAMURCU 57

Bölüm 5

DEĞİŞEN TELEVİZYON KÜLTÜRÜ İÇİNDE TÜRKİYE'DE GÜNDÜZ KUŞAĞI PROGRAMLARI

Zehra DURSUN 71

Bölüm 6

ULUSLARARASI GÖÇ ÇEŞİTLERİ, SEBEPLERİ VE ÜLKELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Samet İŞBİLEN 101

Bölüm 7

HANEHALKLARININ EKONOMİK KRİZLERLE BAŞA ÇIKMA STRATEJİSİ OLARAK FİNANSAL OKURYAZARLIK: COVİD 19 KOŞULLARINDA BİR DEĞERLENDİRME

Arzu ŞENER 119

Bölüm 8
MUHASEBE DENETİMİNDE VOSVIEWER HARİTALAMA TEKNİĞİ
Gülsün İŞSEVEROĞLU 153

Bölüm 9
TURİZM BÖLGELERİNDE YABANCILARAYÖNELİK KONUT SATIŞI
Serdar CEYLAN 181

Bölüm 10
GERİLLA REKLAMCILIK
Murat SAĞLAM & Serhat BEKAR & Barış ALTUNTAŞ 205

Bölüm 11
LOESS REGRESYON YÖNTEMİNİN İNCELENMESİ
Yıldırım DEMİR 227

Bölüm 12
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK ALGILARI
Hande ŞAHİN & Aygen ÇAKMAK 245

Bölüm 13
II. MEŞRUTİYET'TE MUHALİF MATBUAT
Kemalettin KOÇ 263

Bölüm 14
SAMİR AMİN'İN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA KUZEY-GÜNEY İLİŞKİLERİ
Ali PETEK & Mustafa GÜDER 283

Bölüm 15

LEHÇE SÖZ BİRLİKTELİKLERİ ARASINDA BENZERLİK VE FARKLILIKLAR

Emrah GAZNEVİ 305

Bölüm 16

İLETİŞİM PERSPEKTİFİYLE SOSYAL GÜVEN: ANKARA İLİNDE BİR SAHA ÇALIŞMASI

Ayşem Aygün ATİLLA..... 325

Bölüm 17

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ ANAYASALARI İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN EĞİTİM AÇISINDAN ..... KARŞILAŞTIRILMASI

Ahmet ÇOBAN & Zühal AKYOL..... 361

Bölüm 18

YUNANİSTAN GÖÇMENLERİNİN MUTFAK KÜLTÜRÜNE AİT YEMEKLER VE BUNLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İrem ÇAFA & Ayşe Büşra MADENCİ 397

Bölüm 19

KALKINMANIN TEMEL DİNAMİKLERİNDEN MADENCİLİKLE İLGİLİ UYGULAMALARIN "SOSYOEKONOMİK" VE "SİYASİ" ANALİZİ (1923-1933)

Fahri ÖZTEKE..... 427

Bölüm 20

CAMBRIDGE ANALYTICA SKANDALI VE WHATSAPP KULLANICI SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA VERİ MADENCİLİĞİNE İLETİŞİMSEL BİR BAKIŞ

Ömer Faruk ÖZGÜR 467

Bölüm 21
AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA İFADE HÜRRİYETİNİN SINIRLANDIRILMASI
Ahmet BİLGİN & Mustafa AÇAR 501

Bölüm 1

SİNESTEZİDE ALGILAR

Çağlar SEZİŞ[1]

1 Doç. Dr., NORTHWEST ÜNİVERSİTESİ KLİNİK PSİKOLOJİ BÖLÜMÜ

GİRİŞ

Sinestezi hastalığı, beş duyu organımızla aldıklarımızı çift kombinasyon yaparak duyu birleşimleri olarak görülmektedir. Sinestezi öğrenilerek oluşan bir durum değil istemsizdir. Kurulan bağlantılar bilinçli veya keyfi yapılan bir durum değildir. Her sinestetikler için algılanan çift kombinasyonlar kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Örneğin bir sinestetik için 3 rakamı kişiye kırmızı rengi çağrıştırıyorsa başka bir sinestetik için 3 rakamı kişide mutluluk duygusunu çağrıştırabilmektedir. Başka bir deyişle anlam, kavram, renkleri koklamak veya kelimeyi tatmak gibi farklı anlam ve algıyla bağlantılıdır. Algıladıkları her kombinasyon değişmeden, yaşamları boyunca devam eder. Sinestetik yaratıcı olmakla birlikte diğer insanlara göre anlama yetenekleri de gelişmiştir. Yapılan araştırmalara göre sinestezi hem çevresel hem kalıtsal olabilmektedir. Beyine giden sinyaller farklı bölgeleri tetiklemektedir. Sinestezi farklı algı biçimleri oluşturduğundan anlama, düşünme süreçlerine büyük katkı sağladığı fark edilmiştir. Bu kişilerin resim, şiir, heykel gibi sanat dallarında başarılı oldukları gözlemlenmiştir.

Kadınlarda daha yaygın bir hastalık olduğu bazı araştırmalarda görülmektedir. Sinestezi %40'dan fazla bir oranla ailede başka kişilerde de görüldüğü, genetik bir durum olduğu da ortaya çıkmıştır.

YAYGIN SİNESTEZİ ÇEŞİTLERİ

Birçok farklı sinestezi türü vardır. İlişkisel sinestezi ve projektif sinestezi olarak iki gruba ayrılır. Kişi bir uyaran ile bir bağlantı hissettiğinde uyarıcı görür. Her ikili arasındaki bağlantı (uyarıcı-uyaran) her zaman aynı ilişkiyi ortaya çıkartır. Her sinestetikte değişerek duyma, koklama, hissetme veya tadına bakma durumları oluşmaktadır. En bilinenleri;

Kromestezi, sesler ve renkler arasında bağlantı kurar. Örneğin ''Do'' müzik notası kişide kırmızı renge karşılık gelebilmektedir. Başka bir sinestetikte yeşil renk algılanabilir.

Grafem-Renk Sinestezisi, grafikleri (harf veya rakamlar) renkle gölgelendirilmiş biçimde görmektedirler. Örneğin A harfi kırmızı görünmektedir. 9 rakamı mavi algılanabilmektedir.

Sözcüksel- Tatsal Sinestezi, bir kelimenin kişiye tat çağrıştırmasıdır.

FREKANS

Nicola Tesla demiştir ki: ''Eğer evrenin sırlarını bulmayı arzuluyorsanız enerji, frekans ve titreşimler üzerinden düşünün". Evrendeki her şey belirli bir frekansa sahiptir. Frekans; bir sabitin belirli bir ortamda saniyede titreşim sayısıdır. Birimi Hertz cinsindendir. Her maddenin olduğu gibi renklerin, seslerin ve kokuların da frekansları vardır. Aynı zamanda

bir canlının organlarının, beyninin, ve düşüncelerinin (duygu ve hislerin) de frekansları mevcuttur. Hatta dünyanın bile kendine ait özel bir frekansı vardır.

"Schumann rezonansları (SR) spektrum zirveleri bir dizi olan aşırı düşük frekanslı bir (ELF) kısım toprak 'in elektromanyetik alan spektrumu. Schumann rezonansları , Dünya yüzeyinin ve iyonosferin oluşturduğu boşluktaki yıldırım deşarjıyla uyarılan küresel elektromanyetik rezonanslar gibi gezegenin kendine ait frekans sistemi ve dünyamızın her tabakasında oluşan farklı frekans sistemleri seklinde titreşimi olmasından Dr. Otto Schumann'ın bu keşfine kendi adını vererek "Schumann rezonansı" demiştir.

Duygu Ve Renk Frekansların Bağdaştırılması

Her duygunun kendine ait frekansı bulunmaktadır. Bu frekanslarda en düşüğü 20 Hertz olan utangaçlık duygusudur. Utangaçlık duygusunun frekansına denk gelen düşük frekanslı renk, rakam, tat kişiye beyninde bu iki durumu çağrıştırabilir. Örneğin düşük frekanslı olan kırmızı rengi gördüğünde kişi de utanma duygusu oluşabilmektedir. Bu tamamen beynin iki benzer frekansı birbiriyle bağdaştırmasıdır. Utanç duygusundan sonra frekansı düşük olan diğer duygular sırasıyla; suçluluk, apati, acı, korkudur. Yine aynı şekilde düşük frekanslı olduklarından kırmızı renk ile bağdaştırılabilir.

Frekansın biraz daha artmasıyla görülen duygular sırasıyla; korku istek, öfkedir. Bu duyguların frekansı diğerlerine göre biraz daha yüksek olduğundan turuncu renkle aynı frekanstadır. Sırayla duygu ve renklerin frekansları şu şekilde artmaktadır; Kibir, cesaret sarı renktir. Tarafsızlık, hazırlık yeşil renktedir. Kabul etme, bilinç, sevgi açık mavi renktedir. Neşe, harmoni koyu mavidir. Aydınlanma, en yüksek frekanslı duygu olup mor renkle aynı frekanstadır. Buna göre koyu mavi bir renk gördüğünde kişi neşeli veya sevgi dolu olabilmektedir.

Ses Frekansı ile Duygu Frekansının Bağdaştırılması

Görüntü, renk aslında beyaz ışıktır. Işığın kırılmasıyla birlikte frekansı değişir ve renkli görmeye başlarız. Seslerde ise, belli bir frekansın üzerini ve belli frekansın altını duyamayız. Bundan dolayı bir ses, bir notanın frekansı olduğundan o notadaki hertz bir renge ya da kokuya tekabül eder. Bunun sonucunda algısı açık olan frekansları yakalayabilen bir zihin görülmektedir. Zihin kendince bağdaştırma yapabilir. Bu da kişiyi sinestetik yapar. Oysa frekansı algılama kapasitesi olan kişiye sinestetik hastası demek hatalıdır. İnsanın duyduğu en düşük ses frekansı 20 hertzdir. En düşük duygu frekansı da 20 hertzdir. Beynin frekanslar aracılığıyla belirli sinyalleri bağdaştırarak duyu organları arasında benzer uyaran yaratmaktadır.

Antik Dönemlerin çeşitli uygarlıklarında yüzyıllar önce ses titreşimlerini kilise ritüellerinde, Şaman ayinlerinde ve komün mantralarında kullandılar. Sinestet adı altında kişilere verilen hastalık tanımlaması aslında beynin daha çok algı birleştirerek benzer frekansları aynı durum olarak algılamasıdır.''Solfeggio Frekansları'' adı altında müzik skalası geliştirilmiştir. O dönemde ''ut (do), re, mi, fa, sol, la'' sonradan ''si'' notası eklenerek ahenkli müzik sistemin temeli oluşturulmuştur. 1970'li yıllarda Dr. Joseph Puleo müzik notaların frekansı ve insan psikolojisine etkileri konusunda araştırmalar yürütmüştür. Savaş döneminde radyolardan kasıtlı verilen ses frekanslarıyla, kilise halk üzerinde kendi otorite gücünü artırmayı amaçlamıştır. Notaların frekanslarına denk gelen duygu frekansları şu şekildedir:

En düşük frekanslı 396 Hz ''do'' notası negatif duygularla baş etmeyi sağlayan, suçluluk ve korku duygularını yatıştırmada etkili olmaktadır.

417 Hz ''re'' notası sakral çakrayla etkileşim halinde olup ''denge ve iyileşme'' duygularıyla bağdaşabilir. Geçmişe takılı kalmadan anı yaşama ve adapte olmayı sağlamaktadır.

528 Hz ''mi'' notası sevgi frekansı olarak bilinerek duyguları harekete geçirmektedir. Hayal gücü ve yaratıcılığı temsil etmektedir. Pozitif enerji ve başarıyı artırır.

639 Hz ''fa'' notası kalp çakrasını etkileyen empati, bağlılık, birliktelik gibi duyguların oluşmasını sağlamaktadır. Bireysel ve çevresel etkilerde uyumu artırır.

741 Hz ''sol'' kendini ifade, yaratıcılık, gibi konularda duygu durumunu etkilemektedir.

852 Hz ''la'' sakinleşme, içe dönme, ruhsal farkındalığın gelişimi yönünde olan duyguları ortaya çıkarmaktadır.

Koku Frekansın Bağdaştırılması

Her kokunun kendine ait bir frekansı mevcuttur. Özellikle bütüncül terapilerde de kullanılmaya başlayan Aroma terapi gibi terapi modellerinde esansiyel yağların kokusu dahil olmak üzere frekans cinsinden belli bir Hertz'i bulunmaktadır.

Örnek olarak Fesleğen otunun frekansı 52 Mhz şeklindedir , eğer bir sokağa fesleğen kokusu hakim ise sinestetik kişiler bu kokuyu renk frekansı ile bağdaştırıp aynı titreşimde veya yakın titreşimde olan turuncu, sarı vb. gibi rengi anımsatabilir. Bu durumda, kişi o sokağa artık turuncu veya sarı sokak olarak adlandırabilir.

SONUÇ

Yapılan araştırma sonucu sinestetik olarak görülen kişilerin aslında beyin frekans dalgaları ile yaşanan Kromestezi yani beynin diğer frekanslarla bağ kurması gibi algıda değişikliklerin olmasının, beynin gelişimsel olarak daha etkin olabileceği veya beynin psikoloji bilimi alanında uyum sağlama gibi ortamdaki frekansa uyum sağlaması anlamına da geldiğini düşünebiliriz. Her ne açıdan bakarsak bakalım sinestezi konusunun daha detaylı incelenerek hastalık noktasında olmadığını görebiliriz.

KAYNAKÇA

1. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3804765/
2. S. Ramachandr an, E.M. Hubbard. 2001. Synaesthesia—A Window Into Perception, Thought and Language. *Journal of Consciousness Studies*; 8 (12), 3-34
3. Harvey JP. 2013. Sensory perception: lessons from synesthesia: using synesthesia to inform the understanding of sensory perception. *Yale Journal of Biology and Medicine*; 86(2):203-16
4. https://www.betterhelp.com/advice/synesthesia/the-many-types-of-synesthesia-explained/
5. *Schumann WO (1952). "Über die strahlungslosen Eigenschwingungen einer leitenden Kugel, die von einer Luftschicht und einer Ionosphärenhülle umgeben ist". Zeitschrift ve Naturfirschung* **7a** *: 149–154 .*

Bölüm 2

SERHAD VE MEŞRÛİYET:

OSMANLI-HABSBURG SAVUNMA SİSTEMLERİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI (1606-1664)[1]

Mehmet SOLAK*

1 Bu çalışma Mehmet Solak'ın Hacettepe Üniversite'si Tarih Bölümün'de Doç. Dr. Serhat Küçük danışmanlığında yaptığı *Erken Modern Dönemde Osmanlı-Habsburg Sınır Savunma Sistemleri (1540-1664)* isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu, Türkiye, mehmetsolak09@yahoo.com., ORCID ID: 0000-0001-5304-7353

Giriş

Orta Avrupa'da Uzun Osmanlı- Habsburg Harbi'ni (1593-1606) bitiren Zitvatoruk Barış Antlaşması (1606), iki siyasal gücün mücadelesinde ibrenin Habsburg tarafına kaydığının ilk belirtisiydi. Zitvatoruk Antlaşması sonrası çözüme kavuşturulamayan konular için 27 Mayıs 1615 tarihinde Viyana'da müzakereler düzenlenmiş fakat hudutların belirlenmesi başta olmak üzere birçok konuda anlaşmazlıklar devam etmiştir (Zinkeisen, 2011, C. III, ss. 500-503). Viyana (1615), Komaran (1618), Gyarmat /Gyarmath (1625) ve Szöny (1627), Szöny (1642) antlaşmaları Osmanlı'nın Habsburg tarafına çok fazla ödün verdiği diplomasi belgeleridir. Zitva-Toruk Antlaşması'nın Osmalıca metninde *bir defaya mahsus* ibaresi olmadığı için Osmanlı merkezi yönetimi bu antlaşmalarda sürekli olarak 200.000 florin istemiştir. Nitekim Vasvar (1664) Antlaşması'na kadar bu sorun devam etmiştir (Wagner, 1981, s. 150).

Osmanlı-Habsburg Harbi'nin (1593-1606) bitiminden sonra iki siyasal gücün birbirlerine karşı olan serhadlerinde çatışmalar kısa süre de olsa durgunlaşmıştır. Habsburg askerî serhaddi, Senj'den başlayıp Karlovac, Križevci (Kőrös/Kreutz) şehri üzerinden Drava'ya kadar uzanmaktaydı. Bölgedeki asker sayısının yetersiz olmasıyla birlikte, XVII. yüzyılın büyük kısmında serhad bölgesinde Hırvat ve Macar soyluları Habsburg birliklerinin yardımlarına ihtiyaç duymuştur. Macaristan'daki Katoliklerin 1630-1640 yılları arasında Başpiskopos Péter Pázmány (1570-1637) tarafından yeniden örgütlenmesiyle birlikte, bir yandan Habsburg iktidarı Macaristan'da daha güvenli hale gelirken, diğer yandan da Erdel'deki Protestan hareketleri dengelenmiştir. Zitvatoruk Antlaşması'ndan sonra Habsburg-Venedik arasındaki ilişkilerin gergin olması, Osmanlı-Habsburg serhaddi boyunca huzursuz bir barışın hâkim olmasına da sebep olmuştur. Bu durum ise Avrupa'daki dini bir çatışmanın habercisiydi (Rothenberg, 1960, ss. 76-77).

Osmanlı serhad birliklerinin kendi bölgelerinden Habsburg tarafına gerçekleştirdikleri akınlar, Bâb-ı Âli'nin Habsburg serhaddindeki neferatın mevaciblerini ödeyemediği XVII. yüzyılda çok önemliydi. Çünkü mevaciblerini alamayan neferat, bu akınlar sonucu elde edilen esirlerden çok büyük fidyeler alarak geçimlerini sağlıyorlardı. Mark L. Stein, serhad bölgesinde bu konuda "*profesyonel tutsak*" adlı bir kurumun geliştiğini belirtmiştir (Stein, 2007, ss. 22-23). Öte yandan, ele geçirilen bu esirlerden

bazıları kale kuşatmalarında siper kazma işlerinde kullanılmıştır.[1] Nitekim Osmanlı sınır birlikleri akınları belli seviyede tutuyor böylece büyük seferlerin çıkmasını önlemeye çalışıyorlardı; çünkü büyük sefer çıkarsa savaşa katılmak zorunda kalacakları için ganimet akınları kesilebilirdi.

Serhad bölgesinde iki tarafa vergi ödemek zorunda kalan köylerin durumu ile Osmanlı hâkimiyet bölgesindeki Macar soyluların vergiden muaf tutulması gibi sorunlar da söz konusuydu. Sınır boyunca yapılan akınlarda Hazîne-i Hâssa'ya ait köyler tahrip edilmediği için bu bölgelere dönük kitlesel göç büyük oranda artmıştır. Nitekim Križevci, Kečkemét, Halas, Cegléd, Vašarhelj, Mezőtúr, Szeged (Segedin) gibi Ortaçağ Macaristan Krallığı'nın bir sürü küçük köyü daha sonra büyük yerleşim merkezi haline gelmiştir. Bu geniş topraklarda savaşlardan dolayı tarım yerine hayvancılık yapılmıştır (Eckhart, 2010, s.121). Habsburg serhad köyleri ise genelde başıbozuk Cermen askerlerinin geçimine tahsis edilmiştir. Bunun yanısıra, bazı köyler barış ve güvenlik içinde yaşabilmek için %10'luk aşar vergisini her iki tarafa ödemek zorunda kalmıştır. Osmanlı ve Habsburg yönetimi sınırlarını ilk önce malî daha sonra siyasî olarak genişletmek için bu yönteme (çifte vergilendirme) sık sık başvururlardı (Ágoston, 2012, s. 107). Osmanlı ve Habsburg tarafları 1617 yılının Kasım ayında sınır köyleri meselesinin çözümü için bir araya gelmiş ve 27 Şubat 1618 tarihinde Komorn Antlaşması'nı imzalamışlardır (Jorga, 2009, C. III, ss. 296-297).

1. Serhadlerin Güvenliğine Yönelik Habsburg Önlemleri ve Çabaları (1606-1630)

Zitvatoruk Barış Antlaşması serhad bölgesindeki akınları ve çatışmaları tam anlamıyla bitirmedi. Topçu birlikleri olmadan ve dört bin askerin altındaki akınlarda barış tehlikeye girmediği için 1606 yılından 1664 yılına kadar Osmanlı-Habsburg serhad bölgelerindeki mücadeleler küçük çatışmalar şeklinde olmuştur. Öte yandan barıştan sonra Habsburg serhaddinde askerî durum pekiyi değildi. 1609 yılında (Ekim) Arşidük Ferdinand (1578-1637), İç Avusturya Eyaletleri'nin istekleri doğrultusunda Varaždin'deki (Wendish) birliklerin yarısından fazlasını terhis etmişti. Bunun hatalı bir

1 Takáts'ın belirttiğine göre Habsburg serhad ricali, Osmanlı esirlerinin dişlerini söküp, parmaklarını ve kulaklarını kesip Osmanlı tarafına yolluyordu. Fazla fidye talep etmek amacıyla yapılan bu akılalmaz işkencelere karşın Osmanlı tarafının dini inaçlarına uygun şekilde esirlere hiç dokunmadıklarını belirten Takáts, Osmanlı'nın yaptığı akınlarda kahramanlık gösteren seçkin kişileri daha çok esir almaya çalıştığının altını çizer. Dolayısıyla Osmanlı tarafı elindeki seçkin esirler için yüksek ücretler isterken, Habsburg egemenliğindeki bu esir ailelerinin birçoğu bütün mal varlığını satarak fidyeleri ödeyebilmekteydi. Nitekim Osmanlı serhad ricali, akınlar sırasında aldıkları esirlerden iş güç sahibi olanları tespit ettiklerini ya hemen bırakıyor ya da başka Hristiyan esirler ile değiştiriyordu. Öte yandan, Habsburg askerî ricali, serhad kalelerinde *tortores* denilen işkence ustaları bulundurduğunu da belirten Takáts, eğer bir kalede *tortores* yoksa kale kaptanın Beç'ten adı geçen ustayı talep ettiğini ve bu uygulamanın serhad kalelerinde XVII. yüzyılda iyice yerleştiğini vurgulamaktadır. Bkz.: (Takáts, 1970, ss. 58-59, 63-64, 66-67, 71)

karar olduğunu anlayan eyaletler 1610 yılında serhad bölgelerinin tekrar güçlendirilmesini istediler, fakat bu beklentileri sonuçsuz kalmıştır. Ayrıca serhad birlikleri, yetersiz beslenmeleri ve yaşam şartlarının kötü olmasından ötürü kış aylarında bölgeyi korumakta zorluk çekiyorlardı. Zaten Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-1648) yaklaşması sınır bölgesinde bazı olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Rothenberg, 1960, s. 63).

Habsburg merkezi idaresi, 1593-1606 Harbi sırasında kaybettiği önemli mevkiler nedeniyle sınır savunmasını yeniden yapılandırmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Eğri Kalesi'nin işlevini Szendrő ve Tokaj başta olmak üzere Tisa, Sajó ve Bódvá nehirleri boyunca uzanan sınır kaleleri devralmışlardır. Kanije Kalesi'nin kaybından sonra kalenin karşısında oluşturulan sınır savunma sistemi 1607 yılından sonra Egerszeg, Lenti ve Kiskomárom ile birleştirilmiştir. Öyle ki, Kanije tarafındaki sınır kaleleri olan Hardberg, Fürstenfeld, Feldback, Radkersburg ve Pettau Steiermark Serhad Bölgesi (*Steirische Grenze, Steirische Konfinien-Plätze*) adı altında birleştirilmiştir, fakat başkaptanlık haline getirilmemiştir. Sonuçta Steiermark serhaddi güçlendirilmiştir. Szatmár / Satu Mare serhaddinde mevcut durum korunurken, Tisa Nehri Ötesindeki serhadde ise 1613-1660 arasında Erdel Prensliği tarafından kontrol edilmiştir. Varaždin Askerî Serhaddi Kulpa'nın güneyindeki Petrinja ile birleştirilip Varaždin-Petrinja Askerî Serhaddi (*Windische und Petrinianische Grenze, Regni Slavoniae Confinia et Petrinia*) ismini almıştır (Pálffy, 2000, ss. 56-57).

Bohemya'da genişleyerek devam eden Protestan isyanına karşı ülkesini Otuz Yıl Savaşları'na (1618-1648) sürükleyen II. Ferdinand,[2] 1619 yılında Kutsal Roma İmparatoru -Mathias ölünce- olmuştur. Bu gelişmeler ışığında Osmanlı devlet ricali Habsburg Protestanları ile ilgilenmeye başlamıştır. Bohemya, Moravya, Silezya, Yukarı Lausitz, Aşağı Lausitz, Yukarı Avusturya ve Aşağı Avusturya bölgelerinden oluşan ortak itifak Osmanlı'dan yardım talebinde bulunmuş fakat Osmanlı'daki iç huzursuzluk ve Lehistan ile mücade edilmesi yüzünden bu istek ciddiye alınmamıştır. II. Ferdinand'ın krallığını tanımayan Bohemyalılar İngiliz Kralı I. James'in (1566-1625) kayınbiraderi Calvinist Frederick'i kral olarak tanıyıp, Erdel'deki Protestanlarla birlikte Gábor Bethlen komutasında Viyana'ya saldırmışlardır. II. Ferdinand, Viyana'da geri püskürtülen bu birliklerin gücünü Prag/Beyaz Dağ Murarebesi (8 Kasım 1620) ile kırmış ve Nikolsburg Barışı (7 Ocak 1622) ile bu gerilim sona ermiştir (Zinkeisen, 2011, C. III, ss. 510-518). Osmanlı merkezi idaresi Prag Muharebesi'ndeki yenilgiden sonra Habsburg egemenliğine karşı ayaklanan Bohemya soylularına yardım etme düşüncesini gündeminden çıkartmıştır (Faroghi, 2010, s. 15). Bu antlaşma ile Gábor Bethlen'in İmparator Matthias öldükten hemen sonra, Macaristan Krallığı için başlattığı mücadele sonra ermiş ve Erdel

2 Otuz yıl savaşları için ayrıca bkz.: (Schiller, 1947; Asch, 2003).

Prensi olarak kalmış (Jorga, 2009, C. III, ss. 297-298), Protestanlara dini özgürlük verilmiş, Bethlen'e Szatmar, Ugocsa ve Tokaj kaleleriyle birlikte Bereg vilayeti verilmiştir (Eckhart, 2010, ss.130-131). Erdel ile Habsburg arasında yapılan bu antlaşmayı Osmanlı İmparatorluğu'nun onaylaması beklenemezdi; çünkü iki taraf arasındaki anlaşmazlığın devam etmesini isteyen İstanbul devlet ricali, zamanı gelince bu krizi kendi lehine kullanmak istiyordu (Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 268-269).

Az önce vurgulanmaya çalışıldığı üzere, serhadlerdeki akınların ara ara devam etmesi bağlamında Osmanlı birlikleri 1623 yılında Fülek, Live, Valenka, Tyrnau ve Zombat gibi bakımsız kaleleri almış, kuzey sınırındaki önemli istihkâm noktalarından olan Pojon (Pozsny/Bratislava), Yanıkkale ve Komorn'u tehdit etmiştir. Bu akınlara karşılık Habsburg yönetimi, Otuz Yıl Savaşları'nın devam etmesi nedeniyle Osmanlı birlikleriyle savaşmak istemedikleri için misilleme akınları yaptırmadı. Öte yandan küçük bir Osmanlı birliği 1626 yılında Nitra (Neitra/Neutra) bölgesine ve Novigarad'a başarısız akınlar etmiş, Váh ve Nitra nehirleri kıyılarında Habsburg birlikleri ile küçük çarpışmalar yaşamıştır (Zinkeisen, 2011, C. IV, s. 270, 297-298). Hududları bu küçük Osmanlı akınları ile tecavüz edilmeye devam eden Habsbur yönetimi ise, karşılılık vermemelerinin ödülünü olarak 1625 ve 1627 tarihlerinde Osmanlı idaresi ile antlaşmayı yenileyebilmiştir. Öyle ki, II. Ferdinand kendisine 1629 ve 1630 yıllarında teklif edilen *Balkan Haçlı Seferi* planlarını geri çevirmiştir (Rothenberg, 1960, s. 66-67).

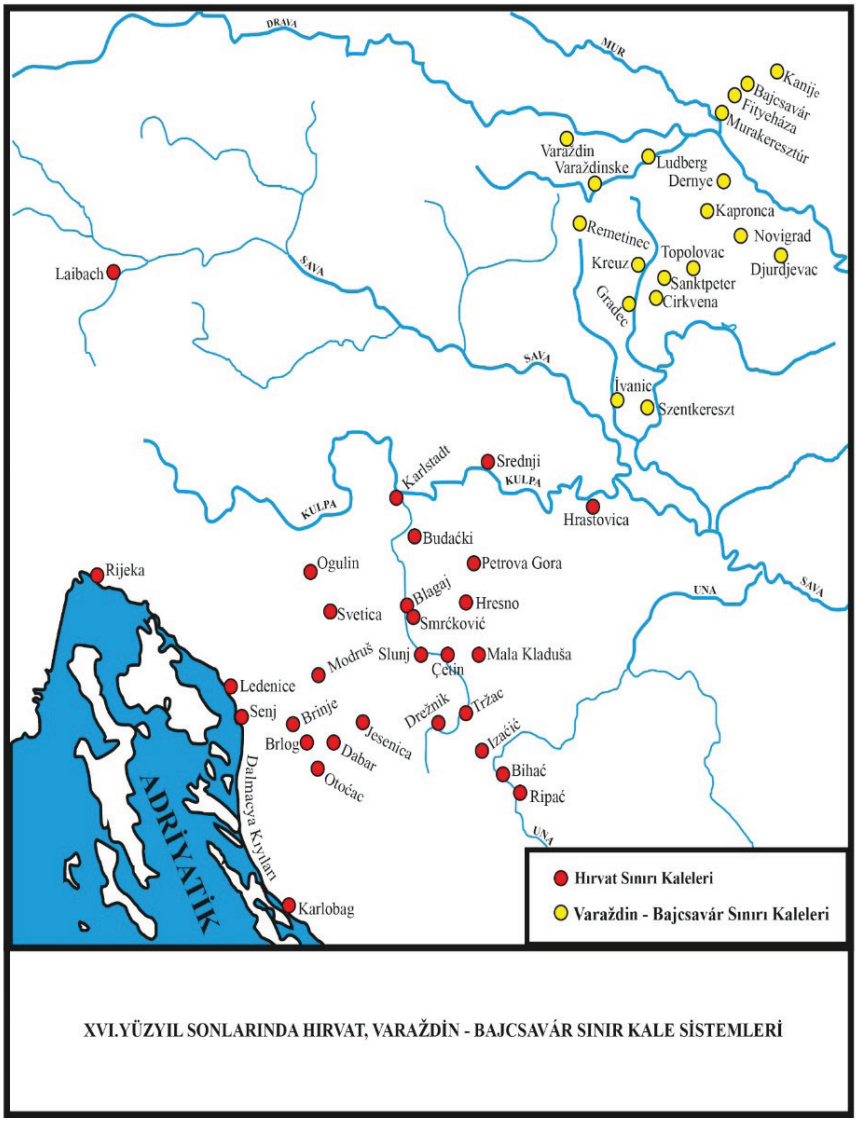

Harita 1: *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hırvat, Varaždin-Bajcsavár Serhadlerindeki Kale Ağları*[3]

Osmanlı İmparatorluğu, 1600-1640 yılları arasında sık sık padişah değişikliği yaşaması ve doğuda Safevîler ile mücadele etmeleri yüzünden Orta Avrupa'ya pek müdahale edememiştir. Öte yandan serhad bölgelerinde zaman zaman devam eden akınlarından ötürü bir yandan sınır savunma sistemlerinin işleyişini kontrol ederken diğer yandan da savunmasını güçlendirmiştir. Serhad bölgesinin güvenliğinin aksamaması bağlamında 1617-1618 yılları arasında serhad kalelerindeki erlere icmal deferlerine

3 Haritaya esas teşkil eden kaynak: (Pálffy, 2000, s. 65).

uygun olarak tımar tahsisi yapılmış (*MD*, 82/68), müstahfız gediklerinin alakasız kişilere verilmemesi sağlanmış (*MD*, 82/67), serhad muhafızlarının mevacipleri zamanında ödenmiştir (*MD*, 82/9). Yergöğü ve Sopya kalelerini tamir ettirerek sınır savunma sistemini güçlendirmeye devam ettiren Osmanlı yönetimi (*MD*, 82/223, 226, 293), 1630-31 yılları arasında serhad bölgesindeki tüm uç beylerine sınır güvenliğini ihmal etmemeleri konusunda sık sık uyarmıştır (*MD*, 85/247, 632). Bulundukları mevkinin önemine göre, ateş hattının dışındaki istihkâmlarda güvenliği sağlayacak sayıda nefer bırakılmış, geri kalan neferat ise ateş hattında olan diğer kalelere transfer edilmiştir (*MD*, 85/630). Bunun yanısıra serhad kalelerinde yaşayıp düşmanla işbirliği yapan Macarlar cezalandırılarak bölgenin güvenliğine katkı sağlanmıştır (*MD*, 85/454). İstanbul devlet ricali, 1637 yılında serhad bölgesinin güvenliği için önlem almaya devam etmiş, dolayısıyla serhad birlikleri Yenipazar ve çevresini yağmalayan Arnavut asilerini cezalandırmış.[4] Ayrıca Venedik Cumhuriyet'nin Ferhad Paşa döneminde belirtilen hudutları ihlal edip Zara (Zadra) ve Sebenik (Sebeniko) yerleşim yerleri ile etrafındaki otuza yakın köyü işgal etmesi, Osmanlı ile ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur.[5] Bu gelişme ışığında Osmanlı yönetimi ise Venedik serhaddindeki kalelerini güçlendirmiştir.[6]

2. Erdel Meselesi Ekseninde Osmanlı-Habsburg Serhaddi (1630-1660)

Gábor Bethlen'in 5 Kasım 1629 yılında ölümü, Macaristan'ın siyasî bakımdan zora düşürdüğü için iç karışıklıklar başlamış ve Protestanlar ile Katoliklerin hizipleşmesine yol açmıştır. Stephen Bethlen'in kısa hükümdarlığı ve ardından I. George Rákóczi'nin (1630-1648) Erdel Prensliği'ne getirilmeleri gibi siyasî gelişmelerin yaşandığı bu hizip döneminde, Erdel Prensliği ile Habsburg Monarşisi arasındaki siyasî ilişkiler de iyice gergin bir hal almıştır. Ayrıca Habsburg yönetimi Osmanlı birliklerinin 1631 yılında Uyvar taraflarına saldırması sonucunda daha büyük saldırının gelebileceğini düşünerek paniklemiş ve Uyvar'ın savunmasını kuvvetlendirmiştir. İlerleyen süreçte ise Hasbsbug idaresinin Rákóczi ayaklanmasıyla uğraşmasını fırsat bilen Osmanlı birlikleri, 1636 yılında Erdel'e,[7] 1640 yılında Aşağı İstirya'nın Luttenberg ve Radkersburg taraflarına akınlar gerçekleştirmiştir (Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 321-323, 327, 375). Tüm bu küçük taciz akınlara rağmen, Osmanlı ile Habsburg tarafları 1642 yılında Szön'de Zitvatoruk Barış Antlaşması'nı uzatmayı başarmıştır.

I. György Rákóczi'nin Osmanlı yönetimini Habsburglara karşı kışkırtması, Szön uzatma antlaşması çevresinde devam eden ilişkilerinin sağ-

4 (BOA, A.{DVNSMHM.d…, 88/63, 92, 93).
5 (BOA, A.{DVNSMHM.d…, 88/86).
6 (BOA, A.{DVNSMHM.d…, 88/45).
7 Geri çekilmeden önce Budin Paşası Nasuh Paşa'nın oğlu Hüseyin Paşa, Erdel'e giderken Eflak'ta yenildiği için Budin'e geri çekilmiştir. Bkz.: (Mehmet Halife, 1976, s. 16).

lıklı yürütülmesini zorlaştırıyordu. Öte yandan Rákóczi, Gábor Bethlen'in ölümünden sonra Habsburg Monarşisi'nin düşmanlarından olan İsveç ve Fransa ile Monarşi birliklerinin ele geçirdiği yedi kaleyi tekrar elde etmek için bir antlaşma yapmıştır (26 Nisan 1643) (Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 378-379). Dolayısıyla Hasburg idaresi Osmanlı yönetimine, Rákóczi'nin İsveç ve Fransa ile anlaştığını ve Rákóczi'ye verdikleri desteği kesmeleri için baskı yapmıştır (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014, C. IV, ss. 992-993). Monarşi'nin tüm bu girişimine rağmen, Osmanlı yönetimi antlaşmayı onaylaşmış (Şubat 1644) ve sonrasında Protestanların kurtarıcı olarak göreceği küçük bir birlik ile Yukarı Macaristan'a girmiştir (Finkel, 2007, s. 197; Zinkeisen, 2011, C. IV, s. 381). Fakat Danimarka'nın İsveç'e saldırması ve arkasından Osmanlı'nın Girit seferine hazırlanması Rákóczi'nin Eylül 1645'deki faaliyetlerini sonlandırmasına sebep olmuştur. Sonuçta Viyana Barış Antlaşması'nın (8 Ağustos 1645) imzalanmasıyla sorunun siyasî boyutu çözülürken, Linz Antlaşması'yla (16 Eylül 1645) ise dini boyutu düzenlenmiştir (Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 383-385). Bu bağlamda Rákóczi, Linz Antlaşması ile Protestanlığa köylülere kadar inecek şekilde özgürlük sağlamış ve Gábor Bethlen'in idaresindeki Orta Macaristan topraklarını geri almıştır (Eckhart, 2010, s. 134). I. György Rákóczi'nin 1648 yılında ölmesiyle yerine geçen oğlu II. György Rákóczi (1621-1660) gözünü Lehistan üzerine diktiği için İsveç Kralı ile Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla işbirliği içine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1645 yılından sonra Venedik ile mücadeleye girişmesini fırsat bilen Habsburg yönetimi, Karlobag (Carlopago) Limanı'nı ele geçirmek için sınırlı bir operasyon yapmasına rağmen (Rothenberg, 1960, s. 67), İstanbul devlet ricaline 1 Temmuz 1649 tarihinde Zitvatoruk Antlaşması'nı yirmi iki yıl daha uzattırmayı başarmıştır (Zinkeisen, 2011, C. IV, s. 607).

Osmanlı ve Habsburg birlikleri arasında 1651 yılında serhad bölgesinde küçük çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı birlikleri bir taraftan Yanıkkale tarafına, diğer taraftan Slavonya serhaddindeki Koprivnica'ya, öte taraftan Live dolaylarına akınlar gerçekleştirmişlerdir. Bunların karşısında Habsburg birlikleri misilleme saldırıları gerçekleştirmişler, Estergon-Komorn arasındaki Türk topraklarına saldırmışlardır. Fakat iki tarafta barışı devam ettirmek istediklerinden dolayı bu saldırıları çok büyük bir sorun haline getirmemişlerdir (Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 609-610).

Sultan ve saray ricali, Girit Savaşı sırasında Ege Denizi'ndeki yenilginin (1656) ardından Boynu Eğri Mehmet Paşa'nın yerine Köprülü Mehmet Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır (Mehmet Halife, 1976, s. 62; Özcan, 2003, ss. 414-415). Köprülü'nün başarılı politikaları Osmanlı İmparatorluğu'nu hem Venedik Cumhuriyeti karşısında başarı kazandırmış hem de

Orta Avrupa'daki kontrolünü yeniden sağlamasına sebep olmuştur.[8] Erdel meselesi konusunda Köprülü, II. Rákóczi'nin Lehistan saldırılarını durdurması için Kırım Hanı Mehmed Giray'ı üzerine göndermiş ve bu kuvvetler Vistül Nehri kenarında II. Rákóczi'nin kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardır (Cezar, 2011, ss. 2077-2088). Bunun üzerine Erdel Meclisi, II. Rákóczi'yi krallıktan alıp yerine Rhédey Ferenc'i (1610-1667) getirse de kısa süre sonra II. Rákóczi tekrar prensliği geri almıştır. Erdel topraklarına 1658 yılında giren Köprülü ise, ilk önce Yanova'yı almış, Varad'ı kuşatmış ve sonrasında Rákóczi'yi görevden alıp ve rakibi olan Ahatius Barcsai'yi (Ekos Barçkay) prensliğe atamıştır (Mehmet Halife, 1976, s. 77; Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 610-616). 1658 yılı Erdel seferi sonucunda Varad Erdel'e verilirken Yanova Osmanlı'nın elinde kalmıştır (Râşid Mehmed Efendi, 2013, C.I, s. 12; Mehmet Halife, 1976, ss. 72-76; Finkel, 2007, s. 238). Rákóczi'nin Osmanlı'ya karşı Habsburg yönetiminden yardım alması Osmanlı ile Habsburg arasındaki barışının bozulmasının başlangıcını teşkil etmiştir. Seydi Ahmed Paşa idaresindeki Osmanlı birlikleriyle Koloşvar'da yapılan muharebede (22 Mayıs 1660) yaralanan II. Rákóczi, 6 Haziran 1660'da ölmüş ve yerine John/Janos Kemeny geçmiştir (10 Ocak 1661). Kemeny iktidara gelir gelmez Osmanlı'ya karşı I. Leopold'tan yardım istemiştir. Bu sırada Osmanlı birlikleri Varad'ı düşürmüşlerdi (27 Ağustos 1600) (Akkaya, 1956, ss. 223-228).

Viyana'daki devlet ricali Yanova'nın Osmanlıların eline geçmesinden sonra Tisa/Theis Nehri dolaylarındaki topraklarının muhazasını arttırmak istemiş ve bunun için Erdel kaleleri olan Szathmar, Kallo, Ecsed ve Tokay'a Alman birlikleri konuşlandırmıştır (Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 621-625). Öte yandan, İsveç ile olan mücadelesini Oliva Antlaşması'yla (1660) sonlandıran I. Leopold, General Raimondo Montecuccoli (1608-1680) komutasındaki deneyimli birlikleri Estergon ve Budin'e saldırmak için hazır bekletmiştir. Erdel'de ise, prenslik için Osmanlı'nın desteklediği Michael Apafy (1632-1690) ile Kemény János (1607-1662) arasında bir mücadele yaşanmıştır. Sonuçta Ocak 1662 tarihinde yapılan muharebede Kemény'i ölmüş ve yerine Michael Apafy geçmiştir (Râşid Mehmed Efendi, 2013, C. I, ss. 18-19; Finkel, 2007, s. 239; Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 631-635).

3. Osmanlı-Habsburg Harbi'nde (1663-1664) Serhadler

Habsburgların Erdel taht mücadelelerine karışmaları, Erdel'e ait Seykelhid ve Kolojvar kalelerini ele geçirmeleri ve en önemlisi Kanije'nin -kuzeybatısı- karşısına Serinvar/Zrínyvár Kalesi'ni inşa etmeleri gibi

8 Öz'e göre Köprülü Mehmet Paşa sadrazam olduktan sonra, imparatorluğun yönetimini düzenlemesi için kendisine geniş bir hareket alanı yaratılmıştır. Köprülü'nün çabaları ile Osmanlı geleneksel iç siyasetine geri dönmesi arasında doğrudan bir ilişki kuran Öz, makalesinin devamında kadınların ve ağaların saltanatının sona erdiğini, sadrazamın aldığı önlemler sayesinde imparatorluğun finansal durumunun iyileştiğini okurlarıyla paylaşır. Bkz.: (Öz, 1999).

sebeplerden Osmanlı ile Habsburg arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Osmanlı ricalinin Venedik tehlikesinden dolayı Habsburg yönetimi ile barışı bozmamaya çalıştığı bir sırada, Venedik üzerine sefer çıkan ordu, Edirne'de niyetini savaş için değiştirip Monarşi üzerine yürümeye karar vermiştir. Şimşirgil, Osmanlı padişahı IV. Mehmet'in (1648-1687) Edirne'de böyle bir karar almasında etkili olan sebebin Habsburg Monarşisi'nin Budin muhafızı İsmail Paşa'ya gönderdiği mektupta -Mecmuatü'r-Resail'de bulunan-, Ösek'e kadar olan bütün kaleleri geri alacağını söylemesinin etkili olduğunu bildiriyor (Şimşirgil, 2012, ss. 45-46). 1663-1664 seferine daha geniş çerçevede ve vadede bakılırsa, Osmanlı devlet aklının gerçek amacının Erdel meselesini çözmek olduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır.[9] Ayrıca ilk önce Erdel sorunun Osmanlı'nın bir iç meselesi olduğunu Habsburglara kabul ettirilmesi sonrasında yeni bir Viyana kuşatmasının gelmesini de uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Osmanlı devlet aklı Varat ve Yanova'ya alarak Erdel'i kendi bünyesine dâhil ederek Monarşi ile sınırdaş olmaktı. Bu bağlamda, Uyvar Kalesi'ni fethederek Erdel ile Habsburg arasındaki iletişim-ulaşım bağını kopramayı düşünen Osmanlı ricali, Kemény János öldükten sonra Erdel'i eyalete çevirmeyi planlıyordu (Kunt, 1976-1977, ss. 111-116).

Köprülü Mehmed Paşa öldükten (30 Ekim 1661) sonra yerine oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, 1663 tarihinde Macaristan topraklarına girmiş ve Moravya'ya doğru ilerlemiştir (Râşid Mehmed Efendi, 2013, C. I, s. 18, 23, 24-29; Mehmet Halife, 1976, s.107).[10] Habsburg Monarşisi ise Tuna'nın kuzey kıyıları boyunca birkaç kale ile Hırvatistan'daki sınır garnizonlarını hâkimiyetleri altında tutabilmişler ve Karlovac bölgesinin içlerine kadar sızan Osmanlı birliklerini geri püskürtebilmişlerdir. Orta Macaristan'ın kuzey bölgelerinde ilerleyen Osmanlı birlikleri Uyvar'ı bir aydan fazla kuşatarak (17 Ağustos 1663) (Kopčan, 2012, s. 253) [11] fethet-

9 Norman Davies, Köprülülerin orduda ve özellikle kendilerine karşı 1650'lerde Girit'te oluşmaya başlayan yeniçeri isyanlarını engellemek adına neferatın yönünü başka tarafa çevirmek amacıyla savaşa katıldıklarını vurgulamıştır. Bkz.: (Davies, 2011, s. 688).

10 Osmanlı'nın 1663-64 seferi için Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın mühürdarı ve özel kalemi olan Hasan Ağa'nın *Cevahirü't-Tevarihi* eseri birincil el kaynaktır. Bulunduğu konumundan dolayı sahip olduğu yetki, Habsburg ile Osmanlı arasındaki resmi yazışmalar üzerinden savaşla ilgili değerli ve net bilgiler sunmasını sağlamıştır. Bkz.: (Yücel, 1996).

11 Macar beylerine Orta Macar ülkesindeki kaleler atalarından ocaklık olarak geçtiğini bildiren Mehmet Halife serhadlerdeki kalelerin iç hisarlarında Viyana'daki merkezi idare tarafından maaşları ödenen garnizonların konuşlandırıldığını berlirtmektedir. Bu şekilde Orta Macar ülkesinin doğu ve güney tarafından Tuna ve Tisa nehirleri ile çevrili olduğu konusuna geçen Mehmet Halife, Monarşinin bu yönde Osmanlı toprakları olan Budin, Estergon, Eğri ve Erdel ile komşu olduğunu, Tuna ve Tisa nehirlerinin iki siyasal güç arasında hudûd olduğunu, buradaki Habsburg serhetlerinin en önemli istihkâmının Uyvar olduğu konusundaki bilgilerini sıralar. Bkz.: (Mehmet Halife, 1976, s. 116). Öte yandan, ocaklık uygulamasının Osmanlı serhadlerindeki uygulamasını mercek altına alan Ágoston, 1610'larda Osmanlı Macaristanı'nda bu uygulamanın yaygınlaşmaya başladığını ve bu tezine meşruiyet sağlamak için 1631 yılında Budin Vilayeti'nin mukataa gelirlerinin %28'nin garnizon askerlerine ocaklık olarak tahsis edildiğini belirtir. Bkz.: (Ágoston, 2009, s. 162)

mişlerdir (26 Eylül 1663) (Râşid Mehmed Efendi, 2013, C. I, ss. 31-35). *Sağlamlıkla ünü* olan Uyvar'ın düşüşü[12] Habsburg devlet ricalini paniklet-miş ve Osmanlı'nın bir sonraki sene Viyana önlerine gelmesi ihtimalinden dolayı Linz'e kadar Tuna'nın ana geçiş bölgelerinde tahkimat çalışmaları yaptırmıştır. Ayrıca Viyana'daki halkın bir kısmının Graz ve Linz'e göç ettiği de bilinmektedir (Rycaut, 1627, s. 140, 144). Osmanlı askerî aklı Uyvar'ı ele geçirdikten sonra daha kuzeye sefer girişiminde bulunmayıp, Uyvar'ın etrafındaki Nitra, Galgoc, Live ve Novigrad'ı alarak bölgedeki egemenliğini daha kuvvetlendirmiştir (Mehmet Halife, 1976, ss. 134-135; Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 641-644).[13]

Osmanlı ve Habsburg serhad bölgelerinde 1663-64 kışında sıcak çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı birlikleri kışlamak için ağırlıklığı Belgrad olmak üzere Semendire, Sirem ve Temeşvar'a çekilmişlerdi. 1663 yılının Kasım ayında Nitra, Leva ve Novigrad kaleleri Osmanlı birlikleri tarafından fethedilirken, Hırvat Ban'ı Nikola Zrinski'nin (1620-1664) Serinvar/Zrínyvár üssünden[14] Batthyány ailesinin desteğiyle Váh (Waag) Nehri üzerinden Berzence ve Babócsa kalelerine saldırmış, sonrasında ise 25 Ocak 1664 tarihinde Sigetvar'ı kuşatmıştır (Râşid Mehmed Efendi, 2013, C. I, ss. 42-43). Zrinski-Hohenlohe birliklerince yapılmış olan bu kış faaliyetlerinin ana amacı Kanije Kalesi'nin ele geçirilmesiydi. Bu bağlamda Zrinski-Hohenlohe birlikleri iki önemli mevkii olan Peç Kalesi ve Ösek Köprüsü'nü harap etmişlerdir. Osmanlı askerî ricali ise, Ösek Köprüsü'nü hem Kanije'ye yardım ulaştırılamaması için çok önemli bir kilit nokta olması hem de Belgrad ile Budin arasında bağlantı sağlamasından ötürü hemen tamir ettirmiş, sonrasın da ise köprünün korunması için de 500 tüfekçi sekbanı köprünün Kanije'ye bakan ucunda bulunan Darda Palankası'na yerleştirmiştir. Dolayısıyla Sigetvar ve Peç kalelerini tamir ettiren Osmanlı askerî ricali, böylece 1664 ilkbahar seferi için yapılacak hazırlıkları geciktirmiştir. Nitekim Osmanlı'nın sınır savunma sistemini kuvvetlendirmeden sefere çıkaması beklenemezdi (Mehmet Halife, 1976, s. 138; Duffy, 1985, s. 226; Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 645-646; Râşid Mehmed Efendi, 2013, C. I, ss. 42-43, 47-48; Murphey, 2007, ss. 146-149). Habsburg yerel soylularının Osmanlı'ya yapmış oldukları bu saldırlar, askerî başarı elde etmekten daha çok I. Leopold'u Osmanlı'ya karşı daha geniş çaplı bir savaşa sokmak amacıyla yapılmıştır (Rothenberg, 1960, s. 82).

---

12 Uyvar Kalesi'nin sağlamlığı konusunda halkın duygu ve düşünceleri tercüme olmuş şu güzelleme bilinmektedir: "*sağlamlıkla ünü var, gücün yeterince öv var*". Bkz.: (Mehmet Halife, 1976, s. 116).

13 Osmanlı askerî ricali Live Kalesi'ni fethettikten sonra muhafaza amaçlı 400 neferi konuşlandırmıştır. Bkz.: (Râşid Mehmed Efendi, 2013, C. I, s. 38).

14 Habsburg askerî ricali, 1661 yılında Drava ve Mur[a] nehirlerinin birleştiği noktanın kendi egemenliği altındaki tarafında -Mura Nehri'nin sol kıyıları Osmanlı toprakları- yani Kanije'nin karşısında 1661 yılında Serinvar/Novi Zrin ve Legrad adında güçlü bir doğal savunmaya sahip kaleleri inşa ettirmiştir. Bkz.: (Feletar, 2012, s. 167). Novi Zrin ve Legrad kaleleri için ayrıca bkz.: (Feletar, 1993, ss. 43-52).

Sigetvar'ın kuşatılmasından sonra Fazıl Ahmed Paşa acil bir şekilde sadece 3.500 kişilik bir kuvvetle yardıma gitmiştir (Yücel, 1996, s. 221). Zrinski- Montecuccoli arasındaki çekişmeden dolayı Sigetvar kuşatmasında darbe alan Habsburg akseri yönetimi, Kanije'ye de başarısız bir kuşatma gerçekleştirmiştir (Râşid Mehmed Efendi, 2013, C. I, ss. 42-43, 47-48; Murphey, 2007, ss. 146-149). Kanije'yi kuşatmadan kurtaran Osmanlı birlikleri taaruza geçerek, Serinvar'ı ele geçirip yıkarak Kanije'nin kuzeyindeki Zala-Raba nehirlerinin oluşturduğu bölgeye doğru ilerlemişlerdir. Arnavut sekbanından 1.000 kişilik birliğin bu ilerleyişi sırasında yol üzerindeki Ösek Kalesi de ele geçirilmiştir (Yücel, 1996, ss. 267-268; Râşid Mehmed Efendi, 2013, C. I, s. 51). Öte yandan, Kanije ile Körmend arasındaki bölgeden 14 Temmuz'da Raba'ya doğru hareket eden Osmanlı ordusu, yedi kaleyi -Zalakomar (14 Temmuz), Zalaegerszeg (17 Temmuz), Pölöske (20 Temmuz) Egervar (22 Temmuz), Kemendollar (25 Temmuz), Nagykapornak (26 Temmuz), Zalaszengrot (27 Temmuz)- direniş görmeden fethetmişlerdir (Murphey, 2007, s. 151). Osmanlı askerî aklının Mur Nehri'ni geçip İstirya toprakları üzerinden Viyana'ya gitme gerçeğini önceden görebilen Montecuccoli, birliklerinin Mur Nehri'ni ve Körmend ve Zaha'dan da Rába Nehri'ni geçmesini engellemiştir (Duffy, 1985, s. 226; Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 649-651).

Germen Prenses ve XIV. Louis tarafından gönderilen askerî yardımlar ile 1664 baharında mücadeleyi sürdüren Habsburg kuvvetleri, Kanije'nin kuzeydoğusunda, Rába Nehri'nin sağ kıyısında harap olmuş Saint Gotthard Manastırı yakınlarında Osmanlı birliklerini yedi saat süren bir muharebe ile yenmiştir.[15] Savaş sonrasında yakaladığı fırsatı çok iyi değerlendiren Montecuccoli, Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi sırasında Rába Nehri'ni geçmesini engelleyerek İstolni Belgrad'a doğru çekilmesini sağlamıştır. Savaşın seyri Habsburg üstünlüğüyle devam ederken şaşırtıcı bir şekilde Viyana'daki devlet ricali 10 Ağustos 1664 tarihinde Rába Nehri kıyısındaki ve Körmend'in karşısındaki Vasvar Köyü'nde barış antlaşmasını imzalamıştır. Batıdaki Fransız faaliyetleri, içeride Hırvat ve Macar soylularına karşı duyulan güvensizlik bu şaşırtıcı adımın sebeplerindendi. Ayrıca Habsburg ricalinin bazıları Osmanlı tehlikesini devam ettirerek Macaristan'ı Habsburg egemenliğinin altında tutulabileceğini inanıyordu. I. Leopold ve IV. Mehmed tarafından tasdik edilen antlaşma yirmi yıl yürürlükte kalacak şekilde 27 Ekim 1664 tarihinde uygulamaya konulmuştur. On maddeden oluşan bu antlaşma ile Osmanlılar üstün şartlar elde etmiştir. Uyvar, Novigrad, Varad Osmanlılarda kalacak, Avusturya Erdel'de işgal ettiği kaleleri geri verecek, Szathmar ve Szabolc komitatları Avusturya'ya

15 Saint Gotthard Muharebesi'nin kısa ama detaylı bir değerlendirmesi için bkz.: (Kolçak, 2019, ss. 449-450). Şimdiye kadar Osmanlı'nın 1663-1664 seferini ve Osmanlı-Habsburg rekabetini münhasıran ele alan yegâne çalışma bir doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bkz.: (Kolçak, 2012).

bırakılacak, Szathmar, Szabolc, Kallo gibi sınır kaleleri ve palankalar tahkim edilecek ama muhafız birlikleri yerleştirilmeyecek, Szeckelhyd Kalesi ve Serinvar bir daha inşa edilmemek üzere yıkılacak, Avusturya Váh Nehri kenarında Leopoldstadt'da yeni bir kale inşa ettirecekti. Bunun yanısıra Habsburg yönetimi tarafından Türk kuklası olarak nitelendirilen Apafy, Erdel Prensi olarak kabul edilmiş, Habsburg devlet ricali Osmanlı'ya 200.000 florinlik bir hediye vermeye kabul etmiştir (Yücel, 1996, ss. 280-281; Zinkeisen, 2011, C. IV, ss. 651-656; Finkel, 2007, ss. 241-242).[16] Nitekim Nitra hattının bütünlüğü kırılmış olan Vasvar Antlaşması sonrasında Viyana devlet ricali, Váh'ın arka çizgisinde Leopoldstadt Kalesi'ni inşa ederek Kuzey Tuna'daki zayıflamış savunmasını kuvvetlendirmiştir (Duffy, 1985, s. 226).

Sonuç ya da Vasvar Antlaşması Sonrası Habsburg Sınır Savunma Sitemleri Üzerine Gözlemler

Osmanlı ve Habsburg yönetimleri XVII. yüzyıl boyunca -1663-64 Harbi hariç- serhadlerinde meydana gelen küçük çatışmaları harplere dönüştürmemeye dikkat etmişlerdir. İki siyasal güç, uzun barış ortamında kendi sınır savunma sistemlerinde önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Otuz Yıl Savaşları sırasında Habsburg serhadlerindeki kale sayısı 120'den 88'e, buna bağlı olarak da istihkâmlardaki neferat sayısı 22.000'den 17.000'e düşürülmüştür (Pálffy, 2000, ss. 59-60). Daha önce Habsburg merkez yönetimi tarafından finansmanı sağlanan garnizonlardan oluşan istihkâmlar, ulahlar ve hajduk grupları tarafından korunan kuvvetlendirilmiş yerleşim bölgeleri ve karakollar ile yer değiştirilmiştir. Zikredilen bölgeler/ askerî yapılar ise serhaddeki toprak sahipleri ve başkaptanlıkların kontrolüne verilmiştir.

Varad Kalesi ve ona bağlı olan Balanoş (Belényes), Senk'ob (Szentjobb), Sólyomkő, Papmezö (Papmező) palankalarının 1660 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesi Habsburg açısından Sebeş-Körös Nehri ve Transilvanya'nın kontrolünün kaybı anlamına da gelmekteydi. Uyvar'ın Memâlik-i Osmaniye'ye katılması (1663) ise, Habsburg açısından Viyana'yı ve Aşağı Avusturya bölgelerini koruyan Macar savunma hattına ağır bir darbe vururken[17], Osmanlı açısından Budin Vilayeti'ni muhafazasını kuvvetlendirilmiştir -dolayısıyla sınır savunma sistemlerinin de güçlenmesini sağlamıştır. Nitekim Viyana'nın tehlikeye girdiğini anlayan Habsburg

16 Antlaşma'nın Osmanlıca metninin transkripsiyonu için bkz.: (Kurtaran, 2009, ss. 139-142).

17 Habsburg askerî ricali, 1663-1664 Harbi sonrasında sınır savunma sistemlerini yeniden yapılandırma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Uyvar'ın kaybının Viyana ve Aşağı Avusturya bölgelerini tehdit altına bırakması, Viyana'daki Váh'ın kenarında Lipotvar/Leopoldov hisarını inşa edilmesine; 1665 yılında Viyana'nın güvenliği için çok önemli olan "Uyvar'a Bakan" (Lipotvar Sınır Bölgesi/ Confinia Contra Újvár Posita) askerî serhad bölgesinin örgütlenmesine, Lipotvar ve Pojon (Pozsony/Bratislava) bölgelerindeki kalelerin idaresinin maden kasabaları başkaptanlığından alınıp Hofkriegsrat'a (Viyana) devredilmesine sebep olmuştur. Bkz.: (Pálffy, 2000, s. 58).

ricali, sınır savunma sistemini berkitme çalışmalarını hızlandırmıştır (Duffy, 1985, s. 226; Ágoston, 2013a, s. 193; Ágoston, 2012, s. 118; Ágoston, 2013b, s. 235).

Habsburg askerî ricali tarafından Hırvatistan, Slavonya ve Macaristan bölgelerinde örgütlenen karasal başkaptanlıklar sınır savunma sisteminin yeniden yapılandırılmasında karar verici bir konumda olmuşlardır. Habsburg sınır savunma sistemleri içinde Adriyatik Denizi'nden Erdel'e kadar uzanan başkaptanlıkların -ki bunlara Ban'ın liderliğindeki sınır bölgeleri hariç- yanında askerî önemini kaybetmiş olan ve XVIII. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bölge kaptanlıkları da yer almaktadır. Viyana'daki merkezi idare, bu kaptanlık sistemlerini bir bütün olarak örgütleyerek, XVII. yüzyıldaki Osmanlı saldırılarına karşı topraklarını koruyabilmiştir (Pálffy, 2000, ss. 57-59).

Kaynakça

Yayınlanmamış Kaynaklar

Bâb-ı Asafi (*A.{…*), Divân-ı Hümâyûn Defterleri (*DVNS.)*, Mühimme Defterleri (*MHM.d…*), Defter No:88, Gömlek No: 45, 63, 86, 92, 93.

Yayınlanmamış Kaynaklar

(2000). *82 Numaralı Mühimme Defteri*. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

(2002). *85 Numaralı Mühimme Defteri*. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Mehmet Halife (1976). *Târih-i Gılmânî* (K. Su, Sad.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Na'îmâ Mustafa Efendi (2014). *Târih-i Na'îmâ* (2. bs., 6 Cilt, M. İpşirli, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Râşid Mehmed Efendi (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli* (3 Cilt, A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer, Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.

Araştırma Kaynakları

Ágoston, G. (2009). Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe by Mark L. STEIN. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 52 (1), 159-163.

Ágoston, G. (2012). Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler. T. İnceoğlu (Ed.). *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, (ss. 97-130; M. F. Çalışır, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Ágoston, G. (2013a). Macaristan'da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi. *Osmanlı'da Savaş ve Serhad* (ss. 179-202; K. Şakul, Çev. ve Haz.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Ágoston, G. (2013b). Savunmanın Maddi Külfeti: 16. ve 17. Asırlarda Macar Serhaddindeki Osmanlı Kale Zincirinin Mali Yükü. *Osmanlı'da Savaş ve Serhad* (ss. 225-264; K. Şakul, Çev. ve Haz.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Asch, R. G. (2003). Otuz Yıl Savaşları Dönemi, 1598-1648. J. Black (Ed.). *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815* (ss. 52-75; Y. Alagon, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Cezar, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi* (6 Cilt). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması* (2.bs.; M. A. Kılıçbay, Çev. Ed.). Ankara: İmge Yayınevi.

Duffy, C. (1985). *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul.

Eckhart, F. (2010). *Macaristan Tarihi* (2. bs., İ. Kafesoğlu, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Faroghi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya* (2. bs.; A. Berktay, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Feletar, D. (1993). Novi Zrin -Simbol Otpora Hrvata i Karizme Zrinskih. *Podravski Zbornik*, 19 (20), 43-52.

Feletar, D. (2012). Značenje Zrinskog Legrada i Novog Zrina u Obrani od Osmanlija. R. Horvat (Ur.). *Susreti Dviju Kultura: Obitelj Zrinski u Hrvatskoj i Mađarskoj Povijesti* (ss. 165-188). Zagreb: Matica Hrvatska.

Finkel, C. (2007). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923* (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (6 cilt; N. Epçeli, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kolçak, Ö. (2012). *XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Kolçak, Ö. (2019). Saint Gotthard Muharebesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. EK-2, ss. 449-450). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kopčan, V. (2012). Uyvar. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss.253-254). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kunt, İ. M. (1976-1977). 17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler*, 4-5, 111-116.

Kurtaran, U. (2009).*Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit: Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

Murphey, R. (2007). *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 150-1700* (M. T. Akad, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.

Öz, M. (1999). On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Türkiye Günlüğü*, 58, 48-53.

Özcan, A. (2003). Mehmed IV. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss.414-418). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Pálffy, G. (2000). The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). G. Dávid ve P. Fodor (Ed.). *Ottomans, Hungarians and*

Habsburgs in Central Europ: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest (s.3-69). Leiden-Boston-Köln: Brill NV.

Rothenberg, G. E. (1960). *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*. Urbana: The University of İllinois Press.

Rycaut, P. (1627). *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*. London: Printed by J.D.

Schiller, F. (1947). *Otuz Yıl Savaşı Tarihi* (2 Cilt, H. Dilevurgun, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Stein, M. L. (2007). *Osmanlı Kaleleri, Avupa'da Hudut Boyları* (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Şimşirgil, A. (2012). *Slovakya'da Osmanlılar, Türk Uyvar (1663-1685)*. İstanbul: KTB Yayınları.

Takáts, S. (1970). *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler* (S. Karatay, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Wagner, G. (1981). Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikası. *Osmanlı Araştırmaları,* 2, 147-166.

Yücel, A. S. (1996). *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârîh'i*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (6 cilt; N. Epçeli, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ziya Akkaya, Z. (1956). *"Târîh-i Vecîhî", Vecîhî, Devri ve Eseri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Bölüm 3

GİRİŞİMCİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN SOSYAL GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ[1]

Selma KILIÇ KIRILMAZ[2]

1 Bu çalışma Selma KILIÇ KIRILMAZ'ın, Prof. Dr. Ali AKDEMİR'in danışmanlığında, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2012 yılında kabul edilen "Sosyal Girişimciliğin Başarı Faktörlerinin Girişimci Kişilik ve Dönüştürücü Liderlik Bağlamında Araştırılması" adlı doktora tez çalışmasından faydalanılarak oluşturulmuştur.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, skirilmaz@subu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8478-1910

Giriş

Yapılan çalışmada ilk olarak girişimcilik kavram üzerinde durulmuştur. Girişimcilik 1980 yıllarda araştırma alanı olarak çalışılmaya başlanmış olup günümüzde daha fazla önem kazanmıştır. Girişimcilik farklı açılardan ele alınarak birçok tanım yapılmıştır. Shane (2003, s. 4) girişimciliği, yeni mal ve hizmetlerin üretimi için fırsatların keşfedilmesi, değerlendirilmesi ve kullanılması faaliyetlerini içeren, daha önce var olmayan pazarlar, süreçler ve hammaddelerin elde edilebilmesi için organizasyon oluşturma süreci biçiminde tanımlamıştır. Literatürde girişimci kişilik özellikleri üzerinde tam bir uzlaşı olmasa da en çok başarı ihtiyacı, içsel-dışsal kontrol odağı, risk alma eğilimi, yenilikçilik, yaratıcılık ve proaktif olma gibi özellikler üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada girişimcilerin; başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, belirsizliklere karşı toleranslı olma ve yenilikçi olma özellikleri ele alınmıştır.

Araştırmada ele alınan diğer bir konu ise sosyal girişimciliktir. Sosyal girişimcilik, kâr amacı gütmeyen, sosyal değer yaratan, yenilikçi girişimler olarak tanımlanmıştır (Austin ve ark., 2006, s. 2). Sosyal girişimcilerin girişimci kişilik özellikleri ile birçok sosyal soruna çözüm üretebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırmada, girişimci kişilik özellikleri ile sosyal girişimci kişilik özellikleri arasındaki etkileşimler araştırılmıştır. Araştırmada, sosyal içerikli misyon sahibi olma, sosyal değer yaratma, sosyal girişim fırsatlarını görme, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama ve sosyal ağlardan faydalanma sosyal girişimci kişilik özellikleri olarak ele alınmıştır.

Girişimci kişilik özelliklerinin sosyal girişimcilik üzerine etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada ilk olarak girişimcilik kavramı üzerinde durulmuştur. Girişimcilik kavramının tanımı ve önemi değerlendirildikten sonra girişimci kişilik özellikleri açıklanmıştır. Daha sonra sosyal girişimcilik kavramı üzerinde durulmuştur. Sosyal girişimciliğin tanımı yapılmış, toplumsal gelişmeye olan katkıları tartışılmış ve sonrasında sosyal girişimci kişilik özellikleri ele alınmıştır. Araştırmanın yöntemi kısmında; araştırmanın modeli, hipotezleri, evren ve örneklemi konularında bilgiler verilmiştir. Bulgular kısmında araştırmadan elde edilen bulgular açıklanmıştır. Son olarak sonuç ve değerlendirme kısmında araştırmadan elde edilen bulgular literatür desteği ile yorumlanmıştır.

Literatür Taraması

Girişimcilik kavramı, Fransız dilinde 16. yüzyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Girişimcilik kavram o dönemlerde riski ve askeri seferlere eşlik eden zorluklara katlanmayı ifade ediyordu. Girişimcilik kavramı daha sonra ekonomik faaliyetlere girmiştir. Girişimcilik, 18. yüzyılın başında, malları gelecekte bilinmeyen bir fiyata satmak için

belirli bir fiyattan satın alma olarak tanımlanmıştır (Haniyi ve ark., 2020, s. 151).

Bir araştırma alanı olarak girişimcilik, 1980'lerde ortaya çıkmıştır ve son yıllarda daha fazla önem kazanmıştır. Shane ve Venkataraman (2000) çalışmaları Academy of Management Review'da yayınlandıktan sonra bu kavram 2000'li yıllarda daha fazla ilgi görmeye başladı. Söz konusu dönemde girişimcilik için bütünleştirici bir çerçeve önerilmiştir. Ayrıca, girişimciliğin sadece girişimcinin bireysel özelliklerini değil aynı zamanda girişimcilik fırsatının sonuçlarını da etkileyecek çevresel özellikleri de içeren bir süreç olduğu varsayılmıştır (Cruzara ve ark., 2020, s. 35). Schumpeter, 1934 yılında girişimciliğin yenilik ve risk alma boyutu üzerinde durmuştur. Ayrıca Schumpeter (1934) yaratıcı yıkım sürecinden bahsetmiştir ve bu yaratıcı yıkımın, uzun vadede ekonomik büyümeye, istihdam yaratılmasına ve daha yüksek gelirlere yol açacağını belirtmiştir, 1985 yılında Gartner, girişimciliğin yeni organizasyon yaratma boyutuna vurgu yapmıştır (Carrier, 1996, s. 5; Lee ve Rodriguez-Pose, 2021, s. 32).

Günümüzde girişimciliğin herkes tarafından kabul edildiği bir tanımı bulunmamaktadır. Shane (2003, s. 4) girişimciliği, yeni mal ve hizmetlerin üretimi için fırsatların keşfedilmesi, değerlendirilmesi ve kullanılması faaliyetlerini içeren, daha önce var olmayan pazarlar, süreçler ve hammaddelerin elde edilebilmesi için organizasyon oluşturma süreci biçiminde tanımlamıştır. Henry ve ark. (2003, s. 29) girişimciliği tanımlarken yenilikçilik boyutunun önemi üzerinde durmuşlardır ve girişimciliği yeni ürünler ya da hizmetlerin ortaya konulduğu veya pazarda var olan ürün ya da hizmetlerin farklı bir biçimde sunulduğu ve bunların sonucunda yeni bir işletmenin oluşturulduğu bir süreç olarak tanımlamışlardır. Bunlara paralel olarak Gartner (1988, 23) ise girişimciyi öncelikli amacı kâr ve büyüme olan ve de bu amacı doğrultusunda bir işi kuran ve yöneten kişi olarak tanımlamıştır. Gartner (1988, s. 23) ayrıca, girişimcinin işletmede yenilikçi davranış ve stratejik yönetim uygulamalarını hayata geçirecek kişi olduğunu belirtmiştir. Modern kullanımda, girişimci, finansal risk altında olan bir işletmeyi üstlenen kişidir (Keskin, 2020, s. 364).

Günümüzde girişimcilik, üretkenliğin, yenilikçiliğin, istihdamın ve rekabet gücünün önemli bir faktörü olarak anlaşılmaktadır. Girişimcilik, ekonomik dinamizm için gereklidir ve ülkelerin ve bölgelerin ekonomik büyümesini güçlü bir şekilde etkiler (Lopes ve ark., 2021, s. 2). Bunun nedeni, girişimciliğin milyonlarca iş fırsatı sağlaması, mal ve hizmet çeşitliliğini arttırması, milletlerin refah artışına ve rekabetçiliğine katkı sağlıyor olmasıdır (Lee ve Peterson, 2000, s. 401).

Girişimcilik özelliklerden birisi olan *başarı ihtiyacı* üzerinde ilk kez McClelland durmuştur. McClelland "başarı ihtiyacı" teorisinde, güçlü bir

şekilde başarıya ihtiyaç duymakta olan bireylerin kendi ihtiyaçlarını çözmek, hedef belirlemek ve bu hedefleri gerçekleştirmek için çaba sarf etmeyi istedikleri belirtilmektedir. Bu teoride, yüksek düzeyde başarı ihtiyacı duymakta olan kişilerin girişimcilik için kendi yollarını bulma konusunda, diğerlerine göre daha başarılı oldukları ve daha başarılı girişimci oldukları vurgulanmaktadır (Littunen, 2000, s. 296).

Girişimcilik için önemli olan bir diğer kişilik özelliği ise *risk alma eğilimidir*. Girişimciyi "bir ürün ya da hizmeti başka birilerine belirsiz bir fiyattan satmak üzere belirli bir fiyattan satın alan, belirsizliğin getirdiği riske katlanarak aradaki fiyat dalgalanmasından kâr elde eden kişi" olarak tanımlayan Cantillon'dan beri, risk kavramı, girişimcilik için temel bir unsur olarak görülerek, yazında en çok kullanılan kavram olmuştur (Altuntaş ve Dönmez, 2010, s. 54). Risk değerlendirmesi bilişsel bir süreç sonucu gerçekleşmektedir. Fırsatlar ile karşılaşıldığında risk ölçümü yapılır ve girişimcilik süreci başlar (Lehner ve Kansikas, 2012, s. 36).

Belirsizliklere karşı toleranslı olma girişimcilere atfedilen özelliklerden bir diğeridir. Bir kişinin belirsizlik algısı ve ulaşılabilir bilgi yaklaşımı kişinin belirsizliğe karşı toleransını yansıtır. Bir kişi belirsizliğe karşı yüksek düzeyde tolerans gösteriyorsa, belirsiz durumlarda fırsatlar bulabilir ve belirsizliklerin üstesinden gelebilmek için çaba gösterir (Koh, 1996, s. 15). Bu nedenle, girişimcilerin fırsatları yakalayabilmek için diğer insanlardan daha fazla belirsizliğe karşı toleranslı olmaları beklenir.

Girişimcilere atfedilen bir diğer kişilik özelliği ise *yenilikçi olmadır*. Yenilik bir firmanın yeni fikirler, orijinallik, deneme, yaratıcı süreç konularındaki eğilimlerini yansıtmaktadır (Lumpkin ve Dess, 1996, s. 142). Yenilik sıklıkla yaratıcılıkla ortaya çıkmaktadır. Firmaların, 21. yüzyılda rekabetçi ortama ayak uydurabilmesi için kritik öneme sahip bir etkendir (Hitt ve ark., 2002, s. 6). Ticari girişimcilikte olduğu gibi, sosyal girişimcilikte de yenilik temel gerekliliktir. Sosyal sektörde yenilik; ürünler, hizmetler ya da süreç düzeyinde ortaya çıkabilir. Örneğin, Daha İyi Dünya Kitapları Sosyal Girişimi, bağışlanmış olan kitapların online olarak yeniden satılması ile okuryazarlık için sosyal program fonu oluşturulmuştur. Bu sosyal girişim yenilikçi bir süreç geliştirilmesi ile ortaya çıkmıştır (Miller ve Wesley, 2010, ss. 710-711). Shaw ve Carter (2007, s. 421), yenilikçiliğin sosyal girişimcilerin ayırt edici bir özelliği olduğunu ifade etmişlerdir.

Yapılan araştırmada girişimcilik ile birlikte sosyal girişimcilik konusu ele alınmıştır. Sosyal girişimcilik için kesin ve üzerinde anlaşılmış bir tanım bulunmamakla birlikte pek çok tanım yapılmıştır. Sosyal girişimcilik için kapsamlı bir tanım yapan Zahra ve ark. (2009, s. 519) sosyal girişimciliğin yenilik boyutu üzerinde durmuşlardır. Onlara göre sosyal

girişimcilik; yenilikçi bir yaklaşımla yeni girişimler yaratılması veya var olan organizasyonların yönetilmesidir. Bu organizasyonlar sayesinde sosyal refahı arttırmak için sosyal fırsatların keşfedilmesi, tanımlanması ve kullanılması süreçlerini içeren faaliyetler gerçekleştirilmesidir. Sosyal girişimcilik genel olarak kâr getirici hedeflerden çok sosyal sonuçlar içeren amaçlar için girişimsel davranışlarda bulunma ya da girişimcilikten elde edilen kârın avantajsız grupların faydalanması için kullanılmasıdır (Hibbert ve ark., 2002, s. 288).

Sosyal girişimcilik, kâr amacı gütmeyen, sosyal değer yaratan, yenilikçi girişimler olarak tanımlanmıştır (Austin ve ark., 2006, s. 2). Sosyal girişimcilik tanımlanırken, ayırt edici üç unsur üzerinde durulabilir: Sosyal girişimci (konu), sosyal girişimcilik (süreç), sosyal girişim (nesne) (Brencis ve ark., 2020, s. 22). Sosyal girişimcilik olgusu, karlı hedeflerden çok sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesine dayanır. Böylelikle toplumdaki farklı paydaşların sosyal zenginliğine katkıda bulunur (Hojnik, 2020, s. 6). Sosyal girişimcilik, dezavantajlı grupların daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olmalarının ve bu kişilerin topluma dâhil edilmesini sağlamanın en yenilikçi yollarından biridir (Bencheva ve Stoeva, 2020, s. 69).

"Sosyal girişim" terimi bünyesinde "sosyal" ve "girişim" olmak üzere iki farklı olguyu içermektedir. Girişimcilik anlayışı beraberinde tıpkı ticari girişimlerde olduğu gibi problem ve fırsatları fark etme, değerlendirme, risk alma ve yenilikçi yollarla çözmeyi getirmektedir. "Sosyallik" anlayışı ise girişimcilik prensiplerinin kar maksimizasyonu yerine toplumsal sorunlara uyarlanmasıdır (Yaşbay Kobal, 2021, s. 100).

Sosyal bir girişim, işletme sahiplerine kâr sağlamaktan ziyade toplumsal sorunları çözmek amacıyla mal ve/veya hizmet üretmektedir. Bu işletmelerin asıl amacı sahipleri ve paydaşları için kar değil, sosyal etki yaratmaktır. Sosyal girişimler, piyasada faaliyet gösterir, ekonomik bir şekilde mal ve hizmet üretir ve karı sosyal hedeflere ulaşmak için kullanır. Ayrıca çevresel sorumluluk ile karakterizedir (Brencis ve ark., 2020, s. 22). Sosyal girişimler sadece sosyal amaçlı örgütler olmayıp, ticari bakış açısına da sahiptirler. Faaliyetlerine yönelik dış kaynaklardan yararlanabilir veya misyonlarıyla uyum içinde ekonomik faaliyetlerde bulunarak kendi kendilerine yeterli olabilir (Yaşbay Kobal, 2021, s. 101).

Hojnik'e göre (2020: 7) sosyal girişimlerin üç temel boyutu vardır. Bunlardan ilki girişimcilik boyutudur. Bu boyut, sosyal girişimlerin ekonomik faaliyetlerini ifade eder. İkincisi, sosyal boyuttur. Bu boyut, sosyal girişimlerin birincil ve açık bir sosyal amacı olmasını ifade eder. Üçüncüsü ise yönetişim boyutudur. Bu boyut, sosyal girişimlerin çeşitli paydaşlarını içerir. Sosyal girişimlerin bu temel boyutları elde etmek için uygun bir destekleyici ortama ihtiyaçları vardır.

Sosyal girişimcilik faaliyetlerini yerine getiren sosyal girişimci ise sosyal düşünerek iş yapan, sosyo-ekonomik sorunları çözen ve toplumda pozitif değişiklikler yaratan bir kişidir (Brencis ve ark., 2020, s. 22). Sosyal girişimler, pazara girişimci ve yenilikçi bir şekilde mal ve hizmet sağlar ve kârlarını öncelikle sosyal hedeflere ulaşmak için kullanır (Hojnik, 2020, s. 6). Barkov ve ark. (2020, s. 1368) sosyal girişimcilerin; sürdürülebilir istihdam, sosyoekonomik eşitsizlik, yeni kaynakların yaratılması vb. sosyal sorunların çözümüne odaklandıklarını belirtmişlerdir.

Birçok araştırmacı farklı sosyal girişimci kişilik özellikleri üzerinde durmuştur. Ancak bu araştırmada; *sosyal içerikli misyon sahibi olma, sosyal değer yaratma, sosyal girişimcilik fırsatlarını görme, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama ve sosyal ağlardan faydalanma* üzerinde durulmuştur.

Sosyal İçerikli Misyon Sahibi Olma

Sosyal girişimcilerin misyonlarını sosyal bir sorunun çözülmesi oluşturmaktadır. Sosyal misyon, sosyal girişimciler için merkezi konumdadır. Sosyal misyon, sosyal girişimcilerin fırsatları algılama ve değerlendirmelerini açıkça etkilemektedir. Sosyal girişimciler için misyonla ilişkili etki, merkezi öneme sahip olmaktadır (Dees, 2001, s. 3). Sosyal girişimcileri ticari girişimcilerden ayıran en önemli özelliğin sosyal içerikli misyon sahibi olmak olduğu söylenebilir.

Sosyal Değer Yaratma

Sosyal değer yaratmak, topluma katkı sunma, sosyal sorunlara çözümler üretme anlamına gelmektedir. Bu anlamda tüm sosyal girişimcilik tanımlarının ortak noktasını sosyal değer yaratma oluşturmaktadır. Sosyal değer yaratan her girişimin sosyal girişimci olduğu söylenebilir. Dees (2001, s. 4) sosyal girişimcilerin sosyal değer yaratmak ve sürdürmek için sosyal bir misyon adapte ettiklerini belirtmiştir. Sosyal değer yaratmada da ticari sektörlerdeki ekonomik değer yaratmada olduğu gibi yenilikçiliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı olarak sosyal değer yaratmada sosyal problemlere odaklanılmakta ve bu problemlerin çözümleri arttırılmaya çalışılmaktadır (Corner ve Ho, 2010, s. 636).

Sosyal Girişimcilik Fırsatlarını Görme

Sosyal girişimciler sosyal ihtiyaçları fark etme konusunda daha duyarlıdırlar. Ticari girişimciler ise kar getirecek fırsatların fark edilmesi konusunda diğer kişilerden daha yeteneklidirler. Sosyal girişimler ihtiyaçlardan ortaya çıkmaktadırlar. Sosyal girişimciler, toplumla ilgili çözümsüz kalan konulara yenilikçi bir şekilde yaklaşmaktadırlar. Örneğin, bazı çevre sorunları sosyal girişimcilik alanlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Murphy ve Coombes, 2009, s. 326).

Kaynak Yaratma ve Sürdürülebilirliği Sağlama

Kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama kavramları sosyal girişimcilikte birbiriyle dönüşüm halindedir. Sosyal girişimler kaynak yarattıkları ölçüde sürdürülebilirliği sağlamanın yanında, sürdürülebilir oldukları ölçüde de kaynak bulma konusunda sıkıntı çekmeyeceklerdir. Sosyal girişimcilik, eldeki mevcut kaynaklarla sınırlı kalmadan yeni kaynaklar yaratabilme ve böylelikle de sürdürülebilir olma özelliğine sahiptir. Sosyal girişimciler bir yandan sosyal misyonlarını gerçekleştirmeye, diğer yandan da varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar (Besler, 2010, s. 13).

Sosyal Ağlardan Faydalanma

Sosyal girişimcilik literatüründe, son dönemlerde sosyal ağların sosyal girişimcilik üzerindeki etkisi konusunda önemli bir uzlaşma olduğu gözlenmektedir. Özellikle bazı araştırmalar, sosyal girişimcilerin proaktif bir şekilde zorunlu olarak kendi ağlarını yarattıklarını ve sosyal ağlarını sosyal projelerinde başarılı olmak için kullandıklarını ortaya koymuştur. Birçok çalışma ile sosyal girişimcilerin başarılı olmalarında sosyal ağlarının kritik bir öneme sahip olduğu belirlenmiştir (Urbano ve ark., 2010, s. 62).

Yöntem

Bu araştırmanın amacı; girişimci kişilik özelliklerinin sosyal girişimci kişiliğe olan etkilerinin belirlenmesidir. Araştırmanın evrenini Türkiye'de aile, çevre, çocuk, eğitim, engelliler, kadın, sağlık ve yardım konularında faaliyette bulunan 2.538 adet vakıf başkanı ile yardımlaşma, sağlık, çevre, sosyal ve hayır işleri amacıyla kurulan 20.927 adet dernek başkanı oluşturmaktadır. Araştırma sırasında 5.463 sivil toplum kuruluşu yöneticisinin iletişim bilgisine ulaşılmış ve bu yöneticiler anket doldurmaya davet edilmiştir. Ancak, online, faks ve yüz yüze görüşme metoduyla 223 adet kullanılabilir anket elde edilebilmiş ve analizler bu anketler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Araştırma verileri anket yoluyla toplanmıştır. Araştırmada girişimciliğin alt boyutlarından olan başarı ihtiyacını ölçmek için Heckert ve ark. (1999) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Risk alma eğilimini ölçmek için Cho ve Lee (2006) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Araştırmada girişimciliğin alt boyutlarından olan belirsizliklere karşı toleranslı olma Norton (1975) tarafından geliştirilen, yenilikçilik boyutunu ölçmek için Mueller ve Thomas (2000) tarafından geliştirilen ölçekler kullanılmıştır.

Sosyal girişimciliği ölçmek için geliştirilen ölçek beş alt boyuttan oluşmaktadır. Sosyal girişimciliğin alt ölçeklerinden olan sosyal içerikli

misyon sahibi olma ölçeği ile kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama ölçeği araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Ayrıca, sosyal ağlardan faydalanma ölçeğinin ilk maddesi Onyx ve Bullen (2000)'in yapmış olduğu çalışmadan alınmış olup diğer üç madde bu ölçekten faydalanılarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Sosyal girişimcilik ölçeğinin diğer bir alt ölçeği olan sosyal değer yaratma ölçeği Schuyt ve ark. (2010)'in çalışmasından alınmıştır. Son olarak, sosyal girişimcilik ölçeğinin alt ölçeklerinden birisi olan sosyal girişim fırsatlarını görme ölçeğinin ilk 3 maddesi Bateman ve Crant (1993)'in çalışmasından alınmıştır. Sosyal girişim fırsatlarını görme ölçeğinin son iki maddesi Schwer ve Yücelt (1984)'in çalışmasının fırsat yönelimi ile ilgili olan 2 maddesi alınarak oluşturulmuştur.

Sosyal girişimcilik ölçeğinin oluşturulması sırasında öncelikle sosyal girişimcilikle ilgili alt boyutlar belirlenmiştir. Alt boyutların belirlenmesinde sosyal girişimcilik literatüründe üzerinde durulan ve tartışılan konular ele alınmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek maddelerinin oluşturulmasında detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Oluşturulan maddelerin kapsam geçerliliğini sağlamak için sosyal girişimcilerin görüşlerine başvurularak ölçekte belirlenen eksiklikler tamamlanmıştır. Ayrıca ölçek geliştirme sürecinin her aşamasında bir ölçme ve değerlendirme uzmanından yardım alınmıştır. Ölçek maddeleri belirlendikten sonra 2 farklı dil uzmanının görüşlerine başvurularak ölçek maddelerinin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır. Bu aşamadan sonra oluşturulan ölçek 50 kişilik bir sosyal girişimci grubu üzerinde uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçek bütünlüğünü bozan ve cronbach alpha değeri düşük olan ifadeler ölçekten çıkartılmıştır. Araştırılmak istenen alt boyutlar literatür taraması yapılarak belirlendiğinden açımlayıcı faktör analizi yapılmamış bunun yerine doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tüm ölçekler 1=Hiç katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum ifadelerini içeren, 5'li Likert ölçeği tarzında hazırlanmıştır.

Araştırmanın Modeli Şekil 1'de yer almaktadır. Bu modelde girişimci kişilik özelliklerinden olan *başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, belirsizliklere karşı toleranslı olma, yenilikçi olma* ile sosyal girişimcilik özelliklerinden olan *sosyal içerikli misyon sahibi olma, sosyal değer yaratma, sosyal girişim fırsatlarını görme, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama ve sosyal ağlardan faydalanma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler olduğu belirtilmiştir.

Şekil 1: *Araştırma Modeli*

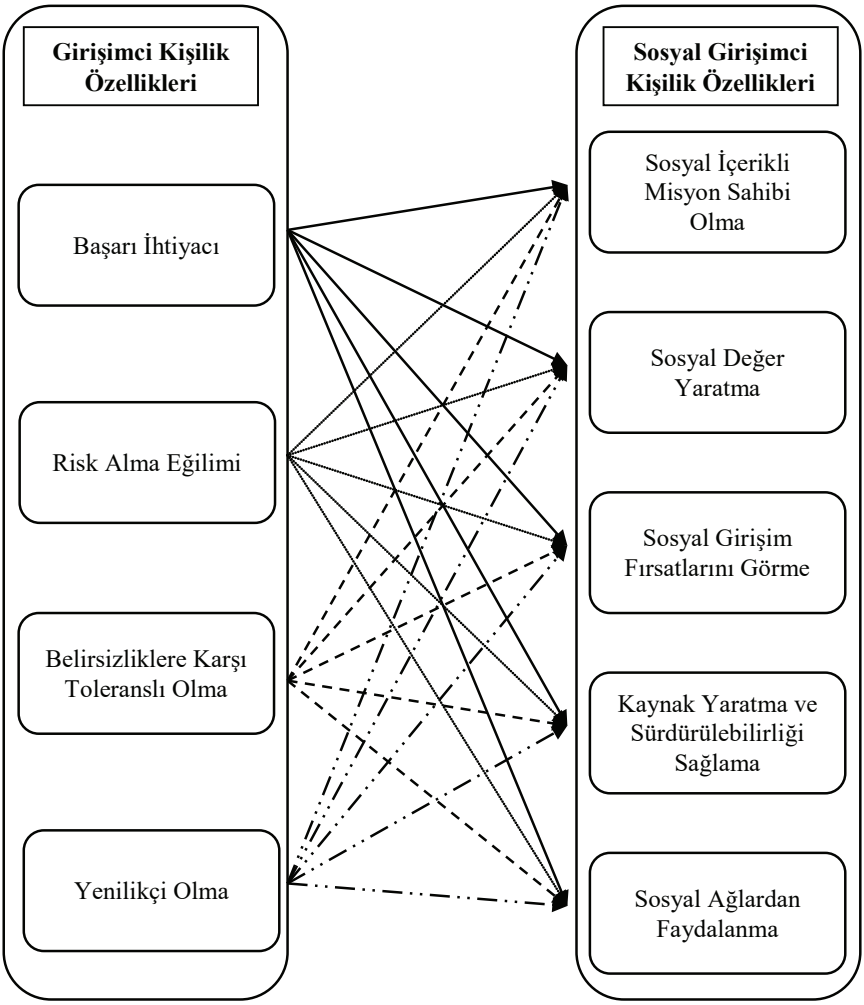

Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

H_1: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *başarı ihtiyacı* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal içerikli misyon sahibi olma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_2: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *başarı ihtiyacı* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal değer yaratma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_3: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *başarı ihtiyacı* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal girişim fırsatlarını görme* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_4: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *başarı ihtiyacı* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_5: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *başarı ihtiyacı* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal ağlardan faydalanma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_6: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *risk alma eğilimi* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal içerikli misyon sahibi olma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_7: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *risk alma eğilimi* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal değer yaratma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_8: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *risk alma eğilimi* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal girişim fırsatlarını görme* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_9: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *risk alma eğilimi* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{10}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *risk alma eğilimi* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal ağlardan faydalanma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{11}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *belirsizliklere karşı toleranslı olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal içerikli misyon sahibi olma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{12}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *belirsizliklere karşı toleranslı olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal değer yaratma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{13}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *belirsizliklere karşı toleranslı olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal girişim fırsatlarını görme* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{14}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *belirsizliklere karşı toleranslı olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{15}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *belirsizliklere karşı toleranslı olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal ağlardan faydalanma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{16}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *yenilikçi olma* ile sosyal

girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal içerikli misyon sahibi olma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{17}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *yenilikçi olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal değer yaratma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{18}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *yenilikçi olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal girişim fırsatlarını görme* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{19}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *yenilikçi olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{20}: Girişimci kişilik özelliklerinden olan *yenilikçi olma* ile sosyal girişimci kişilik özelliklerinden olan *sosyal ağlardan faydalanma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçekler, ölçeklerin alt boyutları, güvenilirlik değerleri ve genel ortalamaları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: *Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Sonuçları*

	Cronbach's Alpha	Genel Ortalama
Girişimcilik Ölçeği	0,631	3,809
Başarı İhtiyacı	0,753	4,485
Risk Alma Eğilimi	0,726	2,683
Belirsizliklere Karşı Toleranslı Olma	0,692	3,479
Yenilikçi Olma	0,699	3,701
Sosyal Girişimcilik Ölçeği	0,894	4,21
Sosyal İçerikli Misyon Sahibi Olma	0,849	4,278
Sosyal Değer Yaratma	0,728	4,253
Sosyal Girişim Fırsatlarını Görme	0,783	3,945
Kaynak Yaratma ve Sürdürülebilirliği Sağlama	0,715	4,329
Sosyal Ağlardan Faydalanma	0,678	4,280

Girişimcilik ölçeği dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; başarı ihtiyacı (Bİ) ve risk alma eğilimi (RAE), belirsizliklere karşı toleranslı olma (BKTO) ve yenilikçi olma (YO)'dır. Bu boyutlar aynı zamanda gizil değişkenleri oluşturmaktadır. Sosyal girişimcilik ölçeği ise beş boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; sosyal içerikli misyon sahibi olma (SIMSO), sosyal değer yaratma (SDY), sosyal girişimcilik fırsatlarını görme (SGFG), kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama (KYSS) ve sosyal

ağlardan faydalanma (SAF)'dır.

Girişimci kişilik özelliklerinin sosyal girişimcilik üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada, girişimci kişilik özelliklerinden olan; başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, belirsizliklere karşı toleranslı olma ve yenilikçi olmanın sosyal girişimcilik özellikleri olan sosyal içerikli misyon sahibi olma, sosyal değer yaratma, sosyal girişimcilik fırsatlarını görme, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama ve sosyal ağlardan faydalanma üzerine olası etkileri ayrı ayrı yapısal modellerle belirlenmiştir. Araştırmada verilerin analizi ve hipotezlerin test edilebilmesi için LISREL 8.54 paket programı kullanılmıştır.

Girişimcilik boyutlarından olan başarı ihtiyacı ile sosyal girişimcilik boyutları arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Elde edilen modelin uyum iyilikleri incelenmiş ve χ^2/sd=2,74, RMSEA=0,088, NFI=0,88, NNFI=0,91, CFI=0,92, IFI=0,92 ve RMR=0,045 şeklinde hesaplanmıştır. Uyum indekslerine göre model uygun kabul edilmiştir. Başarı ihtiyacı ile Sosyal girişimcilik boyutları arasındaki yapısal eşitlik modeli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: *Başarı İhtiyacı-Sosyal Girişimcilik Yol İlişkileri*

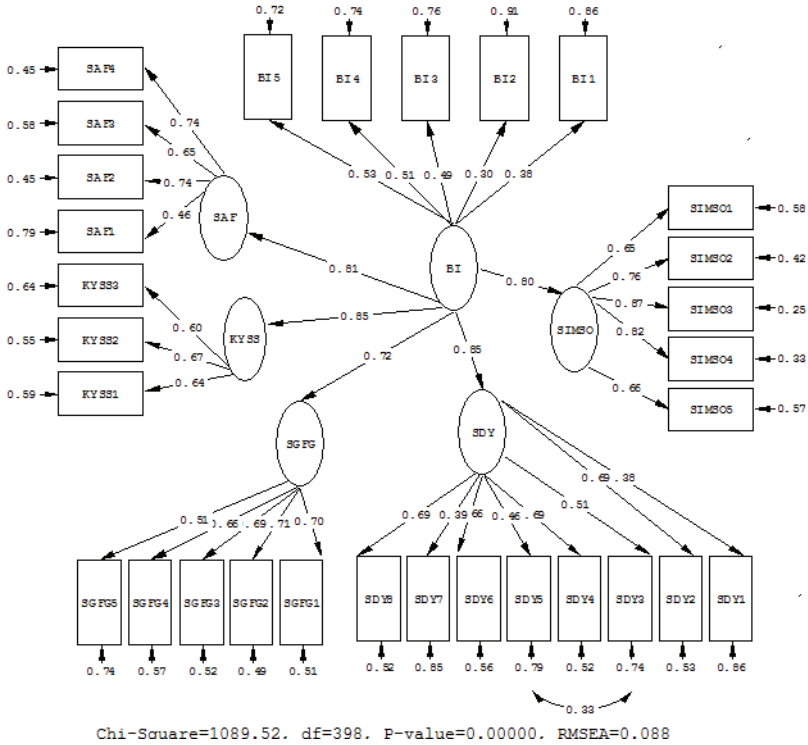

Şekil 2'ye göre; başarı ihtiyacı girişimcilik boyutu ile sosyal girişimcilik boyutları arasında aynı yönde ve yüksek düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Bu ilişkilerin düzeyi ve varyans bilgileri Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2: *Başarı İhtiyacı-Sosyal Girişimcilik Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler*

		Aradaki İlişki	Değişim (Varyans)
Başarı İhtiyacı (Bİ)	SİMSO	0.80	0.64
	SDY	0.85	0.72
	SGFG	0.72	0.52
	KYSS	0.85	0.72
	SAF	0.81	0.66

Şekil 2'ye göre girişimciliğin alt boyutlarından olan başarı ihtiyacı ile sosyal girişimciliğin alt boyutlarından olan sosyal içerikli misyon sahibi olma arasında 0.80 düzeyinde, sosyal değer yaratma arasında 0.85 düzeyinde, sosyal girişim fırsatlarını görme arasında 0.72, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama arasında 0.85 düzeyinde ve sosyal ağlardan faydalanma arasında 0.81 düzeyinde bir ilişki, tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular neticesinde H_1, H_2, H_3, H_4 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiştir.

Şekil 3: *Başarı İhtiyacı-Sosyal Girişimcilik Yol İlişkileri t İstatistikleri*

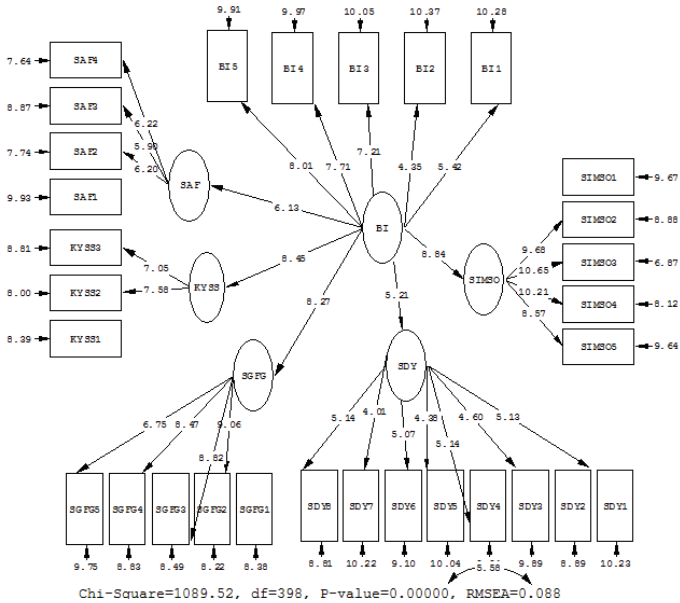

Yapısal modelde, gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasından ya da gizil değişkenler arasındaki ilişkilerden elde edilen yolların anlamlı olup olmadığı t istatistiği ile ölçülmektedir. t istatistikleri 1,96'yı aşarsa 0.05 anlam düzeyinde; 2,56'yı geçerse 0,01 anlam düzeyinde ilişkilerin (yolların) anlamlı olduğu varsayılır. LISREL hazır yazılımı t istatistiklerini de grafik üzerinde göstermektedir. Başarı ihtiyacı-sosyal girişimcilik yol ilişkilerine yönelik t istatistikleri Şekil 3'te verilmiştir. Şekil 3'e göre tüm ilişkiler 0,01 anlam düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Girişimcilik boyutlarından olan risk alma eğiliminin (RAE) sosyal girişimcilik boyutlarına olası etkileri ve ilişkileri yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Elde edilen modelin uyum iyilikleri incelenmiş ve χ^2/sd=2,71, RMSEA=0,088, NFI=0,88, NNFI=0,91, CFI=0,92, IFI=0,92 ve RMR=0,065 şeklinde hesaplanmıştır. Uyum indekslerine göre model uygun kabul edilmiştir. Risk alma eğilimi ile sosyal girişimcilik boyutları arasındaki yapısal eşitlik modeli Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4: *Risk Alma Eğilimi-Sosyal Girişimcilik Yol İlişkileri*

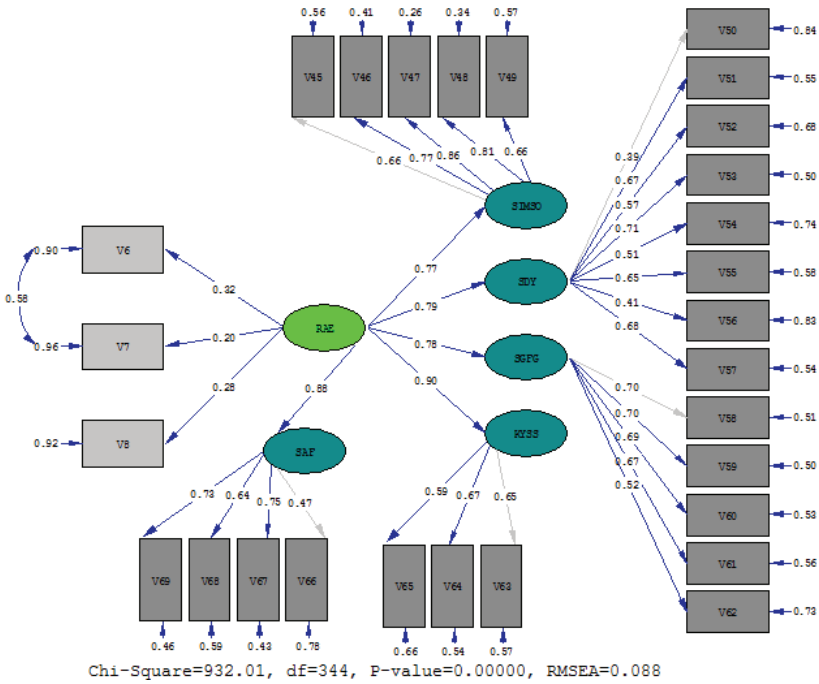

Şekil 4'e göre; risk alma eğilimi girişimcilik boyutu ile sosyal girişimcilik boyutları arasında aynı yönde ilişkiler bulunmuştur. Bu ilişkilerin düzeyi ve varyans bilgileri Tablo 3'de özetlenmiştir.

Tablo 3: *Risk Alma Eğilimi-Sosyal Girişimcilik Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler*

		Aradaki İlişki	Değişim (Varyans)
Risk Alma Eğilimi (RAE)	SİMSO	0.77	0.59
	SDY	0.79	0.62
	SGFG	0.78	0.61
	KYSS	0.90	0.81
	SAF	0.88	0.77

Şekil 4'e göre risk alma eğilimi ile sosyal içerikli misyon sahibi olma arasında 0.77, sosyal değer yaratma arasında 0.79, sosyal girişim fırsatlarını görme arasında 0.78, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama arasında 0.90, sosyal ağlardan faydalanma arasında 0.88 oranında bir ilişki bulunmuştur.

Elde edilen bulgular neticesinde H_6, H_7, H_8, H_9, H_{10} hipotezleri kabul edilmiştir.

Şekil 5: *Risk Alma Eğilimi-Sosyal Girişimcilik Yol İlişkileri t İstatistikleri*

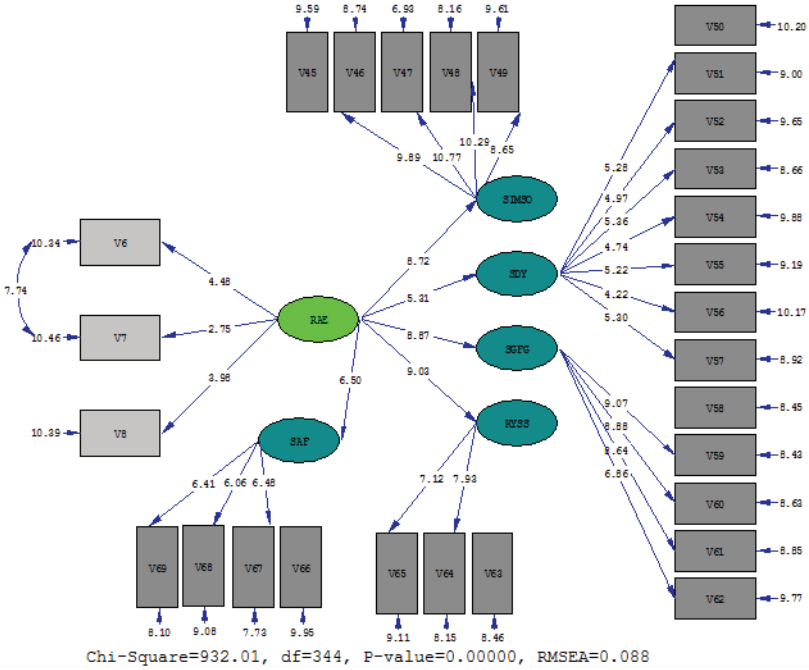

Risk alma eğilimi-sosyal girişimcilik ilişkilerinin incelendiği yapısal eşitlik modelinde, gizil değişkenler ile gözlenen değişkenler arasındaki ya da gizil değişkenler arasındaki ilişkilerden elde edilen her bir yola ait t

istatistikleri de hesaplanmış ve Şekil 5'te gösterilmiştir. Şekil 5'e göre tüm ilişkiler 0.01 anlam düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Girişimcilik boyutlarından olan belirsizliklere karşı toleranslı olma (BKTO) ile sosyal girişimcilik boyutları arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Elde edilen modelin uyum iyilikleri incelenmiş ve $\chi 2/sd=2,56$, RMSEA=0,084, NFI=0,86, NNFI=0,90, CFI=0,90, IFI=0,90 ve RMR=0,07 şeklinde hesaplanmıştır. Uyum indekslerine göre model uygun kabul edilmiştir. Belirsizliklere karşı toleranslı olma ile sosyal girişimcilik boyutları arasındaki yapısal eşitlik modeli Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6: *Belirsizliklere Karşı Toleranslı Olma-Sosyal Girişimcilik Yol İlişkileri*

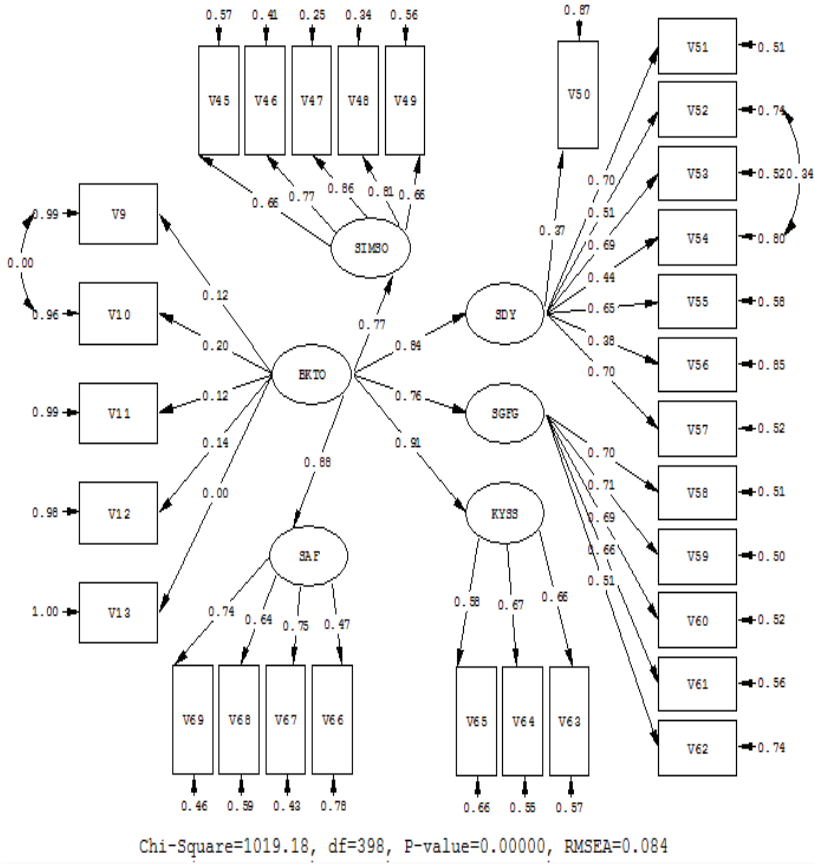

Şekil 6'ya göre; belirsizliklere karşı toleranslı olma girişimcilik boyutu ile sosyal girişimcilik boyutları arasında aynı yönde ilişkiler bulunmuştur. Bu ilişkilerin düzeyi ve varyans bilgileri Tablo 4'de özetlenmiştir.

Tablo 4: *Belirsizliklere Karşı Toleranslı Olma-Sosyal Girişimcilik Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler*

		Aradaki İlişki	Değişim (Varyans)
Belirsizliklere Karşı Toleranslı Olma (BKTO)	SİMSO	0.77	0.59
	SDY	0.84	0.71
	SGFG	0.76	0.58
	KYSS	0.91	0.83
	SAF	0.88	0.77

Şekil 6'ya göre, belirsizliklere karşı toleranslı olma ile sosyal içerikli misyon sahibi olma arasında 0.77, sosyal değer yaratma arasında 0.84, , sosyal girişim fırsatlarını görme arasında 0.76, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama arasında 0.91 ve sosyal ağlardan faydalanma arasında 0.88 oranında bir ilişki bulunmuştur.

Elde edilen bulgular neticesinde $H_{11,}$ $H_{12,}$ $H_{13,}$ $H_{14\ ve}$ H_{15} hipotezleri kabul edilmiştir.

Şekil 7: *Belirsizliklere Karşı Toleranslı Olma-Sosyal Girişimcilik Yol İlişkileri t İstatistikleri*

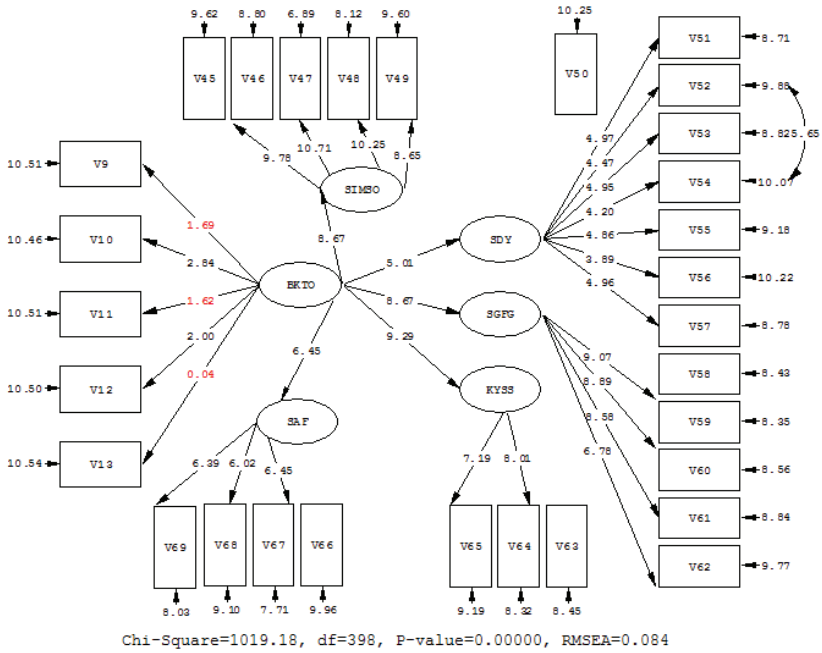

Belirsizliklere karşı toleranslı olma-sosyal girişimcilik ilişkilerinin incelendiği yapısal eşitlik modelinde, gizil değişkenler ile gözlenen değişkenler arasındaki ya da gizil değişkenler arasındaki ilişkilerden elde

edilen her bir yola ait t istatistikleri de hesaplanmış ve Şekil 7'de gösterilmiştir. Şekil 7'ye göre V9 "*Bir işi bitirmeden yeni bir işe başlamaktan hoşlanmam*", V11 "*Bir problemin çözümü olduğunu düşünmezsem benim için ilgi çekici değildir*" ve V13 "*Çözüm için belirli ve net bir cevap yoksa o problem üzerinde çalışmak istemem*" gözlenen değişkenleri anlamlı bulunmamıştır. V12 "*Karar alma sürecinde, problemle ilgili yeterli bilgi ve veri yoksa kendimi çok rahatsız hissederim*" ifadesi ise 0.05 anlam düzeyinde, V10 ifadesi ise 0.01 anlam düzeyinde anlamlı bulunmuştur. t istatistiklerine yönelik diğer bilgiler Şekil 7'de gösterilmiştir.

Girişimcilik boyutlarından yenilikçi olma (YO) boyutunun sosyal girişimcilik boyutlarına olası etkileri ve ilişkileri yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Elde edilen modelin uyum iyilikleri incelenmiş ve χ^2/sd=2,91, RMSEA=0,073, NFI=0,87, NNFI=0,90, CFI=0,91, IFI=0,91 ve RMR=0,06 şeklinde hesaplanmıştır. Uyum indekslerine göre model uygun kabul edilmiştir. Yenilikçi olma ile sosyal girişimcilik boyutları arasındaki yapısal eşitlik modeli Şekil 8'de gösterilmiştir.

Şekil 8: *Yenilikçi Olma-Sosyal Girişimcilik Yol İlişkileri*

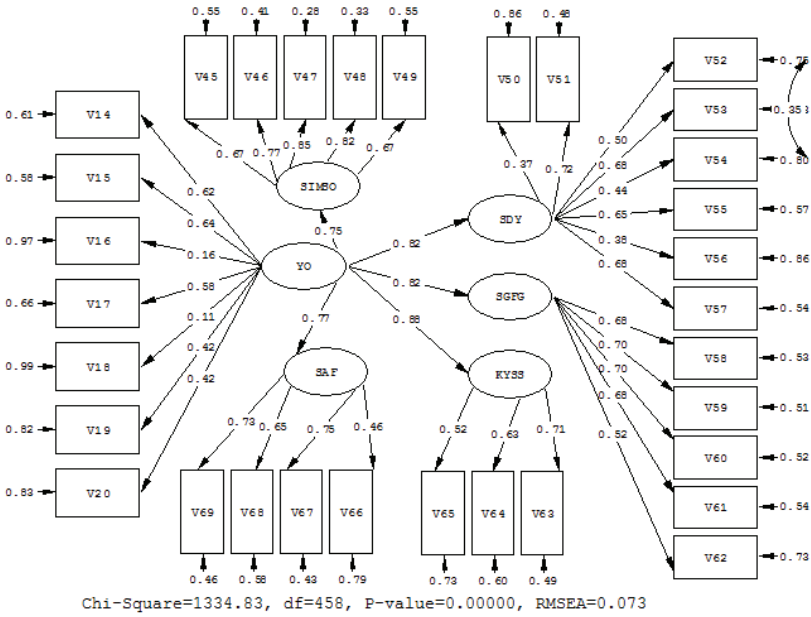

Şekil 8'e göre; yenilikçi olma girişimcilik boyutu ile sosyal girişimcilik boyutları arasında aynı yönde ilişkiler bulunmuştur. Bu ilişkilerin düzeyi ve varyans bilgileri Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5: *Yenilikçi Olma-Sosyal Girişimcilik Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler*

		Aradaki İlişki	Değişim (Varyans)
Yenilikçi Olma (YO)	SİMSO	0.75	0.56
	SDY	0.82	0.67
	SGFG	0.82	0.67
	KYSS	0.88	0.77
	SAF	0.77	0.59

Şekil 8'e göre, yenilikçi olma ile sosyal içerikli misyon sahibi olma arasında 0.75, sosyal değer yaratma arasında 0.82, sosyal girişim fırsatlarını görme arasında 0.82, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama arasında 0.88 ve sosyal ağlardan faydalanma arasında 0.77 oranında bir ilişki bulunmuştur.

Elde edilen bulgular neticesinde $H_{16,}$ $H_{17,}$ $H_{18,}$ $H_{19\ ve}$ H_{20} hipotezleri kabul edilmiştir.

Şekil 9: *Yenilikçi Olma-Sosyal Girişimcilik Yol İlişkileri t İstatistikleri*

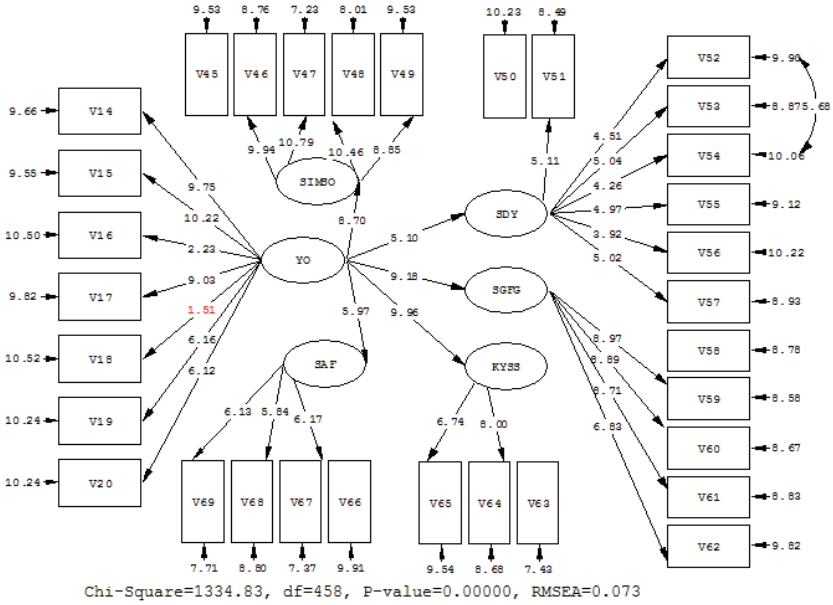

Yenilikçi olma-sosyal girişimcilik ilişkilerinin incelendiği yapısal eşitlik modelinde, gizil değişkenler ile gözlenen değişkenler arasındaki ve gizil değişkenler arasındaki ilişkilerden elde edilen her bir yola ait t istatistikleri de hesaplanmış ve Şekil 9'da gösterilmiştir. Şekil 9'a göre

V18 "*Yeni bir işi genelde bana öğretildiği şekilde yapmaya devam ederim*" gözlenen değişkeni anlamlı bulunmazken diğer ifadelerdeki ilişkiler 0,01 anlam düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Tartışma

Yapılan araştırma ile girişimci kişilik özelliklerinin sosyal girişimciliğe olan etkileri incelenmiştir. Ele alınan ilk girişimcilik özelliği *başarı ihtiyacı* olmuştur. McClelland'a göre, girişimcilerin başarılarında anahtar rol oynayan kişilik özelliği, para sahibi olma isteğinden çok başarma ihtiyacıdır (Parker, 2004, s. 76). Bu teoride, yüksek düzeyde başarı ihtiyacı duymakta olan kişilerin girişimcilik için kendi yollarını bulma konusunda, diğerlerine göre daha başarılı oldukları ve daha başarılı girişimci oldukları vurgulanmaktadır (Littunen, 2000, s. 296). Yapılan araştırmada, başarı ihtiyacı ölçeğinin genel ortalaması 4,485'tir. Buradan sosyal girişimcilerin başarma ihtiyacının oldukça yüksek olduğu sonucuna varılabilir.

Yapılan araştırmada, *başarı ihtiyacı ve sosyal içerikli misyon sahibi olma* arasındaki ilişkilere bakıldığında önemli sonuçlar elde edilmiştir. Öncelikle, sosyal içerikli misyon sahibi olma ölçeğinin genel ortalaması 4,278'tir. Dees'e göre (2001, s. 3) sosyal girişimciler için sosyal misyon açık ve merkezi konumdadır. Sosyal misyon, sosyal girişimcilerin fırsatları algılama ve değerlendirmelerini açıkça etkilemektedir. Sosyal girişimciler için zenginlik kriteri değil, misyonla ilişkili etki merkezi öneme sahip olmaktadır. Hervieux ve ark. (2010, s. 57) çalışmalarında, sosyal değer yaratma misyonunun, sosyal girişimcilik için en önemli kavram olduğunu belirlemişlerdir. Yapılan çalışma bu bulgu ile paralellik göstermektedir. *Türkiye'deki sosyal girişimciler için sosyal içerikli misyon sahibi olmak oldukça büyük önem taşımaktadır.*

Yapılan araştırmada, *başarı ihtiyacı* ile *sosyal içerikli misyon sahibi olma* arasında 0.80 düzeyinde oldukça yüksek bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak, sosyal girişimcilerin başarı ihtiyacı yükseldikçe sosyal içerikli misyon sahibi olma özelliklerinin de arttığı söylenebilir. Bu nedenle sosyal girişimcilerin başarı ihtiyaçları ne kadar yüksek olursa sosyal girişimcilik açısından o kadar olumlu bir gelişme olmaktadır. Sosyal girişimcilerin, sosyal bir soruna çözüm üretme misyonu ile hareket ederek, sosyal değişim sağlamayı başarmak istedikleri dolayısıyla yüksek bir başarı ihtiyacı gösterdikleri söylenebilir. Ayrıca, sosyal içerikli misyon sahibi olma boyutundaki değişimlerin % 64'ünü başarı ihtiyacı girişimcilik boyutundaki değişimler açıklamaktadır.

Başarı ihtiyacı ve sosyal değer yaratma arasındaki ilişkilerin analizinden de önemli sonuçlar elde edilmiştir. Öncelikle sosyal değer yaratma, topluma katkı sunma, sosyal sorunlara çözümler üretme anlamına gelmektedir. Dees (2001, s. 4), sosyal girişimcilerin sosyal değer yarat-

mak ve sürdürmek için sosyal bir misyona sahip olduklarını belirtmiştir. Bu çalışmada da sosyal girişimcilerin sosyal değer yaratma boyutundaki ölçek sorularına verdikleri cevapların ortalamasının 4.253 olduğu görülmektedir. Türkiye'deki sosyal girişimcilerin sosyal değer yaratma algısı oldukça yüksek bulunmuştur. Başarı ihtiyacı ile sosyal değer yaratma arasında 0.85 düzeyinde yüksek bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgunun anlamı, sosyal girişimcilerin başarı ihtiyacı arttığında, sosyal değer yaratma isteklerinin de arttığı yönündedir. Bu nedenle hem başarı ihtiyacı hem de sosyal değer yaratma isteği, sosyal girişimci kişilik için oldukça önemli özelliklerdir. Ayrıca başarı ihtiyacının bağımsız, sosyal değer yaratmanın bağımlı değişken olarak incelendiği yapısal eşitlik modelinden sosyal değer yaratmadaki yaşanan değişimlerin % 72'sinin başarı ihtiyacı tarafından açıklandığı bulunmuştur. Austin ve ark. (2006, s. 2) personel ve paydaşların refah düzeyinin arttırılması yerine sosyal girişimciliğin *sosyal değer yaratma* özelliğinin altının çizilmesi gerektiğini, sosyal girişimcilik için merkezi unsurun sosyal problem çözme adresinin olması gerektiğini belirtmişlerdir. Austin ve ark. (2006, s. 2) ile Hervieux ve ark. (2010, s. 57)'nın söylediklerini doğrular nitelikte sonuçlara ulaşmışlardır. Yapılan çalışma ile Türkiye'deki sosyal girişimciler için de sosyal değer yaratma kişilik özelliğinin oldukça önemli olduğu belirlenmiştir.

Yapılan araştırmada, *başarı ihtiyacı* ile *sosyal girişimcilik fırsatlarını görme* arasında 0.72 düzeyinde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla, başarı ihtiyacı sosyal girişimcilik fırsatlarını görme üzerinde önemli bir açıklayıcılık düzeyine sahiptir. Sosyal girişimcilerin başarı ihtiyaçlarında bir birimlik artış olduğunda sosyal girişimcilik fırsatlarını görme özelliklerinde de 0.72 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Sosyal girişim fırsatlarını görmede meydana gelen değişimlerin % 52'sini başarı ihtiyacı özelliği açıklamaktadır. Sosyal girişim fırsatlarını görme sosyal girişimciliğin en önemli özelliklerinden birisidir. Ticari girişimcilikte olduğu gibi sosyal girişimcilikte de girişimler var olan bir fırsatın görülmesi ve değerlendirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Ancak sosyal girişimci fırsatları ararken sosyal problemlere odaklanmakta ve sosyal değer yaratmaya çalışılmaktadır (Corner ve Ho, 2010, s. 636). Sosyal girişimcilerin sosyal girişim fırsatlarını fark etmelerinde başarı ihtiyacı güdüsüne sahip olmaları oldukça büyük önem taşımaktadır. Mair ve Marti (2006, s. 37) sosyal girişimciliği tanımlarken "sosyal ihtiyaçların karşılanması yolu ile sosyal değer yaratmak için fırsatların keşfedilmesi ve kullanılması niyeti" üzerinde durmuşlardır. Burada açıkça sosyal girişim fırsatlarının keşfi için çaba gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Dees (2001, s. 4)'in belirttiği gibi "diğer bazı insanların problem olarak gördüklerini sosyal girişimciler fırsat olarak değerlendirebilmektedir".

Başarı ihtiyacı ve kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama ara-

sında da 0.85 oranı ile yüksek düzeyli bir ilişki bulunmuştur. Başarı ihtiyacı ile sosyal girişimcilik boyutları arasındaki en yüksek ilişki kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama boyutu arasında görülmüştür. Başarı ihtiyacı bağımsız değişkeninde görülen bir birimlik artış kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama bağımlı değişkeninde 0.85 düzeyinde bir artışa yol açmaktadır. Başarma ihtiyacı yüksek olan sosyal girişimciler aynı zamanda organizasyonlarına kaynak sağlayarak organizasyonun varlığını sürdürmek istemektedirler. Sosyal girişimci organizasyonların kaynak yaratmak ve sürdürülebilirliklerini sağlamak için pek çok gelir getirici faaliyette bulundukları görülmektedir. Bu faaliyetler arasında; bağışlar, devlet desteği-sübvansiyonlar, kişisel/aileye ait kaynaklar, gelir sağlayan faaliyetler, üye aidatları, proje gelirleri, sponsorluklar, uluslararası fonlar, kira gelirleri vb. bulunmaktadır.

Başarma ihtiyacı sosyal ağlardan faydalanma üzerinde yüksek düzeyde bir açıklayıcılığa sahiptir. Sosyal girişimcilerin başarı ihtiyaçlarında bir birimlik bir artış olduğunda sosyal ağlardan faydalanma üzerinde 0.81 düzeyinde bir artış meydana gelmektedir. Bu sonuçlar başarma ihtiyacının sosyal ağlardan faydalanma isteğini arttırdığını ortaya koymaktadır. Sosyal girişimcilerin sosyal girişimcilik faaliyetlerinde başarılı olmalarında, sosyal ağlarından faydalanmalarının etkili olduğu söylenebilir. Lehner ve Kansikas (2012, s. 36) enformel ağların, fırsatları tanımaya ve profesyonel fırsatlara katılmaya pozitif etki edebileceğini, hatta fırsatların bu ağlardan ve haber kaynaklarından elde edilebileceğini belirtmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen bir diğer girişimci kişilik özelliği *Risk Alma Eğilimidir*. Lehner ve Kansikas (2012, s. 36)'a göre, risk değerlendirmesi bilişsel bir süreç sonucu gerçekleşmektedir. Fırsatlar ile karşılaşıldığında risk ölçümü yapılır ve girişimcilik süreci başlar. Sosyal girişimcilik için de benzer süreçlerin gerçekleştiği söylenebilir. Sosyal girişimci sosyal bir sorun ile karşılaştığı zaman bu sorunu çözme ya da azaltma yönünde gerçekleştirebileceklerini düşünür, risk değerlendirmesi yapar ve kararını verir. Sosyal girişimcilerin risk alma eğilimlerini ölçmek için sorulan sorulara verdikleri cevabın ortalaması 2,683 ile orta düzeyde bulunmuştur. Buradan sosyal girişimcilerin risk alma eğilimlerinin yüksek olmadığı sonucuna varılabilir. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalar ile benzerlik görülmektedir. Kümbül Güler (2008, s. 243) yapmış olduğu çalışmada risk almanın sosyal girişimci davranışa olumsuz etki eden bir faktör olduğunu belirlemiştir. *Sosyal girişimciler risk almaya ticari girişimcilere göre biraz daha temkinli yaklaşmaktadırlar.*

Yapılan çalışma ile sosyal girişimcilerin risk alma eğilimleri yüksek olmasa da sosyal girişimcilik alt boyutları ile risk alma eğilimleri arasında aynı yönde ilişkiler bulunmuştur. Bu analizlerden elde edilen en dikkat çekici bulgu risk alma eğilimi ile kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği

sağlama arasında görülen yüksek düzeyli ilişkidir. Sosyal girişimcilerin risk alma eğilimlerinde meydana gelen bir birimlik artış kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama algılarında 0.90 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Yani risk alma eğilimi ile kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama arasında güçlü bir ilişki vardır. Buradan sosyal girişimcilerin risk almaya karar verirlerse kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama üzerinde oldukça etkili sonuçlar doğuracağı sonucuna varılabilir.

Araştırma kapsamında incelenen bir diğer girişimci kişilik özelliği *belirsizliklere karşı toleranslı olmadır.* Belirsizliklere karşı toleranslı olma girişimciler için önemli bir kişilik özelliğidir. Bir kişi, belirsizliğe karşı yüksek düzeyde tolerans gösteriyorsa, belirsiz durumlarda fırsatlar bulabilir ve belirsizliklerin üstesinden gelebilmek için çaba gösterir. Tahmin edilemeyen durumlar için iyi performans gösterir (Koh, 1996, s. 15). Sosyal girişimcilerin de ticari girişimciler gibi belirsizliklere karşı toleranslı olma düzeylerinin yüksek olup olmadığı araştırılmıştır. Sosyal girişimcilerin belirsizliklere karşı toleranslı olma ölçeğine verdikleri cevabın ortalaması 3.479 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç bize sosyal girişimcilerin belirsizliklere karşı orta düzeyde toleranslı olduklarını göstermektedir. Belirsiz durumları tolere etme yeteneği, risk alma biçimiyle de pozitif olarak ilişkilidir. Risk alma, belirgin bir biçimde belirsizlik toleransı seviyesini gerekli kılmaktadır (Dündar ve Ağca 2007, s. 128). Sosyal girişimcilerin daha çok toplum yararına faaliyette bulundukları için risk almaya ve belirsizliklere karşı toleranslı olmaya temkinle yaklaşmakta oldukları anlaşılmaktadır.

Sosyal girişimciler, belirsizliklere karşı orta düzeyde tolerans gösterse de belirsizliklere karşı toleranslı olma ile sosyal girişimcilik boyutları arasında yüksek düzeyli ilişkiler bulunmuştur. Belirsizliklere karşı toleranslı olma bağımsız değişkenindeki bir birimlik artış sosyal içerikli misyon sahibi olma bağımlı değişkeninde 0.77, sosyal değer yaratma bağımlı değişkeninde 0.84, sosyal girişim fırsatlarını görme bağımlı değişkeninde 0.76, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama bağımlı değişkeninde 0.91, sosyal ağlardan faydalanma bağımlı değişkeninde ise 0.88 birim artışa yol açmaktadır. Sosyal girişimcilerin belirsizliklere karşı tolerans düzeylerinin arttırılması daha başarılı sosyal girişimciler olmalarını sağlayabilir.

Araştırmada incelenen bir diğer girişimci kişilik özelliği ise yenilikçi olmadır. Yenilikçilik hem ticari girişimcilik hem de sosyal girişimcilik için oldukça önemli bir özelliktir. Miller ve Wesley'e göre (2010, ss. 710-711) ticari girişimcilikte olduğu gibi, sosyal girişimcilikte de yenilik temel gerekliliktir. Yapılan araştırmada, sosyal girişimcilerin yenilikçi olma ölçeğine verdikleri cevapların ortalaması 3.701 olarak hesaplanmıştır. Bu ortalama ile sosyal girişimcilerin yenilikçi olma algılarının orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Yenilikçi olma ile sosyal girişimcilik alt boyutları arasındaki ilişkilerin yönünün ve düzeyinin araştırıldığı yapısal eşitlik modeline göre önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Yenilikçi olma girişimcilik özelliği ile sosyal girişimcilik boyutları arasında yüksek düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Yenilikçi olma girişimcilik özelliğinde görülen bir birimlik artış sosyal içerikli misyon sahibi olmada 0.75, sosyal değer yaratmada 0.82, sosyal girişim fırsatlarını görmede yine 0.82, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlamada 0.88 ve son olarak sosyal ağlardan faydalanmada 0.77 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Yenilikçi olma ile kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama boyutları arasındaki 0.88 birimlik yüksek düzeyli ilişki oldukça dikkat çekicidir. Yenilikçi olma algısı ile kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama algısı arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Yenilikçi olma sosyal içerikli misyon sahibi olmaya, sosyal değer yaratacak sosyal girişimcilik fırsatlarını görmeye oldukça önemli katkılar vermektedir. Yenilikçi bir bakış açısına sahip olan sosyal girişimciler örgütlerinin finansal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama konusunda oldukça hassas davranmaktadır. Ayrıca yenilikçiliğe önem veren sosyal girişimciler fırsatları görebilmek için sosyal ağlarından faydalanmakta, ihtiyaç duyduklarında ailelerinden ve arkadaşlarından yardım almakta, gerektiğinde üniversite, belediye vb. kurumlarla işbirliğine gidebilmektedirler.

Sonuç

Yapılan çalışma ile girişimci kişilik özellikleri ile sosyal girişimcilik arasında güçlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Girişimci kişilik özelliklerinden olan *başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, belirsizliklere karşı toleranslı olma, yenilikçi olma* ile sosyal girişimcilik özelliklerinden olan *sosyal içerikli misyon sahibi olma, sosyal değer yaratma, sosyal girişim fırsatlarını görme, kaynak yaratma ve sürdürülebilirliği sağlama ve sosyal ağlardan faydalanma* arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler olduğu belirlenmiştir.

Sivil toplum kuruluşları birçok konuda ve alanda faaliyet göstermesine rağmen yapılan araştırmanın Türkiye'de aile, çevre, çocuk, eğitim, engelliler, kadın, sağlık ve yardım konularında faaliyette bulunan vakıf ve dernek başkanları ile sınırlandırılmış olması araştırmanın kısıtıdır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda daha fazla sayıda ve çeşitlilikte örneklem grubu ile çalışılabilir.

Sonuç olarak; girişimcilik ve sosyal girişimcilik, toplumsal gelişme açısından oldukça önemli kavramlardır. Sosyal girişimcilerin ticari girişimcilerin sahip olduğu başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, belirsizliklere karşı toleranslı olma ve yenilikçi olma özelliklerine sahip olmaları başarılarını olumu yönde etkileyecektir. Bu nedenle sosyal girişimcilerin bu

özellikleri desteklenmelidir. Girişimcilik, toplumsal refahın arttırılması, işsizlik sorununun azaltılması, teknolojik yeniliklerin sağlanması vb. konuları açısından oldukça önemlidir. Benzer şekilde sosyal girişimcilik de çocuklar, kadınlar ve engelliler gibi dezavantajlı grupların sorunlarının çözülmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Sosyal girişimciliğin sosyal değer yaratma misyonu ile girişimciliğin ekonomik değer yaratma özellikleri birlikte ele alındığında oldukça faydalı girişimlerin ortaya çıkması mümkün olacaktır.

Kaynakça

Altuntaş, G. ve Dönmez, D. (2010). Girişimcilik yönelimi ve örgütsel performans ilişkisi: Çanakkale bölgesinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi,* 39(1), 50-74.

Austin, J., Stevenson, H. and Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both?. *Entrepreneurship: Theory and Practice,* 30(1), 1-22.

Barkov, A.V., Grishina, Y.S., Demchenko, M.V. and Ruchkina, G.F. (2020). Assessment of the prospects for the implementation of the theoretical model of legal support of social and environmental entrepreneurship. *EurAsian Journal of BioSciences,* 14(1), 1367-1371.

Bateman, T.S. and Crant, M. (1993). The proactive component of organizational behavior: a measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior,* 4, 103-118.

Bencheva, N. and Stoeva, T. (2020). Training needs in social entrepreneurship: measures and experience of Bulgaria. *Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development,* 20(2), 69-73.

Besler, S. (2010). Sosyal Girişimcilik, içinde; "Sosyal Girişimcilik", (Beta Yayınları, İstanbul).

Brencis, A., Sina, I. and Brence, I. (2020). Social entrepreneurship opportunities in Latvian Municipalities. *Acta Prosperitatis,* 11, 20-41.

Carrier, C. (1996). Intrapreneurship in small business: an exploratory study. *Entrepreneurship Theory and Practice,* 21(1), 5-20.

Cho, J. and Lee, J. (2006). An integrated model of risk and risk-reducing strategies. *Journal of Business Research,* 59, 112-120.

Corner, P.D. and Ho, M. (2010). How opportunities develop in social entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice,* 34(4), 635-659.

Cruzara, G., Kaniak, V., Junior, I.C. and Teixeria, R.M. (2020). The interconnection between entrepreneurship and dynamic capabilities: a bibliometric analysis. *Revista de Negocios,* 25(2), 34-44.

Dees, J.G. (2001). The meaning of social entrepreneurship. *Stanford University: Draft Report for the Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership*, https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Dees_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf.

Dündar, S. ve Ağca, V. (2007). Afyon Kocatepe Üniversitesi lisans öğrencilerinin girişimcilik özelliklerinin incelenmesine ilişkin ampirik bir çalışma. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 121-142.

Gartner, W.B. (1988). Who is an entrepreneur? is the wrong question. *American Journal of Small Business*, 12(4), 11-32.

Haniyi, A.K.A., Alwag, A.A., Alhawamdeh, H. and Alzoub, N.A. (2020). Entrepreneurship and its impact on performance. *PalArch's Journal of Archaralogy of Egypt/Egyptogy,* 17(3), 149-156.

Heckert, T.M., Cuneio, G., Hannah, A.P., Adams, P.J., Droste, H.E., Mueller, M.A., Wallis, H.A., Griffin, C.M. and Roberts, L.L (1999). Creation of a new needs assessment questionnaire. *Journal of Social Behavior and Personality,* 15(1), 121-136.

Henry, C., Hill, F. and Leitch, C. (2003). *Entrepreneurship Education and Training*, England: Ashgate Publishing Limited.

Hervieux, C., Gedajlovic, E. and Turcotte, M.F.B. (2010). The legitimization of social entrepreneurship. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 4(1), 37-67.

Hibbert, S.A., Hogg, G. and Quinn, T. (2002). Consumer response to social entrepreneurship: the case of the big issue in Scotland. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing,* 7(3), 288-301.

Hitt, M.A., Ireland, R.D., Camp, S.M. and Sexton, D.L. (2002). *Strategic Entrepreneurship: Creating a New Mindset,* UK: Blackwell Publishing.

Hojnik, B.B. (2020). Overview of social entrepreneurship development in Slovenia. *Transylvanian Review of Administrative Sciences,* 60, 5-21.

Keskin, N. (2020). İşletme tarihinde bir araştırma alanı olarak girişimcilik kavramı: kökenleri, evrimi, kültür ve değerler üzerindeki etkisine yönelik bir değerlendirme. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(2), 357-376.

Koh, H.C. (1996). Testing hypotheses of entrepreneurial characteristics a study of Hong Kong MBA students. *Journal of Managerial Psychology*, 11(3), 12-25.

Kümbül Güler, B. (2008). *Sosyal girişimciliği etkileyen faktörlerin analizi,* Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Lee, N. and Rodriguez-Pose, A. (2021). Entrepreneurship and the fight against poverty in US cities. *Environment and Planning A: Economy and Space,* 53(1), 31-52.

Lee, S.M. and Peterson, S.J. (2000). Culture, entrepreneurial orientation and global competitiveness. *Journal of World Business,* 35(4), 401-416.

Lehner, O.M. and Kansikas, J. (2012). Opportunity recognition in social entrepreneurship: a thematic meta analysis. *The Journal of Entrepreneurship*, 21(1), 25-58.

Littunen, H. (2000). Entrepreneurship and the characteristics of the entrepreneurial personality. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 6(6), 295-309.

Lopes, J., Oliveira, M., Silveira, P., Farinha, L. and Oliveira, J. (2021). Business dynamism and ınnovation capacity, an entrepreneurship worldwide

perspective. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity,* 7(1), 94-112.

Lumpkin, G.T. and Dess, G.G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management Review*, 21(1), 135-172.

Mair, J. and Marti, I. (2006). Social entrepreneurship research: a source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41, 36-44.

Miller, T.L. and Wesley, C.L. (2010). Assessing mission and resources for social change: an organizational ıdentity perspective on social venture capitalists' decision criteria. *Entrepreneurship: Theory and Practice,* 34(4), 705-733.

Mueller, S.L. and Thomas, A.S. (2000). Culture and entrepreneurial potential: a nine country study of locus of control and ınnovativeness. *Journal of Business Venturing*, 16, 51-75.

Murphy, P.J. and Coombes, S.M. (2009). A model of social entrepreneurial discovery. *Journal of Business Ethics*, 87, 325-336.

Norton, R.W. (1975). Measurement of ambiguity tolerance. *Journal of Personality Assessment*, 39(6), 607-619.

Onyx, J. and Bullen, P. (2000). Measuring social capital in five communities. *The Journal Of Applied Behavioral Science*, 36(1), 23-42.

Parker, S.C. (2004). *Ekonomics of Self-Employment and Entrepreneurship*, West Nyack: Cambridge University Pres.

Schwer, R.K. and Yücelt, U. (1984). A study of risk-taking propensities among small business entrepreneurs and managers: an empirical evaluation. *American Journal of Small Business*, 8(3), 31-40.

Schuyt, T., Bekkers, R. and Smit, J. (2010). The philanthropy scale: a sociological perspective in measuring new forms of pro social behaviour. *Social Work and Society*, 8(1), 121-135.

Shane, S. and Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226.

Shane, S. (2003). *A General Theory of Entrepreneurship*, UK: Edward Elgar Publishing.

Shaw, E. and Carter, S. (2007). Social entrepreneurship: theoretical antecedents and empirical analysis of entrepreneurial processes and outcomes. J*ournal of Small Business and Enterprise Development,* 14(3), 418-434.

Urbano, D., Toledano, N. and Soriano, D.R. (2010). Analyzing social entrepreneurship from an ınstitutional perspective: evidence from Spain. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(1), 54-69.

Yaşbay Kobal, H. (2021). Türkiye'de sosyal girişimlerin özellikleri ve sosyal girişimcilerin paradoksal liderlik becerileri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 42, 97-111.

Zahra, S.A., Gedajlovic, E., Neubaum, D.O. and Shulman, J.M. (2009). A typology of social entrepreneurs: motives, search processes and ethical challenges. *Journal of Business Venturing*, 24(5), 519-532.

Bölüm 4

EKONOMİK İSTİHBARAT

Ali HAMURCU[1]

1 Ali Hamurcu, Öğretim Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Orcid: 0000-0001-7790-046X

1. GİRİŞ

Dünyada artan rekabet sonucunda örgütler giderek daha bilgi edinmede kilit bir faktör olarak bilginin öneminin daha fazla farkındadır. Bilgi yönetiminde önemli bir aşamada ekonomik yönlüdür. Ekonomik istihbarat işlemleri; bilgi toplama, değerlendirme, işleme, analiz ve verilerin yayılması olarak sıralanabilir. Ekonomik istihbarat, iletişim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte verilerin filtrelenmesi ve işlenmesini kapsar. Ekonomik istihbaratın süreçlerinde analizlere, faaliyetlere, yöntemlere ve bilgi araçlarına odaklanmak gerekmektedir. Ekonomik istihbarat, ihtiyacı olan devlet ya da firmalara en iyisini yapmak ve doğru karar alabilmek için homojen olmayan bilgilerin devletin ve firmaların ihtiyaçların uyumlu hale getirilme çabasını içerir. Temel kavramların belirlenmesi, ekonomik istihbaratla ilgili olup olmadığı ilgili analiz yöntemleri ve yöntem ve araçlar önem taşımaktadır.

Devletlerin birbiri olan ilişkilerinde politika ve ekonomi birbirini etkiyebilmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplini altında bir alt disiplin olan uluslararası politik ekonomi disiplini de bu ilişkiyi en iyi şekilde incelemektedir. Kimi düşünürlerce siyaset ekonomik hamleleri etkileyebilmekte kimi düşünürlerce de ekonomi siyasi hamleleri etkileyebilmektedir. Sonuç ne olursa olsun ekonomi ve devletlerin siyasetleri arasında bir ilişki her zaman var olagelmiştir.

İstihbarat konusu ise uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir konu olan güvenlik ile ilgilidir. Bunun yanında istihbaratın ekonomik boyutu olan ekonomik istihbarat ise politik ekonominin önemli bir konusudur.

2. İSTİHBARAT

Bilgi, güç olduğu için bir başkasının kabiliyetleri ve niyetleri hakkında bilgi toplamak da, gerek içsel gerek dışa yönelik olsun, devlet davranışının hayati bir yönünü oluşturmuştur. Açık ya da gizli olabileceği gibi stratejik de olabilir. Her halükarda istihbaratın amacı politika yapımını kolaylaştıracak verileri elde etmek, analiz etmek ve değerlendirmektir. Güvenilir bilgi elde etmek, istihbarat kurumunun birincil işleviyken, kurumla ilişkili diğer roller de karşı istihbarat (başkalarının bilgi edinmesini önlemek) aldatma (yanlış bilginin yayılması) ve gizli harekâttır (siyasi savaş ya da devirme). Teknik olarak ve insan unsuru ile olmak üzere istihbarat iki türlü toplanır. Teknik istihbarat, sigint (sinyal istihbaratı) ve elint (elektronik istihbarat) olarak geçerken, insan unsuruyla toplanan istihbarat, humint olarak isimlendirilir ve casusluğa işaret etmektedir. Teknik istihbaratın (casus uydular, duyarlı dinleme cihazları, erken uyaran uçaklar ve casus gemilerin kullanımıyla) insan unsurlu istihbaratı geçersiz kıldığını kabul etmek hatalı olacaktır. Bazı istihbarat türleri, teknoloji ne kadar ilerlemiş olursa olsun (sınıflandırılmış belgeler veya karar alıcıların olası niyetleri) dışarıdan algılanmamaktadır. Yerinde bir ajan ya da ilgili bir mahalde gizlice dinleme, aşırma ya da değerli bilgileri toplama yetisine sahip hayli eğitimli bir birey halen istihbarat servislerinin temel aracıdır.

Her halükarda, stratejik veya siyasi sürprizleri engellemek adına analiz, bilgi toplamaktan daha önemli olduğu için insan unsurlu istihbarat her zaman üstün olacaktır. İlgili bilgilerin yanlış analizi, bazı çarpıcı ve çok bilinen siyasi ve stratejik felaketlerle sonuçlanmıştır. Bunlar arasında, 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı (Barbarossa Operasyonu) 1941 Pearl Harbour, 1950 Kuzey Kore-Çin saldırısı, 1961 Domuzlar Körfezi , 1968 Tet Saldırısı, 1973 Yom Kippur Savaşı ve 1982 Falkland/ Malvinas savaşı bulunmaktadır. Bu tür istihbarat başarısızlıklarını genellikle siyasi kargaşa ve örgütsel reform önlemleri izlemektedir. Ancak zaman kısıtlamasının yanı sıra elde var olan verinin karmaşıklığı ve hacmi göz önünde bulundurulursa, bunların tümden kaldırılabileceği şüphelidir. Bu olaylara yönelik akademik analiz, sorunun; istihbaratın üreticisinden ziyade tüketicisinde yattığını ileri sürmektedir. Bürokratik atalet, kayıtsızlık, iç rekabet ve her şeyin de ötesinde düşmanın olası davranışı hakkında sabit bir imge, en çok yapılan yanlışlar arasındadır. İstihbarat, genellikle diplomasi tarihi ve uluslararası ilişkilerin kayıp boyutu olarak isimlendirilmektedir. Girişimin doğasının haricinde, bunun temel sebeplerinden biri, istihbarat başarılarının, onunla iştigal eden profesyonel çevreler haricinde nadiren ve bunun dışında ancak sonucun gerçekleştirilemediği durumlarda duyurulmasından kaynaklanmaktadır. Modern istihbaratın en göze çarpan başarılarından biri hiç şüphesiz Alman savaş kodlarının şifrelenmesidir (enigma makinesi). Daha sonra iddia edildiği üzere bu, İkinci Dünya Sava-

şı'nı kısaltmıştır (Evans ve Newnham, 2007, s. 320).

İstihbaratın bir tanımına göre istihbarat; haber alma, haber ile bilgi toplama, yeni öğrenilen bilgiler anlamına gelmektedir. İkinci bir tanıma göre ise ham bilgilerin işlenmesi, tasnif edilmesi, kıymetlendirilmesi ve yorumlanması olarak tanımlanabilir. Bir başka tanımda ise ulusal güvenlik için talep edilen, toplanılan, analiz edilen, karar vericilere bu bilgilerin aktarılma sürecidir. Bu süreçte aynı zamanda karşıt aktivitelerden korunmayı içerir (Lowenthall 2000, akt. Güldiken, 2006, s. 172). Dost, düşman, rakip algısına göre bilgi paylaşımını ve bilgiyi korumayı da içerebilir.

Hukuki olarak casusluktan farklı olarak ekonomik istihbarat etik bir unsurdur. Devletlerin ve özellikle firmaların herhangi bir etik olmayan işleme maruz kalmaması ve hukuki bir hatanın olmaması ve neticede bir yaptırıma maruz kalmamak için ana esaslar belirlidir (Flora, 1998, s. 40-41).

Ancak günümüzde meşru istihbarat ile arasındaki hudut silinmiş ve her iki istihbarat, "topyekûn istihbarat" veya "stratejik istihbarat" adı altında birleşmiştir. Bu yüzden özellikle bir devlet hakkında ne kadar gizli olursa olsun özel istihbaratın konusu olabilmektedir. Eskiden sadece siyaset ve ordu hakkında bilgi toplamak istihbaratın konusu iken şimdilerde istihbarat hudut tanımaz halde bir devlete dair en ufak gizli ya da açık bilgi istihbaratın konusu olmuştur. Günümüzde silahlı kuvvetler dışında ekonomi, endüstri, dış ve iç politika, eğitim, maliye, coğrafya, adliye, ulaştırma, din, örf ve adetler, etnografya gibi maddi ve manevi öğeler istihbaratın konusu olmuştur. Bu bilgilerin sadece savaş zamanında değil barış zama-

nında da takibi yapılır. Ancak firmalar bazında olabileceği gibi özellikle devletler bazında istihbaratla beraber düşünülmesi gereken bir diğer unsur da casusluktur. Bir manevranın ya da bir taktiğin veya stratejinin işe yarayabilmesi için istihbaratın yanında casusluk da gerekmektedir. Gerçek ve sağlam bilgilere ulaşılmadıkça faaliyet ve hareketler başarıya ulaşılamaz. İstihbarat ile casusluk ayrılmaz ve birbirini besleyen iki önemli kavramdırlar. İstihbarat; gizli olmayan, meşru bir şekilde haber toplamayı içerirken casusluk kanun ve hukuka riayet etmeyi hedef edinmemiş kanun dışı bilgi toplamayı içerebilir. Neticede istihbarat ve casusluk ayrılmaz bir ikili olmuştur. İstihbaratın sağlıklı olabilmesi ve doğru stratejiler izlenebilmesi için casusluk yapılabilmektedir (Yayla, 2010, s. 37-38).

3. EKONOMİK İSTİHBARAT

Ekonomik güvenlik ve realizmin en önemli unsurlarından askeri güvenlik arasında bağ kuran çalışmalar 1930-1940'lı yıllara kadar dayanmasına rağmen konu Soğuk Savaş dönemi öncesi fazlaca önemsenmemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise askeri güç ve kapasite ile ekonomi arasındaki ilişki bazı nedenlerden dolayı ivme kazanmıştır (Dent; 2007: akt. Birdişli, 2012, s. 56). Bu nedenler;

a) Sermayenin dünyada küreselleşme sayesinde daha serbestçe dolaşması için dünyanın daha güvenli bir yer olmasını sağlamak adına güvenliğin ve askeri önlemlerin kullanımı

b) Geniş alanda yürütülen dış politika hedeflerinin desteklenmesi açısından dış ticaret politikalarının bir araç olarak kullanılması

c) Askeri güvenliği sağlayabilmek için gereken ekonomik, teknolojik, endüstriyel altyapı ve kaynaklarla bunun tahsisatı

şeklindedir.

Ekonomi ile güvenlik arasındaki bu yakın münasebete rağmen politik-askeri ve ekonomik çıkarların her ikisini birden yürütebilecek bir politika geliştirmek her zaman için mümkün olmadığı durumlar olmuştur. Bu durumda çoğu zaman ekonomik çıkarları gerçekleştirmek için ekonomik çıkarlar (ya da sermaye) lehinde bir politika oluşturulduğu görülmektedir (Birdişli, 2012, s. 56).

Yeni ulusal güvenlik yaklaşımında ekonomik güvenliğin konusu, ilk olarak bir ekonomik sistemin uluslararası sistem içerisinde yapısal bütünlüğünün ve refah üretme kapasitesinin korunması ve ardından risk ve tehditlere karşı güvenliğin sağlanması şeklinde sıralanabilir (Dent; 2007: akt. Birdişli, 2012: 55). Ekonomik güvenliğin uluslararası ekonomik sistem ile dış ticaret politikalarının hedefleri üzerine yoğunlaştığı ve bu bakımdan ekonomik güvenlik ile uluslararası politik ekonominin ilgi alanları arasın-

da bir benzerlik ve süreklilik olduğu iddia edilebilir (Oatley; 2008: akt. Birdişli, 2012, s. 12). Ekonomik çıkarlar ile güvenliği ve konumuz olan istihbaratı ilgilendiren en temel unsurlardan bir tanesi ekonomik istihbarattır.

Devletlerin birbirlerini istedikleri yönde etkilemek amacı ile kullandıkları dış politika araçlarından en önemlisi ekonomik yaptırımlardır. Bir ülkenin, bu türden bir dış politika aracı kullanarak bir diğerini etkilemesi ve bu etkinin derecesi bazı faktörler ile ilgilidir. Bunlardan birincisi, yaptırımları uygulayan ülkenin kapasitesi; ikincisi, yaptırımların uygulandığı ülkelerin uygulayana olan bağımlılık derecesidir (Arıboğan; Ayman; Dedeoğlu, 2010, s. 251). Ekonomik istihbarat ise bu ilişkinin kurulmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Ekonomik istihbarat zaman içerisinde evrim geçirmiş bazen savunma amaçlı bazen de saldırı amaçlı kullanılan bir yönetimi içeren bir sistemdir (Biriciu ve Mihai, 2009, s.22). Besson ve Possin' e göre ekonomik istihbarat; tehdit ve fırsatları tespit eden, bilgi toplama, bilgiyi ayırma, depolama ve koordine ederek doğrulamasını sağlayarak bilginin analizini kapsayan bir süreçtir. Bunun yanında ihtiyaç duyulan faydalı ve stratejik bilgilerin korunması da gerekmektedir. Özünde ekonomik istihbarat bir bilgidir. Amacı stratejiye katkı sağlamak, geleceğe yönelik taktiklere ve karar verme aşamalarında faydayı optimize etmek yüksek katma değer sunmaktır Baumard için ekonomik istihbarat sadece bir zekâ ürünü olan istihbaratla açıklanmaz. Aynı zamanda bir saldırı ve savunmacı bilgi uygulamasını kapsar. Ekonomik istihbarat, firmalara ya da devletlere taktik ve stratejik olarak daha iyi hizmet eden bir araçtır. Lesca'ya göre ise ekonomik çevredeki fırsatları keşfetmek ve belirsizliklerden kaynaklı riskleri azaltmak için organizasyonun (devlet ya da firma olabilir) zayıf noktalarının tespiti de mühimdir (Biriciu ve Mihai, 2009, s. 23).

Neticede, ekonomik istihbarat devletlerin, firma ve bireylerin; dost, düşman, rakip algılarına diğer unsurlar hakkında bilgi toplama, bu bilgileri derleme, analiz etme ve sağlıklı yorumlama kapasitesi ve bu yorumlar sayesinde ekonomik stratejiler geliştirebilmesiyle ilgilidir.

Başkalarının çıkarları ve konumu ekonomik istihbarat için önemlidir. Örneğin, tespit edilebilecek konularından, hangi konular diğer taraf için en önemlisidir? Diğer tarafça en çok hangi alternatifler tercih edilir? Muhtemelen bir ekonomik istihbaratta sahip olabileceği en önemli bilgi diğer tarafla müzakere edilecek bir anlaşmaya en iyi alternatifin (Best alternative to a negotiated argument- BATNA) bilinmesidir. Ne yazık ki, rakiplerin en iyi alternatiflerini ortaya çıkarmak pek kolay değildir. Bununla birlikte, diğer tarafın alternatifleri hakkında araştırma yapılmalıdır. Diğer tarafın özlem noktasını (aspiration point) ya da arzu noktası diye tanımlayabi-

leceğimiz karşı tarafın can attığı şeyin bilinmesi ciddi derecede avantaj sağlayabilir. Çünkü rakibin can attığı şeyi bilmek ekonomik müzakere sürecinde bir çıpa görevi görebilir (Thompson, 2001, s. 28-29).

Ekonomik istihbarat kişi ya da kuruluşların tüm süreçlerini etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Ekonomik istihbaratın odak noktası dış çevredir. Rakipler hakkında nicel bilgiler önemlidir. Eldeki veriler üstü kapalı, çok net olmayan ve önceden bilinmeyen ancak potansiyel olarak kullanışlı bilgi olabilir. Bu bilgilerin açığa çıkarılması yani organizasyonların sunucularında biriken verilerin toplanıp ve analiz edilip işe yarar olanların ayıklanması gerekmektedir. Bunun için veri madenciliği (data minig) ve iş zeka sistemlerinin temel unsur olan ve aynı zamanda anlamlı veri setleri elde edebilmek için sonrasında öngörülerde bulunabilmek için çok farklı kaynaklardan verileri toplama ve yönetme işlemi olan veri ambarı'ndan (data warehouse) yararlanılır (https://www.gtech.com.tr).

Ekonomik istihbaratın teknolojik istihbarat ile yasal düzenlemelerle yakından ilişkisi vardır. Daha önce değinildiği üzere veri madenciliği ve veri tabanlarının dışında teknolojik konuları ve hukuksal sorunları ilgilendirebilecek patent hakları, fikri mülkiyet hakları, kalite standartları ve trend analizlerinin incelenebileceği öngörü programlarından faydalanılabilmektedir. Örnek olarak Avrupa Komisyonu araştırma ve geliştirme programları bilgiyi toplar onu insan zekâsı ile dönüştürür ve karar vermek için iş hayatında kullanır. Bilginin toplanması ve üzerinde işlem yapılması için insan zekâsı gerekmektedir.

Ekonomik istihbarata ikame olarak "rekabetçi istihbarat" (competitive intelligence) kavramı da Amerikan şirketleri tarafından kullanılmaktadır. Rekabetçi istihbarat, karar vericilerin çıkarım yapabilmeleri için eylem odaklı bir istihbarat türüdür. Dost, düşman ya da rakip algısına göre teklif oluşturmak işçin yardımcıdır ve kritik öneme sahiptir. Ticari fırsatlara yönelik rekabetçi yanıtları içerir (Prescott, 1995, s.37).

Ekonomik istihbarat sürecinde başarı seçimlere bağlıdır ve sonuç bu seçimler neticesinde belli olur. Ekonomik istihbarat sürecinin aşamaları ise;

1) Çözülecek sorunların tehdit, risk ve tehlike açısından belirlenmesi

2) Karar verme probleminin araştırma sorunsalına dönüştürülmesi

3) İlgili bilgilerin tanımlanması

4) Kaynakların doğrulanması

5) Bilgilerin toplanması ve doğrulanması

6) Göstergelerin hesaplanması için toplanan bilgilerin işlenmesi

7) Göstergelerin yorumlanması

8) Karar verme

9) Bilgilerin gelecek zamanlara aktarımı için korunması

şeklindedir (Biriciu ve Mihai, 2009, s. 27-28).

Ekonomik istihbaratta görev alan kişiler gözlemci, bilgi yöneticisi, bilgi uzmanı, veri analisti, yönetici, araştırmacı gibi çok daha fazla ve farklı meslek gruplarına ayrılabilirler. Yetenek ve becerilere göre kişiler görevlendirilebilir. Son kullanıcı, yani bilgilerin sonucunda yorumlayıcı çalışmanın son kullanıcısıdır. Bahsi geçen kişilerden biri olabileceği gibi hiç biri de olmayabilir.

Ekonomik istihbarat çevreden yani firmalar için iş çevresini oluşturan ortaklar, rakipler ve pazarlardan etkilenebilmektedir. Devletler de benzer şekilde çevre unsurları olabilecek ulus devletlerden, çok uluslu şirketlerden ve ulusüstü kurumlardan etkilenebilmektedir (Biriciu ve Mihai, 2009, s. 25). Ekonomik istihbarat ekonomik çevre, politik yasal çevre, sosyo-kültürel çevre, teknolojik çevre, demografik çevre, uluslararası çevre ve ekolojik çevreyle de ilgilidir. Politik- yasal çevre bir organizasyonun içerisindeki yasal düzenleme, tüzük ve yönetmelikleri barındırır. Sosyo-kültürel çevre ise başta devletler için gelenek görenek olmak üzere değer yargıları olan manevi öğeleri barındırır. Şirketler içinse şirket için değerli olan şirket kültürü gibi değer yargılarını barındırır. Demografik çevre ise nüfus ve nüfusun yapısına dair bilgileri barındırır. Teknolojik çevre yeni gelişmelere açık olmayı gerektiren ve yeni bilgilerin kullanılması, üretilmesine dair olan gelişime sebep veren bir çevre unsurudur (Ülgen ve Mirze, 2004, s. 88). Uluslararası çevre ise diğer çevre unsurları kendi içinde barındırırken aynı zamanda savaş ve barış unsurlarının gözetildiği bir çevredir. Ekonomik çevre ise milli gelir, enflasyon, para ve maliye politikaları gibi işletmeleri doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen bir çevredir. Ekolojik çevre ise organizasyonun bulunduğu yerin iklim ve coğrafi yapısı ve çevre temizliği gibi unsurlarla ilgilidir (Yiğit ve Yiğit, 2012, s. 122).

Her ne kadar bilginin toplanmasında insan dışı unsurlar olan ve uydulardan basit radyo dalgalarına değin değişik enstrümanlar kullanılıyor olsa da bu bilgilerin derlenip, akıl süzgecinden geçirip sağlıklı karar verecek olan yine insandır. Bu yüzden insan unsuru istihbarat çalışmalarının en önemli unsurudur.

4. REALİZM VE LİBERALİZM PERSPEKTİFİNDEN EKONOMİK İSTİHBARAT

Realizmde esas olan devletler için güvenlik ve güçtür. Devletler de bencildirler ve işbirliği ise imkânsızdır. Bu yüzden devletler birbirine güvenmemelidirler. Realizme göre bir devlet başka devletlere karşı istihbarat konusunda güvenmemeli, casusluk faaliyetleri de dâhil yapmalıdır. Nihai hedef vatanın korunması ve devletin bekasıdır. Bu hedeflerle örtüşen her türlü hareket etiktir. Güvenlik ve güç önemli olduğu için ve devletlerin de yapı olarak bencil olduğunu düşünürsek istihbarat da casusluk da etiktir. Benzer şekilde kendi evinde de diğer devletlerin illegal casusluk ve istihbarat çalışmaları yapılacağı düşünüldüğünden devletlerin güvenlik ikilemi gereğince karşılıklı olarak istihbaratlarına ve özelikle casusluklara önem vermesi arz etmektedir. Realizme göre, savunma veya atak amaçlı istihbaratın meşru ya da gayri meşru yollardan yapılması vatanın korunmasına ve devletin bekasına hizmet ediyorsa etiktir.

Devletler bazında realist bakış açısına göre istihbaratın gereği böyleyken ekonomik istihbarat da benzer şekilde ekonomi alanında da casusluk gibi meşru olmayan unsurlarla beraber hareket etmek zorunda kalacaktır. Devletlerin diğer devletlerin ekonomik faaliyetleri hakkında meşru olmayan bilgiler toplaması elzemdir. Aynı zamanda devletler, diğer devletlerin de meşru olmayan yollardan bilgi toplama girişimde bulunacağının farkında olacağından bilgi sızdırmamaya gayret edeceklerdir. Bu yüzden istihbarat çalışmaları devletler de her zaman güvenlik ikilemi oluşturacak, üçüncü bir devletle de işbirliğinin de olmamasından kaynaklı olarak istihbaratın zorunlu gereksinimleri olan insan kaynağı ve maddi kaynaklar

devletlerin omzuna yüklenecektir.

Ekonomik istihbaratta lisans, patent ve telif hakları hem devletler hem de firmalar bazında önem arz etmektedir. Diğer devletlerin makro-ekonomik göstergeleri hakkında da doğru bilgilere ulaşmak her devletin kendi sorumluğunda olabileceği gibi devletlerin ister politik amaçlı olarak saklanması gerekebilecek makro-ekonomik verilerinin de saklanması devletlerin sorumluluğu altındadır.

Liberalistlere göre ise devletler işbirliği yapabilirler. Bu yüzden istihbarat konusunda da işbirliği yapılabilir. Devletlerin tek başlarına anarşik bir sistemde büsbütün sağlıklı bir şekilde istihbaratlarını sağlaması hem maddi olarak zor hem de imkânsız olduğundan devletler işbirliğine zorlanacaktır. İşbirliği yapmayan devletler istihbarat faaliyetlerine çok miktarda insan ve maddi kaynak aktarmak zorunda kalabilecektir. Devletlerin işbirliğine katılması ise istihbarata ihtiyaç duyulan sorunlar açısından yükün hafifletilmesi anlamına gelebilecektir. İşbirliği yapan devletlerin kendi aralarında casusluk faaliyetleri yerine legal olan istihbarat çalışmalarına ağırlık vermeleri beklenebilir. Üçüncü devletler diyebileceğimiz işbirliğine yanaşmayan devletlere karşı ise (NATO-Varşova paktı örneğinde olduğu gibi) ortak istihbarat yürütebilecekleri gibi ortak casusluk da yapabileceklerdir.

Neticede ekonomik istihbarat açısından işbirliğine yanaşan ve liberal devletlerin birbirleri arasında makroekonomik sorunlara ortak cevaplar aramak için bilgi paylaşımı yapabileceği söylenebilir. Yine aynı devletlerin kendi aralarında patent, lisans ve telif hakları konusunda ortak hareket edebileceği ancak işbirliğine yanaşmayan ve anti-liberal üçüncü devletlerin casusluk faaliyetlerine karşı özellikle bilgi sızdırmama konusunda ortak savunma yapmaları ve atak olarak da istihbarat yanında casusluk faaliyetlerine yer vermeleri beklenebilir.

5. SONUÇ

Dünyada artan rekabet sonucunda örgütler giderek daha bilgi edinmede kilit bir faktör olarak bilginin öneminin daha fazla farkındadır. Bilgi yönetiminde önemli bir aşamada ekonomik yönlüdür. Ekonomik istihbarat işlemleri; bilgi toplama, değerlendirme, işleme, analiz ve verilerin yayılması olarak sıralanabilir. Ekonomik istihbarat, iletişim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte verilerin filtrelenmesi ve işlenmesini kapsar. Ekonomik istihbaratın süreçlerinde analizlere, faaliyetlere, yöntemlere ve bilgi araçlarına odaklanmak gerekmektedir. Ekonomik istihbarat, ihtiyacı olan devlet ya da firmalara en iyisini yapmak ve doğru karar alabilmek için homojen olmayan bilgilerin devletin ve firmaların ihtiyaçların uyumlu hale getirilme çabasını içerir. Temel kavramların belirlenmesi, ekonomik istihbaratla ilgili olup olmadığı ilgili analiz yöntemleri ve yöntem ve araçlar

önem taşımaktadır.

Devletlerin birbiri olan ilişkilerinde politika ve ekonomi birbirini etkiyebilmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplini altında bir alt disiplin olan uluslararası politik ekonomi disiplini de bu ilişkiyi en iyi şekilde incelemektedir. Kimi düşünürlerce siyaset ekonomik hamleleri etkileyebilmekte kimi düşünürlerce de ekonomi siyasi hamleleri etkileyebilmektedir. Sonuç ne olursa olsun ekonomi ve devletlerin siyasetleri arasında bir ilişki her zaman var olagelmiştir.

İstihbarat konusu ise uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir konu olan güvenlik ile ilgilidir. Bunun yanında istihbaratın ekonomik boyutu olan ekonomik istihbarat ise politik ekonominin önemli bir konusudur. Dünya döndükçe ve insanlar var oldukça ekonomik faaliyetler durağan olamayacağı için ekonomik istihbarat da önemini yitirmeyecektir.

KAYNAKÇA

Arıboğan, Ü., Ayman, G., Dedeoğlu, B., & Bilener, T. (2005). 'Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. *Der.) Faruk Sönmezoğlu,(Yay. Ed.) Hande, O. Özdağ*, *5*.

Briciu, S., Vrîncianu, M., & Mihai, F. (2009). Towards a new approach of the economic intelligence process: Basic concepts, analysis methods and informational tools. *Theoretical and Applied Economics*, *4*(4), 21.

Evans, G., & Newnham, J. (2007). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, çev: H. *Ahsen Utku, Gökkubbe yayınları, İstanbul*.

Fiora, B. (1998). Ethical business intelligence is NOT Mission Impossible. *Strategy & Leadership*.

Güldiken, N. (2006). Bilginin Elde Edilmesi ve Korunmasında Ekonomik İstihbarat Sistemlerinin Rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *7*(2), 169-182.

Özen, M. T. D., & Yayla, M. T. D. *Devlet Sırlarına Karşı Suçlar Ve Casusluk* (Doctoral Dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı).

Prescott, J. E. (1995). The evolution of competitive intelligence. *International Review of Strategic Management*, *6*, 71-90.

Thompson, L. L. (2001). The mind and heart of the negotiator (2nd ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Yiğit, S., & Yiğit, A. (2011). Stratejik Yönetimde Dış Çevre Analizi: Kobi'ler Ve Büyük İşletmeler Arasında Bir Karşılaştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), 119-136.

(https://www.gtech.com.tr/veri-madenciligi-nedir-ve-nasil-yapilir/) (Erişim Tarihi: 13. 06. 2021)

Bölüm 5

DEĞİŞEN TELEVİZYON KÜLTÜRÜ İÇİNDE TÜRKİYE'DE GÜNDÜZ KUŞAĞI PROGRAMLARI[1]

Zehra DURSUN[2]

1 Bu çalışma Zehra Dursun'un "Televizyonda Gündüz Kuşağı Programlarının Anlatı Yapısı ve İzleyici Profili" adlı doktora tezinden güncelenerek üretilmiştir. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Ana Bilmdalı, Doktora Tezi, 2020. Danışman: Prof. Dr. Vahit İlhan.

2 Dr, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü, zehrarts@gmail.com, Orcid Id: 0000-0002-0659-1150

Giriş

Türkiye'de 90'ların başına doğru özel radyo ve televizyon yayınlarının yasallaşması ile beraber kanal sayıları artmış ve kablolu, uydu yayıncılığı, dijital/sayısal yayıncılık anlayışı ile birlikte izleyiciye daha çok alternatif sunulmuştur. Tematik yayıncılık anlayışının gelişimi ile birlikte kurulan tematik kanallar (haber, müzik, çizgi film, belgesel, spor, sinema, dizi vd.) gibi pek çok farklı türde yayınları beraberinde getirmiştir. (Özsoy, 2011: 126-128). Gündüz Kuşağı televizyon programları da kendi içinde birçok türü içinde barındıran yapısı ile hafta içi hergün 10.00 ile 18.00 saatleri arası gibi büyük bir zaman diliminde ekranlarda yer almakatadır.

Bugün gündüz kuşağı TV programları dendiğinde çoğunlukla kayıp bulma, evlendirme, cinayet çözme, eğlence, yarışma, magazin, günlük diziler, el becerisi, ev işlerini kolaylaştırıcı ve günlük hayatlarını kolaylaştıracak bilgilerin paylaşıldığı televizyon programları akla gelmektedir. Ülkemizde bu tür programlar hem içerik ve format olarak hem de popülite olarak sürekli değişim göstermiştir. Özellikle izleyiciden çok fazla eleştiri alan tartışma içerikli ve gözetlem evi niteliğinde olan yarışma programları, kimi zaman RTÜK'ün ve kanal yöneticilerinin ortak kararı ile yeniden biçmlendirilmiş ya da sonlandırılmıştır. Değişen biçimlere ve yayından kaldırılmalarına rağmen gündüz kuşağı TV programları birçok türü içinde barındıran programları ile ev kadınları ve emekliler başta olmak üzere izleyicinin bilgi edinme, olaylara tanık olma, eğlenerek vakit geçirmesi için ekranlarda olmaya devam etmiştir (Rahte, 2010: 58).

Özel kanalların da yaygınlaşmasıyla kamu yayıncılığı anlayışı, terk edilerek kar elde etme amaçlı popüler kültür ürünlerine doğru kayma yaşanmıştır. Yeni yayıncılık anlayışı ile birlikte eğlence formatlı programlar sayıca artmış, popüler isimlerin yanı sıra sıradan halk, bu programlar sayesinde popülerleşmeye başlamıştır. Starlara, büyük stüdyo ve pahalı dekorlara gerek duyulmayan düşük maliyetli ama izleyicinin beklentilerine yönelik formatlar hazırlanılmıştır. Bu programlarda dramatik yaşam öyküleri ile sıradan kişilerin yer aldığı, reality TV altında tartışma, dizi belgesel, yarışma programları, kendini geliştirme programları, randevu programları ve talk şovlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. TÜRKİYE'DE 2021 YILINDA YAYINLANAN GÜNDÜZ KUŞAĞI PROGRAMLARI

Ülkemiz televizyon tarihinde bakınca televizyonun yaygınlaşmaya başladığı günden bugüne kadar gündüz kuşağı program içerikleri daha çok kadın izleyiciye özel olarak hazırlanılmıştır. Yerleşmiş değerleri sürdürerek kültür endüstrisinin bir parçası olan bu programlar, çok eleştirilip tartışılsa da uzun yıllar ekranlarda kalmış ve izlenirlik oranları ile izleyici

tarafından tercih edildiğini göstermiştir. Günümüzde sabah saat 10.00 ile öğleden sonra 18. 00'e kadar olan zaman diliminde karşımıza çıkan gündüz kuşağı TV programlarının bazıları şunlardır:

Programın Adı	Yayınlandığı Kanal	Yayın Günleri	Yayın Saati	Program Türü	Yayın Şekli	Çekilen Mekân	**Program Teması**
Çağla ile Yeni Bir Gün	FOX TV	H içi	10.00	Reality (Talk Show)	Canlı	Stüdyo	Sohbet
Esra Erol'da	ATV	Hafta içi	16.20	Reality (tartışma)	Canlı	Stüdyo	Yaşam Hikayeleri
Gelinim Mutfakta	KANAL D	Hafta içi	13.00	Reality	Bant	Stüdyo	Yarışma
Gerçeğin Peşinde	Star TV	Hafta içi	13.30	Reality (Tartışma)	Canlı	Stüdyo	Yaşam Hikâyeleri
Müge Anlı İle Tatlı Sert	ATV	Hafta içi	10.00	Reality (tartışma)	Canlı	Stüdyo	Yaşam Hikâyeleri
Mügeve Gülşen'le İkinci Sayfa	Kanal D	Hafta İçi	09.30	Magazin	Canlı	Stüdyo	Sohbet
Neler Oluyor Hayatta	Kanal D	Hafta içi	09.00	Reality	Canlı	Stüdyo	Sohbet
Zahide Yetişle	SHOW TV	Hafta içi	15.45	Reality (talk show)	Canlı	Stüdyo	Sohbet
Zuhal Topal'la Sofrada	FOX TV	Hafta içi	16.00	Reality (yarışma)	Bant	Yarışmacının Evi	Yemek

Tablo 1: 2021 Ocak- Haziran Yılında Yayınlanan Gündüz Kuşağı TV Programları

Yayınlan bu gündüz kuşağındaki kadın programları farklı kategorilerde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak gündüz kuşağı programlarının başlangıcından bu yana devem eden uzman konuklar ile birlikte sağlık, spor, çocuk gelişimi, doğru beslenme, moda gibi konuların yanı sıra yemek tariflerinin verildiği bilgilendirici programlar yer alır. Kadınlara pratik bilgiler vermeyi amaçlayan bu programlar, zamanla değişim göstererek popüler söylemin bir parçası olmuştur. *Çağla ile Yeni Bir Gün, Zahide Yetişle* de günümüzde klasik/geleneksel kadın programlarının devamı niteliğindedir. Bu programların sunucuların adları ile özdeşleşmesi sunucunun programlarda önemli bir rol oynadığının göstergesidir. İki programda da sunucu halk tarafından sevilen, izleyiciye örnek teşkil edecek özellikte kişilerden seçilmiştir. Model, oyuncu ve sunucu olan *Çağla ile Yeni Bir Gün* program sunucu Çağla Şikel özellikle spor, dengeli beslenme, moda gibi konulardaki kendi bilgi ve deneyimlerini uzman konuklar ile izleyiciye

paylaşabilmektedir. *Zahide Yetiş'le* adlı program sunucusu Zahide Yetiş ise daha önce kadın, eğitim, kültür, eğlence ve tartışma ve yarışma gibi birçok programlarının sunuculuğunu yapan deneyimli biridir. Sıcak ve samimi tavırları ile izleyici tarafından güven duyulan ve sevilen bir kişi olmuştur. Uzun süredir ekranlarda benzer formatlar ile yer alan sunucu, *Zahide Yetiş'le* programı ile de günümüzde gündüz kuşağı programında varlığını devam ettirmektedir. Diğer kanallarda yer alan geleneksel bilgilendirici kadın programlarına benzer özelliklere sahiptir. Sunucu uzman konuklar ve stüdyo izleyicisi ile birlikte programı sohbet havasında sürdürür.

Gündüz Kuşağında diğer bir kategori ise tartışma içerikli programlardır. *Esra Erol'da*, *Gerçeğin Peşinde*, *Mügen Anlı ile Tatlı Sert* bu türde yapımlardır. Bu programlar, stüdyoya gelen konukların kendi yaşam öykülerini ve sorunları canlı yayında dile getirildiği, program sunucusun ve uzman konuk destekleri ile sorunlara çözüm yolu bulunmaya çalışıldığı bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır.

Önemli bir kitle iletişim ve eğlence aracı olan televizyon yarışma programları her gün bir yıldızı parlatırken, bir taraftan da kazanan ve kaybedenlerle ve bunlardan haz alan bir sistemi empoze etmeye devam etmektedir. Kültür ve ideolojinin yeniden üretildiği bu programlar, kazanma amacının ötesinde tüketim kültürünün bir parçası olmuş ve en önemli popüler kültür formlarına dönüşmüştür. *Doya Doya Moda*, *Gelinim Olur Musun, , Zuhal Topal'la Sofrada gibi* programlar da dünyada ve Türkiye'de iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak değişen ve çeşitlenen yarışma programlarının günümüz örnekleridir. İçerikleri farklı olsa da amaç yarışmacıyı tüketim kültürünün parçası yapmak ve daha fazla kar elde etmek için izlenme oranını artırmaktadır.

Gündüz kuşağında karşımıza çıkan diğer bir yapım da *Gel Konuşalım ve Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa* adlı magazin programlarıdır. Günümüzde magazin programlarının farklı bir formatı olan bu yapımlar, magazin haberlerinin ünlüler ile birlikte tartışıldığı talk show formatında karşımıza çıkmaktadır.

2. GÜNDÜZ KUŞAĞI TELEVİZYON PROGRAMLARININ ANLATISAL ÖZELLİKLERİ

2.1. Reality Showlar

Televizyona baktığımızda programların çeşitliliği bakımından epey geniş bir yelpaze karşımıza çıkmaktadır. Realty Show adı altında sıradan insanların hayatları en ince ayrıntısına kadar ekranlara taşıyan suçlu arayan programlardan, farklı formatlarda yarışma programlarından eğitim, yemek yapımı, çocuk bakımı, aile yaşamı vb. pek çok farklı alanda bilgiler sunan

programlar ile karşılaşmak mümkün olmaktadır. Binark'a göre de; 1990'lı yıllarda Türkiye'de yayınlanan reality showlar ilk melez televizyon formatıdır. Bu melez yapıdaki söylemler, yerel ve batılı anlatma biçimi ile birleştirilmesinin ürünüdür (2004.74**)** Gündüz kuşağı programları içerisinde yer alan, başka bir tanımla "kadın programı" olarak yayınlanan bu programlar, ülkemizin medya gerçeğini de bize yansıtmaktadır. Kültür endüstrisinin bir örneği olan bu yapımların genel özelliği reyting kaygısı taşıması ve arz-talep ilişkisine göre içerik üretmesidir.

Ülkemizdeki televizyon yayıncılığının tarihsel süreci göz önüne alındığında gündüz kuşağında reyting kaygısı ile hazırlanılan magazinsel ve eğlence içerikli programların yanı sıra kendi ifadeleri ile kamu yararını gözeten, pratik ve kolay bilgilerle kadınların yaşam kalitelerini yükseltmek amaçlandığı yapımları da görebilmek mümkündür. Bu yayınlanan içerikler izleyicinin talepleri doğrultusunda sürekli olarak değişim göstermektedir. Değişim gösteren bu programların anlatısında gerçeklik söylemi altında izleyicilere öyküler anlatmaktadır. Kurgu ve gerçeğin iç içe geçtiği bu programlar izleyiciye düşsel bir dünya sunmaktadır (Kaplan, 1993: 14-15).

2.1.1. Tartışma Programları

Ekranlarda türler arası özelliklerin bir arada yer aldığı televizyon programlarından biri de gündüz kuşağında yayınlan izleyici tartışma programlarıdır. Ülkemizde yayınlan *Müge Anlı ile Tatlı Sert, Gerçeğin Peşinde, Esra Erol'la* da günümüzde ilgi ile takip edilen reality TV türü içinde yer alan tartışma formatlı programlardır. Bu programlar zaman zaman duygusal anların verildiği bir tür drama, sıkıntıların anlatıldığı reality show izleyici, uzman ve sunucunun konu üzerinde fikirlerini beyan ettiği bir tartışma programı olmaktadır.

Ülkemizde yayınlan bu programlar benzer içeriklere sahiptir. Bu tip programlarda katılımcı konukların tehditkar davranışları çatışma ortamı yaratabilmektedir. Canlı yayında stüdyo ortamında katılımcıların günlük yaşamlarındaki sorunlarını tartıştığı bu gergin ortamda sunucu da programın kontrolünü sağlamaktadır. Sunucu programı yönlendiren kişidir, tartışmayı nerden başlatıp nerede sonlandıracağını bilir. Program esnasında stüdyo konuklarının dışında telefon ya da mail yoluyla da katılımlar olmaktadır. Sunucu, tartışma frekansının arttığını hissettiği durumlarda özellikle sorunun üzerine giderek tartışmayı yönlendirmektedir. Sunucular, program esnasında bazen sevecen ve hoşgörülü tavırlarını sergilerler. Diğer taraftan da hayranlık duyulan "star" yönleri ile izleyicinin karşısındadırlar.

Programa katılan konuklar zaman zaman anlatılarını duygusal ve dramatik bir üslupla yapar. Ses tonları, mimik ve vücut hareketleri bunu destekler niteliktedir. Konuklar ekrana çabuk adapte olduğu gözlenir. So-

runlarını stüdyoda bulunan diğer kişilerle paylaşarak rahatlamaktadırlar. Formata göre uzman konuklar ve sunucu sorunların çözümüne yardımcı olmaya çalışmaktadır. Stüdyo izleyicileri de yer yer konuya dahil olarak programın temposunu artırıcı görev üstlenmektedir. Araştırmaya dâhil edilen programların en önemli özelliklerinden biri de çoğunun canlı yayınlanıyor olmalarıdır. Böylelikle öykü zamanı ile anlatı zamanı eşitlenmekte ve yakınlık, samimiyet için uygun bir ortam yaratılmaktadır. Kurgu ve gerçek yaşamın iç içe olduğu bu yapımlarda olayla dramatize edilerek az sonra spotları ile izleyiciyi sonuna kadar ekranda tutmak amaçlanmaktadır. İzleyiciyi olayın içine sokmak için kamera ile konuğun " üzüntülü, şaşkın, tedirgin, ağlayan" görüntülerini daha etkili biçimde göstermek için yakın plan çekim yapmaktadır. Bu yakın çekimler ile konukların yanı sıra ya da stüdyodaki sunucu ve izleyicilerin ağlama, şaşkınlık ve kızgınlık halleri de ekrana yansıtılmaktadır.

2.1.1.1. Esra Erol'da

Hafta içi her gün 16.20'de yayınlanan hayatın içinden öyküler ve dramların ekrana taşındığı reality show-tartışma programıdır.

Program Jeneriği:

Şekil 1: Esra Erol' Jenerik

Kaynak: www.atv.com.tr

Daha önceki programlardan alınan görüntülerden oluşan program jeneriği, hareketli bir müzik eşliğinde verilir. Jenerik, programda çözüme kavuşturulan yaşam hikâyelerinden ve sunucu Esra Erol'ün gülen ve ağlayan görüntülerinden alınarak kurgulanmıştır.

Program KJ'leri: Program KJ'leri izleyicinin kolayca görebileceği şekilde kalın ve büyük karakterler şeklinde pembe bir renk tonuyla verilmektedir. Programda izleyiciyi sürekli ekranda tutmak adına "az sonra"

başlıklarına sıkça yer verilmektedir. İzleyicinin programın akışını kolayca yakalaması ve programa bağlanması adına konuyu ve konukları açıklayıcı başlıklar ve metinler verilir. Kimi zaman izleyici de merak uyandıracak ifadeler kullanılmaktadır. Programda sürekli olarak whatsApp ihbar hattı numaraları gösterilir. Konuyu açıklayıcı KJ'lerin sol yanında büyük harflerle uyarıcı renkler olan kırmızı ve siyah yazılı son dakika ifadesi yanıp sönmektedir.

Programın Mekânı: Program stüdyoda çekilmektedir. Dekor, programın jeneriği ve KJ' ler ile uyumludur. Mobilyalarda ve dekorda kadın rengi olarak bilinen pembe renk hâkimdir. Bir evin solunu gibi modern bir şekilde dekor edildiği stüdyoda konukların ve sunucunun oturduğu bir koltuk takımı ile birlikte stüdyo izleyicilerin de yer aldığı bir platform vardır.

Program VTR'leri: Jeneriğin ardından bir gün önce programda yer alan konuların özeti verilerek o konunun devamın gün içinde yer alacağının bilgisi sunulur. Programda sürekli olarak izleyicide ilgi ve merak uyandıracak dramatik öğelerin kullanıldığı az sonra VTR' leri ve konu ile ilgili röportaj, dış çekim VTR' leri de program akışına göre yayınlanır. Akış için de ilgi çekebilecek konuların özeti sürekli VTR' ler ile tekrar edilir. VTR' lerdeki görüntüler merak uyandıracak KJ'ler ve kurgu ile desteklenmektedir.

Program Anlatısal Özellikleri: Gündüz kuşağı içerisinde yayınlanan *Esra Erol'da*, hayatın içinden öyküler ve dramların ekrana taşındığı reality show tartışma programıdır. Stüdyo ortamında canlı olarak katılımcı konukların mağduriyetleri tartışılarak çözümler arandığı programda dramatik unsurlara sıkça yer verilerek izleyiciyi ekranda tutmak adına merak ve ilgi çekici VTR ve müzikler kullanılmaktadır. Konuklar, olayların kahramanları ya da stüdyo izleyicileridir.

Program, akış içinde yer alacak konuların özetlendiği VTR ile başlar. Ardından sunucu, eğlence programı izlenimi veren bir orkestra ile çalınan müziğe eşlik ederek programı açar. Daha sonra konukların gelmesi ve sorunlarını paylaşması ile program devam eder. Yer yer katılımcı izleyiciler de tartışmaya dahil olur ve yorum yapar.

Evlilik programlarının yasaklanmasının ardından program format olarak günlük yaşam sorunlarının tartışıldığı programa dönüşmüştür. Daha önceki formatın yüksek reytingler alması nedeniyle yeni formatta biçimsel değil sadece konu olarak değişikliğe gidilmiştir. Hareketli jeneriğin kullanılması, program girişinin orkestra ile yapılması, sunucunun konuklara yaklaşımı, konuların popülerliğine göre sıralanması gibi özellikleri ile daha önceki programa benzer özellikler taşımaktadır (İlhan ve Usta, 2018: 576*). Gerçeğin Peşinde* ve *Müge Anlı ile Tatlı Sert*'e göre tartışmalar biraz daha magazinsel özelliktedir. Konular genellikle, aile içi yaşanan problem-

leri çözme ve kayıpları bulmaya yöneliktir. Program içerisinde sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde yardım destekleri de yapılmaktadır.

2.1.1.2. Gerçeğin Peşinde

Aydınlanmamış cinayetler, kayıp insanlar gibi olayların araştırıldığı hafta içi her gün Star Tv ekranlarında canlı olarak yayınlanmış olan reality show tartışma programıdır.

Program Jeneriği:

Şekil 2: Gerçeğin Peşinde Jenerik

Kaynak: www.tv8.com.tr

Hızlı tempolu bir müzik, polis siren sesi ve telsiz sesi eşliğinde verilen görüntüde kırmız fon üzerinde adliye takip, soruşturma yazılarının olduğu efektler verilmektedir. Jenerik sonunda sunucu Serap Paköz'ün resmi ile uyrıcı renkler olan sarı ve kırmızı renk ile program adı olan Gerçeğin Peşinde Yazısı gelir. Kaçırılma, cinayet ve kaybolma öykülerin yer aldığı program jeneriğinde sunucunun gülümseyerek verilen görüntüsü ile bu programda olayları çözüme kavuşturulacağı umut, koruma ve cesaret duygusu izlenimi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Program KJ: Kırmızı ve siyah fon büyük yazı şeklinde olayları açıklayıcı ve program akışını takip edici niteliktedir. İzleyicide merak ve ilgi uyandıracak başlıklar atılmaktadır. Whatsapp ihbar hattı numaraları da sürekli olarak ekrana gelmektedir.

Program VTR' leri: Önceki bölümleri anımsatmak için VTR'ler kullanılmaktadır. Konukların anlatılarının ve röportajların yer aldığı görüntülerin de gösterildiği VTR' ler arasında geçişler olukça hızlı bir şeklide sunucu tarafından yapılmaktadır. Programda en sık olarak gösterilen VTR ise "Az Sonra" başlıklı program içerisinde yer alacakların özetidir.

Programın Mekânı: Programda mekân olarak stüdyo kullanılmıştır. Yuvarlak bir platform üzerde sunucu için ayrılan bir masa ve konuklar için uzun bir kırmız koltuk vardır. Karşı tarafına izleyici için ayrı bir yer ayrılmıştır. Konukların oturduğu yerin arkasındaki ekranda jenerik görüntüsü ile birlikte gerçeğin peşinde yazısı vardır. Program akışı içinde bu ekrandan VTR'ler verilmektedir. Sunucu masasının yanında beyaz bir tahta bulunmaktadır. Sunucu Serap Pakgöz incelenilen olaylar ile ilgili detayları buraya yazmaktadır. Dekorda kırmızı, mavi renklerin hakim olduğu fonlar kullanılmıştır.

Programın Anlatı Özellikleri: TV8'de hafta içi her gün gündüz kuşağında yayınlanmış olan *Gerçeğin Peşinde, Müge Anlı İle Tatlı Sert* ile benzer özellikler taşımaktadır. Kaçırılma, cinayet ve kaybolma öyküleri ile kadına yönelik şiddet olayları derinlemesine ele alınarak olayları sonuçlandırılmaya çalışılan tartışma formatlı bir stüdyo programıdır. Hikâyenin kahramanları ve uzman konukların görüşleri ile birlikte olaylar çözümlenmeye çalışılmaktadır. Olaylar, sunucu ve uzman konuk tarafından dedektif gibi adım adım takip edilir. İpuçları elde etmek için olayın bütün kahramanlarına ulaşılmaya çalışılır. Program sunucusu Serap Paköz de yıllar önce kadının sesi programını sunmuş ve izleyicinin sevgisini kazanmış biridir. Benzer format altında programa tekrar başlamasında izleyici tarafından güven duyulan ve sevilen bir kişi olmasının önemli bir rolü olduğu söylemek mümkündür.

Programın başlangıcında günün özeti ile başlayan VTR'ler ile izleyiciye baştan merak unsuru verildiği gözlenir. Sunucunun daha sonra hareketli bir müzik eşliliğinde ve seyircinin alkışları arasında stüdyoya gelmesi ve izleyici selamlamasıyla program başlar. Programın kısa bir özetini veren sunucu, günün olayı ile ilgili kahramanları ve uzmanları tanıtır. Programlarda, avukat, psikolog ve bazen de adli tıp uzmanları ile her tip konu ile başvuru yapan taraflar ve şüpheliler yer almaktadır. Bunlar faili meçhul cinayetlere kurban giden ve kaçırılan kişilerin yakınları, mağdur kişilerdir. Canlı telefon bağlantısı ile programa, tanıklar ve emniyet mensupları da katılmaktadır. Bir programda olay çözülene kadar dosya hemen kapatılmamakta günlerce sürebilmektedir. Bu konunun yanında başka çözüme kavuşturulmayı bekleyen olaylarda tartışılmaktadır.

Sunucu, uzmanlar ve ekibi eşliğinde ele alınan olayı çözüme ulaştırmak adına en ince ayrıntıya kadar tüm delilleri açık bir şekilde gözler önü-

ne sermektedir. Bunun için canlı telefon ve video bağlantıları yapılmakta, olay ile ilgili tüm tanıklara başvurulmaktadır. Programın akışında sunucu da önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Sunucu Serap Paköz, olayı yönlendiren kişi olurken bir taraftan da programın hâkimiyetini sağlamak gibi görevleri üstlenmektedir. Olaylara yaklaşımında kimi zaman ailenin bir üyesiyken kimi zamanda bir dedektif gibi her şeyi açık bir şekilde ortaya koyan cesur bir kahramandır.

Programda sürekli olarak olaylar, spot cümlelerle ekrana getirilerek izleyicinin öyküden kopmaması sağlanır. Tanıkların sözlü ifadeleri verilirken ekran ikiye bölünmesi izleyicinin de konukların yüz ifadelerini takip edebilmesine olanak sağlar. Ayrıca programın canlı yayın olması, yine izleyicide samimiyet ve yakınlık hissini artırmaktadır. Dramatik öğelerin oldukça sık yaşandığı bu programda oldukça yakın çekim kullanılmaktadır. Böylece duygulu anlar, dramatik ve öfkeli anlatım daha net bir şekilde anlatılabilmektedir. Program daha sonra Star TV kanalına geçmiş, sunucu İnci Ertuğrul ile kısa bir süre devam etmiştir. En son yine Star TV ekranlarında Serap Pakgöz programın sunuculuğunu yapmaktadır.

2.1.1.3. Müge Anlı ile Tatlı Sert

Yapımcılığını ve sunuculuğunu Müge Anlı'nın yaptığı, 2008 yılından bu yana ATV' de sabah kuşağında yayınlanan kayıp kişilerin arandığı, işleyeni belli olmayan veya işleyenin bulunamadığı cinayetlerin ve birçok olayın aydınlatılmaya çalışıldığı Müge Anlı ve beraberindeki Psikiyatrist Prof. Dr. Arif Verimli ile Avukat Rahmi Özkan'ın da yer aldığı televizyon programıdır.

Ülkemizde 2000-2005 yılları arasında sabah ve gündüz kuşağında sıradan insanın sorunlarını ortaya koyan Ayşe Özgün, Yasemin Bozkurt, Ayşenur Yazıcı ve Serap Ezgü gibi isimlerin sunduğu benzer içerikli reality türü programlar izleyiciden büyük ilgi görmüş ve uzun süre ekranlara yer almıştır. Fakat programa katılanların cinayete kurban gitmeleri ve izleyiciden gelen şikâyetler nedeniyle bu yapımlar zamanla yayından kaldırılmıştır. İzleyicinin istekleri doğrultusunda benzer formatlar az sayıda da olsa korunmaya devam ettirmiştir. Bu programlardan biri de *Müge Anlı ile Tatlı Sert'tir*. Gündüz kuşağı TV Programı olarak on bir yıldır ekranlarda olmaya devam etmektedir.

Program Jeneriği:

Şekil 3: Müge Anlı İle Tatlı Sert Jenerik

Kaynak: wwww.atv.com.tr

Program**,** eski görüntülerin kolaj yapıldığı bir jenerik ile başlar. Jenerikte programın temposunu belirtmek adına hareketli bir fon müzik eşliğinde daha önceki programlardaki olayların çözüme kavuşturulduğu görüntüler arka arkaya gösterilmektedir. Jeneriğin sonunda sunucu Müge Anlı'nın mavi bir fon önünde gülümseyen görüntüsü eşliğinde sesinden "her şeyin bir çaresi var yeter ki kendinize güvenin" sözü duyulmaktadır.

Program Kj: KJ'ler program jeneriği ve program stüdyosunda hakim olan mavi tonda olayları ve kişileri açıklayıcı, büyük karakterde kalın olarak izleyicinin kolayca okuyabileceği bir şekilde ekrana gelmektedir. Ele alınan konu ile ilgili sıcak bir gelişeme olduğu zaman ekranın sol altında kırmızı uyarı rengi ile birlikte büyük puntolarla "Son Dakika" yazısı ve spot cümleler verilirken ihbar hattı da sürekli olarak ekrana gelmektedir.

Program VTR: *Müge Anlı İle Tatlı Sert*, program akışında olacakların özet VTR'si ile başlar. Özet VTR'de perfore seslendirme ile birlikte ilgi ve merak uyandıracak görüntü ve alt yazılar vardır. Görüntüler hızlı geçişlerle verilmektedir. Program içerisinde olay ile ilgili röportaj, dış çekim VTR'leri ekrana gelir. Ekran ikiye bölünerek bu program arası VTR' ler stüdyo görüntüsü ile birlikte gösterilir. Böylece izleyiciler ile birlikte stüdyodakilerin de görüntülere karşı ifadeleri yansıtılmış olur**.** Programda izleyiciyi sürekli ekranda tutmak adına sıkça az sonra ve son dakika VTR' leri verilir.

Program Mekânı: Mavi tonların olduğu büyük bir stüdyo da çekim gerçekleşir. Dekor oldukça sadedir. Obje olarak sadece programın almış olduğu ödüller kullanılmıştır. İzleyici platformunun dışında koca bir dev ekranda mavi ton üzerinde el yazısı ile *Müge Anlı İle Tatlı Sert Yazısı* vardır. Konu ile ilgili görüntüler program akışı içinde o ekrana yansıtılmaktadır. Stüdyoda konukların oturacağı uzun bir koltuk bulunmaktadır. Sunucu oturmaz programı sürekli olarak yönettiği için önünde bir kürsü sadece vardır. Konukların ve sunucunun geldiği büyük bir dekorla uyumlu bir kapı mevcuttur. Duvarlar ve bu kapı da mavi renktedir.

Program Anlatısal Özelliği: Program anlatı özelliği ve yapısı gereği benzer formatta olan *Gerçeği Peşinde* programı ile aynı özellikler taşımaktadır. Bu programda ayrıca yardım kampanyaları olması da dikkat çekmektedir. Ayrıca ATV *Müge Anlı ile Tatlı Sert* programı sosyal sorumluluk projelerine de önem vermekte ve programda bu projeleri gündeme getirmektedir. Tek tek yaşam hikâyeleri ve olaylardan oluşan *Müge Anlı ile Tatlı Sert*, anlatılan hikâyelerin kurbanları ya da taraflarının stüdyo ya da telefon ile bağlantısı ile anlatımı üzerine kuruludur. Programda kurgu yoktur. Öyküler doğrudan mağdur ya da tarafların ağzından verilir. Yeniden konuk olunarak daha önce yayınlanmış bölümlerde aydınlatılamayan olaylar tekrar gündeme sokulur. Konuk olan kişi de tekrar stüdyoya gelir, olayla ilgili hatırlatmalar ve açıklamalar yapar. Böylece izleyicide merak uyandırarak programın sürekliliği sağlanır. Hemen hemen her program da üç ya da dört konuğa yer verilir.

Program sunucu ve konukların olay dramatize ederek anlatımı üzerine inşa edilmiştir. Sunucu programda önemli bir rol üstlenmektedir. Sunucunun yıllardır programı devam ettirmesi ve birçok olayın çözüme ulaştırması izleyici de bir güven oluşturmuştur. Programının adın da anlaşılacağı üzere sunucu, izleyicinin güvenini ve sevgisini kazanan, fakat kötülerin cezalandırılması için de mücadele eden bir misyon üstlenmiştir. Sunucu olaylara yaklaşırken kimi zaman oldukça soğukkanlı olurken kimi zaman duygu dolu anlar yaşamaktadır. Programa hakimdir ve konukları istediği gibi yönlendirebilmektedir. Mağdur konuklara yaklaşımı ılımlıdır. Anlatılan hikâyelerdeki olumsuz davranışları ve zanlıları set bir dille eleştirmekten çekinmez. Konuğun anlatısına ek olarak olayı dramatize eden cümleler ve VTR' ler ile izleyici meraklandırılır. Sunucu konuğuna "Olay nasıl gerçekleşti", "İnanılır gibi değil", "B kadar zaman nasıl sustunuz?", "bu nasıl bir hikaye böyle?," "sn nasıl katlandın bunlara?" gibi cümlelerle olayın durumunu dramatize eder. Kameralar stüdyodaki konukların ve izleyicilerin duygu dolu anlarına yönelir. Program sunucusu da, bu anlarda konuklarını sabırla dinlemekte ve beklemektedir.

Programda genellikle yakın çekim yapılarak konukların yüz ifadeleri açıkça verilmeye çalışılır. Taraflar, uzman konuklar ve sunucun aynı anda görüntüsü ekran bölünerek aktarılmaktadır.

2.1.2. Talk Show

Özellikle kadınlar için ev ve yaşama dair içerikle hazırlanılan talk show programların pratik ve bilgilerle kadınların yaşam kalitelerini yükseltmektir. Yine bu içerikler de izleyicinin talepleri doğrultusunda değişim göstermektedir. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte insanlar bilgiye daha çabuk ulaşma kolaylığı yaşamıştır. Kadınlar için yapılan çeşitli lifestyle siteleri, bloglar da sağlık, spor, din, eğitim, eğlence gibi alanlara dair her türlü bilgi yer almaktadır. Bu sitelere kadınların yoğun ilgisi televizyon ekranlarında da temel bazı konularda uzman konukların yer aldığı, yaşam kalitesini yükseltme amaçlı programların yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu programlar, her zaman bir sunucu tarafından yönlendirilmekte ve çoğunlukla sunucunun adıyla lanse edilmektedir. Bilgilendirici ve eğlence formatları bir arada kullanılmaktadır.

Talk show programının sunucuları, sunumlarını konukseverlikle yapmaktadır. Konuklarını sanki evlerinde ağırlıyormuşçasına rahat ettirmeye çalışır. Programa davet edilen konukların sunucu ile daha önceye dayanan dostluk ve yakınlığı, misafirlerin ağırlandığı stüdyonun oturma odası gibi düzenlenmesi de bu konukseverlik havasını güçlendirmektedir. Sunucu, izleyiciye hitabı ile izleyicinin kendisini ailesinden biriymiş gibi yakın hissetmesini sağlamaktadır. Program akışı içinde sunucu, uzman konuklar eşliğinde hedef kitle olarak belirledikleri kadın izleyicilere diyet reçeteleri ve dengeli beslenme, güzellik ve sağlık önerileri, nasıl görünmeleri ve nasıl davranmaları gerektiği konusundaki çeşitli kalıplar, çocuk gelişimi, gibi konularda bilgilendirici bilgiler paylaşmaktadır.

Ülkemiz kanallarında yayınlanan *Çağla İle Yeni Bir Gün, Kendine İyi Bak, Zahide Yetiş'le, Nusel'in Konukları* yapımları da içerikleri ile bu tip program örneklerindendir.

2.1.2.1. Çağla İle Yeni Bir Gün

Hafta içi FOX TV ekranlarında saat 10.00-12.00 saatleri arasında yayınlanan sağlıktan iyi beslenmeye, doğru alışverişten estetiğe yönelik tüm konular ele alındığı bir gündüz kuşağı kadın programıdır. Reality show programın bir alt türü olan talk show formatındadır.

Program Jeneriği:

Şekil 4: Çağla ile Yeni Bir Gün Jenerik

Kaynak: www.foxtv.com.tr

Hareketli bir fon müzik eşliğinde sunucu Çağla Şikel'in elinde bir tava, doktor kıyafeti ile, makyaj yaparak ve alışveriş çantaları elinde, kıyafet seçerken görüntüsü arkada renkli bir fon görüntüleri eşliğinde güzellik, yemek, sağlık, trend, moda, yazıları ile birlikte ekrana gelir. Hızlı hızlı geçişlerle yapılmış olan bu jenerikte içeriğin renkli ve dolu olduğu izlenimi verilir.

Program KJ'leri: Programın KJ'lerinde kadın rengi olarak bilinen mor renk hakimdir. Program akışı içine konu ile alakalı olarak bilgilendirici KJ'ler ekrana gelir. Yemek tarifi verildiği zaman malzemelerin olduğu liste, sağlıklı yaşam için yapılması gerenlerin listesi, konukları tanıcı ve alternatif bilgiler gibi kj'ler izleyicinin program akışından kopmaması için ekrana aktarılır.

Programın VTR' leri: Programda çok VTR kullanılmaz. Kimi zaman uzman konukların anlatıcı faydalı bilgileri tamamlayıcı VTR 'ler ekrana gelir. Genellikle VTR yerine görsel efekt ve materyaller tercih edilmiştir.

Programın Mekânı: Program stüdyoda çekilmektedir. Stüdyo bir evin salonu ve mutfağı gibi dizaynedilmiştir. Mor ve pembe rengin hakim olduğu dekor içerisinde uzun bir tezgah şeklinde masa vardır. Sunu Çağla Şikel konuklarını burada ağırlamaktadır. Uzman konukları bu uzun masada detaylı bilgilerin görsel olarak anlatarak sunumunu gerçekleştirebilmektedir. Stüdyoda masanın arkasında evin salonunu anımsatan bir şömine vardır. Şöminenin üzerinde raflar ve sunucu Çağla Şikel'in evi görünümünü veren çocukları ile olan fotoğraf çerçeveleri görünmektedir. Kadınlara sağlıklı, güzel ve modayı takip eden modern bir görünüm ver-

meyi amaçlayan programın dekoru da konsepte uygun olarak son derece modern bir şekilde hazırlanmıştır. Salonun hemen sol tarafında Amerikan mutfak şeklinde döşenmiş yemek tariflerini verildiği bir alan mevcuttur.

Programın Anlatısal Özellikleri: *Çağla Şikel ile Yeni Bir Gün*"de sağlıktan iyi beslenmeye, doğru alışverişten estetiğe, kadınlara yönelik tüm konular ele alınır. Son trendler, farklı ve detaylı bilgilerin izleyiciyle paylaşıldığı programda alanında uzman doktor, estetiysen, astrolog, modacılarla gerçekleştirilen sohbetlerle, kadınların sağlık ve güzellik konularında merak ettikleri şeyler paylaşılmaktadır. Canlı olarak stüdyoda gerçekleşen programın tanıtım yazısında yer aldığı gibi izleyiciler için pratik, lezzetli, kolay ve sağlıklı yemek tariflerinin yanı sıra sunucu Çağla Şikel, hayatı kolaylaştıracak, bütçe tasarrufu sağlayacak türden önemli bilgiler vermektedir. Tanıtım fragmanlarında sunucu Çağla Şikel "Biz kadınlar yemek yapmayı severiz. Sağlıklı olmak trendleri takip de etmek isteriz. Modadan uzak kalmayı işte onu hiç istemeyiz. Estetik, dekorasyon, güzellik, alışveriş kısacası merak ettiğiniz hayata dair her şey bu programda" diyerek programın kadınlara yönelik her türlü içeriği kapsadığını belirtmektedir.

Program, sunucu Çağla Şikel'in stüdyo seyircilere ve ekrandaki izleyicileri selamlamasıyla başlar. Kısa bir sohbetin ardından sunucu programda ele alınacak konuların özetini geçer ve uzman konuğunun yanına gider. Uzman konukların izleyiciyi aydınlatmasında sorular sorarak konuğu yönlendirmeye çalışır. Gerek mutfak olsun gerek sağlık ve diğer konularda konukla beraber hazırlanılacak şeylere yardımcı olur.

Sunucu program ile uyumludur. Güler yüzlü ve bakımlıdır. Modern, sağlık ve moda konusunda bilgili, anne olduğu için mutfakta sağlıklı yiyecekleri yapılması konusunda hassas biri olduğu ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Program anlatısı karmaşık olmayan son derece sade bir şekilde sunucu ve konuklar etrafında döner. Tartışma programları olan reality showlardan ziyade sohbet üzerine kurulmuş bir reality showdur. Program, kadınları bilgilendirme ve eğlendirme üzerine kurulmuştur.

2.1.2.3. Zahide Yetiş'le

Zahide Yetiş'le, Hafta içi her gün Show TV ekranlarında canlı yayın olarak 15.00-18.45 saatleri arasında yayınlanan talk show program formatındadır. Türkiye'nin en ilginç insanları, en çarpıcı hayat hikâyeleri ve yemek tarifleri, güzellik, moda, sağlık, müzik ve din alanında uzman konuklarıyla faydalı bilgilerin ve dram hikâyelerinin paylaşıldığı bir gündüz kuşağı programıdır.

Program Jenerik:

Şekil 5: Zahide Yetiş'le Jenerik

Kaynak: www.showtv.com.tr

5 saniyelik olan jenerikte ilk olarak programın içeriği ile ipucu veren görsel efektlerle birlikte Zahide Yetiş'in görüntüsü ve akabinde yine gündüz kuşağı diğer kadın programlarına benzer şekilde mor bir fon kullanılmıştır. Hareketli müzik eşliğinde sunucu ile birlikte kadın figürü olan bir görsel ekrana gelmektedir. Kullanılan ekran renginin mor olması, görseller ve jeneriğin sonunda çizilen kadın figürü programın hedefinin kadın kitlesi olduğunu ifade etmektedir.

Program KJ'leri: Program boyunca ekranda mor bir şerit üstünde sürekli olarak KJ'ler dönmektedir. İzleyiciyi ekranda tutmak için programın KJ'lerinde akışta olacak içerikler ile ilgili ilgi ve dikkat çekici başlıklar verilmektedir.

Program VTR'leri: İzleyicinin programı ilgi ile takip etmesi için programda yer alacak konuları özetleyen "az sonra " başlıklı VTR'ler izleyiciye sunulur. Program VTR'leri gün içinde programa dâhil edilen konu ile ilgili dış çekim, röportaj ya da izleyiciyi aydınlatıcı bilgilerin derlendiği görüntülerden oluşmaktadır.

Programın Mekânı: Programı geniş bir stüdyo alanında yapılmaktadır. Diğer stüdyoda çekilen programlara benzer özellikte mutfak köşesi, konukların misafir edildiği ve uzman konuklara uygulamaları için ayrılan alanla birlikte seyirci platformu yer almaktadır. Kadın rengi olduğu düşüncesiyle bu programda mor rengi detay dekorlarda sıkça kullanılmıştır. Mekân daha çok beyaz tercih edilerek ferahlık ortamı verilmiştir. Mutfak bir evin mutfağını aratmayacak şekilde döşenmiştir. Stüdyonun arka tarafında ekranda jenerik görüntüsü yer alırken konun akışına göre görsellerde kullanılabilmektedir.

Program Anlatısal Özellikleri: Stüdyo ortamında çekilen program, konuk izleyicilerin alkışları arasında sunucunun içeri girmesi ile başlamaktadır. Sunucu, samimi sunumu ile izleyicileri selamlar ve iyi dileklerde bulunur. Onlar ile bir süre sohbet ettikten sonra alanında uzman konuklarının yanına giderek onlarla birlikte izleyiciye bilgiler paylaşılır.

Program içerisinde farklı yaşam hikâyeleri olan insanlar davet edilerek izleyiciye VTR eşliğinde tanıtılmaktadır. Sunucunun duyarlı ve samimi bir ortamda programı sunması ve konuklarını ağırlaması izleyici ile arasında bağ oluşturmuştur. Katılımcıların, telefon ve mail ile bağlantı kuran izleyicilerin yorumlarından ve sunucunun programda dışarıdaki insanların kendisine yaklaşımını paylaşmasından sunucu ve izleyici arasındaki yakın ilişki gözlenebilmektedir. İçerik kadınlara yönelik hazırlandığı için hafta içi kadınların evde olduğu gündüz kuşağında yayınlanmaktadır. Kadınların günlük hayatta merak ettikleri ve uygulayabilecekleri sorunlar ve fikirler programda yer alır. Bu konuda onlara yardım olabilecek uzman konuklar ağırlanır. İzleyici telefon, mail, sosyal medya aracılığı ile uzman konuklar ile iletişime geçme fırsatı yakalayabilmektedir. Bunun yanı sıra ilginç yaşam hikâyeleri olan kişiler ve yardıma ihtiyacı olan kişilere alanında uzman konuklar vasıtasıyla sağlık, estetik gibi konularda destek verilebilmektedir. Sunucu olaylara ve konuklara son derece ılımlı yaklaşmaktadır. Ara ara programda duygusal anlar yaşanabilmektedir. Fakat program bir talk show formatında olduğu için bu anlar kısa sürmektedir.

KJ'er ve VTR ile programa tempo verilir. Amaç, izleyiciyi ekranda tutmaktır. sunucu konuk arasında geçen sohbetlerde ekran ikiye bölünür. Böylece sunucu ve konuğun yüz ifadeleri aynı anda ekrana gelir.

2.1.3. Yarışmalar

Gündüz kuşağı zaman dilimi olan 12.15 -15-45 arası hafta içi her gün Kanal D de *Gelinim Mutfakta* adlı yarışma programı yer almaktadır. Gündüz kuşağında yer alan bu reality yarışma programlarında yemek yemekten, yeni tatlar denemekten, misafir ağırlamaktan daha önemli görünen, yarışmacılar arasındaki ilişki biçimi ve çatışmacı söylem olmuştur. Yarışmacılar, programda adeta gurme rolüne bürünerek 'yemek tadımı' yaparken asıl amacı, büyük ödülü almak ve şöhret olma arzusu ile yarışmacıları eleştirerek popüler kültürün bir parçası haline gelmektir. Günümüzde yayınlanmaya devam eden yemek temalı reality yarışma programları, yüksek izlenme oranları ile de dikkat çekmektedirler. Farklı bir format ile ekrana gelen Doya Doya Moda gündüz kuşağında ekrana gelen diğer bir yarışma programıdır. Bu format de diğer yarışma programlarına benzer türde yarışmacılar ve jüri arasında ilginç ve olumsuz eleştirinin hakim olduğu diyaloglar yaşanmaktadır.

Fox TV'de *Zuhal Topal'la Sofrad*a hafta içi her gün 16.30-19.00 saatleri arasında günümüzde yayınlanmaya devam eden reality show formatında progradır. Söz konusu program, *Come Dine with Me* adlı 10 Ocak 2005 yılından günümüze, İngiltere'de yayınlanan programın format lisansı ile üretilmektedir. 2018 Ağustos ayında yayın hayatına başlayan *Zuhal Topal'la Sofrada* programı, kadın hedef kitlesinin yoğun olduğu saatlerde yüksek izlenme oranları ile dikkat çekmektedirler

2.1.3.1. Doya Doya Moda

Hafta içi her gün TV8 ekranlarında izleyiciyle buluşan *Doya Doya Moda* Gülşah Saraçoğlu, Seray Sever, Umut Eker ve Uğurkan Erez 'in jüriliğini yaptığı bir moda programıdır. Kilolu ve büyük bedene sahip 7 kadın yarışmacı moda konusunda mücadele etmektedir. Belirlediği konseptlere uygun olarak alışveriş yapan yarışmacılar, kendilerini jüriye beğendirmeye çalışmaktadırlar. Jürinin verdiği puanların haftalık değerlendirilmesi sonucu haftan birincisi ile birlikte bir yarışmacı da elenmektedir.

Program Jenerik:

Şekil 6: Doya Doya Moda Jenerik

Kaynak: www.tv8.com.tr

Hareketli bir fon müziği etrafında pembe bir fon üzerine ekranın sol köşesine jüri üyelerinin görüntüleri gelmektedir. Sağ alt tarafa ise kadın silueti oluşan bir kırmızı elbiseli figür koyulmaktadır.

Program KJ'leri: Programın girişinde program boyunca yaşananları özetleyen VTR' ler için ekranın sağ alt tarafına kırmızı fon üstüne beyaz büyük puntolarla "az sonra" KJ'leri gösterilir. Program başlangıcında da yine sağ alt köşeye sosyal medya simgeleri gelir. Yarışma boyunca yaşananları anlatan "yarışmacılar günün konseptini belirliyor", "yarışmacılar günün konseptine uygun olarak elbise ve ayakkabı seçiyor", "Jüri en çok

hangi yarışmacıyı beğenecek"? "Yarışmacılar arasında gerginlik artıyor", "Yarışmacı jüriye kendini beğendirecek mi" gibi izleyicide merak uyandıracak KJ' ler kullanılmaktadır.

Program VTR'leri: program da sıkça "az sonra" VTR'leri kullanılır. Bant yayın yapıldığından çekilmiş görüntülerin kurgulandığı "az sonra" VTR'leri yarışma sonuna kadar devam eder. Bu VTR'lerde yaşanan gerginlik, tartışma, puanlama, jürilerin değerlendirmelerinde kısa görüntüler izleyicinin kafasında soru işareti kuracak şeklinde hazırlanmıştır. Yarışma devam ederken yarışmacılar ile daha önce çekilmiş röportaj VTR'leri de ara ara ekrana gelir. Bu röportajlarda yarışmacılar rakipleri hakkında düşüncelerini paylaşır

Program Mekânı: Program mekânı olarak stüdyo kullanılmıştır. Jürilerin oturduğu ve karşılarında yarışmacıların oturup değerlendirildiği bir platform vardır. Mor renk duvarların hâkim olduğu stüdyoda modaya uygun modern objeler, sarı yaldızlı sehpalar ve gold renginde fon perdeler dekor olarak kullanılmıştır. Düzenlene stüdyo daha çok bir modern bir evin salonu şeklinde dizayn edilmiştir. Mekân olarak yarışmacıların alışverişlerini yaptığı mağazaların dışında sokak ve caddelerde kullanılmaktadır.

Programın Anlatısal Özellikleri: Kendi belirledikleri konsept ile alışveriş yapıp hazırlanan yarışmacılar, kendilerini ispat etmeye çalışmaktadırlar. Jüriler de yarışmacıları teker teker tarzlarını, kıyafetlerinin konsepte ve birbiri ile uyumlarını, kullandıkları aksesuarlarını ve fiyatlarını değerlendirerek puanlama yapmaktadırlar. Jüriler program formatına uygun olarak modern çağa uygun şekilde yorumlarını ve değerlendirmelerini yapmaktadırlar. Yarışmacılar, alışveriş yaparken, kıyafetlerini denerken ve stüdyoda sürekli olarak birbirileri ile çatışma halindelerdir. Programda küçük hilelere de başvuran yarışmacılar, kimi zaman da jüri ile tartışabilmektedir. Duygusal anların yaşandığı programda bazen ağlama krizleri ile büyük tartışmalara şahit olunmaktadır. Bu yarışma programı ile bedenleri ne olursa olsun kilolu bir kadının da bu yarışma programı ile modayı takip etmesi ve modayı yaşamlarının bir parçası haline getirmeyi amaç edinmiştir.

2.1.3.2. Gelinim Mutfakta

Hafta içi her gün 12.30-16.15 saatleri arasında Kanal D ekranlarında yayınlanan 225 dakikalık eğlence ve yarışma içerikli gündüz kuşağı reality show programıdır. Sunuculuğunu ünlü sanatçı Seda Sayan'ın yaptığı *Gelinim Mutfakta* da dört kayınvalide, gelinleriyle birlikte yarışarak büyük ödülün sahibi olmaya çalışmaktadır. *Gelinim Mutfakta'da* gelinler, kendilerine verilen süre içerisinde günün yemeğini yaparken, bu yarışta onları izleyen kayınvalideler ise puanladığı tabakların kime ait olduğunu

bilmeden puan vererek gelinini birinci yapmaya çalışmaktadır. Haftanın sonunda en yüksek puanı alan gelin ve kayınvalidesi 10 Bin TL değerinde 5 altın bilezik kazanırken, en düşük puanı alan gelin ve kayınvalidesi ise programa veda etmektedir.

Program Jenerik:

Şekil 7: Gelinim Mutfakta Jenerik

Kaynak: www.kanald.com.tr

Sunucu Seda Sayan görüntüsü ile birlikte Osmanlı motifleri ile yapılmış görsel efektler ile "Gelinim Mutfakta, yemeği tabakta, tadı damakta" şarkı sözleri de ekrana yansıtılır. Jeneriğin müziğini yine sunucu Seda Sayan seslendirmektedir. 22 saniyelik jeneriğin sonunda Seda Sayan'ın Görüntüsü ile birlikte "Gelinim Mutfakta "yazısı ve altın görselleri yer alır.

Program KJ'leri: Program başlangıcında "günün yemeği açıklanıyor" KJ si gelir. Daha sonra kişilerin, olayların durumunu açıklayan KJ' ler peş peşe verilir. İzleyicide ilgi ve merak uyandıracak başlıklar şeklinde olan bu KJ'ler, yarışma boyunca sürekli olarak değişerek devam eder. Özelikle tartışma esnasında sözcüklerin daha net anlaşılması için konuşulanlar alt yazı olarak ekrana yansıtılır. Yarışmanın sonunda kayınvalidelerin hangi tabağa kaç puan verdikleri de tabak görselinin üzerine KJ olarak verilir.

Program VTR'leri: Program bant yayın olduğundan çekilen programda yaşanacakların özetini sunan "az sonra" VTR'leri oldukça fazla kullanılır. Bu VTR' ler izleyiciyi ekranda tutmak adına ilgi ve merak uyandıracak şekilde kurgulanmıştır. Kayınvalideler ile gelinler arasındaki gergin anlar, yarışmacıların kavgaları, puanlama sırasında yaşanan çatışmalar gibi çarpıcı görüntülerden oluşmaktadır. Bu özet VTR'lerin fon müzikleri gerilimi artıracak ve izleyicide merak uyandıracak özelliktedir. Arka arkaya verilen görüntüler ile programa bir tempo verilerek izleyici bu akış içine

çekilmeye çalışılır. Program boyunca sürekli olarak bu VTR'ler ekrana gelir. İzleme odasında kayınvalidelerin konuşmaları da gelinlere VTR olarak sunulmaktadır.

Program Mekânı: Program mutfak olarak hazırlanılmış bir stüdyodan oluşmaktadır. Oldukça renkli malzemeler ile dekor edilmiştir. Her yarışmacıya ait mutfak tezgahı vardır. Tezgahların arakasında yarışmacıların yemeklerini hazırlamaları için mutfak malzemeleri kullanılmıştır. Hemen önlerinde bar tabureleri yerleştirilmiştir. Pencerelerin arkasında ağaç görselleri kullanılarak stüdyoya bahçe içerisinde bir ev izlenimi verilmiştir. Mutfak perdeleri ve fırın turuncu, dolaplar ise mor renk seçilerek dekora canlılık ve hareketlilik verilmeye çalışılmıştır. Her yarışmacını mutfak köşesinde yemekleri hazırlayacağı süreleri takip etmeleri için bir saat vardır. Mutfağın ortasında büyük bir avize tercih edilmiştir. Duvarlar mutfak malzemeleri ile dekor edilmiştir. Kayınvalidelerin yemekleri tatması için puanlama sırasında uzun bir masa stüdyoya yerleştirilir. Yarışmacı gelinler yemeklerini hazırlarken mutfağa bakan bir odada kayınvalideler ağırlanır. Kayınvalidelerin ağırlandığı diğer küçük stüdyo, evin devamı şeklinde hazırlanılmış oturma odası şeklinde dekore edilmiştir. Uzun bir pembe koltuk kullanılmıştır. Bu koltukta kayınvalideler yarışmacı gelinleri izler ve sunucu Seda Sayan ile birlikte sohbet ederler.

Programın Anlatısal Özellikleri: Evlilik programlarının dönüştürülerek yeni bir hal aldığı gelin kayınvalide formatlı bu program, kavga sahnelerinin yer aldığı VTR ile açılmaktadır. Sunucu kendisinin seslendirdiği program jenerik müziği ile stüdyoya giriş yapar. Sunucu Seda Sayan :"*Eğlenceli çekişmeli ve en heyecanlı ekranların yarışma programı başlıyor. Kayınvalidelerin gelinlerini çekiştirdikleri bol dedikodulu bir program olacak."* der ve yarışmacılarını stüdyoya takdim eder. Yarışmacılar stüdyoya geldikten sonra her yarışmacıyı tanıtan VTR ekrana gelir. Daha sonra malzeme listesi verilir ve gelinlerin 90 saniyede not etmesi beklenir. Bu süre içerisinde kayınvalideler de, gelinlerine malzemelerden nasıl yemek yapmaları konusunda tüyo verir. Sunucu daha sonra kayınvalideleri izleme odası olarak ayrılan köşeye alır. Yarışma esnasında sunucu yarışmacı gelinlerin yanına gider. Onlarla sohbet eder. Zaman zaman yarışmacılar ve kayınvalideler hakkında dedikodular yapılır. Yarışma esnasında gelinler arasında tartışmalar ve gerginlikler de yaşanmaktadır. Bu anlarda ekrana "Son durum ne gelinler hamuru açabilecek mi? Arzu'nun kıyafetinin kolları gelin Hatice'nin dikkatinden kaçmıyor" gibi yarışmacıların durumlarını belirten KJ'ler gelir. Sunucu Seda Sayan otoriteyi sağlayan kişi rolündedir. Yarışmacı gelinler, otoritenin eleştirileri altında yemeklerini yaparlar fakat eleştiri ve yapılan yorumlara herhangi bir reaksiyon vermezler. Formatı yemek yapmak üzerine kurulu olsa da yarışmacılar, fazla reyting almak için farklı kimliklere bürünmekte ve bambaşka biriymiş gibi hareket et-

mektedirler. Programda gelin yarışmacılar, sürekli olarak birbirleriyle alay eden, birbirilerini eleştirip tartışan, bazen duygusal tepkiler vererek ağlama krizlerine giren kişiler olarak karşımıza çıkar.

Gelinler yemeklerini yaparken arada içeride izleme odasındaki kayınvalideler gösterilir. Kayınvalideler hafta içi programda yaşananların değerlendirmesini yaparlar. Kayınvalideler, diğer gelinleri yarışma boyunca sürekli acımasızca eleştirmekte ve küçük hilelere de başvurmaktadır. Sunucu da arada kayınvalidelerin yanına gelerek sohbete dahil olur.

Yemekler hazırlanınca puanlamaya geçilir. Gelinlerin yapmış oldukları yemekler masaya dizilir. Kayınvalidelerin hangi yarışmacının yemeği olduğunu bilmeden puanlama yapması ve hangi yemeğin gelininin yemeği olduğunu tahmin etmesi beklenir. Kayınvalidelere yemekler tadarak 5 puan üzerinden yemekleri değerlendirir. Daha sonra tabak kaldırılarak tabağın kime ait olduğu öğrenilir. Puanlama esnasında da kayınvalideler ve yarışmacılar arasında tartışmalar şiddeti artabilmektedir. Kimi zaman sesler yükselirken kimi zaman da ağlama krizleri yaşanabilmektedir. Puanlama sonrasında izleme odasında kayınvalidelerin konuşmalarından oluşan VTR gelinlere izletilir. Puanlarında açıklanmasıyla stüdyo ortamındaki gerginlik iyice yükselebilmektedir.

Yarışmacılar yemek yaparken yakın çekim yapılarak detay görüntü verilir. Tartışma esnasında durumu izleyiciye hissettirmek adına yarışmacının yüz ifadeleri ve mimikleri de yakın çekimle gösterilmeye çalışılır. Yarışma esnasında genel çekim ve yukarıdan çekim ile de yarışmacıların koşuşturması, yemekleri yetiştirmesinde hareketlilik ekrana yansıtılır. Karşılıklı tartışma anlarında ekran ikiye bölünerek iki tarafında ifadeleri izleyiciye aktarılmaya çalışılır.

2.1.3.3. Zuhal Topal'la Sofrada

Zuhal Topal'la Sofrada FOX TV 'de, hafta içi her gün 16.30-19.00 saatleri arasında yayınlanan, reality Show yarışma formatında bir programdır.

Programın Jeneriği:

Şekil 8: Zuhal Topal'la Sofrada Jenerik

Kaynak: www.foxtv.com.tr

10 saniyelik süren jenerik hareketli bir müzikle başlar. Koyu bir sarı renk üstünde kral tacı ucunda çatal kaşık, bıçak görünümü veren bir grafik ve altında büyük harfler ile programın adı sürekli döner ve ekrana yerleşmesi ile jenerik biter.

Program VTR' leri: Programda yaşanacakların özetlendiği "az sonra" görüntüleri program boyunca izleyicinin karşısına çıkan VTR'lerdir. Bu VTR'ler daha yarışmacıların yemek yaparken ki performansları, sunucu Zuhal topal ile ilginç sohbetlerinden kısa kesitler, yarışmacılar arasında yaşanan gerginlik, komik ve ilgi çekici anlardan kurgulanan görüntülerden oluşur. VTR' lerde görüntüleri destekleyen fon müzik efektleri kullanılmıştır.

Program KJ' leri: Program jeneriğinde dönen *Zuhal Topal'la Sofrada* yazısı KJ olarak, program boyunca ekranın sol alt tarafındadır. Programda yaşanacakların özetlendiği "az sonra" KJ'si yine ekranın sol alt köşesinde büyük puntolarla verilir. Yarışmacı tanıtılırken de gelin ve kayınvalidelerin ad ve soyad KJ'leri ekrana gelir. Bunların yanı sıra program akışına göre izleyicinin programı ilgi ve merakla takip etmelerini sağlayan alt yazı KJ'leri de vardır.

Programın Mekânı: Programda mekânı olarak yarışmacıların evlerinin mutfak ve yemek salonları ile birlikte alışveriş yaptıkları market kullanılmaktadır.

Programın Anlatısal Özelliği: Yarışmada her gün 1 gelin 5 kayınvalide bulunur. Bir kayınvalide ve gelin birlikte yarışır. Kayınvalideler kendi günlerinde yarışırken diğer yarışmacıların günlerinde ise jüri olarak yer alır. Yukarıdan tepeden drone çekimi, yarışmacının evinin dışarıdan görüntüsü ve ardından sunucu Zuhal Topal'ın yarışmacının kapısını çalmasıyla program başlar. Kendisini karşılayan yarışmacılar sunucu ile evlerinin salonlarında sohbet ederler. Sunucu, ilk olarak gelin ve kayınvalide ile sohbet ederek onları izleyiciye tanıtır. Daha sonra yarışmacıların tanıtıldığı VTR gelir. Yarışmacılar sunucu ile sohbete devam ederken günün menüsü hakkında bilgi verilir. Menünün ekrana gelmesiyle rakip yarışmacı kayınvalideler menüyü değerlendirir. Program, gelin yarışmacının kameralar eşliğinde alışverişe gönderilmesi ile devam eder. Alışverişin ardından mutfakta günün yarışmacısı gelin yemek yapar, kayınvalide ise taktikler verir. Yarışmacıdan, iki buçuk saatte vaat edilen menüyü eksiksiz ve lezzetli olarak çıkartması beklenmektedir. Mutfakta sunucu, kayınvalide ve gelin ile birlikte sohbete samimi bir ortamda devam eder. Programda sunucu ile birlikte sohbete dahil olan bir de dış ses vardır. Yemeği hazırlayan gelin daha sonra sofrayı da hazırlar. Kayınvalide de gelininin yemek ve sofra ile ilgili eksiklerini söyler ve sofrada diğer kayınvalidelere karşı

gelinin yemeklerini savunur. Diğer kayınvalidelerin eve gelmesiyle, sunucuyla birlikte sofraya oturulur. Yemek çorba, ara sıcak, salata, ana yemek ve tatlı olarak servis edilir. Yarışmacılar sofra düzeninden yemeklere kadar eleştirilerini yaparlar. Sunucu Zuhal Topal da sofrada kayınvalideler ile birlikte yemeklerin tadına bakar ve değerlendirmesini yapar. Bu değerlendirmeler genellikle olumsuz yönde eleştirilir. Bunun sonucunda kayınvalideler arasında tartışmalar yaşanır. Yemekler yenildikten sonra da kayınvalideler puanlarını masada verirler. Günün ev sahibi yarışmacıları gelin ve kayınvalide, çoğunlukla puanlara itiraz ederler. Haftanın son gününde ise yarışmacıların aldığı toplam puan açıklanarak birinci belli olur. Final gününde yarışmacılar arasında yaşanan gerginlikler en üst seviyeye çıkar ve hararetli tartışmalar, çatışmacı diyaloglar yaşanır.

2.1.4. Magazin Programları

2.1.4.1. Neler Oluyor Hayatta

Hafta içi her gün canlı olarak yayınlanan magazin haberlerinin tartışıldığı talk-show formatlı programdır.

Program Jeneriği:

Şekil 9: Neler Oluyor Hayatta Jenerik

Kaynak: www.kanald.com.tr

Hareketli bir müzik eşliğinde çeşitli objelerden oluşan animasyon görüntüleri ekranda döner. Jenerik, sunucuların görüntüleri ve programın adının ekrana gelmesi ile biter.

Program KJ'leri: Programda ilk olarak program sunucularının isimleri KJ olarak gelir. Ardından programa ulaşılabilecek irtibat numaraları ve soysal medya hesapları ekrana aktarılır. Program boyuncu durumu özetleyen izleyici de ilgi ve merak uyandıracak KJ' ler gelir. Ekrana gelen KJ ler haberin izlenmesi için sansasyonel başlıklar altında verilir. Telefon bağ-

lantısı olursa bağlantı kurulan kişinin bilgisi verilir.

Program VTR'leri: "Şimdi" başlığı altında bahsedilecek konular ile ilgili olarak kurgulanmış görüntüler ve program akışı ile ilgili yapılan röportajlar programda kullanılan VTR'lerdir.

Programın Mekânı: Program stüdyo ortamında çekilmektedir. Renkli aksesuarların kullanıldığı mekânda büyük bir yuvarlak masa kullanılmış ve sunucular bu masa etrafında toplanılmıştır. Masa üzerinde günün manşetlerinin tartışılacağı gazeteler yer almaktadır.

Programın Anlatısal Özellikleri: *Neler Oluyor Hayatta* adlı program stüdyoda çekilerek hafta içi her gün canlı olarak yayınlanan magazin haberlerinin tartışıldığı talk-show formatındadır. Program akışında sansasyonel haberler sıraya koyulmuştur ve "şimdi ve az sonra " başlıkları ile defalarca gösterilerek seyircinin merakı ve ilgisi en üst sırada tutulması amaçlanmıştır. Programında birden fazla sunucusu vardır. Sunucular kendi aralarında bazen de ünlü konukları ile magazin olaylarını masaya yatırıp tartışmaktadırlar. Programda tartışılan konular ise genelde gazete, dergi, televizyon ve internet ortamında manşet olarak verilen güncel magazin haberlerinden seçilir. Programda izleyicinin algısı VTR eşliğinde sunucular tarafından sürekli olarak yönlendirilmektedir.

Program, sunucu Nur Tuğba Algül'ün ekrandaki izleyici selamlaması ve program açılış konuşmasını yapmasıyla başlar. Ekranda irtibat numaraları gösterilir. Daha sonra diğer sunucu Hakan Ural izleyiciyi selamlar. Başlıklar ve ilgili VTR'ler program akışına göre verilir. Haberler, fotoğraflar ve VTR üzerinden yorum yapılır. Sunucular olayları tartışırken oldukça ciddi bir tutum sergiler. Bu şekilde izleyicide haberin çok önemli olduğu izlenimi ortaya konulur. Olayın tarafları ile de bağlantı kurulması ile izleyici konuya daha çok ilgi göstermesi ve sunuculara güven duygusu daha çok artırılmaya çalışılır. Sunucular magazin haberini tartışırken ekran bölünür. Haber ile ilgili VTR' de ekranın bir bölümünde yer alır.

2.1.4.2. Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa

Hafta içi her gün canlı olarak yayınlanan magazin haberlerinin tartışıldığı talk-show formatlı programdır

Program Jeneriği:

Şekil 10: Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa Jenerik

Kaynak: www.kanald.com.tr

Sunucuların adlarından oluşan programın jeneriği de sunucuların görüntülerinden oluşmaktadır. Hareketli bir müzikle birlikte sunucuların görüntüleri hızlı bir şekilde ekranda geçer. Jeneriğin sonunda daha önce gündüz kuşağı kadın programlarında sıkça kullanılan mor rengi kullanılarak ortasına sunucuların görüntüsü ve programın adı yerleştirilmiştir.

Program KJ' leri: *Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa* adlı magazin programında ilk olarak sunucuların isimleri ardından irtibat numaraları ve iletişim adres KJ'leri kullanılır. Program içerisinde sürekli olarak da alt ekrana yansıtılmaya devam edilir. Akış içerisinde haber başlıkları ve haberler ile ilgili önemli detaylar alt yazı şeklinde verilir.

Program VTR' leri: Program VTR'leri de diğer gündüz magazin programı olan *Neler Oluyor Hayatta* ile benzer özelikler taşır. Ele alınan haberler ile ilgili görüntüler ve haberlere ilişkin yapılan açıklamaların yer aldığı röportaj görüntüleri programda kullanılan VTR' lerdir.

Program Mekânı: Mekân olarak stüdyo kullanılmıştır. Diğer magazin programlarına benzer özellikte sunucu ve konukların yer alacağı büyük bir yuvarlak masa vardır. Stüdyonun dekoru bahçe içinde bir ev izlenimi vermektedir. Duvarlarda mor ışık yansıtılmıştır. Aynı zamanda stüdyoda kullanılan masanın hemen arkasındaki duvarda ekran görüntüsü yer alır. Bu ekranda ele alınan haber ile ilgili detaylar, ekranda sunucular tarafından takip edilir.

Programın Anlatısal Özellikleri: Son zamanlarda gündüz kuşağı zaman diliminde yer alan benzer magazin programlarından biri de *Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa*'dır. Bu program, stüdyoda çekilen ve görüntüler eşliğinde sunulabilen hafta içi her gün canlı olarak yayınlanan magazin haberlerinin tartışıldığı talk-show formatındadır.

Sabah saatlerinde başlayan program, sunucuların izleyiciyi selamlaması ile başlar. Gazete ve sosyal medyadan çıkan güncel magazin haberleri seçilerek ele alınır. Hem stüdyoya hem de ekrana yansıtılan fotoğraf, VTR ya da görseller üzerinden sunucular haberi yorumlar. Ekran görüntü ve sunucuları gösterecek şekilde üçe bölünür. Bazen bu tartışmalara konuklar da dâhil olabilmektedir. Konuklara izleyiciden gelen ya da ya izleyicinin merak ettiği sorular sorulur. Bazen konuklar ve sunucular arasına ciddi tartışmalar yaşanırken bazen de program da konukların gözyaşlarına hâkim olamadığı duygu dolu anlar yaşanabilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de son zamanlarda popüler kültür ürünü olan ve birçok türü içinde barındıran gündüz kuşağı televizyon programları hızla artış göstermiş, bir eğlence unsuru olarak izleyicilerin hayatlarında önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Türsel olarak melez bir yapı sergileyen ve zamanla değişen gündüz kuşağının anlatı yapısının bulunduğumuz dönemin televizyon yapısını aydınlatma adına önemlilik arz etmektedir.

Ülkemizde 10.00-18.00 saatleri arasında geniş bir zaman diliminde yer alan gündüz kuşağı programları, içerikleri daha çok bu saatlerde evde bulunan izleyici doğrultusunda hazırlanılmasına rağmen farklı türleri içinde barındırması ve çok anlamlı yapısı ile birçok izleyiciyi yakalamaktadır. Eğlence, dramatik öğeler, herkesin düşüncelerini ifade etmesi, uzman konuk ve sanatçıların davet edilmesi, katılan konukların mahrem olan konuları rahatça dile getirilmesi, yer yer programlarda kavgaların görülmesi, sunucuların yaklaşımı gibi birçok içerik ve sunum şekilleri yabancı ülkelerdeki programlar ile benzerlik göstermektedir. Kurgu ve gerçeğin bir arada olduğu bu programlarda kurulan hikâyeler, metinler ve görseller izleyicide merak uyandıracak, izleyicinin gereksinimlerini ve beklentilerini karşılayacak niteliktedir. Gündüz kuşağı programlarının akış içinde önemli bir yer edinmesi, benzer türde programların televizyonda aynı saatler arasında yer alması, izleyicilerin televizyon izleme etkinliğini yönlendirmekte ve izleyiciyi alternatif bir program seçme imkânı bırakmamaktadır.

Kaynakça

Binark, M., & Kılıçbay, B. (2004). Türkiye'de Gerçek televizyonu ve Telegörsel Kimlikler: Biri Bizi Gözetliyor Örneği. *İletişim Araştırmaları,* 2(1), 73-92.

İlhan, V. ve Usta, D. (2018). "Televizyonda Gündüz Kuşağı Programlarındaki Dönüşüm: Esra Erol"da Örneği". *Erciyes İletişim Dergisi*,5(4), 571-598.

Kaplan, Y. (1993). *Televizyon*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Özsoy, A. (2011). *Televizyon ve İzleyici.* Ankara: Ütopya Yayınları.

Rahte, E. Ç (2010) "Kamusallık, Toplumsal Katılım ve Medya: Kadın Programları Etnografisi". *İletişim /Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını,* 13, 55- 84.

Televizyon Programları

Altındağ, A. (Yönetmen). (2019). Doya Doya Moda. [Televizyon Yayını]. İstanbul. TV8.

Coşkun, H. (Yönetmen). (2008). Müge Anlı İle Tatlı Sert. [Televizyon Yayını]. ATV.

Erol, E. (Sunucu). (2015). Esra Erol'da. [Televizyon Yayını]. İstanbul. ATV.

Gönenç, C. (Genel Yayın Koordinatörü). (2019). Neler Oluyor Hayatta. [Televizyon Yayını]. İstanbul. Kanal D.

Gültekin, V. (Yönetmen). (2018). Gelinim Mutfakta. [Televizyon Yayını]. İstanbul. Kanal D.

Güner, T. (Genel Yönetmen). (2018). Müge ve Gülşen'le İkinci Sayfa. [Televizyon Yayını]. İstanbul. Kanal D.

Özçelik, D. (Genel Koordinatör). (2018) Çağla Şikel ile Yeni bir Gün. [Televizyon Yayını]. İstanbul. FOX TV.

Şimşek, V. (Yönetmen). (2018). Zuhal Topal'la Sofrada. [Televizyon Yayını]. İstanbul. FOX TV.

Bölüm 6

ULUSLARARASI GÖÇ ÇEŞİTLERİ, SEBEPLERİ VE ÜLKELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Samet İŞBİLEN[1]

1 Öğr. Gör. ,Yozgat Bozok Üniversitesi, samet.isbilen@yobu.edu.tr
ORCI ID: orcid.org/ 0000-0002-8892-6662

Göç insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte XV. Yüzyılda sömürgeciliğin başlamasıyla yeni bir ivme kazanmıştır. Göç kavramı, ülkemizin içerisinde bulunduğu coğrafya başta olmak üzere tüm dünya üzerinde yaşanan sosyal, ekonomik ve savaş gibi çeşitli nedenlerle milyonlarca insanın kendi ülkesinden ayrılmak zorunda kalmalarına ve dünya genelinde son yıllarda en çok tartışılan konularından biri haline getirmiştir. Göç eden insanların temel insan haklarından olan yaşam haklarına yöneltilen tehditlerden kaçarken göç ettikleri ülkelerin insani yükümlülük, siyasi ahlak ve ulusal ihtiyaçların karşılanmasında hükümetleri de daha fazla çaba sergilemek zorunda bırakmıştır.

Göç akımları ister ulusal olsun ister uluslararası temel sebeplerini gelir dağılımda ki ciddi oranda ki farklılıklar, iş olanakların kıt veya ülke içerisinde ki istihdam olanaklarının dengesiz dağılımı, siyasi ve etnik sebepler, inançsal yaşam konularında yaşanan çatışmalar göçün temel etkenlerini oluşturmaktadır. Göç ekonomik olarak dezavantajlı ülkelerden daha iyi ekonomilere sahip ülkelere yapıldığı kadar nitelikli iş gücü ya da beyin göçü olarak da çeşitlenmektedir.

Göç bireysel, siyasi, ekonomik veya güvenlik nedenleriyle, bir yerden bir başka yere kısa, orta veya uzun süreli olarak tekrar ayrıldığı bölgeden geriye dönüş veya kalıcı olarak yerleşim amacı olan coğrafi, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme olayıdır (Yalçın, 2004; 13). En geniş tanımıyla göçü " makul bir uzaklık ve olumlu veya olumsuz bir etki yaratacak kadar bir zaman içerisinde gerçekleşen yer değiştirmeler" olarak tanımı yapılmaktadır (Erder, 1986:9). Uluslararası göç ise, kişilerin bulunduğu ülkeden başka bir ülkeye yaptığı nüfus hareketi olarak tanımlayabiliriz.

Dünyamızda insanlık tarihiyle birlikte tekerleğin icadı, yazının bulunması ve dahi salgın hastalıkların ortaya çıkmasına kadar her şey göç sayesinde dünyaya taşındı. İnsanlık adına öğrenilen her şey göç ile farklı bir kültürdeki bireylerin göç ettiği coğrafyada ki birey ve gruplarla kültürel, maddi ve manevi öğeler ile etkileşime girmesi ve iki tarafından değişmesi sonucu kültürlerarası çeşitliliği de beraberinde getirmiştir (Güvenç, 1999:122).

Göçün nedenlerini zorunlu ve gönüllü, amaçlarını çalışma ve sığınma, gerçekleşmesi için kullanılan yöntemleri ise yasal ve yasa dışı olarak gruplandırılabilir (Sirkeci ve İçduygu, 1999:249).

Zorunlu göçü insanların mevcut yerlerinden savaş, sürgün, doğal afetler gibi sebeplerle ayrılmak zorunda kalmaları veya bir kişi-grup tarafından buna mecbur bırakılmaları nedeniyle meydana gelen göç olarak tanımlayabiliriz. Gönüllü göç ise, bireylerin göç etme kararını daha iyi bir yaşam, ekonomik, refah seviyesi yüksek başka işte çalışmak veya sosyal tatminsizlik gibi sebeplerle kendilerinin karar verdiği göç olarak tanımlayabiliriz.

Göçmenlerin göç etmeyi planladığı ülkeye giderken geçtiği ülkelerden veya ülke girişinde bulunduğu ülkenin mevcut yasalarına uyup uymama durumuna göre yasal veya yasa dışı göçmen olarak adlandırılabilir(-Yılmaz,2014). Düzensiz göç olarak adlandırılan göç ise, herhangi bir planı olmayan ve zorunlu sebeplerle ülkesinden ayrılmak durumunda kalan kişi veya grupların sığınmacı, mekik ve transit gibi çeşitli olarak gerçekleştirdiği hareketlerdir.

ULUSLARARASI GÖÇ TÜRLERİ

Nitelikleri, kapsamı ve içeriği bakımından iç göçler; zorunlu ve gönüllü göçler, mevsimlik göçler, kalıcı veya geçici göçler ve emek göçü olarak kabul edilirken; beyin göçü siyasal göçler, işçi göçü, beyin göçü, sosyal ve ekonomik göçler ise dış göçler değerlendirilir (Naz, 2015:19).

Basit Göç

Bireysel veya gruplar halinde tabi hayatın getirmiş olduğu kuraklık ve kıtlık gibi sebeplerle mevcut yerleşim yerini terk edip başka bir yerleşim yerine hareket etme basit göç olarak adlandırılır(Özcan, 2016).

Mülteci Göçü

Kendi ülkesinde yaşanan siyasi rejim veya mevcut otorite ile çatışma içerisinde olan kişilerin can ve mal güvenliği tehlikeye düşmesinden dolayı herhangi bir başka ülkeye hareket etme mülteci göçü olarak adlandırılır.

30.11.1994 tarih ve 22127 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe giren Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den, İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte yer alan mülteci kavramı; Avrupa'da gerçekleşen olaylarda herhangi bir grup üyeliği veya siyasi düşüncesinden ve dini, ırkı, milliyetinden dolayı zarar görebileceğini düşündüğü ve kendini haklı olarak gördüğü için ülkesinin dışında ve ülkesinin hükmedemeyeceği başka bir ülkeye giden ve dönmek istemeyen yabancıdır. Sığınmacı ise herhangi bir grup üyeliği veya siyasi düşüncesinden ve dini, ırkı, milliyetinden dolayı zarar görebileceğini düşündüğü ve kendini haklı gördüğü için ülkesinin dışında ve ülkesinin hükmedemeyeceği başka bir ülkeye giden ve dönmek istemeyen yabancı olarak tanımlanmıştır. Mülteci ve sığınmacı arasında ki ayrım ise Avrupadan gelen yabancılar iken başka ülkelerden göç edenler mülteci olarak adlandırılmıştır tanımlanmıştır (Ünsal, 2019)

Geçici Göç

Daha önceden planlanmış bir iş veya amaç konusunda süresi belirli bir süreli başka bir ülkeye hareket etme geçici göç olarak adlandırılır.

Yabancı ülkede çalışan diplomatik personeller, futbolcular, uluslararası öğrenciler, uluslararası şirketlerin uzman kadroları ve sanatçıları geçici göçmenlere örnek olarak verebiliriz (Naz, 2015:20)

Zorunlu Göç

Bireylerin veya grupların istekleri dışında yaşadıkları alanlardan başka alanlara hareket etmelerine zorunlu göç denir. Savaş, siyasi veya sürekli yaşanan doğa felaketleri gibi sebepler zorunlu göçlerin yaygın örnekleri arasındadır (Yılmaz, 2014)

İsteğe Bağlı Göç

Bireylerin kendi amaç, beklenti ve istekleri doğrultusunda başka bir konuma hareket etmesi olarak tanımlanabilir. İsteğe bağlı göçler genellikle, daha iyi bir yaşam standartlarına sahip olmak amacıyla yüksek maaş, farklı bir ülke vatandaşı ile evlilik, daha güvenli çalışma ortamları, gibi faktörler etkili olmaktadır (Yılmaz, 2014).

Beyin Göçü

Genellikle teknik alanlarda uzmanlaşmış, bilim adamı veya mühendisler gibi insanların mevcut konumlarından daha iyi sosyal ve ekonomik şartlara sahip olmak amacıyla kendi ülkesinden daha gelişmiş bir ülkeye hareket etmesine beyin göçü denilmektedir (bakırtaş ve Kandemir, 2010).

İşçi Göçü

İş bulmak ve çalışmak amacıyla ekonomik gelişmenin yavaş olduğu ülkelerden iş imkanlarının daha fazla olduğu gelişmiş ülkelere yapılan hareketler işçi göçü olarak adlandırılır (Naz, 2015). Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan işgücü ihtiyacı az gelişmiş ülkelerde iş bulma problemi yaşayan insanlara hem ekonomik hem de sosyal anlamda daha cazip gelmektedir. Ancak arz talep dengesi sağlanırken ücret ve çalışma koşullarında yeterince adaletli olunamayıp göç alan ülke açısından daha ucuz iş gücü anlamını taşımakla birlikte Avrupa'nın son 30 yıldır bu şekilde işgücü ihtiyacını karşıladığı görülmektedir (Schmid, 1992:41). Ekonominin kötüye gitmesi veya küresel bir ekonomik buhran zamanlarında ise ilk olarak göçmen işçilerin çıkarılmıştır. Bu durum gelişmiş ülkeler açısından ise ekonomik bunalım zamanlarında "Güvenlik Subabı" (Konjuktur Puffer) olarak kullanılmıştır (Abadan-Unat, 2002;21)

Düzensiz Göç

Göçmenlerin hedef ülkelere yasa dışı yollar ile gelen ve yasalarına uygun olarak gelmiş ancak yasal süresi içerisinde ülkesini terk etmeyen veya çıkış yaparken yasal prosedürleri dikkate almayarak terk eden kişilerin yaptıkları hareketleri düzensiz ya da düzenlenmemiş (irregular/not regulated migration) olarak adlandırılmaktadır. Düzensiz göç türlerinden olan

transit göç hedef ülke için kendi ülkesinden ayrılan kişi veya grupların asıl ulaşmak isterken başka ülkelerde geçici olarak bir süreliğine kalması olarak tanımlanabilir.

ULUSLARARASI GÖÇÜN NEDENLERİ

Uluslararası göç bireysel kararlar anlamında modern dönemin gelişmelerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebepten dolayı göç ne olumlu nede olumsuz olarak tanımlanır. Uluslararası göç gerçekleştiği toplumlarda ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkiler ortaya çıkarır (Kane, 1995:10). Uluslararası göç nedenleri ekonomik nedenler, sosyal ve siyasal nedenler, demografik nedenler gibi açıklamak mümkündür.

Ekonomik Nedenler

Uluslararası göç içinde bulunduğu zamanın şartlarına ve ülkelerin durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Uluslararası göçün ekonomik nedenleri; ülke ekonomisinde ki istikrarsızlıklar, olumsuz çalışma koşulları, gelecek korkusu, düşük ücret uygulamaları, yüksek vergi oranları, eğitimli insanları maddi ve manevi olarak tatmin edecek uygun iş ve ücretlerin olmaması, ülke genelinde ki daha düşük yaşam standartları, eğitimli ve nitelikli insanların iş bulamaması gibi bir çok sebep ekonomik göç nedenleri olarak sıralanabilir.

Demografik Nedenler

Dünyada ülkelere göre doğum oranları ülkelerin gelişmişlik durumlarıyla zıt olarak yani ülke gelişmişliği arttıkça doğum oranları azalmaktadır. Bu durumda gelişmemiş ülkelerde genç nüfus sayısının yüksek gelişmiş ülkelerde düşük olması anlamına gelmektedir. Gelişmemiş ülkelerde ki istihdam olanakların düşük olması bunun yanında çalışan nüfusun yüksek olması gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan emek kıtlığına katkı sağlamaktadır. Bu durumda uluslararası göçün bir başka nedenini ortaya koymaktadır.

Gelişmiş ülkelerde hizmet veren firmalar istihdamda ortaya çıkan emek azlığı işçi ücretlerinin artmasına böylece firmaların ulusal ve uluslararası alanlarda daha az rekabete edebilmelerini sebep olmaktadır. İşletmelerin kuruluş amaçlarının karlılık olmasından dolayı ve bu amaca hizmet edebilmek için az gelişmiş ülkelerden yabancı işçi çalıştırmaya başlamıştır (Çetintaş ve Barışık, 2000). Bu hareketlilik genellikle kırsaldan kentlere daha sonrada ülke dışına şeklinde gerçekleşmektedir.

Sosyal ve Siyasal Nedenler

Ülke rejimlerinde ki değişiklikler, ırkçılık, siyasal istikrarsızlık veya etnik köken farklılıklarından kaynaklanan ülke içerisinde ki ayrımcılık uluslararası göçün sosyal ve siyasal nedenlerini oluşturan faktörler arasın-

dadır. Ayrıca ekonomik olarak özgürleşen insanların başka coğrafyaları tanımak istemeleri ve ya yabancı ülkede çalışırken elde ettikleri saygınlığı devam ettirme arzuları da bir diğer bir göç nedenleri arasındadır.

Diğer Nedenler

Eğitim konusu diğer nedenlerin en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Ülkelerde ki eğitim yatırımlarının ülke ekonomisi ve gelişmişliği ile doğrudan bir bağlantısı bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde eğitim sektörüne yapılan yatırımlar çok önemli miktarlardadır. Buna bağlı olarak da ülke nüfusunun büyük bir oranının eğitim düzeyi oldukça yüksek olup ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlarda nitelikli iş gücü bulma ve çalıştırma olanakları da artmaktadır. Ancak ülke ekonomisinin yada gelişmişlik düzeyinin düşük olması yukarıda demografik nedenlerde bahsettiğimiz nüfus artışını beraberinde getirirken niteliksiz yada eğitimsiz işgücü ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda eğitimli insanların başka ülkelere daha iyi bir maaş, eğitimini daha ileri noktalara taşıma, itibar ve kariyer fırsatları gibi nedenlerle göç etmesi de kaçınılmaz bir sonuçtur.

Uluslararası öğrenci genellikle mezun oranlarına göre az miktarda lisans ve genel olarak da yüksek lisans, doktora ve post doktora için giden bireylerden oluşmaktadır. Bu bireyler gittikleri ülkelerde aynı zamanda ülkenin o alanlarda istihdam eksikliğini tamamlamakla birlikte ülke misyon ve vizyonun gerçekleşmesine de katkı sağlamaktadırlar.

ULUSLARARASI GÖÇÜN ÜLKELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Çağımızda uluslararası göçün en önemli sebeplerini ülkelerde ki siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklı savaş ve sanayileşmiş ülkelerde ki emek açıklıklarının oluşturduğu istihdam olanakları oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletlerin (BM) 2018 yılı verisine göre dünya genelinde 258 milyon kişinin başka ülkelere de göçmen olarak yaşadığını ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin hazırladığı rapora göre bu göçmenlerin 68,5 milyonunun ciddi bir oranı Afganistan, Suriye, Mynmar, Orta Afrika, Güney Sudan ve Somali gibi ülkelerden zorla göç ettirildiğini açıklamıştır (www.amerikanınsesi.com, www.unchr.org).

BM'nin tahminlerine göre uluslararası göçe ilişkin açıklanan rakamların II.Dünya savaşından bu yana en yüksek seviyelere ulaştığını göstermektedir (www.bbc.com). Uluslararası göçün BM'nin 2017 raporunda dünya genelinde yaşayan göçmenlerin 3'de 2'si 20 ülkede yaşadığı tespit edilmiştir. Bu ülkeler %49,8 milyon mülteci ile ABD daha sonra sırasıyla Sudu Arabistan, Almanya, Rusya ve İngiltere olarak raporda yer almaktadır (www.capakcurgazetesi.com.tr). En yüksek rakamlarla mülteci olarak göç veren ülkeler ise Suriye, Afganistan, Güney Sudan, Myanmar, So-

mali, Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Eritre ve Burundi'dir. Bu göç hareketlerinin en yakın ülkelere yapıldığı görülmektedir.

Ülkemizde yaşayan Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün 2020 yılı ortası statikliklerine göre göçmen sayıları; uluslararası koruma ihtiyacı içindeki kişi 3,65 milyon uluslararası koruma başvurusu yapan kişi sayısı 330 bin olurken bu sayıların geçici koruma altında olanların 3,574,800 kişi Suriye, 1,000 Irak ve 980 İran oluştururken uluslararası koruma talep eden 173,250 kişi Irak, 116,400 Afganistan ve 27,000 iranlı kişiler oluşturmaktadır (www.unhcr.org)

Hedef /Göç Edilen Ülke Açısından Etkileri

Uluslararası göç hedef ülke açısından ekonomik olarak başlangıçta olumsuz etkilere sahip gibi gözükse de ilerleyen süreçlerde oldukça önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin nitelikli iş gücü açıklarını karşılarken kişilerin yetiştirilmesinde emek ve para gibi hiçbir maliyeti olmazken aynı zaman da bu kişilerin kendi ülke vatandaşlarına nispeten daha düşük ücretlerde çalıştırılması firmalara uluslararası ticarette rekabet üstünlüğü sağlarken ülkenin ithalat ve ihracat açıklarının kapatılmasına da katkı sağlamaktadır. Avrupa ülkelerinin 30 yılı aşkın süredir gelen göçmenlerin emek piyasası için geldiği açıklanmıştır(Schmid, 1992:24). Kapitalizmi benimsemiş ülkelerin ülke ekonomilerinin küresel ölçekte iyi olduğu zamanlarda iş gücünü göçmenler ile kapatırken ekonomik zorluklar yaşandığı zamanlar ise ilk olarak işten çıkarılan kişiler olmuşlardır. Yani Avrupalı devletler göçmen işçileri bir "Güvenlik Subabı (Konjuktur Puffer)" olarak kullanmışlardır (Abadan-Unat, 2002;21).

Dış göç, göçmen veren ve/veya kabul eden ülkelere ve ülke merkezlerinde yer alan finans kapitallerine önemli katkılar sağlamıştır (Abadan-Unat, 2002;21). Göçmenler hedef ülkelere yerleştirildikleri andan itibaren temel ihtiyaçlarda ve ulaşım sektöründe taleplerin yükselmesine neden olmuştur. Bu talebe yetişebilmek için mümkün olduğu kadar büyük ölçekli firmaların üretim kapasitelerini artırırken ülke içerisinden küçük/orta ölçekli yeni işletmelerin ortaya çıkmasına ve ülkenin ekonomik büyüme hızına olumlu katkıları olmuştur. Aynı zamanda göçlerin genellikle komşu ülkelere yapılmasıyla zamanla göçmenlerin yaşam tarzlarına uygun olarak ihtiyaçlarını karşılayacak ürünlerin getirilmesiyle birlikte ihracatın artmasına da olumlu katlılar sağlamaktadır (Gür, 2017).

Göç edilen ülke nüfuslarında oluşan artış aynı zamanda enflasyonu belirleyen temel dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarının artışına sebep olmuştur. Bu artış ilk olarak arz talep dengesinin değişmesinden dolayı artan fiyatlar olarak sonuç verip enflasyonu artırsa da zamanla arzın da talep oranında artmasıyla tekrar dengeyi sağlayacaktır. Ayrıca iş gücünün

yüksek olduğu yerlerde istihdamlarda düşük ücreti beraberinde getireceği için zamanla enflasyonun düşmesine katkı sağlayacaktır.

Uluslararası göçlerde göçmen kavramı dezavantajlı birey veya gruplar olarak ilişkilendirilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki göçmenler göç hareketleri esnasında hedef ülkelere ulaşırken döviz ya da emtialarını da yanlarında götürmektedir. Bu durum hem ülkenin döviz açığının kapatılmasına, gayrimenkul yatırımı yapılması ve işletme kurabilmek için öz sermaye oluşturabilmektedir. Bu yatırımlar sayesinde de ülke ekonomilerinin büyümesine katkı sağlamaktadır.

Ülkemizde ortak sermaye ile kurulan işletme sayısı 2017 yılı verilerine göre 6,589 iken sermaye büyüklüğü 179 milyon TL'ye ulaşmış durumdadır (www.tepav.org.tr). Dünya 49,8 milyon sayı ile en fazla göçmene barındıran ABD'de ise Google, Apple ve Tesla gibi gibi dünya devi şirketlerin ABD menşeili olmalarına rağmen sahiplerini göçmendir(tr.euronews.com).

Uluslararası göçün gruplar halinde ve sürekli olması durumda ise iş gücü piyasa dengesini bozacağı da nettir. Bu durum Türkiye örneğinde olduğu gibi göçmenlerin yoğun olarak ülke sınırında yer alan şehirlere yerleşmesi ve burada düşük ücret ve kayıt dışı istihdam oluşturduğu da düşünülmektedir (Orhan ve Gündoğar, 2015).

Ekonomik yönden gelişmiş ülkeler kendi ülkelerinde yeterli miktarda emek istihdamını sağladıktan sonra ülkelerine gelen göçü engellemek için sıkı tedbirler almaya başlamışlardır. Ancak Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü (BMNB) 2020 yılı raporunda 2050 yılında Avrupa ve Japonya'nın nüfuslarının %28, İspanya'nın %24, İtalya'nın %24, Almanya'nın ise %11 azalacağı tahmin ediliyor (BMNB, 2020:6). Aynı raporda ülkelerin demografik yapıların da bir değişikliğe uğramamak için doğum, ölüm oranlarının değişmeyeceği farz edilerek Avrupa'nın 2024 yılında iş gücü piyasası için yedi milyon göçmene ihtiyaç duyacaktır (Keely, 2000:24).

Uluslararası göçün bir diğer etkilerini ise sosyal ve politik yönleridir. Bu yönleriyle inceleyebilmek için Robert E. Park'ın göçmelerin gittikleri ülkelerde zamanla insanlarının davranış biçimlerini, dillerini, geleneklerini, kültürlerini benimseyeceklerini "asimilasyon" teorisi ile savunmuştur (Park, 1914:607). Asimilasyon süreci buna maruz kalan insanların farkında olmadan sahip olduğu tüm değerlerden ayrılmasına ve toplumun diğer kesimler ile etkileşime geçmesini sağlayarak sosyal hareketliliği sağlayacağını savunmuştur(Park, 1914:611). Park gibi dünyanın başka bölgelerinde özellikle de kitleler halinde gerçekleşen göç hareketlerini ve bunların sosyal çıktılarını incelemek için göçmen çocukları konu alan çalışması ile Alejandro Portes, beyaz orta sınıfa uyum, kentli alt sınıfa uyum ve göçmenlerin kültürel değerlerini korumak için ekonomik yönden uyum

konularını içeren sosyo-kültürel adaptasyonu farklı şekilde gerçekleştiğini açıklamıştır (Portes, 1993:82). Ayrıca göçmenlerin iş hayatına girerken etnik dayanışmanın bir modeli olan "etniğe dayalı iş modeli" göçmenlerde sosyal benliğin oluşmasını açıklamıştır (Wladinger, 1999:21).

Uluslararası göçün hedef ülke açısından olumlu yada olumsuz yönleriyle bahsettiğimiz sosyal, ekonomik ve politik çıktıları olan durumlardan yapacağımız çıkarım; göçün temel mantığının göçmen insanların daha iyi bir yaşam standartları sağlamak için yaptıkları hareket neticesinde göçmenlerin hedef ülkeye ulaştıktan sonra ilk olarak temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir iş bulabilmek daha sonra öz benliğini kaybetmeden diğer kişiler tarafından temel değerlerine saygı duyulmasını beklemektir.

Göç Veren Ülke Açısından Etkileri

Uluslararası göçün etkileri bireylerin veya grupların gerçekleştirmiş olduğu göç çeşitlerine göre değişmektedir. İş ve eğitim amacıyla yapılan geçici göçler sosyal ve ekonomik anlamda birçok etkiye sahip eylemlerdir. Gelişmemiş ülkelerde iş bulamama sebebiyle farklı bir ülkeye göç eden birey veya gruplar ülkelerinde oluşturdukları işsizlik oranının düşmesini ve hükümetlerinin vatandaşlarına sağlamış oldukları sosyal imkanların maliyetlerini düşürmektedir.

Göçmen kişilerin elde etmiş oldukları ücretler 2012 Dünya Bankası verilerine göre yaklaşık olarak 400 milyar dolar olduğunu bu rakamlarında her geçen yıl artacağını tahmin etmektedirler(World Bank, 2013). Ülkelerine gönderilen bu dövizlerin iç piyasada harcanarak ülkenin daha iyi alt yapı, sağlık hizmeti ve diğer sosyal hizmetlerde kullanılması, ülkelerin döviz açıklarının kapatılarak olağan dışı zamanlarda ülkenin borçlanma ve ödemelerine destek olması ayrıca gelir dağılımında daha dengeli bir sosyal yapı oluşturulmasına ve değerli firmalara yatırım yapılarak işsizliğin azaltılmasına katkı sağlayacaktır (Chimhowu vd., 2005;95-56). Ekonomik anlamda ülke döviz girdileri ülkelerinde kalan bireylerde bağımlı hale gelmeye, üretim ve gelir ilişkisinden uzaklaşarak bir tüketim toplumu yaratılması yönünde de olumsuz etkileri olacaktır.

Göç eden bireylerin ülkemize yatırım amacıyla getirdikleri dövizlerin mantıklı yerlerde kullanılabilmesi ülke kalkınmasında, bireyler açısından ise, ülkelerine döndüklerinde kendilerine gelir sağlayacak bir iş ya da yatırımlarının olması oldukça önemli bir konuyu oluşturuyor. Ortaya çıkan bu konunun çözümü için devlet olarak atılan ilk adım "Köy Kalkınma Kooperatifleri oldu. Bu adımdan sonra birkaç sendikalaşma hareketleri yaşansa da hiçbirinden olumlu sonuçlar alınamamıştır (Van Renselaar ve Van Velzen, 1975:121).

Göçmenler etki yaratacak bir süre başka ülkelerde vakit geçirdiklerinde kültürlerarası etkileşime maruz kalmaktadırlar. Buda kişilerde başka kültürlere saygı duyma, değişime açık olma ve insanlar arası etkileşimlerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bu değişimler bireylerin başta eğitim ve kültürel olmak üzere dünya görüşlerinde değişimi sağlayarak farklı alanlarda kendilerini geliştirmelerine, kadınların iş hayatına katılmalarına, özellikle kız çocuklarında okur yazarlığın artmasına, çalıştıkları alanlarda daha nitelikli bireyler haline gelmesi gibi birçok alanda olumlu katkıları olmaktadır (Yılmaz, 2014).

Ülke ekonomisinde nüfus yaş oranlarının çalışma alalına yaptığı katkı oldukça önemlidir. Yaş gruplandırmasında biyolojik olarak sınıflandırıldığında "25-44" genç yaş olarak kabul edilmektedir (www.ailevecalisma.gov.tr). BM'nin 2010 yılı verilerini incelediğimizde ise göç eden kişilerin %37'sinin genç nüfus kategorisinde olduğunu açıklamıştır (BM, 2011b). Bu sınıflandırma ve oranları dikkate aldığımızda göçmenlerin ülkelerine iş gücü piyasasına yapacakları katkıların azalması aynı zaman da sağlıklı doğurganlık bakımından düşünüldüğünde de göç veren ülke üzerinde nüfus artış oranına olumsuz etkileri olacaktır.

Göç veren ülkeden hareket eden bireylerin nitelikleri bakımından çok ayrı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Eğer göçmen birey ya da gruplar niteliksiz bir vasfa sahip ise göç veren ülkenin ekonomik açısından oldukça olumlu karşılanırken göçün asıl sebebi beyin göçü ya da nitelikli eleman göçü ise göç veren ülke için bu durum yetişmiş insan kaynağı bakımından ciddi kayıp demektir. Ve bunu engelleyemeyen ülkelerin ekonomik büyüme hızları da o derece yavaşlar (Sayın vd., 2016:3). Devlet Planlama Teşkilatı ülkemizde 1960'lı yıllarında iş gücü piyasasında bulunan fazla kişilerin yurt dışına gönderilerek hem bu sayının azaltılması hem de ülkemizde döviz getirilmesi konusunda işçi gönderme planlamaları yaptı. Bu gönderilen işçiler her ne kadar nitelikleri bakımından uygun işlerde çalıştırılmasalar da yaklaşık olarak gönderilen kişilerin %47'si ülkesinde yaptığı işler bakımından kalifiye veya eğitimli insanlar arasında yer alıyorlardı (Abadan, 1995:283). Bu durumu ABD örneğinde ele alacak olursak; Amazon'un kurucu Jeff Bezos Küba'dan, Tesla Motors ve Space X'in kurucusu Elon Musk Güney Afrika'dan, Apple'ın kurucusu Steve Jobs Suriyeden, Intel'in kurucusu Andrew Grow Macaristan göçmen bir ailenin çocuğu idi. Bahsettiğimiz ülkeler dünyada en fazla göç veren ülkeler arasındadır ve bu göç veren ülkeler nitelikli insan gücünü tekrar ülkelerine döndüremediler. Eğer bunu başarabilmiş olsalardı bugün 750 milyar dolar değeri olan yani 183 ülkenin içerisinde yıllık milli gelirinden daha fazla değere sahip olan Apple örneğinde olduğu gibi bugün bu değer ABD'de değil vatandaşı olduğu Suriye'de olacaktı (tr.euronews.com).

TRANSİT ÜLKE AÇISINDAN ETKİLERİ

Düzensiz ya da düzenlenmeyen (İrregular/not regulated migration) olarak adlandırdığımız ve göçmenlerin hedef ülkelere giderken geçmek veya bir süre beklemek zorunda kaldığı aynı zamanda ülkenin yasalarına uygun olmayarak girdiği veya çıkarken uymadığı durumlarda ortaya çıkan göçün 1980'li yıllardan sonra yoğun olarak ortaya çıkmış ve transit ülke açısından da sosyal, ekonomik ve politik etkiler sonuçlar yaratmaya başlamıştır. Göçmenler transit ülkeyi coğrafi olarak önde gelmesi, göç için gerekli evrakların tamamlanması ve ülkelerinden ya ekonomik olarak dezavantajlı olması ya da nakit paraya dönüştüremeyecek mallarının olması neticesinde parasız kalması ve bu problemi çözebilmek için belirli bir süre çalışmak için bulunmasıdır. Ancak burada dikkat transit ülke açısından dikkat edilmesi gereken husus göçmenler için gerekli şartların oluşmaması durumunda kalıcı bir nüfus oluşturabilmesidir (Şemşit, 2018).

Göçmenlerin transit ülkeleri kullanma durumları kısa bir süreliğine çalışarak gelir elde etme veya kalacağı sürede hali hazırda olan paralarını harcamama istekleri transit ülkelerde kayıt dışı istihdama neden olduğu gibi devletlerin elde edeceği vergi gelirlerine de azalma ve devlet yatırımlarına olumsuz etki oluşturmaktadır. Kayıt dışı istihdamın bir diğer çıktısı iş gücü piyasasında ücretlerin düşmesiyle firmaların rekabet gücünü artırmaktadır.

Göç hareketlerinin sürekli ve kitleler halinde olması transit ülkelerde bir insan sirkülasyonu oluşturur. Bu durum insanların temel barınma, giyinme ve gıda gibi insan ihtiyaçlarında talebi artırarak göçmenlerin bulundukları şehirlerde gıda, kira ve tekstil gibi sektörlerde fiyatların artmasına sebep olmaktadır. Bu ilk olarak bölgesel enflasyon oluştursa da sonraların da rekabet edilebilir bir piyasa oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Düzensiz göçlerin özellikle de yasa dışı olması durumunda transit ülkelerde güvenlik, insan kaçakçılığı, yasak işçi çalıştırma, evrak dolandırıcılığı gibi birçok problemleri de beraberinde getireceği aşikardır (Çarmıklı ve Kader, 2016).

Türkiye örneğini incelediğimiz de ülkemizin coğrafi konumu ve gelişmekte olan bir ülke olması göz önüne alındığında göçmenlerin transit ülke olarak kullanacakları durumlarda geldiklerinde anlatılanlardan farklı olumlu düşünceler oluşması ülkemizi hedef ülke haline getirmeye başlamıştır.

Uluslararası göç ile başka ülkelerde vatandaşlık alan kişiler ülkelerin siyasi kararlarında (AB'de bazı şehirlerde millet vekili olarak Türkleri olması gibi) da etkili olmaktadır. Göçün bu etkisi göz önüne alındığında transit ülkelerde kalan veya göçmenlik için resmi başvurularını yapmış

kişiler hakkında hükümet başkanlarının yapmış oldukları açıklamalar ülke iç politikasını ve uluslararası ilişkilerde bir takım etkilere sebep olmaktadır.

SONUÇ

Uluslararası göç özellikle 2011 yılından sonra yaşanan Arap Baharı ile birlikte dünyada yaşanan modernleşme, teknolojik gelişimler, iç çatışma, savaş, rejim değişiklikleri gibi ana sebeplerle milyonlarca insanın yerleşim yerlerini terk etmeleriyle hedef ülke, göç veren ülke ve transit ülkeye olan etkileriyle birlikte dünya genelinde en çok tartışılan konu haline gelmiştir. Bu göç hareketleri hangi amaç ve çeşitlilikte olursa olsun tüm paydaşlar bakımından sosyal, ekonomik ve politik sonuçları bulunmaktadır. Ve maalesef ki başta Suriye ve Afganistan olmak üzere tüm dünyada yaşanan bu üzücü durumun ne zaman son bulabileceği konusunda hiçbir öngörü bulunmamaktadır.

Başka coğrafyalarda yaşanan olumsuz olayları göz önüne aldığımızda her şeyin boyutunu ekonomik olarak hesaplamamanın gerektiğini, dünyaya gelen her insanın rengine, ırkına ve milletine bakmaksızın yaşama hakkının olduğunu bilmemiz, iç çatışma ve savaş gibi zorunlu sebepler ile gerçekleşen göçlerde olayları insani boyuttan yaklaşmaya ve çözüm bulmaya yönelik adımlar atılması gerekliliğini ortaya koyar. Göçün sosyolojik boyutunun kabul edilmesi bu konun çözümünde göçün çok yönlü politika ve eylemlerle ele alınması problemin çözümünü kolaylaştıracaktır.

Göçmenlerin ülkelerine en yakın olan ülkeleri sığınma olarak tercih etmeleri bakımından her ne kadar mantıklı gözükse de kitleler halinde olması aslında kendi ülkesinde ki yaşanan sıkıntıların o coğrafyaya yayılmasına sebep olmaktadır. Bunları örnekler ile destekleyecek olursak; ilk olarak Irak'ta yaşanan sıkıntıların Suriye'ye kayması ve bu coğrafyada Türkiye'yi de etkisi altına alması veya Tunus'ta başlayan iç karışıklığın Libya'ya, Mısır'a yayılması ve o coğrafyada bulunulan ülkelerin kendi sınır güvenliklerini sağlamaları bakımından yapılan askeri harcamalarda ülkelerin ekonomik güçleri bakımından düşünüldüğünde ciddi bir yük olarak başka bir etkiye sahiptir.

Dünyada ki savaşların temeline baktığımızda genel sebep olarak kıt kaynaklara ulaşmak ve değerli yer altı madenlerinin sömürülmesi karşımıza çıkmaktadır. Eğer dünya olarak göçe sebep olan bu konuların engellenebilmesi için uluslararası platformlarda yasal tedbirler alınmasını ve tüm güçlerin bu yasalara uymaya zorlanmasını ve uymaması halinde yaptırımlar ile karşılaşması çözümün ilk adımı olacaktır.

Uluslararası alanda göç konusunda ki mevcut yasaların çok katı olması göçmenlerin yasal olmayan yolları seçmesine sebep olmaktadır. Bu

durum göçmen kaçakçılığı, cinsel sömürü, kadın ve çocukların uygun işlerde çalıştırılmaması gibi bir çok problemin ortaya çıkış sebeplerini oluşturmaktadır. Belçika'da yer alan gazetelerin De Standaard ve Knack'in Lost in Europe kuruluşuyla yaptığı bir çalışmaya göre Avrupa'ya göç sırasında yanlarında herhangi bir ebeveyn olmayan çocuk yaşta ki 18 bin 292 kişiden hiçbir haber alınamaması bu gerçekliği tüm boyutları ile göz önüne sermektedir (www.trthaber.com). Eğer uluslararası ILO,WHO,BM ve UNICEF gibi örgütlerin tüm dünyayı göç konusunda daha uyumlu ve işler hale getirebilir, tüm yükü birkaç ülke üzerine bırakılmaması hususunda işbirliği yapmaya ve yasalar koymaya zorlayabilirse bu insanların topluma kazandırılabilmesin de hem insani problemlerin çözümü hem de göçmenlerin uyum problemlerini çözmüş olur.

,

KAYNAKÇA

ABADAN-UNAT, Nermin (1995). "Turkish Migration To Europe" *The Cambridge Survey of World Migration*, R Cohen (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.

ABADAN-UNAT, Nermin (2002). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bakırtaş, T. ve Kandemir, O. (2010). Gelişmekte Olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği. Kastamonu Eğitim Dergisi, 18(3), 961-974.

BBC News Türkçe, (2016). AB mülteci zirvesi: Türkiye - AB anlaşmaya vardı. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160318_ab_turkiye_anlasma_sonuc. (Erişim Tarihi: 11.12.2019).

BM (UN, Economic & Social Affairs) (2011b). "The Age and Sex of Migrants 2011", http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/migration/age-sex-migrants-2011.shtml, Erişim Tarihi: 11.11.2019).

BMNB (UNPD) (2000). "Replacment Migration: Is it A Solution to Declining and Ageing Populations?", United Nations Population Division, 21 Mart 2000. Erişim Tarihi:17.12.2019).

Çarmıklı, E. ve Kader, M. U. (2016). Türkiye'de Göçmen Kaçakçılığı: Mülteci Krizinin 'Öteki' Yüzü. Ankara: USAK

CHIMHOWU Admos, Jenifer PIESSE ve Caroline PINDER (2005). "The Socio-economic Impact of Remittances on Poverty Reduction", Remittances: Development Impact And Future Prospects, Samuel Munzele Maimbo ve Dilip Ratha (ed.), http://siteresources.worldbank.org/EXTDECPROSPECTS/Resources/476882-1157133580628/RemittancesDevelopmentImpcat&FutureProspects.pdf?resourceurlname=RemittancesDevelopmentImpcat&FutureProspects.pdf, Erişim Tarihi: 02.04.2021).

Çetintaş, H.ve Barışık, S. (2000). Küreselleşme ve Beyin Göçü, http://www.bilgiyonetimi.org

ERDER, Sema (1986). Refah Toplumunda "Getto" ve Türkler, İstanbul: Teknografik Matbaacılık Euronews, (2017) Göçmenlerin ABD'de kurduğu dev şirketler. https://tr.euronews.com/2017/02/08/gocmenlerin-abddekurdugu-dev-sirketler. Erişim Tarihi 13.01.2021

Gür, N. (2017). Ülke Deneyimleri Işığında Uluslar arası Göç Ekonomisi. Seta 224. https://setav.org/assets/uploads/2017/12/224.R.pdf. Erişim Tarihi 14.10.2020

GÜVENÇ, Bozkurt (1999). İnsan ve Kültür, Ankara: Remzi Kitabevi.

KANE, Hal (1995). "Leaving Home", Society, May/June95, Vol. 12 Issue 4, p16, 10p. 01.06.2002.

KEELY, Charles B. (2000). "Demography and International Migration" Migration Theory Talking Across Discipline, Brettel and Hollifield (ed.). Newyork and London: Routledge.

Naz, Y. (2015). Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikası ve Uluslararası Göçün Türkiye'deki Güncel Sorunları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Orhan, O. ve Senyücel Gündoğar, S. (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri (Rapor No. 195). Ankara: ORSAMTESEV

Özcan, E.D.A. (2016). Çağdaş Göç Üzerine Bir Değerlendirme. http://www.sekeris.org.tr/dergi/multimedia/dergi/45_cagdas_goc_teorileri_uzerine_bir_degerlendirme.pdf. Erişim Tarihi 01/12/2018

PARK, Robert E. (1914). "Racial Assimilation in Secondary Groups With Particular Reference To The Negro", American Journal of Sociology (AJS), Vol. 19, No. 5 (Mar., 1914): pp. 606- 623.

PORTES, Alejandro ve Min ZHOU (1993). "The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants", Annals of The American Academy of Political and Social Science, Vol. 530, pp 74-96.

Sayın, Y., Usanmaz, A. ve Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 18(31), 1-13.

Şemşit, S. (2018). Avrupa Birliği Politikaları Bağlamında Uluslararası Göç Olgusu ve Türleri: Kavramsal Bakış. YÖNETİM VE EKONOMİ, 25(1), 269-289.

TEPAV Suriye Sermayeli Şirketler Bülteni - Aralık 2017. (2018, 24 Ocak). Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/4295. Erişim Tarihi: 08.09.2020).

SCHMID, Gabriele (1992). "The Development Of Migration Policies And Their Contradictions", Innovation, Vol. 5, No. 2.

Ünsal, Ayşe (2019). Uluslararası Göç Kavramı ve Uluslararası göçün Ülke Ekonomileri Üzerine Muhtemel Etkileri.

VOA, (2018). Dünyada Göçmen Sayısı 258 Milyona Ulaştı. https://www.amerikaninsesi.com/a/d%C3%BCnyada-gocmensayisi-258/4708054.html. Erişim Tarihi 13.11.2020

TRT Haber Avrupa'da 18 binden fazla çocuk göçmen kayboldu. https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupada-18-binden-fazla-cocuk-gocmen-kayboldu- 573781.html Erişim Tarihi: 08.01.2021).

Yalçın, C. (2004). Göç Sosyolojisi. Ankara: Arı, 13.

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. https://www.researchgate.net/profile/Abdurrahman_Yilmaz5/publication/301564792_Uluslararasi_Goc_Cesitleri_Nedenleri_ve_

Etkileri_International_Migration_Its_Types_Causes_An d _ E f f e c t s / links/571a3e6108ae7f552a472c9f. pdf. Erişim Tarihi 05.12.2018

VAN RENSELAAR, Herman ve Leo VAN VELZEN (1975). Göç ve Gelişme, "Yabancı Ülkelerdeki İşçilerin Tasarruflarını Gelişme için Kullanmayı Amaçlayan Kamu ve Özel Sektör Girişimleri", Ankara: Ajans Turk Matbaacılık.

WALDINGER, Roger (1999). Still The Promised City: African Americans and New Immigrants in Postindustrial New York, New York: Harvard University Press.

Dünya Bankası, (World Bank) (2013). "Migration and Development Brief 20, Migration and Remittances Unit, Development Prospects Group" http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MigrationandDevelopmentBrief20.pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2020).

Bölüm 7

HANEHALKLARININ EKONOMİK KRİZLERLE BAŞA ÇIKMA STRATEJİSİ OLARAK FİNANSAL OKURYAZARLIK: COVİD 19 KOŞULLARINDA BİR DEĞERLENDİRME

Arzu Şener[1]

1 Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, asener@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0208-7045

Giriş

2020 yılında, Çin'in Wuhan kentinde yeni bir koronavirüs salgını olan Covid-19'un ortaya çıkıp dünyanın geri kalanına yayılmasından bu yana da, Dünya benzeri görülmemiş olaylara tanık olmuştur. Ülkelerin virüsün yayılmasını yavaşlatma çabalarına rağmen, pandemi 17 Haziran 2021 itibarıyla dünya çapında 177 milyon kişiyi enfekte etmiş ve 3.83 milyon kişinin ölümüne neden olmuştur. Covid-19 sadece bir halk sağlığı krizi değil, aynı zamanda Dünya genelinde hem hane halkları hem de ülkelerin genel ekonomileri üzerinde etkileri olan büyük bir krizdir (Schneider vd., 2020).

Covid-19'un diğer pandemilerden farklılaştığı hususlardan biri yayılma alanının genişliğinden ve bulaş hızından kaynaklı ekonomik ve toplumsal etkilerinin de tüm dünyada gözlemlenmesidir. Salgın küresel ekonomiyi hem arz hem de talep yönünden olumsuz etkilemiş ve ekonomileri ciddi bir durgunluğa sürüklemiştir (Voyvoda & Yeldan, 2020). Elbette birey ve hanehalkı düzeyinde de ekonomik açıdan etki kaçınılmaz olmuştur.

Ekonomik sistemde yer alan tüm aktörlerin (kurum ve kuruluşların, işletmelerin, çalışanların) faaliyetleri ve yönetimi düşünüldüğünde, konu çok daha karmaşık ve büyük bir hale gelmektedir. Örgütlenen toplumlarda insanoğlu o kadar "yalın, zayıf ve savunmasız" hale geldi ki, ekonominin kilitlenmesi çok basit bir gerçeği ortaya koydu: insanoğlu beklenmedik bir anda ortaya çıkan bir fırtınayı atlatacak destekten yoksun. Bankalar, düzenleyici kuruluşlar tarafından olası bir krizle baş edebilme yetenekleri açısından stres testleri kullanılarak düzenli olarak kontrol edilir. Covid-19 nedeniyle ortaya çıkan kriz de diğer ekonomik krizlerden örneğin; en yakın dönemde yaşanan 2008 global ekonomik krizinden tamamen farklı bir karakterde, herkesin hayal gücünün ötesinde, her vatandaş, kurum ve kuruluş, makro ve mikroekonomi açısından gerçek bir stres testi olmuştur. Finansal destek konusunda duyulan ihtiyaç daha doğrusu "güvenlik duvarları" toplumun her düzeyinde kendini göstermiştir. Ücretli çalışanlar, düşük gelirliler, yoksullar ve emekliler genellikle finansal zorlukların üstesinden gelebilecek finansal kaynaklardan yoksun gruplar olmakla birlikte, COVİD-19 işyeri sahipleri ve serbest meslek çalışanları da dâhil olmak üzere nüfusun büyük çoğunluğunun geçici ancak uzun süreli bir "kapanmayı" finanse edecek kaynaklardan yoksun olduğunu göstermiştir (Van Dalen ve Henkens, 2020).

Zorunlu sosyal mesafe tedbirleri kapsamında işyerlerinin kapanması ve faaliyetlerine ara vermesi, ulusal ekonomilerde daralmaya yol açmış, işsizlik ve yoksulluk oranlarında dramatik bir artış yaşanmıştır. Bu durumun yarattığı etkilerin uzun vadeli olması beklenmektedir. Dünya Bankası'nın hazırladığı bir raporda, Doğu Asya ve Pasifik'te onbir milyon insanın yoksulluğa düşebileceği ile ilgili öngörüler sunulmuştur (World Bank, 2020).

Salgının dört kıtadaki yoksul topluluklar üzerindeki etkisinin analizi de 2020 yılında 49 milyon insanın günlük 1,90 dolar bazında değerlendirildiğinde aşırı yoksulluğa sürükleneceği yönünde bir tahminde bulunmaktadır (Buheji vd., 2020). Dolayısıyla bu veriler makroekonomik verilerin birey ve hanehalkı ekonomisi üzerinde tahrip edici etkiler yarattığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Pandemi sosyal, politik, makroekonomik, psikolojik ve fiziksel sağlık üzerinde etkilere yol açsa da, bu çalışma pandeminin hanehalkı ekonomisi üzerindeki etkilerinin incelenmesi ile sınırlıdır. Bu çalışmada 21. yüzyılda dünyanın sahip olduğu teknoloji düzeyine, tıptaki ilerlemeye ve ekonomik güce rağmen dünyayı bu denli ve her yönüyle olumsuz etkileyen COVİD-19 salgınının genel ekonomi üzerindeki etkisine ilişkin genel bir değerlendirme yapılarak, bu etkinin hanehalklarına yansımasının, Dünya'da gelişmiş ekonomiler de dahil olmak üzere hanehalklarının zaten var olan finansal kırılganlığına ilişkin genel durumun salgın koşulları çerçevesinde değerlendirilmesi ve gerek Covid-19 gerekse bundan sonraki olası krizlere karşı bir savunma mekanizması olarak finansal eğitimin ve finansal okuryazarlığın etkisinin ve öneminin mevcut ampirik çalışmaların sonuçları ile ortaya konulması amaçlanmaktadır.

COVİD-19 Salgınının Ekonomik Etkileri

Çin'in Wuhan kentinde başlayan ve bir domino etkisi yaratarak tüm dünyayı etkisi altına alan salgın, küresel ekonomi üzerinde ciddi hasarlar bırakmaya devam etmektedir (Eroğlu, 2020). Tüm pandemilerde olduğu gibi, Covid-19 da hem kıvılcım riski hem de yayılma riski taşıyan bir salgındır (Morse, 1995). Covid-19 salgınında, kıvılcım riski Çin'in Wuhan kentinde başlamış ve yayılma riski dünyanın diğer bölgelerine de nüfuz etmiştir. Hastalığın yayılmasının muazzam potansiyel etkisini azaltmak için çoğu ülkede, okulların, sınırların, restoranların ve alışveriş merkezlerinin, havalimanlarının kapatılması gibi sosyal mesafe kısıtlamaları uygulanmıştır (Barrafrem, vd., 2020). En ağır dönemlerde vatandaşların evden dışarı çıkmaları yasaklanmış, tam tecrit de dâhil olmak üzere sosyal ve ekonomik hayata katı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu durum büyük bir ekonomik gerilemeye yol açtı: borsalar düştü, ulusal ve uluslararası ticaret yavaşladı, işletmeler iflas etti ve insanlar işsiz kaldı, likidite sorunu ve gelir kayıpları yaşandı (Stojkoski, vd., 2020). Bu kısıtlamaların gölgesinde virüsle birlikte var olan sosyal ve ekonomik yaşamın nasıl yönetileceği ve bu pandemik gerçeklikle yeni bir yaşam normuna nasıl geri dönüleceği ve ekonomik zararlarla nasıl baş edileceği önemli bir soru olarak varlığını devam ettirmektedir.

Pandemiler, doğal kaynakların aşırı kullanımı, seyahat yoluyla coğrafi sınırların ortadan kalkması, ticaretin aşırı entegrasyonu ve küreselleşme

gibi birçok nedenden dolayı ortaya çıkabilir ve yayılabilir (Jones vd., 2008; Morse, 1995). COVİD-19 pandemi seyrinin ülkelerde gösterdiği çeşitliliğin potansiyel belirleyicileri olarak çok sayıda sosyal ve ekonomik kriter belirlenmiştir. Bazı uzmanlar tarafından, en çok etkilenen ülkelerin aynı zamanda yaşlanan bir nüfusa (Lima vd., 2020) veya az gelişmiş bir sağlık sistemine (Tanne vd., 2020) sahip olduğu belirtilmiştir. Bazıları tarafından doğal çevrenin rolü vurgulanmıştır (Di Marco vd., 2020). Pandeminin ülkelerdeki düzeyi üzerinde etkide bulunan kritik sosyo-ekonomik belirleyicilere ilişkin çeşitli çalışmalar da yürütülmüştür. Bu tür çalışmalarla, sosyo-ekonomik faktörlerin pandeminin yayılımındaki potansiyel etkileri hakkında bir fikir elde edilmesi yanında gelecekteki kriz niteliğindeki salgınların ortaya çıkmasını önlemeyi amaçlayan politikaların oluşturulmasına yön gösterici bulgular elde edilmesi amaçlanmıştır (Stojkoski, vd., 2020).

Salgının nedeni, yayılma hızı ne olursa olsun Covid-19 salgını, Türkiye de dahil olmak üzere dünya çapında tüm ülkelerin ekonomilerini sallamıştır. Türkiye ekonomisi pandemi öncesi koşullar nedeniyle ekonomik şokun üstesinden gelebilecek donanıma zaten sahip değildi. Temmuz 2016'da yaşanan darbe kalkışması sonrasında Türkiye'nin ABD ve AB ile gerginleşen ilişkileri, ABD'nin serbest bırakılmasını istediği Rahip Branson'ın tutukluluğunun devam etmesi nedeniyle Türkiye ekonomisine yönelik açıklamaları nedeniyle, serbest piyasada dolar kurunun 5,3 TL'den 7,2 TL'ye çıkması ekonomide Türkiye için sıkıntılı bir dönem yaratmıştır. İşsizlik oranlarının %13'ün üzerinde seyrettiği, cari açık problemiyle mücadele edildiği ve ekonominin toparlanmaya çalışıldığı bir dönemde Türkiye Covid 19'la yüzleşmiş, bu koşulların gölgesinde ortaya çıkan Covid-19 pandemisi hanehalkı ekonomisi üzerinde ciddi tahribat yaratmıştır. Covid-19'un yıkıcı ekonomik etkileri insan ölümleri, işsizlik artışı, refah kaybı, bütçe açıkları ve kamu borcu artışı, sosyal güvenlik kuruluşu maliyesinde bozulma, cari işlemler açığı artışı, resmi rezerv azalışı ve döviz kuru artışı şeklinde ortaya çıkmıştır (Demir ve Esen, 2021). Elbette bu sadece Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Araştırmalar ABD ve pek çok Avrupa ülkesinde de hane halklarının son 2008 ekonomik krizinden sonra henüz tam toparlanamadığını, ekonomik kırılganlıklarının devam ettiği bir dönemde salgınla ekonomik açıdan mücadele etmeye çalıştıklarını ve zorlandıklarını ortaya koymaktadır (Demertzis, vd., 2020)

Covid-19 kısıtlamalarının ilk sonuçlarından biri, hanehalkı gelirlerinde ani düşüş olmuştur. Mart 2020'de G7 ülkeleri için yapılan bir çalışmada, hanelerin %31'i salgının gelirlerini etkilediğini bildirmiştir (Anderson, 2020). Türkiye'de de durum benzerlik göstermekte olup çalışmalar gelir düşüşüne işaret etmektedir (Şener vd., 2020). Hükümetler, doğrudan destek veya vergi ve kredi ödemelerinin ertelenmesi yoluyla gelirde yaşanan

bu şoku telafi etmeye, hafifletmeye çalıştılar. Ancak haneler, finansal şoklarla başa çıkmaya ne kadar hazırdı? Farklı ülkelerde bu konuda büyük farklılıklar olduğu, insanlığın salgının ortaya çıkardığı olumsuz ekonomik koşullara hazırlıksız yakalandığı, bu nedenle ailelere yardımcı olmak için yapılan yardımlardan daha hedefli politikalara ihtiyaç olduğu görülmektedir (Demertzis, 2020).

Pandemi seyrini sürdürürken, salgının yarattığı ekonomik etkiler yoğun olarak araştırılmaya ve tartışılmaya, bu alandaki akademik literatür de gelişmeye başlamıştır (Yue, vd., 2020). Covid-19'un ekonomik etkisi üzerine bugüne kadar yapılan araştırmalar, makroekonomik etkiye veya istihdamdaki değişikliklere odaklanmıştır (Schneider, 2020). Son zamanlarda Türkiye'de dahil olmak üzere farklı ülkelerde yayınlanan bir dizi makale, Covid-19'un işsizlik oranları, ticari başarısızlık ve makroekonomik göstergeler dahil olmak üzere ekonomik faaliyet üzerindeki etkisini ortaya koymuştur (Gourinchas vd., 2020; Bartik vd., 2020; Soylu, 2020; Kara, 2020). Örneğin Corbet, Larkin ve Lucey (2020), Covid-19'un Çin'deki hem Şangay hem de Shenzhen menkul kıymetler borsalarının volatilitesi üzerindeki etkisini ve volatilite ile başa çıkmak için alternatif varlık kategorileri olarak altın ve kripto para birimlerinin potansiyelini incelemiştir. Akhtaruzzaman, Boubaker ve Sensoy (2020), Çin ve G7 ülkeleri arasında borsada işlem gören firmalar aracılığıyla meydana gelen finansal bulaşma etkisini analiz etmiş, Ali, Alam ve Rizvi (2020), virüsün merkez üssü Çin'den Avrupa ve ABD'ye taşınırken pandemiye küresel finans piyasasının tepkisini araştırmış, Zhang, Hu ve Ji (2020) Çin'de ülkeye özgü ve sistemik ekonomik risklere ilişkin genel modelleri haritalandırmıştır. Apergis ve Apergis (2020), Fu ve Shen (2020)salgının enerji endüstrisi üzerindeki etkisini inceleyerek bu küresel fenomenin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye'de de salgının turizm sektörü (Acar, 2020), borsa İstanbul (Kılıç, 2020), işletme sahipleri (Nakipoğlu ve Işık, 2020) olmak üzere ekonomik etkileri incelenmiştir.

Salgının daha çok makro ekonomik etkileri üzerinde yoğunlaşılmış olmakla beraber hanehalkı ekonomisi üzerindeki etkisini inceleyen az sayıdaki çalışmada, salgın sırasında bireysel maddi güçlükler, finansal kırılganlık eğilimleri ve uygulanan ekonomik destek programlarının hanehalkı finansmanını güçlendirmede oynadığı koruyucu rol incelenmiştir (Schneider vd., 2020). Salgının birey ve hanehalkı üzerindeki etkileri; tüketim düzeyi ve davranışları, tasarruf ve yatırım düzeyleri, finansal kırılganlık düzeyleri ve salgının yarattığı ekonomik sıkıntıların bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığı ile ilişkisi bağlamında da incelenmiştir (Moen vd., 2020). Tıpkı Covid-19'un hane düzeyinde yarattığı etkilerin, ekonomik, politik ve sosyal faktörler ile halk sağlığına ilişkin koşulların birbirine bağlı sistemik doğası sonucu ortaya çıkması gibi, fiziksel ve zihinsel sağlık sorunları,

ekonomik sorunlar, kişisel tercihler, kişisel özellikler de birbiri ile etkileşimde olup, etki tüm bu faktörlerin bileşimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Covid-19 salgınının ve ardından yayılmanın durdurulmasına yönelik kısıtlamaların bireylerin mali sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi büyüktür. Bu nedenle salgının yarattığı ekonomik şokun etkisini mikro düzeyde diğer bir deyişle hanehalkı ve onu oluşturan birey, tüketici bazında incelemek önemlidir. Çünkü hane halkları ekonomik sistemdeki kilit aktörlerdir. Algıları ve algılarına karşılık gelen eylemleri, davranışları, geliştirdikleri savunma mekanizmaları, ekonomik, psiko-sosyal, fiziksel olarak mevcut kapasiteleri salgının etkilerinin boyutunu belirler. Bu nedenle, beklenmedik olaylara karşı hane halklarının davranışsal tepkisini tam olarak anlamak gereklidir, bunun için de bu alanda daha fazla araştırma ve incelemeye ihtiyaç bulunmaktadır.

Covid-19 Salgınının Hanehalkı Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Salgın birçok sektörü etkisi altına alırken, gelirlerini bu sektörlerden elde eden hane halklarının gelir düzeylerinde düşüş olduğu ve olacağı aşikârdır. Sektörlerin krizden etkilenme düzeyleri değişkenlik gösterdiği için bu sektörlerden gelir elde eden hane halklarının etkilenme düzeyleri ve şekilleri de birbirinden farklılık göstermektedir. İstihdam edildikleri sektörler salgından olumlu etkilenmiş olsa da salgın döneminde emek gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. Durum böyle olunca farklı gelir türleri ve farklı gelir gruplarındaki hane halkları arasında bireysel gelir dağılımı da salgının etkilerine kayıtsız kalmamıştır (Bayar, vd., 2020). Sumner vd. (2020) tarafından Dünya Bankası'nın 138 gelişmekte, 26 gelişmiş ekonomiyi kapsayan hane geliri veya tüketim anketinin (PovcalNet) verileri kullanılarak yapılan çalışmada, Covid-19'un kişi başına hane geliri veya tüketim daralması yoluyla küresel ekonomik yoksulluk üzerindeki potansiyel etkisine ilişkin tahminler yapılmıştır. Diğer tüm koşulların eşit olması halinde dahi, Covid-19 salgınının bir sonucu olarak kişi başına gelir veya tüketimde %5'lik nispeten küçük bir daralmanın bile farklı yoksulluk sınırlarına göre (günlük 1,90 ABD Doları, 3,20 ABD Doları ve 5,50 ABD Dolarına göre) yoksulluk vakalarında bir artışa yol açabileceği, % 10'luk daralmanın yoksul kişi sayısında 2-4 puan, %20'lik bir daralmanın 6-8 puan artışa neden olacağı ortaya konmuştur.

Bayar vd. (2020) tarafından Türkiye'de hane halkları odağa alınarak "Gelir Yaşam Koşulları Anketi (GYKA) (2017)" mikro verisi kullanılarak salgınla mücadele önlemlerinin hane halklarına nasıl yansıyabileceğinin incelendiği çalışmada da; yaşanan şokun istihdama bağlı tüm gelir türlerinde meydana getirdiği etkiler dikkate alındığında ve diğer gelirlerin değişmediği varsayımı ile hane halklarının önemli bir gelir kaybına uğradıkları, gelir dilimleri üzerindeki etkinin farklılaşması nedeniyle gelir da-

ğılımının bozulduğu gözlemlenmektedir. Çalışma düşük gelir gruplarının gelir kaybının yüksek gelir gruplarına göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Covid-19 salgını ve onu kontrol altına alma çabasının, gelir ve istihdam üzerinde yarattığı benzeri görülmemiş yarattığı kayıplara karşın, acil durumlara ilişkin birey ve ailelerin önemli bir bölümünün gelir kaybını süspanse edecek tasarruflarının olmaması göz önüne alındığında, gelir kaybına yönelik ortaya çıkan şaşırtıcı şok, gıda, kira gibi temel harcamaları karşılayabilme, kredi ve borçları ödeyebilme yetenekleriyle ilgili kayda değer bir endişe yaratmıştır (Bhutta v.d., 2020).

Beklenmedik durumların, küçük, orta yada büyük çapta ortaya çıkan krizlerin üstesinden gelebilecek yeterli finansal kaynağa sahip olmama, gelişmiş ekonomiler de dahil pek çok toplumda nüfusun önemli bir çoğunluğu, özellikle de kırılgan bazı toplumsal gruplar için salgın öncesi dönemlerde de önemli bir sorun olagelmiştir. Örneğin ABD'deki haneler arasında finansal kırılganlığın yaygınlığı literatürde pek çok araştırma ile ortaya konmuştur (Hasler vd., 2018). Finansal kırılganlığa ilişkin çeşitli nedenlerden söz edilebilir. Nüfusun büyük bir kısmı için beklenmedik olaylara karşı savunma oluşturacak gelirden yoksun olma yanında (Lusardi ve Mitchell, 2014; Lusardi vd., 2011), finansal açıdan bilgisiz ancak aşırı özgüvenli olma ve bu nedenle doğru finansal kararlar alamama, borçla finanse edilen likit olmayan varlıklara yüksek oranda yatırım yapma (ör: ev yatırımı) (Kaplan vd., 2014), sanayi sonrası tüketim toplumlarında gelişen bilinçsiz ve aşırı tüketim davranışları başlıca nedenler olarak ifade edilebilir. Modern refah devleti, ilke olarak, yeterli finansal kaynağa sahip olmayan bu insanlar için bir güvenlik ağıdır, ancak bir dizi gelişme bu durumu zamanla zorlaştırmış ve bireyler yaşadıkları finansal sıkıntıların üstesinden gelme noktasında yalnız ve savunmasız kalmıştır.

Pek çok ülke salgının ekonomik etkilerine karşı vatandaşlarını korumak amacıyla doğrudan gelir destekleri, hane halkına düşük faizlerde kredi verilmesi, vergi, teşvik vb. mali önlemler olmak üzere destek programları uygulamış ve halen de uygulanmaya devam edilmektedir. Ülkeler Covid-19'un ekonomik yönetiminde farklı önceliklerle ve tutarlarda bir mali müdahale gerçekleştirirken nihai hedefler çalışanları korumaya yönelik düzenlemelerin, işverene yönelik mali önlemlerin, ihracata yönelik müdahalelerin ve düşük gelir gruplarına yönelik transferlerin ortaya konulması olmuştur (Eroğlu, 2020).

Çalışmalar devlet yardımı olmadan hanehalklarının savunmasız bir durumda olduğunu göstermektedir. Hükümetin teşvik programları pandemi döneminde ortaya çıkan kayıpların insanların ekonomik durumu üzerindeki etkisini geçici olarak yumuşatmak için bir tampon sağlamıştır.

Bhutta vd. (2020) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları; devlet desteği yokluğunda (örn; ABD'de CARES Yasası yardımları olmadan), birçok ailenin sınırlı tasarrufları nedeniyle ciddi bir gelir kaybını yönetmeyi son derece zor başaracağını ortaya koymuştur. Gelirin kaybedilmesi durumunda verilen devlet desteği ve mevcut tasarruflarla ailelerin altı aylık süreyle ihtiyaçlarını karşılayabileceği, devlet desteğinin kesilmesi durumunda mevcut tasarruflarla ailelerin ancak yarısının 6 ay süreyle ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri saptanmıştır.

Türkiye'de hernekadar salgınla birlikte bireysel tasarrufların bir miktar arttığı ve 2021 döneminde son on yıl göz önüne alındığında en yüksek seviyeye ulaştığı görülse de yapılan çalışmalar salgın döneminde mevcut geliriyle ihtiyaçlarını karşılamakta zorlananların oranının yaklaşık %50 olduğunu göstermektedir (Şener vd., 2020). Bu koşullarda mevcut tasarruf düzeyi ile salgının yarattığı ekonomik kayıpların karşılanamayacağı veya ileride olacak olası krizlere karşı ekonomik olarak hazırlıklı olunamayacağı aşikardır.

Ailelerin tasarruf eksikliğinin olası bir açıklaması, gelirlerinin birikime izin veremeyecek kadar düşük olmasıdır. Ancak bazı araştırmalar, nakit tasarruf eksikliğinin, tüketicilerin daha yüksek getiri sağlayan, ancak likit olmayan -konut gibi- varlıklara yatırım yapma konusundaki kararının sonucu olabileceğini ortaya koymaktadır (Kaplan vd., 2014). Bazı araştırmalar da, bireysel finansal rezerv oluşturmada finansal okuryazarlığın (Lusardi vd., 2011) ve tasarruflar üzerinde rol oynayabilecek diğer psikolojik önyargıların (Collins ve Gjertson 2013) önemini vurgulamaktadır. Pandemi, hanelerin neden acil durum tasarruflarından yoksun olduğuna ve bu sorunu çözebilecek politikaların olup olmadığına, bu durumun ortaya çıkardığı finansal kırılganlığın ortaya konması ve önlenmesine ilişkin araştırma ve bilgi ihtiyacının altını çizmiş ve tekrar gündeme getirmiştir.

Hanehalkı Finansal Kırılganlığı

Türkiye için yukarıda sözü edilen özel olayların yarattığı olumsuz koşullara eşlik eden salgının, Dünya ekonomisi ve dolayısıyla hanehalkı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin global bir sorun olduğu, pandeminin hanehalklarının halihazırda yüksek olan finansal kırılganlıklarını daha da artırdığı söylenebilir. Bununla birlikte Covid-19 salgını döneminde yapılan araştırmalar işsizliği ve makro ekonomik göstergeleri yakından takip ederken, pandemi karşısında hanehalkının finansal durumu ve tepkileri daha az ele alınmıştır. Oysa ki ulusal ekonomiler üzerindeki etki, daha sonra, tüketim ve yoksulluk oranları da dahil olmak üzere bireyler üzerindeki sosyo-ekonomik etkiye dönüşür (yukarıdan aşağıya etki yaklaşımı). Hanehalkı düzeyindeki sosyo-ekonomik etkiler de ulusal ekonomiyi etkiler (aşağıdan yukarıya etki yaklaşımı). Bu nedenle pandeminin hane-

halkı ekonomisi üzerindeki etkisinin incelenmesi ve tartışılması önem arz etmektedir (Martin, vd., 2020).

Hanehalkının ekonomik durumunu ortaya koymak ve ölçmek için çok sayıda yaklaşım ve ölçüt kullanılmaktadır. Hanehalkı finansal durumu; finansal sıkıntı, finansal stres, finansal zorluk, finansal kırılganlık veya finansal hassasiyet gibi negatif durumu ortaya koyan bakış açısı ve ölçütler ile değerlendirildiği gibi (Lusardi vd., 2011) finansal kapasite, finansal refah ve finansal sağlık gibi olumlu bir bakış açısı ve ölçütler ile de değerlendirilmektedir (Brüggen vd., 2017; Joo 2008; Prawitz vd., 2006).

Bunlar arasından hanehalkının acil durum fonlarına herhangi bir kaynaktan erişme yeteneği diğer bir deyişle finansal kırılganlık hanehalkı finansal durumunu ortaya koymak için kullanılan ölçütlerden biri olarak literatürde özellikle son dönemlerde yaygın şekilde kullanılmaktadır (Lusardi vd.,2011)

Ekonomik kırılganlık oldukça geniş, karmaşık ve birçok faktörü bünyesinde barındıran bir kavramdır. Bu nedenle ekonomik kırılganlık, kırılganlık riski taşıyan ekonomik birime göre makroekonomik kırılganlık ve mikroekonomik kırılganlık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mikroekonomik kırılganlık hanehalkının kriz yaratan olaylar ve ekonomik şoklar sonucu refah düzeyindeki düşüş riski anlamını taşırken; makroekonomik kırılganlık, ülkenin bir bütün halinde, krizler veya şoklar karşısında refah düzeyindeki azalma riskini ifade etmektedir. Diğer yandan makroekonomik kırılganlık ve mikroekonomik kırılganlık ülke ekonomisinin güçlü ve zayıf olduğu her durumda etkileşim içinde olup birbirinden bağımsız değildir (Guillaumont, 2004). Çünkü ekonomik büyümenin zarar görme riski anlamına gelen makroekonomik kırılganlıktaki yükseliş, mikro anlamda da hanehalkının refahında azalma riskini beraberinde getirmektedir (Karakurt, vd., 2015).

İktisat sisteminde hanehalkı önemli bir yer tuttuğundan, kırılganlığın temelinde de hanehalkının yoksullaşması yatmaktadır. Hanehalkının yoksullaşma durumu ise devletin yoksullaşmasında etkili olmaktadır. Cannon (2008), kırılganlık kavramını doğal tehlikeleri ele alarak açıklamıştır. Çalışma kırılganlık, esneklik ve toplum kavramları üzerinde durularak açıklanmaktadır. Cannon'a göre (2008) kırılganlık yaşanan felaketten sonra ortaya çıkmakta ve felaketten etkilenenler de savunmasız gruplar olmaktadır. Cannon kırılganlığı; geçim gücü ve esneklik, sağlıklı yaşam, nefs-i müdafaa, sosyal koruma, denetim ve kontrol olmak üzere beş bileşende toplamaktadır. Bu beş bileşen ne kadar güçlü olursa kırılganlık o kadar azalmaktadır. İnsanların sağlıklı yaşamını ve nefs-i müdafasını geçim gücü ve esneklik belirlemektedir. Geçim gücü, dayanıklılık ve esneklik kavramlarını kapsamaktadır (Akgül, 2018). Bu gücü artıran önemli faktörlerden

biri de finansal sağlık ve onu artırmaya yönelik finansal okuryazarlıktır.

Kırılgan olarak sayılan ekonomik birimlerin ortak noktaları, çoğunlukla kendi iradesi dışında gelişen olaylar (örneğin; ekonomik krizler, iç ve dış şoklar gibi) nedeniyle kırılgan olmalarıdır. Diğer bir deyişle; kırılganlık, genel ve ekonomik anlamda öngörülemeyen olaylar tarafından zarar görme veya negatif yönde etkilenme riskidir (Karakurt, vd., 2015).

Finansal kırılganlık ve finansal yetenek hanehalkı açısından uzun vadeli refah ve gelişmeyi açıklayan finansal göstergeler olarak önemli kavramlardır. Finansal kırılganlık, potansiyel beklenmedik bir harcamayı karşılayabilmek için sahip olunan kaynakların eksikliğini yansıtır (Lusardi vd., 2011; Bialowolski, vd., 2021). Aşırı borçluluk düzeyi ve makroekonomik şoklar karşısında, hanehalkları borçları ödeyememe, geciktirme ve ödeme aczine düşme yönünde tepki gösterir. Bireyin para yönetimi alanında bilgiye dayalı doğru yargılarda bulunabilmesi; etkili ve rasyonel kararlar verebilmesi ve kişisel finans yönetimi konusunda başarılı olması, gelirin azalması durumunda bununla başa çıkabilmesi ve beklenmedik harcamaları karşılamak için finansal kaynaklara sahip olması anlamına gelir (Lusardi vd., 2011). Finansal kırılganlık, ihtiyaç anında kaynak bulma yeteneği veya kaybedilen gelirin yerini alabilecek likit varlıklara erişim gibi ölçütler ile çeşitli şekillerde ölçülebilir (Lusardi vd., 2011; Demertzis vd., 2020; Desai ve Forsberg, 2020).

Hanehalkı finansal kırılganlığı kavramı, 2007-2008 mali krizinin hemen ardından Amerika Birleşik Devletleri'nde önem kazanmış ve çalışmalara konu olmuştur. Bu konuya verilen önem hanehalklarının ekonomik şokların üstesinden gelebilme kapasitesindeki eksikliğin, bankacılık sisteminin istikrarı ve daha büyük finansal sistem üzerinde yarattığı risklere ek olarak, tek başına bir finansal istikrarsızlık kaynağı olup olamayacağını anlama ihtiyacından doğmuştur. Ancak finansal kırılganlığı ölçmek doğası gereği karmaşıktır. Lusardi vd. (2011), bu kavramın sahip olunan varlık düzeyi ile değerlendirilebilecek yalınlıkta olmadığını ve borçluluk da dahil olmak üzere hanehalkı finansal bilançosuna ilişkin tüm durumun değerlendirilmesine dayalı bir kavram olduğunu ifede etmektedir. Finansal kırılganlık genellikle hanehalklarının ortaya çıkan beklenmedik bir harcamayı finanse edecek kaynağa belirli bir süre içerisinde ulaşabilme kapasitesi ile -30 gün içerisinde 2.000 $ bulabilme kapasitesi- ölçülmektedir (Lusardi vd., 2011). Bu çerçevede pek çok ülkede yapılan değerlendirmeler hanehalkı düzeyinde finansal kırılganlığın yükek olduğuna ilişkin sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin; yapılan kapsamlı bir analiz, 2007-2008 ekonomik krizinden sonra, ABD'de finansal kırılganlık düzeyinin %50'lik zirvelere ulaştığını, zaman içinde istikrarlı bir şekilde azaldığını, ancak salgının başlamasından ve ekonomik etkilerini hissettirmesinden hemen önce 2020 yılının başında ABD'deki hanelerin % 27'sinin hala finansal açıdan kırıl-

gan olduğunu, üç haneden birinin geçim sıkıntısı yaşadığını ve yaklaşık %30'unun devam eden borç ödemeleri nedeniyle diğer mali önceliklerini yeterince ele alamadığını ve kaynak ayıramadığını ortaya koymuştur (Lusardi vd., 2020). Gupta vd. (2008) tarafından yapılan çalışmada da hanelerin % 34'ünün bir sonraki ay ortaya çıkabilecek 2000 $'lık, % 16'sının 100 $'lık küçük miktardaki beklenmedik bir harcamayı dahi karşılayamayacağı bulunmuştur (Gupta vd., 2018). Türkiye'de hanehalkı düzeyinde finansal kırılganlığı inceleyen çalışma bulunmamakla birlikte, TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketinin 2003–2016 dönemi mikro-ekonomik verileri kullanılarak ve hanede yapılan tasarrufları değerlendirme şekli sorusuna verilen yanıtlar toplulaştırılarak elde edilen sonuçlar; hanehalklarının %80 gibi büyük çoğunluğunun tasarruf yapamadığını ortaya koymaktadır. Tasarruf düzeyini ölçmeye yönelik diğer çalışmalarda da tasarruf yapabilenlerin oranının düşük olduğu görülmüştür. ING Bank tarafından yapılan Tasarruf Eğilimi Araştırması 2021 yılı birinci çeyrek sonuçlarına göre tasarruf sahipliği oranı %18,5, Ticaret Bakanlığı (2020)'nın yürüttüğü Tüketici Profili araştırmasında %27 olarak bulunmuştur. Yüksek olmayan tasarruf oranları yanında hanehalkı yükümlülüklerinin diğer bir deyişle borçluluk oranlarının da yüksek olduğu görülmektedir. Gündüzalp ve Şener (2018) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların yaklaşık %80,0'inin borcu olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan 2020 yılı dördüncü çeyreğinde hanehalkının borçlarının GSYİH'ye oranı %17 olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2020).

Bu sonuçlar Türkiye de dahil olmak üzere 2008 ekonomik krizi sonrasında ekonomik genişleme ve yüksek istihdam döneminde bile birçok ailenin mali sıkıntı içinde olduğunu ortaya koymakta olup, finansal kapasitenin geliştirilmesine katkı sağlayan finansal okuryazarlık (Ward ve Lynch 2019), para yönetimi (bütçe oluşturma, tasarruf etme ve yatırım yapma) (Donnelly vd., 2012; O'Neill 2015), bilinçli harcama ve tüketim konusunu gündeme getirmekte ve önemli kılmaktadır. Ayrıca ekonomik, fiziksel, sosyal açıdan topyekün bir refah için kişinin finansal kapasite ve onu etkileyen faktörlerin rolünü sorgulamaya ve incelemeye dikkat çekmektedir. İyi bir finansal bilgi temeli olmadan, sıradan zamanlarda bile sağlam doğru finansal kararlar almak zordur. Covid-19 salgını gibi risk ve belirsizliğin arttığı olağanüstü zamanlarda bu çok daha zor bir hale gelmiştir (Lusardi vd., 2020).

Covid-19 salgını, bireylerin, hanelerin ve küçük işletmelerin hâlihazırda sınırlı olan finansal dayanıklılığına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Finansal dayanıklılık, tüketicileri ve işletmeleri şoklar karşısında ortaya çıkan finansal sıkıntılardan kurtarmaya yönelik geçici mali ve düzenleyici önlemler de dâhil olmak üzere bir dizi ekonomik faktörle ilişkili olsa da, finansal dayanıklılığın sağlanmasında rasyonel para yönetimi ve planlamanın bu yolla oluşturulacak nakit rezervlerin finansal şokların üstesinden

gelebilmek için gerekli ve önemli unsurlar olduğu gerçeği dikkat çekmiştir. Finansal şoklarla başa çıkabilmek, hem kısa vadeli hem de uzun vadeli stratejiler geliştirmek için gerekli becerilere ve kaynaklara sahip olmak demektir. Beklenmedik bir gelir kaybı veya planlanmamış harcamaları karşılayabilme; kişisel finansı yönetebilme, azalan gelirle yaşamı idame ettirebilme veya mevcut kaynaklardan maksimum yararlanabilme becerisini gerektirir. Aynı zamanda, finansal dayanıklılık, önceden planlama yapmayı ve uzun vadeli tasarruf ve sigorta dahil olmak üzere önleyici stratejiler yerleştirmeyi gerektirir ki bu da ancak yeterli düzeyde finansal okuryazar olma ile sağlanabilecek bir yetkinliktir (https://www.oecd.org/financial/education/oecd-financial-resilience-webinar-series.htm).

Salgın sürecinde finansal kırılganlığı inceleyen sınırlı sayıda araştırma mevcuttur. Salgının başında, yapılan bazı araştırmalar, hanehalklarının finansal kırılganlığının arttığını, 1/3'ünün gıda, % 40'ının büyük tutarlı harcamalarını azalttığını bildirmiştir (Karpman vd., 2020). Clark vd.(2020) tarafından yapılan çalışmada önemli miktarda devlet desteğine rağmen ankete katılan her beş kişiden birinin orta büyüklükte beklenmedik bir masrafı karşılayamayacağı, bulunmuştur. Ayrıca çalışmada finansal kırılganlık ile finansal okuryazarlık arasında negatif ilişki olduğu, finansal okuryazarlığı yüksek bireylerin salgın dönemindeki ekonomik şoklara karşı daha iyi korunduğunu göstermiştir. Bu durum muhtemelen daha fazla finansal okuryazar olanların geçmişte daha iyi tasarruf ve harcama kararları vermeleri, böylece ekonomik şoklara daha kolay dayanabilmeleri ve kriz zamanlarında daha iyi kararlar alabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Finansal kırılganlık eğitim ve gelir, çocuk sayısı, cinsiyet, çalışma statüsü gibi değişkenlere göre önemli ölçüde değişmektedir. Düşük eğitim ve gelire sahip olanların finansal olarak kırılgan olma olasılığı daha yüksektir. Ancak finansal kırılganlık, yüksek gelirli ve daha yüksek eğitimli olanlar arasında da nadir görülen bir durum değildir (Hasler vd., 2018; Lusardi vd., 2011). Covid-19 sırasında ortaya çıkan açık bir bulgu, düşük gelirli haneler için salgının hem gıda (Bitler vd., 2020) hem de konut güvenliği (Engelhardt ve Erickson, 2020) açısından maddi zorlukları artırdığıdır. Demertzis vd. (2020) tarafından pandemi döneminde hanahalklarının finansal kırılganlığının belirlenmeye çalışıldığı araştırmada da; bağımlı çocukları olan hanelerin, bakmakla yükümlü olduğu çocukları olan tek ebevenli hanelerin daha fazla mali kırılganlık sergilediği, bekâr kadınların finansal olarak kırılgan olma olasılığının bekâr erkeklerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Clark vd. (2020)'nin çalışması da genç ve orta yaşlıların finansal kırılganlıklarının yaşlılara göre daha yüksek olduğunu, kadınların, büyük hanelerde yaşayanların, yarı zamanlarda çalışanların, düşük gelir ve eğitim düzeyinde olanların finansal olarak kırılganlığının diğer gruplara göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Kadınlar erkeklere göre fiziksel temas gerektiren hizmet sektöründe daha fazla istihdam edildiklerinden Covid-19 döneminde istihdam kayıplarının en fazla olduğu gruplar arasında yer almaktadır ve sonuç olarak kadınların işlerini kaybetme olasılığı erkeklerden daha fazladır (Alon vd., 2020). Salgın öncesi dönemde de, kadınlar daha yüksek düzeyde finansal kırılganlığa sahip olduğundan (Hasler ve Lusardi, 2019) Covid-19 krizi sırasında uzun süreli işsizlik gibi nedenlerle ortaya çıkan finansal şoklarla başa çıkma yetenekleri azaldığından finansal kırılganlıkları daha da artmıştır.

Schneider vd. (2020) tarafından yapılan ve 2020 yılındaki finansal kırılganlığın dönemler itibariyle karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışmada; hanehalkı geliri, eğitim ve cinsiyet temelinde, finansal kırılganlıktaki eşitsizliğin önemli ölçüde arttığı, düşük gelirli, daha az eğitimli olanların ve kadınların, diğerlerinden çok daha yüksek seviyelerde finansal kırılganlık yaşadığı, devlet yardımlarının sona ermesinin işsizler arasında mali kırılganlıkta %50-100 oranında bir artışa yol açtığı, hanehalkı düzeyinde tasarrufların, dönem içinde önemli ölçüde düştüğü, beklenmedik ihtiyaçları karşılayabilmek için tasarrufları olmadığını belirten hanehalkı oranının Haziran'da % 23 iken Ekim'de % 30'a yükseldiği bulunmuştur. Çalışan ve işsizler arasında de hanehalkı finansal kırılganlığı açısından önemli bir ayrışma tespit edilmiştir. Haziran sonunda, işsizlerin % 20'si harcamalarının geliri aştığını bildirirken, bu oran Ekim ayında % 30'a yükselmiştir. Buna karşılık, tam zamanlı çalışanların yaklaşık % 10'u harcamalarının geliri aştığını belirtmiş ve bu oran aylar itibariyle sabit kalmıştır.

Gerek salgın döneminde gerekse salgın öncesi dönemde yapılan araştırmalar hanehalkı finansal kırılganlığı ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. 2020 OECD / INFE Uluslararası Yetişkin Finansal Okuryazarlığı Araştırması (OECD, 2020) finansal okuryazarlık ve finansal kırılganlık arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. Previati vd. (2020), Covid-19 öncesi verileri kullanarak İtalya'da, Wiersma vd. (2020) Hollanda'da da finansal kırılganlığı incelemiş ve finansal kırılganlık ile finansal okuryazarlık arasındaki güçlü bağlantıyı ortaya koymuştur. Lusardi vd. (2020) tarafından yürütülen araştırmada kullanılan P-Fin Endeksi verileri de, finansal kırılganlığın finansal okuryazarlıkla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Finansal okuryazarlık düzeyi en düşük olan grubun sadece 1/5'i beklenmedik bir harcama ortaya çıktığında karşılayabileceklerini belirtirken, finansal okuryazarlık düzeyi en yüksek grupta yer alanların ¾'ünden fazlası 2000 $'lık bir harcamayı karşılayabileceklerini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde, artan finansal okuryazarlık, borcun bireyler üzerinde yarattığı baskı hissini de azaltmaktadır. Finansal okuryazarlık düzeyi düşük katılımcıların 2/3'ü borçları nedeniyle kısıtlandığını belirtirken bu oran finansal okuryazarlık düzeyi yüksek olanlarda 1/3'e düşmektedir.

Finansal okuryazarlık, gelecek için planlamayla da ilişkilidir ve finansal okuryazarlık düzeyi yüksek olanlar daha çok tasarruf ve emeklilik için rasyonel planlama yapma eğilimindedir. Araştırma finansal okuryazarlık düzeyi düşük olan çalışanların sadece 1/3'ünün düzenli olarak emeklilik için para biriktirirken, yüksek finansal okuryazarlık düzeyine sahip olanlar da bu oranın %83'e yükseldiğini göstermektedir**.**

Finansal olarak daha bilgili olmanın finansal olarak kırılgan olma şansını azalttığı açıktır. Düşük düzeyde finansal bilgiye sahip olmak bile insanların finansal olarak daha dirençli olmalarına yardımcı olabilir ve bu durum, eğitim ve gelir dahil olmak üzere sosyodemografik değişkenler kontrol edildikten sonra da hala geçerlidir. Bu sonuçlar, pandemiden önce yürütülen çalışmaların sonuçlarını desteklemekte ve finansal okuryazarlığın yalnızca pandemi döneminde değil, normal zamanlarda da büyük ölçüde değerli olduğu gerçeğinin altını çizmektedir (Lusardi ve Mitchell, 2014). Dolayısıyla finansal okuryazarlığın, bireylerin beklenmedik durumlara ve harcamalara daha iyi hazırlanmalarına yardımcı olduğu net bir şekilde söylenebilir. Bu çalışmalardan çıkarılacak önemli bir sonuç, finansal eğitimin pandemi kontrol altına alındıktan sonra da, finansal dayanıklılığın sağlanmasında hala önemli bir rol oynayacağıdır. Elbette, finansal eğitim derin sosyoekonomik eşitsizlikleri ve problemleri kısa sürede ortadan kaldıramaz, ancak bireylerin ekonomik şoklarla daha iyi başa çıkabilmeleri ve geleceği planlamaları için gerekli bilgiyi edinmelerini sağlayabilir. Bu da hem mevcut koşullarda içinde bulunulan durumun yarattığı finansal sıkıntıları azaltmaya hem de gelecek dönemde ortaya çıkacak finansal sıkıntıları önlemeye ve olası krizlere karşı hazırlıklı olmaya yardımcı olacaktır.

Krizlere Karşı Bir Savunma Aracı Olarak Finansal Okuryazarlık

Toplumların krizlere karşı daha savunmasız hale gelmesinin nedenlerinden biri, Keynes'in (1937) "indirgenemez belirsizlik" olarak adlandırdığı, istatistiksel olasılıklara indirgenemeyen belirsizliği anlama ve tahmin etmedeki başarısızlıklarıdır. Robinson ve Shackle 1960'larda yaptıkları çalışmalarla, Keynes'in ortaya koyduğu belirsizliğin ekonomideki önemini vurgulayarak; belirsizliğin olasılık dağılımlarıyla yeterli bir düzeyde modellenemeyeceğini ifade etmişlerdir (Aktaran:Gerrard, 1996). Örneğin, 10 veya 20 yıl sonra ne olacağını tam olarak bilemeyiz. Diğer bir deyişle, her zaman "bilinmeyen bilinmeyenler" olacaktır. Bu önemlidir, çünkü günlük yaşamda bankalar, sigorta şirketleri ve emeklilik fonları ilgili riskleri biliyorlarmış gibi kararlar alırlar, oysa yapılan sözleşmeler ancak olağan yada az çalkantılı zamanlar için geçerli kuralları kapsar. Bir toplum dalgalanma ve değişimler halinde olduğu anda -örneğin; bir savaş patlak verdiğinde, deprem olduğunda, bir şehir sular altında kaldığında ya da bir salgın yayıldığında - her şey değişebilir ve kurallar ve sözleşmeler artık işe yaramaz hale gelip geçerliliğini yitirebilir, sıkıntılar baş gösterebilir. Bu,

Dünyanın her zaman aynı olacağına dair zımni inanç nedeniyle, kayıtsız olmanın bedelidir. Emeklilik fonları ve sigorta şirketleri 50 veya 100 yıl sonrasına ilişkin hesaplamalar yapabilir, ancak bu hesaplamalar toplumun veya nüfusun yapısının büyük ölçüde aynı kaldığı veya değişikliklerin öngörülebilir olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak yaşanan son salgın ve buna bağlı yaşanan krizler, eski dünyada genellikle optimal olan kural ve durumların pek çoğunun, kriz sonrası yeni dünyada artık sürdürülebilir olamayacağını göstermiştir (Van Dalen ve Henkens, 2020). Aynı durum aile yaşamında da geçerlidir. Her şeyin her zaman olağan akışı içerisinde devam etmeyeceği, insan yaşamında beklenmedik olayların, krizlerin yaşanabileceği gerçeğini bilen ve buna finansal açıdan hazır olanlar pandeminin ortaya çıkardığı ekonomik krizden daha az zararla çıkacak, kriz süresince de yaşam kalitelerini en azından koruyabileceklerdir. Elbette doğru finansal öngörülerde bulunabilmek ve doğru kararlar alabilmek finansal bilgi yetkinliğini gerekli kılmaktadır. 2008 global ekonomik kriziyle birlikte çokça konuşulan ve akademik çalışmalara konu olan, ülke politikalarına giren finansal okuryazarlığın yükseltilmesi de finansal yetkinliğin sağlanmasının temel yolu olarak kabul edilmektedir.

Bireysel farklılıklar, finansal refah düzeyini derinden etkileyen salgın sürecinde ortaya çıkan ekonomik güçlüklerle başa çıkmak amacıyla geliştirilen stratejilerde farklılık yaratabilir. Örneğin, finansal bilgi düzeyi yüksek bireyler, finans yönetiminde daha aktif bir yaklaşım benimsediklerinden, gelir azalması, finansal belirsizlik vb. konularla nasıl başa çıkılacağı konusunda daha rasyonel kararlar alabilir, finansal okuryazarlık düzeyi düşük bireylere kıyasla finansal krizlerle daha kolay başa çıkabilirler. Diğer taraftan araştırmaların ortaya koyduğu üzere tasarruf ve yatırıma daha yüksek düzeyde sahip oldukları için salgın gibi krizlerin ortaya çıkardığı finansal şoklara karşı daha dirençlidirler (Barrafrem vd., 2020).

Finansal okuryazarlık, finansal konularda doğru kararlar vermek ve finansal sorunları önlemek için kişisel finansmanı yönetme bilgi ve becerisi şeklinde tanımlanan temel bir ihtiyaçtır (Chen ve Volpe, 1998).

Covid-19 pandemisinden önceki küresel finansal krizin ardından, dünyanın dört bir yanında politika yapıcılar tarafından, finansal bilgideki yaygın boşluklar konusunda derin endişeler dile getirildi. Ayrıca, bu boşlukları "finansal eğitime en çok ihtiyaç duyan birey ve grupları ve eğitimi iyileştirmenin en iyi yollarını belirleyerek" geliştirilecek özel programlarla doldurmaya yönelik çabalar ortaya konuldu (OECD, 2005). ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelerde; vatandaşların uygulanabilir ve sürdürülebilir bütçe geliştirme, kredi şartlarını ve yatırım araçlarını anlama ve avantajlardan yararlanma, tasarruf planlama, yatırım, emekliliğe ilişkin finansal planlama yapma için gerekli temel finansal becerilere sahip olmadığı, bu nedenle de bankacılık sisteminin ve devletin, finansal tüketicinin çeşitli

nedenlerle ortaya çıkacak ekonomik kriz durumlarında finansal refahlarını yükseltmelerini, mümkün olmadığında en azından mevcut finansal durumlarını koruma ve sürdürmelerini sağlayan temel finansal eğitim sağlamasının esas olduğu vurgulanmıştır (PACFL, 2008). Bernanke (2011)'nin belirttiği gibi; dinamik ve karmaşık finansal piyasalarda finansal eğitim, her yaş grubundaki ve ekonomik konumdaki tüketicilerin, finansal ihtiyaç ve koşullarındaki değişikliklere ayak uydurmasını ve hedeflerini en iyi şekilde karşılayan ürün ve hizmetlerden yararlanmasını sağlayan ömür boyu sürecek bir arayıştır. Finansal eğitim yoluyla kendi kendilerinin savunucuları olarak hareket edebilen bilgili tüketiciler, uygun olmayan, maliyetli veya suistimale açık finansal ürün ve hizmetlerin çoğalmasına karşı en iyi savunma hatlarından birini oluşturacaktır.

Nitekim öncelikle sağlık krizi yaratan Covid-19, yaratığı ekonomik etkiler nedeniyle etkili bir hane halkı bütçe yönetimine duyulan ihtiyacı gözler önüne sermiştir. Salgın döneminde çok sayıda şirket tarafından faaliyetlerinin durdurulması ve birçok kişinin geçici veya kalıcı gelir kaybı, kişisel finansı iyi bir şekilde yönetmenin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Finansal kriz sırasında hanehalkının yükümlülüklerini yerine getirirken karşılaşılan sorunları engelleyen ana faktörlerden biri finansal eğitimdir. Bu bakımdan bir toplumun finansal eğitimi ekonomik güçlüklerin üstesinden gelmede paha biçilmez bir rol oynar. Politika yapıcıların bakış açısıyla da, finansal krizlere eşlik eden aşırı borçlanmayı ve yaratacağı sorunları ortaya çıkmadan "önlemek", bunları daha sonra mevcut ekonomik politika araçlarıyla "tedavi etmekten" çok daha etkilidir (Kurowski, 2021).

Kişisel finansal sağlık; tasarruf, harcama, borçlanma ve planlama olmak üzere bir kişinin parasal durumuna ilişkin dört boyutu kapsar. Bu dört boyut finansal kapasite, finansal iyilik ve finansal refah ile birlikte finansal sağlık ve esenliğin bütünsel bir resmini ortaya koyar (Xiao vd., 2016).

Finansal yetenek ve kapasite; bilgi, beceri ve para yönetimi davranışları açısından bireylerin kapasitesini ifade eder. Bir kişiden diğerine farklılık gösterdiği için doğası gereği dinamiktir.

2. Finansal iyilik (wellness), finansal memnuniyeti sağlamak için finansal farkındalık, finansal okuryazarlık ve aritmetik/sayısal becerileri, finansal davranış üzerinde bir kontrol ile birleştiren, devam eden ve aktif bir süreçtir.

3. Finansal refah, arzu edilen finansal kapasitenin ve finansal iyiliğin nihai sonucudur.

Finansal sağlığı hem içsel hem de dışsal faktörler etkiler. İçsel faktörler arasında bir bireyin tutumu, farkındalığı, sahip olduğu aritmetik becerileri, bilgisi, risk alma yetenekleri, uzak görüşlülük ve doğasında olan

davranışları yer alır. İçsel faktörler özneldir ve kişiden kişiye değişir. Dışsal faktörler ise kuraklık, sel, deprem ve salgına neden olan hastalıklar gibi sosyo-ekonomik, politik olaylar ve doğal felaketleri kapsar. Ayrıca Dünya Savaşları, nükleer saldırılar, biyoterörizm, ekonomik durgunluklar ve borsa çöküşleri gibi durumlar da finansal sağlığı etkileyen dışsal faktörlerdir. Dışsal faktörler kontrol edilemeyen durumlardır ve finansal şoklara neden olur. Bu nedenle, sağlam finansal sağlık, yalnızca mevcut ihtiyaçları karşılamak ve finansal hedeflere ulaşmak için gerekli finansmanı sağlama yanında dış faktörlerin neden olduğu finansal şoklara karşı hazırlıklı olmayı ve bu şoklardan korunmayı da kapsar. Finansal şoklara bu tür bir hazırlık ve koruma, finansal okuryazarlık ve farkındalıkla mümkündür. Finansal okuryazarlık ve farkındalık, sağlam finansal kararlar almak ve iyi bir finansal sağlığa sahip olmak için çeşitli finansal ürünler, temel matematik becerisi ve para idaresine ilişkin diğer konular hakkındaki bilginin yanı sıra kişinin tasarruf, yatırım ve finansal planlamaya yönelik olumlu eğilimini ifade eder (Widyastuti vd., 2016).

Pandemi aile ekonomisini etkiledi ve muhtemelen önümüzdeki yıllarda da etki devam edecek. Bu nedenle hem pandeminin aile ekonomisi üzerindeki etkilerini hem de bundan sonraki beklenmedik olayların yarattığı finansal etkileri hafifletmek için finansal planlamaya sahip olmak, harcamaları önceliklendirmek ve kaynakları verimli kullanmak kişisel finansal istikrarın anahtarı olacaktır. Bu da finansal okuryazarlığın yükseltilmesi ile sağlanacaktır.

Pandemi sırasında alınan önlemler doğası gereği reaktifti. Ancak aileleri ani finansal zorluklara karşı hazırlamak ve korumak için proaktif bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Herkesin evden çalışması mümkün olmamıştır. Bu nedenle pek çok sektör çalışanı pandemi sırasında büyük ölçüde mağdur olmuştur. Para kazanama yanında, bireyler temel gereksinimlerini karşılamak için mevcut birikimlerini harcamak zorunda kalmışlardır (Yuesti, vd., 2020). Bu nedenle çalışanlar için finansal eğitim, kriz zamanlarında acil bir gerekliliktir. Nitekim Yuesti vd. (2020) ve Barrafrem vd. (2020) tarafından Covid-19 salgını döneminde yapılan çalışmalarda finansal okuryazarlıkla finansal refah arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Kurowski (2021) tarfından yapılan çalışmada da Polonya'da pandemi döneminde; borç okuryazarlığı ve bazı değişkenler ile aşırı borçlanma tehdidi arasındaki ilişki incelenmiş, borç okuryazarlığı ve finansal okuryazarlık düzeyi yüksek olanların borçlanma düzeyinin düşük olduğu, daha fazla borç okuryazarlığına sahip kişilerin salgınının bir sonucu olarak gelecekte potansiyel olarak aşırı borçlanma ihtimalinin daha düşük ve borçların ödenmesiyle ilgili risk ve sorunlarının daha düşük olduğu bulunmuştur.

Tasarruf ve tüketim kararlarına yönelik geleneksel ekonomik yakla-

şım, tamamen rasyonel ve bilgili bir bireyin, yüksek kazanç dönemlerinde gelirinden daha az tüketeceğini ve gelirin düştüğü dönemlerdeki (örneğin; emeklilikten sonra) tüketimini desteklemek için tasarruf edeceğini varsaymaktadır. Bu bağlamda, Modigliani ve Brumberg (1954) ve Friedman (1957) tarafından ortaya konulan teorilere dayanarak, tüketicinin ömrü boyunca marjinal faydayı yumuşatmak için optimal tasarruf ve birikim modellerini düzenlemesi istenmektedir. Tüketici davranışının ve ekonomik sistemin bu tür kilit yönlerini içeren teorik modeller, bireylerin, karmaşık ekonomik hesaplamalar gerektiren tasarruf ve harcama planlarını formüle edip uygulayabildiğini varsaymaktadır. Ancak bu gerçek dünyada doğru olmaktan çok uzaktır: çok az insan karmaşık planlar yapmaya ve uygulamaya elverişli kapsamlı finansal bilgiye sahiptir. Bu nedenle, araştırmacılar ve politika yapıcılar, teorinin nerede zenginleştirilebileceğini ve politika çabalarının nasıl daha iyi hedefe yönlendirilebileceğini değerlendirmek için modelleme ve gerçeklik arasındaki boşlukları doldurmaya yönelik çabaları artırmışlardır (Lusardi ve Mitchell, 2014).

Bu bağlamda birçok araştırmacı, finansal okuryazarlık ve ekonomik davranış arasındaki bağlantıyı araştırmıştır. Örneğin, Hilgert vd., (2003) finansal okuryazarlık ile günlük finansal yönetim becerileri arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, aritmetik beceri ve finansal okuryazarlık düzeyi yüksek olanların finansal piyasalara katılma ve hisse senetlerine yatırım yapma olasılıklarının daha yüksek olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır (Van Rooij vd., 2011; Arrondel, Debbich ve Savignac 2012). Ayrıca finansal olarak daha okuryazar olanların emeklilik planlaması yapma ve servet düzeyini artırma olasılığının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Mitchell ve Lusardi, 2011; Lusardi ve Mitchell, 2011).

Gerek mevcut salgının yarattığı gerekse daha önce çeşitli nedenlerle ortaya çıkan finansal krizler ekonomik şokların yaşandığı bir ortamda pek çok konuda finansal okuryazarlığın etkilerini incelemek için bir adeta bir laboratuvar ortamı sağlamıştır. Örneğin, hisse senedi piyasaları dünya çapında keskin bir şekilde düştüğünde, yatırımcılar portföylerinde büyük kayıplara maruz kaldılar. Bu, çok daha yüksek işsizlikle birleştiğinde, sınırlı kaynakları yönetmede bilgili olmayı daha da önemli hale getirdi. Bucher-Koenen ve Ziegelmeyer (2011) 2008 ekonomik krizi sırasında Alman hanehalklarının yaşadığı mali kayıpları incelemiş ve finansal olarak en az okuryazar olanların değer kaybeden varlıkları satma olasılığının daha yüksek olduğunu ve dolayısıyla kayıplarının kalıcı olduğunu saptamıştır. Rusya'da Klapper vd. (2012) tarafından yürütülen çalışmada, finansal okuryazarlık düzeyi düşük olanların, harcama düzeyinin ve tasarruf düzeylerinin azaldığı yönünde bulgular elde edilmiştir.

Hanehalkı ekonomisi üzerinde en güçlü olumsuz etkiyi yaratan alanlardan birinin borçlanma olduğu söylenebilir. Finansal okuryazarlığın ha-

nehalkı bilançosunun sadece varlık tarafını değil, aynı zamanda borç tarafını da etkilediği tespit edilmiştir. Son yirmi yılda gelişen ve değişen finans piyasaları, bireylere kredi ve borçlanma konusunda eşi görülmemiş bir erişim fırsatı kazandırmıştır. Borca uygulanan faiz oranları tasarruf için ödenen faizden daha yüksek olduğundan borçlanmanın maliyetini hesaplayabilmek ve maliyeti karşılayabilme potansiyelini değerlendirebilmek ve anlamak daha fazla finansal bilgi gerektirir. Günümüzde yüksek maliyetli borçlanma yöntemleri çoğalmış ve yaygınlamıştır. Bazı araştırmacılar, (örn: Agarwal vd., 2009) insanların "finansal hata" olarak adlandırdıkları konulara odaklanmıştır. 2008 finansal krizi sırasında çok sayıda insanın konut kredisi ödemesinde temerrüde düşmesi borç yönetiminin "finansal hatalar" için elverişli bir alan olduğunu göstermiştir. Örneğin, kriz sonrasında gerçekleştirilen bazı çalışmalar borçluluk düzeyi yüksek pek çok bireyin kredi kartı veya konut kredisi kullanımında geçerli olan faiz oranlarını bilmediğini göstermektedir (Lusardi, 2011; Disney ve Gathergood 2012). Lusardi ve Tufano (2015) tarafından yapılan çalışmada finansal okuryazarlık düzeyi düşük olan bireylerin borçlarını aşırı olarak bildirdikleri, finansal okuryazarlığı daha yüksek olan borçluların, konut kredilerinin geri ödenmesiyle ilgili çok daha az sorunla karşılaştıkları bulunmuştur. Ayrıca düşük borç okuryazarlığı, bireylerin kendilerini daha büyük bir maliyetle finanse etmelerine neden olur. Finansal okuryazarlığın borçlanma maliyeti üzerindeki etkisinin incelendiği araştırmasında Huston (2012) finansal okuryazarlık düzeyi yüksek olanların daha düşük finansman maliyetlerine sahip kredi kartı ve konut kredisi kullanma olasılığının finansal okuryazarlık düzeyi düşük olanlara göre iki kat daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Jaroszek ve Dick (2013) ise finansal bilgi ile birlikte kolay erişilebilir ve görece pahalı tüketici kredisi kullanma sıklığının azaldığını ve bu durumun hane halkı geliriyle ilişkili olmadığını bulmuştur. Gerardi vd., (2013) de daha düşük finansal okuryazarlığa sahip kişilerin daha yüksek maliyetli krediler kullandığını doğrulamıştır (Moore 2003; Gathergood ve Weber 2017). Lusardi ve Tufano da (2009), finansal açıdan en az bilgili olanların yüksek işlem maliyetlerine maruz kaldıklarını ve yüksek maliyetli borçlanma araçlarını kullandıklarını, fiinansal bilgi düzeyi düşük olanların, borçluluk düzeylerini aşırı olarak belirttikleri ya da borç düzeyleri hakkında bir yargıda bulunamadıklarını belirlemiştir. Disney ve Gathergood (2012)'un Birleşik Krallık'ta yürüttüğü çalışması da tüketici kredisi kullanan müşterilerin borçlanma maliyetini sistematik olarak hafife aldıklarını, finansal okuryazarlığı en düşük düzeydekilerin daha yüksek borç-gelir oranlarına sahip olduklarını bildirdiğini ortaya koymaktadır. Brown vd. (2016) tarafından gençler arasında yürütülen çalışmada da finansal okuryazarlık ve borç davranışı arasındaki ilişki incelenmiş, hem matematik hem de finansal eğitimin geri ödeme davranışını olumlu yönde etkilediği ortaya konmuştur. Gathergood (2011) ve Gerardi vd. (2013) tara-

fından yürütülen çalışmalarda da finansal okuryazarlık konusundaki eksikliğin daha yüksek bir tüketici kredisi temerrüdü riski ile ilişkili olduğu ve finansal okuryazarlık düzeyi düşük olanların, yüksek maliyetli borçlanma yöntemlerini kullanmaya daha yatkınlık gösterdiği bulunmuştur.

Yüksek getiri veya yüksek maliyet potansiyeli içeren hem hisse senedi hem de yüksek maliyetli borçlanma yöntemleri üzerine yapılan araştırmalar, eğitim başarısının oldukça etkili olabileceğini göstermiştir. Örneğin, üniversite diplomasına sahip olanların hisse senetlerine sahip olma olasılıkları daha yüksektir ve yüksek maliyetli borçlanmaya daha az eğilimlidirler (Campbelli 2006; Lusardi ve de Bassa Scheresberg 2012). Benzer şekilde, eğitim ile servet sahibi olma arasında çok güçlü bir ilişki vardır (Bernheim ve Scholz, 1993). Bununla birlikte, hisse senedi sahipliği, servet birikimi ve yüksek maliyetli borçlanma yöntemlerinin ampirik modeller ile incelendiği araştırmalarda eğitim değişkeninin kontrol altına alınmasının finansal okuryazarlığın istatistiksel önemini azaltmadığını, aksine çoğu zaman onu geliştirdiğini belirtmek önemlidir (Lusardi ve Mitchell 2011; Van Rooij, Lusardi vd., 2011; Lusardi ve de Bassa Scheresberg 2012). Açıkça görülüyor ki, hem genel bilgi (eğitim) hem de daha uzmanlaşmış bilgi (finansal okuryazarlık), bilinçli ve rasyonel finansal karar vermeye olumlu katkıda bulunmaktadır. Buna göre, finansal bilgiye yapılan yatırım, insan sermayesine yapılan yatırımın özel bir biçimi gibi görünmektedir.

Finansal okuryazarlık ve ekonomik davranış arasında nedensel bir bağlantı kurmak bazen zor olsa da, hem araçsal değişkenler hem de deneysel yaklaşımlar finansal okuryazarlığın finansal karar vermeyi etkilemede önemli bir rol oynadığını ve nedenselliğin bilgiden davranışa doğru gittiğini ortaya koymuştur. Özellikle tüketici borcu ve borç yönetimi alanlarında finansal okuryazarlığa yapılan yatırım sonucunda elde edilen fayda yüksek getirilere işaret etmektedir **(**Lusardi ve Mitchell, 2014**).**

Finansal yöntem ve araçlar açısından giderek karmaşıklaşan bir dünyada insanların finansal performansını artırmanın alternatif bir yöntemi de, bilgiyi dışarıdan finansal danışmanlık yoluyla edinmektir. Ancak tüketiciler arasında bu eğilimin düşük olduğu görülmektedir. Finansal danışmanlık hizmetlerinin ülkemize göre çok gelişmiş ve yaygın olduğu ABD'de dahi, hanelerin yalnızca küçük bir bölümü mali danışmanlar, bankacılar veya bu tür diğer danışmanlık hizmetlerine başvurmakta ve çoğu hala gayri resmi tavsiye kaynaklarından edindiği bilgilere güvenmektedir. Profesyonel yatırım tavsiyesi kullanmaya istekli olabileceklerini belirtenlerin sadece üçte ikisi, muhtemelen sadece kendi fikirleri doğrultusundaki tavsiyeleri uygulayacaklarını belirtmektedir (Employee Benefit Research Institute, 2007). Bireyler finansal konularda bilgi edinmek amacıyla danışman tavsiyelerine başvurmaları durumunda dahi bu tavsiyelere göre hareket etmediklerinde, finansal tavsiyenin fazla bir etkisi olmayacaktır. Diğer taraftan bilgi

sahibi olma olasılığı en düşük olan grupların uygun tavsiye kaynaklarını belirleme ve ulaşmasında engellerle karşılaşma olasılıkları da yüksektir. Aslında Collins (2011) ve Finke (2013)'nin belirttiği gibi finansal okuryazarlık ve dışardan alınan finansal tavsiyeler ikame olmaktan çok birbirini tamamlayıcı unsurlardır.

Finansal okuryazarlık, finansal bir aktör olan insanın hayatının her alanında önemlidir. Finansal okuryazarlığa sahip olmak, müreffeh bir finansal hayata sahip olmanın temelidir. Bu toplumdaki herkes için geçerlidir, çünkü kişinin geliri ne kadar yüksek olursa olsun, uygun finansal yönetim olmadan paranın kullanım değerini artırmak ve belirlenen mali hedeflere ulaşmak zor olacaktır. Dolayısıyla para kullanımına ilişkin sağlıklı kararların nasıl alınacağını bilmek, günümüz dünyasında yaşı, geliri, eğitim düzeyi ne olursa olsun her birey için sahip olunması gereken temel bir beceridir (Yuesti, 2020). Finansal okuryazarlık, parayı ve finansmanı anlayabilmek ve bu bilgiyi etkili finansal kararlar almak için güvenle uygulayabilme sanatıdır. Finansal okuryazarlık, rasyonel kararlar alınması yolu ile nihayetinde finansal bireysel ve genel ekonomik refahı etkiler.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmalar; tam istihdamda olan ekonomilerde dahi daha az finansal bilgiye sahip olanların zaten finansal sıkıntıya düşme riski altında olduğunu ve bunun hem kısa hem de uzun vadede sonuçları olabileceğini göstermektedir (Lusardi vd., 2020).

Geleneksel ekonomi, bireylerin duygularının etkisinde klmadan, bilinçli, bilgili ve rasyonel bir şekilde davrandıklarını varsayar (Simon, 1978). Bu nedenle bireylerin kararlarının optimal düzeye yakın olduğu varsayılır. Geleneksel ekonomide finansal eğitime neredeyse hiç ihtiyaç yoktur. Ancak birçok ülkede hanehalkı sektörünün aşırı borçluluğu, finansal kararların optimize edilmediğini kanıtlamaktadır. Ekonomik ünite olarak hanehalklarının davranışsal yönü bu nedenle gözardı edilemez. Dolayısıyla, akılcı olmayan finansal kararların hanehalkı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisinin sınırlandırılabilmesi için finansal eğitim yoluyla karar alma sürecinin iyileştirilmesi gerekmektedir (Altman, 2012). Hatalı finansal kararlar sonucu insanlar finansal zorluklar yaşarlar. Sonuç olarak finansal eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekir, aksi takdirde, bu konu ele alınmazsa, bir bütün olarak ekonomi için sistemik bir soruna dönüşebilir. Beşeri sermayeye yatırım olarak eğitim politikalarının nedenlerinden biri de budur (Kim vd., 2013). Finansal eğitim maliyetli ve uzun vadeli bir yatırımdır, ancak gelecekte ekonomik büyüme ve finansal sistemin genel istikrarı açısından yüksek bir getirisinin olması beklenmektedir (Mitchell ve Lusardi, 2015).

Salgınlar her dönemde var olmakla birlikte sıklığı artmıştır. Covid-19

salgınından sonra yakın zamanda olmayacağının garantisini kimse veremez. Bu nedenle beklenmedik krizlere hazırlı olmak için bireylerin davranışlarında değişim yaratılmasının gerekliliği yanında finansal bilginin, eğitimin, okuryazarlığın artırılmasına yönelik eylemler gereklidir. "Asla iyi bir krizin boşa gitmesine izin verme" sözü sıklıkla kullanılır. Covid-19 krizi, yeni gerçekleri keşfetme yanında eski gerçekleri yeniden hatırlama ve anlama fırsatı sunduğu için gerçekten de boşa harcanmaması gereken bir süreç olarak değerlendirilebilir. Finansal veya ayni destek arayışı ve gerekliliği, daha önceki krizlere göre Cvid-19 gibi bir krizle başa çıkmanın önemli parçası olmuştur. Bir likidite krizini önlemek için rezerv oluşturan firmalar ve hanehalklarının yanı sıra sağlam bir refah devletinin önemi de ortaya çıkmıştır. "Nakit kraldır" kriz zamanlarında bankacılar arasındaki standart ifadedir. Ancak mevcut krizin gösterdiği bir şey de, finansal ve beşeri sermayenin sahip olunması en çok arzu edilen varlık olduğudur (Van Dalen ve Henkens, 2020).

Dünyda pek çok ülkede hanehalklarının beklenmedik olaylara karşı finansal açıdan hazırlıklı olmadığı görülmektedir. Dünya'nın pek çok yerinde Covid-19 döneminde uygulanan ekonomik destek önlemleri, işyeri kapanması, iş kaybı veya gelirde ciddi bir düşüşle karşılaşıldığında hanelere ekonomik yardım sağlamayı amaçlamıştır. Ancak, hanehalkı finansal kırılganlığının zaten önemli seviyelerde olduğu ülkelerde devlet yardımlarının miktarının az ve süresi kısa olacağından, yapısal yollarla finansal direnci ve esnekliği artıran politikaların önemi çok daha öne çıkmıştır (Demertzis, vd., 2020). Bu tür politikalar, finansal eğitim programlarını veya doğrudan hanehalkları arasında finansal dayanıklılığı teşvik etmeye yönelik çeşitli girişimleri içermektedir. Bireylerin doğru finans yönetimlerine yardımcı olmak ve finansal kırılganlığı önlemek, hem hane halkları hem de hükümet bütçeleri için daha iyi sonuçlar sağlayacağından, finansal eğitim ve okuryazarlık düzeyini yapısal olarak artırmayı amaçlayan dünya çapında uygulamaya konulan bu tür politikaların birçok örneği vardır. Çünkü, çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği gibi finansal okuryazarlığın finansal dayanıklılıkla, finansal başarıyla, finansal sağlıkla güçlü bir şekilde ilişkili olduğu açık bir şekilde ortaya konmuştur (Demertzis, vd., 2020).

Finansal eğitim programları, okullarda, işyerlerinde ve bazen nüfusun belirli alt gruplarını hedef alarak çeşitli ortamlarda yıllar içinde pek çok ülkede uygulanmıştır. Örneğin; ABD'deki bazı eyaletlerde lisede finansal eğitim zaman içinde farklı okullarda zorunlu kılınmış ve eğitimin etkinliği yapılan bilimsel testlerle de kanıtlanmıştır (Berhneim vd., 2001). Benzer şekilde, liselerdeki finansal eğitim, Brezilya ve İtalya dahil olmak üzere birçok ülkede yakın zamanda denenmiş, incelenmiş ve etkinliği ortaya konmuştur (Romagnoli ve Trifilidis 2012). Bazı ülkelerde (örn; ABD'de) büyük firmalar tarafından da eğitim programları başlatılmış ve eğitimin

etkinliği araştırmacılar tarafından incelenmiş ve onaylanmıştır (Bernheim ve Garrett, 2003; Clark ve D'Ambrosio, 2008). Bu nedenle tüm nüfusu kapsayacak şekilde, farklı toplumsal grupların ihtiyaç ve özelliklerini dikkate alarak finansal okuryazarlığın artırılması çalışmalarının ülkemizde de vedilikle ağırlık kazanması gerekmektedir.

Çünkü toplum olarak, bir sonraki krize daha iyi hazırlanmamız gerektiğini artık biliyoruz. Daha dirençli bir toplum inşa etmenin önemli bir adımı, finansal okuryazarlığı herkes için bir gerçeklik haline getirmektir. Finansal okuryazarlık programlarının içeriği, riski anlama ve yönetmenin yanı sıra finansal dayanıklılığı geliştirmeyi de içerecek şekilde çeşitlendirmelidir. Hükümetlerin doğrudan ekonomik yardımları bu krizin çözümünün önemli bir parçasıdır. Ancak bugünün ekonomisinde, bireylerden şimdi ve gelecekte finansal refahlarını etkileyen birçok mali karar almaları beklenmektedir. Finansal bilgi eksikliğine dayalı alınan rasyonel olmayan kararların bireylere ve topluma maliyetinin yüksekliği, toplumların finansal eğitime yatırım yapmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır **(**Lusardi vd., 2020**).**

Son yıllarda hanelerin küçüldüğü, geniş ailenin yerini çekirdek ailelerin aldığı görülmektedir. Bu değişimle birlikte sosyal destek mekanizması toplumun kendi dinamikleri anlamında zayıflamaktadır. Diğer yandan da nüfusun yaşlanması ve yaşam beklentisinin artmasıyla yaşlı bakımının önemli hale geleceği görülmektedir. Bu durumda hanelerin kendi tasarrufları daha da önemli hale gelmektedir. Bunun yanında tasarrufların bir amacı da hastalık, kaza, işsizlik gibi şoklara karşı bir güvence oluşturmasıdır. Bu tür şoklara karşı hanelerin devlet desteği olmadan kendi kendine yetebilecek durumda olması için tasarruf etmesi gerekmektedir. Türkiye geneline bakıldığında hanelerin bu tür bir tasarruf birikimi oluşturmakta yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu da toplum geneli için bir kırılganlık oluşturmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Covid-19 salgını tasarrufların beklenmedik olayların yarattığı şokların ve risklerin azaltılmasındaki önemini de çok açık bir şekilde ortaya koydu. Ancak ülkemiz gibi gelişmekte olan hatta gelişmiş ekonomilerde dahi tasarruf oranları son derece düşüktür ve çalışanlar arasında emeklilik dönemine ilişkin yetersiz tasarruf, çoğu gelişmiş ülkede çalışma hayatının yapısal bir unsurudur (OECD, 2014). Bu durumu düzeltmek için, toplumlar finansal okuryazarlığın artırılması yoluyla tasarrufların artırılması gibi politikalar benimseyebilecekleri gibi (Kaiser ve Menkhoff, 2017), bireysel emeklilik sisteminin zorunlu hale getirilmesi yoluyla tasarrufların artırılması veya hanehalklarını mali açıdan daha istikrarlı hale getirme yönünde çalışanların güdülenmesi ve bilgilendirilmesi gibi daha doğrudan bir yaklaşım da benimseyebilirler (Clark vd., 2012). Finansal kırılganlığın önemli olumsuz sonuçları olduğu gerçeğinden hareketle, devlet hane halklarının

acil durumları karşılamalarına destek sağlayacak tasarruflarını artırmasına yardımcı olacak politikalar geliştirebilir. Örneğin, belli bir tutara kadar tasarruftaki faiz ve temettüler vergiden muaf olabilir, yardım programlarındaki varlık limitleri önemli ölçüde artırılabilir, aile ve arkadaşlara borç vermeyi destekleyici politikalar geliştirilebilir, bankalar ve diğer finansal kurumlara acil durum hesapları açmaları için teşvikler oluşturulabilir. Finansal okuryazarlığı geliştirmek ve finansal eğitimi teşvik etmek, ihtiyati tasarruf eksikliğini gidermenin önemli bir başka bir yolu olabilir.

Araştırma sonuçları, pandemi döneminde bireylerin finansal durumlarını yönetmedeki zorluklarını ortaya koymaktadır. Kriz sırasında bilgi ve finansal tavsiye arayan kişiler için bir kaynak merkezi oluşturulması, çalkantılı zamanlarda bireylere yardım etmek için hükümet, kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından; bütçe oluşturma ve sürdürmelerine, tasarruflarını artırmalarına ve kriz öncesi tasarruf düzeylerine yeniden ulaşmalarına, kredi ve borçlarını yönetmelerine ve rasyonel finansal kararlar almalarına yardımcı olacak bilgilerin sunulması yararlı olacaktır. Bu konulardaki bilgi ve stratejiler, bu krizin ekonomik sonuçlarından bunalan ve yardım için nereye gideceklerini bilmeyen insanlara yardım ve bilgi sağlayabilir (Lusardi vd., 2020).

Türkiye'de hanehalkı finansal kırılganlığının nedenlerinin ve sonuçlarının anlaşılabilmesi amacıyla yapılacak akademik çalışmalara ihtiyaç vardır. Sadece finansal olarak kırılganlığı ortaya koymaya değil, aynı zamanda hanehalklarının nasıl kırılgan hale geldiklerini açıklayan faktörler üzerinde önemli ölçüde daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Diğer taraftan, merkez bankalarının, mali piyasa düzenleyicilerinin ve politika yapıcıların finansal istikrarı ve kırılganlığı sadece bankalar veya finansal sistem açısından değil, aynı zamanda hanehalkı açısından da değerlendirmesi yararlı olabilir. Bunu takip etmek için bir dizi gösterge geliştirilebilir. Bu, bir bütün olarak ekonomik sistemin istikrarını teşvik etmenin tamamlayıcı bir yolu olarak fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (Covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 7-21.

Agarwal, S., Driscoll, J. C., Gabaix, X., & Laibson, D. (2007). The age of reason: Financial decisions over the lifecycle. *NBER Working Paper Series,* No. 13191.

Akgül, A. (2018). Finansal Kırılganlık ve Türkiye Örneği. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Bilim Dalı.

Akhtaruzzaman, M. D., S. Boubaker, and A. Sensoy. 2020. Financial contagion during COVID-19 crisis. *Finance Research Letters,* 38: 101604.

Altman, M. (2012). Implications of behavioural economics for financial literacy and public policy. *The Journal of Socio-Economics,* 41:677–90.

Ali, M., Alam, N. & Rizvi, S.R. (2020). Coronavirus (COVID-19) – An epidemic or pandemic for financial markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance,* 27:100341.

Alon, T.M., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. & Tertilt, M., 2020. The Impact of COVID-19 on Gender Equality. *NBER Working Paper Series*, No:26947.

Anderson, J. (2020). COVID-19: The self-employed are hardest hit and least supported. *Bruegel Blog*, 8 April.

Apergis, N., & Apergis, E. (2020). Can the COVID-19 pandemic and oil prices drive the US Partisan conflict index. *Energy Research Letters*, 1 (1): 13144.

Arrondel, L., Debbich, M., & Savignac, F. (2012). Stockholding and financial literacy in the French population. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, *4*(2), 285-294.

Baldwin, R., & Weder di Mauro, B. (2020). *Economics in the Time of COVID-19*. CEPR Press, London.

Barrafrem, K., Västfjäll, D., & Tinghög, G. (2020). Financial well-being, COVID-19, and the financial better-than-average-effect. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, *28*, 100410.

Bartik, A. W., Bertrand, M., Lin, F., Rothstein, J., & Unrath, M. (2020). *Measuring the labor market at the onset of the COVID-19 crisis*. Brookings Papers on Economic Activity.

Bayar, A. A., Günçavdı, Ö., & Levent, H. (2020). COVID-19 salgınının türkiye'de gelir dağılımına etkisi ve mevcut politika seçenekleri. *ISTANPOL Politika Raporu*, 7: 1-23.

Bernanke, B. S. (2011). Statement of the Chairman of the Board of Governors of the Federal Reserve System at a Hearing conducted by the Subcommittee on Oversight of Government Management, the Federal Workforce, and

the District of Columbia of the Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, U.S. Senate, Washington, D.C. (April 12).

Bernheim, B. D., & Scholz, J. K. (1993). Private saving and public policy. *Tax Policy and the Economy*, 7:73-110.

Bernheim, B. D., Garrett, D. M., & Maki, D. M. (2001). Education and saving:: The long-term effects of high school financial curriculum mandates. *Journal of Public Economics*, 80(3), 435-465.

Bhutta, N., Blair, J., Dettling, L. J., & Moore, K. B. (2020). COVID-19, the CARES Act, and families' financial security. *Available at SSRN 3631903*.

Bitler, M., Hoynes, H. W., & Schanzenbach, D. W. (2020). The Social Safety Net in the Wake of COVID-19. *NBER Working Paper Series,* No:27796.

Brown, M., Grigsby, J., Van Der Klaauw, W., Wen, J., & Zafar, B. (2016). Financial education and the debt behavior of the young. *The Review of Financial Studies*, *29*(9), 2490-2522.

Brüggen, E. C., Hogreve, J., Holmlund, M., Kabadayi, S., & Löfgren, M. (2017). Financial well-being: A conceptualization and research agenda. *Journal of Business Research, 79,* 228–237.

Bucher-Koenen, T., & Ziegelmeyer, M. (2011). Who lost the most? Financial literacy, cognitive abilities, and the financial crisis. *MEA Working Paper,* No: 234.

Buheji M., da Costa Cunha K., Beka G., Mavri´c B., Leandro do Carmo de Souza Y., Souza da Costa Silva S., Hanafi M., Chetia Yein T. (2020) The extent of COVID-19 pandemic socio-economic impact on global poverty. A global integrative multidisciplinary review. *American Journal of Economics,* 4:213–224.

Bialowolski, P., Weziak-Bialowolska, D., & McNeely, E. (2021). The role of financial fragility and financial control for well-being. *Social Indicators Research*, 155: 1137–1157.

Campbell, J. (2006). Household Finance. *Journal of Finance* 61: 1553–1604.

Cannon, T. (2008). Reducing People's Vulnerability to Natural Hazards: Communities and Resilience. *United Nations University, London: World Institute for Development Economics Research, Research Paper,* No. 34, 1- 17.

Chen, H., & Volpe, R. P. (1998). An analysis of personal financial literacy among college students. *Financial Services Review*, 7(2), 107– 128.

Clark, R. L., Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2020). Financial Fragility during the COVID-19 Pandemic. *National Bureau of Economic Research,* No: w28207).

Clark, R. L., Morrill, M. S., & Allen, S. G. (2012). Effectiveness of employer-provided financial information: Hiring to retiring. *American Economic Review*, 102(3), 314–318.

Clark, R., & D'Ambrosio, M. (2008). Adjusting retirement goals and saving behavior: The role of financial education. In *overcoming the saving slump: how to ıncrease the effectiveness of financial education and saving programs*. Ed. A. Lusardi. Chicago: University of Chicago Press: 237-256.

Collins, J. M., & Gjertson, L. (2013). Emergency savings for low-income consumers. *Focus*, 30(1), 12-17.

Collins, J. M. (2011). Improving financial literacy: The role of nonprofit providers. ın *financial literacy: ımplications for retirement security and the financial marketplace.* Eds. O. S. Mitchell and A. Lusardi. Oxford: Oxford University Press: 268-187.

Corbet, S., C. Larkin, & B. Lucey. (2020). The contagion effects of the COVID-19 pandemic: Evidence from gold and cryptocurrencies. *Finance Research Letters* 35:101554.

Celik, B., Ozden, K., & Dane, S. (2020). The effects of COVID-19 pandemic outbreak on the household economy. *Journal of Research in Medical and Dental Science*, *8*(4), 51-56.

CRS Report (2020), https://www.everycrsreport.com/files/2020-09-04_R46270_bf85dd38bb4cf565d90c71406951ff9274991796.pdf, (30.09.2020).

Demertzis, M., Domínguez-Jiménez, M., & Lusardi, A. (2020). The financial fragility of European households in the time of COVID-19. *Policy Contribution*, 15.

Demir, O., & Esen, A. (2021). Covid 19'un yıkıcı ekonomik etkileri ve Türkiye ekonomisinde dönüşüm ihtiyacı. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 88-105.

Desai, H., & Forsberg, E. (2020). Multidimensional fragility in 2020. *OECD Development Co-Operation Working Paper, No: 79.*

Di Marco, M., Baker, M. L., Daszak, P., De Barro, P., Eskew, E. A., Godde, C. M., & Ferrier, S. (2020). Opinion: Sustainable development must account for pandemic risk. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(8), 3888-3892.

Disney, R., & Gathergood,J. (2012). Financial literacy and consumer credit portfolios. *Working Paper, University of Nottingham.*

Donnelly, G., Iyer, R., & Howell, R. T. (2012). The Big Five personality traits, material values, and fnancial well-being of self-described money managers. *Journal of Economic Psychology*, 33:1129–1142.

Employee Benefit Retirement Research Institute. (2007). Retirement Confidence Survey. http://www.ebri.org/surveys/rcs/

Engelhardt, G.V. & Eriksen, M.D. (2020). Housing-Related Financial Distress During the Pandemic. *Research Institute For Housing Amerıca Special Report.*

Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un ekonomik etkisinin ve pandemiyle mücadele sürecinde alınan ekonomik tedbirlerin değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, *5*(2), 211-236.

Finke, M.S. (2013). Financial advice: Does it make a difference? In: Mitchell, Smetters (eds) *The market for retirement financial advice*. Oxford University Press, Oxford

Friedman, Milton. (1957). *A Theory of the Consumption Function.* Princeton: Princeton University Press.

Fu, M., & Shen, H. (2020). COVID-19 and corporate performance in the energy industry. *Energy Research Letters*, 1 (1): 12967.

Gathergood, J., & Weber, J. (2017). Financial literacy, present bias and alternative mortgage products. *Journal of Banking & Finance*, 78: 58–83.

Gerardi, K., Goette, L., & Meier, S. (2013). Financial literacy and subprime mortgage delinquency: Evidence from a survey matched to administrative data. *Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper, No: 2010-10.*

Gerrard, B. (1996). Competing schools of thought in macroeconomics-an ever-emerging consensus. *Journal of Economic Studies*, 23 (1),53-69.

Gourinchas, P.O., Kalemli-Ozcan, S, Penciakova, V. & Sander, N. (2020). COVID-19 and SME failures. *NBER Working Paper Series,* No:27877.

Guillaumont, P. (2004) On the economic vulnerability of low income countries, in: L. Briguglio & E. J. Kisanga (Eds) *Economic vulnerability and resilience of small States*, pp. 54– 71 (Malta: Formatek Malta).

Gupta, R., Hasler, A., & Lusardi, A. (2018). Financial fragility in the US: Evidence and implications. *Global Financial Literacy Excellence Center.*

Gündüzalp, A.A., & Şener, A. (2020). Hanehalkı Borçlanma Düzeyinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10 (4), 691-708.

Hasler, A., Lusardi, A., & Oggero, N. (2018). Financial fragility in the US: Evidence and implications. *Global financial literacy excellencecCenter, The George Washington University School of Business: Washington, DC*.

Hasler, A. & A. Lusardi (2019). Financial fragility among middle-income households: evidence beyond asset building. *GFLEC Working Paper, No:* 2019-1.

Hilgert, M. A., Hogarth, J. M., & Beverly, S. G. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Federal Reserve. Bulletin*, 89:309322.

Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. Journal of Consumer Affairs, 44: 296–316.

Huston, S J. (2012). Financial literacy and the cost of borrowing. *International Journal of Consumer Studies* 36: 566–72

Jappelli, T., Pagano, M., & Di Maggio, M. (2008). Households' indebtedness and fnancial fragility. *Journal of Financial Management Markets and Institutions*, 1(1), 23–46.

Jaroszek, L., & Dick, C. D. (2014). Knowing what not to do: Financial literacy and consumer credit choices. *Discussion Paper, No: 13-027. Mannheim: Center for European Economic Research.*

Kaiser, T., & Menkhoff, L. (2017). Does financial education impact financial literacy and financial behavior, and if so, when? *The World Bank Economic Review*, 31(3), 611–630.

Kalkınma Bakanlığı (2018). Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023). *Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Yayın No: KB: 3026-ÖİK: 808

Kaplan, G., Violante, G. L., & Weidner, J. (2014). The wealthy hand-to-mouth. *Brookings Papers on Economic Activity*, 44(1), 77–153.

Kara, E. (2020). COVID-19 pandemisi: İşgücü üzerindeki etkileri ve istihdam tedbirleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 269-282.

Karakurt, B., Şentürk, S. H., & Ela, M. (2015). Makroekonomik kırılganlık: Türkiye ve Şangay Beşlisi karşılaştırması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 283-307.

Karpman, M., Zuckerman, S., Gonzalez, D., & Kenney, G. M. (2020). The COVID-19 pandemic is straining families' abilities to afford basic needs. *Washington, DC: Urban Institute*, 500.

Kim, H., Maurer, R. & Mitchell, O.S. (2013). Time is Money: Life Cycle Rational Inertia and Delegation of Investment Management. *NBER Working Paper Series,* No:19732.

Keynes, J. M. (1937). The general theory of employment. *Quarterly Journal of Economics,* 51(2), 209–223.

Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, *5*(1), 66-77.

Klapper, L. F., & Panos, G. A. (2011). Financial literacy and retirement planning: The Russian case. *Journal of Pension Economics and Finance*, 10(4), 599-618.

Kurowski, Ł. (2021). Household's overindebtedness during the COVID-19 crisis: The role of debt and financial literacy. *Risks*, 9(4), 62.

Lima C.K.T., Carvalho P.M.M., Lima I.A.A.S., Nunes J.V.A.O., Saraiva J.S., & De Souza R.I. (2020). The emotional impact of Coronavirus 2019-nCoV (new Coronavirus disease). *Psychiatry Research*, 287, 112915.

Lusardi, A., Hasler, A., & Yakoboski, P. J. (2020). Building up financial literacy and financial resilience. *Mind & Society*, 1-7.

Lusardi, A., & Tufano, P. (2015). Debt literacy, financial experiences, and overindebtedness. *Journal of Pension Economics & Finance*, 14(4), 332-368.

Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44.

Lusardi, A., & De Bassa Scheresberg, C. (2012). Financial literacy and high-cost borrowing in the United States. *Working Paper presented at the 2012 APPAM Fall Research Conference*.

Lusardi, A., &Mitchell, O.S. (2011). Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing. In *Financial Literacy: Implications for Retirement Security and the Financial Marketplace*. Eds. O. S. Mitchell and A. Lusardi. Oxford, Oxford University Press: 17-39.

Lusardi, A. (2011). Americans' financial capability. *NBER Working Paper Series,* No:17103.

Martin, A., Markhvida, M., Hallegatte, S., & Walsh, B. (2020). Socio-economic impacts of COVID-19 on household consumption and poverty. *Economics of disasters and climate change*, *4*(3), 453-479.

Mitchell, O. S., & Lusardi, A. (Eds.). (2011). *Financial literacy: Implications for retirement security and the financial marketplace*. Oxford University Press.

Mitchell, O. S., & Lusardi, A. (2015). Financial literacy and economic outcomes: Evidence and policy implications. *Journal of Retirement* 3: 107–14.

Modigliani, F., & Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. *Franco Modigliani*, 1(1), 388-436.

Moen, P., Pedtke, J.H. & Flood, S. (2020). Disparate Disruptions: Intersectional COVID- 19 Employment Effects By Age, Gender, Education, And Race/ Ethnicity. *Work, Aging and Retirement,* 6(4): 207-228.

Moore, D. L. (2003). Survey of financial literacy in washington state: Knowledge, behavior, attitudes, and experiences. *Technical Report n. 03-39. Pullman: Social and Economic Sciences Research Center*, Washington State University.

Morse, S. S.(1995). Factors in the emergence of infectious diseases. *Emerging Infectious Diseases Journal, 1:7-15.*

Muñoz-Murillo, M., Álvarez-Franco, P. B., & Restrepo-Tobón, D. A. (2020). The role of cognitive abilities on financial literacy: New experimental evidence. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 84: 101482.

Nakiboğlu, A., & Işık, S. (2020). Kovid-19 salgınının ekonomi üzerindeki etkileri: Türkiye'de işletme sahipleri üzerinde bir araştırma. *Turkish Studies*, *15*(4), 765-789.

Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, M. & Agha, R.(2020). The Socioeconomic Implications of the Coronavirus Pandemic (COVID-19). *A Review. International Journal of Surgery*, 78: 185-193.

Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2020). *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD). (2014). *Saving for retirement and the role of private pension provision in retirement readiness*. Paris, France: OECD.

Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD). (2005). *Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies*. Paris, France: OECD.

O'Neill, B. (2015). The greatest wealth is health: Relationships between health and fnancial behaviors. *Journal of Personal Finance*, 14(1), 38–48.

Prawitz, A. D., Garman, E. T., Sorhaindo, B., Neill, B. O., Kim, J., & Drentea, P. (2006). InCharge financial Distress/Financial Well-Being Scale: Development, administration, and score interpretation. *Financial Counseling and Planning, 17*(1), 34–50.

President's Advisory Committee on Financial Literacy (PACFL). 2008. *Annual Report to the President: Executive Summary.*

Previati, D., Ricci, O. & Stentella Lopes, F.S. (2020). La capacita' delle famiglie Italiane di assorbire lo shock pandemico: il ruolo dell'alfabetizzazione finanziaria, mimeo.

Romagnoli, A. & Trifilidis, M. (2012). Does financial education in school work? Evidence from Italy. *Bank of Italy Working Paper.*

Sabri, M. F., & Zakaria, N. F. (2015). The ınfluence of financial literacy, money attitude, financial strain and financial capability on young employees' financial well-being. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*, *23*(4), 827-848.

Schanzenbach, D., & Pitts, A. (2020). Estimates of food insecurity during the COVID-19 crisis: results from the COVID Impact Survey, week 1 (April 20–26, 2020). *Institute for Policy Research Rapid Research Report, May*, *13*.

Schneider, D., Tufano, P., & Lusardi, A. (2020). Household financial fragility during Covıd-19: Rising inequality and unemployment insurance benefit reductions.

Simon, H. A. (1978). Rationality as a process and as a product of thought. *American Economic Review*, 70: 1–16.

Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye ekonomisinde COVID-19'un sektörel etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *7*(6), 169-185.

Stepner, M., The Opportunity Insights Team. (2020). The economic impacts of COVID-19: Evidence from a new public database built using private sector data. *National Bureau of Economic Research,* No. w27431.

Stojkoski, V., Utkovski, Z., Jolakoski, P., Tevdovski, D., & Kocarev, L. (2020). The socio-economic determinants of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic. *arXiv preprint arXiv:2004.07947*.

Sumner, A., Hoy, C., & Ortiz-Juarez, E. (2020). *Estimates of the Impact of COVID-19 on Global Poverty* (pp. 800-809). United Nations University World Institute for Development Economics Research.

Şener, A., Yücel, S., Gündüzalp, A.A.. (2020). COVİD-19 sürecinde tüketicilerin finansal durum ve davranışlarına ilişkin bir değerlendirme. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities,* 5(7):62-81.

Tanne J.H., Hayasaki, E., Zastrow, M., Pulla, P., Smith P., & Rada A.G. (2020). Covid-19: how doctors and healthcare systems are tackling coronavirus worldwide. *BMJ*, 368: (m1090):1-5.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) (2020). Finansal Hesaplar Raporu. Veri Yönetimi ve İstatistik Genel Müdürlüğü 2020-I. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/98467cec-f80c-4e09-b52b-34b16de4a79d/Finansal+Hesaplar+Raporu_2020-IV.pdf?MOD=AJPERES

Van Dalen, H. P., & Henkens, K. (2020). The COVID-19 pandemic: Lessons for financially fragile and aging societies. *Work, Aging and Retirement*, 6(4), 229-232.

Van Rooij, M., Lusardi, A., & Alessie, R. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics*, 101(2), 449-472.

Voyvoda, E., & Yeldan, E. (2020). Salgın, Türkiye ekonomisi ve gerçekçi bir kamu politikası önerisi. https://sarkac.org/2020/06/salgin-turkiye-ekonomisi-vegercekci-bir-kamu-politikasi-onerisi/.

Ward, A. F., & Lynch, J. G. (2019). On a need-to-know basis: How the distribution of responsibility between couples shapes fnancial literacy and fnancial outcomes. *Journal of Consumer Research,* 45(5), 1013–1036.

Widyastuti, U., Suhud, U., & Sumiati, A. (2016). The impact of financial literacy on student teachers' saving intention and saving behaviour. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(6), 41-49.

Wiersma, J., R. Alessie, A. Kalwij, A. Lusardi & M. Van Rooij (2020). Skating on thin ice: new evidence on financial fragility. *Working Paper 670, De Nederlandsche Bank.*

World Bank (2020). Asia, E. (2020). Pacific in the time of COVID-19. *East Asia and Pacific economic update (World Bank, Washington, DC, 2020)*.

Xiao, J. J. (2016). Consumer financial capability and wellbeing. In *Handbook of consumer finance research* (pp. 3-17). Springer, Cham.

Yuesti, A., Ni, W. R., & Suryandari, N. N. A. (2020). Financial literacy in the COVID-19 pandemic: pressure conditions in Indonesia. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(1), 884-898.

Zhang, D., Hu, M., & Ji, Q. (2020). Financial market under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters*, 36: 101528.

Bölüm 8

MUHASEBE DENETİMİNDE VOSVIEWER HARİTALAMA TEKNİĞİ

Gülsün İŞSEVEROĞLU[1]

1 Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Mustafakemalpaşa MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ORCID ID:0000-0002-5942-1278

GİRİŞ

Denetim bilimi; muhasebe ve denetim kalitesinin kurumsal, teorik ve metodolojik olarak doğrulanmasıyla ilgili sorunların incelenmesine yönelik çalışmaları içermektedir. Denetimin içeriği ve ekonomik özü ile ilgili teorik vizyonlar ve muhakeme, işletmelerin faaliyetlerinin doğasında kendini gösterir (Safonova vd., (2020). Denetçilerin mesleki faaliyetlerinin düzenlenmesi, normatif düzenleme ile bağlantılıdır ve durum değerlendirmesinde yönetimin konularına nicel ve nitel olarak rehberlik eder (Antoniuk vd., 2020:124).Denetçinin denetime yönelik açıklamaları; denetlenen şirketin beyanlarını kanıtlamakta, finansal tablolarına ilişkin bilgilerin güvenilirliği artırmakta ve kredibilitesini sağlamaktadır (Taqi vd., 2021). Kalite ve uygunluk kriterlerini karşılayan bilgi, bilgi kullanıcıları tarafından etkin karar almanın anahtarıdır ve doğruluğu bu kararların doğruluğunu sağlar. Denetçilerin, finansal raporların ve diğer ekonomik bilgi türlerinin doğruluğunu sağlamadaki rolü, ekonomik kuruluşların itibarına katkıda bulunur.

Dünya genç yüzyıla; dijitalleşmenin zirveye tırmandığı, ekonomik küreselleşmenin sınır tanımadığı, bir o kadarda ekonomik kontrol yapısındaki kırılganlıkların getirdiği krizlerle girmiştir. Dijital bilgi çağına bağlı olarak küresel işletmelerin datalarındaki artış küresel skandalların yaşanmasını da tetiklemiştir.

Genç yüzyılın ilk çeyreği, 2001 ve 2008 mali krizlerinin yaşanmasına neden olan muhasebe skandalları ve şirket iflaslarının yıkıcı sonuçlarının izlendiği, denetim raporlarının güvenilirliğinin, hem düzenleyici hem de denetleyici kurumlar tarafından sorgulandığı yıllardır (Yanık ve Karataş, 2017: 2). Ekonominin küresel boyutta hakimiyet kazanmasıyla sermayenin serbest dolaşımı da üstsel bir hızla artmıştır. Uluslararası yatırımlardaki artışla birlikte yatırımcılar için eşanlı bilgi talebi muhasebe mesleğinin yeniden yapılandırılmasını tartışmaya açmıştır.

Denetim skandalları ve krizler, muhasebenin kamuya karşı sorumluluğu, Uluslararası Denetim Standartları çerçevesindeki gelişmeler, düzenleyici kurumların olduğu kadar akademisyenlerin de bilimsel araştırmalarına konu olmuştur. Denetim bilimine küresel bir perspektif kazandırılması, ödünsüz kurallarla saygınlığına yasal kimlik atfedilmesi bağlamında güncel araştırmalar, akademik çalışmalarda önemli yer bulmuştur. Bu süreçte literatüre yüzlerce çalışmayla katkıda bulunulmuştur.

Ülkelerin bilimsel göstergelerini oluşturan akademik yayın etkinliğinin boyutunu görmek ve değerlendirmek çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle denetim olgusu ve profesyonel denetimin hakimiyet kazanmasında öne çıkan skandallar dizisi genel hatlarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın araştırma bölümünde, özellikle denetim bili-

minin gelişim sürecinin yaşandığı 2000-2021 yılları arasında literatürde yayınlanan akademik yayınların bibliyometrik haritası çizilmiştir. Bu konsepte, sosyal bilimlerde saygın ve etki faktörü yüksek dergilere ait makalelerin tarandığı Web of Science ve Scopus veri tabanlarında bir bibliyometrik analiz yapılmıştır. Bir bibliyometrik yazılım olan VOSviewer (1.6.16) haritalama tekniğiyle üniversitelerin ve bağlı oldukları ülkelerin, denetim bilimine olan katkısı değerlendirilmiş, gelecekteki çalışmaların seyrine katkı sağlanmak amaçlanmıştır.

1. DENETİM ONTOLOJİSİ

Denetimin ilk uygulamaları, 2000 yıl önce Mısır, Yunan ve Roma'da, kamu fonlarının yetkililerce kontrol edilmesiyle başladığı ifade edilmektedir (Kavut ve Adiloğlu, 2016: 38). İlk defa 1289 yılında İngiltere'de toprak sahiplerinin kayıtlarının, bağımsız kişilerce denetlendiği tarihi kayıtlara düşmüştür. Birinci sanayi devrimi işletmelerin adım adım şirketlere dönüşüm serüvenini de başlatmıştır. Bu dönüşüm ve ilerleme sürecinde İngiltere'de 1844 yılında yürürlüğe giren "Şirketler Kanunu" ile, şirket sözleşmelerinde bir denetçinin bulunması zorunluluğu getirilmiştir (Başpınar, 2004: 44). Kanunu takiben 1870 yılında, on yıl sonra "Yeminli (sertifikalı) İngiliz ve Galler Muhasebeciler Enstitüsü (The Institute of Chatered Accountants in England and Wales)" adını alacak olan "İngiliz Muhasebeciler Derneği" mesleki birlik olarak kurulmuştur (Doğan ve Hilal, 2019:22).

Denetim mesleğinin doğduğu ülke olarak kabul edilen İngiltere'de Bank of England'ın Avrupa fonlarını çekme stratejisi, ABD'de "Wall Street Borsası"nın 300 milyar dolar gibi bir kayıp yaşadığı ve etkisini gelişmiş, gelişmemiş birçok ülkeye yaşattığı 1929 bunalımıyla sonuçlanmıştır. Krizin etkileri ABD'nin 1929 yılında 103 milyar dolar olan gayrisafi ulusal gelirinin 1930'larda 55 milyar dolara gerilemesine, 1935 yılında dünya ticaret hacminin 1928 yılının % 40'na kadar düşmesine, 1929'da 600, 1930'da 1.300, 1931 yılında ise 2.300 mali kuruluşun iflasını açıklamasına yol açmıştır. Yayılan bunalımın getirdiği güven krizi Güney ve Doğu Avrupa'yı etkisi altına alırken, kontrolsüz borçlanmayla gerçekleşen sermaye akışından Avusturya'nın en büyük bankası olan *Credit Anstalt'* da nasiplenmiştir (Selim, 2013).

ABD'de 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan sarsıntılar, 1934 yılından beri üzerinde durulan halka açık şirketlerin mali tablolarının muhasebe denetiminden geçmesi anlayışını egemen kılmış ve "Sermaye Piyasası Kanunu (Securities Exchange Act)" yürürlüğe girmiştir. Mali tabloların, bağımsız kamu muhasebecilerince incelenmesi amacıyla, 1936 yılında kısa adı AICPA olan "Amerikan Sertifikalı Muhasebeciler Enstitüsü (American Institute of Certified Public Accountants)" önderliğinde başlayan çalışmalar çerçevesinde, ilk kez 1947 yılında denetim kuruluşları ve meslek ör-

gütlerinin uyması gereken "Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları" yayınlanmıştır (Arens ve Loebbecke, 2000:13).

1977 yılına gelindiğinde, Almanya'nın Münih ilinde yapılan "11. Uluslararası Muhasebe Kongresi"n de alınan bir kararla, uluslararası bir kurum vasfına sahip "Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (International Federation of Accontants-IFAC)" 49 ülkeden 63 muhasebe örgütünün katılımıyla kurulmuştur. (Türkot, 2005: 7). 1978 yılında ise IFAC, üye ülkelerin meslek mensuplarının oluşturduğu "Uluslararası Denetim Uygulamaları Komitesi' ni (International Auditing Practices Committee-IAPC)" kurmuştur (Pekdemir, 2010: 123). 90'lı yıllar birçok ülke tarafından uygulanacak olan uluslararası denetim standartlarının yayınlandığı yıllardır. 1991 yılında Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu'na bağlı olarak çalışan ve 2002 yılında adı "Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (International Auditing and Assurance Standards Board-IAASB-)" olarak değişen "Uluslararası Denetim Uygulamaları Komitesi" tarafından denetim standartlarının ilki, 1994 yılında ise "Uluslararası Denetim Standartları (UDS)" seti yayınlanmıştır (Dönmez ve Ersoy, 2006: 73).

1997' de Tayland borsasında başlayan Asya krizi bölgesel bir sendrom haline dönüşmüştür. Uzak Doğuda Asya Kaplanları olarak bilinen ve birçok Doğu Asya ülkesi borsasının çöküşüyle yıkıcı sonuçlar doğuran kriz, dünyadaki ekonomik dengeleri sarsmıştır. Asya'da başlayan kriz dış ödemelerde çok güçlü olan Rusya gibi bazı ülkeleri bile moratoryum ilanına sürüklemiş dünyanın en büyük hedge fonu olan "Long Term Capital Management"ın batmasına neden olmuştur. Bir ülkede başlayan ve ardından hızla yapısal bağları olan bölge ülkelerine ve zincirleme olarak da farklı coğrafyalardaki ülkelere yayılan krizlerin yıkıcı sonuçlarının en önemli etkisi, yatırımcılar üzerinde olmuş sermayenin kendine güvenilir liman arayışları suiistimallere yatkın mecralar yaratmıştır.

Dünya ülkeleri 2001 yılında, yıllık cirosu 100 milyar doları aşan (Vinten, 2002:8) ve 30 ülkede yatırımları bulunan dünyanın en büyük Amerikan şirketlerinden enerji devi Enron'un iflasına tanıklık etmiştir. 1985 yılında kurulan şirket; Orta Doğu, Çin, Orta ve Güney Amerika, Afrika, Hindistan, Doğu Avrupa'da birçok enerji projelerine bağlı yatırımları gerçekleştirmiştir. Ancak farklı ülkeler, farklı siyasi ve ekonomik riskler, farklı hukuki düzenlemeler ve bütün bunlarla birlikte yaşanan rekabet, şirketin karlılığını olumsuz etkilemiştir. (Healy ve Palepu, 2003:4-9). Telekomünikasyon, e-ticaret, madencilik gibi sektörlerdeki küçük ortaklarını domine eden Enron, yatırım zararlarını bu şirketlere aktararak konsolide finansal tablolarını manipüle etmiş yatırımcılarını yanıltmıştır. Enron'un iflası ile başlayan süreçte, şirketin denetiminden sorumlu ve beş büyük denetim şirketinden biri olan Arthur Andersen, bilgileri gizlemekle denetim mesleğinin; güvenilirliğini, bağımsızlığını ve toplumsal saygınlığını tartışılır hale

getirmiştir. Arthur Andersen 52 milyon dolar aldığı denetim ve danışmanlık ücreti karşılığında, Enron'un 2000 yılında karlarını yüksek göstererek şirket yönetimine büyük çıkar sağlayan hisse fiyatlarının yükselmesine ses çıkarmaması ardından WorldCom'dan aldığı 12,4 milyon dolar danışmanlık ücreti karşılığında şirketin 9 milyar dolarlık hileli işlemlerini sorgulamaması 2002 yılında ABD toplumunda büyük infiale sebep olmuştur (Aysan, 2015: 21). Muhasebe kurallarını ihlal eden şirketin çöküşünün ABD ekonomisine maliyeti 64 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. 35 milyar dolar civarında olan üretim kaybıyla birlikte ABD'de 4.500 kişi dünyada 85.000 kişi işsiz kalmıştır (McMillan, 2004:944).

Yıllar sonra muhasebe ve denetim literatüründe dönüm noktasına neden olacak Arthur Andersen denetim şirketi, 89 yıllık ömründe dürüst bir denetim firması olarak birçok şirkete örnek olmuş ve büyük üne kavuşmuştur. Bu yolda hizmet vermek üzere 1913 yılında Chicago'da kurulan Arthur Andersen, denetim açıklamalarının halkın güvenini güçlendirdiğini bu nedenle raporların doğruluğunu ve güvenilirliğini korumak için denetçinin yargılarında ve davranışlarında bağımsızlığını koruyabilmesi adına bazı ilkeleri benimsemesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. İlkeli duruşu ve çalışmalarıyla dürüstlük abidesi olan şirket, yıllar içinde yönetim yapısında yaşanan değişimlerle ABD ekonomisinde skandallara neden olmuştur.

Denetim şirketinin, 1960'lı yıllardan beri denetlemekte olduğu bir çöp işleme şirketi olan "Waste Managment"ın, 1997'de uygunsuz kâr artırma yöntemlerini bilmekle birlikte denetim raporlarında açıklamaması yıkıcı sonuçları başlatmıştır. ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'nun (Securities and Exchange Commission - SEC) Arthur Andersen şirketine açtığı tazminat davalarına rağmen skandallar birbiri ardına devam etmiştir. Ev aletleri üreticisi "Sunbeam"ın karı yüksek göstererek hisse satışlarını artırma yönünde düzenlediği finansal raporlar, Arthur Andersen'ın denetiminden geçmiştir. Yine aynı yıllarda (1999) ABD ekonomisinde, kâr amacı gütmeyen bir "Arizona Babtist Kilisesi Vakfı" yöneticilerinin muhasebe hilesiyle vakıf fonunu batırmalarına rağmen, denetim şirketi görmezden gelerek bir kez daha görev ihlali yapmıştır. Denetim şirketi, ilaç toptancısı "HBO şirketi"nin 1998- 1999 yıllarına ait karını yüksek göstermek için satışlarını öne almasına sessiz kalmasıyla ve 1999'da "Boston Piliç" şirketinin hileli uygulamalarını açığa çıkarmamasıyla, mayınlı alanlarda yol almaya devam etmiştir. ABD'nin dev telekomünikasyon şirketlerinden "Qwest"in 1.16 milyar dolar hileli işlemlerine ve "Global Crossing"in hatalı muhasebe uygulamalarına göz yunması ve üstelik yüksek borçlarının gizlenmesi karşılığında sadece her iki şirketten toplam 20.3 milyon dolar denetim ücreti ve 4,5 milyon dolar danışmanlık ücreti almıştır. (Aysan, 2015:18-24).

Arthur Andersen, ABD yasalarında "Sarbanes-Oxley Yasası"'nın çıkarılmasına kadar giden süreçte, etkisi küresel boyuta ulaşan Enron, Worldcom, Tyco ve Xerox gibi şirketlerin denetim hilelerine göz yunmasıyla tarih sahnesinde silinmeyecek bir iz bırakmıştır. Bilgi kullanıcıların sarsılan güvenini yeniden tesis edebilmek amacıyla ABD'de 29 Temmuz 2002 tarihinde Sarbanes-Oxley Yasası çıkarılmıştır. Yatırımcıları korumak temeli üzerine inşa edilen yasanın en önemli maddeleri arasında; denetim bağımsızlığı, danışmanlık hizmetlerine izin verilmemesi, denetime getirilen rotasyon ve müşteri işletme ile denetçi arasında çıkar ilişkisinin olmaması yer almaktadır.

2000'li yıllarda Enron skandalıyla birlikte onlarca muhasebe skandalı yaşanmış olması denetimde dönüm noktası olmuştur. Dünyanın birçok ülkesinde denetime olan güvenin yeniden kazanılması, şeffaflık ve kalitenin arttırılması çerçevesinde gerçekleştirilen çabalar mesleğin yüceltilmesini perçinlemiştir. Ülkelerin muhasebe sistemlerini etkileyen çok farklı yapısal düzenlemelerle birlikte Sarbanes Oxley yasası başta ABD ile ticaret hacmi olan Avrupa Birliği (AB) ülkelerini etkisi altına almıştır. Ayrıca, payları borsada işlem gören diğer ülke şirketleri de, AB ve ABD ile bütünleşebilmek açısından mevzuatlarında gerekli değişiklikleri yapma gereksinimleri duymuşlardır.

Sarbanes-Oxley yasası ile, 1887 yılında kurulmuş olan "Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü'nün (The American Institute of Certified Public Accountants - AICPA)" kural ihlalleriyle örüntülü faaliyetlerine 2002 yılında, ABD Kamu Gözetimi Kurumu'nun (US Public Company Accounting Oversight Board -PCAOB) kurulması ile son verilmiştir (Rockness ve Rockness, 2005: 45).

Bu süreçte yatırımcıların denetim raporları ile ilgili beklentilerini karşılamak ortak bir raporlama dili oluşturmak üzere birçok kurum ve kuruluş çalışma yapmıştır. Bunlardan bazıları; Amerikan Muhasebeciler Enstitüsü'ne bağlı "Denetim Kalite Merkezi (Audit Quality Center - CAQ**)",** Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu'na bağlı "Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (International Audit and Assurance Standards Board)", "Uluslararası Sermaye Piyasası Kurulu Örgütü (International Organisation of Securities Commissions - IOSCO)" dür. (Doğan, 2017: 3).

Finansal raporlamanın kalitesine ve denetimin güvenilirliğine ulaşabilmek için karşılaştırılabilir ve şeffaf finansal raporlama ihtiyacı Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ile anlam bulmuştur. Finansal raporların UFRS're uygunluğunun makul bir güvenceyle teminat altına alınması noktasında ise Uluslararası Denetim Standartları (UDS) kilit rol üstlenmiştir. Küresel ekonomide bilgi akımını güçlendirerek ser-

mayenin yönünü bulmasında öncü olan denetim standartlarıyla çalışma usul ve esasları tanımlanmıştır. Bir anlamda muhasebe mesleğinin denetim boyutuna ilişkin ortak bir dil oluşturulmuştur. Tarihi gelişim sürecinde; Uluslararası Denetim Standartları'nın öngörülmesi, hazırlanması, ülkeler arasında uygulama birliğinin sağlanmasıyla ilgili yapılan düzenlemeler ile her ne kadar ortak dil yaratılmak istense de ülkelerin ekonomik düzeyi, meslek kuruluşlarının faaliyetleri, muhasebelerini etkileyen vergi yasalarındaki farklılıklar, kültürel yapı ve toplumun bilgi düzeyi gibi ülkeye özel durumlar denetim sürecini etkilemekte yerelde yaşanan krizlerin domino etkisi küresel bunalımlara da neden olabilmektedir.

Avrupa perspektifinden bakıldığında, Avrupa Birliği birlik ülkelerinde ve aday ülkelerde uygulanmak üzere muhasebe ve denetim alanında bir dizi direktif yayınlamıştır (Dewing ve Russell 2002:69). Uyulması yasal olarak zorunlu olmamakla birlikte (Gücenme 1998) denetimin gerekliliği için yayınlanan direktifler; şirketler için yıllık hesaplarla ilgili esasların düzenlemesini içeren 4.yönerge (78/660/EEC), konsolide finansal tabloların düzenlenmesini içeren 7. Yönerge (83/349/EEC), banka (86/635/EEC) ve sigorta şirketleri (91/674/EEC) hesaplarının düzenlemesini içeren yönergelerdir. Bu direktiflerden "*mali tabloların bağımsız denetiminden sorumlu kişilerin asgari yeterlilikleri"* çerçevesinde hazırlanan 8. Direktif'de (84/253/EEC), yasal denetim işlerini üstlenmeye hak kazanan kişilerin onaylanması için gerekli koşullar belirlemiştir. Ancak denetimin gerekliliklerı olan kamu gözetimi, disiplin sistemleri ve kalite güvence sistemleri gibi uygun bir denetim altyapısını sağlamaya yönelik kapsamlı bir kurallar dizisinin eksikliği ve üye devletler ile üçüncü ülkeler arasında özel bir düzenleyici otoriteden yoksun oluşu nedeniyle 84/253/EEC sayılı 8.Direktif, hukuki dayanağa kavuşturulması amacıyla yeniden düzenlenmiştir.

17 Mayıs 2006 tarihinde Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde (Official Journal of the European Union) 78/660/EEC ve 83/349/EEC sayılı direktifler ile konsey direktiflerini değiştiren, 84/253/EEC sayılı konsey direktifini yürürlükten kaldıran, yıllık hesapların ve konsolide hesapların yasal denetimleri hakkında "Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi (2006/43/EC)" yayınlanmıştır. 2000'li yıllarda yaşanan denetim skandallarının da önemli düzeyde tetiklemesiyle 12 bölüm olarak hazırlanan direktifin ana konusu yasal denetime ilişkin kuralları belirlemek olmuştur. Direktif yasal denetçiler için; mesleki etik, bağımsızlık, objektiflik (4. Bölüm) kriterlerinden daha açık bir şekilde bahsetmiştir. Denetim standartları ve denetim raporlaması (5.Bölüm), kalite güvence (6.Bölüm), kamu denetimi ve mevzuat düzenlemeleri (8.Bölüm), kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar için yasal denetimler (10.Bölüm) başlı başına ele alınmış ve mevcut AB mevzuatının denetim alanındaki uygulama kapsamı genişletilmiştir. Denetim uzmanları üzerinde sıkı bir kamu gözetimi benimseyerek dış kalite

güvencesi getirmiş, Avrupa bağlamında çeşitli gözetim organları arasında işbirliği teşvik edilmiştir.

2006/43/EC sayılı direktif birçok kazanımlar getirmekle birlikte "Avrupa Parlamentosu ve Konseyi" 16 Haziran 2014 tarihinde Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde yürürlüğe giren ve 16 Haziran 2016 tarihine kadar uyum sağlanması için birlik ülkelerine süre verilen yeni bir denetim reformu yayınlamıştır (2014/56/EU). Denetim kalitesinin güçlendirilmesi, şeffaflığın ve denetim gözetiminin artırılması, denetçilerin rolünün netleştirilmesi, getirilen yeni kurallar kapsamındadır. Yeni kurallar, denetim raporlarının daha ayrıntılı ve bilgilendirici olmasını ve çalışmaların güçlendirilmiş denetim komiteleri ile daha yakından izlenmesini gerektirmektedir. Bunlara ilave olarak denetim müşterilerine, vergi danışmanlığı ve finansal ve yatırım stratejisiyle bağlantılı hizmetler gibi denetim dışı hizmetlerin sağlanmasına ilişkin bir yasağı da içermektedir. Ayrıca denetim müşterisinden kazanılabilecek ücretlere bir üst sınır getirmektedir. Avrupa Birliği düzenlemelerinin temel amacı denetimin kalitesini sağlamak ve toplumsal saygınlığını artırmak olmuştur.

Denetim faaliyetlerinin geliştirilmesi, denetim hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi vb. sorunlar hakkında birçok teorik ve metodolojik araştırmanın varlığına rağmen, bugün genel olarak modern denetim teorisi sonucunun sınırlı bir liste olduğu kabul edilmelidir. Denetim kalitesine ilişkin kavramsal bir kavrayışın daha da geliştirilmesi gerekir. Denetim kurumunun düzgün işleyişi için temel bir ön koşul olan denetimin kalitesi, modern muhasebe ve finansal bilgilerin inşasının temeli olarak kabul edilir. Bu nedenle organik ilişkilerinden ötürü denetimin, muhasebe ve finansal bilgilerin kalitesini sağlamaya yönelik alanları belirlemesinde, incelenen kategorilerin özünü ve metodolojiklerini ortaya çıkarmasında kavramsal bir vizyon oluşturduğu kabul edilmelidir (Safonova vd., 2020).

2. ÇALIŞMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Çalışmanın amacı; uluslararası platformda önemli bir akademik veri sistemi olan "Web of Science" ve "Scopus" tabanında yayınlanan, *denetim bilimiyle* ilgili bilimsel çalışmaların gelişim evrim eğilimine küresel bir perspektiften bakmak ve öncü literatürü haritalamaktır.

Bu amaçla, "VOSviewer (version 1.6.16)" bilimsel haritalama yöntemi kullanılarak 2000-2021 yılları arasında *muhasebe denetiminin* bilimsel yayın trendi elde edilmiştir. "Muhasebe denetimi", "denetim standartları", "denetim ve etik" anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan tarama sonucu yayın trendi, ülkelerin ve kurumların katkı düzeyi, yazarların payları ve yayınların gücünü gösteren atıfların düzeyi çalışma kapsamında ele alınmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde önce web of science veri tabanında yayınlanan yayınlara ait bulgular görselleştirilmiş ve değerlendirilmiştir. Scopus veri tabanında yayınlanan yayınlara ait bulgular ve harita görselleri izleyen bölümde ele alınmıştır.

3.1. Wep of Science Veri Tabanında Yayınlanan Yayınların Bilimsel Haritalanması

Wep of Science veri tabanında yayınlanan akademik çalışmaların araştırma bulgularına yer verilen çalışmada bibliyografik eşleştirme (Bibliographic Coupling) verilerine dayalı haritalama yapılmıştır. Buna göre yayınların yıllara göre dağılımı, ülkelerde yapılan çalışmaların yoğunluğu, yayınların üniversitelere, yazarlara, kaynaklara ve dokümanlara dayalı bilimsel ağ haritası hazırlanmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

3.1.1.Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

1 Ocak 2000 - 30 Haziran 2021 yılları arasında konu kapsamında 63 ülkenin, 561 çalışmasına ulaşılmıştır. 2015 yılına kadar oldukça düşük seyreden yayın yüzdesi söz konusu yılda %9,5 seviyesine ulaşmıştır. En fazla çalışma %12 pay ile 2016 yılında yayınlanmıştır. 2017 yılında yayın yüzdesi ise %7,6 dır. Çalışmanın yapıldığı dönem 2021 yılının ilk altı ayını kapsadığından yayın payı (%1,3) doğal olarak oldukça düşük düzeydedir.

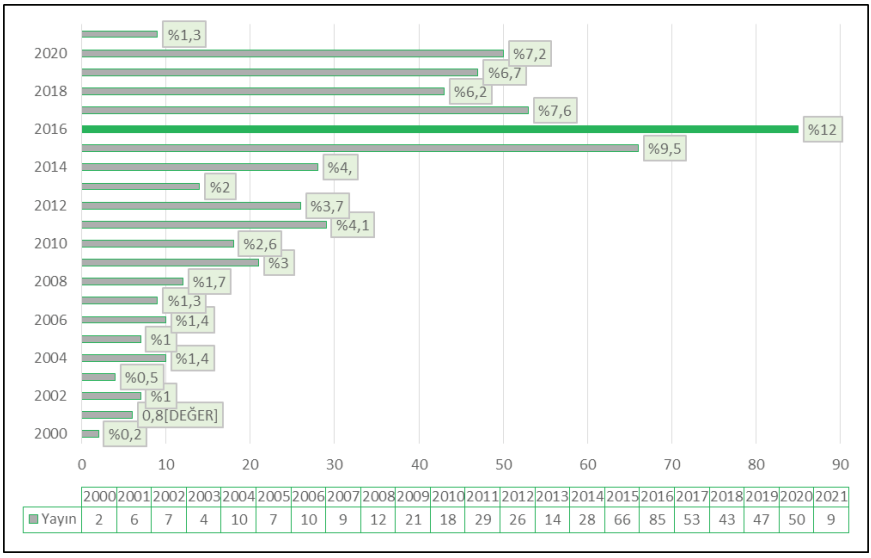

Şekil 1. Yayınların yıllara göre dağılımı

3.1.2.Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Muhasebe denetimi konusunda literatüre en fazla katkı sağlayan ülke 143 yayın %25 pay ile Amerika Birleşik Devleri (ABD) olmuştur (Tablo 1). ABD'yi Çin (%8), Avustralya (%6), İngiltere (%6) takip etmektedir. 20 ülkenin her biri tek bir yayın ile % 0,4'lük bir düzeyde katkı sağlarken Türkiye 11 yayın ile %2 paya sahiptir.

Tablo 1. Yayınların ülkelere göre dağılımı

Ülke	Yayın	Yüzde (%)	Ülke	Yayın	Yüzde (%)
ABD	143	25	Malezya	8	1
Çin	45	8	Güney Afrika	8	1
Avustralya	33	6	Endonezya	8	1
İngiltere	32	6	Fransa	6	1
Slovakya	32	6	Hollanda	6	1
Kanada	30	5	Suudi Arabistan	6	1
Romanya	19	3	Tayvan	6	1
Almanya	15	3	Güney Kore	5	1
Yeni Zelanda	12	2	Belçika	4	1
İspanya	12	2	Portekiz	4	1
Türkiye	11	2	Tunus	4	1
Brezilya	10	2	İran	4	1
İskoçya	10	2	Çek Cumhuriyeti	3	1
İtalya	10	2	Yunanistan	3	1
Ekvador	9	2	Polonya	3	1
Rusya	9	2	Bangladeş - Mısır-Finlandiya- Japonya-Nijerya-Norveç-Sırbistan-Singapur-İsviçre-Arap emirlikleri-Yemen	2	0,4
Ukrayna	9	2	Azerbaycan-Kolombiya-Hırvatistan-Küba-Ürdün-Lübnan-Libya-Lüksemburg-Pakistan-Katar-Slovenya-Tayland-Türkler ve caicolar-Uganda-Uruguay-Venezuela-Vietnam-Galler-Zambiya-İrlanda	1	0,4
Toplam				561	100

3.1.3. Yayınların Ülkelere (Countries) Göre Dağılımlarının Ağ Haritası

Muhasebe denetimi kapsamında yapılmış çalışmaların ülkelere göre dağılımının haritalanması amacıyla bir ülkeye ait doküman sayısının minimum değeri "5", minimum atıf sayısı eşik değeri "0" olarak belirlenmiştir. 63 ülkeden 25 ülkenin eşik değerleri karşıladığı analizde bağlantı gücü en

yüksek ülkeler arasında harita görseli oluşturulmuştur. 143 yayın ve %25 pay ile en fazla çalışmaya sahip olan ABD, haritada merkez konumda yer almaktadır. %8 pay ile Çin, % 6 pay ile Avustralya, İngiltere, Slovakya ve 11 yayın ve %2 payla Türkiye haritada görselleşmiştir.

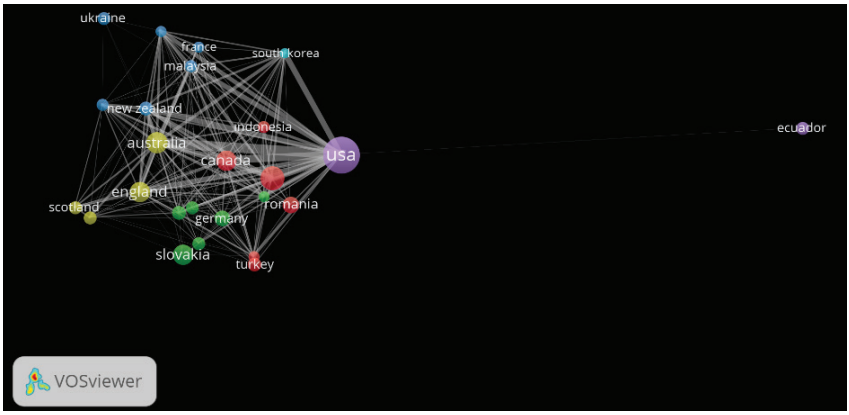

Konu kapsamında yapılan çalışmaların bir başka bakış açısıyla ülkelere göre dağılımının yoğunluk görseli aşağıda verilmiştir. Kırmızı renk yoğunluğuna hakim olan ABD yayınlarıyla literatüre en fazla katkısı olan ülke konumundadır. Diğer ülkelerin renk yoğunluğu hâkimiyetinin yayın gücüne göre azaldığı dikkat çekmektedir.

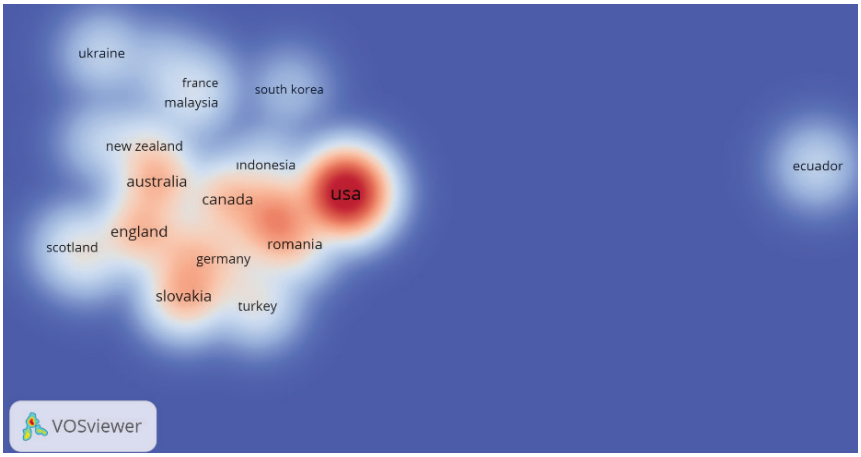

3.1.4. Yayınların Üniversitelere (Organizations) Göre Dağılımlarının Ağ Haritası

Bibliyografik eşleştirmeye (bibliographic-coupling) dayalı üniversiteler arası bağlantının yer aldığı haritada, minimum yayın sayısı “5” ve atıf

sayısı “0” olarak seçilmiştir. 564 üniversitenin olduğu veri havuzunda 17 üniversite eşik değerleri karşılamıştır. Haritada 26 yayını ile en büyük daireyi temsil eden ve en fazla yayına sahip olan üniversite Slovakya’da Econ *Bratislava Üniversitesi’*dir.

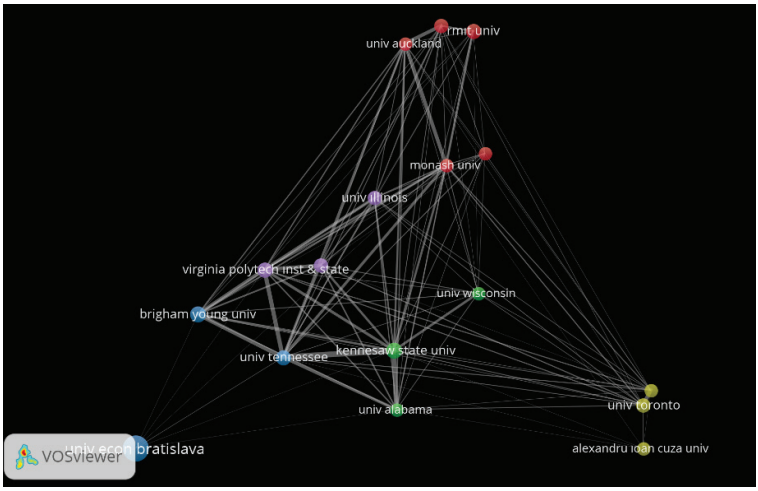

Yoğunluk görselinde de Slovakya’da *Econ Bratislava Üniversitesi’* en büyük daire ve en koyu renk hacmine sahiptir.

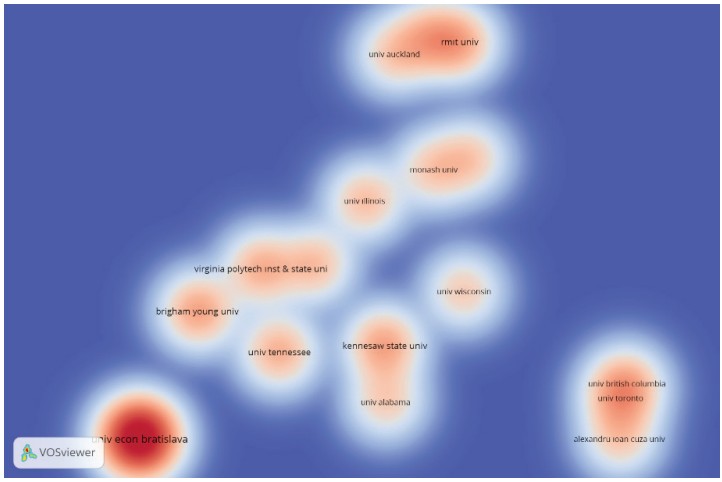

Yayınlarına en fazla atıf alan üniversitelerin sıralamasını görebilmek için Şekil 2, hazırlanmıştır. Tennessee Üniversitesi (ABD) 7 yayınına 298 atıf, Auckland Üniversitesi (New Zealand) 5 yayınına 271 atıf, Kennesaw State Üniversitesi (ABD) 8 yayınına 266 atıf almışlardır. 5 yayınına en az atıf alan üniversite ise Endonezya Üniversitesi’dir.

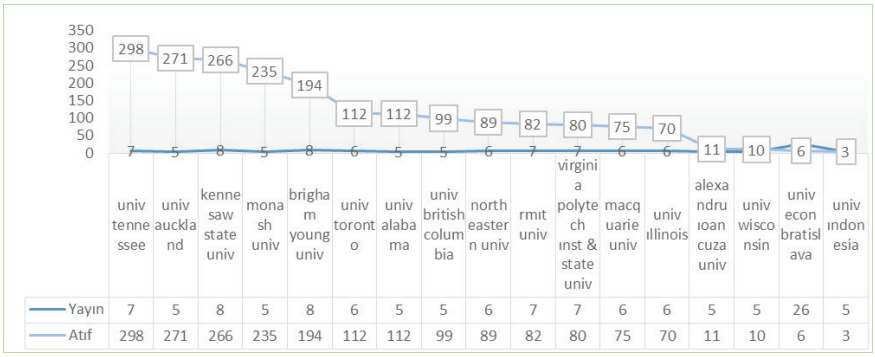

Şekil 2. Üniversitelerin yayın ve atıf sayıları

3.1.5. Yazarlara (Authors) Göre Ağ Haritası

Muhasebe denetimi konusunda yazarların ağ haritası oluşturulurken bir yazara ait minimum yayın eşiği "1" ve minimum alıntılanma eşiği "200" olarak belirlenmiştir. 1044 yazarın olduğu çalışmada 8 yazar eşik değerine sahiptir. Yayın sayısı az olmakla birlikte çok yüksek atıf alan yazarların olmasından dolayı, atıf sayısı 200 olarak alınmıştır. Srinivasan, S'nin yayın sayısı 1 olmakla birlikte 415 atıf ile en fazla bağlantı gücüne sahip yazardır. Hermanson, Dana R. 7 yayınına 262 atıf, 1 yayınlarına Krishnan, Gopal V. ve Visvanathan, Gnanakumar, 226 atıf, Naiker, Vic ve Navissi, Farshid 225 atıf almışlardır.

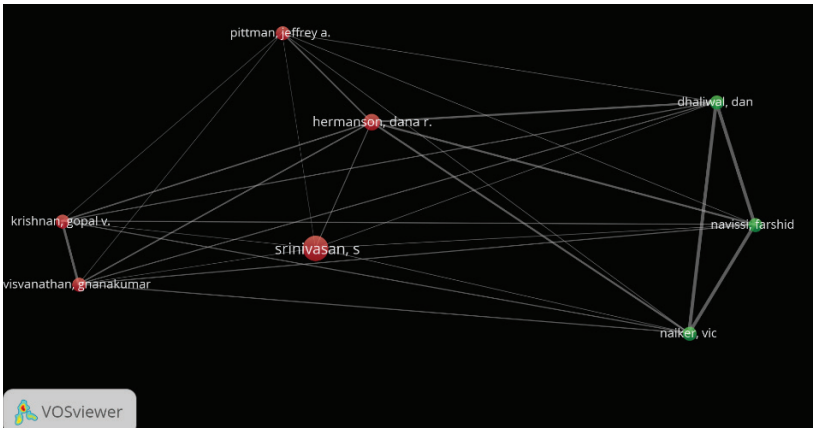

3.1.6. Kaynakların (Sources) Ağ Haritası

Konu kapsamında çalışmaların yayınlandığı 269 kaynağın ağ haritası aşağıda yer almaktadır.

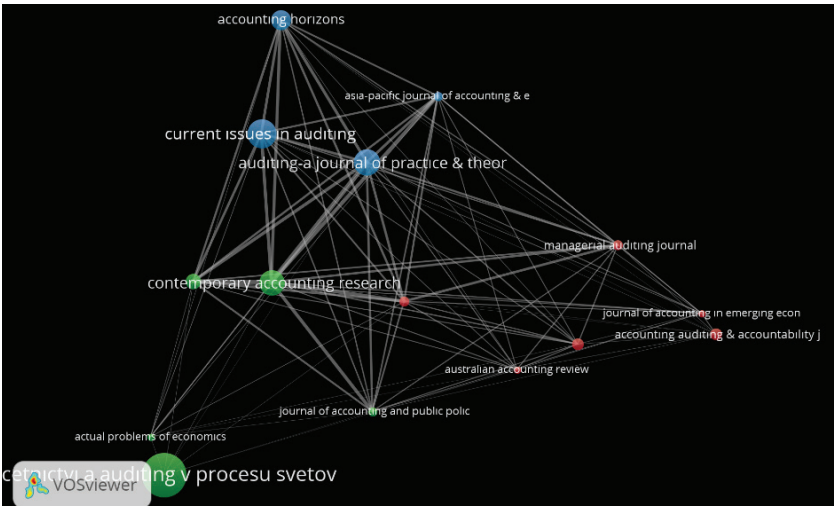

Kaynakların haritalanması amacıyla her bir kaynakta doküman sayısı olarak “5”, kaynaklardaki dokümanlara yapılan atıf eşik değeri olarak ”0” girilmiş ve 17 kaynak eşik değerleri karşılamıştır. 33 çalışmaya kaynaklık yapan “Ucetnıctvı a Audıtıng V Procesu Svetove Harmonızace” en büyük daireyi temsil ederek merkez konumda olmakla birlikte 14 atıf almıştır. Kaynaklarda yayınlanan çalışmalar ve aldıkları atıfları birlikte görebilmek ve değerlendirebilmek amacıyla Şekil 3 hazırlanmıştır. Buna göre “Contemporary Accountıng Research” kaynağı 18 yayınına 1021 atıf alarak diğer yayınları önemli ölçüde beslemiştir.

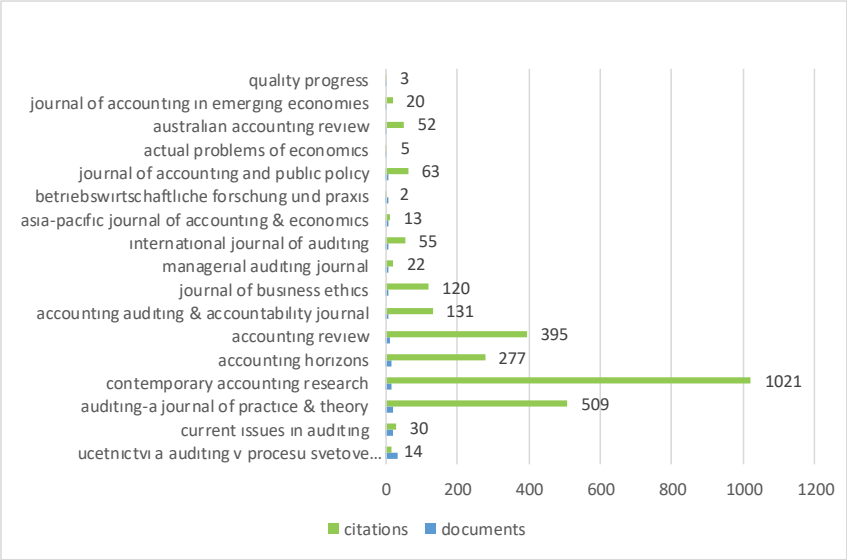

Şekil 3. Kaynakların doküman ve atıf sayıları

3.1.7.Dokümanların (Documents) Ağ Haritası

Dokümanların ağ haritası analizinde, bir dokümanın minimum alıntılanma sayısı "0" seçilmiştir. 561 dokümandan 515 doküman eşik değeri karşılamıştır. 415 atıf ile Srinivasan (2005), 226 atıf ile Krishnan (2008), 225 atıf ile Dhaliwal (2010), 175 atıf ile Gul (2003) ve 143 atıf ile Lennox (2010) toplam bağlantı gücü en yüksek dokümanlardır.

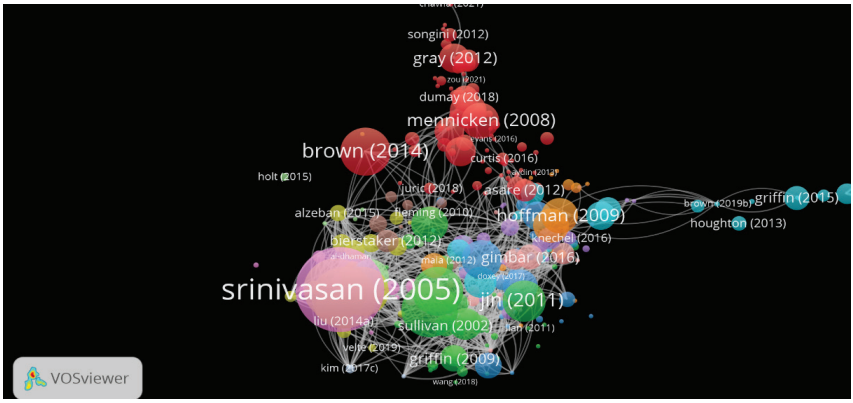

3.2. Scopus Veri Tabanında Yayınlanan Yayınların Bilimsel Haritalanması

Scopus veri tabanında yayınlanan akademik çalışmaların araştırma bulgularına yer verilen bu bölümde; yayınların yıllara göre dağılımı, ülkelerde yapılan çalışmaların yoğunluğu, ülkelerin ve yayınların atıf haritası ve atıf dağılımı analiz edilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Scopus veri tabanında yayınlanan akademik çalışmaların araştırma bulgularına yer verilen bu bölümde bibliyografik eşleştirme (Bibliographic Coupling) verilerine dayalı haritalama ile yayınların yıllara göre dağılımı, ülkelerde yapılan çalışmaların yoğunluğu analiz edilmiş yayınların; üniversitelere, yazarlara, kaynaklara ve dokümanlara dayalı bilimsel ağ haritası hazırlanmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

3.2.1.Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Scopus veri tabanında muhasebe denetimi ve denetim standartları konuları kapsamında yer alan yayınların 1 Ocak 2000- 30 Haziran 2021 yılları arasındaki dağılımlarını açıkça görebilmek amacıyla Şekil 4 düzenlenmiştir. 45 ülkenin 287 yayına ulaşılmıştır. 2020 yılı 36 yayın ve %15 pay ile en fazla çalışmanın yapıldığı yıldır. Çalışma sürecinde 2021 yılının ilk 6 ayında elde edilen yayın %9 pay ile 22 dir.

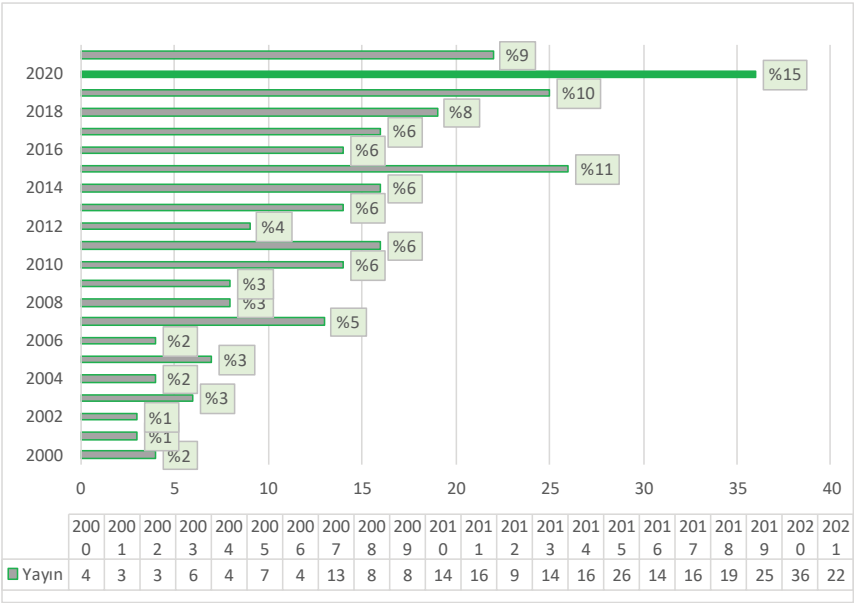

Şekil 4. Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

3.2.2.Yayınların Ülkelere Göre Dağılımları

Konu kapsamında ülkelerin yayın potansiyelini görebilmek amacıyla hazırlanan Tablo 2'de Muhasebe denetimi literatürüne en fazla katkı sağlayan ülke 75 yayın ve %26 pay ile ABD olmuştur. ABD'yi Birleşik Krallık (%8), Avustralya (%7), Çin (%6) izlemektedir. 2 çalışmayla Türkiye'nin katkısı oldukça düşük bir seviyededir.

Tablo 2. Yayınların ülkelere göre dağılımı

Ülke	Yayın	Yüzde %	Ülke	Yayın	Yüzde %
ABD	75	26	Rusya	6	2
Birleşik Krallık	22	8	Yeni Zelanda	5	2
Avustralya	21	7	Tayvan	5	2
Çin	18	6	Sudi Arabistan	4	1
Endonezya	20	7	Fransa	3	1
Kanada	19	7	Ürdün	3	1
Malaysia	13	5	Nijerya	3	1
Hong Kong	9	3	Romanya	3	1
Güney Kore	8	3	İran	3	1
Almanya	7	2	Çek Cumhuriyeti -Japan-Singapur-Türkiye-Yemen-Irak-İspanya-Güney Afrika	2	6
Ukranya	7	2	Bahreyn-Brezilyal-Mısır-Finlandiya-Kazakistan-Lübnan-Libya-Hollanda-Norveç-Pakistan-Filistin-Portekiz-Slovenya-İsveç-Tunus-Hindistan- İtalya	1	6
Toplam				287	100

3.2.3. Yayınların Ülkelere (Countries) Göre Dağılımlarının Ağ Haritası

Bilimsel yayınların ülkeler arasındaki bağlantı gücünün ağ haritası hazırlanırken bir ülkeye ait doküman sayısının minimum değeri "1", minimum atıf sayısı eşik değeri "0" olarak belirlenmiştir. 45 ülkenin olduğu analizde bağlantı gücü en yüksek ülkeler arasında harita görseli oluşturulmuştur. Harita görselinde en büyük daire üzerinde ABD konumlanmıştır. Dairelerin büyüklüğü ve birbirlerine yakınlığı en fazla etkileme gücüne sahip olan ülkeleri göstermektedir (Eck, ve Waltman, 2020). ABD hem yayın bakımından hem de diğer ülkelerin yayınlarına kaynaklık etme bakımından en büyük daire olarak haritada yerini almıştır. ABD ile yakın ilişkisi olan ülkeler örneğin; Güney Kore, Çin (yeşil daire), Singapur, Yeni Zelanda'dır. Çek Cumhuriyeti, Birleşik Krallık ve İtalya ile bağlantı gücü

olmakla birlikte diğer ülkelere göre çok daha zayıf olduğu görülmektedir.

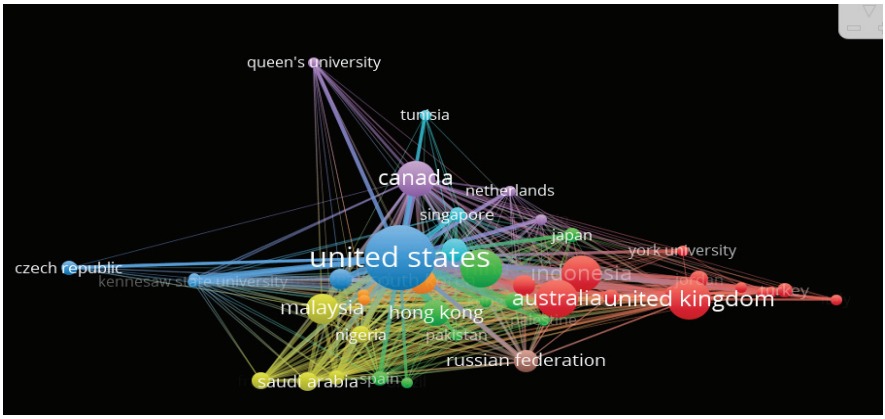

Türkiye merkezli çalışmalar ile diğer ülkeler arasında bağlantı gücünü görebilmek için hazırlanan aşağıdaki haritada; Türkiye ile Birleşik Krallık, Finlandiye ve Avustralya'nın daha yakın bir konumda olduğu izlenmektedir.

Ülkelerin muhasebe denetimi alanındaki yayınlarına ilişkin yoğunluk haritası aşağıda verilmiştir. Kırmızı renk yoğunluğu diğer ülke yayınlarına en fazla kaynaklık eden ülkeleri göstermektedir (Eck ve Waltman, 2020). ABD ve kırmızı küme içerisindeki ülkelerin, konu kapsamında birbirlerini etkiledikleri ve besledikleri izlenmektedir.

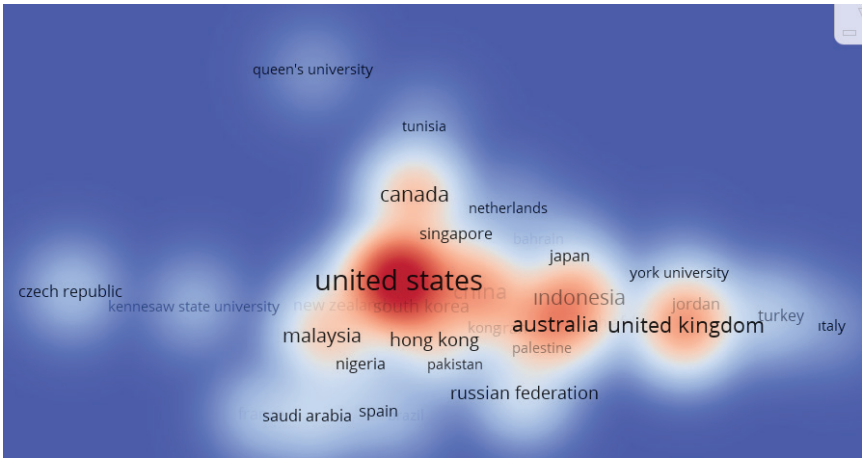

3.1.4. Yayınların Üniversitelere Göre Dağılımlarının Ağ Haritası

448 üniversitenin katkılarıyla hazırlanan 287 yayın için üniversiteler arasındaki bibliyografik eşleşmeyi gösteren ağ haritası aşağıda verilmiştir. Konu kapsamında üniversitelerin en fazla yayın sayısı 5'dir. Tüm üniversiteleri kapsayan ağ haritasında ilişki gücü seçilemeyecek kadar karmaşık çıktığından anlamlı bir analiz için eşik değerler belirlenmiştir. Bir üniversitenin minimum yayın sayısı "2" en fazla atıf eşiği "50" olarak seçildiğinde 10 üniversite eşik değerleri karşılamıştır. Aynı renk ağıyla bağlı olan üniversiteler konuyu birbirlerine yakın ele almışlardır.

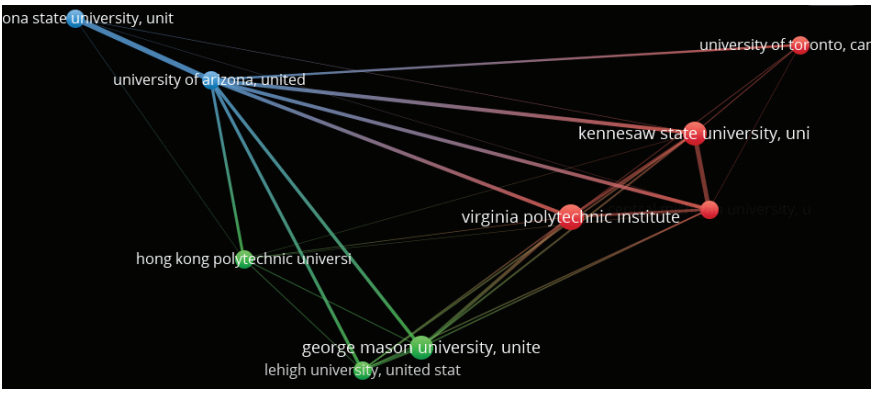

Ağ haritası verileriyle Şekil 5 hazırlanmıştır. "Virginia Polytechnic Institute and State Üniversitesi" (ABD) en fazla 5 yayını olan ve 96 atıf alan üniversitedir. 2 yayınlarına "Arizona Üniversitesi" (ABD) 268 atıf, "Hong Kong Polytechnic Üniversitesi" (Hong Kong) 247 atıf almışlardır.

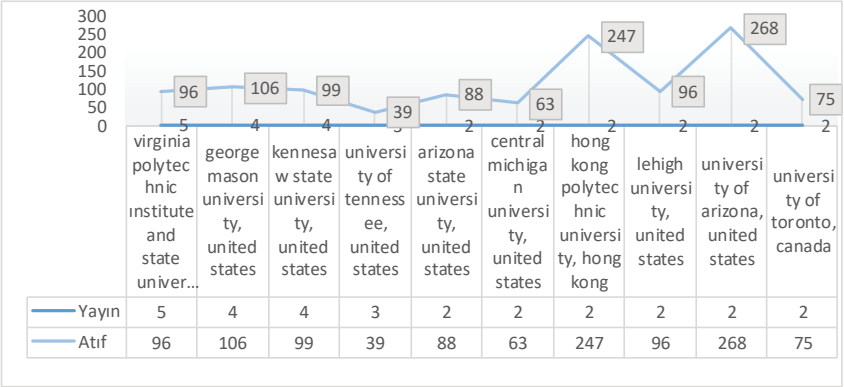

Şekil 5: Üniversitelerin Yayın ve Atıf Sayıları

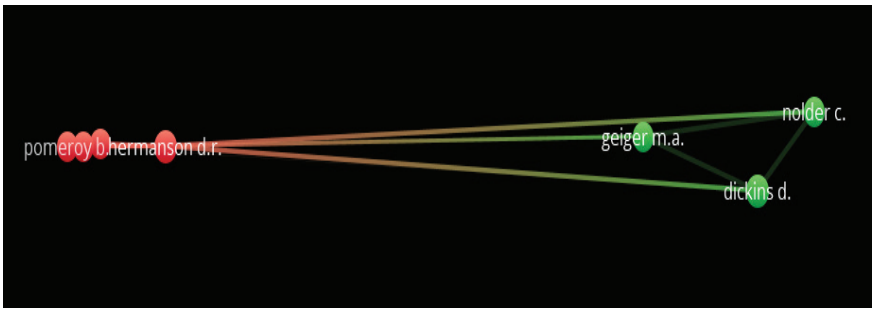

3.2.5. Yazarlara (Authors) Göre Ağ Haritası

Yazar merkezli ağ haritası oluşturulurken bir yazara ait en fazla yayın sayısı 5 olarak tespit edilmiştir. Bir yazara ait minimum yayın eşiği "4" ve minimum alıntılanma "0" olarak belirlenmiştir. Yazar sayısının 636 olduğu çalışmada7 yazar arasında güçlü bir bağlantı olduğu izlenmektedir. 5 yayınına 203 atıf yapılan yazar Hermanson ile 4 yayınına 34 atıf alan Lisic arasında güçlü bir etkilenme görülmektedir. Benzer şekilde 4 yayınına 39 atıf alan Geiger ile 5 yayınına 4 atıf alan Dickins ve 4 yayınına 2 atıf alan Nolder'ın yayınlarının ilişki gücü yüksektir. Hermanson'dan sonra 4 yayınına en fazla atıf (144) alan yazar Pomeroy B. 'dir.

3.2.6.Kaynakların (Sources) Ağ Haritası

Kaynaklar arasındaki bağlantı gücünün haritalanması amacıyla her bir kaynakta doküman sayısı eşik değeri "5" olarak seçilmiş ve 10 kaynak eşik değerleri karşılamıştır. 162 kaynaktan biri olan ve 21 çalışma ile en fazla yayın içeren kaynak "Current Issues in Auditing" en büyük daireyi temsil etmektedir.

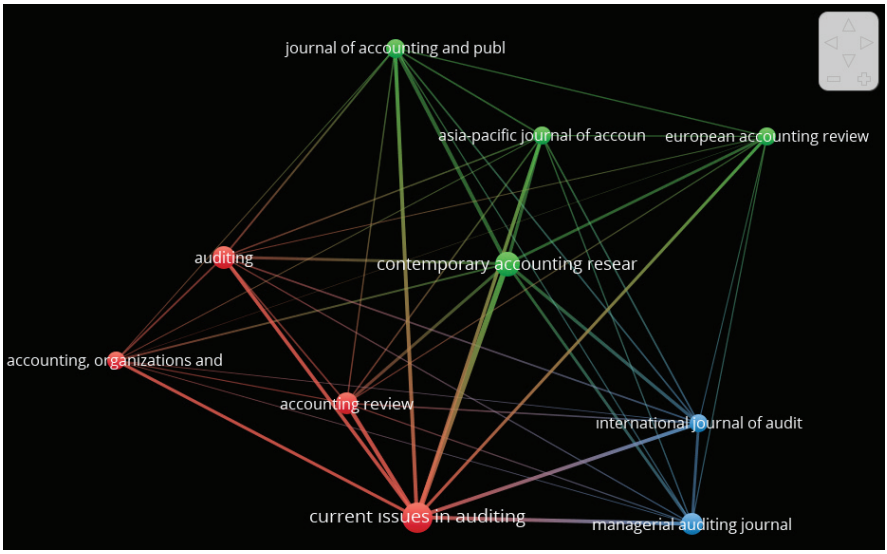

Kaynaklarda yayınlanan çalışmalar ve aldıkları atıfları birlikte görebilmek ve değerlendirebilmek amacıyla Şekil 6 hazırlanmıştır. Buna göre, "Contemporary Accountıng Research" kaynağı 12 yayınına 1103 atıf alarak diğer kaynaklardaki yayınları önemli ölçüde beslemektedir. 9 yayına 305 atıf alan "Accounting Review" kaynağı ikinci sırada yer alırken "Auditing" kaynağı 10 yayına yer vererek 271 atıf almıştır.

Şekil 6. Kaynakların doküman ve atıf sayıları

Yoğunluk görselinde kaynaklar arasındaki bağlantı gücü daha açık bir şekilde görülmektedir. Farklı kümelerin yer aldığı görselde her küme içindeki kaynaklar arasında bağlantı daha fazladır. "Current Issues in Auditing"

ile “Accounting Review” arasında güçlü konu bağlantısı varken örneğin; “Contemporary Accounting Research” kaynağı “Asia-Pacific Journal of Accounting and Economics” kaynağını beslediği dikkat çekmektedir.

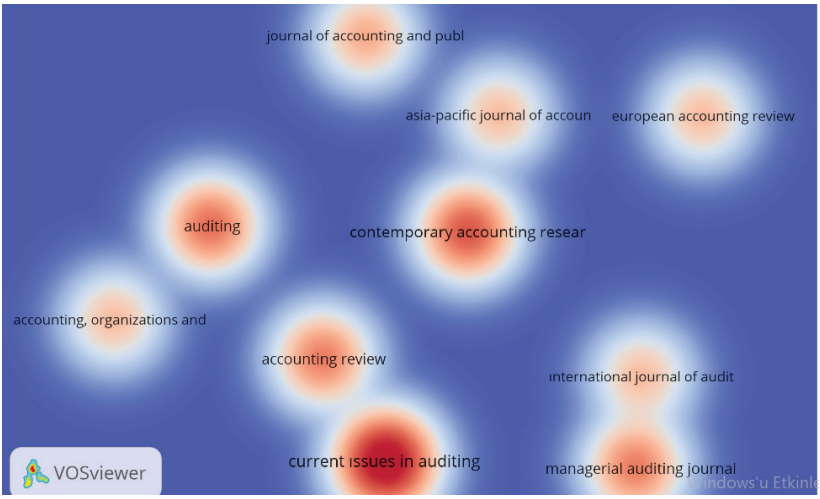

3.2.7.Dokümanların (Documents) Ağ Haritası

Dokümanların ağ haritası oluşumunda bir dokümanın minimum alıntılanma sayısı “0” seçilmiştir. 287 doküman içerisinde Srinivasan (2005) 443 atıf, Krishnan, G.V. (2008) 258 atıf, Dhaliwal D. (2010) 251 atıf, Gul F.A. (2003) 219 atıf, Lennox C. (2010) 152 atıf ile toplam bağlantı gücü en yüksek dokümanlardır.

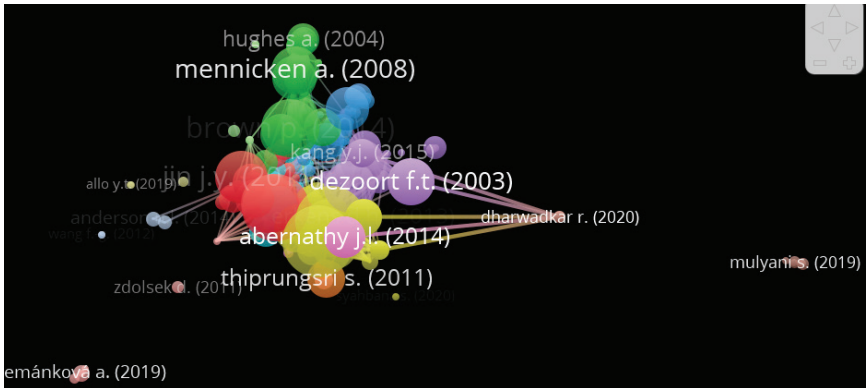

SONUÇ

2000 yılı ve sonrasında uluslararası boyutta düzenleyici otoriterlerin konu kapsamındaki çalışmaları, akademik arenada yeniden şekillenen denetim mesleğine ilgiyi de artırmıştır. Ekonomik küreselleşmeyle birlikte yaşanan skandallar ve beraberinde gelen krizler sonrasında uluslararası boyutta *denetim biliminin* sürdürülebilirliğine yönelik akademik yayınların yol haritasını değerlendirmek, ülke ve kurum konumunda entegre bir bakış oluşturabilmek yaklaşımıyla "VOSviewer (version 1.6.16)" bilimsel haritalama tekniği kullanılarak bir bibliyometrik analiz yapılmıştır. Sosyal bilimlerde akademik alanda etki faktörü yüksek dergileri kapsamasıyla önemli bir veri tabanı olan Web of Science ve Scopus kapsamında; 2000-2021 yılları arasında muhasebe denetiminin bilimsel yayın trendi elde edilmiştir.

Web of Science ve Scopus veri tabanında yayınlanan akademik çalışmaların araştırma bulgularına yer verilen çalışmada; yayınların yıllara göre dağılımı, ülkelerde yapılan çalışmaların yoğunluğu, ülkelerin ve yayınların atıf haritası ve atıf dağılımı analiz edilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

1 Ocak 2000- 30 Haziran 2021 yılları arasında konu kapsamında Web of Science'da 63 ülkenin, 561 çalışmasına ulaşılmıştır. 2015 yılına kadar oldukça düşük seyreden yayın yüzdesi söz konusu yılda %9,5 seviyesine ulaşmıştır. En fazla çalışma %12 pay ile 2016 yılında yayınlanmıştır. Literatüre en fazla katkı sağlayan ülke 143 yayın %25 pay ile ABD olmuştur. Türkiye 11 yayın ile %2 paya sahiptir. 564 üniversitenin yayınlarına ulaşıldığı çalışmada 26 yayını ile en fazla yayına sahip olan üniversite Slovakya'da *Bratislava Ekonomi Üniversitesi'*dir. Tennessee Üniversitesi - ABD ise yayınına 298 atıf alarak ilişki gücü en yüksek olarak yorumlanabilecek üniversite konumundadır. 1044 yazarın olduğu çalışmalarda, Srinivasan, S'nin yayın sayısı 1 olmakla birlikte 415 atıf ile en fazla bağlantı gücüne sahip yazardır. 269 kaynağın arasında "Contemporary Accountıng Research" kaynağı 18 yayınına 1.021 atıf alarak diğer yayınları önemli ölçüde beslemektedir. 561 doküman arasında Srinivasan (2005) 415 atıf ile bağlantı gücü en yüksek doküman olarak konumlanmıştır.

Scopus veri tabanında 45 ülkenin 287 yayına ulaşılmıştır. 2020 yılı 36 yayın ve %15 pay ile en fazla çalışmanın yapıldığı yıldır. Muhasebe denetimi literatürüne en fazla katkı sağlayan ülke 75 yayın ve %26 pay ile ABD olmuştur. 2 çalışmayla Türkiye'nin katkısı oldukça düşük bir seviyededir. 448 üniversitenin katkılarıyla hazırlanan 287 yayın için üniversiteler arasındaki analiz çalışmasında "Virginia Polytechnic Institute and State Üniversitesi- ABD" en fazla 5 yayını olan ve 96 atıf alan üniversitedir. Yazar sayısının 636 olduğu yayınlarda, 5 yayınına 203 atıf alan yazar Hermanson ile 4 yayınına 34 atıf alan Lisic arasında güçlü bir etkilenme

görülmektedir. “Contemporary Accountıng Research” kaynağı 12 yayınına 1103 atıf alarak diğer kaynaklardaki yayınları önemli ölçüde beslemektedir. 287 doküman içerisinde Srinivasan (2005) 443 atıf ile bağlantı gücü en yüksek doküman olarak izlenmiştir.

Küreselleşme sürecinin dinamik yapısıyla *muhasebe denetim bilimimim* gelişimine yönelik çalışmalar hız kesmeden devam edecektir. Bilginin elde edilmesi ve analiziyle *denetim biliminin* yayın haritasının çıkarıldığı çalışmada, geleceğe yönelik eğilimler hakkında akademisyenlere sistematik bir harita sunulmuştur.

KAYNAKLAR

Antoniuk, O., Kutsyk, P., Brodska, I., Kolesnikova, O., Struk, N. (2021), Instıtutıonalızatıon of Accountıng and Audıtıng Servıces In Ukraıne: Genesıs, Evaluatıon, Analysıs, *Independent Journal Of Management & Productıon (Ijm&P),*12 (3), Special Edition,123-137.

Arens, A., Loebbecke, J. A. (2000), *An Integrated Approach*, ABD: Prentice Hall.

Aysan, M. A. (2015), Arthur Andersen, Muhasebe Mesleği Amiral Gemisinin Öyküsü, G. Yücel, *Muhasebe Vak'aları,* (s.1-33), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Enstitüsü Yayını.

Aziz, D. (2017), Yeni Denetim Raporlaması, *Muhasebe ve Denetim Dünyası*, 2 (4), 1-20.

Başpınar, A. (2004), Türkiye'de ve Dünyada Denetim Standartlarının Oluşumuna Genel Bir Bakış, *Maliye Dergisi,* (146), 35-62.

Dewing, I.P., Russell, P. (2002), Regulation of Statutory Audit in the European Union: New Developments, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 10 (1), 68-78.

Doğan, B., Hilal, E. (2019), *Türkiye'de Muhasebe Denetimi*, Ankara: Iksad Yayınevi.

Dönmez, A., Ersoy, A. (2006), Bağımsız Denetim Firmaları Bakış Açısıyla Türkiye Bağımsız Denetim Sisteminin Değerlendirilmesi, *Bilig Kış Dergisi,* (36), 69- 91.

Eck, N. J. V., Waltman, L. (2020), *VOSviewer Manual, 17.04.2021 tarihinde,* https://www.vosviewer.com. adresinden alındı.

Gücenme, Ümit, (1998), *Uluslararası Muhasebe'de Teknik Sorunlar,* Bursa: Marmara Kitabevi.

Healy, P. M., Krishna, G. P, (2003), The Fall of Enron, *Journal of Economic Perspectives, Spring,* 17(2), 3-26.

Kavut, L., Adiloğlu, B. (2016), *Türkiye'de Bağımsız Denetimin Gelişimi: Dünden Bugüne, Seçmeler,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Enstitüsü.

McMillan, K. P. (2004), Trust and the Virtues : A Solution to the Accounting Scandals?, *Critical Perspectives on Accounting,* 15(2004), 943-953.

Pekdemir, R. (2010), Denetim ve Güvence Standartları; Gerçekler ve Beklentiler. *Mali Çözüm Dergisi,* (101), 117-126.

Rockness, H., Rockness, J. (2005), Legislated Ethics: From Enron to Sarbanes-Oxley, The Impact on Corporate America, *Journal of Business Ethics,* 57, 31-54.

Safonova, M. F., Ortskhanova, M. A., Berkaeva, A. K., Kutsegreeva, L.V., Misakov, V.S. *(2020), Features Of The Development Of A Mechanısm For*

Enhancıng The Instıtutıonal System Of Audıt Servıces In Order To Improve The Qualıty Of The Audıt Of Accountıng And Fınancıal Statements, TURISMO-ESTUDOS E PRATICAS, 5, 1.03.2021 tarihinde https-www-webofscience-com adresinden alındı.

Selim, Y. (2013), *Kara Perşembe: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Nasıl Başladı?* 22 Mayıs 2021 Tarihinde http://www.serenti.org/kara-persembe-1929-dunya-ekonomik-bunalimi-nasil-basladi/, adresinden alındı.

Taqi, M., Rahmawati, R., Bandi, B., Payamta, P., Rusydiana, A.S. (2021), Audit Quality Research: A Bibliometric Analysis, *Library Philosophy and Practice (e-journal), 5221,* https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/5221.

Türkot, M. (2005), Finansal Muhasebede Uluslararası Standartlar, *Yaklaşım Dergisi*, (148), 46-59.

Vinten, G. (2002), The Corporate Governance Lessons of Enron, *Corporate Governance*, 2(4), 4-9.

Yanık, S., Karataş, M.(2017), Denetim Raporlarının Geleceği: Yeni Düzenlemeler ve Ülke Uygulamaları, *Journal of Accounting & Finance*, (73), 1-26.

Bölüm 9

TURİZM BÖLGELERİNDE YABANCILARA YÖNELİK KONUT SATIŞI

Serdar CEYLAN[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Kastamonu http://orcid.org/0000-0002-9599-5586 E-posta: serdar_ceylan_51@hotmail.com

Giriş

Günümüz küresel dünyasında ulus devletlerin sınırlarının göreli öneminin azalması, artan insan haraketliliği kentleri ve ülkeleri homojenlikten uzaklaştırarak çokkültürlülüğe doğru itmektedir. İnsanların farklı ülkeler hakkında internet, televizyon ve sosyal medya üzerinden bilgiler edinmesi, ulaşımda yaşanan teknolojik gelişmeler ile erişilebilirliğin kolaylaşması insanların mekânsal hareketini artırmaktadır. İş toplantısı, ticaret, turizm ve eğitim gibi farklı motivasyonlara dünyada milyonlarca insan uluslararası seyahate katılmaktadır. Günümüzde insanlar doğup büyüdükleri ülkelerin dışında (sezonluk ya da devamlı olarak) yaşamlarını sürdürme yönünde bir eğilim göstermektedir. Gittikleri ülkelerde sezonluk ya da devamlı olarak ikamet eden farklı ülkelerin vatandaşları, göç ettikleri bu ülkelerde konut satın alma motivasyonu göstermektedir.

Türkiye'nin turizm bölgelerinde, ülkenin farklı bölgelerinden çalışmak için gelenler, o yörede yaşayan yerel halk ve farklı ülkelerden göç eden yabancılar ile kozmopolit bir yapı göstermektedir. Diğer bir deyişle, turizm bölgeleri son dönemlerde sosyo-mekânsal bir dönüşüm geçirerek çokkültürlü bir yapı oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, turizm bölgelerinde yabancılara yönelik konut satışını anlamaya çalışmak; ayrıca coğrafi bölgeler ve il bazında genel bir durum değerlendirmesi yapmaktır. Araştırma, ikincil veriler üzerinden yürütülmüş olup, kamu kurumlarından (Türkiye İstatistik Kurumu, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü) çeşitli istatiksel veriler elde edilmiştir. Yabancı uyruklulara yönelik konut satış verilerinin il bazında olması, ilçeler hakkında yorum yapmayı sınırlandıran bir faktör olmuştur. Araştırmada elde edilen tüm veriler, betimsel olarak analiz edilerek yorumlanmıştır. Konu ile ilgili ilgili çalışmalara ulaşılmış, Türkiye'de ikamet izni alan yabancıların Türkiye'den aldıkları taşınmaz sayıları üzerinden bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırma soruları: Turizm ve yabancı göçmenler arasında nasıl bir ilişki vardır? Küreselleşen dünyada kıyı turizmi, Türkiye turizm bölgelerinin çokuluslu bir mekâna dönüşmesini nasıl etkilemektedir?

Yabancılara Yönelik Mülk Satışı İle İlgili Çalışmalar

Türkiye'de yabancılara yönelik mülk satışı, son dönemlerde (2005-2021) bilimsel araştırmalara konu olmaktadır. Yabancıların Türkiye'den mülk edinimi üzerine yapılan çalışmalarda, olaya farklı perspektiflerden bakıldığı görülmektedir: Yabancılara konut satışının hukuki boyutları, sosyo-kültürel ve ekonomik etkiler ve durum değerlendirmesi.

- Türkiye'ye yabancı emekli göçü: Didim örneği (Turan ve Karakaya, 2005),

• Türkiye’de yabancı emekli göçü: Didim’in yeni sakinleri ve bölgeye ekonomik etkileri (Karakaya ve Turan, 2006),

• Kıyısal kentleşme ve uluslararası göçlerde yeni boyutlar: Muğla kıyılarının Avrupalı sakinleri (Kurtuluş ve Türkün, 2006),

• Yabancılara konut satışının uluslararası hukuksal durumları (Uzun ve Yomralıoğlu, 2007),

• Yabancıların ikinci konut talebinin fiziksel çevreye etkisi: Dalyan örneği (Bakırcı, 2007),

• Yabancı turistlerin konut-devre mülk satın almalarının yöre halkı üzerindeki sosyo-kültürel etkileri: Fethiye örneği (Öztürk vd., 2007),

• Sosyal ve ekonomik yönüyle Fethiye’de uluslararası yabancı göçü (Avcı vd., 2008),

• Yerleşik yabancıların Türk toplumuna entegrasyonu (USAK, 2008),

• Avrupa’da uluslararası emekli göçü ve yeni bir varış ülkesi olarak Türkiye: Muğla-Dalyan örneği (Özerim, 2008),

• Yabancı emekli yerleşiklerin yerelde kamusal hayata katılım istekliliği ve yerel halkla ilişkileri: Antalya için bir yaklaşım (Toprak, 2009),

• Fethiye'de mülk sahibi yerleşik yabancıların sosyo-kültürel ve ekonomik durumunu betimlemeye yönelik sosyolojik bir araştırma (Dirlik, 2009),

• Emlak piyasası aktörleri üzerinden yabancı gerçek kişilerin mülk edinimi sürecinin tartışılması (Erdoğanaras vd., 2010),

• Türkiye’de yaldızlı göç: İstanbul’da yaşayan Avrupa vatandaşları (Kurşunlugil, 2010),

• Türkiye’de yabancı gerçek kişilere mülk satışının niceliksel, niteliksel boyutları ve mekânsal etkileri üzerine bir değerlendirme (Tamer-Görer vd., 2010),

• Kültürel bütünleşme bağlamında Antalya'nın Finike ilçesine yerleşen turistlerin sosyolojik çözümlemesi (Sağır, 2011),

• Son yasal düzenlemelere göre yabancıların Türkiye’de gayrimenkul edinimi (Mat, 2012),

• Yerlileşen yabancılar: Güney Ege bölgesinde göç, yurttaşlık ve kimliğin dönüşümü (Tuna ve Özbek, 2012),

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak gayrimenkul sektörü ve İstanbul gayrimenkul piyasasının gelişimi (Kolutek, 2012),
- Türkiye'de yabancıların taşınmaz edinimi ve arazi yönetimi (Tanrıvermiş ve Apaydın, 2013),
- 6302 sayılı kanun hükümleri uyarınca yabancı gerçek kişilerin Türkiye'de taşınmaz edinimi (Yılmaz, 2013),
- Türkiye'de yabancıların taşınmaz ediniminin etkilerinin değerlendirilmesi (Ed: Tanrıvermiş ve Apaydın, 2013),
- Sahihlik arayışında Türkiye'ye Göç: Muğla-Gökova yöresine yerleşen Britanyalılar (Ertuğrul, 2013),
- Hayalet göç: yaşam kalitesi arayışında Türkiye kıyı yerleşmelerine yönelen Avrupalı emekliler (Tamer-Görer, 2014),
- Geçmişten günümüze Türkiye'de yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimi (Genç, 2014)
- Yabancıların Türkiye'de taşınmaz satışından elde ettikleri kazançların vergilendirilmesi (Demirli ve Ayyıldırım, 2016),
- Yabancıların konut talebinin Türkiye'deki bölgesel konut talebi üzerine etkisi: Mekânsal ekonometrik analiz (Kangallı-Uyar ve Kılıç, 2017),
- Yerleşik yabancıların Türkiye turizmine etkileri: Marmaris ilçesi örneği (Özgürel ve Avcıkurt, 2017),
- Yabancıların Türkiye'de taşınmaz ediniminin turizm sektörü üzerine etkisi (Candan ve Oktay, 2017),
- Yabancıların taşınmaz edinmesindeki gelişmeler ve Türkiye'deki son durum (Ertaş ve Öztürk, 2017),
- Türkiye'de yabancıların konut edinimi ile döviz kuru arasındaki ilişki: Eşbütünleşme analizi (2013-2019) (Süleymanlı, 2019),
- Yabancı gerçek kişilerin Türkiye'de taşınmaz edinimleri mülahazalar ve hukuki sorunlar (Batmaz, 2019),
- Türkiye'de yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimi (Şığva, 2019),
- Yabancıların gayrimenkul ediniminde tercihlerini etkileyen temel faktörlerin belirlenmesi (Eliküçük ve Polat, 2021),

Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren emekli ve yaşam biçimi göçmenlerin[1] hedef ülkeleri arasında yerini almıştır. Son zamanlarda Avrupalı ve

1 Bkz. Özgürel ve Avcıkurt, 2017.

Rus emekli ve yaşam biçimi göçmenlerin hedef destinasyonlarından birisi de Türkiye olmuştur. Emekli göçmenlerin bu yönelimlerinde, geçmişteki turistik deneyimleri ve Türkiye'ye daha önce yerleşmiş olan tanıdıklarının tavsiyeleri etkili olmaktadır. Ege ve Batı Akdeniz kıyıları, emekli ve yaşam biçimi göçmenlerinin beklentilerini karşılayacak potansiyellerden dolayı hedef yerleşim yerleri arasında üst sıralara çıkmaktadır (Özgürel ve Avcıkurt, 2017: 196). Özellikle son dönemlerde, farklı ülkelerde vatandaşlığı olmadığı halde, gittikleri ülkeye kalıcı bir şekilde yerleşen veya sürekli olmasa da uzun süreli kalış davranışı sergileyen turist davranışları ortaya çıkmıştır. Bu durum, literatürde "yerleşik yabancı[2]", "yerleşik turist" gibi yeni kavramları ortaya çıkarmıştır (Sağır, 2011). Bölgeye yerleşen yabancılar, süreç içerisinde kalıcı olarak yerleştiği ya da yılın büyük bir kısmını geçirdiği toplumda bir taraftan toplumsal yapı içerisinde değişikliğe neden olmakta, diğer taraftan da kaynak ülkeden taşıdığı toplumsal kodlar başta olmak üzere, sosyo-kültürel açıdan kendisi de değişikliğe uğramaktadır. Bu durum, fiziksel, sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan bölgede bir takım etkiler doğurabilmektedir (Dirlik, 2009; Özgürel ve Avcıkurt, 2017: 199-200). Nitekim konuya olumsuz bakan araştırmaların görüşleri dikkat çekicidir:

Coğrafi konumu, tarihi ve stratejik durumu nedeniyle Türkiye'nin toprakları üzerinde diğer devletlerin uzun zamandan beri çeşitli emellerinin sürmesi, yabancıların taşınmaz edinimine daha fazla dikkat edilmesini zorunlu kılmaktadır (Uzun ve Yavuz, 2003). Özellikle liberal bir bakışla yabancıların mülkiyet ediniminde tam serbestlik olan ülkeler ile Türkiye arasında benzerlik kurmak mümkün değildir. Çünkü her ülkenin jeostratejik, sosya-ekonomik, sosyo-kültürel ve coğrafi koşulları birbirinden çok farklıdır. Bu nedenlerle, Türkiye açısından yabancılara kısıtsız mülk satışı düşünülmemelidir. Aktif olmayan emlakçılık yaklaşımı ile yabancılar, sahip olduğu mülkünü genelde yabancıya satarak, yüksek oranda ekonomik kazanç sağlayabilmektedir. Ancak yabancıların edinimlerinden itibaren 4 yıl içinde satışa konu olan taşınmaz maldan elde ettikleri değer artış kazancı vergilendirilmemektedir. Böylece, yabancılar evlerini kayıt dışı olarak apart ya da otel odası biçiminde turistik amaçla kiralamaktadırlar. Yabancılar konut satın alarak hem vergisiz kazanç elde etmekte hem de otellere gidecek yabancı turistler bu konutlarda kalarak, hiçbir harcama yapmadan ülkelerine dönmektedirler. Sonuçta, turizm geliri elde edilen kıyılar, yabancılara mülk satışı ile kaybedildiğinden turizmden beklenen ekonomik kazanç da sağlanamamaktadır. Satılan bireyin değil, devletin toprağıdır. Yabancıların taşınmaz alımında, toprağa ekonomik yönden gelir getirici

2 Yerleşik yabancılar; daha önceleri Türkiye'de ikamet etmemiş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmadığı halde, hayatının belli bir döneminde Türkiye'ye yerleşen, Türkiye'de mal-mülk edinen veya uzun süreliğine konut kiralayan ve yılın en azından yarıdan fazlasını Türkiye'de geçiren kimselerdir (USAK, 2008; Özgürel ve Avcıkurt, 2017:196).

bir varlık olarak bakılmamalı; Yabancılara mülk satımı, ülkeye dışardan gelen yabancı sermaye yatırımı olarak değerlendirilmemelidir. Kıyı bölgelerinde kalan taşınmazların satışa konu olması, ülke insanlarının gelecekte o bölgelerden yararlanmasını olanaksız kılabilecektir (Uzun ve Yomralıoğlu, 2007: 3-4). Keskinok vd.'ye (2005) göre, yabancılar emekliliklerini Türkiye'de geçirmek için değil, yaygın olarak yatırım amaçlı mülk edinme ve kayıt dışı turizm faaliyetlerinde bulunma eğilimi göstermektedir. Bu durum, yerel halkın mülksüzleşmesine neden olmakta ve ülke ekonomisine zarar vermektedir. Yabancılara mülk satışları bu şekilde devam ederse, ülke vatandaşları turizm bölgelerini terk etmek zorunda kalabilecektir. Tek seferlik gelir için satılan taşınmazların bedeli, yabancılar tarafından, turizm yaparak sadece 4 yıl içerisinde geri kazanılabilecektir (Uzun ve Yomralıoğlu, 2007: 3-4).

Türkiye'de Yabancılara Konut Satışında Yasal Düzenlemeler

Son dönemlerde farklı ülke vatandaşlarının Türkiye'de konut satın almasındaki artışta, yasal düzenlemelerin etkisi büyüktür. Diğer bir ifadeyle, son dönemdeki yasal düzenlemeler yabancılara yönelik konut satışını kolaylaştırmaktadır. Nitekim yabancılara ikamet izni verilmesinde ve yabancılara yönelik konut satışındaki kolaylıklar, Türkiye'nin ekonomisine önemli bir döviz girdisi sağlayacak (petrol, doğalgaz vb.) ihraç kaleminin olmamasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik bakımından gelişmekte olan Türkiye'nin sık sık cari açık vermesi, ülke döviz rezervlerinin sürekli azalması, yabancı sermaye bulmada ve bu sermayeyi ülkeye çekmekte sürekli sınırlılıklarla karşılaşılması, Türkiye'yi ekonomik istikrar ve döviz arayışında sürekli farklı arayışlar içerisine itmektedir. İstikrarsız Türkiye ekonomisinde, yabancılara yönelik konut satışı, ülkeye bir döviz girdisi ve ülke ekonomisine adeta bir "can simidi" olarak görülmektedir.

Türkiye'de yabancıların taşınmaz edinimi, Tapu Kanunu'nun 35. Maddesi ile düzenlenmiştir. 1934 yılında çıkarılan bu kanunun 1980-2012 yılları arasındaki değişiklikleri, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (Genç, 2014: 88). Diğer bir deyişle, 2000'li yıllarda liberal bakış açısının egemen olduğu düzenlemeler, özellikle Anayasa Mahkemesi'nin ısrarlı muhafazakâr tutumuna maruz kalmış ve çıkarılan yasaların defalarca iptaliyle sonuçlanmıştır (Yılmaz, 2013: 1096). Son olarak 03.05.2012 tarihinde 2644 Sayılı Tapu Kanunu'nun 35. Maddesi'nde 6302 Sayılı Kanun ile yapılan değişiklik, yabancıların Türkiye'de taşınmaz edinimini radikal bir biçimde değiştirmiştir (Candan ve Oktay, 2017: 640-641). 2644 Sayılı Tapu Kanunu'nun 35. Maddesi'ndeki bu değişiklik ile yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimine ilişkin "karşılıklılık (mütekabiliyet)" şartı kaldırılarak (Yılmaz, 2013: 1123), yabancı gerçek kişilerin "kanuni sınırlayıcı hükümlere" uyulmak kaydıyla Türkiye'de nitelik bakımından her türlü taşınmaz edinebilmelerine olanak sağlanmıştır (Demirli ve Ayyıl-

dırım, 2016: 197).

Son yıllarda Türkiye'nin özellikle Akdeniz ve Ege kıyıları, Kuzey ve Orta Avrupa'nın ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu doğrultuda yabancıların mülk edinebilmelerini kolaylaştırmak için yasal düzenlemeler yapılmıştır (Öztürk vd., 2007; Kozak ve Duman, 2011: 228). Türkiye'de 2012 yılı itibariyle, yabancıların Türkiye'de gayrimenkul edinimleri önündeki sınırlamalar azaltılmış; bu durum Türkiye'de yabancılara yapılan konut satışını önemli ölçüde artırmıştır (Ertem ve Yılmaz, 2014: 16). Diğer bir ifadeyle, 2012 yılında Türkiye'de 6302 ve 2644 Sayılı Tapu ve Kadastro Kanunu'nda yapılan değişiklikler sonucunda, yabancıların Türkiye'de taşınmaz edinmeleri kolaylaştırılmıştır (Yılmaz, 2013: 1117-1124). Nitekim son yıllarda uluslararası nitelikte ticari bir gayrimenkul piyasasının gelişmesi (Kolutek, 2012: 133), yabancılara yapılan konut ve arsa satışlarını artıran önemli bir faktör olmaktadır. Yapılan bu düzenlemelerin ekonomik gerekçelerle, özellikle turist/konaklanan gün sayısının ve doğrudan yatırım miktarının artırılması amacıyla gerçekleştirildiği söylenebilir (Demirli ve Ayyıldırım, 2016: 196).

Türkiye'den 250 bin dolarlık gayrimenkul alan yabancılara (ailesi dâhil) 6 ay içinde vatandaşlık hakkı verilmesine yönelik düzenlemeler, yabancıların Türkiye'den konut satın almasını artırmaktadır. Ayrıca, yabancıların Türkiye'den 650 bin Türk Lirası ve üzerinde konut satın alması durumunda, ilk başvuruda kendisine ve ailesine 3 yıl oturma izni alabilmesi, satın aldığı konut üzerinden Türkiye'de kesintisiz 5 yıl ikamet etmesi durumunda ise Türk vatandaşlığına başvuru hakkının oluşması gibi düzenlemeler söz konusudur (Ata Kurumsal Danışmanlık, 2021). Diğer bir ifadeyle, 5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ile yabancı yatırımcıların istisnai olarak Türk vatandaşlığını kazanmalarına olanak sağlanmıştır. En az 250 bin dolar veya karşılığı Türk Lirası tutarında taşınmaz satın alınması durumunda, tapu kaydına da 3 yıl satılmaması şerhi koyulması söz konusu olmuş, bu şartları kabul eden yabancılara "Türk vatandaşlığı için başvurabilir" hükmü getirilmiştir. Nitekim son 3 yılda (2018-2020) toplam 1 milyar 880 milyon 500 bin dolarlık yatırımla 7312 yabancı, Türk vatandaşlığı elde etmiştir (Milliyet, 2020; Independent Türkçe, 2021).

İkamet İzni Alarak Türkiye'de Bulunan Yabancılar

İkamet izni ile Türkiye'de bulunan yabancılara dair istatistiksel veriler 2005 yılına kadar gitmektedir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere, Türkiye'de 2005 yılında yaklaşık 179 bin yabancının ikamet izni aldığı, yıllar arasında bariz dalgalanmalar olsa da bu sayının 2019 yılında 1 milyonun üzerine çıktığı görülmektedir. İkamet izni ile Türkiye'de bulunan yabancı sayısının, güncellenen son istatistiksel verilere göre, 1.167.863 kişi olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. İkamet İzni İle Türkiye'de Bulunan Yabancıların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	İkamet İzni Alan	Yıl	İkamet İzni Alan
2005	178.964	2014	379.804
2006	200.058	2015	422.895
2007	225.208	2016	461.217
2008	174.926	2017	593.151
2009	163.326	2018	856.470
2010	182.301	2019	1.101.030
2011	234.268	2020	886.653
2012	321.548	2021*	1.167.863
2013	313.692		

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021. (*Temmuz 2021).

İkamet izni ile 2021 yılında Türkiye'de bulunan 1.167.863 yabancının illere göre dağılımına bakıldığında, yabancıların yaklaşık %52'sinin İstanbul'da, yaklaşık %10'unun Antalya'da ve yaklaşık %9'unun Ankara'da ikamet ettiği görülmektedir (Tablo 2). Yabancı ikamet sayısı bakımından İstanbul'dan sonra 2. sırada turizm bölgesi olan Antalya'nın gelmesi dikkat çekicidir.

Tablo 2. İkamet İzni İle Türkiye'de Bulunan Yabancıların İllere Göre Dağılımı (2021)*

Sıra	İller	Yabancı	Sıra	İller	Yabancı	Sıra	İller	Yabancı
1	İstanbul	604.231	28	Kütahya	3.303	55	Rize	1.112
2	Antalya	116.724	29	Manisa	2.896	56	Diyarbakır	1.098
3	Ankara	104.028	30	Kırklareli	2.592	57	Nevşehir	1.045
4	Bursa	41.424	31	Ordu	2.510	58	Mardin	865
5	Mersin	28.450	32	Tokat	2.470	59	Elazığ	858
6	İzmir	23.587	33	Hatay	2.452	60	Batman	826
7	Yalova	20.611	34	Aksaray	2.380	61	Kırıkkale	774
8	Muğla	19.640	35	Kastamonu	2.296	62	Hakkâri	728
9	Samsun	15.275	36	Çorum	2.218	63	Karaman	683
10	Gaziantep	13.870	37	Afyonkarahisar	2.151	64	Amasya	641
11	Sakarya	13.627	38	Uşak	2.110	65	Bilecik	606
12	Kocaeli	12.622	39	Zonguldak	1.974	66	Erzincan	578
13	Konya	10.070	40	Kahramanmaraş	1.867	67	Artvin	542
14	Aydın	7.736	41	Niğde	1.855	68	Osmaniye	523
15	Eskişehir	7.391	42	Van	1.815	69	Iğdır	469
16	Kayseri	7.209	43	Kırşehir	1.767	70	Siirt	457
17	Adana	6.718	44	Bartın	1.560	71	Sinop	421
18	Karabük	6.352	45	Düzce	1.550	72	Şırnak	398

19	Tekirdağ	6.012	46	Erzurum	1.534	73	Ağrı	373
20	Trabzon	5.531	47	Çankırı	1.464	74	Adıyaman	326
21	Edirne	4.872	48	Malatya	1.429	75	Bitlis	325
22	Şanlıurfa	4.851	49	Kilis	1.420	76	Gümüşhane	170
23	Denizli	4.746	50	Yozgat	1.328	77	Ardahan	151
24	Balıkesir	4.480	51	Giresun	1.317	78	Bayburt	125
25	Çanakkale	3.919	52	Kars	1.255	79	Bingöl	112
26	Bolu	3.909	53	Sivas	1.244	80	Muş	69
27	Isparta	3.762	54	Burdur	1.136	81	Tunceli	48

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021. (*Temmuz 2021).

İkamet izni ile 2021 yılında Türkiye'de bulunan 1.167.863 yabancının uyruklarına göre dağılımına bakıldığında, Ortadoğu ve Türk ülkelerinin önde geldiği görülmektedir. İkamet izni alıp Türkiye'de bulunan yabancıların yaklaşık %12'sinin Irak uyruklu, yaklaşık %11'ini Türkmenistan uyruklu ve %8'inin de Suriye uyruklu olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. İkamet İzni İle Türkiye'de Bulunan Yabancıların İlk 10 Uyruğu (2021)*

Sıra	İl	Yabancı Kişi	Sıra	İl	Yabancı Kişi
1	Irak	138.822	7	Rusya Federasyonu	57.742
2	Türkmenistan	125.859	8	Afganistan	51.481
3	Suriye	94.749	9	Kazakistan	33.660
4	İran	74.172	10	Mısır	28.704
5	Özbekistan	63.458	Diğer Uyruklar		441.3331
6	Azerbaycan	57.883	Toplam		1.167.863

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021. (*Temmuz 2021).

Türkiye'de Yabancıların Konut Alma Motivasyonu

Yabancıların bir ülkede konut edinmesi yerli vatandaşların konut talebini etkileyen bazı faktörlerle aynı olmakla beraber, bazı farklılıklar da içermektedir. Ülkenin kültürel ve toplumsal yapısı, güvenliği, siyasi istikrarı, gelişmişlik düzeyi gibi temel nedenler, yabancıların hangi ülkeden konut satın alacağını etkileyen önemli faktörler olmaktadır. Yabancıların başka bir ülkeden konut edinmesinin amaçları da farklılaşmaktadır: Kullanım, servet olarak tutma, kiraya verme, oturum izni veya vatandaşlık alma (Bohle, 2014: 13). Gayrimenkul firmalarının yurtdışı piyasasına açılması, yurtdışında verilen reklamlar ve yabancıların ülkede konut edinmesini kolaylaştıran politikalar, yabancıların konut satın alma kararlarını etkileyen faktörler olmaktadır (Süleymanlı, 2019: 120-121). Son yıllarda Türkiye'de yabancıların taşınmaz edinmesini kolaylaştıran şartların sağlanması, ülke-

de yabancıların konut talebini artırmış, bununla birlikte ülkede konut arzı büyümüştür. Gayrimenkul şirketleri yurtdışında danışmanlıklar kurmuş, özellikle Arap, Rus, Kafkas ve Asya coğrafyasına yönelik pazarlama stratejileri geliştirmişlerdir. Yapılan yasal düzenlemeler, ülkeye yabancı sermaye girişimi açısından olumlu etki oluşturmuştur (Yıldırım, 2017: 19). Türkiye'nin son yıllarda Ortadoğu'daki savaşlardan kaçan milyonlarca sığınmacıya konut satması, yabancılara yapılan konut satışının yükselmesinde önemli bir etkendir (Lordoğlu ve Aslan, 2016: 792; Süleymanlı, 2019: 121). Candan ve Oktay'a (2017: 653) göre, Türkiye'de gayrimenkul fiyatlarının göreceli olarak düşük olması, gelir düzeyindeki artış ile Türkiye'nin coğrafi konumu ve iletişim yönünden sunduğu fırsatlar, yabancıların ilgisini Türkiye'de konut sektörüne yoğunlaştıran nedenler olmaktadır. Tamer-Görer'e (2014) göre, yabancıların emekli olduktan sonra, ikamet yeri olarak Türkiye'nin turizm bölgelerine (Ege ve Batı Akdeniz kıyılarına) yönelmesinde; yabancılara mülk satışını düzenleyen yasal mevzuatta yapılan değişiklikler, Avrupa Birliği'ne girme süreci ve büyük ölçüde turizm hareketliliği ile ülkenin Avrupa'da cazip bir turizm odağı haline gelmiş olması, yabancıların Türk vatandaşı erkeklerle evlenip Türkiye'de ikamet etmeleri etkilidir. Turizm sektörünün sunduğu bilgi, medyada yapılan tanıtımlar, emlak firmalarının aracılığı ile şekillenen talep, son 20 yıl içinde coğrafi (mekânsal) olarak giderek yaygınlaşmakta ve Türkiye'den mülk edinenlerin uyruğu (Alman, İngiliz, Hollandalı, Rus) artarak çeşitlenmektedir (Tamer-Görer, 2014: 216-217, 223).

Son dönemlerde, Türkiye'nin çevresindeki ülkelerde yaşanan iç savaş nedeniyle Türkiye'ye gelen sığınmacıların bir kısmı ve Avrupa'ya gitmek için Türkiye'yi bir geçiş koridoru olarak kullanan Asya ülkelerinin (İran, Afganistan vb.) vatandaşlarının bazıları, ikamet izni alarak Türkiye'de yaşama eğilimi göstermektedir. Ayrıca Avrupa Birliği üyeliği sürecinde Avrupa vatandaşlarına gösterilen konut satış kolaylıkları, Rusya'yı Türkiye'nin yanına çekme (denge) politikası, Osmanlı'dan gelen tarihsel geçmiş (ümmetçi anlayış) nedeniyle Arap ülkelerinin vatandaşlarına verilen ikamet izinleri ve konut satış kolaylıkları Türkiye'deki yabancı sayısını ve yabancılara satılan konut satışını artırmaktadır.

Türkiye'de konut satın alan yabancıların bir kısmının ülkelerindeki iç savaş, siyasi belirsizlik ve rejimsel baskılardan kaçan, sığınmacı olarak göç etmiş kesimi kapsadığı söylenebilir. Bu grup genellikle Irak, İran, Suriye, Afganistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerden Türkiye'ye gelmektedirler.

Tatil ve dinlenme amaçlı (mevsimsel) olarak başka bir ülkeye göç eden yabancıların yanı sıra, emeklilik sonrasını başka bir ülkede yaşamayı tercih edenler de genellikle gittikleri ülkeden konut satın alma eğilimi göstermektedir. Bu grup genellikle gelişmiş ülkelerden gelen, gelir ve eğitim durumu diğer ülkelere göre görece yüksek olan kesimi kapsamakta-

dır. Ancak son dönemlerde Arap ülkelerinden gerek turizm amaçlı gerekse ikamet etme amaçlı olarak Türkiye'ye doğru artan bir talebin olduğu görülmektedir. Özellikle son dönemlerde, Bursa ve Yalova çevresi ile Doğu Karadeniz Bölgesi, Arap (Ortadoğu) ülkeleri tarafından yoğun olarak talep görmektedir.

Yabancıların ikamet yeri olarak Türkiye'nin turizm bölgelerinden (İstanbul, Antalya, Muğla vb.) konut satın alma yönünde daha fazla bir eğilim gösterdiği görülmektedirler (Tablo 4). Yabancıların Türkiye'de ikamet yeri seçiminde, İstanbul ilinden sonra Antalya, Muğla ve Aydın illerinin gelmesi, yaşam alanı olarak bölge seçiminde denizin olması ve alanın turizm yönüyle bir cazibe alanı olması etkili olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin kıyı alanları, yabancıların ikamet yeri olarak tercih ettikleri ilk yerler arasında gelmektedir. Nitekim kıyılardaki bu illerin turizm bölgesi (kıyı turizmine dönük) olması, bu illerdeki konut satış sayısının da yüksek olmasını beraberinde getirmektedir (Tablo 8).

Tablo 4. Türkiye'de Yabancıların En Çok Tercih Ettiği İlk 10 İl

Sıra	İl	Yabancı Kişi	Sıra	İl	Yabancı Kişi
1	İstanbul	95.580	6	Ankara	12.002
2	Antalya	78.996	7	Yalova	10.989
3	Muğla	19.406	8	Mersin	7.583
4	Aydın	17.583	9	İzmir	6.741
5	Bursa	15.172	10	Sakarya	5.539

Kaynak: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü 2021. (Erişim: 04.08.2021).

Alanya, Marmaris, Çeşme ve Fethiye gibi markalaşan turizm destinasyonları, Rus, Alman ve İngiliz vatandaşları başta olmak üzere birçok yabancıyı, sürekli ikamet için, kendisine çekmektedir. Nitekim bu bölgelerin denizi ve ormanı (mavi ve yeşil peyzajı), sıcak ve güneşli iklimi ve kıyı turizm olanakları, yabancılara uygun bir yaşama ortamı sunmaktadır. Tuna ve Özbek (2012: 33)'e göre, Marmaris, Fethiye, Bodrum, Kuşadası, Didim, Alanya, Belek ve Kemer en çok yabancı yerleşimci alan ilçelerdir. Yabancı yerleşimcilerin bu yöreleri tercih etmelerinin en önemli nedeninin iklimsel, coğrafi ve çevresel koşullar olduğu düşünülmektedir. Ancak Tekeli'ye (2016, 140) göre, yabancı emeklilerin Türkiye'de ikinci konut almalarının gerisinde Türkiye'nin ikliminin uygunluğu gibi faktörler bulunsa da en önemli etkenin yaşamın bu bölgede (Antalya, Muğla) yabancılara göre ucuz olmasının etkili olmasıdır.

Tablo 5 incelendiğinde, Türkiye'den taşınmaz almayı tercih eden ilk 10 ülke içerisinde, Irak uyrukluların ilk sırada gelmesi dikkat çekmektedir.

Bu ülkeyi sırasıyla İngiltere, İran, Rusya, Almanya, Kuveyt, Suudi Arabistan, Afganistan, Yunanistan ve Norveç vatandaşlarının izlediği görülmektedir.

Tablo 5. Türkiye'den Taşınmaz Almayı Tercih Eden İlk 10 Ülke (2021)

Sıra	İl	Yabancı Kişi	Sıra	İl	Yabancı Kişi
1	Irak	35.081	6	Kuveyt	13.048
2	İngiltere	28.364	7	Suudi Arabistan	11.484
3	İran	23.334	8	Afganistan	11.175
4	Rusya	22.295	9	Yunanistan	9.981
5	Almanya	18.119	10	Norveç	8.319

Kaynak: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü 2021. (Erişim: 04.08.2021).

Yabancı Uyruklulara Yapılan Konut Satışları

Türkiye İstatistik Kurumu'na göre, Türkiye'de yabancı uyruklulara yapılan konut satış verileri, 2013 yılına kadar gitmektedir. 2013 yılında 12.181 konut yabancı uyruklulara satılırken, bu rakam 2019 yılı içerisinde 45 binin üzerine çıkmıştır. Diğer bir deyişle, 2013-2020 yılları arasında küçük dalgalanmalar olsa da yabancı uyruklulara olan konut satışında genel bir artışın olduğu görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Yıllara Göre Yabancılara Yapılan Konut Satışları (2013-2021)

Yıl	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021*	Toplam
Toplam	12.181	18.959	22.830	18.189	22.234	39.663	45.483	40.812	20.488	240.839

Kaynak: TÜİK, 2021b. (Erişim Tarihi: 04.08.2021)
*ilk 6 ay

Tablo 7 incelendiğinde, Türkiye'den konut satın alan yabancı uyrukluların Avrupa, Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Kuzey Afrika ülkelerinden olduğu görülmektedir. Türkiye'den konut satın alan yabancı uyrukluların ülkelerine göre dağılımına bakıldığında, Irak, İran, Suudi Arabistan, Rusya, Kuveyt ve Afganistan'ın ön sıralarda gelmesi dikkat çekmektedir.

Tablo 7. Ülke Uyruklularına Göre Yabancılara Yapılan Konut Satış Sayıları (İlk 20 ülke)*

Ülke / Yıl	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021*	Toplam
Irak	4.228	3.036	3.805	8.205	7.596	6.674	3.070	36.614
İran	744	664	792	3.652	5.423	7.189	-	18.464
S. Arabistan	2.704	1.886	3.345	2.718	2.208	679	3.019	16.559

Rusya F.	2.036	1.224	1.331	2.297	2.893	3.078	1.759	14.618
Kuveyt	2.130	1.744	1.691	2.199	1.903	1.231	-	10.898
Afganistan	656	1.205	1.078	2.084	2.191	1.929	1.277	10.420
Almanya	869	714	772	1.866	1.723	1.265	726	7.935
İngiltere	1.054	827	794	1.237	1.353	1.126	370	6.761
Azerbaycan	815	610	942	1.250	1.191	1.279	593	6.680
Ürdün	243	345	483	1.362	1.596	1.080	436	5.545
Yemen	231	-	390	851	1.564	1.181	597	4.814
Kazakistan	540	380	334	542	776	1.171	787	4.530
Mısır	318	348	587	725	991	784	464	4.217
Ukrayna	608	484	505	624	719	771	485	4.196
İsveç	541	417	406	723	754	543	294	3.678
Filistin	-	-	337	655	1.152	926	534	3.604
Libya	427	-	-	-	1.103	629	545	2.704
Katar	277	256	305	764	721	-	-	2.323
Lübnan	-	-	-	456	650	707	372	2.185
Çin	271	281	-	-	-	891	391	1.834
ABD	-	-	-	468	658	623	-	1.749
Norveç	453	296	273	-	-	-	-	1.022
BAE	332	192	401	-	-	-	-	925
Hollanda	-	217	-	467	-	-	-	684
Belçika	-	198	219	-	-	-	-	417
Pakistan	-	-	-	-	-	-	434	434
Kuveyt	-	-	-	-	-	-	420	420
Sudan	-	-	-	-	-	-	273	273
Diğer Ülkeler	3.514	3.067	3.638	6.899	8.802	7542	3.900	37.362
Toplam	22.991	18.391	22.428	40.044	45.967	41.298	20.746	211.865

Kaynak: TÜİK, 2021a. (Erişim Tarihi: 05.08.2021) * İlk 20 ülke sıralaması, yıllara göre değişmektedir.

Turizm Bölgelerindeki İllerde Yabancılara Yapılan Konut Satışları

Tablo 8'den de görüldüğü üzere, Türkiye'den konut satın alan yabancı uyrukluların en çok İstanbul, Antalya, Ankara, Bursa, Yalova ve Mersin'i tercih ettiği görülmektedir. Küresel bir kent olan İstanbul dışında, Antalya, Bursa, Yalova, Mersin ve İzmir illerinin konut satışında öne çıkması, yabancıların yaşam alanı (ikamet yeri) olarak turizmi bölgelerini seçmeleri ile ilgili olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, yabancıların konut satın alırken, kıyı bölgelerini tercih etmesinde, tatil-dinlenme amacının, sıcak ve güneşli iklimsel şartların daha baskın olduğu ifade edilebilir.

Tablo 8. İllere Göre Yabancılara Yapılan Konut Satışları (2013-2021)

İl	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021*
İstanbul	2.447	5.580	7.493	5.811	8.182	14.270	20.857	19.175	10.108
Antalya	5.548	6.542	6.072	4.352	4.707	7.938	8.951	7.735	3.990
Ankara	175	369	599	623	817	2.133	2.539	2.746	1.276
Bursa	375	954	1.501	1.318	1.474	2.720	2.213	1.340	525
Yalova	284	765	1.425	822	1.079	2.063	1.696	1.321	584
Mersin	545	783	717	580	600	1.022	-	1.313	951
İzmir	194	-	-	-	-	-	-	908	346
Samsun	-	-	-	-	-	956	885	880	336
Sakarya	103	512	833	657	770	1.366	1.247	864	391
Muğla	1.053	1.051	830	632	634	-	957	745	342
Trabzon	-	225	778	810	978	1.344	935	-	-
Aydın	1.112	1.191	1.107	871	826	1.070	837	-	-
Diğer İller	345	987	1.475	1.713	2.167	4.781	4.366	3.785	1.639

Kaynak: TÜİK 2021b. (Erişim Tarihi: 04.08.202
*ilk 6 ay

Tablo 9'da görüldüğü üzere, Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nün 2021 yılı güncel verilerine göre, Türkiye'de yabancılara satılan taşınmazlar ile ilgili veriler sunulmuş; her coğrafi bölgede en fazla arsa ve konut satışı yapılan ilk 5 il verilmiştir. Bu verilerine göre, Marmara Bölgesi'nde İstanbul, Bursa ve Yalova illeri ön sıralarda gelmektedir. İstanbul'da 100 binin üzerinde konutun yabancılara satılması dikkat çekmektedir. Bu sayının küçük bir şehirdeki konut sayısı ile hemen hemen eş değer olması, son dönemlerde yabancılara yönelik konut satışındaki dramatik artışı ortaya koymaktadır.

Tablo 9. Türkiye'nin Kıyı Bölgelerinde Yabancıların Taşınmaz Sayısı

Bölge	İl	Arsa Sayısı	Konut Sayısı
Marmara Bölgesi	İstanbul	5.049	101.316
	Bursa	3.650	12.313
	Yalova	1.276	9.390
	Sakarya	819	5.783
	Kocaeli	680	2.846
Ege Bölgesi	Muğla	2.630	12.726
	Aydın	1.007	12.476
	İzmir	1.682	5.189
	Manisa	433	-
	Denizli	172	342
	Kütahya	-	350

Akdeniz Bölgesi	Antalya	2.787	64.176
	Mersin	470	7.761
	Hatay	349	-
	Adana	225	372
	Burdur	158	-
	Isparta	-	126
	Kahramanmaraş	-	58
Karadeniz Bölgesi	Trabzon	643	5.665
	Samsun	308	3.097
	Ordu	204	272
	Bolu	175	693
	Düzce	-	564
	Sinop	165	-
Türkiye Toplam		32.264	268.487

Kaynak: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü 2021. (Erişim: 04.08.2021).

Ege Bölgesi'nde Muğla ili, yabancılara 12 binin üzerinde konut satışı ile ilk sırada gelmekte; bu ili sırasıyla Aydın (12476 konut) ve İzmir (5189 konut) izlemektedir. Akdeniz Bölgesi'nde Antalya ili ilk sırada gelmektedir. Antalya'da 64 binin üzerinde konut yabancılara satılmıştır. Akdeniz Bölgesi'nde Antalya'da sonra en fazla konut satışı (7761 konut) Mersin'de olmuştur. Karadeniz Bölgesi'nde ise, yabancılara konut satışında Trabzon (5665 konut) ilk sırada gelmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde yabancılara konut satışında Trabzon'dan sonra sırasıyla Samsun (3097 konut) ve Ordu (272 konut) gelmektedir (Tablo 9).

Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde yabancılara yapılan konut satışında, Ankara ili 10 binin üzerinde konut satışı ile ilk sırada gelmektedir. Ankara ilini 1128 konut satışı ile Eskişehir ve 1300 konut satışı ile Konya izlemektedir (Tablo 10). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 647 konut ile Gaziantep, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise 66 konut ile Erzurum ilk sırada gelmektedir.

Tablo 10. Türkiye'nin İç Bölgelerinde Yabancıların Taşınmaz Sayısı

Bölge	İl	Arsa Sayısı	Konut Sayısı
İç Anadolu Bölgesi	Ankara	686	10.396
	Eskişehir	-	1.128
	Sivas	350	-
	Konya	301	963
	Yozgat	276	-
	Nevşehir	255	-
	Kayseri	-	295
	Kırıkkale	-	107

Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Gaziantep	182	647
	Şanlıurfa	171	140
	Diyarbakır	98	81
	Adıyaman	77	22
Doğu Anadolu Bölgesi	Erzincan	161	21
	Erzurum	140	66
	Malatya	116	60
	Elazığ	95	43
	Kars	93	-
Türkiye Toplam		32.264	268.487

Kaynak: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü 2021. (Erişim: 04.08.2021).

Tablo 9 ve Tablo 10'daki veriler bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin iç bölgelerinin, kıyı bölgelerine göre daha az tercih edildiği görülmektedir. Nitekim bu durumun ortaya çıkmasında, kıyı bölgelerindeki şehirlerin denize yakın olması, turizm bölgesi olması, yeşil peyzaja sahip olması, şehirlerin marka, imaj ve tanınırlığı gibi algıların da etkili olduğu söylenebilir. İç bölgelerde konut satın alımında öncelikli olarak büyükşehirlerin tercih edildiği görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'ye son dönemde gelen (Suriyeli, Iraklı, Afgan gibi) düzensiz göçmelerin yanı sıra, Avrupa ve Rusya'dan gelerek Türkiye'de ikamet izni alan yabancıların sayısı her geçen gün artmaktadır. Nitekim 1 milyonun üzerinde insanın ikamet izni alarak Türkiye'de yaşaması, bu konunun tartışılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. İkamet izni ile Türkiye'de yaşayan yabancı sayısı, 2005'te 179 bin civarında iken, 14 yıl sonra (2019'da) ilk defa 1 milyonun üzerine çıkmıştır. Mevcut göçmen politikaları ve yasal düzenlemelerdeki iyileştirmeler nedeniyle, gelecek 15-20 yıllık dönemde bu sayının 2 milyona çıkması kaçınılmazdır.

Türkiye'deki yabancı sayısının giderek artması, ülke ekonomisinin istenen ivmeyi yakalayamaması ile ilişkilendirilebilir. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin ekonomik ivmesini yukarı çıkaracak önemli bir ihraç kaleminin olmaması, yaşanan cari açık, ülke döviz rezervlerinde görülen gerileme ve yabancı sermaye/yabancı yatırımcı bulmada yaşanan zorluklar politikacıların yeni kararlar almasını kaçınılmaz kılmaktadır. Kamu kurumlarının özelleştirilmesi dışında, "ülke menfaati/kamu yararı" adına düzenlenen yasalar çerçevesinde yabancılara mülk satışı son dönemlerde radikal bir biçimde artış göstermiştir. Yabancılara 2013 yılı içinde 12 bin civarında konut satılırken, 2019 yılı içinde bu sayı 45 bin, 2020 yılı içinde ise 40 bin üzerine çıkmıştır. Diğer bir deyişle, son 9 yılda (2013-2019) yabancılara 240 binin üzerinde konut satışı gerçekleştirilmiştir.

Konu hakkındaki bilimsel araştırmalar dikkate alındığında; Batı Akdeniz (Antalya) ve Ege Bölgesi'nde (Muğla, Aydın, İzmir) Alman, İngiliz ve Rus yabancıların konut edinmesi; Karadeniz (Samsun, Trabzon, Ordu) ve Marmara Bölgesi'nden (İstanbul, Bursa, Yalova) ise daha çok Arap ülke vatandaşlarının konut satın alması söz konusu olmaktadır. İstanbul ve Ankara illerinin (konut satın alınarak) ikamet yeri olarak tercih edilmesinde, Arap ülke vatandaşları dışında, İran, Afganistan, Pakistan ve Orta Asya Türk ülke vatandaşlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Rusya ve Avrupa vatandaşlarının (konut satın alarak) yaşam alanı olarak Batı Akdeniz ve Ege Bölgesi'nde yoğunlaşması, bu bölgelerin sosyo-kültürel bakımdan Avrupa ile bütünleşmesine imkân verecektir. İstanbul, Bursa, Yalova ve Ankara illerinin Afgan, Pakistanlı, İranlı ve Arap ülke vatandaşlarının (konut satın alarak) yaşam alanına dönüşmesi, bu illerin Ortadoğu kültürüne yakınlaşmasına neden olacaktır.

TÜİK'e göre son 9 yılda, yabancılara en fazla konutun (93.923) İstanbul'da satılması dışında, 55.835 konutun Antalya'da satılması dikkat çekicidir. Tapu ve kadastro genel müdürlüğü verilerine göre, günümüze kadar İstanbul'da 101.316 konutun, Antalya'da ise 64.176 konutun yabancılara satılması konunun önemini ortaya koymaktadır. Nitekim 2021 Temmuz itibariyle İstanbul'da 600 binin üzerinde, Antalya'da ise 116 binin üzerinde ikamet izni alarak bu illerde yaşayan yabancının bulunması, turizm bölgelerinin ve İstanbul'un yabancılaşmasını, çokuluslu, çok kimlikli bir durum almasını beraberinde getirmektedir.

Yabancılara konut satışında, İstanbul'un bir turizm bölgesi olması tek başına bir faktör olmaktan uzaktır. İstanbul'un Ortadoğu ve Arap ülke vatandaşlarınca öncelikli olarak tercih edilmesinde, İstanbul'un tarihsel geçmişi ve kimliği, dış ülkelere doğrudan uçuş (erişilebilirlik) imkânının olması etkili olduğu söylenebilir.

Antalya'nın yabancılara konut satışında ikinci sırada gelmesinde, Antalya'nın kıyı turizminde önemli bir destinasyon olması etkilidir. Diğer bir ifadeyle, Antalya'nın turizm bölgelerinin kalitesi, marka değeri ve uluslararası alanda tanınan bir bölge olması, yaşanabilir dünya kentleri içerisinde Antalya'nın ön sıralarda gelmesi gibi durumlar yabancıların Antalya'dan konut satın almasını artırdığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, deniz, kum ve plaj (3S) temelli kıyı turizminde önemli bir turizm bölgesi olan Antalya, son yıllarda önemli miktarda yabancı için bir yaşam mekânı olmaya başladığı, yabancılara satılan konut satışları üzerinden de anlaşılmaktadır.

Konut satın alarak sezonluk ya da yıl boyunca Antalya'da ikamet eden farklı ulus vatandaşlarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre, ikamet izni alıp dönemlik ya da yıl boyunca Antalya'da yaşayan yabancı vatandaşların toplam sayısı 116 bi-

nin üzerindedir. Antalya'nın turizmde markalaşmış bir destinasyon olması, sosyal medya üzerinden uluslararası tanınırlığının artması, yabancılara konut satışı ve ikamet iznini kolaylaştıran politikaların artan gelişimi Antalya'nın çokkültürlü-çokuluslu bir mekan olarak bir dönüşüm geçirmesine neden olmaktadır. Bu durum, küreselleşmenin mekânları çokkültürlü yapması ve yakın coğrafyada yaşanan savaşların (sığınmacı akımının) bir çıktısı olarak düşünülebilir.

İzmir'de 23 binden fazla, Muğla'da 20 bine yakın, Aydın'da ise 8 bine yakın yabancının ikamet izni alarak yaşaması, bu bölgede 50 binden fazla yabancının yaşaması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, bu 3 ilde 30 bin (30.391) üzerinde konutun satılması, benzer şekilde, Antalya'da yabancılara satılan konut sayısının 64 binin üzerinde olması (64.176) bölgenin yabancılaşmasına doğru bir gidişi ortaya koymaktadır.

Türkiye, yabancılara verilen ikamet izni ve konut satış kolaylıkları ile çokkültürlü ve çokuluslu bir yapıya doğru evrilmektedir. Nitekim son 20 yılda ülkede ikamet izni alan yabancı uyruklu sayısının artması ve çeşitlenmesinde, politikacıların "ümmetçi" çizgide bir ideolojiye sahip olmasının etkisi büyüktür. Turizm bölgelerinde yabacılara konut satışının sınırlandırılması, bu bölgelerin yabancılaşmasının önüne geçilmesine imkân verecektir.

Kaynakça

Avcı, M., Avcı, U. ve Şahin, F. (2008), "Sosyal ve Ekonomik Yönüyle Fethiye'de Uluslararası Yabancı Göçü", Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası, https://www.ftso.org.tr/assets/upload/dosyalar/sosyal-ve-ekonomik-yonuyle-fethiyeye-uluslararasi-yabanci-gocu.pdf adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

Ata Kurumsal Danışmanlık (2021), "Yabancılar İçin Türkiye'de Ev Sahibi Olmanın Avantajları", https://atakurumsal.com/yabancilar-icin-turkiyede-ev-sahibi-olmanin-avantajlari/ adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

Bakırcı, S. (2007), *Yabancıların İkinci Konut Talebinin Fiziksel Çevreye Etkisi: Dalyan Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Batmaz, A. (2019), *Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye'de Taşınmaz Edinimleri Mülahazalar ve Hukuki Sorunlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bohle, D. (2014), Post-Socialist housing meets transnational finance: Foreign banks, mortgage lending, and the privatization of welfare in Hungary and Estonia, *Review of International Political Economy*, 21(4), 913-948.

Candan, H., Oktay, E. (2017), Yabancıların Türkiye'de taşınmaz edinimininin turizm sektörü üzerine etkisi, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 639-661.

Demirli, Y., Ayyıldırım, K. (2016), Yabancıların Türkiye'de Taşınmaz Satışından Elde Ettikleri Kazançların Vergilendirilmesi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 195-212.

Dirlik, M. (2009), Fethiye'de Mülk Sahibi Yerleşik Yabancıların Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumunu Betimlemeye Yönelik Sosyolojik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Eliküçük, S., Polat, Z.A. (2021), Identifying Key Factors Affecting Foreigners' Choice on Real Estate Acquisition: The Case of İzmir city, Turkey, *Land Use Policy*, 107.

Erdoğanaras, F., Tamer- Görer, N., Güzey, Ö. ve Yüksel, Ü. (2010), Emlak Piyasası Aktörleri Üzerinden Yabancı Gerçek Kişilerin Mülk Edinimi Sürecinin Tartışılması. *Memleket Yerel Yönetim Dergisi*, 61, 26-38.

Ertaş, Ş., Öztürk, G. (2017), Yabancıların Taşınmaz Edinmesindeki Gelişmeler ve Türkiye'deki Son Durum, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(3), 441-484.

Ertem, C., Yılmaz, M.L. (2014), "Türkiye Konut Sektörü: Gelişmeler Beklentiler. Stratejik Düşünce Enstitüsü Raporu", http://www.sde.org.tr/rapor/turkiye-

konut-sektoru-gelismeler-beklentiler-raporu-yayini-3337 adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

Ertuğrul, G. (2013), Sahihlik Arayışında Türkiye'ye Göç: Muğla-Gökova Yöresine Yerleşen Britanyalılar, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 43, 79-96.

Genç, Ş. (2014), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Yabancı Gerçek Kişilerin Taşınmaz Edinimi, *Sayıştay Dergisi*, 95, 77-90.

Independent Türkçe (2020, 22 Kasım), "7 bin 312 Yabancı, 250 bin dolar yatırımla Türkiye vatandaşı oldu" https://www.indyturk.com/node/275751/haber/7-bin-312-yabanc%C4%B1-250-bin-dolar-yat%C4%B1r%C4%B1mla-t%C3%BCrkiye-vatanda%C5%9F%C4%B1-oldu adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021), "İkamet İzinleri" https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

Kangallı-Uyar, S.G., Kılıç, E. (2017), Yabancıların Konut Talebinin Türkiye'deki Bölgesel Konut Talebi Üzerine Etkisi. Mekânsal Ekonometrik Analiz, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 4(4), 292-306.

Karakaya, E., Turan, H. A. (2006), Türkiye'de Yabancı Emekli Göçü: Didim'in Yeni Sakinleri ve Bölgeye Ekonomik Etkileri, *İktisat İşletme Finans*, 21(246), 122-132.

Keskinok Ç., Özgönül N. ve Güçhan Ş.N. (2005), Kalkan'ın Gelişme ve Koruma Sorunları: Tehditler, Olanaklar ve Çözüm Önerileri, *Planlama Dergisi*, 31, 87-104.

Kolutek, S. (2012), *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Olarak Gayrimenkul Sektörü ve İstanbul Gayrimenkul Piyasasının Gelişimi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kozak, M., Duman, T. (2011), İkinci Konutların Turizm Sektörüne Kazandırılması: Muğla İli Datça İlçesi Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 226-242.

Kurşunlugil, İ. (2010), *Türkiye'de Yaldızlı Göç: İstanbul'da Yaşayan Avrupa Vatandaşları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kurtuluş, H., Türkün, A. (2006), *Kıyısal Kentleşme" ve Uluslararası Göçlerde Yeni Boyutlar: Muğla Kıyılarının Avrupalı Sakinleri*, 6. Türkiye Şehircilik Kongresi, İzmir.

Lordoğlu, K., Aslan, M. (2016), En fazla Suriyeli Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi: 2011-2014, *Çalışma ve Toplum*, 49(2), 789-808

Mat, H. (2012), Son Yasal Düzenlemelere Göre Yabancıların Türkiye'de Gayrimenkul Edinimi. *Lebib Yalkın Dergisi*, 106.

Milliyet (2020, 22 Kasım), "Son dakika… 3 yılda 7 bin 312 yabancı Türkiye vatandaşı oldu!" https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/son-dakika-3-

yilda-7-bin-312-yabanci-turkiye-vatandasi-oldu-6360772 adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

Sağır, A. (2011), Kültürel Bütünleşme Bağlamında Antalya'nın Finike İlçesi'ne Yerleşen Turistlerin Sosyolojik Çözümlemesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 49-64.

Süleymanlı, C. (2019), Türkiye'de Yabancıların Konut Edinimi İle Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Eşbütünleşme Analizi (2013-2019), *Bingöl Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(3), 117-136.

Şığva, S. (2019), *Türkiye'de Yabancı Gerçek Kişilerin Taşınmaz Edinimi*, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 17. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı (25-27 Nisan 2019), Ankara.

Özerim, M.G. (2008), *Avrupa'da Uluslararası Emekli Göçü ve Yeni Bir Varış Ülkesi Olarak Türkiye: Muğla-Dalyan Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Özgürel, G., Avcıkurt, C. (2017), Yerleşik Yabancıların Türkiye Turizmine Etkileri: Marmaris İlçesi Örneği, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(1), 195-225.

Öztürk, Y., Akdu, U. ve Akdu, S.A. (2007), Yabancı Turistlerin Konut-Devre Mülk Satın Almalarının Yöre Halkı Üzerindeki Sosyo-Kültürel Etkileri: Fethiye Örneği, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, s.11-29.

Tamer-Görer, N., Erdoğanaras, F., Güzey, Ö. ve Yüksel, Ü. (2010), Türkiye'de Yabancı Gerçek Kişilere Mülk Satışının Niceliksel, Niteliksel Boyutları ve Mekânsal Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Memleket Siyaset Yönetim*, 12,120-141.

Tamer-Görer, N. (2014), Hayalet Göç: Yaşam Kalitesi Arayışında Türkiye Kıyı Yerleşmelerine Yönelen Avrupalı Emekliler, *İdealkent,* 14, 206-233.

Tanrıvermiş, H., Apaydın, A. (Edt.) (2013), Türkiye'de Yabancıların Taşınmaz Edinimin Etkilerinin Değerlendirilmesi, Ankara. TÜBİTAK KAMAG Projesi.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (2021), "Türkiye'den İstatistikler", https://www.yourkeyturkey.gov.tr/statistics adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

Tekeli, İ. (2016), *Dünyada ve Türkiye'de Kent Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri*. Ankara: İdealkent Yayınları.

Toprak, Z. (2009), Yabancı Emekli Yerleşiklerin Yerelde Kamusal Hayata Katılım İstekliliği ve Yerel Halkla İlişkileri: Antalya İçin Bir Yaklaşım, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, (7)2, 99-137.

Tuna, M. Özbek, Ç. (2012), *Yerlileşen Yabancılar: Güney Ege Bölgesinde Göç, Yurttaşlık ve Kimliğin Dönüşümü.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Turan, A.H., E. Karakaya (2005), *Türkiye'ye Yabancı Emekli Göçü: Didim Örneği,* Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu (13-16 Haziran 2005), Denizli.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2021a), "Konut Satış İstatistikleri" https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=House-Sales-Statistics-January-2021-37465 adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2021b), "Konut Satış İstatistikleri" https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaat-ve-konut-116&dil=1 adresinden 04.08.2021 tarihinde alındı.

USAK (2008), Yerleşik Yabancıların Türk Toplumuna Entegrasyonu. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.

Uzun B., Yavuz A. (2003), *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Yabancı Uyrukluların Türkiye'de Taşınmaz Mal Edinimi*, 9. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, s.101-110, Ankara.

Uzun B., Yomralioglu T. (2007), *Türkiye'de Yabancıların Taşınmaz Edinimi: Arazi Yönetimi Bağlamında Bir İnceleme*, 11. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı (2-6 Nisan 2007), Ankara.

Yılmaz, A.Ç. (2013), 6302 Sayılı Kanun Hükümleri Uyarınca Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye'de Taşınmaz Edinimi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1-2), 1095-1126.

Yıldırım, M.O. (2017), *Türkiye Ekonomisinde Konut Piyasası Dinamiklerinin Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Bölüm 10

GERİLLA REKLAMCILIK

Murat SAĞLAM[1]
Serhat BEKAR[2]
Barış ALTUNTAŞ[3]

1 Doktor Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Yeni Medya Bölümü, murat4081@hotmail.com, ORCID No: 0000-0001-8036-7942
2 Öğr. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Erbaa Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Pr., serhat.bekar@gop.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-3322-4559.
3 Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik Bölümü, Muğla/Türkiye, altuntasbaris@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-0659-1326

GİRİŞ

İşletmeler ürünlerini hedef kitleleri ile buluşturmak ve satışları artırmak için reklamlardan yararlanmaktadır. Reklamcılığın tarihsel süreci içerisinde çok sayıda reklam ortamı kullanılmıştır. Yazılı, işitsel, görsel, görsel-işitsel şeklindeki reklam ortamlarından yararlanılmıştır. Ancak kitle iletişim araçlarının gelişimine paralel şekilde her bir reklam ortamı kendisinden öncekinin kullanım yoğunluğunu azaltmış, televizyon ise izleme alışkanlıklarına bağlı olarak günümüzde en çok kişiye ulaşılabilen ve en büyük bütçelerin ayrıldığı reklam ortamı olmuştur. Ancak, internetin insan hayatına girmesi, diğer iletişim araçlarına göre kısa zamanda önemli bir yer tutması, reklam faaliyetlerinde geleceğin reklam ortamının sanal âlem olacağını göstermektedir. Fakat geleneksel ve yeni medya (dijital ve internet tabanlı medya) ortamları dışında reklamcılıkta başka medya ortamlarından da yararlanılmaktadır.

Pazarlama, ürünleri hedef kitleyle buluşturmada işletme yönetiminin yararlandığı en temel araçtır. Bu nedenle pazarlama, satışın gerçekleşmesinden önce haberdar etme, ilgi uyandırmada tüketici harekete geçirmede kullanacağı enstrümanlardan olan reklam, ilk akla gelenlerdendir. İşletmeler faaliyetlerini gerçekleştirmede belirli alanlar için bütçeler oluşturur. Reklam bütçesi de işletmenin büyüklüğüne göre değişmekle birlikte doğrudan reklamın ne şekilde gerçekleştirileceğini etkileyecektir. Yukarıda bahsedilen geleneksel reklam mecralarından televizyon, büyük bütçelerle gerçekleştirilmektedir. Yeni medya ortamı ise radyo ve televizyona göre daha düşük bir bütçeyle gerçekleştirilmektedir. Fakat bütçe reklam faaliyetlerinin bir tarafını oluştururken bir diğer tarafını da hedef kitlenin dikkatinin çekilmesi, hedef kitleye ulaşılması oluşturmaktadır. Burada gerilla reklam faaliyeti karşımıza çıkmaktadır.

Gerilla reklamın gelişimi gerilla pazarlama ile olmuştur. Bu nedenle gerilla reklamın kavranmasında öncelikle gerilla pazarlama konusunda bilgi sahibi olunmalıdır. Gerilla reklamın çıkış noktası diğer reklam ortamlarında olduğu gibi hedef kitlenin dikkatini çekmektir. Öne çıktığı noktalar ise düşük bütçe, yaratıcılık, hedef kitlenin sürece dâhil olması gibi belli başlı özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Modern anlamda gerilla reklam küçük işletmeler tarafından tercih edilirken günümüze doğru büyük işletme ve markaların da gerilla reklam uygulamalarını tercih ettiği görülmektedir.

Bu kapsamda öncelikle gerilla reklamın daha iyi anlaşılabilmesi için gerilla pazarlama genel hatları ile açıklanmış, ardından gerilla reklam konusuna değinilmiştir. Son bölümde konuya derinlik kazandırmak için dünyada ve Türkiye'de uygulanan başarılı gerilla reklam uygulamalarına yer verilmiştir.

1. Gerilla Pazarlama ve Gerilla Reklamcılık

İnsanların ilgi, istek ve arzularının artması ile geleneksel pazarlama yaklaşımlarının isteneni verememesi gerilla pazarlamayı ortaya çıkarmış bu yeni pazarlama yaklaşımı işletmeler tarafından uygulanmaya başlanmıştır.

İletişim ortamlarının maliyetlerindeki artış, mecralardaki yoğunluk ve kirlilik, pazarlarda rekabetin yoğunlaşması ve değişen tüketici davranışları hem reklam ajanslarını hem de reklam verenleri yeni çözümler üretmeye ve yeni yöntemler aramaya sevk etmiştir. Bu bağlamda hedef kitlenin karşılaşmayı düşünmediği yerlere reklam mesajlarını yerleştirerek tüketicinin dikkat ve ilgisini çekmeyi amaçlayan ve etkileşimli uygulamalar aracılığıyla iletişime girilmesini sağlayan gerilla pazarlama uygulamaları pazardaki tüm işletmelerin dikkatini çekmiştir. Çünkü değişen tüketici davranışları beklentilerin artmasını beraberinde getirmiştir ve bu artan beklentilerle şekillenen ve yenilenen günümüz pazarlama iletişimi dünyasında tüm işletmeler geleneksel uygulamaları etkililik açısından destekleyecek olan geleneksel olmayan uygulamalara da ihtiyaç duymuştur (Dahan ve Levi, 2012: 45).

İspanyolca bir kavram olan Gerilla (guerilla) terimi ilk kez 19.yy. ın başlarında İspanya ile Fransızları karşı karşıya getiren savaşta kullanılmıştır. Savaşı kazanan Fransız Napolyon, İspanyol kraliyet ailesini tahttan indirmiş ve yerine ağabeyini oturtmuştur. Bu olay karşısında isyan eden silahlı küçük bir grup İspanyol, Napolyon'a karşı başarılı olmuştur. Daha sonra bu küçük grup "gerilla" olarak adlandırılmıştır (Cesur ve Çoban, 2017: 121).

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre ise gerilla kavramı: "Düzenli bir orduya karşı küçük birlikler hâlinde çatışan, hafif silahlarla donatılmış topluluk, bu topluluktan olan kimse veya bağımsız bir biçimde hareket eden çete" şeklinde tanımlanmıştır (sozluk.gov.tr/).

Küçük ölçekli işletmeler tarafından az maliyetli olması nedeniyle daha fazla kullanılan gerilla pazarlama ise esas olarak hayal gücüne dayanan, ansızın ve beklenmedik zamanlarda ilginç yöntemler kullanılarak meydana getirilen; böylece tüketicileri etkileyerek işletmenin rakipleri arasında fark yaratmayı amaçlayan bir pazarlama tekniğidir (Tekin, Şahin ve Göbenez, 2014: 228).

Gerilla pazarlamanın yaratıcı ve girişimci ruhu genellikle şirketlerin reklam uygulamalarında ortaya çıkmıştır. Çeşitli medya, araç ve sloganların kullanımı sayesinde gerilla pazarlamacı hem kendi reklam faaliyetini rakiplerinden büyük ölçüde farklılaştırır hem de malını ve hizmetini tüketicinin zihninde farklı bir şekilde konumlandırır. Tüketici

zihnindeki reklam mesajının konumlandırmasıyla yaratılan farklılaşma sadece reklam mesajını iletmez aynı zamanda uzun bir zaman dönemi için bu mesajın tüketici zihninde işlenmesini de sağlar. Bu durum reklamın etkinliğinde önemli bir rol oynamaktadır (Ay, Aytekin ve Nardalı, 2010: 281).

Satış ve pazarlama noktasında önemi gün geçtikçe artan gerilla pazarlamada şirketler tek bir taktik yerine bazı yöntemleri kullandığı görülmektedir. İşletmeler ürün ve hizmetlerinin tanıtımı amacıyla kullandığı yöntemler arasında viral, sansasyonel, ambiyans ve tuzak pazarlama öne çıkmaktadır. Bu yöntemlerde amaç pazarlama amacı olmadan pazarlama yapmaktır. Böylece tüketicinin dikkati ürüne çekilerek marka ile bir bütünlük hissedilmesi sağlanmaktadır (Erinmez, 2018: 439).

Dagorn (2015: 15-16) gerilla pazarlama faaliyetlerindeki araçları sokak pazarlaması, kentsel sanat ve grafiti; çevrimdışı oyunlaştırma, bir ilan panosuna dönüşebilen her şey ve viral pazarlama şeklinde dört gruba ayırmıştır. Sokak pazarlaması uygulamaları sadece sokaklarda ve kamuya açık alanlarda yapılarak müşterilerle doğrudan iletişim amaçlanmıştır. Sokak pazarlaması kentsel sanat ve grafiti gibi çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilir. Çevrimdışı oyunlaştırma faaliyetlerinde bazı zorluklar, hazine avı gibi ilgi çekici oyunlar, paketteki gizli ödül, altın bileti bulma, sokakta bir noktada bulunan ürünü bulmak gibi ilgi çekici oyunlar yaratılabilir. İlan panosu genelde klasik olarak yol üzerindeki billboardlar ya da araç giydirmelerinde kullanılmaktadır. Fakat artık bu alanlar tüketicileri eskisi kadar etkilememektedir. Tüketiciyi etkileyecek farklı mecralar ilan panosu şeklinde düşünülmektedir.

Viral pazarlamada ise günümüzde internet, dizüstü bilgisayar, akıllı telefon, tablet veya diğer yüksek teknolojili araçların günlük hayattaki yeri giderek daha önemli hale gelmiştir. Akabinde gelişen çok sayıdaki sosyal medya uygulaması ile insanlar markalar hakkında konuşmaya başlamıştır. Bu gelişme "viral buzz" diye adlandırılan amacının, tüketicilerin mal ve hizmetler hakkında konuşmasını sağlayarak pazarlama yapmak olan bir pazarlama tekniği gelişmesini sağlamıştır.

Teknolojinin gelişmesi, aile kavramında meydana gelen değişimler, yeni ortaya çıkan yaşam tarzları gibi yenilikler işletmelerin pazarlama anlayışlarının farklılaşmasına neden olmuştur. Tüketicilerin gün içinde sürekli reklamlara maruz kalması pazarlama etkinliğini her zamankinden önemli bir hâle getirmiştir. Bu doğrultuda gerilla reklamcılık, gerilla pazarlamanın doğası gereği yaratıcılık, hız ve hayal gücü gibi özellikleri bünyesinde barındırdığı için işletmeler tarafından tercih edilmektedir (Bigat, 2012: 1025).

Gerilla reklamcılıkta amaç tüketicilere reklam anlayışı hissettirmemektir (Erinmez, 2018: 438). Bu amaçla işletmeler tüketicilere unutamayacakları bir deneyim yaşatarak rakiplerinin önüne geçebilmektedirler. İşletmeler böylece pazarlama faaliyetlerinde ve ürünlerinin tanıtımında avantaj elde edebilmektedirler (Nardalı, 2009: 118).

2. Gerilla Reklamın Tarihi Gelişimi

Reklamcılık alanında ilk gerilla reklamın 19. yüzyılın sonlarında "üç tekerlekli baskı makinesi" ile gerçekleştirildiği görülmektedir. 1895'te Paris sokaklarında görülen bu araç, arkada iki tekerleği bulunan ve üzerinde istenilen mesajı yol üzerine basılmasını sağlayacak şekilde geliştirilmiş üç tekerlekli bir bisikletten oluşmaktadır. Tekerlek kısmında ise sürücünün hizasında bulunan bir mürekkep tankından boyası sağlanmaktadır. Ayrıca baskı kalitesini arttırmak için yol üzerinde bulunan toz, kir gibi unsurların temizlenmesi için küçük birer fana benzeyen hava üfleyen aparata yer verilmiştir.

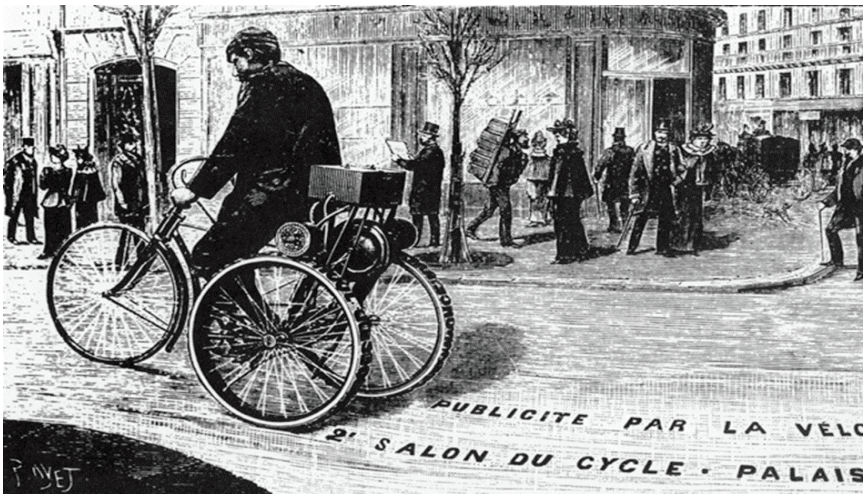

Resim 1.1. *İlk Gerilla Reklam Aracı (mediacat.com, 2021)*

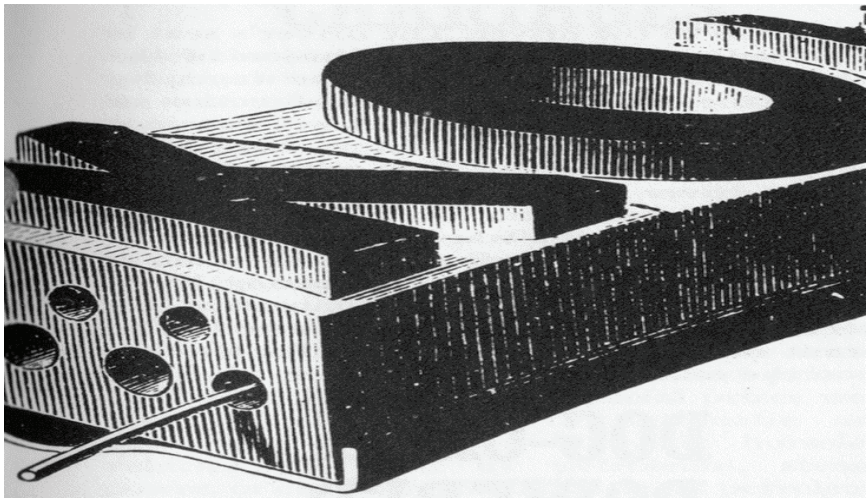

Resim 1.2. *İlk Gerilla Reklam Baskı Aparatı (mediacat.com, 2021)*

Gerilla reklam kavramını ilk olarak Jay Conrad Levinson 1984'te yazdığı kitabında belirtmiş olsa da örnekte de belirtildiği gibi yöntem olarak çok önceleri kullanılmaya başlanmıştır. Bernays, 1929 yılında Amerikan Tobacco için yaptığı reklam kampanyasında kadınların sokakta sigara içmeleri o dönemlerde toplumda yadırganmıştır. Bunun önüne geçebilmek ve yeni müşteriler kazanabilmek amacıyla hedef kitlenin dikkatini çekecek kadınları ünlü yerlerde, kalabalığın olduğu alanlarda sigara içerken gezdirmiştir. Daha sonra bu olay basında haber yapılarak reklamın etkisi artırılmıştır (Aktaş, 2011: 83).

Bernays'ın gerilla çalışmasına benzer bir örnek 1980'lerin ortalarında, gerilla pazarlamanın yaratıcısı olan Levinson'un Marlboro sigaraları için gerçekleştirdiği sıra dışı bir reklam uygulaması ile gerçekleşmiştir. Uygulanan reklam çalışmasında hedef kitlenin dikkatini çekebilmek için boş sigara paketlerini kamuya açık alanlarda restaurant, cafe ve bar gibi toplu mekânların önlerine bıraktırarak sanki çok sayıda tüketicinin ürünü kullandığı izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır. Reklam çalışması sonrası markanın toplam satış rakamları sıralamasında 31. sıradan 1.'liğe yükselmiştir (Bigat, 2012: 1027).

Sinema sektörü gerilla reklamcılığın kullandığı başka bir uygulama alanı olmuştur. 1980'lerde çoğunlukla dublörler vasıtasıyla gerilla reklamcılık faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Örneğin bara giden bir kadın müşteri, belli bir marka votka içme konusunda barmene ısrar etmiştir. Kadın müşteri gittikten sonra diğer müşteriler, kadının ısrar ettiği o markayı denemek istemiştir. Bir başka örnek ise 1980'lerin ünlü rap gruplarından olan Run DMC'nin Adidas için bestelediği "Benim Adidasım" adlı şarkısıdır. Şarkı yayınlandıktan sonra genç tüketiciler

Adidas marka ayakkabı sahibi olmak istemiş ve Adidas'ın ayakkabı satışlarında artış olduğu görülmüştür. Şirketler, oyuncular aracılığıyla gerilla reklam çalışmaları yapmıştır. Fakat bu ve bunun gibi yöntemler gerilla reklamcılıkta daha az kullanılmıştır. Şöyle ki cep telefonu ile fotoğrafının çekilmesini isteyen kişi daha sonra cep telefonu hakkında 15 dakika boyunca size telefonun olumlu özellikleri hakkında bilgi vermektedir (Yüksel, 2010: 76).

Cascio' ya göre gerilla reklamcılığın temelinde önem verilmesi gereken 13 unsur vardır:

- Reklamın varlığı sabit olarak korunmalıdır. Çünkü reklam biriken bir etkisi olduğundan sistemli olarak marka ismi duyurulmalıdır. Marka ismi hem farkındalık hem de halkın duyarlılığı için kullanılmalıdır.

- Fayda sağlayacağı düşünülen bir pazar belirlenerek gerilla reklam bu pazara odaklanmalıdır. Böylece pazar alanı dışına reklam parası harcanmamış olacaktır.

- Zamanlama en önemli noktayı oluşturur. Zamanlama unsuru dikkate alınarak gerilla reklam yapılmalıdır.

- Büyük, hedef kitlenin ilgisini çekecek nitelikte reklam unsurları kullanılmalıdır.

- Kurumsal reklamlar da biriken bir özelliğe sahiptir. Kurumsal reklamda promosyon, kupon gibi unsurlar dâhil edilmez. Ayrıca bu tarz reklamların kısa sürelerde sonuçları olsa da bir takım gizli maliyetleri söz konusudur.

- Tüketicinin dikkatini çeken teklifler sunulmalıdır. Kupon kullanılacaksa müşteriyi %20 indirim ya da 10 dolarlık motive edici teklifler sunulabilir. Etkililik artırılmak istenirse pazar liderinin stratejileri izlenmelidir.

- Diğer reklam çalışmalarının tutundurulmasında ilan sayfaları (sarı sayfalar) kullanılmalıdır. Görsel ve işitsel medya da görülen reklamlar tüketiciler tarafından hatırlanır ancak iletişim bilgileri unutulur. Alış veriş içinde genelde sarı sayfalara bakılarak iletişim bilgilerine ulaşılır.

- Sonuçlar takip edilmelidir. Müşteriye neden iş için bu firmanın seçildiği sorulmalıdır.

- Reklam için kesinlikle istenen fiyat ödenmemelidir. Nedeni ise reklamlar da bozulabilen ticari üründür. Bu durum özellikle radyo ve televizyon ortamları için geçerlidir.

- Yeni iş fırsatları ve yeni nesil medya araçları değerlendirilmelidir.

• Bir işletmenin geleceğini en iyi sadık müşterileri belirler. Bu müşteri grubunun şirketin e-mailine eklenmesi ve postaların düzenli olarak gönderilmesi gerekir.

• İşletme asla sahte işlem ve satış yapmamalıdır. Ürün gruplarında yapacakları fiyat değişiklikleri müşteriler tarafından fark edilip satın alma iptal edilebilir ve giden bir müşteri tekrar geri gelmeyebilir.

• Pazarda rakip firmaların müşterilerinizi çekmeye yönelik faaliyetleri olacaktır bunlar takip edilmelidir (Kırdar, 2005: 495-497).

3. Gerilla Reklamın Özellikleri

İşletmeler reklamlarını geliştirirken, gerilla reklam stratejilerindeki bazı hususları göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü işletmenin akılda kalıcılığını sağlamak, yeni müşteriler kazanılmasında ve kâr elde edilmesinde hatta kâr payının artırılmasında önemli bir unsurdur. Bu nedenle gerilla reklamın belli başlı özellikleri şöyledir (Ertike 2010: 164):

• Gerilla reklamın egemen olduğu ve kullanıldığı alan açık havadır.

• Klasik reklamdan farklıdır.

• Maliyeti geleneksel reklama göre daha azdır. Düşük bir bütçeyle fark edilmek temel düşüncedir.

• Yaratıcılıkta sınır yoktur.

• Akılda kalıcılık, fark edilir olmasından kaynaklanır.

• Tüketiciyi beklenmeyen bir anda yakalar ve herhangi bir karşı koyma mümkün olmaz.

• İlginç ve etkileyici oluşu ağızdan ağıza yayılmasını sağlar.

• Canlı veya cansız her nesne gerilla reklamda kullanılabilir.

• Tüketici, gerilla reklamda parçaları yerine koydukça reklamın etkisi artacaktır.

Gerilla reklam ve geleneksel reklamın hedefleri aynı olsa da hedefe ulaşmada izlenen yöntemler geleneksel reklamcılık yöntemlerinden farklı olabilmektedir. Levinson, gerilla pazarlama stratejisi uygulayan işletmelerin reklamcılık faaliyetlerinde şu hususlara önem vermesi gerektiğini ifade etmiştir:

• Reklamlar özel, ikna edici ve kâr getirisi yüksek derecede oluşturulmalıdır.

• Reklamda eğer tanık ön planda olacak ise bunun gerçek bir müşteri olmasına, aynı zamanda gerçek olay ve isimlerin kullanılmasına özen gösterilmelidir.

• Belirlenmiş amaçlar, özgün bir reklam ile hedef kitleye iletilmelidir (Nardalı, 2009: 111).

4. Gerilla Reklamcılığın Amaçları

Gerilla reklamcılıkta öncelikli olarak reklamın amacı ortaya konulmalıdır. Daha sonra ise amacı gerçekleştirdikten sonra elde edilecek temel yarar ifade edilmelidir. Reklamda hedef kitle grubu doğru şekilde belirlenmeli, doğru hedef kitleye ulaşmada neler yapılabilir net olarak ifade dilmeli, gerilla reklam sonucunda elde edilenler son olarak bütçe ortaya konulmalıdır (Cesur ve Çoban, 2017: 125).

Gerilla uygulamalarındaki nihai hedef reklam mesajının klasik reklam ortamları dışında müşteriyle buluşturmaktır. Bu uygulamalar sayesinde hedef tüketicinin hiç beklemediği bir anda karşısına çıkılır ve daha az bütçeyle reklam faaliyeti gerçekleştirilir (Tanrıverdi, 2011: 70).

Gerilla pazarlamada hazırlanacak olan kampanya esnek bir özellik taşımalıdır. Gerilla reklam kampanyası diğer reklam faaliyetlerinde olduğu gibi bir plan dâhilinde gerçekleşmekle birlikte olası sorunlara çözüm üretme noktasında kolaylık sağlamalıdır. Esneklik içerisinde, oluşturulacak konsept ya da karakter farklı hikâyelere ve ürünün farklı versiyonlarına uyarlanabilir olmalıdır. Mal ve hizmetler yıllar içerisinde geliştirilmekte farklı versiyonları üretilebilmektedir bu nedenle oluşturulacak konsept ve karakterler de uzun dönemler hizmet edebilecek şekilde tasarlanmalıdır.

5. Gerilla Reklamcılığın İlkeleri

Gerilla reklamlarda kullanılan sıra dışı yöntemler sayesinde hedef kitlenin dikkatini çekilmektedir. Bu reklam türünde başarı, düşük bütçe ve çok dikkat çekici olmak şeklinde ifade edilebilir. Bir başka şekilde açıklamak gerekirse şirketlerin reklam harcamalarını azaltmak ve pazara sunduğu ürünlere en yüksek düzeyde önem verilmesini sağlamaktır. Bu anlamda gerilla reklam faaliyetlerinde başarıyı yakalayabilmek için dikkat edilmesi gereken bir takım özellikler bulunmaktadır:

• Gerilla reklam faaliyetleri küçük işletmeler için oluşturulan faaliyetler olarak bu sevideki işletmeler tarafından üzerinde durulmalıdır.

• Gerilla reklamda başarı sağlayabilmek için deneyim ve tahminlerden daha çok hedef kitlenin özelliklerine önem verilmelidir.

• Reklamlar planlama sürecinde harcama yerine yatırım, enerji, üretkenlik ve zaman gibi unsurlar temel alınarak hayata geçirilmelidir.

• Şirketler satışlar yerine, elde edilen kârı dikkate alarak gelişmeleri değerlendirmelidir.

- Gerilla reklam faaliyetleri ile kazanılan yeni müşterilerle olan ilişkilere, ayrıca önem verilmelidir.
- Çok çeşitli ürün yerine tek bir ürüne odaklanmak daha başarılı sonuçlar doğuracaktır.
- Pazarda rekabet her zaman olacaktır fakat bazı durumlarda rakiplerle iş birliği yaparak kâr sağlanabilir.
- Gerilla reklam faaliyetlerinde son teknolojiden faydalanmak çok önemlidir. Bu nedenle günceli takip etmek gerekmektedir (Erinmez, 2019: 45).

6. Gerilla Reklamın Öğeleri

Tüketiciler gün içinde farklı mecralardan çok sayıda mesaja maruz kalmaktadır. İşletmeler ise tüketiciye en etkili şekilde mesajını iletebilecek reklam ortamını belirlemeye çalışmaktadır. Bu noktada kendine bir alan yaratan gerilla reklamcılık, geleneksel ortamlardan farklılaşmaktadır. Gerilla reklamcılıkta Levinson ve Lautenslager' e göre altı öğe yer almaktadır. Bunlar:

Başlık: Reklama dikkati çeken ve müşteriyi yakalayarak reklamı pazarlayan faktördür. Tüketiciler bir reklam gördüklerinde öncelikle başlığı okurlar. Eğer, başlık mal ya da hizmet hakkında herhangi bir şey sunmuyorsa reklam harcamasının %80'i heba olmuş demektir.

Ana metin: İşletme hakkında bilgi veren, özgünlüğü veya şaşırtıcı tarafı ortaya çıkaran, nereye, hangi vakit gitmek istediğini ifade eden bölümdür. Metin kısmı imkânlar dâhilinde kısa, sabit ve ana fikri verebilecek biçimde olmalıdır.

Teklif: Bir amaç etrafında odaklanılması isteniyorsa, bu reklamda yer almalıdır.

Olta: Tüketiciye hemen her şey sunulmaz. Ona bir kapı aralanır ve daha fazlasının olabileceği mesajı verilir. Bu öğe çerçevesinde tüketicinin tepki vermesi sağlanır.

Eylem çağrısı: Olası müşterilerin yönlendirilmesinde reklam önemli bir araçtır. Çünkü bir nevi müşterinin yerine karar vererek onu eyleme geçirir.

Reklam grafikleri: Buraya kadar ki aşamalar bir bütün haline reklam grafikleri ile getirilmektedir (Köse, 2020: 120).

7. Geleneksel Reklamcılıktan Gerilla Reklamcılığına Geçiş Süreci

Reklam sektöründeki gelişmelerin pazardan pay almak isteyen reklam verenler ve reklamcılar tarafından takip edilmesi gerekmektedir. İnternet tabanlı teknolojilerin gelişimi sayesinde satın alma süreçleri çok daha

kolay hale gelmiş, ürünler bir tıkla ulaşılabilir olmuştur. Tüketilen mal ve hizmet aynı, fakat tüketim şekilleri farklı ve çekici hale getirilmiştir (Bıçakçı, 1998: 260-261). Bu gelişmeler hedef kitlenin yakalanmasını kolaylaştırmakta, reklam sürecine dâhil edilmesini aynı zamanda aktif olmasını sağlamıştır. Reklamda kullanılan mecralar farklılık göstermekle birlikte nihai amaç hep aynıdır. Belki de temel farklılık yaratacak unsur hedef kitlenin niteliğine göre sunulacak çözüm önerilerinde olmaktadır (Serdarlı, 2008: 137).

Bugüne kadar gelinen sürece bakıldığında insanoğlunda her dönem artan bir tüketim talebiyle karşılaşıldığı görülmektedir. Kıyafetten mobilyaya, yiyecekten kozmetik ürünlerine, müzikten habere olmak üzere; her bir ürün, sistem nasıl öngörüyorsa o şekilde tüketilmek durumundadır. Hepsi bugünlüktür, anlıktır; tüketir ve bitirirsin (Bıçakçı, 1998: 254-255). İletişim süreçleri ve dolayısıyla reklamcılık faaliyetleri bu süreçlerden bağımsız düşünülemez. Reklamda uygulamanın sıklığı, zaman ve medya ortamı gibi noktaların aydınlatılması reklam kampanyasının başarısını doğrudan etkileyecektir. Bir anlamda her iletişim ortamının kullanıcısı değişkenlik göstermektedir. Hangi mecra hedef kitlenize hitap ediyorsa ona göre tercihte bulunulmalıdır.

Gerilla pazarlama ve reklam faaliyetlerinin uzun süreçlerden geçmesinin yanı sıra yaratıcılığı, insanı ve iletişimi merkezinde tutmaktadır. İşletmeye bağlılık, çabalamak, esneklik gibi özellikleri de taşımaktadır. Geleneksel pazarlama, çoğunluğun bildiği klasik yöntemleri kullanmakta oysaki araştırıldığında gerilla pazarlamanın yaratıcılık üzerine kurulduğu, esnek ve yenilikçi yöntemlerden yararlandığı görülecektir. En önemli özelliklerinden bir tanesi genellikle tüketicilerin de uygulamaya dâhil olmasıdır. Bu nedenle gerilla reklamlardan küçük bütçeli işletmeler kolaylıkla faydalanabilir (Aksoy, 2011).

Süreç işletmeleri gelenekselin karmaşası yerine alternatif reklamlara yöneltmiştir. Gerilla reklamlar bu ihtiyaca cevap verecek sıra dışı yöntemler kullanarak hedef kitleye ulaşma, ürünleri ve markaları ile ilgili olumlu deneyimler yaşatmaya çalışırlar. Gerilla reklam, pazarlama faaliyetlerinde yaratıcılığı ön planda tutarak yapılamayanı yapmak, farklı olmak suretiyle işletmelere yeni müşterilerin kapılarını açmaktadır (Nardalı, 2009: 107)

Levinson, son dönemlerde sadece küçük bütçeli firmaların değil, mali olanakları olan büyük işletmelerin de gerilla pazarlama ve dolayısıyla gerilla reklam uygulamalarına yöneldiğini, gerilla pazarlamanın tercih edilirlik noktasında geleneksel pazarlamaya yaklaştığını ifade etmiştir (Görgülü, 2006). Bu tercih edilirliğin yaşanmasındaki noktalardan bir tanesi işletmelerin izinsiz reklam yaptığında ve yakalandıklarında geleneksel medyada alacakları cezadan çok daha azını almaları

yatmaktadır. Örneğin Microsoft 2002'de New York şehrinde kaldırım ve duvarlara şirketin logosu olarak kelebek çıkartmaları yapıştırmış, bu nedenle şirkete 50 dolar ceza kesilmiştir (Yüksel, 2010: 77).

8. Gerilla Reklam Uygulamaları

Gerilla reklamcılığın çıkış noktasını yaratıcı olmak ve küçük bir bütçeyi kullanarak; çok enerji ve zaman harcayan büyük bütçelerle iş yapan geleneksel reklamcılığa karşı yeni bir reklam anlayışı olarak hizmet vermektir. Yaratıcılık söz konusu olunca rakiplerden farklılaşmak gerekmektedir. Kullanılan mecra, araç ve slogan reklam faaliyetlerinin unsurlarını oluşturmaktadır. Gerilla reklamlarda verilen mesajın etkili ve keskin oluşu zihinlerde kalıcı bir etki yaparak marka konumlandırmasını olabildiğince en iyi seviyeye taşımaktadır. İstenilen seviyedeki bir marka konumlandırması mal ve hizmetin satın alınmasını doğrudan etkileyecektir.

Günümüz reklam izleyicisi, reklam geldiğinde kanal değiştiren, gazetenin sayfasını çeviren, beğenmeyen, sıkılan ve kolay unutan konumundadır. Bu nedenle dikkat çekmek, etkilemek gerilla reklamın en önemli özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerilla reklamlar genellikle; kamusal alanlar, sokaklar, metro istasyonları, otobüs ve metrobüs durakları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Az maliyetle, çok sayıda hedef kitleye ulaşılmaktadır. Gerilla reklam uygulamalarını televizyon, radyo, gazete, dergi, afiş, billboard, megalight, totem, Clp raket, Clp otobüs durağı gibi pek çok açık hava mecrasında görülebilmektedir. Ayrıca gerilla reklamlar, reklam yapıldığı belli olmadan mesajları iletebilmektedir. Konunun öneminin anlaşılması bakımından dünyadan ve Türkiye'den çeşitli gerilla reklam örnekleri sırasıyla incelenmiştir.

8.1. Swiss Skydive Paraşüt Okulu Gerilla Reklamı

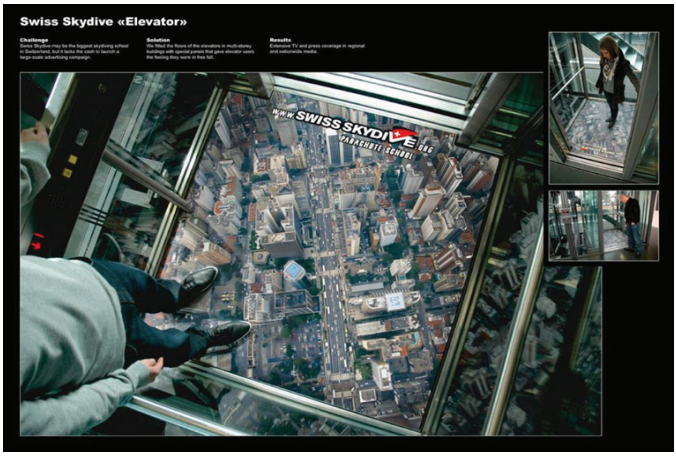

Resim 1.3. *Swiss Skydive Asansör Gerilla Reklamı (flickr.com, 2021)*

Swiss Skydive adlı paraşüt okulu, Resim 1.3.'te çok yüksekten çekilmiş bir fotoğrafı asansörün zeminine yerleştirerek, asansöre binen kişilerin gerilla reklam uygulaması ile Swiss Skydive deneyimi yaşamalarını istemiştir.

8.2. Netflix Stranger Things Gerilla Reklamı

Resim 1.4. *Stranger Things Gerilla Reklamı (reddit.com, 2021)*

Çevrimiçi film ve dizi platformu Netflix, konusu 1980'lerde geçen fantastik-gerilim tarzındaki Stranger Things dizisi ile hem dünyada hem de Türkiye'de oldukça ilgi görmüştür. Netflix, reklam kampanyalarında ise gerilla reklamı etkili bir şekilde kullanmıştır. Stranger Things, İngilizce de 'yabancı şeyler' anlamına gelmektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere Resim 1.4.'de turist otobüsünün üzerindeki yabancı şeyler yazısı, otobüsün içinde olan insanlarla ilişkilendirilmiştir. Neon yazılı bir logoyu ters yazılı olarak uygulanmıştır. Ters yazılmasının sebebi olarak, dizideki dünyanın alternatifi Upside Down (tersyüz)'a göndermede bulunmasıdır. Böylece başarılı bir gerilla reklam uygulaması gerçekleştirilmiştir.

8.3. Folgers Coffee Gerilla Reklamı

Resim 1.5. *Folgers Coffee Gerilla Reklamı (chilliprinting.com, 2021)*

Folgers Coffee, gerilla reklam uygulaması olarak ABD'nin New York şehrinde Resim 1.5.'te görüldüğü gibi rögar kapaklarını kullanarak tüketicilerin dikkatini çekmiştir. ABD'de insanlar genellikle işe ya da okula giderken uyanmak ve kahvaltı yapmak yerine kahve içmeyi tercih etmektedir. Firmada bunu kendisi için kullanarak başarılı bir gerilla reklam uygulaması gerçekleştirmiştir. İnsanların en çok kullandığı caddelerdeki rögarlara kış mevsiminde delikler açarak ve üç boyutlu çizim şeklinde uygulama yapmıştır. Görselde kahve fincanından duman çıkıyor görüntüsü ister istemez insanların birkaç kez reklama bakmasını sağlamış veya bir bardak kahve içme isteği uyandırmıştır.

8.4. Nike Gerilla Reklamı

Resim 1.6. *Nike Gerilla Reklamı Bank Örneği (pinterest.com, 2021)*

Dünyanın en önde gelen spor markalarından olan Nike, en güncel ve yaratıcı gerilla reklam projelerine imzasını atmıştır. Nike, slogan olarak "just do it" (sadece yap)'i kullanarak akılda kalıcı, basit ve etkili bir mesajı hedef kitlesine vermektedir.

İnsanların daha fazla hareket edebilmelerini sağlamak için Resim 1.6.'da parktaki bankların oturma yerlerini kaldırmış ve bir kısmına kendi logosunu yerleştirmiştir. Böylece yaratıcı ve akıllıca bir fikir geliştirmiştir. Bazen etkili bir gerilla pazarlama projesi gerçekleştirmek istiyorsanız kaba ya da uygunsuz olmanız uzun süreler akılda kalıcı olmanızı sağlayacaktır. İşte Nike bu tarz pazarlama ve reklam çalışmalarını uygulayarak etkili olmayı başarmıştır. Sloganı "yapmak" şeklinde olan firma gerilla reklam örneklerinde olduğu gibi bir bütünlük oluşturmaktadır. Resim 1.7.'de ise yürüyen merdivene Nike şeridini çekerek insanları bir süreliğine de olsa 'merdiveni kullan' mesajını veren reklamı ile etkili bir gerilla reklam örneği oluşturulmuştur.

Resim 1.7. *Nike Gerilla Reklamı Yürüyen Merdiven Örneği (w3-lab.com, 2021)*

8.5. FAWORI Gerilla Reklamı

Resim 1.8. *FAWORI Balıkçı Gerilla Reklamı (teamguerilla.com, 2021)*

Türkiye'nin boya ve yalıtım alanında faaliyet gösteren öncü firmalarından olan Fawori, olta balıkçıları için gerilla reklam çalışması gerçekleştirmiştir. Olta balıkçıları, tuttukları balıkları genellikle bir boya markasının ya da satın aldıkları bir kovanın içinde muhafaza etmektedir. Fawori, Resim 1.8. ve Resim 1.9.'da hem balıkçıların balık saklamasını kolaylaştırmak hem de markanın görünürlüğünü sağlamak için İstanbul'da balıkçı kovalarını Filli Boya kovaları ile değiştirmiştir.

Resim 1.9. *FAWORI Balıkçı Gerilla Reklamı (teamguerilla.com, 2021)*

8.6. Netflix Narcos Gerilla Reklamı

Çevrimiçi dizi ve film izleme platformu Netflix, Stranger Things gerilla reklamında olduğu gibi Narcos dizisi içinde gerilla reklam uygulamasından faydalanmıştır. Dizinin üçüncü sezonunun yayımlanmasıyla birlikte Türkiye'ye özel olarak bir gerilla reklam kampanyası yürütülmüştür. Resim 1.10.'da görüldüğü gibi İstanbul'dan geçen bir kuru yük gemisine "Kolombiya'dan Sevgilerle" yazan bir pankart asılarak Netflix tüm dikkatleri üzerine çekmiş hatta haberlere konu olmuştur. Gerilla reklam sadece o an çevrede bulunanlar değil ülke gündemine girmiştir. Böylece Netflix küçük bir bütçe ile sürpriz bir şekilde dikkatleri üzerine çekerek başarılı bir kampanyayı gerçekleştirmiştir.

Resim 1.10. *Netflix Narcos Gerilla Reklamı (pazarlamaturkiye.com)*

SONUÇ

Pazarlama faaliyetleri geçmişten günümüze gelinceye kadar çeşitli aşamalardan geçerek onlarca farklı pazarlama türünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gelişim süreci içerisinde artan rekabet, çeşitlenen pazar yapıları, tüketici bilincinin artması ile hedef kitlenin ikna edilmesinin zorlaşması gibi faktörler etkili olmuştur. Geleneksel reklam ortamları -ki halen dahi ağırlığını sürdürmekle beraber- işletmelerin hedef kitlelerine ulaşması ve onları ikna edebilmesi için farklı pazarlama ve reklam teknikleri geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Gerilla pazarlama ve gerilla reklam da tam bu arayışın sonucunda ortaya çıkmıştır.

Gerilla pazarlama yukarıda da belirtildiği üzere onlarca pazarlama türünden birisidir. Onu, diğerlerinden ayıran ve gerilla reklam olarak yeni bir reklam formatı ortaya çıkmasını sağlayan bir takım etkenler söz konusudur. Bu sebeplerden ilki bütçedir. Geleneksel reklam ortamları çok pahalı olduğu için küçük işletmeler gerilla reklamı tercih etmiştir. Fakat günümüzde çok büyük firmaların da artık gerilla reklam ortamlarını tercih ettiği görülmektedir. Böylece ilk çıktığında, küçük işletmelerin gerilla reklamı tercih ettiği düşüncesi yıkılmıştır. Bir başka önemli özellik olan yaratıcılık ise diğer reklam ortamlarının da ortak özellikleri arasında olsa da, bir anda sokakta insanların karşısına çıkılması, şaşırtıcı olması/ sürpriz yapma unsurunu da bünyesinde barındırması etkililik derecesini

artırmıştır. İncelenen örneklerden Folgers kahve reklamında yerde dumanı tüten bir kahve fincanı görmek, insanlarda şaşkınlığa neden olmuş aynı zamanda tüm dikkatleri üzerine çekerek gerilla reklam çalışmasının başarılı olmasını sağlamıştır. Benzer şekilde Narcos dizisi için Netflix'in gerçekleştirdiği gerilla reklam çalışması da ana haber bültenlerine konu olacak kadar etki yaratmıştır. İncelenen örnekler reklam bütçesi, yaratıcılık, şaşırtma gibi tüm özellikleri bünyesinde barındırmaktadır.

Gerilla reklamcılık uygulamaları değişen tüketim alışkanlıkları sonucunda hedef kitleye ulaşmada etkili bir reklam ortamı oluşturmaktadır. Burada değişen koşullar hem medya ortamının çok çeşitlilik göstermesi hem de tüketicilerin dikkatinin reklama çekilmesinin çok zor olmasıdır. Gerilla reklam özellikleri itibariyle hem bire bir de hedef kitleyi yakalamakta, hem de incelenen örneklerde olduğu gibi dikkat çekme noktasında rakiplerine göre çok daha ileri seviyededir. Gerilla reklamın bu kadar ön plana çıkıyor oluşu hem rakip firmaların hem de büyük markaların gerilla reklama duyarsız kalamamasını sağlamış, Nike ve Adidas gibi dünyanın iki büyük spor giyim markasının çarpıcı gerilla reklam uygulamaları gerçekleştirmesini sağlamıştır. Son dönemlerde hemen hemen her alanda çokça tartışılan Z kuşağı ile ilgili konular pazarlama ve reklam alanında da gündeme gelmiştir. Z kuşağı pratik bir zihne sahip olması ve kısa dikkat süreleri nedeniyle reklamın özgün, mesajın hızlı ve ilgi çekici olmasını gerektirmektedir. Etkili olduğunuz da ise Z kuşağının sosyal medyada fotoğraf ve video paylaşımları ile viralleşir. Yerel olarak uyguladığınız gerilla reklamda ulusal bir boyut kazanarak geleneksel medyaya göre çok daha hızlı yayılırsınız.

KAYNAKÇA

Aksoy, T. (2011). Gerilla pazarlama yaratıcı olmak zorundadır. (Erişim Adresi: http://www.temelaksoy.com/gerilla-pazarlama-yaratici-olmak-zorundadir/#!). Erişim Tarihi: 07.07.2021

Aktaş, Ö. (2011). 3 boyutlu açık hava reklamlarında gerçekliğin yeniden üretimi; Mekâna dayalı görsel algı deneyimi. Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ay, C., Aytekin, P. & Nardalı, S. (2010). Guerrilla marketing communication tools and ethical problems in guerilla advertising. *American Journal of Economics and Business Administration,* 2(3), 280-286.

Bıçakçı, İ. (1998). Küresel iletişimde tüketici davranışının küresel boyutları. *Kurgu Dergisi,* 15(15), 253-264.

Bigat, E. C. (2012). Guerrilla advertisement and marketing. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 51, (1022 - 1029).

Cesur, A. & Çoban, M. S. (2017). Gerilla pazarlama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 119-132.

Dagorn, A. (2015). Guerrilla marketing to investigate the effectiveness of the guerrilla marketing in the urban environment for the generation X relative of the generation Y. International Marketing Dublin Business School.

Dahan, G. S. & Levi, E. (2012). Reklam ajanslarının gerilla pazarlama uygulamaları: Türkiye örneklemi üzerinde bir inceleme. *İletişim Fakültesi Dergisi,* 42, 37-47.

Erinmez, M. (2018). Geleneksel reklamcılık ve gerilla reklamcılığın tüketicilerin kalite algıları ile satın alma davranışlarına etkisi. *R&S - Research Studies Anatolia Journal,* 1(3), 438-447.

Erinmez, M. (2019). Duygusal ve gerilla reklamcılığın tüketicilerin satın alma davranışlarına etkisi üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Ertike, A. (2010). *Reklam Temel Kavramlar, Teknik Bilgiler Örnekler.* Ankara, Detay Yayıncılık

Görgülü, G. (2006). Bütçesi küçük hayalleri büyük girişimciler için gerilla pazarlama taktikleri. (https://www.pazarlama30.com/butcesi-kucuk-hayalleri-buyuk-girisimciler-icin-gerilla-pazarlama-taktikleri/). Erişim Tarihi: 04.08.2021.

Kırdar, Y. (2005). *Basics and examples of guerrilla advertising.* New Horizons in Communication, 3rd International Communication Symposium. University of North Carolina, Elon University, North Carolina, USA.

Köse, G. (2020). Pazarlamada radikal oluşu sembolize eden gerilla reklamlarda kullanılan reklam mesajı çekicilikleri üzerine bir analiz. In *IX. Umteb ınternatıonal congress on vocatıonal & technıcal scıences*.

Nardalı, S. (2009). Gerilla pazarlaması ve uygulamadaki bazı örnekleri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* 16(2), 107-119.

Serdarlı, E. (2008). Reklam Yazmak. İstanbul: Beta.

Tanrıverdi, M. (2011). "Açıkhava reklamlarında mecraların merak uyandırıcı biçimde kullanımı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi.

Tekin, M., Şahin, E. & Göbenez, Y. (2014), Postmodern pazarlama yaklaşımıyla modern pazarlama yöntemleri: Güncel şirket uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı,* 225-232.

Yüksel, A. B. (2010). Bir ütopya olarak gerilla sanatı ve gerilla reklamcılığın yarattığı distopya. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

https://www.chilliprinting.com/Online-Printing-Blog/guerilla-marketing-for-smes/, Erişim Tarihi: 04.08.2021.

https://www.flickr.com/photos/inagorillacostume/5715954844, Erişim Tarihi: 04.08.2021.

https://mediacat.com/dunyanin-ilk-gerilla-marketing-ornegi/, Erişim Tarihi: 04.08.2021.

https://pazarlamaturkiye.com/turkiye-netflixi-sevdi-mi/?, Erişim Tarihi: 04.08.2021

https://www.reddit.com/r/StrangerThings/comments/78z5j3/stranger_things_bus_ad/sozluk.gov.tr/, Erişim Tarihi: 04.08.2021

https://tr.pinterest.com/pin/181410691214982310/, Erişim Tarihi: 04.08.2021

https://www.teamguerilla.com/tr/Projects/WorkDetail/fawori-gerilla-projesi, Erişim Tarihi: 04.08.2021

https://w3-lab.com/guerilla-marketing-tips-and-examples/, Erişim Tarihi: 04.08.2021

Bölüm 11

LOESS REGRESYON YÖNTEMİNİN İNCELENMESİ

Yıldırım DEMİR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, E-Mail: ydemir@yyu.edu.tr (https://orcid.org/0000-0002-6350-8122)

Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde kullanılan önemli yöntemlerden birisi regresyon analizidir. Galton (1886:246-263) tarafından, iki nicel değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla matematiksel bir fonksiyon geliştirilmiş ve böylece 19. yüzyılda regresyon analizinin temeli oluşturulmuştur. Bir bağımlı değişkenle bir veya birden fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkinin matematiksel bir fonksiyonla modellenmesi regresyon analizi olarak, elde edilen fonksiyon ise regresyon denklemi olarak adlandırılmaktadır (Orhunbilge, 2017). Regresyon analizinin temelde üç amacı bulunmaktadır. Bunlar, bağımsız değişkenlerdeki bireysel değişimlerin bağımlı değişken üzerinde yaptığı etkiyi belirlemek, bağımsız değişkenlerin aldığı değerlere göre bağımlı değişkenin alacağı değerleri tahmin etmek ve bağımsız değişken(ler)in bağımlı değişken üzerinde önemli bir etkisinin olup olmadığını incelemek şeklinde sıralanabilir (Maddala, 1992;61). Değişkenler arasındaki ilişkileri incelerken sağladığı faydadan ve kullanım kolaylığından dolayı günümüzde regresyon analizi; sosyal bilimler, tıp, mühendislik, fen bilimleri gibi birçok farklı alanda çeşitli değişkenler arasındaki ilişkilerin saptanmasında sıklıkla kullanılmaktadır (Akmercan, 2016). Model tahmini için parametrik, yarı parametrik (semiparametric) ve parametrik olmayan (nonparametric) regresyon yaklaşımları bulunmakta ve bu yaklaşımların her biri regresyon analizine farklı açılardan yaklaşmaktadır (Bekiroğlu ve Batırel, 2017).

Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyen regresyon fonksiyon modelinin önceden belirlenebilmesi parametrik regresyon yönteminin önemli bir özelliğidir (Akmercan, 2016). Ancak, En Küçük Kareler (EKK) yöntemine dayanan parametrik regresyon yaklaşımı çok güçlü ve fazla varsayıma ihtiyaç duymaktadır. Parametrik regresyon yönteminin kullanılabilmesi için hata terimlerinin normal dağılıma sahip olması, tüm bağımsız değişkenler için hata varyaslarının sabit olması, hata terimleri arasında otokorelasyonun olmaması, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında ilişki olması, β katsayılarının sonlu olması ve çoklu regresyon analizinde bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmaması gibi önemli varsayımların sağlanması gerekmektedir (Bekiroğlu ve Batırel, 2017; Tezcan, 2009). Ancak bu varsayımların sağlanması çoğu kez zor olabilir. Varsayımlar sağlanmadığında, parametrik regresyon fonksiyonu ile yapılacak çıkarımlar gerçeği yansıtmamakta ve sonuçların hatalı yorumlanmasına yol açmaktadır. Bu durumda yarı parametrik veya parametrik olmayan regresyon yöntemleri alternatif olarak kullanılabilir.

Kısmi doğrusal modeller olarak da bilinen yarı parametrik regresyon yöntemi bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu varsayımı dışındaki varsayımlara gereksinim duymamaktadır. Yarı parametrik regresyon yöntemi, parametrik

regresyon yönteminin varsayımları sağlanamadığında parametrik ve parametrik olmayan yöntemlerin en iyi yönlerini alarak hesaplama yapmaktadır. Hata terim dağılımları hakkında herhangi bir varsayımda bulunulmasa da modelden tahminler yapabilmektedir (Bekiroğlu ve Batırel, 2017).

Parametrik olmayan regresyon yönteminde ise, bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin fonksiyonel bir biçimi önceden belirlenmemekte ve herhangi bir ön varsayıma da ihtiyaç duyulmamaktadır. Dolayısıyla parametre tahmini yapılmamakta ve genellikle veri seti içerisindeki yapısal modellerin türleriyle ilgili detaylı bilgi vererek, doğrudan değişkenler arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır (Jacoby, 2000; Tezcan, 2011). Parametrik regresyondaki gibi güçlü varsayımlara da sahip olmamakla beraber hata terimleri ortalamasının sıfır ve varyansının da sonlu bir sayı olması tek varsayımıdır (Hart, 1997:4; Akmercan, 2016). Parametrik regresyon yönteminin varsayımları sağlanmadığında ya da değişkenler arasındaki ilişkiyle ilgili ön bilgi bulunmadığında parametrik olmayan regresyon yöntemi kullanılabilmektedir. Bu yönüyle, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemede parametrik olmayan regresyon yöntemi daha esnek bir yöntemdir. Ayrıca bu yöntemle, parametrik regresyon yöntemlerle elde edilen sonuçların geçerliliği de test edilebilmektedir (Tezcan, 2011).

Parametrik olmayan yöntemlerin avantajları, güçlü varsayımlar gerektirmedikleri gibi uygulanması her zaman olmazsa da genellikle daha kolay olması, aykırı değerlerden daha az etkilenmesi, parametrik karşılıklarına göre genellikle normal dağılım gösteren popülasyonlarda daha az etkin olmalarına rağmen normal dağılım göstermeyen popülasyonlarda ise çok daha fazla etkin olması ve gözlemlerin büyüklükleri yerine bunların sıra değeriyle ilgilenmesi şeklinde özetlenebilir (Hollander ve ark., 2014). Bu avantajların yanı sıra matematiksel işlemlerin yoğunluğu, karmaşıklığı, bazen elde edilen sonuçların yorumlanmasındaki zorluklar ve parametrik regresyon yöntemine göre daha az etkin olması bu yöntemlerin dezavantajlarıdır (Tezcan, 2009).

Parametrik olmayan regresyon yöntemlerinin; İki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmada çok yönlü bir metot sunmak, uygun bir parametrik modele ihtiyaç duymaksızın tahminler üretmek, aykırı noktaların etkisini inceleyerek sahte gözlemleri ortaya çıkartmak ve bitişik bağımsız değişkenler arasında bir interpolasyon yapmak veya kayıp değerlerin yerini doldurmak için esnek bir metot oluşturmak gibi dört temel amacı bulunmaktadır (Härdle, 1994).

Böylece parametrik olmayan regresyon yöntemler, hem doğrusal olmayan ilişkilerin belirlenmesinde hem de bu ilişkilerin

modellenmesinde oldukça kullanışlı yöntemler olduklarından parametrik yöntemlerin kullanılamadığı birçok durumda kullanılabilirler (Akmercan, 2016).

Parametrik olmayan regresyonda kullanılan tahmin yöntemlerinin temeli düzleştirmeye (smoother), düzleştirme ise lokal ortalama alma temeline dayanmaktadır. Bu çalışmada parametrik regresyon yöntemlerinin kullanılamadığı durumlarda lokal regresyon yöntemlerinden olan Loess (Lowess, LOcally WEighted Smoothing Scatterplot) yöntemlerinin tanıtılması, avantajlarının ortaya konulması ve örnek bir uygulama ile yöntemlerin irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Loess Regresyon Yöntemi

Lokal ağırlıklandırılmış (Lowess) regresyon yöntemi, ilk kez Cleveland (1979) tarafından önerilmiş ve daha sonra çok değişkenli verilere uygulamak için bu yöntemin metodolojisi Cleveland ve Devlin (1988) tarafından geliştirilerek yöntem, lokal polinomial regresyon (Loess) olarak adlandırılmıştır. Loess, en küçük kareler (EKK) yöntemine dayanan modern bir modelleme yöntemi olup, bağımlı bir değişkenle bir veya birden fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkileri herhangi bir ön varsayım gerektirmeden grafiksek olarak özetleyen parametrik olmayan istatistiksel bir yöntemdir (Cleveland, 1979; Jacoby, 2000; Doğu, 2019). Bu yöntemde, veriler için düzgün bir eğri uydurmanın basit bir strateji olması nedeniyle istenilen saçılım grafiği düzleştirilmektedir (Karasoy ve ark., 2016). Ayrıca loess dağılım grafikleri ile standart istatistik modelleme işlemleriyle gözden kaçırılan karmaşık ilişkiler ortaya çıkarılabilir (Jacoby, 2000). Loess, veriler arasındaki yapı için oldukça yararlı olup teori geliştirmede araştırmacılara yardımcı olmaktadır. Doğrusal regresyonun özel bir durumu olan loess, bağımsız değişkenlerin yüksek mertebeden değerlerini $(p \geq 2)$ içermekte ve regresyon fonksiyonunu eğrisel bir forma dönüştürmektedir. Böylece, p'inci dereceden lokal polinomiyal regresyon modeli eşitlik (1)'deki gibi verilmektedir.

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 x + \beta_2 x^2 + \cdots + \beta_p x^p + \varepsilon_i \qquad (1)$$

Burada, y; bağımlı değişkeni, x; bağımsız değişkenleri, β; bağımsız değişken katsayılarını, ε; hata terimini ve p; polinom derecesini göstermektedir. Eşitlik (1) EKK modeliyle çözülmekte ve p, 1 olduğunda doğrusal, 2 olduğunda ise kuadratik bir fonksiyon elde edilmektedir. Doğrusal model daha hızlı olmasına rağmen, kuadratik (ikinci dereceden) model çukur ve zirvelere daha iyi uyum sağlamaktadır.

Bu yöntemin gerçekleştirilebilmesi için ilk önce ağırlık fonksiyonunun (W), polinom derecesinin (p), iterasyon sayısının (t) ve

span olarak bilinen düzleştirme parametresinin (α) belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca loess, doğrusal regresyon gibi basit bir matematiksel modele sahip değildir. Bu yöntem, X bağımsız değişken(ler) ile uygun bir Y bağımlı değişken hesaplamak için iteratif bir algoritma kullanmaktadır. Bu algoritma, loess eğrisinin verilerin ortasından geçmesini sağlayacak ve X ile Y arasındaki ilişkiyi özetleyecek şekilde tasarlanmıştır. Algoritma aşağıdaki 6 basamaktan oluşmaktadır.

1. X için bant genişliği (bandwidth) olarak ifade edilen x_0 gibi bir odak noktası seçilir,
2. x_0'a yakın noktalardan oluşan bir komşu seçilir,
3. Sadece bu komşudaki noktalar kullanılarak X için Y'nin ağırlıklı regresyonu uydurulur.
4. Modeli aykırı değerlere karşı daha güçlü kılmak için 3. adımdaki ağırlıklı regresyon yerine daha güçlü bir regresyon kullanılır. Böylece, ağırlıklar değişir ve büyük artıklara sahip gözlemler daha küçük gözlemler almaktadır.
5. x_0'da Y'nin tahmini bir değerini elde etmek için 3. adımdaki ağırlıklandırılmış regresyon katsayıları kullanılır.
6. X'in maksimumu ve minimumu arasında bir dizi X için adımlar baştan sona tekrarlanır.

Her bir gözlem ile x_0 arasındaki mesafe,

$$d_i = |x_i - x_0| \qquad i = 1, 2, \dots, n \tag{2}$$

olarak ve her bir gözlem için ağırlık ise,

$$w_i = W\left[\frac{d_i}{d_q}\right] \tag{3}$$

olarak hesaplanmaktadır. Burada, x_0'ın komşusundaki gözlem sayısı q olmak üzere d_q, x_0'a yakın gözlemlerin bulunduğu komşudaki en büyük mesafeyi gösterirken W ise ağırlık fonksiyonunu göstermektedir. Böylece, eşitlik (1) ağırlıklandırılımış EKK uyarlanmakta ve lokal ağırlıklandırılmış regresyon modeli;

$$\hat{Y}_i = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1(x_i - x_0) + \hat{\beta}_2(x_i - x_0)^2 + \cdots + \hat{\beta}_p(x_i - x_0)^p + e_i \tag{4}$$

şeklinde olmakta ve loess değeri $(\hat{Y}_i)$ bu model ile hesaplanmaktadır (Tezcan, 2009). Böylece, ağırlıklı hata kareler toplamı,

$$\sum_{i=1}^{n} w_i\, e_i{}^2 = \sum_{i=1}^{n} w_i \left(Y_i - \sum_{j=0}^{p} \hat{\beta}_j (x_i - x_0)^j \right)^2 \tag{5}$$

$$i = 1, 2, \dots, n \qquad j = 0, 1, \dots, p$$

eşitlik (5) ile hesaplanmaktadır. Hata kareler ortalamasını minimize eden β katsayılarının tahmini değerleri ($\hat{\beta}$) ise eşitlik (6) ile elde edilmektedir (Grégoire ve Hamrouni, 2002;68).

$$\hat{\beta} = \underset{\beta}{\arg\min} \left\{ \sum_{i=1}^{n} w_i \left(Y_i - \sum_{j=0}^{p} \hat{\beta}_j (x_i - x_0)^j \right)^2 \right\} \tag{6}$$

Eşitlik (6)'deki w_i değerlerini hesaplamak için tri-küp ağırlık fonksiyonu ($W = W_T$),

$$W_T(x_0) = \begin{cases} \left(1 - \left|d_i/d_q\right|^3\right)^3 & \left|d_i/d_q\right| < 1 \\ 0 & \left|d_i/d_q\right| \geq 1 \end{cases} \tag{7}$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

EKK yöntemi üzerinde genellikle aykırı değerlerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Düzleştirilmiş noktaları bozan aykırı değerlerden etkilenmemesi için işleme iteratif ağırlıklı EKK yöntemi uyarlanarak bu aykırı değerlerin loess eğrisi üzerindeki etkisi azaltılmakta ve loess regresyonu robust (sağlam) hale getirilmektedir. Böylece, düzleştirme ile robust yöntemlerin birleşimi sonucu lokal ağırlıklı regresyon (Loess) elde edilmektedir. İterasyonlar sonucunda düzleştirme, aykırı değerlere karşı oldukça dirençli hale getirilerek Kernel tahmin yöntemlerinde görülen yanlılık, robust loess tahmin yöntemi ile azaltılmaktadır.

Loess artıkları, loess regresyon katsayıları kullanılarak,

$$e_i = Y_i - \hat{Y}_i \tag{8}$$

eşitliği ile ve robust loess için ağırlıklar ise,

$$r_i = W_B \left(\frac{|e_i|}{6m} \right) \tag{9}$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır. Burada r_i, robust ağırlık değerlerini; m, artıkların mutlak değerlerinin medyanını ($m = \text{medyan}|e_i|$) ve W_B, bisquare (çiftkare) ağırlık fonksiyonunu göstermektedir. Bisquare (çiftkare) ağırlık fonksiyonu eşitlik (10)'da verilmiştir.

$$W_B(e_i) = \begin{cases} \left(1 - \left(\frac{|e_i|}{6m}\right)^2\right)^2 & |e_i| < 6m \\ 0 & \text{diğer} \end{cases} \tag{10}$$

Robust loess regresyonda x_i noktasında regresyonun tahmin edilen değeri $(\hat{Y}_i)$ için robust katsayı tahmin değerleri $(\hat{\beta}')$ ise eşitlik (11) ile elde edilmektedir.

$$\hat{\beta}' = \underset{\beta}{\arg\min} \left\{ \sum_{i=1}^{n} r_i \, w_i \left(Y_i - \sum_{j=0}^{p} \hat{\beta}'_j (x_i - x_0)^j \right)^2 \right\} \tag{11}$$

Bu robust işlem için 5 iterasyon gerçekleştirilebilir, ancak iki iterasyondan sonra loess eğrisinde çok az bir fark oluşmaktadır. Bu nedenle, literatürde iterasyon sayısı (t) için iki iterasyonun yeterli olduğu belirtilmiştir. Loess regresyon yönteminde ağırlık fonksiyonu (W) eşitlik (7) veya eşitlik (10)'a göre belirlenmektedir. Ancak robust ağırlıklara her zaman ihtiyaç olmayabilir. Çünkü aykırı değerler sonuçlardan kaldırılmayacaksa, robust iterasyonların sayısı 0'a ayarlanarak bunlar loess eğrisinden çıkarılmamalıdır. Polinom derecesi (p) ise genellikle 1 (doğrusal form) veya 2 (kuadratik (karesel) form) olarak alınmaktadır. Polinom derecesinin 0 olarak alınması durumunda lokal sabit değer elde edilmektedir. Polinom derecesinin 1 olarak alınması işlem kolaylığı, veri yapısının ortaya çıkarılması açısından avantaj sağlamakta ve düzleştirilmiş uygun noktaların elde edilmesine imkan tanımaktadır. Ancak veri setinde aykırı değerlerin bulunması durumunda yapay bir doğru meydana gelmektedir. Polinom derecesinin 2 olarak alınması durumunda işlemler zorlaşmakta, 3 veya daha yüksek dereceden alınması durumunda ise işlemler çok daha zorlaşmaktadır. Ancak, Polinom derecesinin 2 veya daha yüksek alınması durumunda, regresyon modelinde esneklik sağlanmasına ve yanlılıkta azalmada meydana gelmesine rağmen polinom derecesi artıkça tahminlerde varyasyon da artmaktadır. Bu nedenle polinom derecesinin 2'den büyük olması tahminlere fazla katkı sağlamamakta ve genellikle 2 olarak alınması tercih edilmektedir. Düzgünleştirme parametresi olarak ifade edilen α, lokal regresyonda kullanılan gözlemlerin oranını vermekte ve 0 ile 1 arasında bir değer alarak düzgünleştirilen noktaları yumuşatmaktadır. Verilerin yapısını bozmadan düzgünleştirilen noktalardaki değişkenliği minimize eden en uygun değer, α parametresi ile belirlendiği için uygun bir α değerinin seçimi büyük önem taşımaktadır. Zira bu parametrenin büyük değerleri, varyansı azaltırken gerçek yoğunluğu aşırı düzgünleştirebildiğinden (oversmoothing) yanlılığı artırmakta ve küçük değerleri ise yanlılığı azaltırken varyansı artırmaktadır. (Aydin ve

Akmercan, 2016; Keele, 2008). Sonuç olarak çok faydalı eğriler elde edilemediğinden, bu iki durumdan da elde edilen eğriler tercih edilmemektedir. Bu nedenle uygun bir α parametresinin belirlenmesi için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Ancak, bunlardan en yaygın ve kolay olanı görsel deneme yanılma yöntemidir. Bu yöntemde ilk önce $\alpha = 0.5$ alınarak iterasyon için makul bir başlangıç yapılmaktadır. $\alpha = 0.5$ değeri ile elde edilen loess eğrisi pürüzlü ise en uygun ve düzgün eğri elde edilene kadar bu değer kademeli olarak artırılmaktadır. α'nın 1'e eşit olması durumunda klasik doğrusal regresyon eğrisi elde edilmektedir (Aydin ve Akmercan, 2016; Keele, 2008).

Loess regresyonda da uyum iyiliği R^2 ile hesaplanabilmektedir. Ancak loess regresyonda R^2_{loess}, parametrik regresyondaki gibi varyans açıklama oranı olarak yorumlanamaz. Zira R^2_{loess}, bağımsız değişkenler tarafından açıklanan varyanstan ziyade tahmini değerler tarafından açıklanan varyansı göstermemektedir. Böylece tahmin süreçlerinde robust ağırlıklar kullanıldığı zaman hatalı ve anlamsız R^2_{loess} değerleri elde edilebilir. Loess için değeri eşitlik (12) ile hesaplanmaktadır

$$R^2_{loess} = \frac{\sum_{i=1}^{n}\left(\hat{y}_i - \bar{\hat{y}}_i\right)^2}{\sum_{i=1}^{n}(y_i - \bar{y})^2} \tag{12}$$

Burada $\hat{y}_i$, i. gözlem için bağılı değişkenin loess yöntemiyle elde edilen uyum değerini; $\bar{\hat{y}}_i$, loess yöntemi ile elde edilen uyum değerinin ortalamasını; y_i, i. gözle için bağımlı değişkenin gerçek değerini ve $\bar{y}$, bağımlı değişkenin ortalamasını göstermektedir.

Loess regresyonda tanımlayıcı istatistiklerin belirlenmesinin yanı sıra çıkarımsal istatistikte yapılmaktadır. Loess regresyon analizine çıkarımsal bir bileşenin dâhil edilmesi gözlemlenen verilerin alındığı popülasyon hakkındaki genellemeleri kolaylaştırmasının yanı sıra iki değişkenli verilere uyan düzgün bir eğrinin kesin formu hakkındaki belirsizlik derecesinin değerlendirilmesini de sağlamaktadır (Cleveland ve Devlin, 1988). Sonuç olarak, iki Loess modeli arasındaki uyumun istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı F testi ile analiz edilebilir. Bu test her değişken için gerçekleştirilir, bunun nedeni ilgili değişkenin modele önemli bir katkısının olup olmadığını görebilmektir (Aydin ve Akmercan, 2016). Böylece iki loess modeli karşılaştırmada eşitlik (13) kullanılabilir.

$$F = \frac{(RSS_1 - RSS_2)\big/(df_1 - df_2)}{RSS_2\big/(n - df_2)} \tag{13}$$

Burada, RSS_1 birinci modelin hata karelerinin toplamını, RSS_2 ikinci modelin hata karelerinin toplamını, df_1 birinci modelin serbestlik derecesini, df_2 ikinci modelin serbestlik derecesi ve n toplam gözlem sayısını göstermektedir (Jacoby, 2000). Eşitlik (13) için hata kareler toplamı, doğrusal regresyonda hesaplandığı gibi hesaplanabilir. Ancak serbestlik derecesinin belirlenmesi farklı olup ve genellikle tam sayı değildir. Serbestlik derecesinin belirlenmesinde çeşitli hesaplama yöntemleri olmasına rağmen genellikle parametre sayısı serbestlik derecesi olarak kullanılmaktadır.

Loess Uygulaması

Uygulamada Türkiye'nin 1967-2020 yılları arasındaki aylık bireysel tüketim endeksi ve işsizlik verileri kullanılmış, analizler R programı ile yapılmıştır.

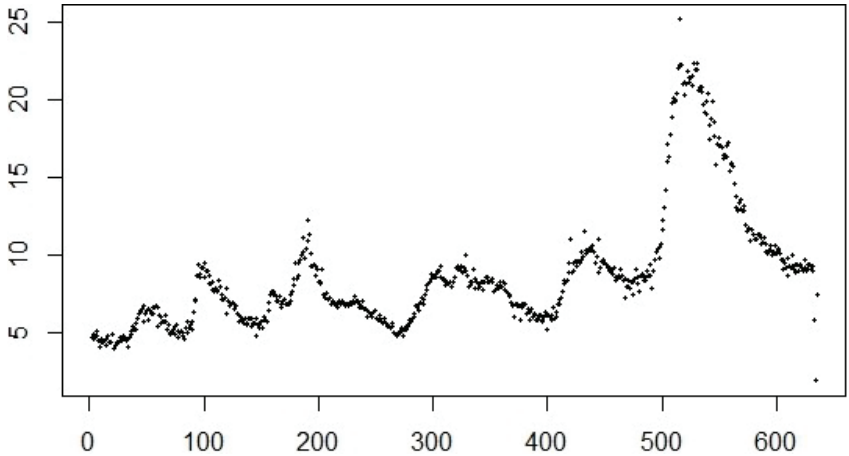

Şekil 1. Bireysel tüketim endeksi ile işsizlik arasındaki ilişkiye ait saçılım grafiği

Şekil 1'de bireysel tüketim endeksi (X) ile işsizlik (Y) arasındaki ilişkiyi gösteren saçılım grafiği verilmiştir. Bu grafik incelendiğinde, bireysel tüketim endeksi ile işsizlik arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle doğrusal regresyon yönteminin uygulanması doğru olmayacak ve bunun yerine doğrusal olmayan yöntemlerin kullanılması daha doğru olacaktır. Çalışmada, doğrusal olmayan regresyon yöntemlerinden Loess regresyon yöntemi kullanılmıştır. Polinom derecesi (p) 2 olarak alınmış ve 0.05, 0.25, 0.50, 0.75 ve 0.95 düzleştirme parametrelerine (Span) göre oluşturulan Loess eğrileri şekil 2'de verilmiştir.

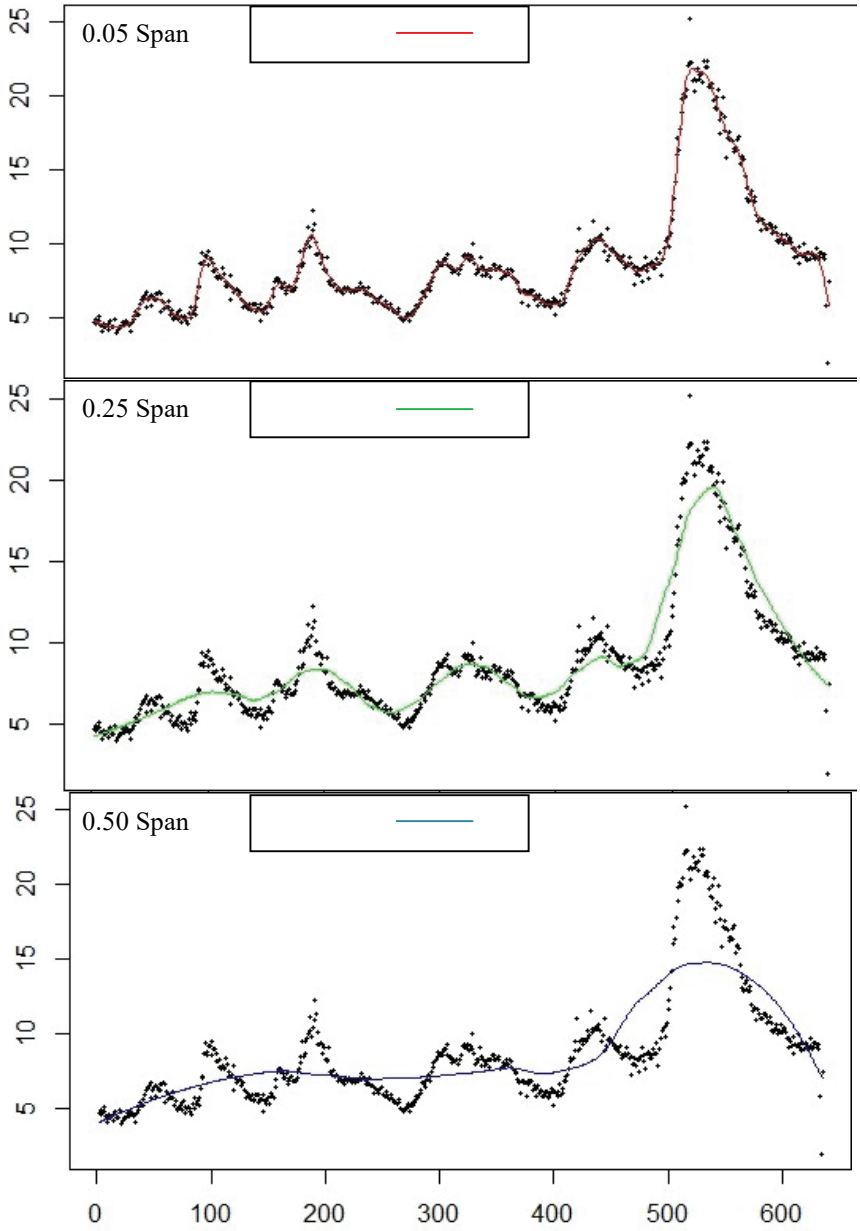

Şekil 2. Bireysel tüketim endeksi ile işsizlik arasındaki ilişki için 2. dereceden farklı span değerleri ile elde edilen LOESS eğrileri

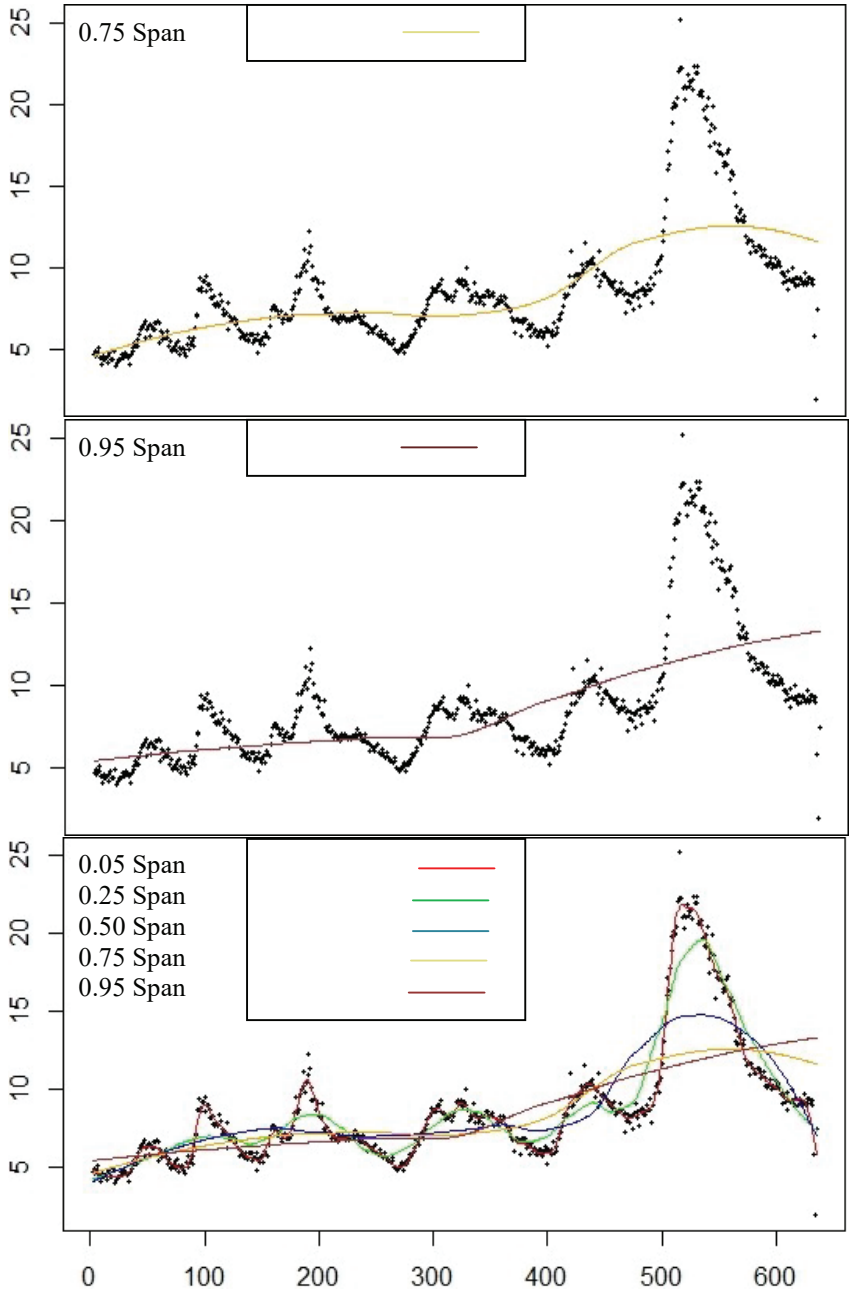

Şekil 2. Bireysel tüketim endeksi ile işsizlik arasındaki ilişki için 2. dereceden farklı span değerleri ile elde edilen LOESS eğrileri (Devamı)

Şekil 2'de sırasıyla 0.05, 0.25, 0.50, 0.75 ve 0.95 düzleştirme parametreleri kullanılarak oluşturulan Loess eğrileri görülmektedir. Şekil

2 incelendiğinde, span değerinin küçülmesi elde edilen eğrinin pürüzlü olmasına ve bu değerin büyümesi ise eğrinin düzleşmesine neden olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla küçük span değerlerinin, eğrilerde aşırı pürüzlülüğe yani düşük bir düzleştirmeye (undersmooth) ve büyük span değerlerinin ise aşırı bir düzleştirmeye (oversmooth) neden olduğu görülmektedir. Ayrıca şekil 2'de veri saçılımı ile eğriler arsındaki ilişkiler incelendiğinde, küçük span değerleri yanlılığı azaltsa da eğrilerde aşırı değişkenliğe neden olarak varyansı büyütmektedir. Büyük span değerleri ise eğrileri aşırı düzleştirerek varyansı küçültmekte ancak bu durumda da yanlı tahminler elde edilebilmektedir. Uygun bir span değeri için genellikle ilk önce 0.5 değeri kullanılarak eğri oluşturulur ve daha sonra span değeri yavaş yavaş artırılarak en uygun eğri elde edilmeye çalışılır.

Saçılım grafiği üzerinde bulunan veri saçılım noktalarının olabildiğince ortasından geçen eğri, en uygun eğriyi göstermektedir. Ancak elde edilen eğrinin mümkün mertebede pürüzlü olmamasına dikkate edilmelidir. Şekil 2 incelendiğinde, 0.05 span değerine sahip eğrinin çok aşırı pürüzlü olduğu ve 0.25 span değerine sahip eğrinin de çok fazla pürüzlü olduğu, ancak 0.5 span değerine sahip olan eğrinin çok daha az pürüzlü olduğu görülmektedir. Bu değerden sonra pürüzlülüğün azaldığı hatta 0.95 span değeri ile elde edilen eğrinin EKK eğrisine yaklaşarak aşırı düzleştiği görülmektedir. Dolaysıyla önceki eğrilere göre pürüzlülüğünün düşük olması ve veri saçılım grafiğinde noktaların ortasından geçmeye meyilli olması nedeniyle bu eğriler arasında en uygun eğrinin 0.75 span değeri ile elde edildiği söylenebilir.

Span değeri 0.75 olarak seçildiğinde, bireysel tüketim endeksi 0'dan 400'e doğru artarken işsizliğin çok düşük bir artışla genel olarak sabit olduğu söylenebilir. 400'den sonra işsizlikte bir artış meydana gelmiş ve bireysel tüketim endeksinin 580 civarlarına ulaştığı durumda ise işsizlikte hafifi bir düşme meydana geldiği gözlenmiştir.

Tablo 1. Bireysel tüketim endeksi ile işsizlik arasındaki ilişki için 2. dereceden farklı span değerleri ile elde edilen LOESS regresyon değerleri

Span Değeri	**0.05**	**0.25**	**0.50**	**0.75**	**0.95**
Serbestlik Derecesi (Eşdeğer Parametre Sayısı)	59.76	11.88	6.21	4.35	3.58
Artıkların Standart Hatası	0.497	1.247	2.203	2.732	2.982
Hata Kareler Toplamı	286.841	264.973	215.174	197.187	148.724
F İstatistiği	4.957	3.317	2.108	1.947	1.064
p	0.001	0.047	0.249	0.837	1.275

$p<0.05$

Farklı span değerleri kullanılarak bireysel tüketim endeksinin işsizlik üzerinde istatistiki olarak etkili olup olmadığı test edilmiş ve test sonuçları tablo 1'de verilmiştir. Daha önce en uygun span değeri 0.75 olarak belirlenmişti, 0.75 span değerine göre serbestlik derecesi (eşdeğer parametre sayısı) 4.35, artıkların standart hatası 2.732, hata kareler toplamı 197.187 ve F istatistiği 1.947 olarak bulunmuştur. Ayrıca 0.75 span değeri için 0.837 olarak hesaplanan olasılık değerine ($p>0.05$) göre bireysel tüketim endeksinin işsizlik üzerindeki etkisinin 0.05 anlamlılık düzeyinde önemli olmadığı söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde parametrik regresyon yöntemleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak, parametrik regresyon yöntemleri çok güçlü ve fazla varsayıma ihtiyaç duymaktadır. Bu varsayımların sağlanması çoğu kez zor olabilir. Varsayımlar sağlanmadığında, bu yöntem ile yapılacak çıkarımlar gerçeği yansıtmamakta ve sonuçların hatalı yorumlanmasına yol açmaktadır. Bu durumda alternatif olarak parametrik olmayan regresyon yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir.

Parametrik olmayan regresyon yönteminde ise, bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin fonksiyonel bir biçimi önceden belirlenmemekte ve herhangi bir ön varsayıma da ihtiyaç duyulmamaktadır (Tezcan, 2011). Parametrik regresyon yönteminin varsayımları sağlanmadığında ya da değişkenler arasındaki ilişkiyle ilgili ön bilgi bulunmadığında, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemede parametrik olmayan regresyon yöntemi daha esnek bir yöntemdir. Böylece parametrik olmayan regresyon yöntemler, hem doğrusal olmayan ilişkilerin belirlenmesinde hem de bu ilişkilerin modellenmesinde oldukça kullanışlı yöntemler olduklarından parametrik yöntemlerin kullanılamadığı birçok durumda kullanılabilirler (Akmercan, 2016). Parametrik olmayan regresyonda kullanılan tahmin yöntemlerinin temeli düzleştirmeye (smoother), düzleştirme ise lokal ortalama alma temeline dayanmakta ve Loess yöntemi de bu yöntemlerden biridir.

Loess, veriler için düzgün bir eğri uydurmanın basit bir strateji olması nedeniyle istenilen saçılım grafiği düzleştirilmektedir (Karasoy ve ark., 2016). Ayrıca loess dağılım grafikleri ile standart istatistik modelleme işlemleriyle gözden kaçırılan karmaşık ilişkiler ortaya çıkarılabilir (Jacoby, 2000). Loess, veriler arasındaki yapı için oldukça yararlı olup teori geliştirmede araştırmacılara yardımcı olmaktadır. Doğrusal regresyonun özel bir durumu olan loess, bağımsız değişkenlerin yüksek mertebeden değerlerini içermekte ve regresyon fonksiyonunu eğrisel bir forma dönüştürmektedir. Bu amaç doğrultusunda, bu

çalışmada Türkiye'ye ait bireysel tüketim endeksi ve işsizlik verileri kullanılarak Loess regresyon yöntemi incelenmiştir.

Çalışmada, 0.05, 0.25, 0.50, 0.75 ve 0.95 düzleştirme parametreleri kullanılarak Loess eğrileri oluşturulmuştur. Küçük span değerlerinin, eğrilerde aşırı pürüzlülüğe (rough) ve büyük span değerlerinin ise aşırı bir düzleştirmeye (oversmooth) neden olduğu görülmüştür. Eğrilerdeki pürüzlülük azaltılarak varyans küçültülmektedir. Ancak varyans küçültülürken, yanlı tahminler elde etmemek için uygun bir span değeri belirlenmelidir. Çalışmada, uygun span değeri 0.75 olarak belirlenmiş ve bu değer için hesaplanan olasılık değerine ($p>0.05$) göre bireysel tüketim endeksinin işsizlik üzerindeki etkisinin 0.05 anlamlılık düzeyinde önemli olmadığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak; başta ekonomi olmak üzere birçok farklı alanda gerçekleştirilen araştırmalarda, kullanılan değişkenler arasında bir ilişki belirlenirken parametrik regresyon varsayımları sağlanmamaktadır. Bu nedenle, bu araştırmalarda doğrusal regresyon yöntemi yerine Loess regresyon yöntemi kullanılabilir.

Kaynakça

Akmercan, T. 2016. ***Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Parametrik Olmayan Regresyon Yöntemi İle Tahmini: Türkiye Örneği*** [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

Aydin, N., Akmercan, T. 2016. Forecasting of Households Consumption Expenditure with Nonparametric Regression: The Case of Turkey. ***Zagreb International Review of Economics and Business***, ***19***(2): 19-32. https://doi.org/10.1515/zireb-2016-0006

Bekiroğlu, N., Batırel, H. 2017. ROC Analizine Bir Seçenek: LOWESS Yöntemi. ***Clinical Experimental Health Sciences***, ***7***(2): 52-54. https://doi.org/10.5152/clinexphealthsci.2017 .148

Cleveland, W. S. 1979. Robust locally weighted regression and smoothing scatterplots. ***Journal of the American Statistical Association***, ***74***(368): 829-836. https://doi.org/10.1080/01621459 .1979.10481038

Cleveland, W. S., Devlin, S. J. 1988. Locally weighted regression: An approach to regression analysis by local fitting. ***Journal of the American Statistical Association***, ***83***(403): 596-610. https://doi.org/10.1080/01621459.1988.10478639

Doğu, S. 2019. ***Marmara Denizi'nde Hamsi (Engraulis encrasicolus Linnaeus, 1758) Avcılığı Üzerine Bir Araştırma*** [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Galton, F. 1886. Regression Towards Mediocrity in Hereditary Stature. ***The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 15***: 246-263.

Grégoire, G., Hamrouni, Z. 2002. Change point estimation by local linear smoothing. ***Journal of Multivariate Analysis***, ***83***(1): 56-83. https://doi.org/10.1006/jmva.2001.2038

Härdle, W. 1994. ***Applied Nonparametric Regression***. Cambridge University Press, Uk.

Hart, J. D. 1997. ***Nonparametric smoothing and lack-of-fit tests***. Springer, New York.

Hollander, M., Wolfe, D. A., Chicken, E. 2014. ***Nonparametric Statistical Methods,*** Third Edition. John Wiley & Sons, Ltd., New Jersey.

Jacoby, W. G. 2000. Loess: A nonparametric, graphical tool for depicting relationships between variables. ***Electoral Studies***, ***19***(4): 577-613. https://doi.org/10.1016/S0261-3794(99)00028-1

Karasoy, D., Kumandaş, E., Tutkun, N. A. 2016. Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü Mezunlarının Mezuniyet Sürelerini Etkileyen Faktörlerin Lokal Regresyon (Loess) ile İncelenmesi. ***Sinop Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi***, ***1***(1): 2536-4383. https://dergipark.org.tr/en/pub/sinopfbd/181412

Keele, L. 2008. ***Semiparametric Regression for the Social Sciences***. John Wiley & Sons, Ltd., England.

Maddala, G. S. 1992. ***Introduction to Econometrics***, Second Edition. Macmillan Publishing Company, New York.

Orhunbilge, N. 2017. ***Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon analizi***, 3. Baskı. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.

Tezcan, N. 2009. ***Tahmine Parametrik Olmayan Regresyon Yöntemiyle Yaklaşım*** [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Tezcan, N. 2011. Parametrik Olmayan Regresyon Analizi. ***Atatürk Ü. İİBF Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı***: 341-352.

Bölüm 12

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK ALGILARI

Hande ŞAHİN[1]
Aygen ÇAKMAK[2]

1 Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, **ORCID ID: 0000-0002-0012-0294**
2 Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, **ORCID ID: 0000-0003-0692-336X**

1.GİRİŞ

Engellilik, kişinin belirli faaliyetleri yerine getirmesini veya çevresi ile etkileşime girmesini güçleştiren herhangi bir bedensel veya zihinsel bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Center for Disease Control and Prevention, 2021). Her bireyin hayatlarının bir döneminde geçici veya kalıcı olarak engelli olabileceği bir gerçektir. Bir milyardan fazla insan bir tür engellilikle yaşamakta olup bu sayı giderek artmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 2011 yılında yapılan engelli araştırmasına göre; erişkin engellilik oranı tüm dünyada %15,6 iken, bu oran gelişmekte olan ülkelerde %18,0'dir (Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti, 2011). Literatürde engellilik ile ilgili farklı tanımlamalar yer almaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre engelliliğin üç boyutu bulunmaktadır:

1. Yetersizlik: Bir kişinin vücut yapısında/işlevinde veya zihinsel işleyişinde bozulma olarak tanımlanabilir. Örneğin; bir uzvun kaybı, görme kaybı veya hafıza kaybı.

2. Aktivite kısıtlaması: Örneğin; görmede, işitmede, yürümede veya problem çözmede sınırlılık

3. Katılım kısıtlaması: Çalışmak, sosyal ve boş zaman aktivitelerine katılmak, sağlık ve koruyucu hizmetler almak gibi normal günlük aktivitelere katılımın sınırlanması. (Center for Disease Control and Prevention, 2021).

Engellilik Nedenleri

İnsanlar pek çok nedenden dolayı engelli olabilmektedir. Bu nedenler dikkatle incelendiğinde çoğunun önlenebilir olduğu görülmektedir. Engellilik nedenleri; doğumdan önceki nedenler, doğum sırası nedenler ve doğumdan sonraki nedenler olmak üzere 3 başlık altında incelenebilir.

Doğumdan Önceki Nedenler (Prenatal Nedenler): Anneden kaynaklanan bir takım rahatsızlıklar sonucu ortaya çıkabilmektedir. Travmalar, beslenme bozuklukları, yoğun strese maruz kalma, erken yada geç yaşta hamilelik, hamileliğin ilk 3 ayında ateşli bir hastalığa yakalanma, viral ve bakteriyel enfeksiyonlar, doğum kanalındaki yapısal bozukluklar, kan hastalıkları, hormonal problemler, radyasyon ışınına maruz kalma, alkol ve sigara kullanımı, diğer maddelere olan bağımlılık, yakın akraba evlilikleri, kalıtım, kan uyuşmazlığı gibi hamilelik boyunca yaşanan bu olumsuzluklar, engelliliğe neden olmaktadır.

Doğum Sırası Nedenler (Natal Nedenler): Doğumun uygun olmayan sağlıksız ortamlarda uzman olmayan kişiler tarafından yapılması, kordon komplikasyonları, dar pelvis, yanlış vakum uygulamaları, geç yada erken doğum, çoğul gebelikler, bebeğin geliş pozisyonunun ters olması engelli-

liğe neden olabilmektedir.

Doğumdan Sonraki Nedenler (Postnatal Nedenler): Doğum sonrası engelliliğe neden olan etmenler arasında bebekte oluşan ateşli hastalıklar, menenjit, kızamık, suçiçeği, difteri, boğmaca, ansefalit, kızamıkçık, kızıl, sarılık, kalp rahatsızlıkları, çocuk felci, fenilketonüri, yetersiz ve dengesiz beslenme olarak sıralanabilir. Ayrıca iş, ev ve trafik kazaları, savaşlar, doğal afetler ve yaşlılık da engelliğin sebepleri arasında yer almaktadır (Timur, Ege ve Bakış, 2006).

Engelliliğin Sınıflandırılması

Engellilik çeşitlerini kesin sınırlar ile birbirlerinden ayırmak oldukça zordur. Bazı hastalıklar (serebral palsi vb) tedavi edilmediğinde veya tedavi edilse bile zihinsel bazı bozukluklara yol açmakta, bazı kişilerde ise aynı hastalık ortopedik bozukluklara veya her iki bozukluğa da sebep olabilmektedir. Bu nedenle engelli kişi açısından engele neden olan sebepler yerine bu sebepler sonucu kişide meydana gelen fonksiyon kaybı veya çalışma gücü kaybı dikkate alınmaktadır. Engelli bireyler;

Ortopedik engelliler

Görme engelliler

İşitme engelliler

Zihinsel engelliler

Ruhsal ve duyusal engelliler

Dil ve konuşma engelliler

Diğer engelliler/Süreğen hastalığı bulunanlar, şeklinde sınıflandırılmaktadır.

1. Ortopedik Engelliler

Yeterli hareketliliğe sahip olmayan, kol ve bacaklarında eksiklik ve kısıtlılığı bulunduğundan destek cihaz ve araçlarla hareket edebilen fiziksel engelli kişilerdir (TSE, 1991). Bir başkasının yardımına gereksinimi olmadan, bastonla veya koltuk değnekleriyle hareket edebilen kişiler ‘yürüyebilen ortopedik engelliler’, hiç yürüyemeyen, başkalarına bağımlı olarak hareket edebilen ortopedik engelliler ise ‘tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engelliler’ şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu gruba serebral palsi, spina bifida, felç olanlar, uzuv kaybı olanlar, multiple skleroz (MS), omurilik zedelenmeleri girmektedir.

2. Görme Engelliler

Bir veya iki gözünde tam veya yarı görme kaybı veya bozukluğu olan kişilerdir. Görme engeli bulunan kişiler, yaşadıkları görme kaybına göre

körler ve az görenler olarak derecelendirilmektedir (DİE, 2004). Kör, yapılan düzeltmelerden sonra görme keskinliği 20/200 ya da az görme alanı 20 dereceden az olan olarak belirtilirken, az görenler görme keskinliği 20/70 ile 20/200 arasında olan kişiler olarak ifade edilmektedir (Tuncer, 2005). Göz protezi kullananlar ve renk körlüğü bulunan kişilerde görme engelli sınıfına girmektedir (DİE, 2004).

3. İşitme Engelliler

İşitme yetisindeki azalmanın kişide ortaya çıkardığı yetersizlikler durumudur. Tek kulağında veya iki kulağında tamamen veya yarı işitme kaybı olan kişilerdir (MEB, 2013). Sağırlar ve ağır işitenler olarak iki gruba ayrılırlar. Derecesine göre işitme kaybı ise şu şekilde sınıflandırılmaktadır

Oluştuğu yere göre işitme kaybı ise;

- İletimsel İşitme Kaybı (Conductive Hearing Loss)
- Duyusal-Sinirsel İşitme Kaybı (Sensori-Neural Hearing Loss)
- Karışık Tip İşitme Kaybı (Mixed Hearing Loss) (Acar-Şengül, 2014).

4. Zihinsel Engelliler

Zihinsel fonksiyonların normal değerin altında olması nedeniyle ev içi faaliyetler, iletişim, kişisel bakım, sosyal ve akademik beceriler, sağlık ve güvenlik, boş zamanlar, iş gibi öğrenme ve sosyal uyum sağlayıcı davranışların bir kaçında sınırlılığa sahip olan kişilerdir (Özer, 2001).

Zihinsel engelliliğin sınıflandırması şöyledir (MEB, 2015):

Hafif derecede zekâ geriliği IQ 50-70

Orta derecede zekâ geriliği IQ 35–50

Ağır derecede zekâ geriliği IQ 20–35

Çok ağır derecede zekâ geriliği IQ 0–20

5. Ruhsal ve Duyusal Engelliler

Ruhsal olarak iyilik halinde olmamanın duygu, düşünce ve tutumlara sirayet ederek farklı şekillerde ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. Bu grubun içerisinde olan engelli bireyler, günlük hayatlarını sürdürme ve toplumsal ilişkilerinde iletişim konusunda problemler yaşayanlardır. Örnek olarak depresyon ve şizofreni rahatsızlıkları verilebilir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2010: 14)

6. Dil ve Konuşma Engelliler

Konuşma yetisini kaybetmiş veya konuşmasının akıcılığında, ifadesinde, hızında sorun olan veya ses bozukluğu yaşayan kişilerdir. Bu grup

içine, duyduğu halde konuşamayanlar, kekemeler, gırtlağı alınanlar, konuşmak için alet kullananlar, afazi, dil-damak-dudak-çene yapısında bozukluk olanlar girmektedir (DİE, 2004).

7. Diğer Engelliler/Süreğen Hastalığı Olanlar

Sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklara sahip, iş yapma kapasitesi ve fonksiyonları engellenmiş olan kişilerdir. Bu gruba sinir sistemi, sindirim sistemi, solunum sistemi hastalıkları kan hastalıkları, kalp ve damar hastalıkları, HIV, ruhsal davranış bozuklukları, idrar ve üreme yolları ile ilgili hastalıklar, kanserler, endokrin ve metabolik hastalığı olanlar girmektedir (DİE, 2004).

Ülkemizde Engelli Nüfus

Birleşmiş Milletler, ülkelere "nüfus ve konut sayımı" yaparak ülkelerarası karşılaştırmalar yapmalarını önermektedir. Bu nedenle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından, Nüfus ve Konut Araştırmaları yapılmıştır. Türkiye genelinde engelli bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımlarını tahmin eden "2011 Nüfus ve Konut Araştırması'na göre 3 yaş ve daha yukarı yaşta en az bir engeli olan nüfusun oranı %6,9'dur. Bu oran erkeklerde %5,9 kadınlarda %7,9'dur. Yaş ilerledikçe en az bir engeli olan nüfus oranı artmakta ve en az bir engeli olan kadınların oranı erkeklere göre daha yüksektir. Engel grupları içerisinde yürüme, merdiven inme-çıkma ve taşıma-tutmada zorluk yaşayan grup yüksek orana sahiptir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020).

Engellilere yönelik kanun ve politika geliştiren kurum/kuruluşlar açısından engelli bireylerin sayılarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda "Ulusal Engelli Veri Sistemi" engelli nüfusa ait bilgilere ulaşılabilmesi için kamu kurum ve kuruşlardaki Engelli Sağlık Kurulu Raporları kapsamında oluşturulmuştur. Bu sisteme kayıtlı olan ve yaşayan engelli sayısı incelendiğinde; yaklaşık 1,5 milyon erkek ve yaklaşık 1 milyon kadın olmak üzere 2.511.950 engelli bireyin olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de sisteminde yer alan engelli birey sayısı (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021)

Engel Grubu	Kişi Sayısı	**Oran (%)**
Görme	215.076	9,53
İşitme	179.867	7.97
Dil ev Konuşma	33.686	1.49
Ortopedik	311.131	13.78
Zihinsel	385.313	17.07
Ruhsal ve Duyusal	170.927	7.57
Süreğen Hastalık	917.259	40.63
Diğer	44.248	1.96

Ulusal Veri Sistemine göre; ülkemizde en fazla engel oranı süreğen hastalığı olanlarda görülmektedir. Süreğen hastalığı olan engellileri sırasıyla; zihinsel, ortopedik ve görme engelli bireyler izlemektedir.

Engelli Bireylere Yönelik Algı

Algı; bireyin, kendi davranışlarını veya çevresindeki kişilerin davranışlarını nasıl algıladığı ile ilgili zihinsel bir süreci ifade etmektedir. Bireyler çevrelerinde bulunan toplumun etkisiyle belirli tutumlar geliştirmektedir. Bu tutumların olumlu ya da olumsuz yönde olmasını etkileyen ise bireyin algı düzeyidir. Toplumsallaşma sürecinde birey ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim gerçekleşmektedir. Gelişmiş bir sosyal algı düzeyi "iyiye" karşı olumlu bir tutum sergilemeyi sağlayacaktır (Atalay vd. 2013).

Engelli bireylerin yaşamlarında bir engel şeklinde ortaya çıkan engellilik algısı, geçmişten günümüze kadar olan süreçte varlığını sürdürmüştür. Engelli bireyler engelleri nedeniyle günlük yaşamlarında konutlarından başlayarak çeşitli alanlara ulaşımda çeşitli problemler ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak temelde yaşanılan sorunlar, engel türüne ve dolayısıyla engellilik algısına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Zihinlerinde oluşan engellilik algısı sonucu bireylerin davranışları da şekillenmektedir. Sıklıkla acıma, ötekileştirme ile ayrımcılık şeklinde kendini gösteren algı, engelli kişilerin hayatlarında bir engel daha meydana getirmektedir (Diğer ve Yıldız, 2021). Engelliler ile ilgili toplumsal algı sosyal temsiller tarafından şekillenmekte ve temelini toplumsal tutumlar oluşturmaktadır. Engelli bireylere yönelik olumsuz algı ve tutum, engelli bireylerin toplumsal olarak dışlanmasına sebep olabilmektedir (Aslan ve Şeker, 2011: 455). Aslan ve Şeker (2011) tarafından yapılan çalışmada daha çok zihinsel engelli bireylerin toplum tarafından dışlandıkları ve kişilerin engelli çocuğa sahip ailelere karşı büyük oranda acıyarak baktıkları belirlenmiştir.

Çalbayram-Çakırer ve arkadaşlarının (2018) üniversite öğrencilerinin engelli kişilere yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, engelliliği öğrencilerin göremeyen, konuşamayan ve yürüyemeyen olarak tanımladıkları belirlenmiştir. Çalışmada her dört öğrenciden biri de kronik hastalık, dikkat dağınıklığı/hiperaktivite, şizofreni hastası olan kişileri de engelli olarak gördüğünü belirtmiştir.

Özellikle öğrenciler için düzenlenen farkındalık eğitimlerinin engelli bireylere karşı tutumlarda ve algılarda olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Karataş, 2020). Sarı ve Bozgeyikli (2003) yaptıkları çalışmada; engellilerle ilgili herhangi bir ders almamış öğretmen adaylarının özel eğitime muhtaç bireylerin eğitimine karşı daha olumsuz görüş ve düşüncelere sahip oldukları saptanmıştır. Engelli bireylere yönelik olumsuz toplumsal algı ve tutumlarda gerçekleşebilecek değişiklikler bu bireylerin toplumsal yaşama katılımında da etkili olacaktır. Bu bilgilerden doğrul-

tusunda, çalışmada; üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik algıların belirlenmesi ve bu bireylere karşı olumlu algı geliştirmeleri için önerilerde bulunmak amaçlanmıştır.

2.MATERYAL VE YÖNTEM

Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik algılarını belirlemeye yönelik bu araştırma tarama modelinde olup, çalışmada mevcut durum verilmeye çalışılmıştır (Karasar, 2008). Araştırmanın çalışma grubunu Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören toplam 338 öğrenci oluşturmuştur.

Tablo 2'de çalışma grubu ile ilgili tanımlayıcı bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışma grubuna ait tanımlayıcı bilgiler (n=338)

Değişken	Düzey	n	%
Sınıf	1. Sınıf	85	25.2
	2. Sınıf	78	23.1
	3.Sınıf	86	25.4
	4.Sınıf	89	26.3
Bölüm	Çocuk Gelişimi	146	43.2
	Sosyal Hizmet	192	56.8
Cinsiyet	Kız	293	86.7
	Erkek	45	13.3
Yaş	18-19	83	24.6
	20-21	263	44.0
	22 ve üzeri	74	31.4
Aile gelir durumu	Gelir giderin üstünde	49	14.5
	Gelir gidere eşit	255	75.4
	Gelir giderin altında	34	10.1

Tablo 2'de çalışma grubunun % 26.3'ü dördüncü sınıf, %56.8'i Sosyal Hizmet bölümü, % 86.7'si kız öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin %44'ü 20-21 yaş aralığında olup, % 75.4'ü aile gelir durumunu gelir-gidere eşit olarak belirtmişlerdir.

2.1.Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla "Genel Bilgi Formu" ve "Engellilik Algısı Ölçeği" nden yararlanılmıştır.

Genel Bilgi Formu: Üniversite öğrencilerin bazı sosyo-demografik özelliklerine (sınıf, bölüm, cinsiyet, yaş, aile gelir düzeyi) ilişkin sorular bulunmaktadır.

Engellilik Algısı Ölçeği: Engelli bireylere yönelik algı düzeyini ölç-

mek amacıyla Diğer ve Yıldız (2021) tarafından geliştirilen "Engellilik Algısı Ölçeği" kişilerin engelli bireylere yönelik algı düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçek benimsemek, farkındalık, bireysel destek ve toplumsal çevre olarak dört boyuttan oluşan likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin ön uygulama formu Fırat Üniversitesi'nde öğrenimine devam eden 385 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda birinci kısımda 7 madde yer almakta faktör yük değerleri 0.75 ile 0.46, 6 maddenin yer aldığı ikinci kısımda maddelerin faktör yük değerleri 0.64 ile 0.51, üçüncü kısımda yer alan 4 maddenin faktör yükleri 0.67 ile 0.54 ve 3 maddenin yer aldığı dördüncü kısımda bulunan maddelerin faktör yükleri değerleri 0.77 ile 0.46 arasında değişmektedir. Engellilik algısını ölçmeye yönelik faktörlerin toplam varyansın %50'sini açıkladığı belirlenmiştir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.86'dır.

2.2.Verilerin Değerlendirilmesi

Analizlerde öncelikle verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiş ve parametrik olmayan testler kullanılmıştır.

Tablo 3. Çalışma grubuna ait "Engellilik Algısı Ölçeği" alt boyutu puanlarına ilişkin normallik testi sonuçları

	Normallik Testi Sonuçları					
	Kolmogorov Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Kolomogorov-Smirnov İstatistiği	Sd	p	Shapiro-Wilk İstatistği	Sd	p
Benimsenmek	0.183	336	0.000	0.626	336	0.000
Farkındalık	0.117	336	0.000	0.972	336	0.000
Bireysel destek	0.091	336	0.000	0.983	336	0.000
Toplumsal çevre	0.207	336	0.000	0.476	336	0.000

Tablo 3'te, "Engellilik Algısı Ölçeği" alt boyut puanlarının normal dağılım göstermediği görülmektedir ($p<.05$). Normallik testi sonucunda, gruplar öğrencinin devam ettiği bölüm ve cinsiyet değişkenlerinde Mann Whitney U Testi, öğrencinin devam ettiği sınıf, yaş ve aile gelir düzeyi değişkenlerinde Bonferroni düzeltmeli Kruskal Wallis- H Testi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3.BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin engellilik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amacıyla sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin bölüm ve cinsiyete göre , "Engellilik Algısı Ölçeği" alt boyut puanlarına ilişkin Mann Whitney -U testi sonuçları

Alt boyutlar	Bölüm	N	S.O.	S.T.	U	MWU Z	MWU p
Benimsenmek	Çocuk Gelişimi	146	161.82	25884.50	12540.50	-1.565	.118
	Sosyal Hizmet	192	178.51	31068.50			
Farkındalık	Çocuk Gelişimi	146	168.74	24635.50	13904.50	-.127	.899
	Sosyal Hizmet	192	170.08	32655.50			
Bireysel destek	Çocuk Gelişimi	146	174.57	25312.50	13112.50	-.918	.359
	Sosyal Hizmet	192	164.79	31640.50			
Toplumsal çevre	Çocuk Gelişimi	146	167.99	24527.00	13796.00	-.250	.802
	Sosyal Hizmet	192	170.65	32764.00			
	Cinsiyet						
Benimsenmek	Kız	293	168.93	49327.00	6549.00	-.035	.972
	Erkek	45	169.47	7626.00			
Farkındalık	Kız	293	173.36	50795.00	5461.00	-1.872	.049*
	Erkek	45	144.36	6496.00			
Bireysel destek	Kız	293	166.11	48504.50	5726.50	-1.396	.163
	Erkek	45	187.74	8448.50			
Toplumsal çevre	Kız	293	172.90	50659.00	5597.00	-1.653	.098
	Erkek	45	147.38	6632.00			

Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin devam ettikleri bölüm "Engellilik Algısı Ölçeği" puanları arasında anlamlı bir farklılık oluşturmazken ($p>.05$), cinsiyet ile "**Engellilik Algısı Ölçeği**" puanları arasında farkındalık alt boyutu puanı açısından anlamlı bir fark görülmektedir ($p<.05$). Tabloya göre kız öğrencilerin farkındalık boyutuna ait puanları erkek öğrencilerden yüksektir.

Tablo 5. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyine göre "Engellilik Algısı Ölçeği" alt boyut puanlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Engellilik Algısı Ölçeği	Sınıf	N	Sıra Ort.	Sd	X^2	p
	1	85	181.46	3	3.143	.370
Benimsenmek	2	78	162.01			
	3	86	157.94			
	4	89	173.84			
	1	85	155.29	3	2.480	.479
Farkındalık	2	78	172.78			
	3	86	174.39			

	4	89	175.47			
	1	85	188.39	3	5.470	.140
Bireysel destek	2	78	170.10			
	3	86	162.43			
	4	89	155.79			
	1	85	152.82	3	15.780	.001*
Toplumsal çevre	2	78	148.68			1,2-4
	3	86	172.19			
	4	89	**201.07**			

Tablo 5'te görüldüğü gibi, üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeylerinin, sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla yapılan "Kruskal Wallis-H" testi sonucunda sadece toplumsal çevre boyutu sıra ortalamaları arasındaki fark (**X^2** =15,780; p<.05) istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu farklılığı belirlemek için yapılan "Mann Whitney-U" testi sonucunda 4.sınıfa devam eden öğrencilerin puanlarının 1. ve 2.sınıfa devam eden öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaşa göre "Engellilik Algısı Ölçeği" puanlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Engellilik Algısı Ölçeği	Yaş	N	Sıra Ort.	Sd	X^2	p
	18-19	83	191.66	2	6.380	.041*
Benimsenmek	20-21	149	158.22			1-2,3
	22+	106	166.62			
	18-19	83	160.66	2	2.480	.625
Farkındalık	20-21	149	173.11			
	22+	106	171.35			
	18-19	83	199.22	2	5.470	.003*
Bireysel destek	20-21	149	164.03			1-2,3
	22+	106	152.17			
	18-19	83	134.93	2	15.780	.000*
Toplumsal çevre	20-21	149	167.47			1-3
	22+	106	199.42			

Tablo 6 incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin engellilik algısı ölçeğinin benimsenmek (**X^2** = 6.380; p<.05), bireysel destek (**X^2** =5.470; p<.05) ve toplumsal çevre (**X^2** =15.780; p<.05) alt boyutları sıra ortalamalarında yaş değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere "Mann Whitney-U" testi sonucunda benimsenmek ve bireysel destek alt boyut-

larında 18-19 yaş aralığında olan öğrencilerin, toplumsal çevre alt boyutunda ise 22 yaş ve üzeri yaşa sahip olanların sıra ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksektir.

Tablo 7. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin aile gelir durumuna göre "Engellilik Algısı Ölçeği" puanlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Engellilik Algısı Ölçeği	Aile gelir durumu	N	Sıra Ort.	Sd	X^2	p
	Gelir giderin üstünde	49	182.95	2	2.218	.330
Benimsenmek	Gelir gidere eşit	255	168.75			
	Gelir giderin altında	34	150.75			
	Gelir giderin üstünde	49	179.74	2	.882	.643
Farkındalık	Gelir gidere eşit	255	166.75			
	Gelir giderin altında	34	175.40			
	Gelir giderin üstünde	49	147.84	2	4.209	.122
Bireysel destek	Gelir gidere eşit	255	175.13			
	Gelir giderin altında	34	153.72			
	Gelir giderin üstünde	49	175.03	2	1.554	.460
Toplumsal çevre	Gelir gidere eşit	255	166.14			
	Gelir giderin altında	34	186.72			

Tablo 7'de görüldüğü gibi, üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeylerinin, aile gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla yapılan "Kruskal Wallis-H" testi sonucunda engellilik algı ölçeği alt boyutlarına ait sıra ortalamaları arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır.

4.TARTIŞMA

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin engellilik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amacıyla planlanmıştır.

Araştırma sonucunda öğrencilerin devam ettikleri bölüm "Engellilik Algısı Ölçeği" puanları arasında anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır. Özellikle Çocuk Gelişimi ve Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinin engellilere yönelik algılarında farklılık olmaması engelli bireylere yönelik almış oldukları dersler, ders içeriklerinde bu konuların yer alması genel tutumlarının olumlu yönde değiştiğinin ve farkın oluşmamasının göstergesi olarak düşünülebilir.

Araştırmada cinsiyet değişkenine ait puanlar arasında yalnız farkındalık alt boyutu puanı açısından anlamlı bir fark saptanmıştır. Kız öğrencilerin farkındalık alt boyutuna ait puanları erkek öğrencilerden yüksektir. Özellikle kadınların erkeklere göre engelliliğe yönelik daha olumlu bir

tutum ve algıda olduklarını gösteren çalışmalar araştırma sonucumuzla paralellik göstermektedir (Hergenrather ve Rhodes 2007, Akyıldız 2017, Çalbayram-Çakırer ve ark. 2018, Gençtürk ve Korkut 2020). Diğer ve Yıldız (2018) üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeyinin belirlenmesine yönelik araştırmasında kadınların engellilik algısı farkındalıklarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu ancak bu farkın istatistiksel açıdan anlamlılık oluşturmadığını saptamıştır. Aslan ve Şeker (2011) engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanma konulu çalışmalarında; aile içinde engelli kişilerle daha çok kadınların ilgilendiğini, bu durumun aile bireyleri arasındaki geleneksel işbölümünü de yansıttığını, evdeki kadınların ailedeki kişilerin bakımı ve eğitiminden de sorumlu olduklarını belirtmektedirler. Bu sonuç özellikle çalışmamızda kız öğrencilerin engellilik algılarının erkek öğrencilere göre daha yüksek çıkmasını destekler niteliktedir.

Üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeylerinin sınıf değişkenine göre yalnız toplumsal çevre boyutu sıra ortalamaları arasındaki fark anlamlı olup, 4.sınıf öğrencilerinin puanlarının 1. ve 2.sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Gençtürk ve Korkut (2020) üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarını inceledikleri araştırmalarında sınıf değişkeninin engellilere yönelik puanlarda farklılık oluşturmadığını belirlerken; Vincent-Onabajo ve Malgwi (2014) ile Aşık vd. (2021)'nin çalışmalarında sınıf düzeyi yükseldikçe öğrencilerin engelliliğe yönelik tutumlarında artış olduğunu saptamaları çalışmamızı destekler niteliktedir. Çalışmamızda toplumsal çevre boyutundaki farkın anlamlı olması öğrencilerin engellilerle çalışma deneyimlerinin artması ve derslerde özel eğitim konularında ve engellilik ile ilişkili eğitim almalarının sonucu olduğunu düşündürmektedir.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin engellilik algısı ölçeğinin benimsenmek, bireysel destek ve toplumsal çevre alt boyutlarında yaş değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturduğu, bireysel destek alt boyutunda 18-19 yaş aralığında olan öğrencilerin, toplumsal çevre alt boyutunda ise 22 yaş ve üzeri yaşa sahip olanların diğer gruplara göre engellilik algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Girli, Yıldırım Sarı, Kırkım ve Narin (2016) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada yaş değişkeni engelliliğe yönelik tutum puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturmazken; Vural, Esentaş ve Işıkgöz (2018) yaş ve sınıf düzeyi düşük olan öğrencilerin üst yaş grubuna ve üst sınıflara göre engellilere yönelik daha olumlu bir tutum içerisinde oldukları belirlemişlerdir. Çalışmalardaki farklı sonuçlar kültürel farklılıkları ve yaşanılan yerleşim yeri ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Araştırmada gelir durumunun engellilik algısı ölçeği puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Çalbayram-Çakırer ve ark. (2018) çalışmalarında engellilik tutumuna ait eğitim ortamı, çalışma yaşamı, aile yaşamı ve kişisel özellikler faktörlerinde gelir durumunun anlamlı farklılık oluşturduğunu belirlerken, Alkan (2018) ile Gençtürk ve Korkut (2020)'un çalışmaları da bizim araştırma sonuçlarımızla paralellik göstermektedir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmaya alınan öğrencilerin % 26.3'ü dördüncü sınıf, %56.8'i Sosyal Hizmet bölümü, % 86.7'si kız öğrencilerinden oluşmaktadır. Ayrıca öğrencilerin %44'ü 20-21 yaş aralığında olup, % 75.4'ü aile gelir durumunu gelir-gidere eşit olarak bildirmişlerdir.

Öğrencilerin devam ettikleri sınıf ile ölçeğin toplumsal çevre boyutu sıra ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda 4.sınıf öğrencilerin puanlarının 1. ve 2.sınıfa devam eden öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin yaşı ile engellilik algısı ölçeğinin benimsenmek, bireysel destek ve toplumsal çevre alt boyutları sıra ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Benimsenmek ve bireysel destek alt boyutlarında 18-19 yaş aralığında olan öğrencilerin, toplumsal çevre alt boyutunda ise 22 yaş ve üzeri yaşa sahip olan öğrencilerin sıra ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamına alınan üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre engellilik algıları incelendiğinde; sadece farkındalık alt boyutu puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Kız öğrencilerin engelli bireylere yönelik farkındalıkları erkek öğrencilerden yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin gelir durumu, öğrenim gördükleri bölüm ile engellilik algı düzeyleri arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Bu bilgiler ışığında Türkiye'de engellilere yönelik tutumlar her geçen gün olumlu yönde artmaktadır. Engelli bireylerin de toplumun bir değeri olduğu gerçeği ile eğitimin her kademesinde yer alan müfredat içinde engelliliğe yönelik derslerin yer alması bireylerin engelliliğe yönelik farkındalıklarını ve tutumlarını da olumlu yönde etkileyeceği unutulmamalıdır. Bu farkındalığı artırabilmek için çeşitli proje, araştırma ve çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Bu araştırmanın çalışma grubu bir üniversitenin Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi ve Sosyal Hizmet Bölümünde öğrenim gören öğrencileri ile sınırlıdır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı örneklemlerde farklı ölçekler kullanılarak alan yazına katkı sağlanabilir.

KAYNAKLAR

Acar Şengül, E. (2014). İşitme engelli çocuklar. *Hasta ve Yaşlı Hizmetleri: Özel Gereksinimi Olan (Engelli) Bireyler ve Eğitimi* içinde (s.97-107). Vize Yayıncılık: Ankara.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2010). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf Erişim tarihi: 25.06.2021.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/73073/eyhgm_istatistik_bulteni_subat2021.pdf Erişim tarihi: 19.05.2021.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/42250/istatistik-bulteni-2020-mart.pdf Erişim tarihi: 05.04.2021.

Akyıldız, S. (2017). Öğretmen adaylarının engelli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 17(39): 141-175 ISSN: 2148-9424.

Alkan, İ. (2018). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının öz yeterlilikleri açısından incelenmesi. Yüksek Lisan Tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hatay.

Aslan, M. ve Şeker S. (2011). Engellilere Yönelik Sosyal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği). Sosyal Haklar Sempozyumu, Siirt Üniversitesi. https://acikerisim.siirt.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12604/699/aslanseker.pdf?sequence=1&isAllowed=y Erişim tarihi: 30.06.2021.

Aşık,E. Erdem,Y. Elibol,F. Çakmak,A. Akoğlu,G. ve Albayrak,S. (2021). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin engelliliğe yönelik tutumlarının incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25 (1):105-116.

Atalay, A., Akbulut, A.K. ve Yücel, A. S. (2013). Bireylerin Sosyal Algı ve Sosyalleşme Düzeylerinin Gelişiminde Rekreasyonel Uygulamaların Önemi. Aile, Çocuk ve Eğitim Dergisi, 1(1): 18-29.

Center for Disease Control and Prevention (2021). Disability and Health Promotion. https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability.html

Çalbayram-Çakırer, N., Aker, M.N., Akkuş, B., Durmuş, F.K., Tutar, S. (2018). Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Engellilere Yönelik Tutumları. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi 7(1): 30-40.

DİE (2004). Türkiye özürlüler araştırması 2002. (s.1). Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası: Ankara Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti 2011; http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/

Resources/4556871328710754698/YoneticiOzeti.pdf Erişim tarihi: 05.10.2019.

Diğer, H. ve Yıldız, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeyinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Fırat Üniversitesi örneği. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Diğer, H. ve Yıldız, A. (2021). Engelli Bireylere Yönelik Algı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 31, 2(807-822).

Gençtürk, Z. ve Korkut, G. (2020). Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***,** 19: 105-126.

Girli, A., Yıldırım Sarı,H., Kırkım,G. & Narin, S. (2016). University students' attitudes towards disability and their views on discrimination. International Journal of Developmental Disabilities. http://dx.doi.org/10.1179/2047387715Y.0000000008

Hergenrather, K. & Rhodes, S. (2007). Exploring Undergraduate Student Attitudes Toward Persons with Disabilities: Application of The Disability Social Relationship Scale. Rehabilitation Counselling Bulletin, 50(2), 66-75. DOI:10.1177/00343552070500020501

Karasar N. Bilimsel Araştırma Yöntemi (Scientific research methods). 15. Baskı. Karasar, N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi. 15. Baskı. 2005, Ankara: Nobel Yayınevi.

Karataş, Z. (2020). Sosyal Hizmet ve İlahiyat Lisans Programı Öğrencilerinin Engelli Bireylere İlişkin Tutumları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*;15:65-79.

MEB (2013). Mesleki eğitimde bütünleştirme uygulamaları öğretmen kılavuz kitabı. (s.75) Ankara: Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

MEB (2015). Zihinsel engelliler. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_ program_ modul / moduller_pdf/Zihinsel%20Engelliler.pdf Erişim tarihi: 23.03.2021

Özer, D. (2001). Engelliler İçin Beden Eğitimi ve Spor. (Birinci Baskı). (s. 24) Ankara:Nobel Yayınları.

Sarı, H., & Bozgeyikli, H. (2003). Öğretmen adaylarının özel eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi: Karşılaştırmalı bir araştırma. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 183-203.

Tezbaşaran, A. (1996). Likert Tipi Ölçek Geliştirme Klavuzu. Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları.

Timur, S., Ege, E. & Bakış. E. (2006). Engelli kadınların üreme sağlığı sorunları ve etkileyen faktörler. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(1), 51-58.

TSE (1991). TS 9111 Özürlü İnsanların İkamet Edeceği Binaların Düzenlenmesi. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü Matbaası.

Tuncer, T. (2005). Görme yetersizliği olan çocuklar, özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş, Editör: Ayşegül Ataman. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Vincent-Onabajo, G. O. and Malgwi, W. S. 2014. Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. Disability and Health Journal, 8, 102–108.

Vincent-Onabajo, G. O. and Malgwi, W. S. 2014. Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. Disability and Health Journal, 8, 102–108.

Vincent-Onabajo, G. O. and Malgwi, W. S. 2014. Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. Disability and Health Journal, 8, 102–108.

Vincent-Onabajo, G. O. and Malgwi, W. S. 2014. Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. Disability and Health Journal, 8, 102–108.

Vincent-Onabajo, G. O. ve Malgwi, W. S. (2014). Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. *Disability and Health Journal*, 8, 102–108.

Vural, M., Esentaş, M., ve Işıkgöz, M.E. (2018). Engellilerde egzersiz ve spor eğitimi bölümü öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının incelenmesi (İnönü Üniversitesi Örneği) *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* 13 (1), 1-11.

MEB (2015). Zihinsel engelliler. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_ program_ modul / moduller_pdf/Zihinsel%20Engelliler.pdf Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2021

Bölüm 13

II. MEŞRUTİYET'TE MUHALİF MATBUAT

Kemalettin KOÇ[1*]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kahramanmaraş/Türkiye. kkoc@ksu.edu.tr. Orcid ID: https://orcid.org/0000-0001-6632-9501

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde sistemin değiştirilmesi ile ilgili örgütlenmelerden ilki "Genç Osmanlılar" veya "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"'dir. Bu cemiyet, 1865-1876 yılları arasında idareye karşı oluşturulan muhalif bir gruptur (Beydilli, 2013: 430). Anayasalı bir yönetime geçerken matbuatı da kullanarak yankı bulan bir muhalefet kurmuşlardır (Oğuz, 2013: 110).

Genç Osmanlılar Cemiyeti, 1867 yılına değin daha çok destekçi sayısını artırma ve çıkardıkları gazetelerle düşüncelerini yaymaya çalışmıştır. 1867'de artık yeterli sayıya ulaştıklarını düşünerek, Babıâli'ye yürümeye ve bir ihtilâl yapmaya karar vermişlerdir. Durumu öğrenen Sadrazam Âli Paşa, derhal harekete geçerek duruma engel olmuştur. Cemiyet mensuplarının kimisi tutuklanmış kimisi de yurt dışına kaçmıştır. Yurt dışındaki grup, muhalefeti yurt dışında çıkardıkları gazeteler etrafında toplanarak sürdürmüştür. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve benzeri Türk aydınları çıkardıkları gazetelerle hükümete karşı Avrupa'da muhalefet yürütmüşlerdir. 1876'da bir saray darbesi ile Sultan Abdülaziz tahttan uzaklaştırılmış ve meşrutiyet taraftarı olan V. Murat tahta çıkarılmıştır. Netice olarak meşrutiyet taraftarı Osmanlı yüksek bürokrasisi ile aydınlar arasındaki yakınlaşma neticesinde, yurt dışındaki aydınların önemli bir bölümü ülkeye geri dönmüştür. Daha sonra bir Kanun-ı Esasi Encümeni kurulmuştur. V. Murat'ın hükümdarlık yapacak meziyetlere sahip olmadığı düşünülerek tahttan indirmiş ve yerine meşrutiyeti ilân edeceğine söz veren II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıkarılmıştır. Bu süreçte hazırlanan anayasa 23 Aralık 1876'da ilân edilmiş ve ilk Türk parlamentosu 1877 yılının ilk aylarında toplanmıştır. 1876'da Osmanlı ülkesinin pek çok bölgesinden seçilen meclise gelen mebuslar, farklılıklarını ilk defa bu parlamentoda görmüştür. Fakat bu ilk meşrutiyet pek uzun ömürlü olmamıştır. 1877 yılında Rusya ile ortaya çıkan savaş hali neticesinde Osmanlı ordusu yenilmiştir. II. Abdülhamid, savaştan sorumlu tuttuğu meclisi tatil ederek Kanun-ı Esasi'yi askıya almıştır. Böylece padişah, kendi egemenliğine dayalı bir yönetim sistemi kurmuştur (Kılınçkaya, 2001). Bu süreçte meşrutiyetin tekrar ilan edilmesi için büyük gayretler gösterilecektir.

1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE MEŞRUTİYET'İN İLANI

II. Abdülhamid'in yönetimi içeride geniş bir muhalefetin yaygın hale gelmesini sağlamıştır. Jön Türk faaliyetinin değişik muhalif gruplarını uzun süre bünyesinde barındıran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelleri, 2 Haziran 1889'de dört Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencisi tarafından atılmıştır. İbrahim Temo'nun liderliğinde İshak Sükûtî, Mehmed Reşid ve Abdullah Cevdet İttihâd-ı Osmânî adında bir cemiyetin kurulması için anlaşmıştır. Adı geçen okul ve diğer eğitim kurumlarındaki çok sayıda öğ-

rencinin katılımıyla oluşumun üye sayısı hızla artmıştır (Hanioğlu, 2001: 476). İttihatçılar, padişaha karşı gayrimüslimlerin de içinde olduğu bütün muhalif unsurları bünyesine katmıştır (Oğuz, 2013: 116).

Askeri Tıbbiye'de oluşturulan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, ileride muhalefetin merkezi haline gelecektir. Cemiyet, eylem planları yapmaya başlamış, 13 Mayıs 1908 tarihinde padişaha, biri dışında vekiller heyeti üyelerine ve Harbiye Nâzırı Mehmed Rızâ Paşa'ya ayrı ayrı ihtarnameler göndermiştir. İhbarnamelerde, Makedonya'da yeni reformlar yapılmasını amaçlayan İngiliz-Rus tasarılarına karşı çıkılmasını istemiştir. Aksi halde ihtilâl başlatılacağı tehdidinde bulunmuştur. Kolağası Niyazi Bey'in kurduğu Resne Millî Taburu'nun 3 Temmuz günü dağa çıkması işi daha da ileri götürmüştür. İhtilâlin yayılması üzerine merkez tarafından, mahallî görevlilere ve Şemsi Paşa'ya âsilere karşı harekete geçmesi emri verilmiştir. Fakat 7 Temmuz günü Manastır'dan gelen Şemsi Paşa, cemiyetin fedailerinden Atıf (Kamçıl) tarafından öldürülmüştür. Bu cinayet girişimi ihtilalin bölgede yayılmasına sebep olmuştur (Hanioğlu, 2001: 480).

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Merkez Şubesi tarafından, 22 Temmuz 1908 Çarşamba günü padişaha Kanun-ı Esasi'nin uygulamaya konulması istirham edilmiştir. *Pazar gününe kadar Meclis-i Mebusan'ın açılmasına ferman buyrulmadığı takdirde muhalif vaziyetlerin olacağı aşikârdır* diyerek padişaha uyarı niteliğinde bir telgraf gönderilmiştir (A.R., 1327: 1140.). Nihayet 23 Temmuz 1908'de Makedonya'daki şehir ve kasabalarda cemiyetin askerî ve sivil liderleri hürriyeti ilân etmiştir. Aynı gün çıkan II. Abdülhamid'in bir iradesi ile Kanun-ı Esasi yeniden yürürlüğe konmuştur (Hanioğlu, 2001: 481). Cemiyet böylece rejimi değiştirmeyi başarmış, padişahı meşrutî rejimi tekrar getirmeye razı etmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında halk arasında yaşananlar, zamanın gazetelerinde ayrıntılı biçimde yer almıştır. Bu haberlere göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri gün öncesinden meşrutiyetin ilan edilmesi çalışmaları için caddeler üzerine beyannameler yapıştırmıştır. Halk bu beyannameleri görünce ilanı okumuş, suretlerini çıkarmış ve gösteriler yapmaya başlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanına giden yolu 1 Ağustos 1908 tarihli İkdam Gazetesi sayfalarına taşımıştır. Hürriyetin ilanı gazetede şu şekilde anlatılmıştır:

"Gösteriler o kadar istekle yapılıyordu ki Kanun-ı Esasi ile Hürriyetin ilan edilmesinin ertelenmesi imkânsız hale gelmişti. Cemiyet üyeleri de bu durumu değerlendirerek nutuklar atmaya başlamıştı. En parlak gösteriler yapıldığı rıhtım üzerindeki Olimbos meydanında Türk, Rum, Bulgar, Musevi en az on bin kadar halk tarafından (Ya Hürriyet Ya Ölüm) yeminleri orada tekrar edildiği için bu meydana Hürriyet Meydanı ismi verilmesi

kararlaştırılmıştı. Hürriyet Meydanı'nda en evvel Olimbos Palas otelinin balkonunda hitabete cemiyet azasından Galib Efendi çıkarak bir konuşma yaptı. Konuşması büyük alkış aldı. Sonra yine cemiyet azasından Avukat Manuel Karasu Efendi tarafından Musevice, Rusu Efendi tarafından da Fransızca olarak nutuklarla cemiyetin maksadı açıklanmıştır. Daha sonra Süleyman Efendi Türkçe nutkuyla halkı bir kat daha coşturmuştur. Bu halde artık herkes ağlıyor, el çırpmaları alkışlar arasında (Yaşasın Vatan, Yaşasın Millet, Yaşasın Cemiyet, Yaşasın Asker Ya Hürriyet Ya Ölüm) nidaları yükselmiştir. Herkes kucaklaşıyor hasret gözyaşları dökerek öpüşmektedir. Hürriyet Meydanı'nda Olimpos Palas otelinin karşısında büyük Selanik kulübünün balkonundan Avukat Filotaş Papa Jurj Efendi tarafından Rumca ve Türkçe bir nutuk söylenmiş, sonra bir tercüman tarafından Bulgarca bir nutuk çekilmiştir. Bu nutuklardan sonra büyük bir Osmanlı Sancağı açılarak artık Rum, Bulgar vatandaşlarımız arasında dahi başka bir maksat kalmadığı, bu sancak altında herkesin elbirliğiyle kardeş gibi vatanın selamet ve saadetine çalışacağı söylenmiş ve bütün halk ve vatanın saadet ve selametine, hürriyet için yeminler etmişlerdir. Daha başka konuşmalar ve gösteriler gecenin saat birine kadar devam etmiştir. Gece yapılan gösterilerde "Kalkın Ey Ehl-i Vatan Şan Günleri Geldi" marşını çalınmış, halk tarafından alkışlanmıştır. Ötede cemiyet azasının şair ve hatip gençlerinden Atıf Efendi yükseğe çıkmış Tevfik Fikret'in zulüm zamanında ceplerde taşınmağa korkulduğu için birçok gençler tarafından hafızaya alınmış olan "Sis" şiiri ve başka şiirler okunmuş, halk alkışlamış, öpüşmüş, sevinç gösterilerinde bulunmuştur. Bu gece resmen hürriyet ve Kanun-ı Esasi'yi ilan etmek cemiyet tarafından ısrar olunmuştur. Cuma gecesi saat Beşi dört geçe Yüce Sadaret makamından gelen telgrafnamade Kanun-ı Esasi'nin uygulamaya konulmasına padişahın emir verdiği haberi gelmiştir. Böylece üç geceden beri ikişer saat uyku ile yetinen cemiyetin idare heyetinin de gayretleriyle hürriyet ilan olunmuştur" ("İlan-ı Hürriyet", İkdam Gazetesi, 19 Temmuz 1324: 2*)*.

Burada Müslümanların dışında azınlıkların da hürriyetin ilan edilmesine istekli oldukları, bu yolda konuşmalar yaptıkları ve devlete bağlı kalacaklarına yemin ettikleri açıkça görülmektedir. Bunun yanında burada belirtilen "*Hürriyet*" terimine kimin ne anlam yüklediği daha iyi anlaşılmaktadır. Her milletin kendisi için özgürlük istediği görülmektedir. Azınlıkların, o zaman için kendi milletlerinin özgürlük mücadelelerini gizleyerek isyan için uygun zamanın gelmesini bekledikleri, sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra çıkmaya başlayan Volkan Gazetesi'nin sahibi Kıbrıslı Derviş Vahdeti, bir zamanlar kendilerine "Jön Türkler" dendiğini belirten bir yazısında:

"*Bir gün Kıbrıs'daki Osmanlı kıraathanesinde otururken arkadaşlarımdan birisinin elime Hürriyet namında bir gazete verdi. Ne yalan söyleyeyim sevincimden gözümden yaş geldi. Okudum, okudukça göğsüm kabardı, millet cihâd-ı ekbere girecek diye sevindikçe sevindim. Lâkin naşirinin bir Ermeni vatandaşı olması zihnimi kurcaladı. Ve acaba Ermeni hükümeti teşkili için mi çalışacaklar dedim. Az zaman sonra öyle olmuşdu."* (Kıbrıslı, 29 Teşrinisani 1324: 2) diyerek kendilerinin de bir zamanlar hürriyet için uğraştıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda Hürriyet gazetesindeki yazıyı yazan şahsın Ermeni olduğunu ve Ermenilerin çok geçmeden devlet kurmak için faaliyetlere başladıklarını yazmıştır. Derviş Vahdeti başka yazısında,

"*...zira bir milletin parlamentosu, Meclis-i Mebûsânı olduğu için memleketin her ferdi idareye iştirak eder... Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Müsavat, Yaşasın Adalet*!" (Kıbrıslı, 28 Teşrinisani 1324: 4) diye belirterek meşrutiyet ortamından duyduğu memnuniyeti gazete sayfalarına taşımıştır. Derviş Vahdeti, bu dönemde İttihat ve Terakki mensuplarından Niyazi, Enver ve Atıf beylere iltifatlar yağdırarak, milletin kendilerini en büyük makamlarda görmek istediklerini belirtmiştir. Ayrıca Prens Sabahaddin, Abdullah Cevdet, Hoca Kadri ve Murad beylere ilgi gösterilmesini istemiştir (Kıbrıslı, 29 Teşrinisani 1324: 3).

1.1. MECLİS-İ MEBUSAN'IN YENİDEN AÇILMASI

Meşrutiyetin ilanı ile yapılan 1908 seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası katılmıştır. Seçimi İttihatçılar açık ara kazanmış ve Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de yapılan gösterişli bir törenle tekrar açılmıştır (Akyıldız, 2003: 246).

Meclis-i Mebusan'ın açılması ile cemiyetin siyasî hayat üzerindeki tekeli bir ölçüde kırılmış, lakin mebusların hepsinin cemiyet listelerinden seçilmesi sebebiyle dolaylı kontrol devam etmiştir. İttihat ve Terakki'nin siyasî alandaki tekelci davranışları kısa sürede kendi içinde bölünmelere yol açmıştır. Kendisinden yeni siyasî partiler doğmuş ve mecliste kendisine yönelik güçlü bir muhalefet teşekkül etmiştir. Bu güçlü muhalefet sonrasında gelişen olaylar neticesinde 31 Mart Vakası meydana gelmiştir (Hanioğlu, 2001: 482).

2. II. MEŞRUTİYET VE BASIN

Meşrutiyet'in ilânı edilmesinin ardından bir süreliğine bütün basın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerinin desteklemiştir. II. Abdülhamid döneminin önde gelen yayın organları "İkdam", "Sabah" ve İslâmî hassasiyetleri olan cephenin görüşlerini dile getiren "Sırât-ı Müstakîm" de bunlar arasında yer almıştır (Savaş, 1998: 20).

23 Temmuz'da İstanbul'da çıkan gazetelerde, meşrutiyetin ilanına

dair ayrıntılı bir haber verilmemiştir. Çünkü Padişah'ın Kanun-ı Esasi'yi yeniden ilan ettiğini bildiren irade 22 Temmuz gece yarısını geçtikten sonra imzalanmış, saray telgrafhanesinden Manastır'a çekilmiştir. Dolayısıyla gazeteler haberi, baskılarını tamamladıktan sonra öğrenmişlerdir. Selanik'teki muhabirler haberi duyar duymaz ivedi olarak telgrafla İstanbul'dan bilgiyi doğrulatmak istemişlerdir. Saray bilgiyi doğrulamış ve peşinden Matbuat Umum Müdürü aracılığıyla muhabirlere iradenin bir örneği verilmiştir. Sabaha doğru tüm gazeteciler hadiseyi son dakikada gazetelerine gösterişsiz ve resmi bir ifadeyle eklemişler ve halka duyurmuşlardır (Dağlar, 2008: 143).

II. Meşrutiyet'in ilanı sessiz sedasız gerçekleşmiştir. Basında Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile ilgili ayrıntılı haberler ancak 25 Temmuz'da yapılabilmiştir. Meşrutiyet'in ilanının ardından gazeteler artık denetimsiz çıkmaya başlamıştır. Uzun yılların ardından ilk kez gazeteler denetime tabi tutulmadan yayınlanmış ve halka yeni rejimi haber vermişlerdir. Haberlerde, haberlerin içeriklerinden çok veriliş biçimleri dikkat çekmiştir. 25 Temmuz'da bütün gazeteler "Padişahım çok yaşa" sürmanşetiyle çıkmıştır. Bu mesajla açıkça meşrutî idarenin padişaha karşı değil, kendisiyle uyumlu bir biçimde gerçekleşmiş olduğu kamuoyuna duyurulmuştur (Dağlar, 2008: 143-144). Örneğin 25 Temmuz'da İkdam'da çıkan "*Padişahım çok Yaşa*" başlığı ilk sayfada dikkat çekmektedir. Manşetin altındaki metinde Kanun-ı Esasi, padişahın halkına ihsan ettiği kıymetli bir lütuf olarak gösterilmiştir. Yazıda,

"...Zat-ı hazret-i padişahi bidayet-i cülus-ı hümayunlarında Devlet-i Osmaniye gibi muntazam bir hükumet medeniyetin artık şu asırda şu asırda usul-i kadime ile artık idare edilemeyeceğini takdir gibi derin bir deha-yı siyasi izhar buyurarak milletin hukuk-ı ammesini bir Kanun-ı Esâsi ile tayin ve efrâd-ı milletin kanun nazarında müsavatını, şayan-ı idarenin kaffesinden suiistimallerin izalesini temin buyurmuşlardı." ifadeleri yer almıştır. Yazıda devamla "*Osmanlıların bu ilk tecrübeyi takib eden otuz senelik bir devirden sonra ellerine teslim edilen şu nimetden bi-hak müstefid olabilecek hale gelince nazar-ı hükumeti en ince siyasetlere varıncaya kadar her şeye nüfûz eden zât-ı hazret-i padişahî yine milletin hukuk hürriyetini tatbik buyurmak gibi bir büyüklük göstermişlerdir"* diyerek padişahın halkın hürriyet hakkını uygulayarak büyüklüğünü gösterdiği vurgulanmıştır. Ayrıca, "*…padişahım, letafet, atıfetin böyle temadi ettikçe, Padişahım Çok Yaşa sadası, her an göklere kadar yükselecektir"* diyerek padişahtan bu yolda yapılacak yeniliklerin devamı halinde kendisine olan bağlılığın devam edeceği vurgulanmıştır. Bunun yanında II. Abdülhamid'e Kanun-ı Esasi'nin ilanından dolayı Osmanlı matbuatı tarafından 23 Temmuz 1908'de teşekkür içeren telgrafname çekilmiştir ("Padişahım Çok Yaşa", İkdam Gazetesi, 12 Temmuz 1324, 1).

JOURNAL POLITIQUE, ÉCONOMIQUE ET LITTERAIRE
DIRECTEUR-PROPRIÉTAIRE: AHMED DJEVDET
Rédaction - Administration: Rue Sublime - Porte
Samedi 25 Juillet 1908

Fotoğraf 1: *İkdam Gazetesi'nin 25 Temmuz 1908 Tarihli Sayısı*

Yine İkdam Gazetesi'nin 1 Ağustos baskısında "Selâmlık Resmi Âlîsi" başlığını taşıyan yazıda, II. Abdülhamid'in katıldığı Selamlık törenine yüz binlerce vatandaşın iştirak ettiği, katılanların padişaha sevgi gösterilerinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu sevgi gösterilerinden padişahın çok memnun kaldığı ve duygu dolu bir tören olduğu kaydedilmiştir. Törende ayrıca ahali tarafından "*Padişahım Çok Yaşa, Yaşasın Hürriyetperver Padişahımız*" şeklindeki muhabbet ve sadakat içeren sözlerin padişahı duygulandırdığı kaydedilmiştir. Padişah bunun üzerine etrafında bulunanlara şunları söylemiştir:

"*Ben milletimi severim. Hainler beni şimdiye kadar aldatmışlar. Artık millet benimle ben milletimle yaşayacağım. Sadakatlerine eminim.*" ("Selamlık Resmi Alisi", İkdam Gazetesi, 19 Temmuz 1324: 1) II. Abdülhamid bu beyanıyla meclisin tekrar açılmasının ve hürriyetin ilan edilmesinin kendisinin fikri olduğunu ve milleti ile barışık olduğunu belirtmek istemiştir. Nihayet pek çok kimse Abdülhamid'in meşrutiyet (hürriyet) yanlısı olduğunu, bunun için özgürlüklerin önünü açtığını düşünmüştür.

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte aşırı bir özgürlük ortamı oluşmuştur. II. Abdülhamid devri boyunca denetimden şikâyet eden yazar ve aydınlar bu ortamdan faydalanmış, yılların suskunluğunun verdiği özlemle seslerini duyurmak için çok sayıda gazete ve mecmua imtiyazı almıştır. Ancak bunların birçoğunun yayın hayatı kısa sürmüş, hatta bir kısmı neşredilmemiştir (Gazel ve Ortak, 2006: 223). Basında sansür yasağının kalkmasının ardından yaşanan bu yayın patlaması ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan her ulus, kendi görüşlerini aktardığı ga-

zeteler ve dergiler çıkarmıştır. Basın, Meşrutiyet döneminde halkın sesi haline gelmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve padişahın meşrutiyet hakkındaki fikir ve yaptıkları siyaseti halka duyuran en önemli araç halini almıştır. Bu yüzden basın, meşrutiyet dönemini öğrenmek için başvurulacak en önemli kaynaklardan biri olmuş, halk meşrutiyet yönetimini bu vasıtayla tanımıştır (Akşin, 1987: 87-88; Dağlar, 2008: 141).

3. BASININ DENETLENMESİNE GİDEN SÜREÇ

II. Meşrutiyet'in ilk aylarında hürriyet ve adalet doğru anlaşılmamış ve bazen bu iki kavram birbirine karşı kullanılmıştır. Bazı kişiler özgürlük söylemi altında dilediğini yapabilme hakkına sahip olduklarını iddia ederek, aşırı davranışlarda bulunmuştur. Aşırı bu tavırlar toplumda Meşrutiyet'e karşı tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Öte yandan siyasi suçluların yanı sıra adi suçluların da hapishanelerden salıverilmesi ile soygun, hırsızlık ve tacizler artmıştır. Dolayısıyla toplumda huzursuzluk baş göstermiş, halkın yasalara ve adalete güveni sorgulanır hale gelmiştir. Asayiş konusunda çoğu zaman yetersiz kalan kolluk kuvvetlerinin de itibarı zarar görmüştür. Bu gelişmeler, Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması ile kanunlara uygun meşruti idarenin başladığı, adaletin çok daha iyi işleyeceği beklentisini de önemli ölçüde zedelemiştir (Dağlar, 2008: 157-158; Akşin, 1987: 94-97).

3.1. 31 Mart Vakası

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla beraber basına uygulanan sansür resmen kalkmıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasette ve basında gruplaşmalar olmuştur. İktidar karşısında bir güç olarak beliren bu gruplar, basını kullanarak toplumu yönlendirmişlerdir. Bunun yanında herkesin dilediğini yazabilmesi, bir kargaşa ortamının doğmasına da yol açmıştır (Eryaman, 2021: 348-349).

Ülkeyi arka plandan idare eden İttihat ve Terakki yönetimine karşı giderek yükselen bu hoşnutsuzluk ortamında, 6 Nisan 1909'da muhalif yazılar kaleme alan gazeteci Hasan Fehmi'nin bir İttihatçı fedai tarafından katledilmesi, İstanbul'da büyük bir protestoya yol açmıştır. Nihayet 13 Nisan 1909'da İstanbul'da bazı askerî birliklerin ve medrese talebelerinin katıldığı bir ayaklanma başlamıştır. Ayaklanmada bazı linç hadiseleri yaşanmış ve İttihatçı olarak bilinen bazı gazeteler yağmalanmıştır. Bu ayaklanma tarihe 31 Mart Vakası olarak geçmiştir. Olaylar üzerine Selanik'ten Hareket Ordusu gelmiş ve ayaklanma 24 Nisan'da bastırılmıştır. Meclis 27 Nisan'da tekrar toplanmış, ayaklanmanın sorumlusu gördükleri II. Abdülhamid'in hal edilmesine ve şehzade Mehmed Reşâd'ın II. Abdülhamid'in yerine geçirilmesine karar vermiştir (Temiztürk ve Seyhan, 2011: 4). 31 Mart vakası bir süre için cemiyetin ülke yönetimini elinde bulunduranlar üzerindeki etkisinin duraksamasına neden olmuştur. Ama isyanın bastırıl-

ması ve II. Abdülhamid'in 27 Nisan'da tahttan indirilmesi sonrasında cemiyet daha da kuvvetlenerek siyasî bir güç haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'ni teknoloji iyi kullanan ve bilimi en yüksek değer olarak kabul eden batı karşısında 33 yıl yöneten Sultan II. Abdülhamid böylece tahttan indirilmiş olacaktır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basın özgürlüğü uzun sürmeyecektir. V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkarılmasıyla siyasete askerî yönetim hâkim olmuş ve basına denetim uygulanmaya başlamıştır. Böylece hürriyet havası gücünü ve etkisini kaybedecek, yıllar içinde yayınlanan gazete sayısında düşüşler görülecektir. II. Abdülhamid'in yerine geçen Mehmed Reşad siyasette belirleyici bir rol oynayamamış, Babıâli de İttihat ve Terakkî'nin etkisi altına girmiştir (Hanioğlu, 2001: 482-483).

Meşrutiyet'in ilanının getirdiği özgürlük ortamından istifade eden azınlıklar da çıkardıkları gazetelerle ayrılıkçı faaliyetlere girişmiştir. Ülkede basının bu şekilde tehlikeli olaylara neden olması yeni bir basın kanunu hazırlanmasını gerektirmiştir. Bu amaçlarla hazırlanan Matbuat Kanunu Tasarısı Meclis'te görüşülüp kabul edilerek 16 Temmuz 1909'da kanunlaşmıştır (Eryaman, 2021: 349).

3.2. Muhalefetin Oluşması

Bundan sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın hürriyeti kısıtlayıcı uygulamaları artmaya başlamıştır. Bu döneminde özellikle gazeteleri sürekli kapatılan muhalifler, birçok gazete imtiyazı almak zorunda kalmıştır. Zira gazetenin biri kapatılınca, diğer gazete ertesi gün başka bir imtiyazla çıkmıştır. İmtiyaz alan gazetelerden siyasî olanlar arasında *Alemdar, Cenin, Ati, Islahat, Darbe, İfham, İkdam, İktiham, Renin, Sabah, Tenbihât, Senin, Takdirât, Serbestî, Takvimli Gazete, Tanzimat, Teminât, Tasvir-i Efkâr, Tesisât, Osmanlı, Teşkilât, İttihat, Ahali, Tanin, Mizan, Hukuk-ı Umumiye, Volkan, Şura-yı Ümmet* gibi gazeteler yer almıştır (Gazel ve Ortak, 2006: 227).

Hürriyeti kısıtlayıcı bu baskıcı ortam, vaktiyle meşrutî yönetimi destekleyen ve hürriyet ortamından memnuniyet duyan bazı kesimlerin İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete geçmelerine sebep olmuştur. Karşı muhalefete geçen gazetelerden birisi olan *Tanin Gazetesi*, sert muhalefeti yüzünden birçok kez kapatıldıktan sonra isim değiştirerek *Cenin, Senin, Renin, Hak* gibi adlarla yayın hayatına devam etmiştir (İnuğur, 1993: 314). Fakat İttihat ve Terakki, basını kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmış, muhalif basını ve yazarları ise susturmayı tercih etmiştir. Cemiyetin uygulamalarına tepki olarak da toplumsal muhalefet artmıştır. 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yanında diğer muhalif örgütler ve bu esnada muhalif basın güçlenmiştir. Bunlardan 26 Şubat 1910'da sosyalist fikirde yayın yapacak olan *İştirak Dergisi* çıkmıştır. Eylül 1910'da derginin sahibi Hüseyin Hilmi'nin girişimleriyle Osmanlı Sosyalist Fır-

kası kurulmuştur. Partinin kuruluş ve idaresinde *Sosyalist Gazetesi* sahibi Namık Hasan, Baha Tevfik, Hamit Suphi ve İnsaniyet Gazetesi sahibi İbnü't-tahir İsmail Faik de görev almıştır. Bunun yanında iki cinayet olayı muhalefetin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bunlardan birisi *Sada-yı Millet* gazetesinin başyazarı Ahmet Samim, diğeri *Serbesti Gazetesi*'nin başyazarı Hasan Fehmi cinayetidir. Cinayetlerden İttihat ve Terakki sorumlu tutulmuştur. Cemiyet bundan önce de sıkıyönetim uygulamasıyla 22 Aralık 1909'da *Tanin* gazetesini kapattırmıştı. *İştirak*, Ahmet Samim'in öldürülmesinden (1910) sonra özel bir sayı yayımlayarak sert bir eleştiri kampanyası başlatmıştır. Bu eleştiri faaliyeti, İttihat ve Terakki'nin daha da sertleştirmesine yol açmıştır (Temiztürk ve Seyhan, 2011: 8-9).

Bu süreçte yaşanan bir başka cinayet olayı Zeki Bey cinayetidir. Gazetecik de yapan Zeki Bey Serbesti, Mizan ve kendisine ait olan Şehrah gazetesinde yazmış, dönemin siyasi, ekonomik ve sosyo-politiğini eleştiren yazılar kaleme almıştır. Yazılarında iktidar partisi olan İttihat ve Terakki'yi eleştirmiştir. Eleştirilerinin doğruluğunun ispatı için bir layiha hazırlamış ve ittihatçılara ulaştırmıştır. Bu layiha üzerine Maliye nazırı Cavit Bey istifa etmiştir. İstifanın ardından Cavit Bey ile aralarında husumet meydana gelmiştir. Bu süreçte beklenmeyen bir olay olmuş ve Zeki Bey 10 Temmuz 1911'de öldürülmüştür. İttihatçılara muhalif kesim bu olayı gazete sütunlarında ayrıntılı olarak yer vermişlerdir (Güncü, 2017: 62, 64-65).

İttihat ve Terakki'nin bu sertleşme faaliyeti üzerine Osmanlı Sosyalist Fırkası, bütün muhalefeti bünyesinde bulundurmaya çalışan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile iş birliği içine girmiştir. Paris'te bir parti bürosu açarak *Beşeriyet* ismiyle bir gazete çıkarmış ve muhalefetini yurt dışına taşımıştır. İttihatçıların baskı ve zulümlerinin ardından dönemin bazı şair, yazar ve gazetecileri, II. Abdülhamid dönemini hayırla hatırlayan şiir ve yazılar yazmıştır (Temiztürk ve Seyhan, 2011: 8-9).

İktidar İttihat ve Terakki'ye geçince, önceki dönemin eleştirilen konuları bu dönemde de yaşanmaya başlamıştır. Aslında değiştirilmek istenilenin II. Abdülhamid yönetimi değil, onun şahsında Osmanlı Devleti'nin kendisi olduğu görülmüştür. Bu duruma ilk tepki verenler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile sonradan yolunu ayıran İslâmî hassasiyete sahip kimseler olmuştur. Tek parti yönetimi, basın yasağı, sürgünler, muhalif gazetecilerin katledilmesi gibi olaylar, II. Abdülhamid yönetimini aranır hale getirmiştir (Arabacı, 2019: 237).

Basın, meşrutiyetin/hürriyetin ilanından sonra, iktidarın çalışmalarını kontrol eden bir güç olmuştur. II. Meşrutiyet'in başlarında, iktidarın uygulamalarına karşı bazı gazetelerin demokrasiye uygun tepkiler vermesi, Türk basın tarihi için kıymetlidir. Bu süreçte Hukuk-ı Umumiye gazetesi de genel hakların savunuculuğunu üstlenmiş ve toplumun hukukunu sa-

vunan bir yayın politikası takip etmiştir (Kerimoğlu, 2009: 21). II. Abdülhamid döneminde sürgüne gönderilen Mevlanzade Rıfat Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en istikrarlı muhaliflerinden birisi olmuştur. Mevlanzade Rıfat Bey, bu istikrarı Hukuk-ı Umumiye'nin 60. sayısına kadar devam ettirmiştir (Kerimoğlu, 2009: 23).

21 Kasım 1911'de kurulan muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası, *Tesisat, Tanzimat, Şehrak, Hemrak, Alemdar, Darbe, Yeni İkdam, Sabah İkdam ve Yeni Gazete* tarafından desteklenmiştir. Bu dönemde çıkan *Beyanü'l-Hak Mecmuası* da Hürriyet ve İtilaf yanlısı sayılmıştır. Ayrıca İstanbul dışında çıkan İzmir'deki *Müsavat*, Kastamonu'daki *Zafer*, Şam'daki *El-Kays* ve Trabzon'daki *Tarık* gazeteleri de bu partiyi desteklemiştir (Temiztürk ve Seyhan, 2011: 6).

Siyasi alanda Hürriyet ve İtilaf ile İttihat ve Terakki partilerinin mücadelesi devam ederken sosyal alanda Osmanlıcı, İslamcı ve Türkçü olmak üzere üç grubun temsilcilerinin mücadelesi yaşanmıştır. II. Meşrutiyetin en güçlü siyasi fikir akımı İslamcılıktır. Onlara göre, İslam medeniyeti batıdan üstündür. Batı'nın da teknolojik üstünlüğü vardır. Ekonomik ve maddi alandaki kalkınma için gereken teknik ve yöntem batıdan alınmalıdır. Fakat inanç ve ahlaki değerler yönünden batıya karşı mesafeli olunmalıdır. Onlara göre yaşanılan geriliğin başlıca nedeni din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu grubun düşünürü Babanzade Ahmet Naim, şairi Mehmet Akif, yayın organları *Sırat-ı Müstakim* ve daha sonra onun devamı niteliğinde olan *Sebilü'r-Reşad* ve *Beyanü'l-Hak* gibi gazete ve dergilerdir (Doğaner, 2012: 118-119; İnuğur, 1993: 315).

Genç Türkler iktidarda iki eğilim arasında bölünmüşlerdir. Bunlardan ilki liberaller, ikincisi ise merkezi otorite ve Türk hakimiyeti fikrine sahip milliyetçi İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Birinci grup kısa süreli birçok parti kurmuştur (Lewis, 2007: 212-213).

Uygulamalardan memnun olmayan bir İttihatçı olan Şerif Paşa 10 Mart 1909'da İkdam'da (1894-1928)[1] yayınlanan bir istifaname ile cemiyetten ayrılmıştır. Paşa istifanamesinde ülkeyi yönetenlerin vatan ve milletin istikbali adına gayet tehlikeli bir yola girdiğini, bu sebeple milletin kaderiyle oynamanın doğuracağı sorumluluğa ortak olmak istemediğini belirtmiştir. Şerif Paşa sonradan İttihatçıların isteklerine uymayan hatta sırf hoşlarına gitmeyen kişileri dahi öldürerek ortadan kardırmayı düşünecek kadar ahlaktan uzak bir tutum içinde olduklarını ileri sürmüştür (Şerif Paşa, 1990: 9, 32). Yapılan yanlış uygulamalar karşısında birçok şair ve yazar gibi Mehmet Akif de kalemine sarılmıştır. Mehmet Akif, "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı dizelerinde şahit olduğu yanlışlıkları şu şekilde ifade etmiştir:

1 İkdam gazetesi için bakınız. (Yazıcı, 2000: 24).

Bir de İstanbul'a geldim ki: Bütün çarşı, pazar

Na'radan çalkanıyor! Öyle ya... Hürriyyet var!

Mehmet Akif devamla, bu dönemde devlet dairelerinde ve ahalide bir gevşeklik yaşandığını belirtmiştir. Ayrıca talebeler hürriyeti daha çok anlasınlar diye eğitim kurumları kapanmıştır (Ersoy, 2016: 158-160; Safi, 2012: 387-402). Mehmet Akif o dönemde çok sayıda gazetenin çıktığını ve kaleme alınan yazıların bazılarının memleketin birlik ve dirliğine muhalif düşünceler yaydığını da şu şekilde belirtmiştir. Çeşitli adlarla çok sayıda gazete çıktığını ve bunların memlekete ayrılık tohumları attığını açıkça ifade etmiştir (Ersoy, 2016: 160).

İttihat ve Terakki uygulamalarına muhalif yayın yapan basın organlarının bazılarının isimleri şu şekildedir: *Osmanlı Gazetesi, Hilâl, Cidal, İtilâf, Sadâ-yı Millet, Rübap*, (Polat, 2003: 13) *Meşrık-ı İrfan (Konya) (*Aydın, 2007: 33*), Hilal Gazetesi (Fecr-i Ati Encümeni),*[2] *Mizan, Sadâ-yı Millet, Sırât-ı Müstakim, daha sonra Sebilü'r-Reşâd ve Beyanü'l-Hak, Volkan, Tanzimat, Hemrak, Darbe, Alemdar, İkdam, Yeni İkdam, Tesisat, Şehrak, Sabah, Yeni* Gazete (Birinci, 1990: 72-80; Temiztürk ve Seyhan, 2011: 6), *Takdirat, Teşkilat, Teminat, İfham, Nevrah, Yeni yol, Meslek, Bedahet, Mukavemet, Hedef, İktiham, Hukuk-ı Umumiye, Serbesti, Müsavat (İzmir. İsmail Hafız), Zafer (Kastamonu. Hoca M. Tevfik Safoğlu), El-kays (Şam), Tarık (Trabzon)* (Birinci, 1990: 72-80).

3.3. Muhalif Fırkalar ve Yayın Organları

II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra İttihat ve Terakki dışında cemiyetler de kurulmuştur. Bu cemiyetler ve bunların yayın organları veya destekleyen yayın organları şunlardır (Tunaya, C.1, 2009: 8-10):

- Ağustos 1908'de kurulan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti üyelerinden Ali Saip, *Hukuk-u Umumiye Gazetesi* sorumlu müdürüdür. Yine üyelerden Mevlanzade Rıfat *Serbesti Gazetesi* sorumlu müdürüdür.

- 1 Eylül 1908'de Osmanlı Ahrar Fırkası kurulmuş ve fırka liberal görüşlere sahiptir. Bu fırka, Jöntürkler'in 1902'de oluşturulan iki dernekten biri olan ve Prens Sabahaddin grubunun kurduğu "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"nin 1908'de Osmanlı siyasi hayatına girmiş şeklidir. İttihat ve Terakki'nin karşısında yer alan her gazete Ahrar Fırkası'ın yanında yer almıştır. Bunlar arasında *Sabah, İkdam, Yeni Gazete, Servet-i Fünun, Sada-yı Millet, Osmanlı, Serbesti* sayılabilir.

- 6 Şubat 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası'nın (Fırka-i İbad) kurulmuştur. Kurucuları arasında İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet yer

2 Fecr-i Ati şair ve yazarları başlangıçta II. Abdulhamid aleyhtarı İttihat ve Terakki Fırkası'na yakınlık duymuştur. Fakat Ahmet Samim'in öldürülmesi Fecr-i Ati ile fırkanın arasını açmıştır. Bkz. (Şen, 2009: 1333).

almıştır. İstanbul'da *Türkiye,* İzmir'de *Feryat,* Manastır'da *Hukuk-ı İbad,* Haleb'de *Ahali* gazeteleri fırkanın resmi yayın organları olmuştur. İstanbul'daki gazeteler kapatıldıkça *Türkiye* (iki kez yayımlanmış), *Muahede, Selamet-i Umumiye, Yeni Ses, Hukuk-ı Beşer, Hâkimiyet-i Milliye, Genç Türk* ve *Azad* gazeteleri ile yayın hayatı sürdürülmüştür.

• 5 Nisan 1909'da kurulan İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın yayın organı *Volkan Gazetesi*'dir.

• 17 Nisan 1909'da kurulan Heyet-i Müttefika-i Osmaniye, Ahrar Fırkası'nın düşüncelerini satırlarına taşıyan *Osmanlı Gazetesi* tarafından teklif edilen partiler üstü bir kuruluştur. Fırka bu gergin siyasi ortamda bir koalisyon önerisi yapmıştır.

• Kasım 1909'da kurulan ve Mutedil Liberaller de denilen Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın bir yayım organı olmamış, birçok gazete tarafından desteklenmiştir.

• 1909 yılının sonlarında Paris'te kurulduğu tahmin edilen Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası. Kurucuları arasında Şerif Paşa, Ali Kemal ve Mevlanzade Rıfat gibi kişilerin bulunmuştur. Yayın organları *Yeni Yol*, Fransızca gazeteleri *Mecheroutiette* ve Le *Constitutionnel*'dir.

• 21 Şubat 1910'da Ahali Fırkası kurulmuştur. Kucuları İttihat ve Terakki'den ayrılan mebuslardır. Bu mebuslar 1911 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmışlardır. Fırka *Yeni Gazete, İkdam, Yeni İkdam, Sada-yı Millet ve* Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı *İştirak* tarafından desteklenmiştir.

• 1910'da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı *İştirak'tir*. Bunun yanında *Sosyalist Muahede, İnsaniyet*, fırkanın Paris şubesi tarafından yayınlanan *Beşeriyet* ve yine Paris'te Şerif Paşa'nın çıkardığı *Mecheroutiette* fırkaya destek vermiştir.

• 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Kurucuları ve yöneticileri arasında Müşir Fuad Paşa, Dr. Rıza Nur, Rıza Tevfik, Damat Ferit gibi kişilerin yer almıştır. II. Meşrutiyet'in en geniş katılımlı ve en etkili muhalefet partisi olmuştur. Amacı İttihat ve Terakki'yi yıkmak olan fırkanın ideolojisi Osmanlıcılık, Meşrutiyetçilik, Adem-i Merkeziyetçilik, Teşebbüs-i Şahsi, ve Liberal ekonomidir. Basın alanında Tesisat, Tanzimat grubu içindeki *Teşkilet, Takdirat, Teminat, Merih, Hemrah, Islahat, Şehrah, İfham* fırkanın gazeteleridir. Bunun yanında *İkdam, Yeni Gazete, Yeni İkdam, İktiham ve Alemdar* fırkayı desteklemiştir. Lütfi Fikri, Mustafa Sabri, Rıza Nur, Ahmet Cevdet, Refi Cevat, Şerif Paşa ekibinden Ali Kemal Bey basında muhalif olarak yerlerini almıştır.

• 1912'de kurulan Halaskar Zabitan Grubu, 18 Ocak 1911'de Mec-

lis-i Mebusan'ın feshiyle başlayan II. Meşrutiyet'in en bunalımlı döneminde kurtarıcı rolü üstlenmek istemiştir. 1912 seçimlerinden sonra İttihatçılar çoğunlukla meclise girmiş ve ordu İttihatçı ve İtilafçı diye ikiye bölünmüştür. Bu ortamda kurulan Halaskarlar Grubu İttihatçıların iktidardan düşürülmesi, Mebusan'ın dağıtılması, ordunun siyasetten uzaklaştırılması için çalışmıştır. Prens Sabahattin bu grubu desteklemiş, parasal yardımda bulunmuştur.

- 5 Temmuz 1912'de kurulan Milli Meşrutiyet Fırkası'nın yayın organı *İfham Gazetesi*'dir. *Tercüman-ı Hakikat,* fırkanın kuruluşunu milliyetçi özelliğinden dolayı olumlu karşılamıştır.

4. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ON YILINDA BASIN

Basın, on yıllık İttihat ve Terakki muhalefetinde çok önemli roller üstlenmiştir. Bu dönemde kurulan siyasi partiler kendi basın kuruluşlarını oluşturmuş, parti tüzüklerine göre yayınlar yapmaya başlamıştır. Ahrar ve Islahat-ı Esasiye Meclis-i Mebusan'da temsil edilen iki küçük parti iken, 1910'da başka partiler kurulmuş ve siyasal partilerin sayısı gittikçe artmıştır. 1911'de meclis içinde muhalefetin şiddeti artmış, Müslim ve gayrimüslim mebuslar gruplar kurmuştur. Bunlar İttihat ve Terakki'nin karşısına geçerek muhalefet etmiştir. Bu yılın son aylarında, 21 Kasım 1911'de önemli bir gelişme olmuştur. Bu tarihte İttihat ve Terakki'ye muhalif ne kadar dernek, parti varsa hepsinin katılımıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Fakat bu büyük oluşumdan sonra 1912 genel seçimlerini İttihat ve Terakki Fırkası kazanmıştır. Muhalefet ancak 15 sandalye kazanmıştır. Fakat kurulan Sait Paşa hükümeti istifa etmiştir. Babıali baskını ile iktidarı tekrar ele geçiren İttihat ve Terakki, Mahmud Şevket Paşa kabinesini kurmuştur. Mahmud Şevket Paşa suikasta uğrayınca, muhalefet suçlanmıştır. Bunun üzerine 1913 yılında Emniyet tarafından İttihat ve Terakki ve ona bağlı derneklerden başka fırka ve dernek bulunmayacağı kararı alınmıştır. Böylece 1913-1918 dönemi denilen İttihat ve Terakki'nin tek parti dönemi başlamıştır (Tunaya, C.3, 2009: 485-486).

23 Ocak 1913'te sadarete gelen ve hükümet kuran Mahmud Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te suikasta uğramış ve ardından İttihat ve Terakki ülkede muhalefeti baskı altına almıştır. Bu sindirme faaliyeti Mondros Mütarekesi sonrasına kadar devam etmiştir. İttihat ve Terakki bu dönemde, 1914 yılında seçimlerin yapılmasına rağmen, devleti tek başına yönetmiştir. Nitekim devletin I. Dünya Savaşı'na girişi gibi önemli kararları almıştır. Kendisini desteklemeyen basını susturmuş, her kuruma hâkim olmuştur. Cemiyetin içinde Enver, Talat ve Cemal paşalar öne çıkmıştır. Bu kişiler Osmanlıcılık, İttihâd-ı İslâm ve Türkçülük gibi görüşlerin hepsini devleti daha iyi bir duruma getirebilmek amacıyla eş zamanlı olarak uygulamışlardır. Dolayısıyla İttihat ve Terakki, Mahmud Şevket Paşa suikastına kadar

genelde paralel bir hükümet gibi çalışmış, suikasttan sonra tek parti iktidarı kurmuştur. Cemiyet kendini bir vatan kurtarıcı olarak görmüş ve muhalefeti vatan hainliğiyle bir tutmuştur. Bu durum II. Meşrutiyet döneminin iktidar ve muhalefet ilişkilerinin sertleşmesine yol açmıştır. Ayrıca iktidar değişimlerinin seçim dışı yöntemlerle yapılmasına neden olmuştur (Hanioğlu, 2001: 482-483).

4.1. Sayısal Olarak Basın

Basının yayın sayısı, 1908 yılı başında 120 olan gazete ve dergi sayısı meşrutiyetin ilk yedi ayında artarak 730'a yani altı misline çıkmıştır. Bu sayı İstanbul'da 52'den 377'ye çıkarak 7 katı artmıştır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde artan hareketlilikle hemen bütün şehirlerde gazete çıkarılmıştır. Türkçe dışı yayınlar da bu canlılıktan payını almıştır (Doğaner, 2012: 119). Gayrimüslim Ermeni ve Rum basını da kendilerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yayın faaliyetleri yürütmüştür (Yust, 1995: 28, 30). Hürriyetin ilanını takip eden ilk iki aylık süreçte 200'ün üstünde gazeteye yayın yapma hakkı tanınmıştır (Dağlar, 2008: 142). 1909'da 353 adet olan gazete sayısı 1910'da 130, 1911'de 124 (İnuğur, 1993: 314), 1912'de ise 45 olmuştur. Yaklaşık sekiz ay süren basın özgürlüğünün, 1909 Matbuat kanununun uygulamaya konmasıyla tekrar askıya alındığı görülmüştür. Türk Basını 1913-1918 döneminde ise azalmaya başlamıştır (Mazıcı, 1998: 131, 137). Bu azalmada II. Dünya savaşının olumsuz şartlarının Osmanlı Devleti'ne olan etkisini de unutmamak gerekir.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı Devleti'nde Meşruti idare kurulmuştur. Bu yeni rejim II. Abdülhamid'in yürürlüğe koyduğu bir irade ile çok fazla sıkıntıya yol açmadan gerçekleştirilmiştir. Meşrutiyetin ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti, uzun zamandır mücadele ettikleri II. Abdülhamid'i tahttan indirmek yerine onunla uzlaşmış gibi bir görüntü vermiştir. Yapılması istenen değişiklikler padişah tarafından yerine getirilmiş olduğundan, yönetime muhalif kesim durumdan memnun olmuştur. II. Abdülhamid de "beni kandırdılar" diyerek bu uzlaşmacı siyaseti benimsemiştir. Padişah ve cemiyetin uzlaşması basın tarafından da desteklenmiştir.

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte gazete sayısında önemli artışlar olmuştur. Gazeteler 25 Temmuz 1908 tarihinden sonra denetime tabi tutulmadan yayınlanmıştır. Çok sayıda gazete yayınlanmaya başlamıştır. Herkes bu serbest ortamından oldukça memnun olmuştur. Basın bu ortamda denetimsiz olarak yayınlar yaparak, idarecilerle halk arasında birleştirici bir rol üstlenmiştir. Bu çerçevede gazeteler her gün yeni rejimle ile ilgili haberleri ve halkın coşkusunu sütunlarına taşımıştır.

Meşrutiyet kısa zamanda toplumun büyük ümitler beslediği bir idare

haline gelmiştir. Fakat büyük ümitler beslenen meşrutiyetin ilanı ile yapılan coşkulu gösteriler bir süre sonra yerini hayal kırıklığı ve kargaşaya bırakmıştır. Meşrutiyete yüklenen anlam da bu beklentiler çerçevesinde bir hayli farklılıklar göstermiştir. Gerek memleket sevdalısı ve gerek ayrılıkçı fikre sahip gruplar kendi emelleri çerçevesinde örgütlenmelere gitmişlerdir. Osmanlı Devleti'ni yıkma düşüncesinde olan içerdeki ve dışarıdaki gruplar ise memleket hayrına çalıştığını iddia eden kişi ve grupları manipüle etmiştir. Beklentilerin istenilen şekilde gelişmemesi muhalif basının da gittikçe sertleşmesine yol açmıştır. Bu sert muhalefet karşısında hükümette baskıcı bir tutum sergilemiştir. Bu gergin ortamda bir muhalif gazetecinin İttihat ve Terakki fedaisi tarafından öldürülmesi gerilimi yükseltmiş ve 31 Mart vakasının çıkmasına sebep olmuştur. Bu olaydan sonra ümit beslenen meşrutiyet ortamı kısa sürmüş, 31 Mart ayaklanmasından sonra basın üzerine, bu sefer de İttihat ve Terakki tarafından, denetim uygulanmaya başlamıştır. Siyaset ve basın hayatında muhalif olanlar takibata uğramış hatta bir kısmı öldürülmüştür. İttihat ve Terakki mensuplarının vatanperverliklerinden ve kahramanlıklarından kimsenin şüphesi olmamasına rağmen, farklı görüşlerin de doğru olabileceği ve değerlendirilmeye alınabileceği ihtimali göz önüne alınmadığından dolayı gerek iç siyasette gerekse dış siyasette başarısız olmuşlardır. Fakat başarısızlık da bir tecrübedir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar bu tecrübeden istifade edeceklerdir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

A. R. (1327), *Abdülhamid-i Sani Ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi Ve Siyasiyesi,* Cilt: 3, İstanbul: Dersaadet Matbaası. 15 Temmuz 2021 tarihinde TBMM Kütüphanesi http://hdl.handle.net/11543/576 adresinden alındı.

"İlanı Hürriyet", (19 Temmuz 1324) *İkdam Gazetesi,* No: 5095, İstanbul.

"Padişahım Çok Yaşa", (12 Temmuz 1324), *İkdam Gazetesi*, No: 5088, İstanbul, 1-3.

"Selamlık Resmi Alisi", (19 Temmuz 1324), *İkdam Gazetesi***,** No: 5095, İstanbul.

Kıbrıslı D. V. (29 Teşrinisani 1324/), "Kahraman-ı Hürriyet Niyazi ve Enver Beylere", *Volkan Gazetesi,* No: 2.

Kıbrıslı D. V. (28 Teşrinisani 1324), "Nutuk", *Volkan Gazetesi,* No: 1.

Kıbrıslı D. V. (29 Teşrinisani 1324), "Atıf Beye", *Volkan Gazetesi,* No: 2.

Tetkik Eserler

Akşin, S. (1987), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi yayınevi.

Akyıldız, A. (2003) "Meclis-i Mebusan" *DİA***,** C.28, İstanbul: TDV, 246-247.

Arabacı, C. (2019) "II. Abdülhamid'e İslâmcı Muhalefet", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür – Eğitim,* (s. 215-241), Ed. Mehmet Bulut vd., İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.

Aydın, H. (2007), "II. Meşrutiyet Döneminde Konya'da İslamcı Muhalefetin Sesi: Meşrık-ı İrfan", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 33-52.

Beydilli, K. (2013), "Yeni Osmanlılar Cemiyeti," *DİA*, C.43, İstanbul: TDV, 430-433.

Birinci, A. (1990), *Hürriyet Ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul: Dergâh.

Dağlar, O. (2008), "II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908)", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* No: 38, 141-159.

Doğaner, Y. (2012), "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (1), 109-121.

Ersoy, M. A. (2016), *Safahat*, İstanbul: Düzey Kitap.

Eryaman, A. (2021), "Osmanlı Devleti'ndeki Basın Özgürlüğü Konusunda Mebus Ohannes Varteks Efendi'nin Düşünceleri (1908-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40, 345-363. Doı: 10.35239/Tariharastirmalari.772709

Gazel, A. A., Ortak, Ş. (2006), "II. Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete Ve Mecmualar (1908-1927)" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7 (1), 223-256 https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbil/issue/2817/37937

Güncü, M. (2017), "İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastının Kamuoyunda Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16 (33), 61-70. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttad/issue/37013/424413

Hanioğlu, M. Ş. (2001), "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *DİA*, Cilt: 23, İstanbul: TDV, 476–484

İnuğur, M. N. (1993), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.

Kerimoğlu, H. T. (2009), II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8 (18), 21-38. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttad/issue/25240/266879

Kılınçkaya, M. D. (2001), "Osmanlı Siyasal Hayatında Meşrutiyet Ve Muhalefet", *Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Ankara. 27 Temmuz 2021 tarihinde Hacettepe Üniversitesi www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/I3.pdf adresinden alındı.

Lewis, B. (2007), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK.

Mazıcı, N. (1998), "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 5(18), Ankara, 131-154

Oğuz, A. (2013), "Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından Sultan II. Abdülhamid Ve Dönemi", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2, 109-120. https://dergipark.org.tr/tr/pub/nevsosbilen/issue/19735/211198

Polat, N. H. (2003), "II. Meşrutiyet Devri Türk Kültür-Edebiyat ve Basın Hayatının Bir Yansıtıcısı Olarak, Rübap Dergisi", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 14, 7-41.

Safi, İ. (2012), "Mehmet Akif'in Hürriyet'e (İkinci Meşrutiyet'e) Bakışı," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* 30, 387-402. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17069/178363

Savaş, Mevhibe, "İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Ve Terâkki Ve Basın", Ankara 1998, ss. 1-24. 13 Temmuz 2021 tarihinde Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibe_savas_ikinci_mesrutiyet_donemi_ittihat_terakki_ve_basin.pdf adresinden alındı.

Şen, C. (2009), "Fecr-i Âtî Encümeni Edebiyatı", *Turkish Studies,* 4 (1-II), 1333-1426. DOI: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.587

Tunaya, T. Z. (2009), *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918),* İstanbul: İletişim.

Tunaya, T. Z. (2009), *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul: İletişim.

Temiztürk, H., Seyhan S. (2011), "II. Meşrutiyet Ve Millet Gazetesi", *Atatürk İletişim Dergisi,* 1 (2), 1-20

Yust, K., (1995), *Kemalist Anadolu Basını (Tiflis 1922),* çev.: N.E., yay. haz.: Orhan Koloğlu, Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği.

Yazıcı, N. (2000), "İkdam", *DİA*, C.22, İstanbul: TDV, 24-25.

Bölüm 14

SAMİR AMİN'İN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA KUZEY-GÜNEY İLİŞKİLERİ

Ali PETEK[1*]
Mustafa GÜDER[2*]

1 Doçent Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, ORCID:0000-0001-6985-116X
2 Araştırma Görevlisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi, ORCID: 0000-0001-7056-2365.

GİRİŞ

Samir Amin[1], Marksizmi tamamlanmış ve statik bir yaklaşım olarak değil, geliştirilmesi gereken dinamik bir teori olarak ele alması (Amin, 1992b: 13) bakımından Marksist iktisatçılar arasında özel bir konuma sahiptir. Zira Marx, kapitalist sistemi küresel bir ekonomik işleyiş biçimi olarak ele alsa da uluslar arasındaki ilişkilere dair kapsamlı yorumlarda bulunmamıştır (Gilpin, 2020: 52). Amin, Marx'ın analizlerinde ülke düzeyinde bir karşılaştırma sunmamasını, onun dünya ekonomisini ele almayı planladığı Kapital'in 6. cildini yazmamış olmasına bağlamaktadır. Amin, bu açığın kapatılmasına katkı sunmakta ve uluslararası ekonomik ilişkiler bağlamında eşitsizliğin kaynaklarını araştırmaktadır. O'na göre, ulusal düzeydeki ekonomik işleyişin açıklanmasında olduğu gibi küresel kapitalizmin işleyişi ve dolayısıyla uluslararası ekonomik ilişkilerin analizi için de "sınıf mücadelesi" olgusunun temel referans kaynağı olarak alınması gerekmektedir. Küresel eşitsizliklerin gerçek nedenleri ancak bu bakış açısıyla tespit edilebilecektir[2] (Amin, 2018a: 75-76).

Çoğu kalkınma iktisatçısının ulusal boyuttaki ekonomi analizlerine karşın Amin, küresel bir perspektife sahiptir. Bu bakımdan Samir Amin'in Marksist politik ekonomiye temel katkısı *değer yasasından küreselleşmiş değer yasasına* geçişe açıklama getirmesidir (Amin, 2018a: 17). Buna koşut olarak, uluslararası ilişkilere yapısalcı bir perspektiften bakmakta[3] ve kapitalizmi küresel bir sistem olarak incelemektedir. O'na göre kapitalist sistem, merkezde (core) gelişmiş ülkelerin, çevrede (periphery) ise gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin yer aldığı bir yapıya sahiptir[4]. Çevrenin gelişememesinin temel sebebi ise ülkelerin kendi iç dinamiklerinden ziyade tarihsel süreç içinde oluşmuş olan bağımlılıktan, yani çevredeki üretimin yalnızca merkezin ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Öte yandan Amin (2018c: 468)'e göre; oligopolistik piyasalar, oligarşiye dayalı siyasi düzenler, barbar küreselleşme, aşırı finansallaşma,

---

1 Samir Amin hakkındaki detaylı biyografik bilgiler için bkz. (Amin, 2006; 2019).

2 Amin, hem merkezde hem de çevrede; burjuvazi, proletarya, köylüler, baskıcı sınıflar gibi bir takım farklı sınıf tespitlerinde bulunarak klasik bağımlılık kuramcılarının merkez-çevre dikotomisine dayalı yaklaşımının ötesine geçmektedir (Kvangraven, Styve ve Kufakurinani, 2021: 2).

3 Yapısalcılık, uluslararası politik ekonomideki üç temel yaklaşımdan biridir ve uluslararası sistemi incelerken analiz düzeyi olarak (yapıyı) küresel kapitalizmi temel almaktadır (Balaam ve Dillman, 2018).

4 Merkez-Çevre Yaklaşımı, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein ve Raul Prebish ile birlikte Samir Amin'in de dahil olduğu Bağımlılık Okulu tarafından savunulmaktadır. Bu düşünürlere göre; ülkeler arası gelişmişlik farklılıkları, özünü kapitalizmin oluşturduğu dünya sistemdeki eşitsiz mübadele ilişkileri nedeniyle oluşmaktadır. Merkez ülkeler, artı değeri çevre ülkelerden kendilerine aktarmalarına imkan sağlayan bir uluslararası mübadele mekanizması kurmuşlardır. Bu olgu nedeniyle iki kutup arasındaki gelişmişlik farkı giderek artmaktadır (Wallerstein, 2011: 32).

ABD hegemonyası, militarizm, çevrenin tahribatı ve Güney'in kalkınma yaklaşımlarının gözden düşmesi gibi olgular birbirlerine karmaşık neden sonuç ilişkileriyle bağlıdır. Bu nedenle Amin; sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel unsurları bir arada analiz ederek disiplinler arası sınırlara meydan okumaktadır. Ayrıca bu temelde ortaya koyduğu kapitalizm eleştirisi; Covid-19, ırkçılık, iklim değişimi ve çevredeki borç krizleri gibi güncel birçok konuyla bağlantılıdır ve sosyoekonomik sisteme dair önerileri halen mevcut sorunların aşılmasında yol gösterici olmaya adaydır (Kvangraven, Styve ve Kufakurinani, 2021: 1).

Amin, kendi bakış açısını "*Aydınlanma felsefesinin benimsediği ilerlemeci değerlerin evrenselliğini savunan*" bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan hem Avrupamerkezciliğin hem de Doğu'daki Batılılaşma karşıtlığının kültürcü temellerini reddetmektedir (Amin, 1993b: 24). Amin, bu iki bakış açısına karşı mesafeli olsa da Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasındaki çatışmaları göz ardı etmemekte ve bu olguları kapitalizmin kutuplaştırıcı etkisinin kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Özellikle artan küreselleşmenin yol açtığı değişimlerle birlikte, 1990'lar sonrasındaki çalışmalarında Kuzey-Güney ayrımını sıklıkla vurgulamaktadır.

Amin, tarihsel süreçte Doğu-Batı ayrımının yerini, daha çok coğrafî ve tarihsel referanslara dayanan Kuzey-Güney ayrımının aldığını öne sürmektedir (Amin, 1993b: 101). Düşünür, hem Kuzey'in hem de Güney'in sınıflı toplumlardan oluşması nedeniyle kabaca yapılan Kuzey-Güney ayrıştırmasına sıcak bakmamakla birlikte, Güney'de 150 yıldır artan eşitsizliğin kaynaklarının tespit edilmesine ve eşitsizliğe karşı alınabilecek tedbirlere büyük önem atfetmektedir (Amin, 1992b: 109). Eşitsizliklerin çıkış noktası olarak ise Kuzey'in Güney üzerinde kurduğu tekellere dayalı tahakkümü görmektedir. O'na göre bu durum, iki kutup arasında bir çatışmaya zemin hazırlamaktadır. Öyle ki, küreselleşme çağı olarak adlandırılan dönem de tam olarak Kuzey'in Güney'e açtığı bir savaş durumunu içermektedir (Amin, 2018c: 470).

Amin'e göre, "Kuzey-Güney Çatışması", bir taraftan kapitalist toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesi, diğer taraftan ise mevcut bağımlılığın sosyalizmle aşılabileceğine yönelik inanç arasındaki bir çatışmadır (Amin, 2018a: 101). Bu çatışma sermayenin küresel çapta yayılmasıyla birlikte giderek derinleşmektedir. Güney gerekli tepkiyi ortaya koyamaz ve Kuzey'in ilerlemeci unsurları marjinalleşmeye devam ederse kaçınılmaz bir şekilde ortaya barbarlık çıkacaktır (Amin, 1993b: 229). Amin, bunun önlenebilmesi için Güney'in *tutarlı kopuş* (deconnexion) olarak adlandırdığı politikaları takip etmesini önermektedir (Amin, 1990).

Bu görüşler çerçevesinde çalışmada ilk olarak, Kuzey-Güney ilişkile-

rinin temelini oluşturan küreselleşmiş değer yasası, Üçlü (Triad[5])'nün beş tekeli ve düşük yoğunluklu demokrasi gibi olgular tartışılacaktır. İkinci bölümde, tutarlı kopuş ve Güney'in geçmişteki Bandung tecrübesi üzerinde durulacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise Amin'in görüşleri, mevcut uluslararası sistem bağlamında değerlendirilecektir.

1) KUZEY-GÜNEY DİNAMİKLERİ

1.1. Kuzey-Güney Çatışması

Amin (1993b: 208), I. Wallerstein'ın merkez, çevre ve yarı çevre olarak sınıflandırdığı ülke gruplarından sonuncusunu benimsememiştir. O'na göre, günümüzde yarı çevre olarak adlandırılan ülkeler aslında tam anlamıyla çevre ülke özellikleri taşımaktadır. Bu yüzden söz konusu ülkeler için çevre dışında farklı bir sınıflandırmaya gerek görmemektedir. Eserlerinde de genellikle ülkeleri merkez ve çevre olmak üzere iki farklı grup olarak ele almıştır. Ancak özellikle son çalışmalarında daha güncel terminolojiyle merkez için Kuzey, çevre için ise Güney kavramını kullandığı görülmektedir. Bu çalışmada da benzer şekilde Kuzey-Güney ayrımı üzerinden bir değerlendirme tercih edilmektedir.

Çalışmada Kuzey ve Güney terimleri küresel ölçeği ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Bu açıdan Küresel Kuzey; Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya ve diğer gelişmiş bölgeleri kapsamaktadır. Bu bölgeler genel olarak; yüksek teknolojik gelişme seviyelerine, istikrarlı politik sistemlere ve düşük nüfus artış oranlarına sahiptir. Küresel Güney ise genellikle bu özelliklerin tersine sahip olan ve Kuzey'e ekonomipolitik olarak bağımlılıkları bulunan Hindistan, Çin, bazı Afrika ve Latin Amerika ülkeleri gibi bölgeleri kapsamaktadır. Küresel Kuzey, uluslararası üretim ve ticaretteki hakim konumuyla Güney'in ekonomik sistemleri ve karar mekanizmaları üzerinde belirleyici olmaktadır (Odeh, 2010: 338).

Amin'e göre, kapitalizmin yayılma mantığı ile Güney ülkelerinin çıkarları arasında gerçekleşen temel bir çatışma söz konusudur. Kuzey-Güney Çatışması olarak adlandırılan bu durum, kapitalizmin gelişim sürecine paralel seyreden beş yüz yıllık bir geçmişe sahiptir ve kapitalizmin küresel düzeyde yarattığı kutuplaşmanın en açık göstergelerinden biridir (Amin,1993a: 19-21). Giderek daha keskin bir hal alan ekonomik kutuplaşma, dünya çapında artan yoksulluk biçiminde kendini göstermektedir (Amin, 2009b: 95). Ancak Güney'in yoksulluğu karşısında Kuzey'de ise son iki yüzyılda elde edilmiş olağanüstü bir zenginlik yer almaktadır. Bu nedenle, Kuzey'in kapitalist devletlerinin bu çatışmadaki esas çıkarı,

5 Amin, Triad kavramını ABD, Avrupa ve Japonya'yı kapsayan emperyalist merkezi ifade etmek için kullanmaktadır. Merkezin temelleri, genelleşmiş ve finansallaşmış tekellerden oluşan kapitalist sisteme dayanmaktadır (Amin, 2018a: 41).

Güney'i bağımlı hale getirip kendi çıkarlarına hizmet edecek biçimde şekillendirmek ve sahip olduğu zenginliği sürdürülebilir kılmaktır (Amin, 1992b: 22). Amin (2018b: 1), gelişmişlik ve az gelişmişliği *"aynı madalyonun iki yüzü"* olarak tanımlayarak bilinçli biçimde oluşturulan bu bağımlılığa dikkat çekmektedir.

Amin'in küresel kapitalizm incelemelerinde Kuzey, sistemin merkezini temsil etmektedir[6]. ABD, Avrupa ve Japonya merkezin başlıca gelişmiş ülkeleridir ve Amin bu ülkeleri "Üçlü (Triad)" olarak isimlendirmektedir. Üçlü, küresel sistemdeki tahakkümünü sahip olduğu beş tekel üzerinden sürdürmektedir. Bunlar; teknolojik tekeller, finansal akımları denetleyen tekeller, doğal kaynaklara ulaşmayı sağlayan tekeller, kitle iletişimi ve medya sektöründe faaliyet gösteren tekeller ve kitle imha silahları alanındaki tekellerden oluşmaktadır (Amin, 2004: 209-211).

Öte yandan, Güney ise küresel sistemin çevresini oluşturmaktadır. Amin (2004: 218), II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki çevre ülkeleri üç grup altında sınıflandırmaktadır. Bunlardan ilki, genellikle eski sosyalist ülkeleri kapsayan üretken sistemler oluşturmuş ülkelerdir (Çin, Hindistan, Güney Kore, Tayvan, Brezilya, Meksika) ve rekabetçi yapılara sahiptirler. İkinci grupta; sanayileşmeyi amaçlayan ancak henüz üretken sistemler oluşturamamış ülkeler (Güney Afrika, Türkiye, İran, Latin Amerika ülkeleri) yer almaktadır. Birinci gruptan farklı olarak bu ülkelerde rekabetçi sistemler bulunmamaktadır. Üçüncü grupta ise sadece doğal kaynak ve tropik tarım ürünlerinde zenginliğe sahip olan henüz sanayileşme sürecine girememiş Afrika, Karayip ve Pasifik (AKP) ülkeleri bulunmaktadır.

Amin'e göre; II. Dünya Savaşı'na kadar merkezde kapitalist, çevrede ise sol politikalar temelinde ulusal ekonomiler inşa etme çabaları mevcut olmuştur. Ancak bu dönemden sonra artan küreselleşme ile birlikte ulusal olan yerini küresele bırakmış, ekonomilerin dışa açıklık oranları giderek artmış ve karşılıklı bağımlılıklara dayalı bütünleşik bir dünya ekonomisi meydana gelmiştir (Amin, 1993a: 36-37). Aynı küresel ekonomik sistemden eşitsiz getiriler elde eden; gelişmiş Kuzey ile geri kalmış Güney arasındaki bağımlılık ilişkisi sonucunda, iki kutbun gelişmişlik farklılıkları giderek artmakta ve mevcut sistemden elde edilen nispi kazanç sürekli olarak Kuzey'in lehine gelişmektedir.

1.2. Küreselleşmiş Değer Yasası ve Sermaye Birikimi

Amin, mevcut küresel ekonomik sistemi; *"genelleşmiş, finansallaşmış ve küreselleşmiş oligopollerin geç kapitalizmi"* olarak tanımlamaktadır

6 Eskiden merkez çoğul karakterliyken, artık bir blok halindedir. Zira geçmişte rekabet ulusal karakterliyken günümüzde ise küresel bir olgu haline gelmiştir. Ulusötesi şirketler üzerinden belirlenen merkezin çıkarları artık benzeşmektedir ve ortak çıkarlar söz konusudur (Amin, 2004: 92-93).

(Amin, 2018a: 19). Bu sistemde sermaye birikimi süreci, sınırlı (sermaye ve diğer metalar hareket serbestîsine sahipken emek değildir) bir dünya piyasası içinde işleyen küreselleşmiş değer yasası tarafından belirlenir ve var olan ekonomik kutuplar bu değer yasasının bir sonucudur (Amin, 1993a: 11). Değer yasası, hem uluslararası düzeydeki gelişmişlik farklılıklarını hem de Güney ülkelerinin kendi ulusal gelir dağılımı adaletsizliklerini içeren "*çifte kutuplaşma*"yı beraberinde getirir. Bu nedenle eşitsizlikler, ekonomik sistemdeki aksaklığın bir sonucu değil, sistemin kendisine içkin bir gerçekliktir (Amin, 1993b: 116, 127).

Kuzey-Güney çatışması, asıl olarak emek piyasası üzerinden gerçekleşmektedir. Bunun en açık örneği: kapitalist sistemde ücretlerin emek verimliliğine göre düzenlendiği iddiasının aksine, ülkeler arasındaki ücret farklılıklarının, emek verimliliği farklılıklarıyla tutarlı olmamasıdır. Ücretler arasındaki fark; Kuzey ülkeleri arasında bile söz konusu iken, özellikle Kuzey ile Güney ülkeleri karşılaştırıldığında oldukça artmaktadır. Farklılaşan ücretler, Güney'den Kuzey'e değer aktarımına olanak tanımaktadır. Öyle ki, süreç içinde Kuzey'de reel ücretlerin üretici güçlerdeki gelişmeye uyumlu biçimde yükselmesi, Güney'deki işçilerin mutlak olarak yoksullaştırılması pahasına gerçekleşmiştir (Amin, 2018a: 62, 91).

Çeşitli ekonomilerdeki emeğin sömürülme oranları (artı değer/ kâr), küresel bir emek piyasasının olmayışı nedeniyle değişiklik göstermektedir (Amin, 1992b: 12). Ücret farklılıkları da temelde bu durumdan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Amin, ulusötesileşme öncesi dönemde ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarının incelenmesinde baz alınan eşitsiz mübadele olgusu yerine eşitsiz uluslararası işbölümünün ikame edilmesini önerir. Çünkü O'na göre ülkeler arasındaki mevcut ekonomik eşitsizlikler, aynı malın üretimi için farklı ülkelerde farklı emek miktarlarının kullanılması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Buna koşut olarak da eşitsiz gelişme modelini fiyatlar üzerine değil, değerler üzerine kurmak gerekmektedir. Eşitsiz sömürü olgusu, uluslararası işbölümünün de eşitsiz bir şekilde gerçekleşmesini beraberinde getirmektedir (Amin, 1992a: 171-172). Zira işbölümünün ortaya çıktığı her durumda, taraflar arasında kaçınılmaz bir bağlılık söz konusu olmakta (Marx ve Engels, 2013) ve bu bağlılıktan doğan eşitsizlik durumu; talebin çarpıklaşmasını, merkezin içe dönük, çevrenin ise dışa dönük bir birikim modeli tercih etmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Çevreyi oluşturan Güney ülkelerinin dışa bağımlılığı bu durumdan kaynaklanmakta ve Kuzey'in birikim gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkan değişimlere, Güney'in zorunlu olarak uyum sağlaması gerekmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde çevrede başlayan ithal ikameci politikaların ve 1980'lerle birlikte ihracata dönük sanayileşmeye geçişin, merkezin söz konusu ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak gerçekleştiği söylenebilir. Bu doğrultuda Amin şu sonuca varmaktadır: "*azgelişmiş ülkeler 'geri'*

oldukları için değil, aşırı sömürüye maruz kaldıkları için azgelişmişliğe hapsoluyorlar" (Amin, 2018a: 95-97).

Aşırı sömürüye dayanan sermaye birikimi şu başlıca ilişkiler çerçevesinde gerçekleşmektedir (Amin, 2018a: 99-100):

1) Artık emeğin büyük bölümüne emperyalist burjuvazi tarafından el konulmaktadır.

2) Kuzey'in işçi sınıfı, kendi verimlilik artışına yakın bir reel ücret artışı elde edebildiği için sosyal demokrasiyi benimsemektedir.

3) Güney'deki bağımlı sermayedar sınıfın konumu, uluslararası işbölümü tarafından belirlenmekte ve gerçekleşecek en küçük bir antiemperyalist mücadelede bu konum değişebilmektedir.

4) Güney'in işçi sınıfı aşırı sömürüyle karşı karşıyadır ve ücretleri ile verimlilikleri arasında büyük bir uçurum söz konusudur.

5) Güney'deki tarım üreticileri, kapitalist gelişimin sağlanmamış olması nedeniyle hem toprak ağaları hem de sermayedarların çifte sömürüsüne maruz kalmaktadır.

6) Kapitalizm dışı diğer üretim tarzları ise bu ilişkilere benzer şekilde örgütlenmektedir.

Amin için emeğin bu sistematik sömürüsü dışında, Kuzey ve Güney ilişkilerindeki diğer bir önemli konu doğal kaynakların erişimine yönelik çatışmadır. Zira Kuzey'deki refah, Güney'in doğal kaynaklarının yağmalanması pahasına sağlanmaktadır (Amin, 2018c: 468). Bu kaynaklara dayalı birikim modeli üç aşamada kurulmuştur. Ücret ve kar hadlerindeki farklılıklar, toprak rantı düzeyi ve doğal kaynaklardan kazanılan gelir gibi faktörler de söz konusu aşamalara bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Sömürgeciliğin hakim olduğu 19. yüzyıl bu aşamalardan ilkini oluşturmaktadır. İlk aşama, ülkelerin yerel ve küresel hakim sınıflarının uzlaşısı çerçevesinde yürütülmüş; ve ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, yaklaşık olarak 1930-1960 arası döneme kadar varlığını sürdürmüştür. Bu aşamada, Kuzey'in Güney'deki işçi sınıfının yarattığı artı değeri transfer etmesi ve aynı zamanda daha yüksek katma değerli üretim yapması sayesinde Kuzeydeki ücretler istikrarlı biçimde yükselebilmiştir. İkinci aşama, Güney'de dekolonizasyon ve bağımsızlık hareketlerinin gerçekleşmesiyle birlikte başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelen bu aşamada, Güney ülkelerinde ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmaya başlamıştır. Kuzey'in ihtiyaç duyduğu tarımsal ürünler Güney'den sağlanırken; Güney'de doğal kaynaklardan elde edilen gelir ise daha önceleri olduğu gibi tüketim mallarını dışarıdan tedarik etmeye değil, Kuzey'de üretilen sermaye ve yatırım mallarının ithaline harcanmaya başlamıştır.

Ancak bu aşama, Bağlantısızlar Hareketi'ni oluşturan ülkelerin dünyanın enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan doğal kaynaklar üzerinde egemenlik ilan etmesi ve petrol fiyatlarını artırması (1973) ile birlikte sona ermiştir. Bu sayede doğal kaynaklardan elde edilen gelirin Güney ülkelerinde kalmaya başlaması, yerel sermayedarların önemli bir fon elde etmesini ve ihracata dönük sanayileşmenin başlamasını teşvik etmiştir. 1980'lerle birlikte açıkça görülmeye başlayan bu üçüncü aşamada, Kuzey'de azalan kar hadleri nedeniyle dünya sanayi üretiminin Güney ülkelerine transferi başlamıştır. Emek yoğun sanayi üretimi yükünün Güney'e transferiyle birlikte Kuzey'de yeni ve daha yüksek katma değerli sanayilerin gelişmesine dayanan bu neoliberal aşamayı, Amin İkinci Güzel Çağ (belle epoque) olarak adlandırmaktadır (Amin, 2018a: 116-118).

Sonuç olarak; bir yandan emeğin eşitsiz sömürü koşullarına diğer yandan ise Güney'in doğal kaynaklarından elde edilen emperyalist ranta dayanan sermaye birikiminin nihai boyutu, küresel kapitalizmin yarattığı kutuplaşma ve sefalet olmaktadır (Amin, 2004: 144-148).

1.3. Piyasa ve demokrasi

Kapitalist sistemde, Üçlü'nün sahip olduğu imtiyazlar (Beş tekel) küreselleşmiş değer yasasına işlerlik kazandırmaktadır. Bu nedenle, değer yasası sadece ekonomik karakterli değil, toplumsal ve siyasi yönleri de bulunan çok boyutlu bir özelliğe sahiptir (Amin, 2004: 211). Örneğin: tekel rantlarını merkeze taşıyan siyasi yapılar, oligarşik veya plütokratik bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle, kapitalist sistemin merkezlerinde dahi gerçek bir demokrasi tesis edilememektedir. Mevcut demokrasi anlayışı da ancak çevre ülkelerden merkeze aktarılan artı değerin karşılığında sürdürülebilmektedir. Amin, bu gerçekliği göz önünde bulundurarak merkezin mevcut siyasi yapılarını; demokratik katılım süreçlerinde rol alan aktif yurttaşların yerini seyirci-tüketicilere bıraktığı bir tür "düşük yoğunluklu demokrasi" olarak adlandırmaktadır (Amin, 1993b: 127; 2018c: 467, 477). Dahası, değer yasası dünyanın giderek bir kaos imparatorluğuna dönüşmesine yol açan militarizmi teşvik etmektedir (Amin, 1993a). Zira Güney'in yükselen güçleri karşısında Üçlü'nün kolektif hegemonyasını koruyabilmesi için askeri güç kullanması zorunluluk haline gelmektedir (Amin, 2014: 12).

Buna karşın liberal dünya görüşü, demokrasiyi piyasanın vazgeçilmez bir unsuru olarak sunmakta[7] ve aynı zamanda onu özel mülkiyet, girişim serbestîsi, rekabet gibi piyasa sistemine özgü ilkelerle harmanlanmış bir biçimde ele almaktadır. Rasyonel bireylerin siyasi (demokrasi) ve ekonomik (piyasa) kararlarının birbiriyle tutarlı olacağını öngörmektedir. Örne-

7 Avrupa merkezci bakış açısı, gelişme yolundaki çevreye "*Var olan dünyanın en iyisi olan Batı'yı izleyiniz*" önerisini sunmaktadır. Batı'nın başarısı ise piyasa ve demokrasi olmak üzere iki temel uygulamadan kaynaklanmaktadır (Amin, 1993b: 25).

ğin; Modernleşme tezine göre; az gelişmiş ülkelerde demokrasinin olmayışı kapitalist gelişmenin sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu ülkeler ekonomik olarak geliştiği takdirde demokratik yapıların da buna paralel olarak oluşacağı iddia edilmektedir. Bu yaklaşımda, özellikle orta sınıfa önemli bir rol biçilmekte ve bu sınıfın güçlenmesinin demokratik talepleri artırması beklenmektedir. Amin ise bu yaklaşımı, tarihsel bir bakış açısı benimseyerek reddetmektedir. O'na göre, geçmişte orta sınıfın güçlenmesi demokrasiden ziyade diktatörlüklere desteği artırmıştır (Amin, 1992b: 47). Benzer şekilde, tarihteki demokratik kazanımların büyük çoğunluğu da aslında işçiler ve kadınlar gibi sistemin dışlanmış kesimlerinin karşı hareketlerinin bir sonucudur. Liberal görüşün sermayedar kesime hizmet eden demokrasi pratikleri, hiçbir koşulda bu dışlanmış kesimler için ilerici kazanımlar ortaya çıkarmamıştır. Bu kesimlerin yararını gözetecek gerçek demokrasi ancak ekonominin onların ihtiyaçlarını göz önüne alacak şekilde ve plana dayalı bir biçimde organize edilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu sayede eşitlikçi ve barışçıl bir "yurttaşlar toplumu" inşa edilebilecektir (Amin, 2004: 39-41, 45-46).

Amin (2004: 231)'e göre, düşük yoğunluklu demokrasinin aşılabilmesi için ilerici hareketlere ihtiyaç vardır. Bu girişimlerin ilerici olarak tanımlanabilmesi için de bazı temel ilkelere sahip olmaları gerekmektedir. Örneğin; küreselleşme karşıtı olmaları, sosyal bir projeyi içermeleri, neo-liberalizmin tasavvurundaki toplum konusunda halkı aydınlatıcı araçlar kullanmaları, sistemin kaybeden kesimlerini desteklemeleri ve otoriter rejimlerin karşısında olmaları bunlardan bazılarıdır (Amin, 2004: 231).

Amin'in siyasal alana yönelik bu itirazından ziyade, modernleşme yaklaşımının ekonomiye dair görüşlerine yönelttiği eleştirileri çok daha güçlüdür. Zira modernleşme yaklaşımına göre, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları az gelişmiş ülkelerin kendi içsel nedenlerine dayandırılmaktadır[8]. Henüz gelişmiş aşamasına ulaşamamış ekonomilerde ortaya çıkan modern ve geleneksel sektörler arasındaki ayrım (düalizm) da gelişme yolunda gerekli görülmektedir. Dünyadaki kutupların ise gevşek bağlara sahip olduğuna ve bu kutupların gelecekte faydalı sonuçlar doğuracağına yönelik bir kanaat söz konusudur (Gilpin, 2020: 88-91). Amin'in de dahil olduğu bağımlılık yaklaşımında ise eşitsizlikler, dışsal süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Dünya ekonomisinde gelişmişlik farklılıklarına dayalı olarak gelişen kutupların, ülkeler arasında oldukça katı ilişki yapıları doğurduğu ve az gelişmiş ülkeleri mevcut konumlarına hapseden zararlı sonuçlara yol açtığı savunulmaktadır. Bu bakımdan modernleşme yaklaşımına eşitsizlikleri meşrulaştırdığı iddiasıyla karşı çıkıl-

8 Amin (1992:21-22) de sermayedarların ve devletin kompradorlaşması, emekçilerle burjuva devlet arasındaki çatışma gibi Güney'in içsel nedenlerinin gelişmişlik düzeylerini etkilediğini kabul etmekle birlikte; yapısal sorunları nihai olarak kapitalizmin işleyiş biçimine dayandırmaktadır.

maktadır (Amin, 1993b: 89).

Öte yandan Amin, Avrupa'nın ekonomik gelişim sürecinde, Güney'in günümüzde yararlanamayacağı iki temel avantaja sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bunlardan ilki, Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'da yüz elli yıllık bir dönem boyunca üretimin büyük çoğunluğunun emek yoğun sanayi dallarında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Oysa günümüzün sermaye yoğun üretim yapısında, Güney'in mevcut teknoloji düzeyiyle emek yoğun üretim yaparak; Kuzey ile rekabet edebilmesi mümkün değildir. İkinci avantaj ise, Avrupa'nın sanayileşme sürecinde Amerika kıtasına yoğun bir göç vermiş olmasıdır. Azalan nüfus, kişi başına düşen gelirin olması gerekenden daha fazla artmasını sağlamıştır. Dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Güney ülkelerinde ise gerekli olan sermaye yoğun üretimin yeterli emek talebini sağlaması söz konusu değildir. Bu durum, Güney'deki ekonomik gelişmenin Kuzey modeli ile sağlanmasını olanaksız kılmaktadır (Amin, 2009b: 91), Ayrıca Güney, Kuzey'e ile rekabetinde üretim maliyetlerini düşürebilmek için ücret düzeyleri, sosyal politikalar, çalışma güvenliği ve çevre gibi alanlarda standartlarını düşürecek tavizler vermek durumunda kalmaktadır. Nihayetinde Güney, modernleşmeci yaklaşımın kapitalist sistem sayesinde ekonomik gelişmenin sağlanacağı iddiasının aksine; bir *dibe doğru yarış* (race to the bottom) sürecine girmektedir (Ongur ve Yavçan, 2019: 310). Bu bakımdan kutuplaşmaya meşruiyet kazandıran modernleşme tezleri gerçekliğe aykırıdır. Amin'e göre, tüm bu nedenlerden dolayı Güney için tek ve en gerçekçi seçenek sosyalizmdir (Amin, 2013: 78).

2) GÜNEYİN UYANIŞI

2.1. Tutarlı Kopuş (Huruç)

Amin'e göre, Kuzey-Güney çatışmasının sonucunu Güney'e rağmen Kuzey'in politikalarını benimseyen güçler ile Güney'in çıkarlarını da göz önüne alarak çok merkezli bir uluslararası sistem inşa etmeyi amaçlayan güçler arasındaki rekabet belirleyecektir. Bu rekabette Güney'in önemli bir avantajı söz konusudur. Zira, günümüzün endüstriyel yapısı Güney'e aktif bir rol biçmektedir. Öyle ki, Güney'in dünya piyasalarındaki payı artık ihmal edilemez bir düzeye ulaşmıştır. Ancak bu ülkelerin uluslararası sistemde özgür bir şekilde yer alabilmeleri, ancak temsil mekanizmalarında da rol almaları ile sağlanabilecek bir durumdur (Amin, 1993a: 19, 39). Bu temsiliyetin ve ekonomik özgürlüğün tesis edilebilmesi, vulgar ekonominin temel ilkeleri reddedilmeden pek mümkün değildir. Örneğin Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin uluslararası sistemdeki karar alma süreçlerine demokratik katılımları, ancak kendi halkları arasında söz konusu ilkeleri reddeden,

kapsayıcı bir Güney Cephesi'nin kurulması ile sağlanabilir[9] (Amin, 2004: 74).

Amin, Güney'in Kuzey'le olan bağımlılık ilişkisini sonlandırarak, iç gerekliliklerine uyumlu biçimde özerk politikalar izlemeleri gerektiğine dikkat çeker ve bu girişimi *"tutarlı kopuş (deconnexion)"* olarak isimlendirir (Amin, 1990). Bunun için Güney'in bir dizi uygulamayı hayata geçirmesi gerekmektedir. Örneğin, uluslararası finansal hareketler sınırlanmalıdır. Doğrudan yabancı sermaye hareketleri denetime tabî tutulmalıdır. Tarımsal üreticileri korumak ve gıda arzını sürdürülebilir kılmak için ulusal tarım politikaları uygulanmalıdır. Ödenemeyen ve gelecekte de ödenmesi mümkün görünmeyen dış borçların meşruluğu tartışmaya açılmalıdır (Amin, 2004: 88-90). Amin için bu süreç, sadece ekonomi politikaları ile sınırlı değildir. O'na göre Güney'in ilk ve tek uluslararası amacı, sermayenin serbestçe yayılmasına karşı halkların enternasyonalizmini inşa etmek olmalıdır (Amin, 1992b: 108). Bu amaç, nihai olarak gerçekten evrensel nitelikler taşıyan bir dünya sistemine ulaşmayı içerir (Amin, 1993a: 30). Amin, bunun en muhtemel örneği olarak; ABD emperyalizmine karşı Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan'ın başını çektiği bir Avrasya Projesi'nin hayata geçirilmesini görmektedir (Kurbanoğlu, 2019: 159).

Amin, ekonomik büyümeyi önceleyen mevcut kapitalist yayılma mantığının Güney halklarına refah getirmeyeceğini iddia eder. O'na göre, kapitalizm Batılı uzmanların sunduğu gibi bir kalkınma projesi değildir; kapitalist yayılma ve kalkınma çok farklı amaçlara hitap etmektedir. Örneğin; kalkınma olgusu özü itibarıyla ideolojik bir boyuta sahiptir ve bir toplum projesini ifade etmektedir. Bu bakımdan kalkınmanın, sadece ekonomik boyuta indirgenmesi mümkün değildir. Özellikle gelir dağılımında adalet, eğitim ve sağlık gibi kamu mallarına erişimi baz alan sosyal göstergelerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan, kapitalist yayılmayı sağlayan olgu ise kalkınmada olduğu gibi toplumsal gereklilikler değil, kar arayışıdır. Kapitalizmin toplumsal refah artışı gibi doğrudan hedefleri yoktur, bunlar ancak dolaylı olarak gerçekleşeceği öngörülen ilerlemelerdir. Küreselleşmiş kapitalizm koşullarında, kaynakların optimum tahsisi sayesinde sağlanması beklenen tam istihdam ve gelir dağılımında adalet gibi varsayımlar ise bir yanılsamadan ibarettir (Amin, 2014: 125; 2004: 256). Bu nedenle Güney ülkeleri, mevcut bağımlılıktan kurtulabilmek ve refah yaratabilmek için içe dönük bir kalkınma modeli geliştirmelidir. Böylece diğer uluslar ile aralarındaki ilişkileri yerel ihtiyaçlara, yani kalkınma gerekliliklerine tabî kılmalı; Batı'nın kapitalist kurumlarının yapısal uyum programı adı altındaki dayatmalarını ise tümüyle reddetmelidir (Amin, 2004: 95-96).

9 Günümüzde küresel sisteme dair tartışmalı konulardan biri de budur: yükselen güçlerin kararlara demokratik katılımı olmaksızın, Güney'deki stratejik kapitalizm ve varyantlarının geleneksel Batı merkezli kapitalizmden giderek ayrışabileceği öngörülmektedir (Öniş ve Kutlay, 2015).

Güney'in özerk kalkınma amaçlarını ikinci plana atmak zorunda bırakan ve dünya genelinde kapitalist yayılmayı dikte eden aktörler, farklı sektörlerde faaliyet gösteren -Amin'in ifadesiyle- beş tekeldir. Amin (2004: 262-263) merkezin beş tekeline karşı ise bölgesel bir bütünleşme önermektedir. O'na göre, bu bütünleşme konvansiyonel örneklerindeki işleyişin aksine birçok farklı uygulamaya sahip olacaktır. Öncelikle, katılımcı ülkelerin piyasadaki paylarının hesaplanması ve piyasalara giriş çıkışların belli kurallar çerçevesinde düzenlenmesi gerekmektedir. Ardından, finansal serbestleşme nedeniyle savruk bir şekilde dünya piyasalarında spekülatif kar arayışında bulunan kaynaklar hem Kuzey'de hem de Güney'de verimli alanlardaki yatırımlara yönlendirilmelidir. IMF merkezli mevcut parasal sistemin yerine ise bölgesel para sistemleri ikame edilmelidir. Böylece ekonomilerin otonomisi garanti altına alınabilecektir. Ayrıca dünya çapında bir vergilendirme sistemi başlatılmalıdır. Özellikle doğal kaynak gibi alanlardan elde edilen rantlar vergilendirilerek; yine toplumsal amaçlara uyumlu biçimde etkin ve verimli alanlara tahsis edilmelidir. Son olarak, siyasi planda ise silahsızlanma teşvik edilerek; dünyadaki militarizmin önüne geçilmeli ve Birleşmiş Milletler gibi örgütler daha demokratik yapılara kavuşturulmalıdır. Amin'e göre, bu uygulamalar sayesinde küreselleşme ile yerel özerklikler arasında bir uyum sağlanarak; tutarlı kopuş olarak adlandırdığı aşamaya geçiş mümkün olabilecektir.

Tutarlı kopuş, esasen bir reçete değil ilkesel seçimdir (Amin, 1993b: 216). İçe kapanmayı ve dış alemle ilişkileri kesmeyi ifade etmez. Aksi halde kopuşun kalıcı olması mümkün değildir (Amin, 1992b: 63). Bu bakımdan kopuş kavramı, "*kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasına uyum sağlamak yerine karşılıklı ilişkilerini iç gelişmelerinin gereklerine bağımlı kılma*" anlamına gelmektedir. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin tutarlı kopuşu gerçekleştirmesi, dünya ölçeğinde kolektif ilerlemenin ön şartı olan çok merkezliliğin yeniden inşası için de hayatî öneme sahiptir (Amin, 1993a: 17). Çünkü söz konusu ülkeler, Kuzey'in kendi çıkarlarını dayattığı kısır döngüden ancak iç gereklerine uyumlu bağımsız kalkınma politikaları izlemeleri halinde kurtulabilecektir (Kurbanoğlu, 2019: 159).

Kuzey-Güney çatışması, kapitalist yayılmayla birlikte giderek derinleşmektedir. Amin, Güney'in gerekli tepkiyi ortaya koyamaması halinde kaçınılmaz olarak bir barbarlık sürecinin başlayacağını iddia eder (Amin, 1993b: 229). O'na göre, Güney'in sadece kendi halklarının iradesiyle bir kopuş gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu nedenle, her iki kutbun ilerici kesimlerinin ortak bir amaç çerçevesinde mücadele etmeleri gerekmektedir. Bu amaç, farklı halk kesimlerinin isteklerinin gözetilmesine ve onların temsilde adil bir şekilde rol almalarına dayanan yeni bir küreselleşme süreci başlatmak olmalıdır. Böylece hem Güney'de hem de Kuzey'de mevcut düşük yoğunluklu demokrasi pratiklerinin ötesine geçilebilecektir. Diğer

taraftan ekonomik alanda ise refahın, kar arayışını temel alan kapitalist yayılma ile sağlanamayacağı farklı zamanlarda ortaya çıkan krizler ile kanıtlanmıştır. Bu nedenle Güney'in kamulaştırma politikaları uygulayabilecek bir iradeye sahip olması gerekmektedir. Zira gerçek bir kopuş sadece, demokratikleşme alanındaki ilerlemelerin bu politikalar ile desteklenmesi halinde sağlanabilecektir (Amin, 2018c: 479).

2.2. Bandung Deneyimi

1955 yılında gerçekleştirilen Bandung Konferansı, eski kolonize ülkelerin kolonyalizmin terk edilmesi gerektiğini ortak bir şekilde beyan ettikleri ilk organizasyon olması bakımından büyük önem taşımaktadır (İpek ve Oyman, 2019: 447). Amin için ise kapitalizmin yarattığı sistemik kutuplaşmaya yönelik özellikle Asya ve Afrika ülkelerinin tepkilerini içermesi nedeniyle "*Güney'in İlk Uyanışı*"nı temsil etmektedir (Amin, 2009a).

Amin'e göre, ulusal ve özerk bir proje niteliği taşıyan bu konferans temelde iki nedenden dolayı oldukça önemlidir. Bunlardan ilki, hem eşitsizliğe dayalı mevcut ekonomik düzene hem de II. Dünya Savaşı sonrası ABD öncülüğünde kurulan hegemonik sisteme karşı ilk tepki olma özelliği taşımasıdır. İkincisi ise, gelecekte gerçekleştirilecek birçok karşı hareketin temelini oluşturmasıdır. Bunlar arasında özellikle Bağlantısızlar Hareketi ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen girişimleri yer almaktadır (Amin, 2014: 12-13). Bu açıdan konferans, Güney ülkeleri için kopuşa giden sürecin tarihteki ilk örneğini temsil etmektedir. Güney'in yeniden benzer bir proje çerçevesinde, bağımlı olduğu mevcut uluslararası sistemden koparak küresel sosyalizm yoluna girip giremeyeceği belirsizdir. Ancak Amin yaşamı boyunca bunun gerçekleşeceğine yönelik inancını korumuştur.

Bandung'ta ortaya konulan halkçı proje, zamanla sosyalist ideallerden uzaklaştığı için çökmüştür. Ancak Güney, bu tarihsel tecrübeden dersler çıkararak tekrardan sosyalizm yoluna girebilir. Örneğin; mevcut kapitalist ekonomik sistemin sermaye merkezli yönetimi yerine halkın ihtiyaçları doğrultusunda sosyalize edilmiş bir sistem benimsenebilir. Buna koşut olarak, düşük yoğunluklu burjuva demokrasisi yerine toplumu merkeze alan siyasal pratikler geliştirilerek; sosyalist bir ekonomipolitik yapı inşa edilebilir (Amin, 2018c). Kaldı ki, kapitalizmin özellikle son çeyrek asırdaki krizlerinin ardından Batılı demokrasilerin aşınması, sosyalist demokrasi pratiklerinin yeniden gelişmesi için uygun bir ortam hazırlamaktadır.

Amin'e göre, Güney'in İkinci Uyanışı için günümüzde birçok fırsat mevcuttur. Endüstriyel gelişmişlik düzeyleri, artık Güney'in teknolojik bakımdan Kuzey'e olan bağımlılığını kırmasına ve hatta onunla aynı ürünleri üretebilmesine olanak tanımaktadır. Eğer Güney mevcut üretim yapılarını kendi iç gerekliliklerine uygun hale getirip; farklı ve özerk bir kalkınma

modelini benimserse, bu ihtimalin gerçekleşmesi söz konusu olabilecektir. Bunun için öncelikle yabancı devletlerin, sahip oldukları doğal kaynaklara erişimini sınırlamaları ve kendi aralarındaki işbirliğini geliştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca bazı Güney ülkeleri sermaye hareketlerini sınırlamaları durumunda ekonomik faaliyetlerini sürdürebilecek finansal kaynaklara da sahiptir. Bu nedenle, Amin'e göre "*Güney, Kuzey olmadan yapabilir, tersi doğru değildir*" (Amin, 2014: 136). Çünkü Kuzey ülkeleri, yıllar içinde mevcut ekonomik sistemin kendilerine sağladığı avantajlardan yararlanarak; yüksek refah düzeylerine ulaşmıştır ve bunu sürdürebilmeleri için Güney'in kendilerine olan bağımlılık durumunun ortadan kalkmaması gerekmektedir.

Öte yandan, Bandung sonrası dönemde Güney'in Kuzey'i tavizler vermek zorunda bırakmasında askeri iki kutupluluk ve Güney'in ihraç mallarına yönelik artan talep gibi faktörler etkili olmuştur (Amin, 2014: 130-131). Güney için bu avantaj teşkil eden durumların benzerleri günümüzde de mevcuttur. Özellikle Çin'in 2000'li yıllar ile birlikte, uluslararası ekonomik ve siyasi güç ilişkilerindeki değişen konumu, Güney'in mevcut sistemden kopmasını kolaylaştıracak alternatiflere kapı aralamaktadır. Bu bakımdan Amin'e göre, Çin'in bir yandan askerî donanımını geliştirmesi diğer yandan ise ulusal bağımsızlıklara saygı göstermesi ve çok merkezli bir uluslararası siyasal sistem inşa etmek için çabalaması gerekmektedir (Amin, 2013: 82). Çin'in artan etki kapasitesi sayesinde Güney de, Kuzey'in finansal kaynaklarına, kurduğu uluslararası güvenlik ağına ve ekonomik yardımlarına muhtaç olmayacak ve Bandung'ta olduğu gibi ikinci bir *Uyanış* gerçekleştirebilecektir.

Saraç (2011: 37)'a göre, Uyanış'ın zamanlaması büyük önem taşımaktadır. Bunun için özellikle kapitalizmin kriz dönemleri oldukça elverişli olmaktadır. Mevcut üretim yapısına bağımlı ve bu yapı dolayısıyla yeterli gelişme seviyelerine ulaşamamış ülkeler, kriz dönemlerindeki kargaşa koşullarından yararlanarak kopuş sürecine girebilirler. 2008 Küresel Krizi sonrası artan gelir adaletsizliği ve işsizlik, düzensiz göç hareketleri, demokrasilerin aşınması gibi sorunlara; günümüzde yaşanan Covid 19 Krizi'nin yol açtığı yeni sorunlar eklenmektedir. Kuzey ile Güney arasında özellikle aşı rekabeti gibi güncel çatışma kaynakları göz önüne alındığında, Çin, Hindistan ve Rusya gibi Güney ülkelerinin aşı üretiminde Kuzey'e alternatif oluşturdukları görülmektedir. Bu durum, -Amin'in çevrenin üçüncü grubu olarak tabi ettiği Afrika, Karayip ve Pasifik (AKP) ülkeleri hariç- Güney'in acil durumlarda dahi gerekli bilgi ve teknoloji altyapısını hazırlayarak, hızlı üretim gerçekleştirebildiğini ve bu bakımdan da Kuzey'e doğrudan bir bağımlılık durumunun olmadığını göstermektedir.

3) DEĞERLENDİRME

Samir Amin'e göre kapitalizm, uluslararası düzeyde kutuplaşma üreten bir ekonomik sistemdir. Kuzey-Güney çatışması ise bu kutuplaşmanın en önemli örneklerinden birini temsil etmektedir. Ancak Güney, bağımlılığa dayalı bu yapı içinde kalmak zorunda değildir. Geçmişte Bandung örneğinde olduğu gibi kendi halklarının ihtiyaçlarını dikkate alan özerk bir proje geliştirerek, uluslararası sistemden bir kopuş gerçekleştirebilir. Böyle bir uyanış projesi ile yeni kurulacak olan yapıda, Kuzey-Güney Çatışması altında Güney'in çıkarlarının hilafına olan birçok durum ortadan kalkabilecek, Güney halklarının refahını artıracak bir ekonomik sistem inşa edilebilecek ve farklı kesimlerin taleplerini de gözeten demokratik bir düzen oluşturulabilecektir. Kuzey-Güney Çatışması ve Güney'in Uyanışı olarak ayrıştırılabilecek bu iki farklı durumun temel özellikleri, Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Amin'in Görüşleri Bağlamında Kuzey-Güney İlişkileri

	Kuzey-Güney Çatışması	Güney'in Uyanışı
Başlangıcı	Entegrasyon	Tutarlı Kopuş (Hurûç)
Ekonomik Sistem	Kapitalizm	Sosyalizm
Ekonomik Amaç	Büyüme veya Lümpen Kalkınma	Ulusal Kalkınma
Ekonomi Politikası	İhracata Dayalı Sanayileşme	İçe Dönük Sanayileşme
Birikim Belirleyicisi	Küreselleşmiş Değer Yasası	Toplumsal İhtiyaçlar
Uluslararası Sistem	Tek Kutuplu (Triad Merkezli)	Çok Kutuplu
Ekonominin Karakteri	Bağımlılık ve Eşitsizlik	Özerklik ve Eşitlik
Bakış Açısı/ Kültür	Avrupa Merkezci	Evrenselci
Siyasal Yapı ve Özneleri	Düşük Yoğunluklu Burjuva Demokrasisi – Pasif Tüketiciler	Halkçı ve Kapsayıcı Demokrasi - Yurttaşlar Toplumu

Kaynak: Yazarlar tarafından Amin'in kaynakçada belirtilen çalışmaları baz alınarak oluşturulmuştur.

Kuzey Güney çatışmasını üreten ekonomik sistem, küresel ve serbest bir dünya piyasasına ulaşmayı amaçlayan kapitalizmdir. Bu sistemde Kuzey'in çıkarına olan serbest ticaret, Güney'in kazanç veya kayıplarına bakılmaksızın gerçekleştirilen bir eşitsiz mübadele ilişkisidir. Kuzey, geçmişte serbest bir dünya piyasasının oluşması ve kapitalist yayılmanın sağlanması için gerektiğinde Güney'e askerî güç veya siyasi baskı uygulamaktan kaçınmamıştır. Sermayenin çıkarını önceleyen bu sistemde, ekonomik amaç ise burjuva sınıfının kümülatif kârı anlamına gelen bü-

yümedir. Büyüme sağlandığı müddetçe ekonomik sistemin rasyonalitesi sorgulanmamaktadır. Ekonomik amacın gerçekleştirilmesi için uygulanan politikalar ise genellikle ihracata dayalı sanayileşme stratejileridir. Bu sistemde birikim ise küreselleşmiş değer yasası tarafından belirlenmektedir (Amin, 2018a). Değer yasasına işlerlik kazandıran ve uluslararası sistemdeki işleyişi belirleyen temel aktör Üçlü (Triad)'dür. ABD, Avrupa ve Japonya'dan oluşan bu grup, aynı amaca hizmet etmekte ve tek kutuplu bir küresel sistemi dikte etmektedir. Güney, bu yapı içinde Kuzey'e bağımlı üretim ilişkilerini sürdürmekte ve kendi çıkarlarına ters birçok uygulamayı ekonomik yardımlar ve kredi ilişkileri gibi nedenlerden dolayı terk etmemektedir. Kuzey'in kültürü, özünde emperyalist ve ırkçı nitelikler bulunan ancak Aydınlanma değerlerinin ardına gizlenerek sahte bir evrenselciliği savunan Avrupamerkezciliktir (Amin, 1993b). Bu bakış açısına göre, gelişmişliğin merkezi Batı'dır ve uluslararası sistemde Güney'e sadece Batı'yı taklit etme rolü yüklenmektedir. Ekonomik alandaki bu işleyişin yanı sıra Kuzey-Güney çatışmasının siyasal zemini de sorunludur. Bu nedenle Amin, mevcut demokrasi pratiklerini düşük yoğunluklu olarak tanımlamaktadır. Siyasal katılım süreçlerinde bireyler sadece birer pasif tüketici rolüne bürünmekte, toplumsal sistemin dışlanmış grupları çoğu kez seçimlere katılmamakta ve iktidarın belirlenmesi konusunda belirleyici ol(a) mamaktadır.

Amin, Güney'in Uyanışı ile birlikte ekonomik ve siyasi yapının radikal bir biçimde değişmesini öngörmektedir. Uyanış, Güney'in bir bütün olarak tutarlı kopuş sürecine girmesiyle başlamaktadır. Bu yeni durumda ekonomik sistem, kaçınılmaz bir biçimde sosyalizm olacaktır. Zira kapitalizmin yıkıcı özelliklerine ancak sosyal güçleri ortak amaçlar çerçevesinde birleştiren hümanist ve evrensel karakterli bir projeyle karşılık verilecektir (Amin, 2004: 17). Bu süreçten itibaren Güney'in birincil ekonomik amacı, içe dönük sanayileşmeyi temel alan bağımsız bir ulusal kalkınma programının uygulanması olmalıdır. Böylece yeni ekonomik sistemde birikim, kapitalizmin burjuva çıkarlarını koruyan küreselleşmiş değer yasası yerine, farklı toplum kesimlerinin ihtiyaçlarını baz alacak şekilde gerçekleşecektir. Değer yasasının terk edilmesiyle birlikte Üçlü'nün siyasal sistemdeki baskınlığı ve farklı sektörlerdeki imtiyazları da ortadan kalkacaktır. Bu sayede, Güney ülkelerinin karar alma süreçlerine adil bir şekilde katılımı sağlanarak; uluslararası sisteme çok kutuplu bir nitelik kazandırılacaktır. Ekonomik sistem, her ulusun kendi iç gereklilikleri doğrultusunda uyguladığı özerk politikalara saygı gösteren eşitlikçi bir karaktere kavuşturulacaktır. Amin'in öngördüğü bu mevcut gelişmeler bir zihniyet değişimini de beraberinde getirmektedir. Zira kapitalist sistemin Avrupamerkezci bakış açısı, Kuzey-Güney arasında şiddetli çatışmaları ve ırkçılığı tetiklemektedir (Amin, 1993b: 152) ancak Güney'in Uyanışı ile birlikte ilerlemeci de-

ğerlere sahip bir evrenselciğe geçiş mümkün olabilecektir. Buna koşut olarak, burjuva demokrasisinin oluşturduğu temel evrensel değerler (hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, ifade ve inanç özgürlüğü vb.) korunarak, bunlara halkçı bir karakter kazandırılacaktır (Amin, 1993b: 221). Kaldı ki, Amin (2018c) demokrasi ve sosyalizmi birbirini tamamlayan unsurlar olarak görmekte ve birinin yokluğunda diğerinin söz konusu olamayacağını iddia etmektedir.

Amin'in söz konusu görüşleri ve öngörüleri birçok eleştiriyi de beraberinde getirmektedir. Örneğin Üçlü'yü aynı amaçları paylaşan tek bir blok olarak ele alması; özellikle Avrupa Birliği ile ABD arasındaki Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) gibi başarısız girişimlerin söz konusu olduğu, NATO ve diğer uluslararası kurumlardaki görüş ayrılıkları ve Avrupa Ordusu gibi projeler konusunda yaşadıkları çatışmalar göz önüne alındığında, tartışmaya açık niteliktedir.

Diğer taraftan Çin'i bir Güney ülkesi olarak kabul etmesinin (Amin, 2014: 112) geçerliliği, bu ülkenin son dönemdeki ekonomik ivmesi ve gelecekte artması beklenen gücü karşısında belirsiz kalmaktadır. Ayrıca Çin'i ABD hegemonyasına bir rakip olarak değil, çok kutupluluğu amaçlayan alternatif bir güç olarak görmektedir (Amin, 2018c: 475). Bu bakımdan Amin, hem emperyalizmi yalnızca kapitalizm ile eşitleyen bir denklem kurmakta hem de sosyalist bir hegemonik güç tasavvurunu göz ardı etmektedir. Oysa, günümüzde Çin'in yakın zamanda ekonomik güç sıralamasının zirvesine çıkacağına dair güçlü bir öngörü söz konusudur ve tarihsel tecrübeler bu pozisyonu elde eden ülkelerin hegemonik bir yapı kurmaya meyilli olduğunu göstermektedir. Son olarak, karşılıklı bağımlılıklara dayalı küresel ekonomik sistemde, Amin'in öngördüğü gibi bir kopuş sürecinin başlaması, Güney'in gerçekleşmesi kesin olmayan amaçlar pahasına mevcut sistemden elde ettiği birçok kazançtan feragat etmesi anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Samir Amin, disiplinler arası bir bakış açısıyla; ekonomik, siyasal ve sosyokültürel konular arasında bütüncül neden-sonuç ilişkileri kurmaktadır. Bu durum, onun entelektüel merakının çok geniş bir alanı kapsamasından kaynaklanmaktadır. O, Karl Marx'ı "*kıyısı olmayan*" ifadesiyle tanımlasa da esasen kendisi de sosyal bilimler içinde bu sıfata layık düşünürlerden biridir. Özellikle, değer yasasından küreselleşmiş değer yasasına geçişi analitik bir çerçeve içinde açıklaması ve az gelişmişliğin nedenlerini eşitsiz ekonomik ilişkiler temelinde ortaya koyması literatüre yaptığı önemli katkıların başında gelmektedir.

Amin, Kuzey ve Güney arasındaki etkileşimin kaynaklarını ve nedenlerini tarihsel bir yaklaşımla incelemektedir. O'na göre bu iki grup arasındaki çatışma, kapitalizmin yarattığı kaçınılmaz kutuplaşmanın bir tezahürüdür. Küreselleşmiş değer yasası ise bu kutuplaşmayı derinleştiren ve mevcut bağımlılığı sürdürülebilir kılan temel olgudur. Amin, Güney'in uluslararası sistem içinde sadece Kuzey'i taklit etmekle yükümlü bırakılmasına karşı çıkmaktadır. Zira Güney piyasanın yarattığı refahtan pay almak bir yana, doğrudan kapitalist bir barbarlık ile karşı karşıyadır. Sahip olduğu doğal kaynaklar ve insan potansiyeli, Güney'in yerli sermayedar sınıflarının da desteğiyle Üçlü'nün tekelci şirketleri tarafından sömürülmektedir. Güney halklarının bu sömürü ilişkilerini demokratik yollardan ortadan kaldırması ise dayatılan düşük yoğunluklu siyasî pratikler içinde olanaksız hale gelmektedir.

Piyasanın kendi kurallarını dayattığı kapitalist sistem içinde, gerçek bir demokrasinin oluşturulması olanaklı değildir. Bu bakımdan Amin, demokrasi ve piyasa arasındaki çatışmaya dair iki gelecek vizyonu sunmaktadır: ya demokrasi piyasaların düzenlenmesini talep ederek onu kendi boyunduruğu altına alacak ya da piyasa kendi kurallarını tek taraflı olarak dayatacak ve demokrasi gerileyecektir. O'na göre halihazırdaki düşük yoğunluklu demokrasinin ve yıkıcı piyasanın tek alternatifi ise küresel sosyalizmdir. Fakat bu aşamaya geçiş için toplumları ikna etmek uzun zaman alacaktır. Bunun için bireylerin karar alma süreçlerindeki etkinliğini artıracak kurumsal düzenlemeler ve aşamalı olarak gerçekleştirilecek reform uygulamaları gereklidir.

Öte yandan, Güney ülkelerinin bu bağımlı yapıdan kurtulabilmeleri için yapmaları gereken başlıca şey, ulusal çıkarlarını ve kendi halklarının ihtiyaçlarını gözetecek şekilde yeni bir ekonomik ilişki biçimi geliştirmeleridir. Amin'e göre, bu ancak Güney'in mevcut sistemden kopması ile mümkün olabilecektir. Geçmişte, Bandung Projesi'nin Güney'in bu yöndeki çabalarına örnek teşkil ettiği görülmektedir fakat Bandung'un başarısızlığının tekrarlanmaması için Güney'in sosyalist ideallerden uzaklaşmaması ve Kuzey'in dayatmaları karşısında bir karşı cephe oluşturması gerekmektedir.

Uluslararası sistemdeki güç dağılımının son dönemde Güney lehine değişmesi, bir kopuş sürecinin başlama olasılığını artırmaktadır. Ancak Amin, bunun için ilk olarak Çin, Hindistan ve Rusya gibi Güney'in yükselen güçlerinin elitlerinin içselleştirilmiş bağımlılık düşüncesinden kurtulmaları gerektiğini savunur. Ardından ise, Güney'in elitleri ile Kuzey'in ilerlemeci grupları arasında evrensel değerlere dayalı bir uzlaşı sağlanmasının önemine dikkat çeker.

KAYNAKÇA

Amin, S. (1990). Delinking: Towards a Polycentric World. Zed Books.

Amin, S. (1992a). Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme. (Çev.: Semih Lim). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Amin, S. (1992b). Üçüncü Dünya: Demokrasi ve Sosyalizm. (Çev.: Yiğit Bener ve Fikret Başkaya). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Amin, S. (1993a). Kaos İmparatorluğu: Yeni Kapitalist Küreselleşme. (Çev.: Işık Soner). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Amin, S. (1993b). Avrupa Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi. (Çev.: Mehmet Sert). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Amin, S. (2004). Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması. (Ed. Fikret Başkaya). Ankara: Maki Basın Yayın.

Amin, S. (2006). A Life Looking Forward: Memoirs of an Independent Marxist. London. Zed Press.

Amin,S.(2009a). Beyond Bandung: Awakening of the South. https://www.pambazuka.org/governance/beyond-bandung-awakening-south. (Erişim Tarihi: 22.06.2021).

Amin, S. (2009b). Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi. Mülkiye Dergisi, 33(262), 89-99.

Amin, S. (2013). The Implosion of Contemporary Capitalism. NYU Press.

Amin, S. (2014). Samir Amin: Pioneer of the Rise of the South. (Ed. Hans Günter Brauch). Springer International Publishing.

Amin, S. (2018a). Küreselleşmiş Değer Yasası: Kıyısı Olmayan Marx. (Çev. Fikret Başkaya). İstanbul: Yordam Kitap.

Amin, S. (2018b). Keynote Address at the Second World Congress on Marxism: Beijing, PRC, 5–6 May 2018. Critical Sociology.

Amin, S. (2018c). Kapitalizmin Krizinden Çıkmak mı Yoksa Krizdeki Kapitalizmden Çıkmak mı? Mülkiye Dergisi, 42 (3), 467-480.

Amin, S. (2019). The Long Revolution of the Global South: Toward a New Anti-imperialist International. New York: Monthly Review Press.

Balaam D. N. ve Dillman, B. (2018). Uluslararası Ekonomi Politiğe Giriş. Ankara: Adres Yayınları.

Gilpin, Robert. (2020). Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği. (Çeviren: Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan ve Gürkan Polat). Ankara: Kripto Yayınları.

Ingrid Harvold Kvangraven, Maria Dyveke Styve & Ushehwedu Kufakurinani. (2021). Samir Amin and Beyond: the Enduring Relevance of Amin's

Approach to Political Economy. Review of African Political Economy, 48:167.

İpek, V. ve Oyman, Ç. (2019), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (Derleyen: Ramazan Gözen). Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler, ss. 441-478.

Kurbanoğlu, Nesiba. (2019). Samir Amin'de Emperyalizm ve Az Gelişmişlik. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Marx, K. ve Engels, F. (2013). Alman İdeolojisi. (Çev.: T. Ok ve O. Geridönmez). İstanbul: Evrensel Yayınları.

Odeh, L. E. (2010). A Comparative Analysis of Global North and Global South Economies. *Journal of Sustainable Development in Africa*, *12(3),338-348.*

Ongur, H. Ö. ve Yavçan, B. (2019), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (Derleyen: Ramazan Gözen). Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar, ss. 293-325.

Öniş, Z. ve Kutlay, M. (Aralık 2015). Demokratik BRICS Ülkeler: Küresel Yönetişimin Yeni Aktörleri. Analist (58).

Saraç, Ö. (2011). Yarı Çevrenin Küresel Meta Zinciriyle Bağlanması: 1980 Sonrası Dönemde KOBİ'ler Marifetiyle Taşeronlaşmanın Ekonomi Politiği (Türkiye Analizi). Mülkiye Dergisi, 35(270), 7-42.

Wallerstein, I. M. (2011). Dünya-sistemleri Analizi: Bir Giriş. Çev. Abadoğlu, E. ve Ersoy, N. Bgst Yayıncılık.

Bölüm 15

LEHÇE SÖZ BİRLİKTELİKLERİ ARASINDA BENZERLİK VE FARKLILIKLAR

Emrah GAZNEVİ[1]

1 Emrah Gaznevi, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, emrah.gaznevi@istanbul.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-8734-5479

GİRİŞ

Lehçede (Polonya dilinde) söz birliktelikleri *zrost* 'birleşke birimi', *zestawienie* 'öbek' ve *złożenie* 'bileşik sözcük' olmak üzere üç gruba ayrılır. Aralarında yapısal özellikleri bağlamında birtakım farklar bulunmaktadır. İki anlamsal birim içeren fakat tek bir sözcük ya da gösterge olarak işlev gören birim anlamına gelen Lehçe birleşke birimlerde ara ek bulunmaz. Tek bir dilsel gösterge olarak kullanılan bu yapılar, iki farklı anlam biriminin birleştirilmesi ya da türetilmesi sonucu oluşturulur. Öyleyse bu iki anlam birimi birbirinden ayrılmamak zorundadır. Söz konusu birimler bazen edatla birlikte durum eki alarak bazen de Lehçeye özgü yüzey yapıda biçimsel olarak görünmeyen sıfır biçim birimli yapılar olarak öne çıkar. Bu tür söz birlikteliklerinde ögeler söylemde bağımsız kullanımı olan birimler olarak kendilerini gösterir.

Birleşke birimleri söz dizimsel yapıda ögelerin tek bir bütün halinde birleşimiyle oluşur. Çok eski kullanım biçimiyle *lekce* 'umursamazca, dikkate almadan, önemsemeden' belirteci ile *ważyć* 'düşünüp tartmak' fiilinin birleşiminden *lekceważyć* 'hafife almak'; *równo* 'eşit olarak, dengeli biçimde' belirteci ile yine *ważyć* eylemi birleşiminden 'denge sağlamak, denge kurmak'; *kary* 'suç' ile *godny* 'değer, hak eden' kaynaşmasından *karygodny* 'suç niteliğinde'; *pół* 'yarım, yarı' ile *noc* 'gece' ögelerinden oluşan *północ* 'gece yarısı, kuzey'; *wielka noc* (kelimesi kelimesine çevirisi: 'büyük/muhteşem gece') söz öbeklerinin birleşmesi sonucu *Wielkanoc* 'Paskalya' gibi tek bir sözlük birimi haline gelir.

Söz birleşimlerinden oluşmuş bu tür yapılar edat/ilgeç ve ona göre Lehçe dil bilgisi kurallarına göre sıfatın ya da adın ek almış biçimini içerebilir. Baş kısmında *z* -DEn[1] anlamına gelen ilgecin bulunmasına bağlı olarak tamlayan durum eki *-(y)ch* almış *martwy* 'ölü' sıfatı ile *wstanie* 'doğrulma, kalkma' birleşiminden *zmartwychwstanie* 'dirilme'; *w* -E anlamı içeren ilgeç, *niebo* 'gök', *wzięty* 'kabul edilen, alınmış' birimlerin kaynaşmasıyla *Wniebowzięty* 'Meryem'in Göğe Çıkışı/Kabulü' birleşke birimleri oluşmuştur. Bitişkelerden birinin ya da her ikisinin birden anlamını yitirerek yeni bir anlama karşılık gelmesi sonucu ortaya çıkan birleşke birimler sözlükselleşmiş yapılardır.

1. Bileşenleri biçimsel değişikliğe uğrayan/uğramayan birleşke birimleri

Birleşke biriminin bir bütün olarak çekimlenmesi hâlinde tüm bileşenlerinin durum takısı alması gibi bir genelgeçer kuraldan söz edilemez. Lehçenin bükünlü olup sondan eklemeli dil olduğu göz önünde bulundurulduğunda, birleşke birimlerinde ikinci bitişkenin ad durumunu belirten ek alması son derece doğal karşılanır. İlk bileşen aynı çekimsel formu-

1 Tümleçler ilgecin niteliğine ve kendi ulamlarına bağlı olarak farklı durum ekleri alır.

nu tüm ad durumlarında koruyabilir. ‘Gezmeyi seven, avare’ anlamındaki *powsinoga* birleşke biriminin bitişkeleri *po* ilgeci, *wieś* ‘köy’ ve *noga* ‘ayak’tır. *Wieś* adı çekim eki alması sonucu büküne uğrayarak *wsi* olur ve biçimsel formunu tüm ad durumlarında sürdürür. Çekim ekleri yalnızca *noga* bitişkesine eklenir. Benzer biçimde *psubrat* ‘alçak kimse’ adının ve *wiarygodny* ‘güvenilir’ sıfatının yalnızca son bitişkesi büküne uğrar.

Tablo 1: Durum Eklerinin Belirtildiği “Powsinoga”, “Psubrat”, “Wiarygodny” Birleşke Birimleri

ad durumları	***powsinoga***	***psubrat***	***wiarygodny***
nominatif	powsinoga	psubrat	wiarygodny
genitif	powsinogi	psubrata	wiarygodnego
datif	powsinodze	psubratu	wiarygodnemu
akuzatif	powsinogę	psubrata	wiarygodnego / wiarygodny
enstrümantal	powsinogą	psubratem	wiarygodnym
lokatif	powsinodze	psubracie	wiarygodnym

‘İyi geceler’ anlamına gelen birleşke birimlerinden *dobranoc* anlam ve kullanım bağlamına göre yazımında görülen değişkenlikten dolayı konuyu daha da ilginç hale getirmektedir. Örneğin ‘birisine iyi geceler dilemek’ için kullanılan yazım formu *życzyć komuś dobrej nocy* şeklinde olup her iki ögesi durum eki alır. Ünlem halinde bitişik yazılırken (*dobranoc*) tamlayan durumda ayrı yazılması ise son derece dikkat çekicidir. ‘İyi bir geceydi’ tümcesi Lehçeye *to była dobra noc* şeklinde aktarılır. Buna karşılık ‘çocuğa uyku masalı anlatmak’ *na* önleciyle birlikte *opowiedzieć dziecku bajkę na dobranoc* akuzatif durumda bitişik yazılarak Lehçeye aktarılır (Markowski, 1999: 146).

Tablo 2: Durum Ekleri Açısından “Dobra Noc” ile “Dobranoc” Arasındaki Biçim Bilimsel Fark

ad durumları	***dobra noc***		***dobranoc***	
nominatif	dobraø-	-nocø	dobraø-	-nocø
genitif	dobrej-	-nocy	dobraø-	-nocø
datif	dobrej-	-nocy	dobraø-	-nocø
akuzatif	dobrą-	-nocø	dobraø-	-nocø
enstrümantal	dobrą-	-nocą	dobraø-	-nocø
lokatif	dobrej-	-nocy	dobraø-	-nocø

Yukarıda da belirtildiği gibi Lehçe bükünlü ve sondan eklemeli bir dil olduğu için birleşke birimlerinde ikinci bitişkenin ad durumunu belirten ek alması normal karşılanır, ancak şaşırtıcı biçimde bu tür sözcüklerin

her iki biriminin de ek alabildiğini belirtmek gerekir. Tek bir bürünsel ve yazımsal birim oluşturmasına karşın her iki birim bağımsız sözcük olarak durum takısı alır. Birleşke birimini oluşturan bitişkelerden ilkinin biçim bilimsel değişikliğe uğrayıp uğramamasını ise yalın durumda olup olmadığı belirler. "*Eğer birleşke biriminin ilk birimi yalın durumda değilse, aynı kalır, örneğin psubrat - psubrata* (Markowski, 1999: 1781)." Yapısal açıdan birleşke birimi kapsamına dâhil edilebilen Polonya'nın bir kenti olan *Białystok* ve kasabası *Krasnystaw* ise yalnızca her iki biriminin ek almış formu doğru kabul edilmektedir.

Tablo 3: Durum Ekleri Açısından "Białystok" ve "Krasnystaw" Birleşke Birimlerinin Yapısal Benzerliği

ad durumları	***Białystok***		***Krasnystaw***	
nominatif	Białyø-	-stokø	Krasnyø-	-stawø
genitif	Białego-	-stoku	Krasnego-	-stawu
datif	Białemu-	-stokowi	Krasnemu-	-stawowi
akuzatif	Białyø-	-stokø	Krasnyø-	-stawø
enstrümantal	Białym-	-stokiem	Krasnym-	-stawem
lokatif	Białym-	-stoku	Krasnym-	-stawie

Birbirinin yerine geçemeyen ancak bir araya gelerek başka bir anlama karşılık gelen iki ya da daha çok anlam birimiyle örülü çok bireşimli ya da türetilmiş sözler olan birleşke birimlerden hem her iki birimin çekim eki almış hem de yalnızca ikinci birimin ek almış biçiminin gramatik açıdan doğru kabul edildiği 'cumhuriyet' *Rzeczpospolita*, 'paskalya' *Wielkanoc* konunun en ilginç yanını oluşturur.

Tablo 4: Durum Eklerinin Belirtildiği "Rzeczpospolita" ve "Wielkanoc" Birleşke Birimleri

ad durumları	***Rzeczpospolita***	***Wielkanoc***
nominatif	Rzeczpospolita	Wielkanoc
genitif	Rzeczypospolitej / Rzeczpospolitej	Wielkiejnocy / Wielkanocy
datif	Rzeczypospolitej / Rzeczpospolitej	Wielkiejnocy / Wielkanocy
akuzatif	Rzeczpospolitą / Rzeczpospolitą	Wielkąnoc / Wielkanoc
enstrümantal	Rzecząpospolitą / Rzeczpospolitą	Wielkąnocą / Wielkanocą
lokatif	Rzeczypospolitej / Rzeczpospolitej	Wielkiejnocy / Wielkanocy

Birleştirme yoluyla elde edilen birleşke birimlerin gerek sadece bir biriminin gerekse her iki biriminin durum takısı alabildiğinden söz edildiğine göre bunu belirleyenin yine yönetim - uyum ilişkisi olduğu bilinmelidir. Birleşke birimini oluşturan sözcükler eğer yönetim ilişkisindeyse

wniebowzięcie gibi sadece ikinci bitişke biçim bilimsel değişikliğe uğrar (wniebowzięci**em**$_{\text{ENS.}}$, wniebowzięci**a**$_{\text{GEN.}}$, wniebowzięci**u**$_{\text{DAT.}}$). *Krasnystaw* gibi eğer iki birim uyum ilişkisi içerisindeyse birleşke biriminin her iki bitişkesi durum ekleriyle birlikte değişikliğe uğrar (Krasny**m**staw**em**$_{\text{ENS.}}$, Krasn**ego**staw**u**$_{\text{GEN.}}$, Krasn**emu**staw**owi**$_{\text{DAT.}}$). Bunun yanında zorunlu olmayan bir ögenin içinde bulunduğu yapıyla olan ilişkisi demek olan 'eklentileme ilişkisi'nde de (Leh. *związek przynależności*) birleşke birminin yine ikinci unsurun üzerinde durum eki bulunur. 'Az konuşan, sesi çıkmaz' *małomówny* birleşke biriminin *małomównego*$_{\text{AKU.}}$, *małomównym*$_{\text{ENS.}}$, *małomównemu*$_{\text{DAT.}}$ ya da *półetat* 'yarı zamanlı iş' *półetatu*$_{\text{GEN.}}$, *półetacie*$_{\text{LOK.}}$ gibi mutlaka bir birimi çekim eklerine dayalı biçim bilimsel değişiklikten etkilenmez.

Bileştirme yöntemiyle oluşturulan sözcüklerde çekim ekinin *mysikrólik*$_{\text{NOM.}}$ 'süt kuzusu' - *mysikrólik**owi***$_{\text{DATİF-Tekil}}$, *maminsynek*$_{\text{NOM.}}$ 'çalı kuşu' - *maminsynk**ach***$_{\text{LOKATİF-Çoğul}}$ gibi sağ taraftaki bitişkelerde görülmesinin yanında sol taraftaki bitişkenin de çekim eki aldığı ifade edildikten sonra çoğu Slav dillerinde olduğu gibi Lehçede de çoğul dişil adların genitif durumda bükün açısından aldıkları görünümün sıfır biçim birimiyle sunulduğunun bilinmesi gerekir. Dişil cinsten olan *dusza* 'ruh' sözcüğünün çoğul hâli tamlayan durumda *dusz*'tur ve büküme uğraması sonucu sondaki "a" sesi düşer (*dusz* + ∅). Bu yönüyle sıfır biçim biriminin fonolojik açıdan gerçekleşmeyen biçim birimi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Sözcüğün kökü + boş morfem, çekimsiz sözcük demek değildir. 'Ruh' *dusz*$_{\text{GEN.-Çoğul}}$ ve 'çoban, rahip' *pasterz*$_{\text{NOM.-Tekil}}$ sözlük birimlerinin kaynaşması sonucu *duszpasterz* 'papaz' şeklinde birleşke birimi niteliğinde yeni birim ortaya çıkar. Bu birleşke biriminde sol taraftaki bitişke büküme uğramış hâliyle kendini gösterir ve sıfır biçim biriminin nadir kullanım örneğini sergiler. Eksiz biçim birimi olarak da adlandırılan sıfır biçim birimi ses bilimsel olarak gerçekleşmeyen morfemdir. Daha basit ifadeyle "görünmez" bir ektir ya da eksiz görünen yapılardır. Aynı şekilde 'saygı' anlamına da gelen *cześć* sözcüğünün büküm ile kökü değişerek tamlayan hâli *czci* olur. *Czcigodny* birleşke biriminin ilk ögesinde genitif çoğul belirleyicisi sıfır biçim birimi ile nitelendirildiğinden *czci* ve *godny* birimlerini birbirine bağlayan ses unsuru yoktur. Son olarak *oka*$_{\text{GEN.}}$ 'göz' ve *mgnienie*$_{\text{NOM.}}$ '(göz) açıp kapama' sözcüklerinin birleşmesiyle çok kısa bir zaman dilimine işaret edilerek *okamgnienie* gibi 'kaşla göz arası' birleşke birimi oluşturulur.

2. Birleşke birimi ile ad tamlaması arasındaki bağlantı

Yukarıda anılan yapıya sahip birleşke birimlere bakıldığında, ad tamlamasından etkilenerek şekillendiği açıkça görülmektedir. Örneğin, Lehçede sıklıkla karşılaşılan 'göz açıp kapayana dek' deyiminin yapısal açıdan iki farklı oluşturulma yöntemi vardır. Biri *w mgnieniu oka* (tamlama) diğeri ise *w okamgnieniu* (birleşke birimi) olup ikisi de anlam olarak aynı-

dır. Aralarındaki tek fark *w mgnieniu oka* deyimi *mgnienie oka*$_{\text{GEN.}}$ 'göz açıp kapama, göz kırpma' tamlamasından yola çıkılarak oluşturulmuştur, *w okamgnieniu* ise *oka*$_{\text{GEN.}}$*mgnienie* birleşke birimi temel alınarak oluşturulmuştur. Ad tamlaması ile birleşke birimi arasındaki yapısal farka göz atıldığında da, sözlük birimlerin zıt yönde dizildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu farklı diziliş *godny* 'değer, şayan, layık' sıfatını içeren yine tamlama ile birleşe birimi arasındadır. *Godny uwagi / zauważenia* 'dikkate değer', *godny szacunku* 'saygıdeğer', *godny pozazdroszczenia* 'kıskanılacak, imrenilecek (nitelikte)' gibi kendisinden sonra gelen adı çekim sonucu biçim bilimsel değişikliğe uğratan ve ayrı yazılan *godny*, birleşke biriminin bitişkesi niteliğine sahipken *karygodny* 'suç niteliğinde', *wiarygodny* 'güvenilir' örneklerindeki gibi bitişik yazılır ve sağ taraftaki kısımda yer alır. Bağımsız kullanımı olan birim halindeyken nitelediği adın tamlayan durum eki alması (*godny uwagi*$_{\text{GEN.}}$, *godny szacunku*$_{\text{GEN.}}$) ve birleşke birimi niteliğinde yeni bir birim oluşturacak biçimde kaynaşan sözcüklerden biriyken nominatif hâlde diğerinin yine tamlayan durum biçim birimini alması (*kary*$_{\text{GEN.}}$*godny*, *wiary*$_{\text{GEN.}}$*godny*) dikkatleri çeken bir diğer noktadır.

Tamlayan durumu iki kavram arasındaki ilişkiyi ifade eder. Türkçede tamlayanı belirsiz ve yalın durumda olan, yalnızca tamlananı ek alan birleşik yapılar belirtisiz ad tamlaması; tamlayanı -(n)In eki, tamlananı ise üçüncü kişi iyelik eki taşıyan tamlama türü de belirtili ad tamlaması olarak sınıflandırılır. Türkçede olduğu gibi Lehçede de tamlayan durumu iyelik ilişkisini belirtir. Bir başka deyişle ögelerin kendi arasında semantik açıdan birinin diğerine ait olduğunu, bağlandığını belirten durumdur. Bu durum Türkçede morfolojik açıdan tamlayanla tamlananın ek almasına neden olabiliyorken (sınıf*ın* kapı*sı*) Lehçede her koşulda yalnızca tamlayanın ilgi eki almasına yol açarak biçim bilimsel etki yaratır (drzwi∅ klas*y*). Lehçede durum ulamı adıl, sıfat gibi ad soylu sözcüklere cinsiyet kavramı bağlamında durum yüklenmesiyle belirlenir. Tamlayan konumundaki sözcük de cinsiyetine göre genitif, yani tamlayan ad durumu ekini alır.

Üç ya da daha fazla ögeden oluşan yapılarda yukarıda açıklanan tamlama modelinin dışına çıkılır. 'Eski Kilise Slavcası' *język staro-cerkiewno-słowiański* şeklinde üçten fazla bileşenden oluşan birleşik sıfatlarda arada kısa çizgi kullanımıyla birlikte hiçbir öge üzerinde tamlayan durum eki yoktur. "*Lehçe ve Rusça bileşikleri pek yinelemeli değildir; ikiden fazla bileşene sahip bileşikler yalnızca sıralı bileşik sıfatlarla birlikte bulunur. Örneğin, polsko-rosyjsko-ukraińskie 'Lehçe-Rusça-Ukraynaca'* (Finkbeiner ve Schlücker, 2019: 28)."

Lehçe - Türkçe tamlamalar arasında kısaca karşılaştırma yapılacak olursa, belirtisiz ad tamlaması 'geçerlilik tarihi' kaynak dil Türkçeden hedef dil Lehçeye *data*$_{\text{NOM.}}$ *ważności*$_{\text{GEN.}}$, belirtili ad tamlaması 'kitabın kapağı' *okładka*$_{\text{NOM.}}$ *książki*$_{\text{GEN.}}$, zincirleme ad tamlaması 'mülkiyet haklarının

korunması' *ochrona*$_{\text{NOM.}}$ *prawa*$_{\text{GEN.}}$ *własności*$_{\text{GEN.}}$ şeklinde aktarılması bakımından Lehçede tek tip tamlama yapısının kullanıldığı anlaşılır. İki dil arasındaki yapı farkı tamlayan ile tamlananın zıt yönde dizilişine dayanmaktadır. Bu yönüyle yönetici-yönetilen de yer değiştirmiş olmaktadır.[2]

arkadaşın kalemi - kalemi: yönetici, arkadaşın: yönetilen

pióro kolegi - *pióro*: yönetici, *kolegi*: yönetilen

sol elin parmakları - parmakları: yönetici, sol elin: yönetilen

palce lewej ręki - *palce*: yönetici, *lewej ręki*: yönetilen

Tamlayanı sıfatlaştırma yöntemine ilişkin olarak 'kış lastiği' ele alınırsa, Lehçede tamlamayla değil, *opona zimowa*[3] şeklinde 'kış' adının sıfatlaştırılması yoluyla karşılık bulduğu söylenebilir. Takısız ad tamlaması da yine adın sıfat hale dönüştürülmesi sonucu Lehçeye aktarılır: 'tahta kaşık' *łyżka drewniana*[4] gibi. Bu da Lehçenin tamlama türü açısından pek de zengin olmadığı sonucu doğurur ve belirli tek bir kavrama mı yoksa birden fazla kavrama mı işaret edildiğini kestirmek konusunda güçlük doğurmaktadır. Çünkü belirtili ad tamlamalarına bakıldığında, ilgi eki almış tamlayan belirli olduğundan tamlamayı oluşturan her iki ögenin de kendi anlamlarını koruduğu görülür. Bu da belirtili ad tamlamalarının tek bir kavrama işaret etmediği sonucunu doğurur. Örneğin, *kadının elbisesi* tamlamasında zihinde oluşan kavramlar hem kadın hem de elbisedir. Ancak *kadın elbisesi* tamlaması ise zihinde tek bir kavram çağrıştırır. *Suknia kobiety* tamlamasının karşılığı hem kadın elbisesi hem de kadının elbisesi olarak kabul edilebileceği için belirlilik olup olmadığı net şekilde anlaşılmaz. Bu bakımdan Türkçe belirtisiz ad tamlamasının anlamını Lehçede karşılayan yapı, iki ya da daha çok sözlük biriminin aralarına ek alarak kaynaşıp kalıplaşma sonucu oluşmuş, anlamlı bir tek birim işlevi gören bileşik sözcüktür. Üstelik Lehçede İngilizcedeki gibi adın belirli olduğuna işaret eden *a, an* ya da belirsiz olduğuna vurgu yapan *the* gibi tanımlık da yoktur. O yüzden *buda dla psa* 'köpek kulübesi' İngilizceye *shed for a dog* ya da *shed for the dog* şeklinde çevirilebilir (Hacken, 2013: 101).

Türkçede de sıfat içeren tamlamalarda anlam bulanıklığı ortaya çıkabilmektedir. "Eski şirket müdürüyle tanıştım" ile "Şirketin eski müdürüyle tanıştım" cümleleri dil bilgisel açıdan doğru olarak kabul edilebilir, fakat ilk cümlede anlam bulanıklığı vardır. Eski sıfatı şirketi mi yoksa şirket müdürünü mü nitelemekte, pek belli değildir. Ancak Lehçede asla böyle bir bulanıklık söz konusu değildir. *Poznałem byłego kierownika firmy /*

2 İstisna olarak Lehçe ad tamlamalarında tamlananı 'beyefendi', 'hanımefendi' ya da 'hanımlar-beyler' gibi sözcükler oluşturuyorsa ögelerin dizilişi Türkçe tamlamalardaki gibidir: standart dilde (bir kişiye saygı ve incelik belirtisi olarak) 'isminiz' *pana imię* / *pani imię*, 'sizin ülkenizde' *w Państwa kraju*.

3 'Kış' *zima* adından 'kışla ilgili olan, kışa ilişkin' *zimowy* sıfatı türetilmiştir.

4 'Tahta, ahşap' *drewno* adından 'tahtadan yapılmış/ahşaptan' *drewniany* sıfatı elde edilmiştir.

Poznałem kierownika byłej firmy tamlamalarıyla iki farklı anlam net bir biçimde verilir.

Lehçe öbeklerde de birleşke birimlerinde olduğu gibi ara ek bulunmaz. İki sözlük birimi ayrı yazılır, fakat anlamsal bir bütün oluşturur. Öbekler *wieczne pióro* 'dolma kalem', *maszyna do pisania* 'daktilo', *fryzjer męski* 'erkek kuaförü', *program komputerowy* 'bilgisayar programı' gibi tek bir göndergeye atıfta bulunan çoklu sözlük birimleridir. Bununla birlikte Lehçe öbeklerin birleşiklerden ziyade kalıplaşmış söz grupları yapılarına daha fazla benzerlik gösterdiğini vurgulamak gerekir. Anlamları bağımsız söz dizimsel ifadelerin anlamlarından farklı bir biçimde çözülür, çünkü çoğu zaman deyimseldir. *Wieczne pióro* 'dolma kalem' ile *czarne pióro* 'siyah kalem' öbeklerinin yüzeysel olan benzerliği her ikisinin tanımlanması sırasında ortaya çıkar. *Czarne pióro* öbeğindeki *czarne* sıfatı sözcüğü sözcüğüne, gerçek anlam sunarken *wieczne pióro* öbeğinde *wieczne* 'ebedi, sonsuz' sıfatının bütünün anlamına katkıda bulunmaması nedeniyle deyimseldir. Öbekte söz dizimsel açıdan ögelerin sırası deyimlere benzer biçimde sabittir, bileşenler arasında herhangi bir değişikliğe veya bileşenlerin herhangi bir şekilde değiştirilmesi mümkün değildir: *boża krówka *krówka boża* 'uğur böceği' ya da *kawa zbożowa *zbożowa kawa* 'kahvemsi kavrulmuş tahıl içeceği' (Kolbusz-Buda, 2014:17). Aynı şekilde *owczarek niemiecki *niemiecki owczarek* 'Alman çoban köpeği', *babie lato *lato babie* 'pastırma yazı', *Boże Narodzenie *Narodzenie Boże* 'Noel', *czarna jagoda* *jagoda czarna 'yaban mersini' gibi ögelerin yerleri hiçbir şekilde değiştirilemez.

3. Diziliş yönünden öbeklerin iç düzeni

Lehçede ad öbeğini oluşturan ögelerin iç düzenindeki değişiklikler, bir diğer deyişle yer değiştirmeleri durumu oldukça karmaşıktır. Bileşenlerinin eşit olduğu, aralarında yöneten-yönetilen ilişkisinin olmadığı sıralı/eşitsel öbeklerin bileşenleri arasında yer değişikliği yapabilir. Özellikle bu değişiklik ad + ad modeline sahip, bileşenleri kısa çizgiyle ayrılmış olan öbeklerde daha sık görülür: *malarz-tapeciarz* 'boya ustası-dekoratör' - *tapeciarz-malarz* 'dekoratör- boya ustası' veya *kobieta pilot* 'kadın pilot' - *pilot kobieta* 'pilot kadın' gibi. Ancak ad + $ad_{GEN.}$ yapısındaki tamlamalarda ve ad + ilgeç öbeklerinde birimlerin sıralanışında değişiklik yapılamaz. Herhangi bir değişimin olması durumunda çok anlamsız bir yapı ortaya çıkar. Örneğin kurallı dizilişe sahip *dawca krwi* 'kan bağışçısı' tamlamasında tamlayan ve tamlanan yer değiştirildiğinde **krwi dawca* tıpkı Türkçedeki *'bağışçısı kan' gibi anlamdan yoksun bir yapıyla karşılaşılır. Ad + ilgeç öbeğinde de durum aynıdır. Normal dizilişe göre *płaszcz od deszczu* 'yağmurluk' iken **od deszczu płaszcz* kullanımı doğru kabul edilemez.

Öbek oluşturmada metaforun da etkisi yok değildir. Lehçede bu şekilde ortaya çıkmış öbeklerin sayısı oldukça fazladır. Örneğin, oluşumunda "aslan"ın kaynak olduğu bitki adı olan *lwia paszcza* 'aslanağzı' ele alındığında, hedefin bitki olduğu hemen anlaşılır. Bitkinin şekli çağrışımsal olarak aslanın ağzını anımsattığından dolayı aralarındaki ilişki benzerlik ilişkisidir. *Lwia paszcza*, *boża krówka* 'uğur böceği', *koński ogon*[5] '-saç biçimi olarak- atkuyruğu' gibi sıfat + ad yapısındaki öbekler de söz dizimsel sabitlik gösterir ve bileşenler gerçek anlamlarından uzaklaştığı için bağımsızlıklarını yitirir. Adı geçen öbeklerin ilk birimleri addan türeme de olsa sıfattır. Bu sıfatın addan sonra yer alması ise öbeğin anlamını kalıplaşmış sözcük grubu dışındaki birleşimlere değiştireceği anlamına gelir, dolayısıyla bileşenler sabit kalmalıdır. Peki, sıfat + ad öbeğini oluşturan bileşenlerin sabitlik özelliği kaybolduğunda ve yerleri değiştirildiğinde ne gibi anlam değişikliği ortaya çıkar? *Koński ogon* öbeği, 'at' *koń* adının sıfat eki almış hali *koński* 'ata dair, ata ilişkin' ve 'kuyruk' olan *ogon* bileşenlerinden oluşur. İkisinin birleşimiyle saç biçimi olan 'atkuyruğu' anlamı oluşur. Öte yandan bileşenlerinde hiçbir biçim bilimsel değişiklik yapılmadan yalnızca *ogon koński* gibi sabitlik kuralı bozulduğunda ise gerçek anlamda 'atın kuyruğu'na işaret edilir. Ayrıca bileşenler bağımsızlığını yitirdiklerinden asla ayrı kullanılamazlar. *Kiedyś czesałam się w koński ogon* 'bir zamanlar saçımı at kuyruğu toplardım' yerine iki bileşen birbirinden ayrılıp *Kiedyś czesałam się w ogon* tümcesi kurulduğunda 'bir zamanlar saçımı kuyruk toplardım' şeklinde anlamsal bulanıklık sezilir. Söz dizimsel sabitlik göstermeleri de son derece önemli özelliklerindendir, çünkü sıfatın addan sonra konumlandırılması anlamı deyimsel olmayan birleşimler olarak değiştireceği için bileşenler farklı yönde dizilemez. Bu bakımdan *Kiedyś czesałam się w ogon koński* başka bir anlam bulanıklığı yaratan tümce olacaktır.

Yalnızca sıfat + ad yapılarında değil, aynı zamanda ad + sıfattan oluşan öbeklerde de ögelerin dizilişi tersine çevrilemez. *Kurier dyplomatyczny* 'diplomatik kurye', *pancernik olbrzymi* 'dev armadillo' görüldüğü üzere ikinci birim olarak baş öge işlevine sahip sıfatlar, aşağıdaki gibi adın önüne geldiğinde niteleme sıfatı özelliği kazanır ve böylece anlam farklılığı kaçınılmaz hale gelir. Bu bağlamda Lehçede sıfatın addan önce ya da sonra kullanılmasının semantik açıdan çok büyük bir önemi vardır. Dizilişe göre anlam farklılık göstermektedir.

5 Türkçe anlamı 'atkuyruğu' olan *koński ogon* Lehçede öbek kabul edilir. Türkçede ise 'atkuyruğu' bileşik sözcük sınıfına aittir.

Tablo 5: Farklı Yönde Gerçekleşen Dizilişin Neden Olduğu Anlam Değişikliği

"***kurier*** *kurye*.nom.tekil	***dyplomat-yczn-y*** *diplomatik*+sıfattan ad yapan ek+nom.tekil
diplomatik kurye	
dyplomat-yczn-y *nazik*+sıfattan ad yapan ek+nom.tekil	***kurier*** *kurye*.nom.tekil
hatırşinas kurye	
pancernik *armadillo/tatu*.nom.tekil	***olbrzym-i*** *dev*.sıfat+nom.tekil
dev armadillo/tatu	
olbrzym-i *dev*.sıfat+nom.tekil	***pancernik*** *armadillo/tatu*.nom.tekil
büyük armadillo/tatu (Cetnarowska, 2019:292)"	

Pancernik olbrzymi 'dev armadillo' ya da diğer adıyla 'dev tatu' bir hayvan türüdür, bu yönüyle özel bir addır. Ancak *olbrzymi pancernik* özel bir ad olmaktan çıkar ve karşılığı olan 'büyük armadillo'daki "büyük" sıfatı, yalnızca niteleme sıfatıdır.

Lehçe öbeklerde her öge ayrı ayrı kendi çekim ekini alır. Bu durum hem uyum ilişkisinde (Leh. *związek zgody*) hem de yönetim ilişkisinde (Leh. *związek rządu*) görülür. Lehçede ad ve sıfatın cins, tekil-çoğul yönünden birbirine uymasıyla, daha doğrusu alt sözcük ve niteleyen konumda olan sıfatın kendi biçimini üst sözcük ve nitelenen konumdaki ada göre uyarlamasıyla ortaya çıkan söz dizim olgusu anlamına gelen uyum ilişkisinde öbek çeşitleri şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. ad + ad birleşmesi:

a). iki birim arasında kısa çizgi olan birleşmeler: *kierowca-dostawca* 'sevkiyat şoförü', *klub-kawiarnia* 'kulüp-kafe', *kelner-barman* 'garson-barmen', *show-biznes* 'eğlence dünyası/sektörü', *biznes-partner* 'iş ortağı', *kupno-sprzedaż* 'alım satım', *kierowca-dostawca* 'sevkiyat şoförü'. Bu durum ise eş bağımlılık ilişkisi ile açıklanır. Yapı bakımından eş değerli sözcük öbekleri eş bağımlılık ilişkisi içindedir. Bileşenler arasında niteleyen-nitelenen veya yöneten-yönetilen ilişkisi olmayıp eşit biçimde birleşirler. Bu yönüyle bunlar sıralı öbekler grubundadır. "*Eşitsel olmayan binomina*[6] *(Latince bis 'çift, iki' ve nomen 'ad, isim') orzeł bielik 'ak kuyruklu kartal', borówka brusznica 'kırmızı yaban mersini', artysta malarz*

6 Bitki ve hayvanlara ilişkin olarak tür adlarının iki kelimeden oluşacak biçimde gösterilmesi anlamına gelen ikili adlandırma.

'sanatçı-ressam', baba herod 'baskın kadın'. Bileşenlerin dizilişi değiştirildikten sonra, yazım şekli kısa çizgi kullanılmasını gerektirir: 'herod-baba'. Lehçe için kurallı diziliş sol taraftaki tipik baş öge ile nitelendirilir, örneğin 'kırmızı yaban mersini' anlamına sahip borówka brusznica, 'yaban mersini'nin (borówka'nın) bir türüdür; brusznica dil bilgisinde türsel niteleyici olarak bilinen belirleyici rol oynar (Nagórko: 2003:212)."

b). iki birim arasında kısa çizgi olmayan birleşmeler: *ryba piła* 'testere balığı', *kasza manna* 'irmik lapası';

2. sıfat + ad birleşmesi: *biały kruk* 'nadir eser', *nocna zmiana* 'gece vardiyası', *damskie towarzystwo* 'kadın ortamı', *czarna skrzynka* 'kara kutu', *białe szaleństwo* 'kayak sporu', *wielkie imię/nazwisko* 'ünlü kişi';

3. ad + sıfat birleşmesi[7]: *termin gramatyczny* 'dil bilgisel terim', *stosunki dyplomatyczne* 'diplomatik ilişkiler', *praca domowa* 'ev ödevi', *dom studencki* 'öğrenci yurdu. Adın cinsiyet bağlamında içerdiği dil bilgisel ulam özelliği, yapıdaki bir başka ögeyi, yani sıfatı biçim bilimsel açıdan etkilemiştir. *Zadać prac**ę** domow**ą**, nie odrobić prac**y** domow**ej*** şeklinde çekim sırasında her iki sözcüğün üzerinde durum eki bulunduğu gözlemlenir.

Ad + sıfat ve sıfat + ad yapısındaki öbeklerde sıfat genellikle türemiş sıfattır. Ad kökü ya da gövdelerine getirilen yapım ekleriyle oluşturulmuştur. Örneğin yukarıda değinilen *gramatyczny* sıfatı *gramatyka* 'gramer' adından; *domowy* sıfatı da *dom* 'ev' adından gelmedir. Addan türetilen, belirli bir nesnenin özelliğini diğer bir nesneyle ilişkisi yoluyla belirten sıfatlara Lehçede *przymiotnik relacyjny* adı verilir. Lehçede *-owy*, *-ny*, *-ski* vb. ekler yardımıyla hemen her addan sıfat elde edilirken, Türkçe için aynı özellikten söz etmek pek mümkün değildir. *Praca domowa* 'ev ödevi' örneğindeki gibi *domow(a)* gerek yapı gerek anlamsal açıdan sıfatken Türkçe çeviride 'ev', sıfat anlam yüklense dahi yapı olarak addır.

Bununla birlikte, bazı ad + sıfat ve sıfat + ad öbeklerinin *Stare Miasto* 'eski kent', *pan młody* 'damat', *ostateczny termin* 'son tarih', *czysty dochód* 'net gelir' şeklinde türetilmemiş sıfatları içerdiğini de ayrıca eklemek gerekir.

Yöneten başın, yönetilende örneğin durum eki gibi olması gereken dil bilgisel özelliğin belirmesine yol açması anlamına gelen yönetim ilişkisinde ise şu örnekler verilebilir:

ad + $ad_{GEN.}$ (kalıp sözlerde olduğu gibi): *prawo jazdy* 'sürücü belgesi', *rozkład zajęć* 'ders programı', *termin ważności* 'geçerlilik tarihi/son kullanma tarihi';

7 Sunulan bu şema Lehçe öbeklerdeki sözcük türüne göredir. Türkçeye çevrildiğinde ortaya çıkan fark, ögelerin zıt yönde dizilişlerinin sonucudur.

ad + ilgeç öbeği[8]: *zadanie z matematyki* ‘matematik problemi’, *okulary od słońca* ‘güneş gözlüğü’, *spinka do mankietu* ‘kol düğmesi’.

Bazı dil bilimciler çeşitli dillerdeki bileşik sözcük ile öbek arasında ayrım yapmaya çalışmışlardır. Öbek iki veya daha fazla sözcükten oluşabilir. Benzer biçimde birleşik de iki veya daha fazla sözcükten oluşur. Haliyle bir yapıdaki sözcük sayısı, onun bir bileşik sözcük mü yoksa öbek mi olduğunun bir göstergesi olamaz. Birleşiklerin sözlük birimlerinin dizilişi olması nedeniyle bileştirmenin öbek oluşumuna benzediği de ileri sürülen görüşler arasındadır. Ad + ad bileşiğinin anlamının, sıfat + ad bileşiğin anlamından ayırt edilemez olması sıklıkla görülen bir durumdur. Örneğin, İngilizcede ‘atom bombası’nın *atom bomb* veya *atomic bomb*; ‘fiil çekimi’nin *verb paradigm* veya *verbal paradigm*; ‘dil gelişimi’nin ise *language development* veya *linguistic development* şeklinde karşılık bulmasıdır (Altakhaineh, 2017:60). Lehçede de aynı durum ‘öğrenci evi’ *dom studenta* tamlaması (ad + $ad_{GEN.}$) ile *dom studencki* ad + sıfat yapısındaki öbeğin anlamı arasında geçerlidir.

İlgeç ile bu ilgecin yöneticiliğinde durum yüklenen adın birleşimi sonucu oluşan öbeklerin zaman zaman alternatif yapılarıyla da karşılaşılmaktadır. Örneğin sözü edilen ilgeç yönetimli öbek olan o*kulary od słońca* yapı bağlamında farklı bir biçimde *okulary przeciwsłoneczne* şeklinde ifade edilebilse de semantik açıdan hiçbir farklılık yoktur. *Okulary do pływania - okulary pływackie* ‘deniz gözlüğü’, *monitor do komputera - monitor komputerowy* ‘bilgisayar ekranı’, *połączenie w gwiazdę - połączenie gwiazdowe* ‘yıldız bağlantı’ şeklinde örnekler çoğaltılabilir. Bu söz dizimsel öbekler hem çekim hem de türetme içerebilir, ancak **komputeromonitor, *domopraca* türden bileşik oluşturmaz.

Lehçe öbeklerde (tamlamalarda) her zaman bir yönetici vardır, diğeri yöneticiyi niteler. Örneğin, *prawo jazdy* öbeğinde yönetici *prawo*’dur, *okulary od słońca* öbeğinde ise *okulary*’dır. Diğer sözcükler yönetilendir. İki sözcük çekimlenebilir olsa da *praw**om** jazdy*, *praw**ami** jazdy* şeklinde durum ekini yalnızca bir tanesini alır.

Öbekler sözcüksel vurgu belirleme amacıyla art**y**sta m**a**larz ‘sanatçı-ressam’, l**e**karz-ch**i**rurg ‘tabip-cerrah’, susz**a**rka do wł**o**sów ‘saç kurutma makinesi’ gibi bağımsız birimler olarak davranırlar.

Öbeklerin birden fazla sözcükten oluşma özelliği onları sözcükten ayırmada yardımcı olmaktadır. Bunun dışında bölünemezlik ilkesine göre öbeği oluşturan birimlerin arasına başka herhangi bir sözcük giremez. Örneğin, ‘gelin’ *panna młoda* öbeğinin bileşenleri birbirinden asla ayrılamaz: **panna bardzo młoda*. Bu sözcüklerin yerine herhangi bir sözcük, hatta aynı aileden gelen sözcük dahi geçemez: **panienka młoda*. Sözcük dizi-

8 Edat/ilgeç ve addan oluşan söz öbeği. Ad, ilgece göre bükün düzenine uyar.

lişleri de değiştirilemez: **młoda panna*. Her iki sözcük bağımsızmış gibi kendine özgü vurguya da sahip olsa, farklı farklı durum ekleri de alsa (örneğin, p**a**nn*ę* młod*ą*$_{\text{AKU.}}$, p**a**nn*ie* młod*ej*$_{\text{GEN.}}$) birleşke biriminin bitişkeleri veya birleşiğin bileşenleri gibi yan yana geldiğinde ayrı sözlük birimleri oluşturur.

Başka durumlarda bağımsız işlevi de olan aynı ya da değişik sözcük sınıfından iki ya da daha çok sözcüğün yeni bir kavramı adlandırmak için yan yana getirilmesiyle oluştrulan bileştirme sonucu ortaya çıkan sözcüklere bakıldığında ise Wielk**a**noc, Biał**y**stok, wiaryg**o**dny örneğindeki gibi vurgu yine sondan bir önceki hecede bulunan ünlüdedir. Eğer birleşke birimsel değil de bağımsız söz dizimsel ifade olarak karşılaşılsaydı, bu kez vurgu wi**e**lka n**o**c, bi**a**ły st**o**k, wi**a**ry g**o**dny şeklinde her iki sözlük biriminde olurdu. Bileşke birimler tek bir yazımsal sözcük formuna sahip olduğundan vurguyu da tek bir seslem taşır. Fakat yukarıda belirtildiği üzere ad çekiminde her iki biriminin durum biçim birimi almış formunun doğru olarak kabul edilen birleşke birimlerde *Biał**e**gost**o**ku* örneğinde olduğu gibi yine iki taraflı bir vurgudan söz edilebilir.

Öbekler, kalıp sözlerin yapısına benzer bir özellik gösterir. Söz dizimsel türdeki öbekler, yani kalıp sözler, Lehçede şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tablo 6: Öbeklerin Sınıflandırılması

Ad + Ad$_{\text{GEN.}}$	
prognoza pogod·y (pogoda)	'hava tahmini'
znak zapytani·a (zapytanie)	'soru işareti'
oznaka choroby	'hastalık belirtisi'
Ad + Ad	
krem-żel	'jel-krem'
ryba piła	'testere balığı'
torba worek	'kol çantası'
Ad + İlgeç öbeği	
chustka na szyję (szyja)	'boyun atkısı'
spinka do mankiet·u (mankiet)	'kol düğmesi'
pasek od zegarka	'saat kordonu'
Ad + Sıfat	
pan młody	'damat'
pralnia chemiczna	'kuru temizleme'
niedźwiedź jaskiniowy	'mağara ayısı'
Sıfat + Ad	
wieczne pióro	'dolma kalem'
czarna skrzynka	'kara kutu'
Mała Niedźwiedzica	'Küçükayı Takımyıldızı'

Öbekler, bileşenlerinin değiştirilememesi özelliği itibarıyla bileşik sözlere benzerlik gösterir. Ad ile sıfatın oluşturduğu *foka szara* 'boz fok' öbeğindeki sıfatın önüne niteleme belirteci eklenirse, ortaya çıkan diziliş bir nesneye/kavrama yönelik adlandırma birimi olarak işlevini yitirir ve serbest bir söz dizimsel birleşim olarak yorumlanabilir. Söz gelimi 'çok' anlamına gelen ve Lehçede zarf olarak kabul edilen *bardzo*, aynı öbekten devam edilirse *foka szara*'ya eklendiğinde ortaya *foka bardzo szara* 'çok gri fok' gibi bir dizilişle karşılaşılır. Ad + $ad_{GEN.}$ modeline sahip *prawa człowieka* 'insan hakları' öbeğine de benzer biçimde bir öge eklensin. Bu kez cinsiyete bağlı olarak *ten*, *ta*, *to* şeklinde farklılık gösterebilen gösterme sıfatı dahil olsun. *Człowiek* eril cins sayılan bir ad olduğundan *ten* gösterme sıfatının öbekteki genitif hali *tego* olacaktır. İsmin önüne sıfatın gelmesiyle birlikte *prawa tego człowieka* şeklinde bir diziliş ortaya çıkacaktır. Bu yönde yeni bir öge eklenmesi öbeğin serbestçe oluşturulmuş bir ad tamlaması olarak yeniden çözümlenmesiyle sonuçlanır. Çünkü *prawa tego człowieka* tamlaması 'bu insanın hakları' anlamıyla öbeğin anlamından kopmuş olur. Böylece öbek niteliğinde ele alınamaz hale gelir.

Niteleyicileri içte, önde veya sonda olan bazı ad öbekleri örnekleriyle de karşılaşılabilir. Bununla birlikte söz konusu niteleyicilerin, alt bileşenleri olarak yine bir ad öbeği içeren karmaşık ad öbeklerinin ad durumları olduğu iddia edilebilir. "Karmaşık AdÖbeği, baş adın tümleci ve(ya) niteleyeni konumunda tümceciklerin bulunduğu adöbeği; örn. *[[Mahkemenin verdiği] karar]*$_{AÖ}$ *[[kazanılmış hakların geri alınamayacağı] kararı]*$_{AÖ}$ *[[[Mahkemenin verdiği] [kazanılmış hakların geri alınamayacağı]kararı]*$_{AÖ}$ (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011:168)". Lehçede de örneğin *małe dziecko* 'küçük çocuk' bir adlandırma birimi olarak işlev görür, aynı zamanda başka bir adlandırma biriminin parçası da olabilir.

Tablo 7: Karmaşık AÖ

<table>
<tr><td colspan="2">"dom
ev.nominatif.tekil</td><td colspan="2">dzieck-a
çocuk+genitif.tekil</td></tr>
<tr><td colspan="4">yetimhane</td></tr>
<tr><td colspan="2">dom
ev.nominatif.tekil</td><td>mał-ego
küçük+genitif.tekil</td><td>dzieck-a
çocuk+genitif.tekil</td></tr>
<tr><td colspan="4">küçük çocuk yetimhanesi</td></tr>
<tr><td colspan="2">wod-a
su+nominatif.tekil</td><td colspan="2">mineral-n-a
mineralli+addan gelme sıfat+nominatif.tekil</td></tr>
<tr><td colspan="4">mineralli su</td></tr>
</table>

gazowan-a *çözülmüş gazlı*+nom.tekil	***wod-a*** *su*+nom.tekil	***mineral-n-a*** *mineralli*+addan sıfat+nom.tekil
gazlı maden suyu (Cetnarowska, 2019:291)”		

Ele alınan konu çerçevesinde öbeklerle bileşik adların karşılaştırılması da yerinde olacaktır. Lehçe tür bakımından bileşik adlar konusunda oldukça zengin bir dildir. Türkçedeki birleşiklerden farklı olarak iki birim arasında “ara ek” adı verilen ek çeşidinin yer aldığı görülür. Örneğin: *klubokawiarnia* bileşiği *klub* ‘kulüp’ ile *kawiarnia* ‘kafe’ sözcüklerinin; *kremożel* ‘jel krem’ bileşiği *krem* ‘krem’ ile *żel* ‘jel’ bileşenlerinin; *barmanokelner*, *barman* ‘barmen’ ile *kelner* ‘garson’; *chłoporobotnik* ‘işçi olarak çalışan köylü’ bileşiği ise *chłop* ‘köylü’ ve *robotnik* ‘işçi’ sözcüklerinin aralarına *-o-* ara ekini alarak birleşmesiyle oluşmuştur. Bu sınıfın anlamda bir değişikliğe neden olmadan biçimsel bir diğer çeşidi de öbek şeklinde sırasıyla *klub-kawiarnia, krem-żel*, *barman-kelner*, *chłop-robotnik*’tir. “*Görüldüğü üzere burada ara ek yoktur. Bunun yerine, her iki bileşen kısa çizgiyle ayrılır ve bükünsel değişime uğrar. O halde bu tür, yapı bağlamında Bośnia-Hercegowina ‘Bosna-Hersek’ veya Alzacja-Lotaryngia ‘Alsas-Loren’ gibi özel adlarla kanıtlanmış, koşaçlı şeklinde adlandırılan öbeklere benzer. Burada yine her iki bileşen de çekimlenir (bkz. Bośni-Hercegowiny gen., Bośnią-Hercegowiną instr. vb.)* (Szymanek, 2017:57).” Öbeklerin dışında tamlamalar (ad + $ad_{GEN.}$) ile birleşikler arasında da birbirlerinin yerine geçebilecek derecede yakın bir anlamsal ilişki kurmak olasıdır. Semantik açıdan hiçbir fark bulunmasa da aynı kavramı karşılayan bileşik söz ile tamlamalar arasında çok belirgin morfolojik fark vardır. Biçim bilimsel özellikler bağlamında karşılaştırma içeren aşağıdaki tablonun sol sütununda yer alanlar bileşik sözler, sağ taraftakiler ise tamlamalardır.

Tablo 8: Aynı Anlama Sahip Bileşik Söz ile Tamlama Yapıları

krwi-o-daw-c-a *kan*+ara ek+*vermek*+son ek+nominatif tekil	***daw-c-a krw-i*** *vermek*+son ek+nom.tekil *kan*+genitif tekil
kan bağışçısı	
licencj-o-daw-c-a *lisans*+ara ek+*vermek*+son ek+nom. tekil	daw-c-a licencj-i *vermek*+son ek+nom.tekil *lisans*+gen. tekil
lisans veren	
głośności-o-mierz *ses*+ara ek+*ölçer*+Ø	***mier-nik głośnośc-i*** *ölçmek*+son ek *ses*+gen. tekil
sesölçer	

Głośnościomierz - miernik głośności bileşik - ad tamlaması karşılaştırması temel alınarak *szybkościomierz - miernik szybkości*, ‘hızölçer’, *wil-*

gotnościomierz - miernik wilgotności ‘nemölçer’ gibi başka aletlere ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkün. Bu tür karşılaştırmalar sonucunda alet adları oluşturmada ad tamlaması yönteminin daha işlevsel olduğu anlaşılır. “Ad + $ad_{GEN.}$ modelinin kullanılması, konuşucunun alet türünü belirtmede kesinliğe daha fazla ulaşmasını sağlar. Tamlayan durum özelliği aşağıda gösterildiği gibi başka bir tamlayan durum özelliği tarafından değiştirilebilir.

mier-nik	*wilgotn-ośc-i*	*powietrz-a*
ölçmek+son ek	nem+son ek+gen.tekil	hava+gen.tekil

‘hava nemi ölçüm cihazı’

mier-nik	*wilgotn-ośc-i*	*drewn-a*
ölçmek+son ek	nem+son ek+gen.tekil	ahşap+gen.tekil

‘ahşap nemi ölçme cihazı’ (Cetnarowska, 2019:296)”

4. Eksilti yoluyla kısaltma

Sıfat tamlamalarından günlük konuşma diline özgü sözler de türetilmiştir. Bu sözler tek bir anlamlı birimden oluştuğundan dolayı nicelik bakımından tamlamalardan kısadır. Söz gelimi *kuchenka mikrofalowa* ‘mikrodalga fırın’ın eş değer kullanımı *mikrofalówka*, *szkoła zawodowa* > *zawodówka* ‘meslek okulu’, *sklep warzywny* > *warzywniak* ‘manav’, *statek kontenerowy* > *kontenerowiec* ‘konteyner gemisi’, *telefon komórkowy* > *komórkowiec* ‘cep telefonu’ şeklindedir.

Semantik açıdan yukarıda listelenen türevlerin temeli, anlamca dengi olan öbeklere dayanmaktadır. Bir bakıma, öbeğin baş ögesinin yerini *-ka*, *-ak*, *-owiec* gibi sıfattan ad yapan ekler alır. Bu nedenle söz konusu yöntem, aynı dizimlerde yer alan çok sayıda dil biriminin morfolojik kısaltılması olarak tanımlanır. Öbekten kısaltmaya dayalı türev elde etmenin farklı bir yöntemi daha vardır. Yukarıdaki örneklerin aksine, türeve sıfattan ad yapan ek getirilmez, daha çok adı geçen sıfatın kökü vardır. *Kuchenka mikrofalowa* ‘mikrodalga fırın’ın yukarıda değinilen *mikrofalówka* dışında *mikrofala* ya da *telefon komórkowy* ‘cep telefonu’nun *komórkowiec* dışında *komórka* şeklinde kısaltılması, *karta graficzna* > *grafika* ‘ekran kartı’, *obraz olejny* > *olej* ‘yağlı boya resim’, *piłka nożna* > *noga* ‘futbol’ bu grup kısaltmalara verilecek örnekler arasındadır (Szymanek, 2017:71-72).

Son olarak öbek sınıfı içinde yapısal açıdan değişke olarak yorumlanabilecek, Sanskritçede “dvandva” şeklinde adlandırılan bileştirme türüne de yer vermek gerekecektir. “Sanskritçe *çift* anlamına gelen ve Türk-

çe karşılığı ulamalı birleşik olabilecek *dvandva* genelde ayrışkan dillere[9] özgü bileşik sözcük olup *ve* bağlacı aracılığıyla anlamca birleştirilebilen iki veya daha fazla göndergeye işaret eder. Örneğin, *woman-doctor* hem bir doktor hem de bir kadındır. Lehçede öbeklere benzer biçimde, her iki bileşen de ağırlıklı olarak söz dizimsel özelliklerini korur ve çekimlenir: *artysta-malarz* (nominatif, eril cins, tekil) 'hem bir sanatçı hem de ressam' *artysty-malarza* (genitif, eril cins, tekil). Damborsky'ye göre, Lehçede ulamalı birleşiğin iki katmanını ele alıyoruz, eski olanı Fransızca sözcük yapımı modeline dayalı (tam olarak öyküntü veya doğrudan ödünç almayı kapsamayan) 19. yüzyıl katmanı: örn. *zegarek-bransoletka* 'saat-bileklik', *artysta-malarz* 'sanatçı-ressam', *kobieta-lekarz* 'kadın-doktor' ve daha yeni olanı, büyük olasılıkla Fransızcadan örnek alınmış ve Lehçeye Rusça aracılığıyla geçmiştir. Örneğin *dom-muzeum* 'ev müzesi', *umowa-zlecenie* 'yetki sözleşmesi', *książka-album* 'kitap-albüm'. Aynı zamanda Damborsky, dilde uzun süredir var olan birçok Lehçe ulamalı birleşiklerin karakterini vurgular; *anioł-stróż* 'koruyucu melek', *kobieta-anioł* 'kadın-melek', *babajędza* 'cadı kadın', (uyaklı bileştirmeler de) *obiecanki-cacanki* 'boş vaatler', *czapka niewidka* 'görünmezlik miğferi' veya *chłopek roztropek* 'ukala dümbeleği' (Kolbusz-Buda, 2014:8)"

Sonuç

Tek bir dilsel gösterge olarak kullanılan Lehçe birleşke birimleri iki farklı anlam biriminin tek bir bütün halinde birleşimiyle oluşur. Aralarında ek bulunmayan bu iki anlam birimi her durumda bir arada bulunmak ve birbirinden ayrılmamak zorundadır. Bir bütün olarak çekimlenmesi halinde ise tüm bileşenlerinin durum takısı alması gibi salt bir kural yoktur. Lehçenin bükünlü ve sondan eklemeli bir dil olma özelliği itibarıyla birleşke birimlerinde ikinci ögenin ad durumunu belirten ek alması son derece olağan karşılanır, ancak her iki birimin aynı anda ayrı ayrı ek aldığı da görülebilmektedir.

Lehçe öbeklerde de birleşke birimlerinde olduğu gibi ara ek bulunmaz. İki sözlük birimi ayrı yazılır, fakat anlamsal bir bütün oluşturur. Kalıplaşmış söz grupları yapılarına daha fazla benzerlik gösterir. Çoğu zaman deyimsel olduklarından dolayı anlamları bağımsız söz dizimsel ifadelerin anlamlarından farklı bir biçimde çözülür. Öbeğin iç yapısında söz dizimsel açıdan ögelerin sırası sabittir, bileşenler arasında herhangi bir değişikliğe veya bileşenlerin herhangi bir şekilde değiştirilmesi mümkün değildir. Alt sözcük olan sıfatın kendi biçimini üst sözcük konumdaki ada göre uyarlamasıyla ortaya çıkan uyum ilişkisinde öbek çeşitleri *ad* + *ad*, *sıfat* + *ad*,

9 Sözcüklerin durum takısı almadığı, bükünsel değişikliğe uğramadığı, dolayısıyla çekimin olmadığı ve biçim bilimsel bağlamda değişmeden kaldığı, buna karşılık dil bilgisel işlevleri vurgu ve titremle, sözcüklerin tümcedeki konumları ve diğer sözcüklerle yan yana gelerek belirlediği dillerdir. "Yalınlayan diller" de denir.

ad + *sıfat* şeklinde sınıflandırılabilir. Gerek *ad* + *sıfat* yapısındaki gerekse *sıfat* + *ad* yapısındaki öbekler söz dizimsel sabitlik gösterir, ögelerin dizilişi değiştirilemez.

Lehçe bileşik sözcükler ise yapısal açıdan oldukça zengin ve bir o kadar da karışık bir yapıya sahiptir. Farklı sözlük birimlerini birleştirmeye yarayan ara ekler kullanılır. Bu ekler başta *-o-* olmak üzere ilk konumdaki kökün fiil, isim veya sıfat kökü olmasına bağlı olarak *-i-*, *-y-*, *-u-* sesleridir. Bir anlamda bağlama ögesi işlevi üstlenirler.

Aralarında ciddi farklar da olsa gerek bileşik sözcükler gerekse birleşke birimleri ve öbekler dilde yeni kavramları adlandırmada her zaman önemli işleve sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

Altakhaineh, A. R. M. (2017). What is a compound? The main criteria for compoundhood. *ExELL (Explorations in English Language and Linguistics)*, 4.1, 58-86

Cetnarowska, B. (2019). Compounds and multi-word expressions in Polish. B. Schlücker (Ed.), *Complex Lexical Units: Compounds and Multi-Word Expressions* içinde (pp. 279-306). Berlin, Boston: De Gruyter.

Finkbeiner, R. ve Schlücker, B. (2019). Compounds and multi-word expressions in the languages of Europe. B. Schlücker (Ed.), *Complex lexical units: compounds and multi-word expression* içinde (pp. 1- 44) Berlin/Boston: De Gruyter.

Hacken, P. t., (2013). Compounds in English, in French, in Polish, and in General. *Journal of Theoretical Linguistics*, 10(1), 97-113.

İmer, K., Kocaman, A. ve A. S., Özsoy. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Kolbusz-Buda, J. (2014). *Compounding in Polish and English*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Markowski, Andrzej. (1999). *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Nagórko, A. (2003). *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Szymanek, B. (2017) Compounding in Polish and the absence of phrasal compounding. C. Trips, J. Kornfilt (Ed.), *Further Investigations into the Nature of Phrasal* içinde (pp. 49-79) Berlin: Language Science Press.

Bölüm 16

İLETİŞİM PERSPEKTİFİYLE SOSYAL GÜVEN: ANKARA İLİNDE BİR SAHA ÇALIŞMASI[1]

Ayşem Aygün ATİLLA[2]

1 Bu çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD öğrencisi Ayşem Aygün ATİLLA'nın "Sosyal Güvenin İletişim Perspektifiyle Anlamlandırılma Tarzı: Ankara İlinde Bir Saha Çalışması" (2021) başlıklı tamamlanmış doktora tezinden üretilmiştir. Tez Danışmanı Prof. Dr. Sema YILDIRIM BECERİKLİ'dir.

2 Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı. ayguna@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-4954-9398

Bugün içinde yaşadığımız toplumun başat özelliklerine bakılarak çeşitli terimlerle adlandırıldığına sıklıkla şahit oluyoruz. Belki de en çok kullanılan tanımlardan biri "iletişim toplumu"dur. İletişim sözcüğünün kapsadığı alan, bireyin kendisi ve çevresini içeren sınırsız sayıda öğenin oluşturduğu koca bir kümedir. Gündelik hayat, anlam arayışı hedefli iletişimsel alışverişlerin cereyan ettiği platformdur. Dolayısıyla bir iletişimci için bilimsel merak uyandıran bir konunun bu platformda incelenmesi hem sosyal öznelerin aktüel betimlemelerinin yapılabilmesi hem de değişimlerin belirlenebilmesi için uygun bir vasat oluşturmaktadır. Gündelik hayat sadece gündelik pratiklerin vuku bulduğu bir sosyal arena değildir. Gündelik hayatın öznesi olan insan da doğduğunda sosyolojik bir özne değildir, bu nedenle gündelik hayat, bireysel pratikleri tarihsel bir izlek içinde inceleyebileceğimiz, sıradan görünen bireysel pratiklerin hangi toplumsal saiklerle yönlendirildiğini araştırabileceğimiz bir vasat sunar.

Doksanlı yıllarda geleneksel toplumun güçlü bir şekilde değişime uğradığı aşikardır. Gelişmiş ülkelerde bu değişim karmaşık ve belirsiz cereyan etse de, bu dönüşümün tümünü 'artan bireysellik' başlığı altında toplamak mümkündür (Pogukaeva, 2015:148). Giderek daha mikro bir dünyaya itelenen bireyin bu dönüşüm sırasında geleneksel bağlarından koparılması ile kök duygu olan güvende sarsıntıların yaşandığı düşünülmektedir.

Kopmaz ve daimi bağlardan yoksun olan toplum bireyleri, toplumun diğer üyeleriyle irtibatlanmak için mevcut bağları kullanarak birbirleriyle ilişki kurarlar. Ancak bütün bu bağlantıların sürekliliğinin garantisi yoktur. Akışkan modernite içinde birey tekrar tekrar bağsız kalır (Bauman, 2012:7-8). "Yerinden edilmişlik", artık kişisel hayatın seyri içinde sürekli tekrarlanabilen bir deneyimdir, "çünkü yeniden yerleşmek" için pek az "yatak" uzun uğraşının istikrarına işaret edecek kadar sağlam görünür. Görünürdeki "yataklar", erkekleri ve kadınları sürekli olarak koşmaya zorlayarak, rahatlama ve "varma"nın getirdiği herhangi bir tatmin duygusu, kişinin silahları bırakabileceği, gevşeyebileceği ve endişeden kurtulabileceği bir menzile ulaşma rahatlığı vaat etmeyen, hem çeşitli büyüklüklerde ve tarzlarda, hem de değişen sayılarda ve hareketli konumlarda icra edilen bir "müzik eşliğinde sandalye kapma oyunu"nu andırmaktadır. Yolun sonunda bir "nihai yeniden yerleşme umudu" yoktur; yolda olmak (artık kronik olarak) yerinden edilmiş bireylerin sürekli bir hayat tarzı haline gelmiştir (Bauman, 2011:181).

Dönüşen güven pratiklerinin dokusunun incelendiği bu araştırmada, konunun araştırılmasıyla ilgili veri toplama tekniğinin uygulanmasında şu şekilde bir süreç takip edilmiştir. Tez çalışmalarına başlarken odak grup çalışmaları yapılmıştır. Odak grup çalışmaları ile konu üzerine çalışılırken dikkat edilecek bölümler oluşturulmaya, çalışmanın başlıkları belirlen-

meye çalışılmıştır. Çalışmanın belkemiğini oluşturan 'ilişkili kavramlar' söz konusu odak grup çalışmaları sonrasında belirlenmiştir. Böylelikle saha çalışması ve kuramsal bölümün araştırılmasının eşgüdümlü bir şekilde birbirini üretmesi ve desteklemesi sağlanmıştır. Odak grup çalışmaları yapılırken katılımcılar üç grupta; alt gelir grubu, orta gelir grubu ve üst gelir grubu olarak kategorize edilmiştir. Gelir düzeyiyle ilgili bir bakış açısının toplumsal güveni oluşturan pratiklerle ilgili olup olmadığı ortaya konmak istenmiştir. Gelir gruplarının belirlenmesinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri esas alınmıştır. Bu odak görüşmelerden edinilen bilgi doğrultusunda tez konusuna ilişkin derinlemesine görüşmelerin alt gelir ve üst gelir grubu olarak belirlenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Alt ve üst gelir grubu kategorize edilirken TÜİK Hane Halkı Gelirleri araştırması sonuçları baz alınmıştır. Ekonomik gelirlere ilişkin olarak bu tezde kullanılan tablo, "Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibariyle[1] yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı (2006-2017)" tablosudur.

Gündelik yaşam statik değildir; tekrara dayanan monotonluğuyla değişmez gibi görünse de yavaş yavaş değişir. Bağlam bağımlı olması nedeniyle zamana ve mekâna göre, toplumdaki değişimlerden etkilenerek değişir. Yorumlayıcı araştırmacılar bireylerin kendi eylemleri aracılığıyla gündelik hayat içindeki toplumsal gerçekliklerini nasıl inşa ettiklerini anlamaya çalışmaktadırlar, dolayısıyla, kişilerin gündelik hayatına ilişkin niteliksel veriler anlama çabasında araştırmacı için yol göstericidir.

Temel verilerin toplanmasının araştırma türü ile uyumlu olmasının kapsam ve derinlik açısından avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. Bu araştırmada verilerin toplanması için "derinlemesine görüşme" tekniği kullanılmıştır. Alan araştırması için yaşları 18 ile 65 arasında değişen 20 kişi ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme yapılacak kişiler çeşitli kişi ve kurumların referanslarıyla belirlenmiştir.

	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Meslek	Ekonomik Sermaye Grubu	Kültürel Sermaye Grubu	Oturulan Semt/ Mahalle
Kod 1	48	Kadın	İlkokul	Temizlik görevlisi	2. grup	Düşük	Akşemsettin/ Mamak
Kod 2	41	Kadın	Yüksek Lisans	Daire Başkanı	5. grup	Yüksek	Angora Evleri
Kod 3	45	Kadın	Yüksek Lisans	Üst düzey memur	5. grup	Yüksek	Çankaya Kon./ Ayrancı

1 Yüzde 20'lik gelir gruplarını şu şekilde kategorize etmek mümkündür;- 1. %20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 565 TL'den az olanlar (çok düşük gelirli),- 2. %20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 565 TL ile 960 TL arasında olanlar (düşük gelirli),- 3. %20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 960 TL ile 1875 TL arasında olanlar orta gelirli (bu sınıfın alt ortası 960 TL-1330 TL aralığında, üst ortası 1330 TL-1875 TL aralığındadır),- 4. %20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 1875 TL ile 4260 TL arasında olanlar (yüksek gelirli),-5.%20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 4260 TL'den yüksek olanlar (çok yüksek gelirli).

Kod 4	48	Kadın	Üniversite	Memur	2. grup	Yüksek	Türk-İş K./ Aydınlıkevler
Kod 5	58	Erkek	Doktora	Memur	5. grup	Yüksek	Ehlibeyt Mah. / Balgat
Kod 6	40	Kadın	Yüksek Lisans	Uzman	5. grup	Yüksek	Yıldız Mah/Çankaya
Kod 7	46	Erkek	Yüksek Lisans	Mimar	4. grup	Yüksek	Çukurambar
Kod 8	40	Kadın	Ortaokul	Hastabakıcı	1. grup	Düşük	Hoşdere Cad/ Ayrancı
Kod 9	56	Kadın	İlkokul (terk)	Kuaför	2. grup	Düşük	Mamak
Kod 10	37	Kadın	Üniversite	Kuaför	4. grup	Düşük	Tuzluçayır/ Mamak
Kod 11	39	Kadın	Üniversite	Avukat	5. grup	Yüksek	Gölbaşı
Kod 12	52	Kadın	Yüksek Lisans	Başkontrolör	5. grup	Yüksek	Batıkent
Kod 13	43	Erkek	İlkokul	Kapıcı	2. grup	Düşük	Ayrancı
Kod 14	38	Kadın	Ortaokul terk	Çaycı/temizlikçi	2. grup	Düşük	Çubuk
Kod 15	51	Kadın	Yüksek Lisans	Üst düzey memur	5. grup	Yüksek	Kuleli Sokak
Kod 16	42	Erkek	Lise	Apart. Görevlisi	2. grup	Düşük	Hoşdere
Kod 17	52	Erkek	Lise	Taksici	4. grup	Düşük	Etimesgut
Kod 18	51	Erkek	Üniversite	Mühendis	5. grup	Yüksek	Bilkent
Kod 19	39	Erkek	Üniversite	İmalathane çalışanı	4. grup	Düşük	Pursaklar
Kod 20	25	Erkek	Üniversite	Öğrenci-Part time iş	2. grup	Yüksek	Ayrancı

Görüşmelerde Bourdieu'nün "aktif ve metodolojik dinleme" olarak ifade ettiği metot kullanılmıştır. Bu metotla araştırmacı ile görüşülen kişi arasında simgesel şiddetin oluşmasının en aza indirgenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma için mümkün olduğunca az müdahalenin olduğu (görüşmeci için) akışkan bir etkileşim tercih edilmiştir. Araştırma konusuna dair verilerin toplanması için *derinlemesine görüşmenin tercih edilmesinin nedenleri arasında;* görüşülenlerin gündelik hayat pratiklerine ilişkin daha derin bir içgörü elde etme niyeti; başlık hakkında multi-perspektifli bir bakış açısı kazanılması; özgün öykülerin ve süreçlerin araştırma verileri içine dahil edilmesi gibi unsurlar bulunmaktadır. Araştırmada veri toplanan kişiler kadar, bu kişilerin ortamları, yaşam tarzları vb. nesnel koşulları da birer aktör gibi araştırma içeriğine dahil edilmiştir.

Derinlemesine görüşmelerde kullanılacak sorular, görüşmeci ile görüşülen arasında güven kurmaya ve görüşüleni rahatlatmaya yönelik olarak (Marvasti, 2004:19) görüşülen kişilere göre farklı sıralarda sorulabilen ama herkese aynı soruların sorulduğu modüler bir yapıda tasarlanmıştır.

Sosyal güven gibi makro bir kavram etrafında gerçekleştirilecek bu tezin araştırma problemini; "*Ekonomik gelirin sosyal güven düzeyi üzerinde bir etkisi var mıdır?"* ve ikincil olarak da *"Sosyal güven düzeyini gelir dışında etkileyen etmenler nelerdir?"* oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın temel varsayımı; toplumumuzun geleneksel bağlarında güven konusu üzerinde büyük oranda bir zayıflama yaşandığıdır. *Araştırmanın alt varsayımları* ise şu şekildedir;

- Ekonomik gelir düzeyi ile sosyal güven düzeyi arasında simetrik bir ilişki vardır.
- Dindarlık algısı kişinin sosyal güven düzeyini artırır.

Saha çalışmasında katılımcılara yaklaşık 40 soru yöneltilmiş, görüşmeler muhtelif mekanlarda gerçekleştirilmiştir. Kitle iletişim, din, kişilerarası güven, sosyal güven, ekonomi sorularının yanısıra katılımcıların kendilerine dair istedikleri bilgileri paylaşmaları için ilave açık uçlu sorular da kullanılmıştır. Simgesel şiddeti minumuma indirgeme çabasıyla görüşmelerde açık, müdahalesiz, samimi ve yönetimi katılımcıya bırakan bir görüşme tekniği izlenmeye çalışılmıştır. Ekonomik sermaye hacminin belirlenmesi TÜİK kategorizasyonu üzerinden yapılmış olup katılımcıların kültürel sermayelerini kategorize edebilmek için alınan eğitim, diplomalar, bilinen yabancı dil, aile geçmişi vb. içeren soruların yanısıra arkadaşlarla ne sıklıkta bir araya gelindiği, bir araya gelindiğinde tercih edilen mekanlar (ev, cafe, restoran, kültürel/sportif etkinlikler veya diğer mekanlar) gibi ilave sorular yöneltilmiştir.

Öncelikle, saha çalışmasından elde edilecek bulguların Türkiye üzerine genellenmesi gibi bir amaç yoktur. Bunun yerine örneklem içindeki kişilerin güven pratikleri kendi tikel bağlamında anlaşılmaya çalışılarak bireysel deneyimler bağlamında güven pratikleri üzerinde yoğunlaşılmıştır. Bu nedenle örneklem; olasılığa dayalı örneklem seçim yollarından biri ile seçilmemiştir. Tez konusu itibariyle örneklemin seçiminde "olasılığa dayalı olmayan (yargısal) örneklem seçim teknikleri"[2] üzerinden daraltma yapılmıştır.

Saha çalışmasının üzerinde ilerlediği aks çerçevesinde, araştırma konusunu ve nesnelerini çözümlemek için üç boyutlu bir uzam inşa etme ve bu sınırlama ile habitusların temel varoluş koşullarını ve bunların dayattığı ilişkilerin zeminini gözlemleme çabası güdülmüştür. Temel üç boyutu Bourdieu (2015a:177), sermayenin hacmi, sermayenin yapısı ve bu iki niteliğin zaman içindeki evrimi tarafından belirlenecek bir uzam olarak tarifler. Birincil farklar sermayenin global hacminde (ekonomik sermaye, kültürel sermaye ve sosyal sermaye gibi) karşılıklarını bulur. Farklı sınıflar hem ekonomik sermaye hem de kültürel sermaye açısından en zengininden en yoksuluna kadar bu şekilde dağılır. Ancak, bir sermaye hacmine göre tanımlanan sınıflar, her birinin içindeki sınıf fonksiyonlarını birbirinden ayıran ikincil farklılıkları tespit etmemizi zorlaştırır. Burada

2 Bulguların genellenmesi amacı taşınmamasının yanı sıra örnekleme girecek insanlardan detaylı ve derinlemesine bilgi edinilmeye çalışıldığı için örneklemdeki her bireyin araştırma konusuna uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle yargısal örnekleme seçim tekniklerinden (gelişigüzel örneklem, kota örneklem, amaçsal örneklem, kartopu-zincirleme örneklem, teorik örneklem, güdümlü örneklem, mekansal örneklem, aykırı durum örneklem) amaçsal örnekleme ile kartopu örnekleme teknikleri tercih edilmiştir.

"farklı miras yapıları"nı hesaba katarak farklı sermaye türleri arasındaki dağılımın simetrik (güçlü kültürel sermaye ve güçlü ekonomik sermaye) ya da asimetrik (ya kültürel sermaye güçlü ya da ekonomik sermaye) olabilen bölümlenmesini anlayabiliriz. Bu yolla "birbirine denk konumlar kümesi" bulmuş oluruz (Bourdieu,2015a:178-79). Birbirine denk konumları işgal edenler mal varlığı yapılarında bulunan belirgin sermaye türünün hacmine göre farklılaşırlar.

Bu nedenle, saha çalışması için derinlemesine görüşme yapılacak kişileri[3] içerecek gruplar ekonomik sermaye ve kültürel sermaye üzerinden düzenlenmiş, dağılımın büyük oranda simetrik (güçlü kültürel sermaye ve güçlü ekonomik sermaye gibi) bölümlenmesi planlanmış, ancak her grup içine asimetrik (ya kültürel sermaye güçlü ya da ekonomik sermaye) bölümlenmeler de yerleştirilmiştir. Bu yolla "birbirine denk konumlar kümesi" örnekleme dahil edilmiş ve birbirine denk konumları işgal edenlerin birbirlerinden, mal varlığı yapılarındaki belirgin sermaye türünün hacmine göre ayrılıp ayrılmadığı da sınanmıştır.

Sosyal sermaye konusunun belki de en zayıf noktası sosyal sermayenin nasıl ölçülebileceği konusunda tam bir mutabakatın sağlanamamış olmasıdır. En yaygın kullanılan iki yaklaşımdan biri belirli bir toplumdaki grup ve grup üyeliklerinin sayımının yapılması, diğeri de güven düzeyi ve sivil katılım konusunda anket verilerinin kullanımıdır.

Dünya Değerler Araştırması için güvenin ölçülmesinde standart tek bir soru vardır: "Genel olarak, çoğu insana güvenebileceğini söyler misin, yoksa insanlarla uğraşırken dikkatli olmak gerekir mi dersin?". 1948 yılında Noelle-Neumann tarafından tasarlanan bu sorudaki özellikle "İnsanların çoğu" ibaresi soruya yönelik itirazların belkemiğini oluşturmaktadır. Bu soru ile genel güvenin ölçülemeyeceği yollu itirazlar sosyal bilimler alanını uzun yıllardan beri meşgul etse de, basit ve cevaplanma oranının yüksekliği nedeniyle bu soru halen genel güven araştırmalarında çok büyük bir yaygınlıkla kullanılmaktadır. Sosyal bilimciler tarafından itiraz edilen bir diğer nokta "insanlara güvenebilirim" ile "insanlarla ilişkilerde dikkatli olmak gerekir" ifadelerinin birbirinden farklı önermeler içerdiği ancak birbirinin zıddı olmadığıdır.

Putnam (2000:137-138) bu soruya verilecek yanıtların karşı koyulamaz bir biçimde belirsizlik ve bulanıklık içerdiğini ifade etmektedir. Ona göre, eğer son zamanlarda giderek daha az kişi sorunun ilk kısmını benimsiyorsa, yani çoğu insanın güvenilir olduğunu söyleyenlerin sayısı

3 Derinlemesine görüşme yapılan kişilerin isimleri, gizliliğin korunması amacıyla değiştirilmiştir. Aynı değişiklik odak grup katılımcıları için de yapılmış, odak grup katılımcılarının yaşları da belirtilmiştir. Derinlemesine görüşme yapılan kişilerinin yanında hangi ekonomik ve kültürel sermaye gruplarına dahil olduklarını gösteren- Yüksek veya Düşük Ekonomik veya Kültürel Sermaye- kısaltmalar bulunmaktadır.

azalıyorsa bunun anlamı üç şekilde de yorumlanabilmektedir;

1) Soruyu yanıtlayanlar aslında son zamanlarda dürüstlüğün daha nadir olduğunu ifade etmektedir,

2) Başka insanların davranışlarının aslında değişmediğini ama bizim daha paranoid olduğumuzu ifade etmektedir,

3) Ne bizim etik taleplerimizin ne de diğer insanların davranışlarının değişmediğini, ama mevcut durumda artık diğerlerinin güvene kolaylıkla ihanet edebileceklerini – belki de medyadaki haberler yüzünden- düşündüğümüzü ifade ediyor olabilir. İnsanlar bu soruyu aslında tamamen kendi deneyimlerine bakarak yanıtlamaktadır.

Görüldüğü gibi, multidisipliner bir kavram olan 'sosyal güven' kavramını ölçmek için bilim insanları çalıştıkları disipline göre çeşitli ölçme enstrümanları geliştirmişler ve bu durum birbirinden farklı, çok çeşitlilik arz eden ölçeklerin oluşması ile sonuçlanmıştır.

1. SOSYAL SERMAYE TEORİLERİNİN ANALİZİ: Bourdieu ve Putnam'ın Sunduğu Açılımlar

Güven, karşılıklı ağlar ve işbirliği gibi çeşitli kavramlarla ilişkili olarak da sıklıkla karşımıza çıkan sosyal sermaye kavramı bireyin başarısında ve/veya toplumun kalkınmasında kurucu öge olarak görülmektedir. İlgili literatürde toplumda bulunan güvenin o toplumun sosyal ve ekonomik bağlamda kalkınmasının adeta anahtarı olduğu belirtilmektedir.

Araştırmanın kuramsal çerçevesi için radikal bir sosyalist olan Pierre Bourdieu ve ana akım sosyal bilimcilerden biri olan Robert Putnam'ın seçilmesi sosyal sermaye başlığında farklı perspektifleri temsil etmeleri nedeniyledir. Bourdieu ve Putnam'ın seçilmesinin toplumun sorunlarına ilişkin teorik yaklaşımlarının birbirinden oldukça farklı pencerelere açılması nedeniyle zengin bir içerik sunacağı düşünülmektedir.

Coleman, Portes ve Putnam'ın çalışmalarında güvenin sosyal sermaye içindeki pozisyonu birbirinden farklıdır. Güven, kimi teorisyene göre sosyal sermayenin bir sonucu iken, kimine göre kurucu öğesidir, her ikisini de kapsayacak şekilde ele alan teorisyenler de vardır. Farklı disiplinlerin farklı hedeflere dayalı olarak çalışmalarını yürütmesi nedeniyle literatürde de çok çeşitli sosyal sermaye kavramı mevcuttur. Ancak tüm farklılıklara rağmen, sosyal ağlara katılım, güven ve hoşgörü vb. vurgular nedeniyle temel bir mutabakatın olduğunu söylemek mümkündür (Cote ve Healy'den akt. Duman, 2011:182). Toplumun paylaştığı değerler sosyal sermayeyi oluşturur (Pogukaeva, 2015:148). Putnam'a göre (2000) sosyal sermaye, güven, norm ve ağlardan oluşur; bunlar, ortak eylemleri arttıran, uzun dönemli ve uygun koşullar sağlandığında tekrar ortaya çıkan bir yapıdadır.

Bourdieu'nün 70'lerde, 80'lerin başında geliştirdiği sosyal sermaye kavramı Putnam'ın teorisinden önceye tarihlenir. Bourdieu'nün sosyal sermaye kavramı onun "sınıf" üzerine teorik düşüncesinden ayrı olarak incelenemez. Tipik bir Bourdieu teori mekanizması içinde onun tüm kavramlarının birbiri ile organik bir ilişkisi vardır. Bourdieu, her biri "sınıf" ile ilişkili olmak üzere üç tür sermayeden söz eder; *ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye.* Onun sosyal sermayesinin odak noktası Putnam'dan farklıdır, Bourdieu'nün sosyal sermayesi çatışmalar ve gücün işlevine vurgu yapar.

Bourdieu için sermaye, en genel şekliyle, bireylerin belirli bir toplumsal alana katılarak bu alanlardaki rekabetin sonucunda elde edilecek özel kazançlara ulaşımı sağlayacak olan bir kaynaktır. Ancak, bu üç tür sermayenin sembolik sermaye yardımı ile meşrulaştığını söyler Bourdieu. Herkesin sahip olduğu sermaye türünün/türlerinin yapısı ve niceliği öznelerin toplumsal dünyada işgal ettiği konumu belirlemekle birlikte, işgal edilen toplumsal konum ancak o kişinin üç temel sermaye türü ile birlikte sembolik sermayesi ile meşrulaşmaktadır. Sembolik sermaye, Bourdieu için ekonomik pazar üzerinde değer kazanmaya ilişkin olup bir kişinin sahip olabileceği saygınlık ölçüsünün maddi bir değer haline dönüşmesidir (Köse, 2004:51-52).

Bourdieu (2015a) üç tür kültürel sermaye tanımlar. İlk olarak habitusta var olduğu biçimde ve büyük oranda erken çocukluk döneminde pedagoji ile elde edilen kültürel sermayeden söz etmek gerekir. İkinci tür kültürel parçalar (sözleşmeler) üzerinden nesneleşen kültürel sermayedir. Kültürel kurumlar üzerinden kurumsallaşmış ve sertifikalar, diplomalar, kazanılan sınavlar ile kendini gösteren kültürel sermaye ise üçüncü türü oluşturmaktadır. Erken çocukluk döneminde elde edilen ilk kültürel sermaye türü literatürde "bedenselleşmiş kültürel sermaye" (*embodied cultural capital*); ikinci tür kültürel sermaye "nesneleşmiş kültürel sermaye" (*objectified cultural capital*); üçüncü tür kültürel sermaye ise "kurumsallaşmış kültürel sermaye" (*institutionalized cultural capital*) olarak yer almaktadır.

Nesneleşmiş kültürel sermaye türünde sözü geçen "kültürel malların" günümüzde farklı formlarda da bulunabildiği hatırdan çıkarılmamalıdır. Bourdieu'nün (1986) nesneleşmiş kültürel sermayeye verdiği örnekler, tablolar, değerli kitaplar ya da piyano gibi kültürel ürünlerdir. Oysa, günümüzde bu türden kültürel malların kapsamını evde bulunan multimedia ürünlerini (tv, oyun konsolu, GPS, dijital kamera, akıllı telefon, tablet vb.) içerecek şekilde genişletmek mümkündür.

Bourdieu (1986, 2015a) bedenselleşmiş kültürel sermaye ile nesneleşmiş kültürel sermaye arasında açık ve belirgin bir ilişki olduğunu söyler.

Ona göre nesneleşmiş kültürel sermaye için bedenselleşmiş kültürel sermaye hem gerekli hem de ön-koşuldur.

Bourdieu birey ve toplum arasında kendiliğinden oluşan bir ilişki yerine habitus-alan-sermaye matrisi içinde oluşturulmuş bir ilişki pratiğinden söz eder; belirleyici olan "karşılıklı ilişki"dir; habitusun, alanın ya da sermayenin özgül ağırlığı ikincildir. Bourdieu'da sermayeye ilişkin en temel argüman şudur: "Bir sermaye bir alanla ilişkisi dışında var olmaz ve işlemez". Elbette başarıların hayat standartlarını yükseltmesi ve bu durumun sonraki kuşaktaki çocuklar için fırsatlara dönüştürülmesi söz konusu olacaktır. Ancak, bunun yapılabilmesi için kendi girişim alanlarına özgü sermayeleri başka sermaye biçimlerine dönüştürülmesi gerekir. Aileler, sahip oldukları ekonomik sermayenin (maddi olanaklar) yanısıra sosyal sermayelerini (çocuklarını yetiştirme ve evliliklerini planlama biçimleriyle bağlantı ağlarını) genişletebilir ve kültürel sermayelerini (prestijlerini) artırabilirler. Ancak her bir örnekte, birikim her kuşakta yeniden üretilmek zorundadır; aksi takdirde yok olur (Calhoun, 2014:106).

Toplumsal sınıf ne tek bir nitelikle (ekonomik sermayenin hacmi ve yapısı söz konusu olsa bile), ne belli nitelikler bütünü olarak (cinsiyet, yaş, gelir, eğitim, etnik köken vb.) ne de bir neden-sonuç ilişkisi içindeki temel bir nitelikten (üretim ilişkilerindeki konumundan) yola çıkılarak sıralanmış nitelikler zinciriyle tanımlanabilir. Toplumsal sınıf, bu niteliklerin her birine ve pratikler üzerinde oynadıkları etkilere göre tüm ayırt edici niteliklerin birbiriyle aralarındaki ilişkilerin yapısına göre tanımlanır (Bourdieu, 2015a:164).

Sermaye iki yönlü olarak, hem istemediğiniz/tercih etmediğiniz şeylerden uzak tutarak hem de istediğimiz/tercih ettiğimiz şeylere yakın tutarak işlev görür.

Kişinin nasıl bir Paris'te oturduğunun sahip olunan ekonomik ve kültürel sermayeye göre değişeceğini söyleyen Bourdieu, özellikle en kapalı ve en seçkin olan yerlerde bu iki sermaye türüne sahip olmanın dahi yeterli olmayacağını; sosyal sermayenin de gerekeceğini söyler. Sosyal sermaye ile sembolik sermaye, kişi ve eşyaların-lüks muhitlerde- uzun süre bir araya toplanmasının getirdiği kulüp etkisi ile üretilir. Çünkü, bu şekilde bir araya gelen kişi ve eşyaların ortak özelliği onların 'sıradan olmamaları'dır; arzu edilerek kabul gören özelliklerin hepsine sahip olmayan ya da arzu edilmeyen özellikleri taşıyan herkes buradan dışlanır (Bourdieu vd, 2015b:232).

'Habitus' kavramı ilk bakışta alışkanlık kavramının çağrıştırdığı şeyle bağlantılı görülse de, temel bir noktada ondan ayrılır. Habitus bir alışkanlık değil, edinilmiş olan, sürekli eğilimler şeklinde cisimleşen bir şeydir. Bourdieu, bu kavramı zaman zaman farklı kavramlarla da (alış-

kanlık doğuran güç; kültürel bilinçdışı; zihinsel alışkanlık; algı, beğeni ve eylemin zihinsel ve bedensel şeması, yapılaşmış praxis vb.) ifade eder. Alışkanlık (habitude) kendiliğinden tekrarlanan mekanik bir şey iken; habitus yaratıcı bir tarz sunar; faillere çeşitli görevleri yerine getirebilmek için belirli bir mizaç ve eğilim kazandırır (Tatlıcan ve Çeğin, 2014:317).

Bourdieu sosyal sermayeyi, "az çok kurumsallaşmış olan karşılıklı arkadaşlık ve tanıma ilişkileri ile kurulmuş dayanıklı bir ağ ile ilintili kaynakların toplamı" olarak tanımlar. Burada, grup üyelikleri, toplumsal öznenin diğerleri ile olan bağlantısı, bu ilişkilerin toplumsal özneye getirdiği yükümlülükler, ayrıcalıklar ve itimat söz konusudur. Bourdieu bu sermaye biçimine önem atfeder, ancak kendi toplumsal analizinde sosyal sermayeye verdiği önem birincil değildir (Göker, 2014:283).

Putnam (1993) teorik yaklaşımında, bir toplumun ekonomik sisteminin iyi çalışmasını ve yüksek düzeyde politik entegrasyonu o toplumdaki sosyal sermaye birikimi ile ilişkilendirir. Kendi sosyal sermaye kavramı da en genel hatlarıyla üç bileşenden oluşur; ahlaki normlar/yükümlülükler, (kurucu unsurunu güvenin oluşturduğu) sosyal değerler ve (özelikle gönüllülük esasına dayanan) sosyal bağlar. Ana akım literatürde birbirinden çok farklı sosyal sermaye tanımları bulunsa da sosyal sermaye tanımların merkezinde 'ortak değerler', 'iletişim ağlarına üyelik', 'gayrı resmi sosyal bağlar' vb. ortak ifadeler bulunmaktadır.

Putnam 'sosyal sermaye' ifadesinin 20. yüzyıl boyunca en az altı kez yeniden icat edildiğini ifade ederek her seferinde insanların yaşamlarının daha iyi, daha üretken olabilmesi için bu türden sosyal bağların önemine dikkat çekildiğini vurgulamıştır. Ona göre terim bu şekilde ilk olarak West Virginia kırsal okullarından sorumlu L.J. Hanifan'ın 1916 yılında yazdığı bir makalede yer almıştır. Aynı ifadenin 1950'lerde Kanadalı sosyologlar tarafından (banliyöde oturan insanların kulüplere üyeliğine ilişkin çalışmalarda), 1960'larda kent bilimcisi Jane Jacobs tarafından (modern metropollerde komşuluk ilişkilerinin olumlu etkisine ilişkin bir çalışmada), 1970'lerde ekonomist Glenn Loury tarafından (köleliğin sosyal mirasını analiz eden bir çalışmada) ve 1980'lerde Fransız sosyal teorisyen Pierre Bourdieu ile Alman ekonomist Ekkehart Schlicht tarafından (sosyal ağlar içine gizlenmiş sosyal ve ekonomik kaynakların altını çizmek için yapılan çalışmalarda) kullanıldığını belirten Putnam sosyolog James S. Coleman'ın 80'lerde bu terimi kararlı ve kesin bir biçimde, tam da ilk olarak Hanifan'ın tanımladığı biçimde yani 'eğitimin sosyal bağlamında' entelektüel gündeme yerleştirdiğini söyler (Putnam, 2000:19-20).

"Sivil toplum" kavramını oluşturan unsurların pratik açıdan ne olduğuna ilişkin tartışmada Putnam'ın merkezi kavramlarını sivil katılım, politik eşitlik, dayanışma, güven, hoşgörü ve dernekler (işbirliğin sosyal

yapıları) oluşturur (1993: 87-91).

Sosyal sermaye kavramı Putnam'ın çalışmalarında toplumsal canlılığın sosyolojik özünü ifade eder. Kolektif eylem, kümülatif sosyal sermayenin bir türevi olarak toplumun ahlaki zeminine de (güven, sosyal normlar ve yükümlülükler, sosyal bağlar) işaret eder.

Modern toplumlarda sosyal güven, iki ilgili kaynaktan (karşılıklılık normları ve sivil katılım ağları) ortaya çıkabilir. Normların sosyalleşme (vatandaşlık eğitimi dahil) ve yaptırımlarla teşvik edildiğini söyleyen Putnam bunu bahçeye düşen yapraklar örneği[4] ile açıklar (1993:171). Bu türden normlar, işlem maliyetini düşürür ve daha önemlisi işbirliğine zemin hazırlar. Putnam'a göre bu normların en önemlisi karşılıklılıktır. Karşılıklılık, "dengeli" (veya "belirli") ve "genelleştirilmiş" (veya "yaygın") olarak adlandırılan iki türdendir. Dengeli karşılıklılık, eş değere sahip şeylerin (parça) eşzamanlı alışverişini (büro çalışanlarının yılbaşlarında birbirine verdikleri yeni yıl hediyeleri vb) ifade eder. Genelleştirilmiş karşılıklılık ise herhangi bir zamanda karşılıksız veya dengesiz olarak sunulmuş, ancak verilenin bir şekilde gelecekte ödeneceğine ilişkin beklentiyi içeren, sürekli bir değişim ilişkisine (arkadaşlık vb.) ilişkindir. Genelleştirilmiş karşılıklılık normu Putnam'a göre sosyal sermayenin oldukça verimli bir bileşenidir.

Putnam'a göre söz konusu karşılıklılık normunun baskın olduğu toplumlar kolektif eylem sorununu çözmede yol katetmiş toplumlardır. İyi işleyen modern toplumların, birbirine yabancı (birbirini tanımayan) insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin gönüllü olarak düzenlendiği bir değer temeline sahip olması gerekmektedir. Putnam'ın teorisinde karşılıklılık döngüsü şu şekilde işler; güven, karşılıklılığı ve gönüllülüğe dayalı üyelikleri yaratır; karşılıklılık ve gönüllüğe dayalı üyelikler de güveni üretir ve güçlendirir (Putnam, 1993:163-185).

Sosyal sermayenin bireylere ve toplumlara faydası konusunda Putnam önemli birkaç mekanizmaya vurgu yapar. Öncelikle, sosyal sermaye vatandaşların kolektif problemleri daha kolay çözmesine yarar. İkinci olarak, toplumun pürüzsüz bir şekilde ilerleyebilmesi için akışkanlık yaratır. Güvenen ve güvenilen bireylerden oluşan bir toplumda tüm gündelik tica-

4 Kasım ayı buralarda hep rüzgarlı olur. Bazen benim bahçemdeki ağaçların yaprakları diğer bahçelere de düşebilir. Ancak, komşularımın bir araya gelerek yaprakları tırmıkla temizlemem için bana para teklif etmesi uygulanabilir değildir. Bahçelerimizdeki yaprakların temizlenmesi normu mahallemde güçlüdür ve bu benim cumartesi günümü televizyon izleyerek geçirip geçirmeme kararımı kısıtlar. Bu norm aslında yerel okullarda öğretilmemektedir, ancak komşular mahalleye yeni gelenler olduğunda bundan sıklıkla bahseder, sonbahar sohbetlerinde bu konu geçer veya saplantılı bir şekilde herkesin kendi bahçesini dökülmüş yapraklardan temizlemesi bu normu kuvvetlendirir. Kendi bahçesini tırmıkla temizlemeyenler mahalleden bir şekilde dışlanırlar, bu yüzden tırmıkla dökülmüş yaprakları temizlememek nadir hale gelir. Norm yasal bir kuvvete sahip olmasa da ve televizyon izlemeyi yaprakları toplamaya tercih etsem de, genellikle normlara uyarım.

ri ve beşeri işlemlerin daha az maliyetle gerçekleşeceğini söyler. Bir diğer etkisi, insani yazgımızın aslında birbirine ne denli bağlı olduğu konusunda algımızı genişletir. Yani, diğerleri ile aktif ve güven içeren ilişkiler kuran insanlar toplumun geri kalanı için iyi bir karakter yapısı geliştirmiş olur. Bu ağa katılanlar daha çok hoşgörülü, daha az şüpheci olurlar ve başkalarının talihsizliklerine daha çok empatiyle yaklaşırlar. Son olarak, sosyal sermaye insanların hayat kalitesini fiziksel ve biyolojik mekanizmalar üzerinden dahi olumlu etkiler. Sosyal sermayesi zengin bireylerin travmalarla daha çok başa çıkabildiği, hatta hastalıkla daha iyi mücadele ettiği yönünde pek çok araştırma mevcuttur (Putnam, 2000:288-289).

Putnam sosyal sermaye konusunda *bağ kuran/herkese açık olmayan* (bonding/exclusive) *sosyal sermaye* ve *köprü kuran/kapsayan* (bridging/inclusive) *sosyal sermaye* olarak önemli bir ayrım yapar. Bağ kuran sosyal sermaye (etnik kardeşlik örgütleri, kilise kadın grupları vb) içe dönük olup özel kimlikler ile homojen grupları güçlendirme eğilimi taşırken, köprü kuran sermaye (insan hakları hareketleri, gençlik hizmet grupları, ekümenik dini gruplar vb) dışa dönük olup farklı sosyal bölünmelerden gelen insanları kapsama eğilimi taşır (Putnam, 2000:22). Putnam'ın kavramıyla, bağ kuran sosyal sermaye bütün organize topluluklar aracılığıyla (arkadaşlıklar, tanışıklıklar, dini gruplar vb) oluşturulur. İkinci olarak, farklı sosyal arka planlara sahip insanlar da diğerkamlık ethosu ve gelenekler aracılığıyla köprü kuran sosyal sermayeyi oluştururlar.

Putnam (2000:283-84) Amerika'ya ilişkin çalışmasında 1965-2000 yılları arasında sosyal güvenin çok büyük bir belirleyicisi olarak gördüğü sivil katılımdaki düşüşün nedenlerini şu faktörlere bağlar;

a) Zaman ve para baskısı: İş kaynaklı zamanın sosyal hayata katılımı zorlaştırması, yeterli zamanın olmadığı hissi, iki kişinin kariyer yaptığı evlilikler, ekonomik iklimin para baskısı yaratması vb. Putnam, sivil katılım ve sosyal güvendeki düşüşlerin yaklaşık %10'unun bu faktör nedeniyle olduğu tahmininde bulunur.

b) Kentleşme, banliyöler, mekânsal yayılma: Mobilitenin artışının sosyal bağları ve sivil katılımı azaltması vb. Putnam, benzer bir tahminle bu faktöre ilişkin durumların problemin yaklaşık %10'unu oluşturduğunu söyler.

c) Teknolojik değişim ve kitle iletişim: Putnam kitle iletişim konusunda özellikle "eğlence" nosyonuna dikkat çekip, elektronik eğlencenin bu yüzyıl içinde aşırı bireyselleşmesi ve bireyselleşen eğlencenin sadece tek başına tüketilmesinin telkin edilmesi ile ilgilenir. Putnam'ın bu faktöre ilişkin tahmini, sosyal güven ve sivil katılımdaki düşünün %25'ini oluşturduğudur.

d) Nesil farklılığı: Putnam en önemli faktör olarak nesil farklılığını işaret eder. Nesil farklılığın düşüşteki payının yaklaşık yarı yarıya olduğunu söyler.

2. SOSYAL GÜVEN VE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

2.1 Güven Tipolojisi: Belirsizlikle Başa Çıkma Stratejisi Olarak Güven ve Toplumsal Sistemin Başat Akışkanı Olarak Güven

İnsanların bir arada diğerlerini dışlamadan birlikte var olabilmesi çağdaş yaşamda giderek zorlaşırken ve dünya siyaseti 'farklı kökenlerden gelen insanların birlikte yaşamalarının imkansız olduğunu savunan' politikacıların hızla yükselişine şahit olurken 'güven' kavramına ilişkin yapılacak tüm çalışmaların dönemin karakteristiğini anlamada ufuk açıcı olacağı ve dahası, güvenmeyi öğrenmenin ya da daha doğrusu güvenin önemini anlamanın birlikte yaşayabilmenin ön koşullarından biri olduğu düşünülmektedir.

İnsanlar, hayatları boyunca başka insanlarla birlikte yaşayan, onlarla etkileşim içinde olan canlılardır. İnsanlar yakınlık için daima bir 'diğer insana' ihtiyaç duyarlar; bebek için anne, yetişkinler için arkadaş, sevgili vb. yakınlık hemen hemen her tür ilişki için önemli ve elzemdir. İlişkide – türü ne olursa olsun- amaç yakınlığın tesis edilmesidir. Bu yakınlığın tesis edilmesinde, korunmasında, sürdürülmesinde büyük rol oynayan, hakim duygulardandır güven.

Güven nosyonunun farklı ele alınış biçimlerine örnek olarak, Fukuyama'nın güven ile sosyal sermayeyi eşitlemesi, Putnam'ın güveni sosyal sermayenin kaynağı olarak ele alması, Coleman'ın ise güveni sosyal sermayenin bir biçimi olarak ele alması gösterilebilir (Duman, 2011:187).

Farklı disiplinlerde farklı çerçevelerde sunulan pek çok güven tanımında ortak olan bir noktadan hareket edildiği görülmektedir. İktisadi, özelde de iş yönetimi perspektifinden bakıldığında güvenin önemine ilişkin literatürde öne çıkan noktalar; güvenin işbirliği davranışına imkan tanıdığı (Gambetta,1988); güvenin uyum gösteren organizasyonel biçimleri –ağ ilişkileri gibi- teşvik ettiği (Miles ve Snow,1992), olumsuz sürtüşmeleri ve işlem maliyetlerini azalttığı (Meyerson, Weick ve Kramer,1996) gibi noktalarda yoğunlaşır. Burada güvenin önemi iktisadi kriz veya kaosla başa çıkma yöntemi vurgusu taşır. Bu ortak nokta, belirsizlikle başa çıkma stratejisi olarak güven noktasıdır. Çağdaş toplumsal ve siyasal yaşamın değişen karakterini incelediği eserinde Bauman (2011:221) güvenin bu yönüne şu şekilde dikkat çeker;

"Ahlaki dürtünün masum güveni belirsizliğin bastırılamaz endişesiy-

le yer değiştirmiştir. (…) Toplum içinde kişi bu kaygıyla yaşamak zorundadır. Hoşlansam da hoşlanmasam da, maskelere güvenmem gerekir- onlara güvenebilir olduğum için değil. Güven, risklere girerek, kumar oynayarak belirsizlikle birlikte yaşamanın yoludur; kaygıyı giderme yolu değil."

Lewis ve Weigert (1985) yaşamlarımızdaki karmaşıklığın azaltılması için rasyonel öngörülerde bulunmaya çalıştığımızı, güvenin tam da bu noktada, rasyonel öngörüye karşı oldukça fonksiyonel bir alternatif oluşturmak üzere devreye gireceğini ifade eder.

Francis Fukuyama'ya (2000:166) göre ise güven gelişmiş bir toplumun anahtarıdır. Ona göre güven bir toplumun başarısını ve gelişme düzeyini belirlemede başat olup, sosyal sermayeyi oluşturan sosyal normlara katılımda anahtar nosyondur.

Luhmann kişisel güven ile sisteme duyulan güvenin birbirinden farklı zeminlerden beslendiğini ifade eder. Kişisel güvende bireyler arasında duygusal bir bağ vardır ve güvende negatif yönde bir hareket oluştuğunda kişilerin bu bağın zedelenmesinden çekecekleri duygusal acı aslında bu bağın korunması için bir motivasyon sağlar. Ancak, bu duygusal içerik sisteme duyulan güvende mevcut değildir. Sisteme duyulan güven Luhmann'ın "sunumsal" (presentational) olarak tanımladığı bir zeminden beslenir. Yani, sisteme duyulan güven "herşeyin yolunda gittiği" algısı ile ilgilidir (akt. Lewis ve Weigert, 1985:974).

Çeşitli literatürlerde 'güven' nosyonuna ilişkin ayrımlar ve kategoriler mevcuttur; bir tipoloji tarafların birbirini tanıdığı güven ile tarafların birbirini tanımadığı güven ayrımına dayanır. İki uçlu güven (dyadic) ve gömülü güven (embedded) bir başka tipolojinin kavramlarıdır. Ait olunan disipline göre (felsefe, hukuk, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, siyaset bilimi vb.) ayrımlar da mevcuttur. Rasyonel seçim, yapısal fonksiyon (structural functionalism) veya sosyal kimlik teorisi üzerinden çeşitli yaklaşımlar birbirinden farklı perspektifler sunar. Güven hakkında anketler, deneyler veya başka formel modeller mevcut olsa da güven konsepti üzerinde tam bir fikir birliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Üzerinde anlaşılabilecek en genel tanımıyla güven, en az bir kişinin kendisine zarar verme, kendisini aldatma potansiyeline sahip bir başka kişiye/bir grup insana/kurumlara/örgüte karşı kendini savunmasız veya incinebilir kılmasıdır (Levi,2015: 15922).

Kişilerarası güven ile sosyal güven arasındaki farkın aslında temel bir fark olmadığını söyleyen Sztompka -Fukuyama kavramına atıfla- güven çemberinin somut kişilerden başlayıp sosyal nesnelere yönelik soyut bir yönelim gösterdiğini ifade eder. Bu güven çemberinin en dar kısmında ailemize duyduğumuz, en güçlü yakınlık ve samimiyet barındıran güven yeralır; sonraki alanda yüzyüze tanıdığımız, isimlerini bildiğimiz insan-

lar (arkadaşlar, komşular, iş arkadaşları vb) vardır; bu ikinci alanda dahi yeteri derecede yakınlık ve samimiyetten söz etmek olasıdır. Kişilerarası güven ile sosyal güven arasında 'sosyal kategoriler' vardır (Sztompka, 1999:42-43).

Türkiye'de yapılan akademik araştırmalar genel olarak ampirik araştırmalar olup, çoğunlukla anket yoluyla verilerin toplandığı, daha yüzeyde kalınan araştırmalardır. Söz gelimi, güven araştırmalarında cinsiyet farklılıklarına değinen bir çalışmaya ülkemizde rastlanılamamıştır. Oysa yurtdışı çalışmalarda cinsiyet farklılıkları ve güven bağlantısı yaygın çalışılan konulardandır. Ancak cinsiyet farklılıkları konuya veya coğrafyaya bağlı olarak birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşabilmektedir. Avrupa Sosyal Anketi (2002-2010) gibi makro araştırmaların sonucunda (tek parçalık güven sorusu sonucunda) erkeklerin kadınlardan daha fazla sosyal (genelleştirilmiş) güvene sahip oldukları sonucuna ulaşıldığı bilinmektedir (Mewes, 2014:379). Freitag'ın İsviçre'deki sosyal sermayenin kaynakları konusundaki araştırmasının sonuçlarına göre ise İsviçre'de kadınlar diğerlerine erkeklerden daha fazla güvenmektedirler (Freitag, 2003:225).

Sosyal güven çoğu sosyal bilimci tarafından (Coleman 1990, Fukuyama 2000, Inglehart 1977, Putnam 2000, Uslaner 2002) sosyal sermayenin en önemli yapıtaşı olarak değerlendirilir. Buna göre, sosyal güveni yüksek toplumların daha az dejenere olmuş, iş birliğine daha yatkın, daha mutlu ve demokratik açıdan daha iyi işleyen toplumlar olduğu literatürde sıklıkla belirtilir. Akademisyenler, sosyal güvene esasen iki farklı teorik açıdan yaklaşırlar. İlk perspektifte sosyal güvene bir değer olarak yaklaşım (Uslaner), diğer perspektifte bir tavır /tutum –Attitude- (Stolle) olarak yaklaşım söz konusudur (Mewes, 2014:374). İkinci yaklaşımdan bakıldığında, ilk yaklaşıma oranla, güven nosyonunun gündelik hayat pratikleri içinde incelenmesine daha yatkın bir yol sunmaktadır.

Sosyal güvenin beş farklı unsuru, Bentele ve Seidenglanz'a göre (2008) şu şekilde tanımlanır; aktif olarak güvenen bireyler '*güven özneleri'*ni, güven duyulan kurum ve kuruluşlar, teknik sistemler, kişiler, sosyal sistemler vb. sistemler '*güven nesneleri'*ni, kamusal iletişim yoluyla güvenin oluşmasına aracılık eden medya ve halkla ilişkiler enstrümanları (kanaat önderi gazeteciler, halkla ilişkiler uzmanları vb) ise '*güven aracılarını*'nı oluşturur. Güveni temsil eden diğer iki unsur ise '*olaylar ve gerçekler*' ile bunların göstergesel karşılığı olan '*metin ve mesajlar*'dır.

Genel güven karşılıklılık, sosyal bağlılık, barışçıl kolektif eylem, hoşgörü, kurumlara güven ve demokrasi için sağlam bir zemin oluşturur (Putnam 2000, Inglehart 1997, Uslaner 2002).

Uslaner (2006) sosyal güvenin iyimserlik ve kontrol duygusu üzerinde temellendiğini söyler. Sosyal güven bizim gibi olmayan insanlarla/bize

benzemeyen insanlarla bir bağ kurmamızı sağlar. Dolayısıyla, Uslaner güvenen insanın; farklı hayat tarzlarını tolere etmeye, ayrımcılığa maruz kalan gruplara destek olmaya, daha az materyalist olmaya, toplumsal ve ekonomik eşitliği daha çok savunmaya yatkın olduğu görüşünü taşır.

2.2 Sosyal Hayatı Düzenleme Fonksiyonuyla Din ve Sosyal Güven

Dinin kolektif ritüellerine katılmanın bireyin bir gruba entegrasyonunda çok önemli olduğunu, dini hizmetleri ifa etmenin normlar ve ritüeller aracılığıyla bireyi prososyal davranışlar geliştirmede teşvik ettiğini ifade eden Durkheim'dan bu yana dinin sosyal hayattaki yeri üzerine sayısız araştırma yapılmıştır. Ancak, dini itkilerle güvenin oluşumu konusunda aynı yaygınlığı görmek güçtür.

Putnam, politik dernekten spor derneğine kadar geniş bir aralıkta olan 22 farklı dernek arasında 1996'da yaptığı bir araştırmada dini gruplara üye olan insanların oy vermek, jüri görevi üstlenmek, topluluk projelerine katılmak, komşuluk ilişkileri kurmak gibi sivil katılım türlerine daha çok iştirak ettiklerini ortaya koymuştur (Putnam, 2000:67).

Amerika'daki sosyal sermayenin en büyük kaynağının tartışmasız dini topluluklar olduğunu söyleyen Putnam, Peder Craig McMullen'in şu sözlerine atıf yapar: "Kilise demek insanlar demektir. Kilise, bir bina değildir, hatta bir kurum bile değildir; bir insanla diğerleri arasındaki ilişkidir" (Putnam, 2000:66).

Weber'in kapitalizmin Protestan ahlakıyla ilişkisine dair yaklaşımı üzerine sayısız çalışma yapılmıştır, ancak onun İslama ilişkin yorumları aynı düzeyde ilgi görmemiştir. Weber genel olarak Protestan ahlakının kapitalizme yolaçtığını söyleyebilecek kadar dinin toplumsal yaşamdaki payının büyük olduğunu düşünmektedir. Weber'in basitleştirilmiş nedensel zinciri bulmaktan ziyade anlamlı eylemler arasındaki karmaşık 'yakınlıkları' veya 'uygunlukları' belirtmek ve keşfetmekle ilgilendiğini söyleyen Turner'a göre Weber'in İslamla ilgili çalışmasının dayanağı şudur; İslam toplumunda politik, yasal ve ekonomik ilişkiler, keyfi olmaları nedeniyle istikrarsızdır. Onun İslam toplumuyla ilgili görüşünün merkezinde rasyonel ve sistematik karakteri sahip Batı ile keyfi, istikrarsız siyaset ve ekonomiye sahip Doğu arasındaki karşıtlık vardır (Turner, 1991:39-40). Turner, Weber'in kapitalizmin neden Doğu'da çıkmadığını sorması nedeniyle oryantalist bir varsayım içinde olduğunu ifade eder.

Weber'e göre İslam belirli bir sınıfın basit bir savaşçı dinidir ve İslam'ın başarısı, toprağın fethine dayanmaktadır. Turner (1991:75) Weber'i bu görüşü hakkında iki konuda eleştirir; ilk olarak Weber'in İslam'daki savaşçı grup üzerinde yaptığı vurguda olgusal açıdan sorunlar vardır;

ikincisi Weber'in Müslümanların ve Kuran'ın İslamın ilk dönemi hakkındaki değerlendirmelerini ihmal ederek kendi 'vestehende' sosyolojisinin bazı temel ilkelerini de ihmâl etmektedir. İslam toplumunun rasyonel kapitalizm için hayati olan şartlar (özgür emek gücü, hukuk, özerk şehirler, kent burjuvazisi vb.) ve dünyevi motivasyonla ilgili yeterli koşulu olmadığını söyleyen Weber'e göre püriten ahlakın güdüleri sermaye yatırımını teşvik etmişti; fakat İslamda sermaye kişisel mallarla sınırlı idi (Turner, 1991:241-241).

Turner (1991:243) Weber'in Erken İslam Dönemi ile ilgili sosyolojisinin etik tarafsızlıktan ziyade ahlaki eleştiriye yakın olduğunu söyler. Weber'in tarafsızlığını koruyamadığını söylemenin maksadını aşabileceğini ifade etse de, "Weber'in ahlaki eleştirisinin kusurlu olduğunu" ve İslam eleştirisinin aslında 19. yüzyıl öncesine ait ideolojik önyargıları yansıttığını söyler.

İslam düşüncesinde teodise konusunda L. Cebeci'ye göre Bowker'ın Kuran'ın kötülük (şer) ile ilgili açıklaması 'imtihan' ve 'ceza'dır; Ayoub'a göre 'imtihan' ve 'tevazu, sabır, minnettarlık gibi duyguları ortaya çıkartması"dır; Watt'a göre 'ceza' ve 'disiplin'dir; Green'e göre ise 'özgür irade', 'imtihan' ve 'eskatolojik telafi'dir (Yaran, 1997:97-114). Yaran bu görüşlerden hareketle Kuran'daki teodise ile ilgili temaları 4 grupta toplar; imtihan ve eğitim, cüz'i iradenin hatalı kullanılması, disiplin ve ceza, gerçek adalet yurdu olarak Ahiret.

Kuran'da yer alan teodiseler ile ilgili temalardan özellikle "imtihan ve eğitim" ve "disiplin ve ceza" temaları saha çalışması sırasında sıklıkla karşılaşılan temalardır. Teze hazırlık amacıyla yapılan odak grup çalışmalarında ve saha araştırmasında katılımcıların hayat deneyimleri içinde karşılaştıkları çeşitli engel ve yoksunlukları sıklıkla bu temalar çerçevesinde algıladıkları ve yorumladıkları görülmüştür.

2.3 Gelir Eşitsizliğinin Bir Türevi Olarak Toplumsal Eşitsizlik ve Sosyal Güven

Sosyal sermayenin sosyal tabakalaşmayı tetikleyen bir yapı arz ettiği yollu görüş literatürde sosyal bilimcileri ikiye bölmüştür; sosyal sermayenin sınıf farklılıklarını genişleten bir özellik taşıdığını ileri sürenler sosyal eşitsizliklerin sosyal sermaye içinde gömülü olduğunu iddia etmektedirler. Putnam bu argümana kesin bir dille karşı çıkar. Ona göre sosyal sermaye ve ekonomik eşitlik birbirini izleyen, birbirini güçlendiren bir yapıdadır. 20. yüzyılın son 30 yılında eşitsizliğin artması ve sosyal sermayenin erimeye başlamasının nerdeyse eşzamanlı gerçekleştiğini söyleyen yazar söz konusu gidişatın birlik duygusu ile eşitliğin birbiriyle çelişen değil birbirini tamamlayan değerler olduğunu kanıtladığı sonucuna varır

(Putnam, 2000:359).

Tüm zengin ve batılı sanayileşmiş ülkelerde yaşanan "bireyselleşme süreci" farklı şiddetlerde yaşanmış olmakla birlikte son yirmi-otuz yılda "toplumsal eşitsizlik" konusunun bir sorun olarak önceki önemini yitirdiğini söyleyen yazarlar da vardır (Beck, 2011:138). Bu yöndeki araştırmalar toplumsal eşitsizlik yapılarında dramatik bir değişiklik yaşanmadığını ya da sosyal sınıflar arasındaki eşitsizliğin derinleştiğini ifade etse de konunun bir sosyal patlamaya neden olmaması ilgi çekicidir. Bireyselleşme sürecinin katalizör olduğu 'sosyal sınıfa bağlılık' eğiliminin azalması ile sosyal sınıf aidiyeti altüst olmuştur. Bireyselleşme sürecinin olumsuz etkileri arasında Beck (2011:141), bireyin aile, muhit vb. geleneksel destek ağlarından uzaklaşmasını, yarı-zamanlı çiftçilik gibi ek gelir kaynaklarından mahrum kalmasını ve bunların bir sonucu olarak da her alanda ücret ve tüketim bağımlılığının süreklilik kazanmasını sayar.

Güvene ilişkin karşılaştırmalı çalışmalarda, İskandinav ülkelerinin vatandaşlarının dünyada en çok "güvenen" vatandaşlar olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Siisiäinan'ın (2000) bu sonuca ilişkin tezi; İskandinav refah devletlerinin vatandaşlarına asgari düzeyde bir yaşam koşulunu garanti etmesidir. Bu siyasi ve sosyal yardımın vatandaşların geleceği öngörme kapasitelerini arttırdığı ve güven duyduğu anlamını taşımaktadır.

Kabul gören statü, unvan, itibar gibi kaynakların eşitsiz dağılımı (toplumsal), toplumun gelir açısından eşitsizliği (ekonomik), karar verme mekanizmaları içinde olma veya bu mekanizmalara mesafe açısından eşitsizlik (siyasi) ve kimliği ifade ve/veya temsil etme açısından eşitsizlik (kültürel), kaynağı ne olursa olsun insanlarda bir acı yaratır. Savaşların, soykırımların, eşitsizlik, yoksulluk, adaletsizliğin kol gezdiği 20.yüzyılda, çekilen acıyı, daha edebi bir betimleme ile 'dünya çilesini' teodiseler aracılığıyla açıklamaya çalışmak sekülerleşen dünyada çok da olanaklı değildir. Bu acıyla başa çıkma stratejisi olarak, sosyal bilimlere Bourdieu'nün öncülüğünde giren 'sosyodise' kavramı bize oldukça kullanışlı bir çerçeve sunar. Teodiseler kötülük problemi ile uğraşırken nasıl kullanışlı bir çerçeve sunuyorsa, sosyodiseler de insanın sosyal hayat içinde çektiği acılara ilişkin bir yanıtı içerme gayretindedir. Bourdieu sosyodise kavramı ile kitlelerin maruz kaldıkları "sefaletin" eşyanın tabiatı gereği kaçınılmaz olduğunun öne sürülmesini tarif etmektedir.

2.4 Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Güven

Bu çalışma kapsamında yer alan ve gözden kaçırılmaması gerektiğine inanılan bir diğer bağlantı, sosyal güven ve kitle iletişim araçları arasındaki bağlantıdır. Televizyonu çok izleyen tüketicilerin, başkalarının iyilikseverliği, yardımseverliği ve dürüstlüğü konusunda şüpheli oldukları,

dahası televizyon tüketiciliğinin insan doğasındaki kötümserliği artırması Putnam'ın çalışmalarında yer alır. Televizyon izleyicilerini; alışkanlıkla izleyenler ve seçici olarak izleyenler diye ikiye ayıran Putnam (2000:224) seçici olarak televizyon izleyenlerin (belirli bir programı izlemek için televizyonu açan ve program bittiğinde televizyonu kapatan izleyiciler) alışkanlıkla izleyenlere (televizyonu hangi program olduğundan bağımsız olarak açan ve izlemese bile açık bırakan izleyiciler) oranla çok dikkat çekici bir farkla sosyal hayata katıldıkları tespitini yapar. Seçici olarak izleyenler % 23 daha fazla oranla sivil toplum kuruluşlarında aktif olarak görev yapmakta ve % 33 daha fazla oranla kamu toplantılarına katılmaktadır.

Putnam (2000:237) televizyonun sivil katılımı azaltmasını üç şekilde gerçekleştirebileceğini ifade eder: ya zamanı daralttığı için katılım azalıyordur; ya sosyal katılımı kısıtlayan psikolojik bir etkisi vardır; ya da televizyondaki özel program içeriklerinin sivil motivasyonu zayıflatan bir etkisi vardır.

Freitag'ın İsviçre'de sosyal güvenin hangi kaynaklardan oluştuğuna ilişkin çalışmasının sonuçlarına göre, sosyal güvenin oluşması için belirlediği kontrol (bağımsız) değişkenleri (politik kurum aktivizmi, ekonomik kurum aktivizmi, kültürel kurum aktivizmi, sosyal topluluk aktivizmi, özel ilgi kurumu aktivizmi, hayat memnuniyeti, kozmopolit kültür, eğitim, kurumlara itimat, günlük televizyon izleme oranı, cinsiyet, yaş, medeni durum) arasında en büyük etki "televizyon izleme oranı" değişkeninde kaydedilmiştir. Araştırmaya katılan İsviçreliler arasında televizyon izleme oranı arttıkça diğer insanlara güvenme oranı düşmektedir. Günlük televizyon izleme değişkeninde bir birimlik bir artış (Hiç televizyon izlememek durumundan günde üç saatten fazla televizyon izlemek durumuna geçiş) diğer insanlara güveni % 24 oranında düşürmektedir (Freitag, 2003:223).

Acı çekme deneyimi ile insani bağlarımızı giderek kaybettiğimiz günümüzde 'acı çeken insanlarla empati kurma' kapasitemizin ciddi ölçüde hasar gördüğü doğrudur. Günümüz toplumunun bireyi artık medyadaki görüntülerden giderek daha az etkilenmektedir. Kitlesel medya ile sistematik olarak ilk kez Körfez Savaşı (1990-91) sırasında evlerimize giren savaş görüntülerinden başlayarak ve giderek daha çok maruz kaldığımız savaş görüntüleri, Afrika'da açlıktan bir deri bir kemik kalmış çocuk görüntüleri, Ortadoğu'daki savaşlar nedeniyle kaçan sığınmacıların kıyıya vurmuş cesetleri, yerel ve bölgesel çatışmalar nedeniyle ortalığa saçılmış yanmış bedenler, ağıt yakan aileler ve benzeri görüntülerin sıklığı ve daha önemlisi bizlere ulaştırılma şekli bizleri 'ötekilerin acılarını ve travmalarını idrak etmede" daha da hissizleştirmektedir.

George Gerbner ve ekibinin "Kültürel Göstergeler Projesi"[5] (*Cultural Indicators Project*) adıyla başlattığı ve kuramsal çerçevesini, televizyon izlemenin toplumsal algıları nasıl etkilediği ve biçimlendirdiği hakkında oluşturduğu "Yetiştirme kuramı (Ekme Tezi)" ABD'de 1960'ların sonunda, televizyonun en yoğun olarak izlenmeye başlandığı yıllarda eleştirel kitle iletişim teorilerinden en özgünlerinden biridir.

1967 yılından ölüm yılı olan 2005 yılına kadar prime-time televizyon programları üzerine gözlem ve analiz yapan Kültürel Göstergeler Projesi'nin yaratıcısı olan Gerbner (2014) içinde bulunduğumuz dünyayı tanımlayan üç hikâye tarzından söz eder; *ilki*, şeylerin "nasıl işlediğine" dair olanlardır. Bunlar, şeylerin nasıl işlediğini, görünmez ama önemli ilişkilerin dinamiklerini aydınlatan hikâyelerdir (Örneğin, kırmızı başlıklı kız hikayesi kurt ve yaşlı kadının başına gelenlerin çok ötesinde cinsiyet rolleri, güç ve korkuya ilişkindir). *İkinci* hikaye tarzı, ilk hikaye anlatımı ile kurulan sembolik yapı dışında anlam taşımaz; ilk tür hikayelerdeki boşlukları olgularla doldurur (Örneğin, eskinin 'efsaneleri' bugünün 'haberleri' gibi). Bizi harekete geçiren *üçüncü* tarz hikâyeler ise bize "ne yapacağımızı" söyler; bir hedef sunar veya bir arzuyu/ihtiyacı önerir (Örneğin, tarih boyunca 'dinsel öğüt' günümüzde 'reklam mesajı' gibi). Birbiriyle organik ilişki içinde olan bu üç hikâye birlikte kültürü oluşturur. İşte bu kültür televizyon tarafından ambalajlanır ve yayılır. Gerbner, bu noktadan hareketle televizyonu "elektronik hikâye anlatıcısı" olarak tanımlar. Gerbner'e göre "elektronik devrim" daha önce basım kaynaklı olan kültürü ciddi bir biçimde dönüşüme uğratmıştır. Artık yeni kültürel çevrenin başat akımı televizyondur.

Televizyonun insanların fikir ve tutumları üzerinde yarattığı etkileri analiz eden Gerbner ve ekibi, bu sahte dünyanın 'ekilmesi' ve ona göre davranılmasını sağlayan iki mekanizmayı "ana akıma dahil etme" ve "rezonans"[6] olarak kavramsallaştırmış ve yöntem olarak 'kurumsal süreç analizi', 'içerik analizi' ve 'saha araştırması' yöntemlerini benimsemişlerdir. Medya mesajlarının akışını kontrol eden ve planlayan politikayı incelemek için kurumsal süreç analizi; televizyonun sunduğu dünyanın portresini ortaya koymak için içerik analizi; izleyicilerin dünyayı nasıl gördüğüne ilişkin tespitte bulunmak için saha araştırması kullanılmıştır. Saha araştırması (kültivasyon analizi) Gerbner'e göre en önemli aşamadır çünkü deneyseldir. Yetiştirme (ekme) tezinin yaklaşımına göre; televizyon

5 Gerbner'in kuramı, televizyon dünyasını izleyicilerin gerçeklik algısıyla bağlantı kurarak inceleyen bir veri tabanı ve araştırma projesidir. Birikmiş bilgisayar tabanlı arşivi yaklaşık 3.500 program ile bir dizi tema ve aksiyon kategorisine göre kodlanmış 35.000 karaktere ilişkin gözlem ihtiva eder.

6 "Titreşim" ya da "yankılanma" olarak çevrilebilecek bu sözcük, televizyonda izlenen şey ile izleyici arasındaki bir yakınlık kurulması halinde sonucun katlanmasına ilişkindir. Örneğin, mağdur bir kişi televizyonda da mağdur bir kişiyi izliyorsa, bu benzerlikten dolayı kültivasyon katlanabilir.

mesajları, izleyicinin, kısa vadede 'gerçeklik hakkındaki fikirlerini', uzun vadede ise 'gerçeklik hakkındaki tutumlarını' etkilemektedir. Gerbner ve ekibine göre televizyon, mevcut egemen değerleri kültive eder (Kaya, 2019:1444-45).

Bu yaklaşıma göre çok televizyon izleyen kişilerle az televizyon izleyen kişilerin toplumsal gerçeklik algıları farklıdır. Hayatı anlamlandırmada televizyonu çok seyredenler ile az seyredenler arasında "sistematik farklılıklar" ortaya çıkmaktadır. Yetiştirme Kuramı, az (günde ortalama 0-4 saat) ve çok (4 saat ve üstü) televizyon seyredenler arasındaki verilerin "farklılığında" ortaya çıkar. Çok seyredenler[7] televizyonun "sembolik çevre" sine (*symbolic environment*) daha çok maruz kalmakta ve bu "sembolik çevre" giderek gerçek önceliklerin yerini almaktadır. Kültürel Göstergeler Projesi, 30 yılı aşkın bir süreye yayılan araştırma süreci ile dönemin kültürel yapısını betimlemesi açısından oldukça önemlidir. Ancak bu çalışmanın Amerikan toplumu ve Amerikan Kültürü üzerine yoğunlaştığı ve sadece çalışılan dönemin bulgularını içerdiği de gözden kaçırılmamalıdır.

Bourdieu, 1990'lı yıllardan itibaren televizyon alanı ile yoğunlukla ilgilenmeye başlamıştır; toplumsal hakimiyetin her türüne ve bunun araçlarına karşı mücadelesinde TV haberciliği söylemi üzerine medya çözümlemeleri merkezi bir yer teşkil eder. Çünkü televizyon kuruluşları toplumsal düzende Bourdieu'nün *simgesel şiddet* dediği egemenlik biçimini uygulamaktadır. Simgesel şiddet, en yalın tanımıyla 'toplumsal bir birey üzerinde ve onun suç ortalığıyla birlikte uygulanan' bir şiddet türüdür (akt. Köse, 2004:31).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1 Dindarlık Algısı

Bu çalışmada siyasal ve toplumsal yaşam üzerinde önemli bir faktör olan din, sosyal güvene etki eden bir unsur olarak varsayılmıştır. Derinlemesine görüşme yapılan kişilere "Dindar bir kişiyi nasıl tanımlarsınız? Dindar kişileri güvenilir bulur musunuz?" soruları yöneltilmiş ve görüşlerini detaylandırmaları istenmiştir. Görüşmeler dört grupta, düşük/yüksek, ekonomik/kültürel sermayeye sahip kadın ve erkekler ile yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümüne ilişkin alınan yanıtların ekonomik sermaye ile doğrudan ilişkili olmadığını ancak anlamlı farklılıklar yakalandığını söylemek mümkündür.

20. yüzyılda tüm dünyada geçerli olan ulus ve ulusal kimlik kavram-

7 Türkiye'deki televizyon izleme süreleri, Türkiye toplumunu rahatlıkla "çok seyredenler" (*heavy viewer*) sınıflandırmasına dâhil etmektedir.

ları bağlamında, ulus devletlerin geleneksel kimlikleri oluşturan dinsel ve/veya etnik aidiyetlere ilişkin kimi politikalar; dinsel ve etnik kimliklerin bastırılması veya yok sayılması iddiası, Türkiye gibi farklı kültürlerin iç içe geçtiği, çok kültürlü bir toplumda her zaman bir sosyal tansiyon kaynağı olmuştur. 1950'lerde köylerden kente doğru başlayan göçler, eğitim, üretim tarzları vb. toplumsal dinamiklerde yaşanan hızlı değişimler, askeri darbelerle geçen 1960'lar ve 70'ler, ülkenin yaşadığı ekonomik krizi ve siyasi istikrarsızlığı çözmek üzere hayata geçirilen neoliberal politikaların yol açtığı ekonomik ve sosyal dönüşümlerle yaşanan 1980'ler ve 90'ların eşlik ettiği bu tansiyon 2000'lerden sonra toplum dokusunda önemli değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Derinlemesine görüşmelerde elde edilen dört ayrı ekonomik ve kültürel sermaye grubuna ilişkin tanıklıkların değerlendirilmesi sonucu bu dokunun önemli bir temsili olan "dindarlık" kimliğinin gelinen noktada sosyal güven bağlamında olumlu çağrışımlardan çok olumsuz çağrışımlara sahip olduğu düşünülmektedir.

Derinlemesine görüşme yapılan yüksek ekonomik sermayeye sahip kişilerde 'dindarlık ve dini vecibeler' bağlantısının düşük ekonomik sermayeli kişilere nazaran daha gevşek olduğu tespit edilmiştir. Yüksek ekonomik sermayeye sahip katılımcılarda bu tanım, doğrudan dini rituüeller üzerinden değil genel bir şahsiyet profili üzerinden yapılmaktadır. Ancak; dindarlığın ya da dindarlık görüntüsünün "çıkar amaçlı bir kimlik" olduğuna dair kanı her iki sermaye grubunda da yaygın ve ortaktır. Yapılan görüşmelerin değerlendirmesi ile geçtiğimiz yirmi yıl içinde yükselen dindarlık ve muhafazakarlık trendlerinin istikametinin değiştiği ve toplumda dindarlara duyulan güvenin genel olarak azalan bir eğilim gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Gündelik hayat pratikleri ve sahip olunun sermaye türü ve hacmi içinde yanıtlar farklılık göstermekle birlikte katılımcılar dindarlık kategorilerini olumsuz imajlarla birleştirmekte ve sosyal bir kategori olarak olumlu şekilde tariflememektedir. Bu bulgu önemlidir, çünkü çalışmamızın alt varsayımlarından birini "Dindarlık algısı kişinin sosyal güven düzeyini arttırır" yanlışlamaktadır. Varsayım ile bahsedilen husus, toplumu oluşturan kişilerin (dini vecibeleri yerine getirmek, bir dini karakteristik temsili üzerinden hayatlarını sürdürmek vb.) pek çok tanım üzerinden tariflenebilecek bir şekilde oluşturdukları "dindar" algısının o kişilere duyulan sosyal güven düzeyini artıracağı idi, ancak saha araştırmasında bu önermenin yanlışlığı tespit edilmiş ve aksi yönde tanıklıklara ulaşılmıştır.

Düşük ekonomik sermaye grubu genel olarak dindarlığı büyük oranda dini vecibelerle ilintilendirmektedir. Sonraki cümlelerde farklı açıklamalar, farklı tanımlar gelse de cevapların çoğunda dindarın ibadetini yapıp dini görevlerini yerine getiren kişi olduğu ortak noktadır. Düşük ekonomik sermaye grubu içinde dini görevlerin 'gösteriş' amacıyla yapıl-

dığı, dini duygularda 'samimi olunmadığı' görüşü yaygınlıkla dile getirilmektedir.

Derinlemesine görüşme yapılan düşük ekonomik sermayeli grupta, daha önce yapılan alt-gelir odak grup çalışmasına paralel eğilimler göze çarpmaktadır. Yaşanılan olumsuzlukların anlatılmasını bunun bir "sınav" olduğu yollu açıklamalar izlemektedir.

Düşük ekonomik sermayeye sahip grubun katılımcılarının nerdeyse hepsi görüşmenin din ile ilgili kısımda kendilerini "inançlı ve dindar" olarak tanımlamış, buna dair gündelik hayatlarından örnekler vermiş ancak konu "diğerlerinin dindarlığına" geldiğinde ilk etapta verilen örnekler yerini katılımcıların duydukları şüpheyi destekleyen çarpıcı örneklere bırakmıştır.

Benzer bir şekilde derinlemesine görüşmelerde tanıklıkların büyük bir kısmı dinsel norm ve ritüeller üzerinden tanımlanan dindarlığı 'sahici ve samimi' bulmadıkları ve bunun kendilerinde sosyal bir güven oluşturmadığı üzerinedir.

3.2 Toplumsal Eşitsizlik

Geleneksel sosyal gruplar Mark Granovetter'in 'zayıf bağlar' olarak adlandırdığı bağın yokluğundan olumsuz yönde etkilenir. Granovetter (1973) toplumun değişik sosyal şebekelerinde (network) bulunan bireylerin gruplar arası hareket kabiliyetine ve imkanına bağlı olarak yeni fikirler ve bilgiler edinme olasılığının arttığını söyler. Geleneksel toplumlar genel olarak birbirine benzer, kendine özgü sosyal birimlerden oluşan segmental bir yapı arzeder. Oysa modern toplumlar, bunun tersine, çoklu üyeliklere, çoklu kimliklere izin veren birbiri ile geçişken sosyal gruplardan oluşur. Granovetter, geleneksel toplumların segmentler arasındaki zayıf bağlar açısından daha az fırsata sahip olduğunu, bu nedenle enformasyon, yenilik ve insan kaynakları aktarımında daha büyük zorluk çektiğini söyler.

Topluluk içinde (intracohort) ve topluluk arasında (intercohort) değişimin arasındaki ayrımı anlamak ya da bu ayrımların içiçe geçme noktalarını kavramak için son 20 yılda Türkiye'de neler olduğunu anlamamız hayatidir. Ekonomik krizler, 90'lardan devralınan memleket meseleleri, AKP'nin iktidara gelmesi ve orada sabitlenmesi, refah düzeyindeki artışlar, tüketim kültürünün kemikleşmesi vb. pek çok madde son 20 yılda ülkedeki köklü değişimleri açıklamada işlevseldir.

1980'li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren Türkiye'yi etkileyen pek çok sosyal ve ekonomik değişim, temel başarı kriterlerinin değişmesi (kalıcı iş bulmak, gelir artışı, kentlileşmeyi içselleştirmek ve merkeze geçmek şeklindeki tanımın para/servet/mülk edinmek şeklinde aldığı

yeni form) ve kent merkezlerinin çoklulaşması sonucunu getirmiş; bu durum da eş zamanlı olarak kentlilerin birbirleriyle ilişkilerini, hemşerilik ilişkilerini, varoşların kentlilerle ilişkilerini, kentin kendisi ile yaşanan ilişkileri, kısaca hayatla yaşanan ilişkileri yeni bir forma dönüştürmüştür.

Bourdieucü bir perspektiften bakıldığında toplumsal öznenin diğerleri ile bağlantısı, bu ilişkilerin toplumsal özneye getirdiği yükümlülükler ve ayrıcalıklar olarak kabaca tarif edilebilecek sosyal sermaye kavramında, Putnamcı bir perspektiften bakıldığında sivil katılım, politik eşitlik, güven ve işbirliğinin sosyal yapıları olarak tarif edilebilecek sosyal sermaye kavramında da, ağırlıkları ve öncelikleri farklı olmasına rağmen sivil toplum organizasyonlarına katılım kriteri önemli bir yer kaplar. Derinlemesine görüşmelerde katılımcıların bu türden sosyal ağlara katılım sağlayıp sağlamadıklarını öğrenmek için "Gönüllü olarak faaliyetlerine katıldığınız, çeşitli şekillerde destek verdiğiniz (bağış, gönüllülük vs) sivil toplum kuruluşları (vakıf, dernek, sendika, hemşeri derneği, futbol kulübü vb) var mı?" sorusu sorulmuştur. Bu sorunun yanıtları değerlendirilirken ekonomik sermaye grubu ile kültürel sermaye grubu asimetrik olan katılımcıların kültürel sermaye grupları ile paralel yanıtlar verdiği görülmüştür. Örneğin, düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde yer alan, ancak yüksek kültürel sermayeye sahip Melike (DE/YK) *"Telekomcular Derneği, bizler telekomdan gönderildikten sonra kurulan bir dernek. Buraya dernek üyesi değilim ama katkılarım çok oldu, maddi ve manevi. Bütün etkinliklerine giderim, onlara destek olurum. LÖSEV'e desteğim vardır. "İlkadım" vardır. Zaman zaman çocuklar için yapılan etkinliklere katılırım. Masal anlatarak zaten bunu yapıyorum. Yaşlılar Yurdu'na giderim*." demektedir. Yüksek gelirli erkekler grubunda yer alan ancak kültürel sermayesi diğerlerinden düşük olan ve hayatını taksicilik yaparak kazanan Hüseyin, düşük gelirli gruptaki eğilime benzer bir şekilde gönüllü olarak faaliyetlerine katıldığı organizasyona örnek olarak sadece toplantılarına gittiği, eskiden başkanı olduğu Kızılcahamam, Güneysaray Köyü Yardımlaşma Derneği'ni vermektedir.

Derinlemesine görüşme yapılan tüm katılımcılara ayrı sorular halinde "Belediyeye güvenir misiniz?", "Patronunuza güvenir misiniz?", "Muhtara güvenir misiniz?", "Çalıştığınız kuruma güvenir misiniz?" soruları yöneltilmiştir.

Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar grubu içinde belediyeye güven düzeyi yüksek olarak kaydedilmiştir. Benzer bir şekilde bu grup içinde muhtara güven düzeyi de yüksek sonuçlanmaktadır. Muhtar/muhtarlık bütün ekonomik ve kültürel sermaye gruplarında tanınan, bilinen, temas edilen bir kişi/kuruma tekabül etmektedir. Katılımcılar, temas ettikleri muhtarın sorunları çözme kapasitesine bu grupta güvenir gözükmektedirler. Belediyeye güven ve muhtara güven sendikaya/hükümete/

çalışılan kuruma duyulan güvenden daha yüksektir.

Saha araştırması içinde, "belediyeye güven" ve "muhtara güven"in, sendikaya/hükümete/çalışılan kuruma duyulan güvenden daha yüksek olduğunun görülmesi ve bunun, cinsiyet farklılaşması olmaksızın, tüm gelir gruplarında benzer eğilimler halinde ortaya çıktığının belirlenmesi şu açıdan önemlidir; Hükümete güven sorusuna ideolojik ilkeler ve yatkınlıklar üzerinden yanıt veren katılımcılar, muhtarlık ve belediye söz konusu olduğunda öncelikle, 'sorunlarının çözülmesi' ve 'aldıkları hizmet' üzerinden bir güven ilişkisi kurmaktadırlar. Taleplerine yanıt alınması, onlarla ilgilenilmesi tüm gruplarda 'güven duymak' için başat bir motivasyon olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, bir çalışma mekanizması olarak bu türden bir organizasyonel yapının başka ölçekteki organizasyonlara uygulanabilmesinin yollarının aranmasının sosyal güvenin artırılmasına ilişkin projelerde bir başlama noktası olabileceği düşünülmektedir.

Cinsiyet farklılaşması olmaksızın yüksek gelirliler grubunun tamamında da benzer eğilim devam etmektedir. Hükümete güven sorusuna ideolojik ilkeler ve yatkınlıklar üzerinden yanıt veren katılımcılar, muhtarlık ve belediye söz konusu olduğunda 'sorunlarının çözülmesi' ve 'aldıkları hizmet' üzerinden bir güven ilişkisi kurmaktadırlar.

Hemşerilik ve komşuluk ilişkileri modern hayat pratikleri içinde eski önemlerini kaybetmeye ve zayıflamaya başlamıştır. Kentlileşme pratikleri içinde geleneksel bağlarda zayıflamanın bir çıktısı olarak yorumlanabilecek şekilde, görüşülen tüm ekonomik ve kültürel sermaye gruplarında, diğer kişinin hemşeri olma özelliğinin ona duyulan güveni etkilemeyeceğini görüşü ağırlık kazanmaktadır. Yapılan görüşmeler neticesinde yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınların hemşerilik bağları açısından en zayıf grubu temsil ettiği görülmektedir.

Saha araştırması için derinlemesine görüşme yapılan tüm katılımcılara mevcut soruların yanısıra Dünya Değerler Araştırması'nda yer alan ve güveni ölçmek için kullanılan tek standart soru da ("Genel olarak, çoğu insana güvenebileceğini söyler misin, yoksa insanlarla uğraşırken dikkatli olmak gerekir mi dersin?") yöneltilmiştir. Saha araştırması öncesinde yapılan odak grup çalışmalarında da bu soru tüm gelir gruplarındaki katılımcılara yöneltilmiş idi. Orta ve yüksek gelir gruplarında farklı görüşler ortaya konulsa da sadece alt gelir grubunda tüm odak grup katılımcıları, istisnasız, soruyu *'insanlarla ilişkilerde çok dikkatli olmak gerekir'* şeklinde yanıtlamış idiler.

Saha araştırması sırasında yapılan derinlemesine görüşmelerde de bu standart güven sorusu yine bütün katılımcılara sorulmuştur. Bu soruyu düşük ekonomik sermayeye sahip tüm kadın ve erkek katılımcılar, odak grup çalışması verileri ile paralel bir şekilde, cinsiyet farkı olmaksızın,

"insanlarla uğraşırken dikkatli olmak gerekir" (b şıkkı) olarak yanıtlamıştır. Aynı soru yüksek ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkeklere sorulduğunda, her iki cinsiyette de, yarıdan az da olsa (kadınlarda % 42, erkeklerde % 40 oranında), bu soruyu "insanların çoğuna güvenebileceği" şeklinde (a şıkkı) seçen katılımcılar olmuştur. Bu nedenle ekonomik sermaye ile güven düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişki olabileceği bu soru özelinde de düşünülmektedir.

3.3 Medya

Medya takip kuruluşu Ajans Press'in televizyon izleme alışkanlıkları üzerine Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'ndan (RTÜK) derlediği verilere göre Türkiye, dünya genelinde günlük televizyon izleme oranlarında 330 dakika ile rekor kırarak, dünyanın en fazla televizyon izleyen ülkeleri sıralamasında açık ara birinci durumdadır. Bu araştırmayı içeren gazete haberinde (İstanbul Magazin Ankara Dizi İzliyor,2017) gününün büyük bir kısmını televizyon izleyerek geçiren Türk halkının ilk tercihinin magazin programları ve diziler olduğu belirtilmektedir.

Saha araştırmasına katılan yirmi kişi içinden on iki kişi gazeteyi 'sadece' internetten okumaktadır. Yüksek ekonomik sermayeye sahip yedi kadının altısı gazeteyi internetten okumakta ve bu gruptan bir kişi gazete okumamaktadır. Yani yüksek gelirli kadınlar arasında gazeteyi kağıttan okuyan bulunmamaktadır. "Gazetede okuduklarınıza güveniyor musunuz?" sorusunu görüşme yapılan tüm kadın ve erkeklerin yüzde 80'ini aşan bir kısmı "hayır" diyerek yanıtlamaya başlamaktadır; gazetede okunulanlara güvenmek açısından kadın ve erkek cinsiyeti açısından anlamlı bir farklılık bulunmamakta, ancak ekonomik sermaye hacmi açısından farklılıklara rastlanmaktadır.

Araştırma bulgularına göre düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar, yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlara nazaran gazetede okuduklarına daha çok güvenmektedir. Görüşülen dört grup içinde "gazetede okunulanlara güven" kapsamında en yüksek güvenme oranı düşük ekonomik sermayeye sahip kadınların oluşturduğu grupta bulunmuştur.

Örneklem içinde kadın ve erkek cinsiyeti açısından televizyon izleme oranlarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Düşük ekonomik sermayeli kadınların hepsi televizyon izlemektedir. Hepsi de dizi izlediğini söylemektedir. Düşük ekonomik sermayeli kadınlar arasında en çok izlenen yerli diziler; *Elimi Bırakma*, *Yasak Elma*, *Hercai*, *Sefirin Kızı* ve *Çukur* olarak tespit edilmiştir. Beğendikleri dizilerde kendilerine benzediğini düşündükleri karakterler olup olmadığı konusunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Öte yandan, sosyal medyada en çok yapılan faaliyetin yazılanlara/fotoğraflara bakmak olduğu anlaşılmaktadır. Diğer önemli faaliyet ise paylaşımları beğenmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi fotoğraflarını paylaşmak, haber ya da başkasının paylaşımını paylaşmak göreli olarak daha az yapılan faaliyetler arasındadır. Oransal olarak kadınların ve erkeklerin davranışlarında farklılıklar olsa dahi sosyal medyada yapılan faaliyetlerin sıralaması/tercihleri bağlamında bir fark yoktur ve benzer şekilde aktif oldukları anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelere katılan tüm katılımcılara "Sosyal medya hesaplarınız var mı? Facebook, Instagram, Twitter gibi?" ve "Sosyal medyada bir günde ne kadar zaman geçiriyorsunuz sizce?" soruları yöneltilmiştir. Bu soruların yanıtları değerlendirildiğinde kadın ve erkek cinsiyeti açısından 'sosyal medya hesabı sahipliği' konusunda anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Her iki cinsiyette de sosyal medya hesabı sahipliği bulunmakla birlikte 'tercih edilen mecra' nın cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Görüşülen on iki kadından onu instagram, yedisi facebook ve beşi twitter kullanmaktadır. Görüşülen sekiz erkekten altısı instagram, beşi facebook ve yedisi twitter kullanmaktadır. Kadınlar ilk sırada instagram'ı, sonra facebook'u, sonra da twitter'ı tercih ederken, erkeklerin ilk sırada twitter'ı, sonra instagram'ı, üçüncü sırada ise facebook'u tercih ettikleri görülmüştür. Görüşülen düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar arasında twitter hesabı bulunan kadın bulunmamaktadır. Sosyal medyada bir günde geçirilen zaman açısından en düşük seviye düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar grubunda tespit edilmiştir.

Türkiye gibi, önemli toplumsal ve siyasal değişimlerin kısa süreler içinde vuku bulduğu, demografik anlamda dinamik bir ülkede haber mecralarına yaklaşım, medyaya güven, televizyon ve internete yaklaşımın nasıl bir değişim gösterdiği konuları da saha çalışması kapsamında yer almıştır. Katılımcıların kendi sahip olduğu ya da inandığı fikirleri destekleyen medya mecralarını takip ettiği ve toplumda mevcut olan ideolojik yarılmanın gündelik hayatın pek çok unsurunda olduğu üzere medya tercihlerinde de kendini gösterdiği görülmüştür. Genelde ana akım gazetelerin takip edildiği görülmekle birlikte, araştırma sonucunda gazetenin artık eskisinden çok daha büyük bir oranda dijital olarak takip edilen bir platform olduğu, internet gazeteciliğinin popüleritesinin geleneksel gazeteciliği büyük oranda bastırdığı ve bu mecrada kökten dönüşümlerin eşiğinde bulunulduğu fikri edinilmiştir. Gazetede okunulanlara güvenmek açısından kadın ve erkek cinsiyeti açısından anlamlı bir farklılık bulunmamakta, ancak ekonomik sermaye hacmi açısından farklılıklara rastlanmaktadır. Katılımcıların yüzde 80'ini aşan bir kısmının gazetede okuduklarına güvenmediklerini belirttikleri örneklemimiz içinde "düşük

ekonomik ve kültürel sermayeye sahip kadınların" diğer gruplara nazaran gazetelerde okuduklarına daha çok güvendikleri tespit edilmiştir.

Kitle iletişim araçlarının toplumdaki dönüşümün yanısıra toplumun da yansıması olduğu dikkate alınarak mevcut dar örneklem içinde sosyal medyanın düşünsel özgürlüğün aracı haline gelmesinin önünde önemli zihinsel bariyerler olduğu değerlendirilmektedir.

Tüm bu hususları çalışma boyunca elde edilen genel sonuç ve bulgular olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bu bulguları tamamlayıcı olarak, bazı hususları da kısaca özetlemekte fayda vardır;

- Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar yüksek gelirli kadınlara nazaran arkadaşlarıyla bir araya gelebilme fırsatına sahip görünmemektedirler. Görüşülen dört grup içinde de (yüksek ve düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar ile yüksek ve düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler) arkadaşlarıyla bir araya gelme koşulları açısından en düşük yanıtlar bu gruptaki kadınlarda kaydedilmiştir. Bir araya gelinebildiği nadir koşullarda ise bu gruptaki kadınların bir araya gelme mekanı ise büyük ara ile sadece "ev" olarak belirlenmektedir.

- Bu çalışmanın bulgularından biri de "eşe duyulan güven" ile "kendi ailesine duyulan güven"in ekonomik sermaye ve cinsiyet anlamındaki dağılımına ilişkindir. Tez çalışmasına başlamadan önce tezin bölümleri ve sorularını oluşturabilmek için farklı gelir grupları ile odak grup çalışmaları yapılmış idi. Düşük gelirli katılımcılar ile yapılan ilk odak grup çalışmasında "eşinize mi yoksa ailenize mi daha fazla güvenirsiniz?" şeklindeki bir soruya hemen hemen her katılımcı "eşime" diye cevap vermiş idi. Oysa yüksek gelirli katılımcılar ile yapılan çalışmadaki aynı soruya 6 katılımcıdan 4'ü "aileme eşimden daha fazla güvenirim" minvalinde yanıtlar vermiş ve bu görüş onay sözcükleriyle tüm katılımcılar tarafından kabul görmüş idi. Saha araştırması için yapılan derinlemesine görüşmelerde de hazırlık mahiyetindeki odak grup çalışmalarının sonuçları ile paralel yanıtlar alındığını söylemek gerekmektedir. Düşük ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkekler ile yüksek ekonomik sermayeye sahip erkeklerde benzer 'eşe güvenme' örüntüleri tekrarlanmakla birlikte, üç grupta da olan bu yöndeki eğilim yüksek gelirli kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmelerde değişmektedir. Evli olan yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınların nerdeyse tamamı bu mukayeseli soruda ailelerini seçmektedir; tıpkı odak grup toplantılarında olduğu gibi.

- "Genel olarak yoksullara mı güvenirsiniz yoksa zenginlere mi?" sorusuyla araştırma deseni içinde katılımcıların, kendi sınıfları ile ait olmadıklarını düşündükleri sınıfa dair güven düzeyi hakkında cinsiyetler ve gelir grupları bağlamında fikir sahibi olunmak istenmiştir. Söz konusu sorunun yanıtları değerlendirildiğinde cinsiyetler arasında anlamlı bir

fark tespit edilememiş, öte yandan ekonomik gruplar arasında "zenginlere veya fakirlere güven" algısında farklılıklar bulunduğu görülmüştür. Farklılıklar grupların ekonomik sermayeleri ile paraleldir; örneğin düşük ekonomik sermayeye sahip katılımcıların olduğu grup yoksullara daha fazla güvendiğini belirtmiştir.

- Derinlemesine görüşmelerde neredeyse tüm katılımcıların sosyal güven düzeylerinin düşüklüğü çeşitli tanıklıklarla ifade edilse de görüşmelerde sorulan "İnsanlar senin hakkında en çok neyi bilsin istersin?" sorusuna yanıtları katılımcıların ekonomik ya da kültürel sermaye hacmi arasında bir farklılık yaratmaksızın "güvenilme ihtiyacı" ile ilişkisi açısından bakımından oldukça anlamlıdır.

4. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

1980'li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren Türkiye'yi etkileyen pek çok sosyal ve ekonomik değişim (gelir artışı, iktidar odağındaki denge kaymaları, kentlileşme pratikleri, para/servet/mülk edinme formları vb.) hem insani ilişkileri hem de insanların kentle ve kentteki gündelik hayatla olan ilişkilerini değiştirmiş, yeni bir forma dönüştürmüştür.

Herhangi bir sosyal değişim-rap müziğin popülerleşmesinden yazılı basının önemini yitirmesine kadar- her zaman iki çok farklı tipin kombinasyonu nedeniyle olur. Bu tiplerden ilki, bir toplumu oluşturan bireylerin alışkanlıklarını ve tarzlarını bir yöne doğru eşzamanlı olarak değiştirmesidir. Bu türden bir sosyal değişim hızlıca vuku bulabilir ve aynı hızla tersine dönebilir. Bazı sosyologlar bu tip bir değişimi "topluluk içinde" (intracohort) değişim olarak adlandırırlar; çünkü burada genel olarak yaş topluluklarına bağlı bir değişim söz konusudur. İkinci tip sosyal değişim daha yavaş seyirlidir, tersine döndürülmesi daha zor ve daha incelikli süreçler gerektirir. Bazı sosyologlar bu türden değişimi "topluluk arasında" (intercohort) değişim olarak adlandırır; çünkü burada değişim farklı yaş grupları boyunca saptanabilmektedir. Burada eklenmesi gereken önemli bir husus, pek çok sosyal değişimin yukarıda bahsedilen her iki süreci de eşzamanlı olarak barındırmasıdır (Putnam, 2000:33-34). Topluluk içinde (intracohort) ve topluluk arasında (intercohort) değişimin arasındaki ayrımı anlamak ya da bu ayrımların içiçe geçme noktalarını anlamak son 20 yılda Türkiye'de neler olduğunu anlamamız için hayatidir. Gerçi resmi anlatı içerisinde Türkiye'nin son yüz yılında 'olağanüstü' olmayan bir dönemi bulmak handiyse imkansızdır; ülkenin yaşadığı 'olağanüstülük' nerdeyse değişmeyen tek şeydir. Yine de bu çalışmanın bir iddiası 2000'ler ile birlikte Türkiye'de köklü değişimler yaşanmaya başlanmasıdır. Ekonomik krizler, 90'lardan devralınan memleket meseleleri, AKP'nin iktidara gelmesi ve orada sabitlenmesi, refah düzeyindeki artışlar, tüketim kültürünün kemikleşmesi

vb. pek çok madde son 20 yılda ülkedeki köklü değişimleri açıklamada işlevseldir.

Türkiye insanının günlük yaşam pratikleri ve ritmi üzerinden yol alınan bu çalışmada, bireylerin günlük yaşam içindeki aktüel kümelenmelerini ve yeni yaşam tarzlarını anlamak amacı güdülmüştür. Bu noktada yaşam tarzlarını anlamak için elde edilen veriler üzerinden gündelik yaşam kodlarını çözmek ve aktüel algıyı belirlemek hayati bir öneme sahiptir.

Çalışmada görüşlerine yer verdiğimiz Putnam ve Bourdieu kavrama farklı perspektiflerden yaklaşmaktadır. Sosyal sermayenin "sivil erdem" kavramı ile yakından ilgili olduğunu iddia eden Putnam'a göre sosyal sermayenin artırılması için gönüllülük vb sivil faaliyetlerin vb artırılması gerekmektedir. Oysa Bourdieu'nün perspektifine göre sosyal sermaye kaynakları zaten kıttır ve sosyal sermaye toplumsal eşitsizliği artırmaktadır. Dolayısıyla her ikisi de sosyal sermayenin bugünkü konumu konusunda karamsar olsalar da karamsarlıklarının sebepleri farklıdır. Bourdieu'ye göre "sosyal sermaye büyük ölçüde sınıfa özgüdür ve sosyal eşitsizlikleri sürekli hale getirecek şekilde işler. Ayrıca dışlayıcı olmak zorundadır zira güçlü sosyal ağlar kendi imtiyazlarını devam ettirebilmek ve yeniden üretebilmek için ayrım mekanizmalarına dayanırlar" (akt. Türk, 2015:145)

Putnam, sosyal sermaye kavramında bir kamu yarar fonksiyonu bulurken, Bourdieu sosyal sermayeyi eşitsizlikleri arttırıcı bir etken olarak değerlendirmektedir. Bourdieu'nün sosyal sermayesi çatışmalar ve gücün işlevi odaklıdır; Bourdieu'ye göre sosyal sermaye sadece belli ağlar içerisindeki sosyal gruplar için birleştirici ve bütünleştirici bir etki oluşturmaktadır. Burada ilave edilmesi gereken bir nokta, Bourdieu'nün sosyal sermayeyi "toplumsal eşitsizliğe" katkısı üzerinden tariflemekle birlikte kişinin farklı sermaye türlerinden oluşan toplam sermaye kapasitesinin o kişinin sahip olduğu "güç" anlamına geldiğini de söylemesidir. Spesifik olarak toplumsal oyun oynanmak isteniyorsa kişinin elindeki koz budur.

Putnam sosyal sermaye konusunda bağ kuran sosyal sermaye ve köprü kuran sosyal sermaye olarak önemli ve temel bir ayrım yapar. Bağ kuran sosyal sermaye (etnik kardeşlik örgütleri, kilise kadın grupları vb) içe dönük olup özel kimlikler ile homojen grupları güçlendirme eğilimi taşırken, köprü kuran sermaye (insan hakları hareketleri, gençlik hizmet grupları, ekümenik dini gruplar vb.) dışa dönük olup farklı sosyal bölünmelerden gelen insanları kapsama eğilimi taşır (Putnam, 2000:22). Kolektif problemlerin çözümü için köprü kuran sermayenin bağ kuran sermayeden çok daha önemli ve etkin olduğunu söyler Putnam. Saha araştırmamız çerçevesinde bu iki temel sosyal sermaye türü bağlamında, toplumdaki mevcut, aktüel, bağ kuran sosyal sermayenin, köprü kuran sosyal sermayeyi engelleme olasılığı olduğuna dikkat çekmemiz gerektiği düşünülmektedir.

Sosyal güvenin, bizim gibi olmayan, bize benzemeyen, diğerleri vb. insanlarla bir bağ kurabilmemizin en önemli bileşeni olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de toplumun birlikte ve uzlaşma içinde yaşayabilmesi, halihazırda yaşanan toplumsal tıkanıklığın aşılması için ülkeyi oluşturan kimliklerin tanınması ve toplumu oluşturan insanlar arasında köprü kuran sermaye türünün güçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Ülkedeki ideolojik yarılma, sosyal kutuplaşma toplumu oluşturan bireylerin hakikatle bağlarının zayıflaması noktasına gelmiştir. Kutuplaşma, sadece siyasi fikirler, yatkınlıklar ve eğilimler üzerinden değil aynı zamanda kültürel kimlikler ve hayat tarzları üzerinden de yaşanmaktadır; ki bu durumun sonuçları en az siyasi yarılmalar kadar kaygı vericidir. Müşterek yapının çökme tehlikesi adeta Demokles'in Kılıcı misali toplumun üzerinde asılıdır. Bu nedenle, insanların kendileri için yeni bir dayanışma modeli ve yeni bir ilişki ağı oluşturması elzemdir.

Türkiye'deki toplumun barış ve uzlaşma içinde yaşayabilmesi, toplumsal dokudaki değişimlerlerle gelen tıkanıklıkların barışçıl reçetelerle aşılabilmesi için yapılması gereken ilk iş toplumun mevcut, aktüel yapısının net ve anlaşılır bir tablosunun çıkarılmasıdır. Bu çalışmanın bu anlamda mütevazi bir katkı sunması amaçlanmıştır. Toplumun sosyal refahı, toplumdaki sosyal güvenin artırılması üzerine planlanacak tüm çalışmaların olmazsa olmaz koşulu farklı düzeylerdeki ekonomik ve kültürel sermayeye sahip azami insanı kapsamasıdır. Çünkü, artık gelinen bu tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyal noktada kaderlerimiz geri alınamaz bir şekilde birbirine bağlıdır.

KAYNAKÇA

Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş Toplum*. (2.Baskı). Çev., Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z. (2012). *Akışkan Aşk*. (2.Baskı). İstanbul: Versus.

Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. Çev., Kazım Özdoğan-Bülent Doğan. İstanbul:İthaki.

Bentele, G., Seidenglanz, R.(2008), "Trust and Credibility- Prerequisites for Communication Management." *Public Relations Research, European and International Perspectives and Innovations*. Zerfass Ansgar vd. (der.) içinde. Wiesbaden:VS Verlag für Sozialwissenschaften. 49-62

Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital". *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. John G.Richardson (der.) içinde. New York:Greenwood. 241-258

Bourdieu, P. (2015a). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Ankara:Heretik.

Bourdieu, P. (2015b). "Mekan Etkisi." *Dünyanın Sefaleti*. Pierre Bourdieu vd. (der.) içinde. Ankara:Heretik. 223-233

Calhoun, C. (2014). "Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları." *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul:İletişim. 77-129.

Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.

Cumhuriyet Gazetesi. "İstanbul Magazin Ankara Dizi İzliyor." 04 Nisan 2017.

Duman, B., Alacahan, O. (2011). "Sosyal Sermaye/Güven Boyutunda Etniklik", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(1):181-208

Freitag, M. (2003). "Beyond Tocqueville: The Origins of Social Capital in Switzerland". *European Sociological Review*. Vol.19. No.2. 217-232

Fukuyama, F. (2000). *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. (2. Basım). İstanbul:Türkiye İş Bankası.

Gambetta, D. (1988). *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. New York: Basil Blackwell

Gerbner, G. (2014). *Medyaya Karşı*. İstanbul:Ayrıntı

Göker, E. (2014), "Ekonomik İndirgemeci Mi Dediniz?" *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 277-302.

Granovetter, M. S. (1973). "The Strength of Weak Ties." *American Journal of Sociology. Issue*:6. 78.1360-1380.

Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. New Jersey:Princeton University Press

Kaya, B. (2019). Televizyonda Şiddet Gösterimi: George Gerbner ve Kültivasyon Analizi Üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:12, Sayı:62. 1441-1449

Köse, H. (2004). *Bourdieu Medyaya Karşı, Medya:İşbirlikçi, Zorba ve Çığırtkan*. İstanbul: Papirüs

Lewis, J. D., Weigert, A. (1985). Trust as a Social Reality. *Social Forces*. Vol: 63:4. 967-985

Levi, M. (2015). *International Encylopedia of the Social & Behavioral Sciences*. (2. Basım). 664-667

Marvasti, A. B. (2004). *Qualitative Research in Sociology*. Londra: Sage Publications

Miles, E. R., Snow, C. C. (1992). "Causes of Failure in Network Organizations". *California Management Review*. Summer;72-93.

Meyerson, D., Weick, K., Kramer, R. M. (1996). "Swift Trust and Temporary Groups". *Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research*. R.M.Kramer ve T.R.Tyler (der.) içinde. California:Sage.166-195

Mewes, J. (2014). "Gen(d)eralized Trust: Women,Work, and Trust in Strangers". *European Sociological Review*. Vol.30. No:3. 373-386

Pogukaeva, N. (2015). "Trust as Well-being Factor." *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 166(2015) 147-151, International Conference on Research Paradigms Transformation in Social Sciences.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York:Simon & Schuster Paperbacks.

Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton:Princeton University.

Siisiäinen, M. (2000, 5-8 Temmuz). "*The Third sector: For What and for Whom?*", ISTR Fourth International Conference içinde. Dublin: Trinity College.

Sztompka, P. (1999). *Trust*. Cambridge: Cambridge University Press

Tatlıcan, Ü., Çeğin, G. (2014). "Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği" *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul:İletişim Yayınları. 303-366

TUİK (2006-2017). *Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi* Sonuçları. Eşdeğer Hanehalkı kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibarıyla Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı, 2006-2017. http://www.tuik.gov.tr.

Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve İslam*. Ankara:Vadi.

Türk, E. (2015). "Sosyolojik Düşüncede Sosyal Sermaye Tartışmaları: Pierre Bourdieu ve James Samuel Coleman Bağlamında Karşılaştırmalı bir Analiz." *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. Cilt.1.Sayı 2.127-149.

Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundation of Trust*. Cambridge:Cambridge University Press

Uslaner, E. M. (2006). "The Generalized Trust Question in the 2006 ANES Pilot Survey". Department of Government & Politics. University of Maryland www.electionstudies.org/Library/papers/Pilot2006/nes011889.pdf

Yaran, C. S. (1997). *Kötülük ve Theodise, Batı ve İslam Din Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler*, Ankara:Vadi.

Bölüm 17

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ ANAYASALARI İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN EĞİTİM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Ahmet ÇOBAN[1]
Zühal AKYOL[2]

1 Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Diyarbakır, Türkiye, ahcoban@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8177-5670
2 Uzm., Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, Türkiye, celebi.zuhal@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6290-9004

1.GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlık olduğu için sağlıklı ve mutlu bir şekilde kendi başına yaşaması ve ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Bunun için diğer insanlarla birlikte yaşama ve iletişim kurmak zorundadır. İnsanın toplumsallaşması, maddi ve manevi ilişkiler ağında, belirli kuralar ve ilkeleri gerekli kılmıştır. Toplumsallaşma sürecinde, bu kurallar ve ilkeler, "devlet" denilen sosyal örgütün bünyesinde kanunlara dönüşmüştür.

Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa (TDK, (1988) olarak tanımlanan anayasa, devletin temel kurumlarının nasıl işleyeceğini belirlerken, temel hak ve özgürlükler, bireylerin topluma karşı görev ve sorumluluklarına ilişkin hükümleri ihtiva etmektedir.

Anayasayı, devletin şeklini, işleyişini, yüksek organları ile temel hak ve özgürlükleri düzenleyen ana hukuk kaynağı olarak tanımlayan Kaboğlu (2016), Türkçede "anayasa" olarak kullandığımız sözcüğün, kavramsal kökeninin Latince "kurmak" ya da "kuruluş" anlamına gelen "constituo" ve "constitutio" sözcüklere dayandığını ifade etmektedir. Bununla birlikte dünyada ilk kez ve yazılı tek bir metinde modern devletin erklerinin (yasama-yürütme-yargı) düzenlenmesi ve insan haklarının devlete karşı korunması anlayışına karşılık gelen anayasalar 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Öncü anayasal metinlerden olan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin "insan haklarının güvence altına alınmadığı ve erkler ayrılığının sağlanmadığı düzenlerde anayasa yoktur" derken, anayasaya özgül bir anlam yüklemekte (Memişoğlu ve Soylu, 2017) olduğu anlaşılmaktadır.

Anayasayı, Araslı (2015), bir devletin hukuki yapısının esasını oluşturan, millet adına yetkili olan kurumların, yetkilerini, hudutlarını birbirleriyle olan münasebetlerini belirleyen temel hak ve hürriyetleri düzenleyen temel yazılı kaynaklar (Tunç, 2020) olarak tanımlarken, Memişoğlu ve Soylu (2017), ülkeler açısından anayasaların içeriklerinde ve uygulanış biçimlerinde, anlam ve önemi bakımından farklılıklar bulunmakla beraber bireyler için ifade edilen anlamları ve zihinlerinde oluşturdukları şemalardaki yapılarının da birbirinden farklı olduğunu ifade etmişlerdir.

Anayasalarda, yer alan temel konular ve haklar arasında önemli bir konu ve hak olan "eğitim" ve "eğitim hakkı" toplumlar ve bireyler için, vazgeçilmez unsurlardır. Eğitim alanı ve eğitim hakkı tek bir toplumu veya tek bir devleti ilgilendiren alanlar ve haklar değildir. Evrensel eğitim ve eğitim hakkı, birçok alanda sıkı işbirliği içinde olmak isteyen veya olan ülkeler ve devletler için ortak değerler niteliğindedir. Bu değerler, toplumlar ve bireyler arasında iletişimi ve anlaşmayı sağlayan ve güçlü kılan temel unsurlar olarak görülmektedir.

Bilim ve teknolojinin takip edilemeyecek derecede hızlı gelişmesi, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanılmasına ve ulaşım alanında akıl almaz gelişmelere yol açmıştır. Bu durum da beraberinde toplumsal değişmeleri ve küreselleşmeyi getirmiştir (Demirel, 1996). Küreselleşme sürecinde ön plana çıkan topluluklardan biri olarak Avrupa Birliği (AB) gösterilebilir.

Küreselleşme ve çok hızlı bir şekilde kendini yenileyen, yeni bilgiler edinmeyi hayat felsefesi haline getirmiş toplumların oluşması sonucunda, AB üye ülkeleri ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda olduğu gibi, eğitim alanında da ortak bir politika izleme eğilimine girmişlerdir (Aypay, 2015).

Eğitim alanında işbirliği ve uyumun sağlanmasına yönelik olarak Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu gibi kurumlar tarafından kararlara dayanan temel yönelimler olarak tanımlanan AB'nin eğitim politikası (Terzi, 2005), temel eğitimden hayat boyu öğrenmeye kadar tüm işbirliği alanlarını, ulusal ve yerel düzeyde eğitim ile ilgili tüm kurum ve kişileri kapsayacak derecede çok yönlüdür (Gori, 2001; Akt. Terzi, 2005).

AB üyelik sürecinde bulunan Türkiye'de yeni yetişen neslin bilgi toplumuna uyum sağlayabilmesi için eğitim programlarında, özellikle ilköğretim programlarında bazı becerilerin kazandırılmasına önem verilmesi gerekli görülmektedir. Öğrencilerin kazanmaları gereken bu beceriler sözel, matematiksel beceriler, fen ve teknolojide temel yeterlikler, yabancı diller, bilgi ve iletişim becerileri ve teknoloji kullanımı, öğrenmeyi öğrenme, sosyal beceriler, girişimcilik, yaratıcılık, araştırma, eleştirel düşünme, sentezleme, sorun çözme ve genel kültür alanındaki beceriler gibidir (Sağlam, Özüdoğru ve Çıray, 2011). Sağlam'a (2009) göre, özellikle bu becerilere odaklanılmasının sebeplerinden biri, Türk öğrencilerinin başarılarının, PISA (**P**rogramme for **I**nternational **S**tudent **A**ssessment: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) gibi uluslararası yarışmalarda henüz istenilen düzeyde olmamasıdır (Sağlam, Özüdoğru ve Çıray, 2011).

Ülkelerin eğitim politikaları genel olarak, eğitimle ilgili gelecekte neler yapılması gerektiği açısından önem teşkil etse de bu politikaların somut göstergesini anayasalarda yer alan eğitim ile ilgili ifadeler oluşturmaktadır. Bu çalışma ile Avrupa Birliği ülkelerinin anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının eğitim açısından karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmanın, anayasalar arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirtmesiyle birlikte, bu alanda araştırma yapacak olanlara da rehberlik edeceği umulmaktadır.

1.1. Avrupa Birliği Ülkelerinin Anayasalarında Yer Alan Eğitim İle İlgili İfadeler

1.1.1.Almanya

Almanya anayasasının "Düşünce ve Basın Özgürlüğü; Sanat ve Bilim Özgürlüğü" başlıklı 5. Maddesinin 3. Fıkrasında, "Sanat ve bilim, araştır-

ma ve öğretim serbesttir. Öğretim özgürlüğü anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz" şeklinde ifadelere yer verilmiştir. "Okul rejimi" başlıklı 7. Maddede geçen ifadeler de şöyle sıralanmıştır (URL-1):

1.Bütün okul rejimi devletin denetimi altındadır.

2.Çocukların din dersine katılıp katılmayacaklarına karar vermek, velilerin hakkıdır. Din dersi, mezhepsiz okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinsel toplulukların temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz.

3.Özel okul açma hakkı güvence altındadır. Kamu okullarının yerine geçmek üzere özel okullar, devletin izniyle kurulurlar ve eyalet yasalarına tabidirler. Eğitim hedefleri, donatım ve öğretim kadrosunun bilimsel yöntemlerle yetiştirilmesi bakımından kamu okullarından geri kalmadıkça ve öğrencilerin anne ve babalarının varlık durumlarına göre ayıklanmasına yol açmadıkça, özel okullar açılmasına izin verilir. Öğretmenlerin ekonomik ve yasal durumlarının yeterli derecede güvencesi sağlanmadıkça, izin verilmez.

4.Özel bir ilkokul açılmasına ancak, eğitim idaresince, bunda özel bir pedagojik yarar bulunduğunun kabul edilmesi veya velilerin başvurusu üzerine, bölge okulu, dini veya dünyevi mezhep okulu olarak kurulmak istenip bu çeşit bir okul o belediye ile köy sınırları içinde bulunmuyorsa, izin verilebilir.

5.Hazırlık okulları kaldırılmıştır.

"Almanya Anayasasının 12. Maddesi, meslek özgürlüğü ile ilgilidir. Bu maddeye göre, **"**Bütün Almanlar mesleklerini, iş ve eğitim yerlerini serbestçe seçmek hakkına sahiptir. Mesleğin icrası, yasayla veya bir yasaya dayanarak düzenlenebilir" şeklindeki ifade Almanya'nın meslek özgürlüğüne ve meslek eğitimine ne derece önem verdiğinin göstergesidir.

Almanya Anayasasının, "Federasyonun ve eyaletlerin eğitim planlaması ve araştırma konularında işbirliği" içerikli 91b maddesinde yer alan düzenlemeler aşağıdaki gibidir:

1.Federasyon ve eyaletler, aralarında yaptıkları anlaşmalara dayanarak, bölge üstü önemde bulunan aşağıdaki konuların desteklenmesi için işbirliği yapabilirler:

- Yüksekokullar dışında bilimsel araştırmaya ilişkin tesis ve projeler;
- Yüksekokullarda bilim ve araştırmaya ilişkin projeler;

- Yüksekokullarda büyük araçları da kapsayan araştırma tesisleri.

Birinci cümlenin iki numaralı bendine ilişkin anlaşmalar tüm eyaletlerin onayını gerektirmektedir.

2.Federasyon ve eyaletler, uluslararası mikyasta eğitim rejiminin verimliliğini tespite yönelik anlaşmalarla ve bu konulara ilişkin rapor ve tavsiyelerle işbirliği içine girebilirler.

3.Giderlerin üstlenilmesi anlaşmada düzenlenecektir.

1.1.2.Fransa

4 Ekim 1958 tarihli Fransa Anayasasının 13. Maddesinde eğitimle ilgili şöyle bir ifade yer almaktadır: "Fransız milleti çocuklar ve yetişkinlerin öğretimden, mesleki eğitim ve kültürden eşit olarak faydalanmalarını garanti eder. Kamu öğretiminin her derecede ücretsiz ve laik olarak teşkilatlandırılması bir devlet ödevidir" (URL-2).

1.1.3.Finlandiya

Finlandiya Anayasasında "Eğitim Hakları" başlığı ile yer alan 16. maddede geçen ifadeler şu şekildedir (URL-3):

1.Herkesin ücretsiz temel eğitim hakkı vardır. Eğitim almaya ilişkin hükümler, yasalarla ortaya konmuştur.

2.Kamu makamları, herkesin eğitim hizmetlerini yeteneklerine ve özel ihtiyaçlarına uygun olarak ve ekonomik sıkıntılar tarafından engellenmeden kendilerini geliştirmelerine imkân sağlayacak eşit fırsatlara sahip olmasını garanti eder.

3.Bilim, sanat ve yükseköğrenim özgürlüğü garanti edilir.

Finlandiya Anayasasının 123. maddesi de üniversiteler ve diğer eğitim kurumları ile ilgilidir. Geçen ifadeler şu şekildedir:

1.Üniversiteler, bir yasa ile daha ayrıntılı olarak belirtildiği gibi kendi kendini yönetmektedir.

2.Özel eğitim kurumlarında karşılık gelen eğitimi düzenleme hakkı da dâhil olmak üzere devlet ve belediyeler tarafından düzenlenen diğer eğitim hizmetlerini düzenleyen ilkelere ilişkin hükümler, bir yasa ile belirlenir.

Finlandiya Anayasasının "Yönetim Bölümleri" başlıklı 122. Maddesinde ise, "Yönetim organizasyonunda Fince konuşan ve İsveççe konuşan nüfus, kendi dillerinde eşit şartlarda hizmet alma fırsatına sahiptir", şeklinde bir ifade yer almaktadır.

1.1.4.Estonya

1992 tarihli ve 2015'te tekrar düzenlenen Estonya Anayasasının "Temel Haklar, Özgürlükler ve Ödevler" başlıklı 37. Maddesinde eğitime dair geçen haklar ile ilgili ifadeler şu şekildedir (URL-4):

1.Herkes eğitim hakkına sahiptir. Okul çağındaki çocuklar için eğitim, yasalar tarafından belirlenen ölçüde zorunludur ve ulusal hükümet ve yerel yönetim tarafından kurulan okullarda ücretsizdir.

2.Eğitimi erişilebilir hale getirmek için, ulusal hükümet ve yerel yönetimler gerekli önlemleri alırlar. Özel okullar da dâhil olmak üzere diğer eğitim kurumları da yasaya uygun olarak kurulur ve devam ettirilir.

3.Ebeveynler, çocukları için eğitim seçiminde karar verme hakkına sahiptir.

4.Herkes Estonya dilinde eğitim alma hakkına sahiptir. Ulusal azınlık eğitiminde öğretim dili, eğitim kurumu tarafından seçilir.

5.Eğitim, ulusal hükümet tarafından denetlenmektedir.

Estonya Anayasasının sağlık haklarını içeren 28. Maddesinde, "Çok sayıda çocuğu olan aileler ve engelli kişiler devletin ve yerel yönetimlerin özel bakımı altındadır" şeklinde bir ifade mevcuttur.

"Akademik Özgürlük" temalı 38. Maddede ise geçen ifadeler şunlardır:

1.Bilim ve sanat eğitimi ücretsizdir.

2.Üniversite ve araştırma kurumları, kanun tarafından öngörülen kısıtlamalar dâhilinde özerktir.

"Çalışma Hakkı" konulu 29. Maddede, "Devlet mesleki eğitim düzenler ve iş bulma konusunda iş arayan kişilere yardımcı olur", ifadesine yer verilmiştir.

"Resmi ve Ulusal Diller", "Dil Kullanımının Korunması" konu 52. Maddede, "Devlet kurumlarının ve yerel yönetimlerin resmi dili Estonca olacaktır. Sakinlerin çoğunluğunun dilinin Estonca olmadığı yerlerde, yerel yönetimler, yasaların öngördüğü prosedür uyarınca, yerel sakinlerin çoğunluğunun dilini de bir çalışma dili olarak kullanabilir. Ulusal azınlıkların dilleri de dâhil olmak üzere yabancı dillerin devlet kurumlarında ve mahkeme ve duruşma öncesi prosedürlerde kullanılması kanunla sağlanır" (URL-4) şeklinde ifadeler yer almaktadır.

1.1.5.Avusturya

Avusturya Anayasasının 14. Maddesinde, eğitim ve öğretimin düzenlenmesi konusunda Federasyon ile eyaletlerin hangi konularda yetkili olduğuna ilişkin ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir. Örneğin, eğitim, öğretim ve öğrenci yurtlarına ilişkin konularda yasama ve yürütme yetkisi Federasyona ait iken, zorunlu devlet okullarında görev yapan öğretmenlerin çalışma esasları ve özlük haklarıyla ilgili hususlarda yasama yetkisi federasyona, yürütme yetkisi ise eyaletlere aittir.

Ayrıca 14. Maddenin 3. fıkrasında yasama yetkisinin federasyona, uygulama kanunlarını çıkartma ve yürütme yetkisinin ise eyaletlere ait olduğu durumlar ile yasama ve yürütme yetkisinin eyaletlere bırakıldığı durumlara da açıklık getirilmiştir. 14. maddede devlet okullarının, doğum, cinsiyet, ırk, statü, dil, din ve başka herhangi bir ayrım olmaksızın herkese açık olduğu belirtilmiştir. Milli Konsey'in, üniversitelerle ilgili olmaması kaydıyla, zorunlu eğitim, okulların teşekkülü, özel okullar ve devlet okullarında din dersleri gibi konularda yetkili olduğu belirtilmiştir. Milli Konsey'in kararlarının hangi çoğunlukla alınacağına ilişkin hükümler de yer almaktadır. Ziraat ve ormancılıkla ilgili okullara ilişkin ayrıntılı düzenlemelere de Anayasada yer verilmiştir.

Bunlara ilaveten, eyalet, belediye ve toplum derneklerinin görevlerine ilişkin 14. Maddede, "Anaokulu öğretmenlerinin (Kindergarterinnen) ve öğretim yardımcılarının (Erzieher) istihdamı için mesleki gereksinimler, eyaletler, belediyeler ve toplum dernekleri tarafından merkezlerde (Horste) ve öğrencilerin evlerinde ve ağırlıklı olarak zorunlu okulların öğrencileri için istihdam edilecektir", şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Yine 14. Maddenin 7. Fıkrasında, özel okullara ilişkin, "kamuya ait olmayan okullar özel okullardır. Bunlara, yasalarda öngörülen tedbirler çerçevesinde kamu hukuku statüsü (Öffentlichkeitsrecht) verilir" ifadesine vurgu yapılmıştır. Yine 14. Maddenin 4. Fıkrasının a bendinde zorunlu devlet okullarında öğretmenler üzerindeki resmi yetkinin, ödül, disiplin, atama gibi hususlarda Federasyona ait olduğu ifade edilmektedir (URL-5).

1.1.6.İsviçre

2014 yılında yeniden düzenlenen 1999 İsviçre Anayasası, eğitimi çok ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Eğitimle ilgili maddeler aşağıda verilmiştir (URL-6):

Madde-19: Temel Eğitim Hakkı: Yeterli ve ücretsiz bir temel eğitim hakkı garanti edilir.

Madde-41: Çocuklar ve gençler ile istihdam edilen yaştaki (çalışabilecek) kişiler, yeteneklerine uygun olarak temel ve ileri eğitim alabilirler.

Madde 61 a: İsviçre eğitim alanı:

1.Konfederasyon ve Kantonlar (İsviçre'de konfederasyonu oluşturan eyaletlerden her birine "kanton" denir) yetkileri dâhilinde, İsviçre Eğitim alanının yüksek kalitesini ve erişilebilirliğini ortaklaşa sağlayacaktır.

2.Çabalarını koordine etmeli ve ortak idari organlar ve diğer önlemler yoluyla işbirliğini sağlamalıdır.

3.Görevlerinin yerine getirilmesinde, genel ve mesleki eğitim kurslarının toplumda eşit tanınmasını sağlarlar.

Madde 62: Okul Eğitimi:

1.Kantonlar okul eğitimi sisteminden sorumludur.

2.Tüm çocuklar için yeterli temel eğitim imkânı sağlarlar. Temel eğitim zorunludur ve devlet tarafından yönetilir veya denetlenir. Devlet okullarında ücretsizdir.

3.Kantonlar, 20 yaşına kadar engelli tüm çocuklara ve gençlere yeterli özel ihtiyaç eğitiminin sağlanmasından sorumludur.

4.Okul eğitimine uyum, okula giriş yaşı ve zorunlu okula devam etme, eğitim seviyelerinin süresi ve hedefleri, bir seviyeden diğerine geçiş ve niteliklerin tanınması alanlarında koordinasyon yoluyla sağlanamadığı durumlarda, Konfederasyon bu uyumu sağlamak için düzenlemeler yayınlayacaktır.

5.Konfederasyon, öğretim yılının başlangıcını düzenler.

6.Kantonlar, Kanton sorumluluklarını etkileyen okul eğitimi ile ilgili federal mevzuatın hazırlanmasına katılacak ve görüşleri özel olarak dikkate alınacaktır.

Madde 63: Mesleki eğitim ve öğretim:

1.Konfederasyon mesleki eğitim ve öğretim ile ilgili düzenlemeler çıkaracaktır.

2.Mesleki eğitim ve öğretimde çeşitli ve erişilebilir bir kurs yelpazesinin sağlanmasını teşvik eder.

63a. Yüksek Eğitim Kurumları:

1..Konfederasyon, Federal teknoloji Enstitülerini yönetecektir. Yeni üniversiteler ve diğer yükseköğretim kurumlarını kurabilir, devralabilir veya yönetebilir.

2.Konfederasyon, kanton üniversitelerini destekleyecek ve tanıdığı diğer yükseköğretim kurumlarına mali katkılarda bulunabilir.

3.Konfederasyon ve Kantonlar, İsviçre yükseköğreniminde kalitenin koordinasyonundan ve garantisinden ortaklaşa sorumludur. Bu sorumluluğu yerine getirirken, üniversitelerin ve onlardan sorumlu çeşitli organların özerkliğini dikkate alacak ve aynı işlevlere sahip kurumların eşit muamelesini sağlayacaktır.

4.Konfederasyon ve Kantonlar görevlerini yerine getirmek için anlaşmalar yapar ve belirli yetkileri ortak idari makamlara devreder. Yasa, devredilebilecek yetkileri düzenler ve koordinasyonun organizasyonunu ve prosedürlerini düzenleyen ilkeleri belirler.

5.Konfederasyon ve Kantonların koordinasyon yoluyla ortak hedeflerine ulaşamaması durumunda, Konfederasyon, eğitim Seviyeleri ve bir seviyeden diğerine geçiş, lisansüstü eğitim ve kurumlara ilişkin niteliklerin tanınması konusunda düzenlemeler yayımlayacaktır. Buna ek olarak, Konfederasyon üniversitelere ödenek sağlanması için standart finansman ilkeleri uygulayabilir ve özellikle maliyet yönünden yoğun faaliyetleri paylaşan üniversitelere ödenekler sağlayabilir.

Madde 64 a. Eğitim ve Öğretime Devam Etme:

1.Konfederasyon, sürdürülen eğitim ve öğretime ilişkin ilkeleri belirleyecektir.

2.Konfederasyon sürdürülen eğitim ve öğretime katkıda bulunabilir.

3.Yasa, bu katkının alanlarını ve kriterlerini belirtecektir.

Madde 66: Eğitim Hibeleri:

1.Konfederasyon, üniversitelerde ve yükseköğretim kurumlarında öğrencilere verilen hibeler için Kanton harcamalarına katkıda bulunabilir. Eğitim hibelerinin kantonlar arası uyumunu teşvik edebilir ve eğitim hibelerinin ödenmesine ilişkin ilkeleri ortaya koyabilir.

2.Konfederasyon ayrıca, eğitimi teşvik etmek için kendi önlemlerini alarak eğitim konularında Kanton özerkliğini korurken Kanton önlemlerini de tamamlayabilir.

Madde 67 a: Müzik Eğitimi:

1.Konfederasyon ve Kantonlar, özellikle çocuklar ve gençler için müzik eğitimini teşvik etmelidir.

2.Konfederasyon ve Kantonlar, okullarda yüksek kaliteli müzik öğretimi sağlamak için yetkileri dâhilinde çaba göstereceklerdir. Kantonların okullarda müzik öğretiminin hedeflerini koordinasyon yoluyla uyumlu hale getirememesi durumunda, Konfederasyon gerekli düzenlemeleri yayımlayacaktır.

3.Kantonlarla istişarede bulunan Konfederasyon, gençlerin müzikal etkinliklere katılmalarına ve müzikal olarak yetenekli kişileri teşvik etmelerine yardımcı olacak ilkeleri belirleyecektir.

Madde 68: Spor: Konfederasyon, sporu ve özellikle sporda eğitimi teşvik eder.

Madde 69: Kültür: Konfederasyon, özellikle eğitim alanında sanat ve müziğin yanı sıra ulusal çıkarların kültürel faaliyetlerini de destekleyebilir.

Madde 93: Radyo ve Televizyon: Radyo ve televizyon, eğitim ve kültürel gelişime, fikirlerin özgürce şekillenmesine ve eğlenceye katkıda bulunacaktır. Ülkenin özelliklerini ve Kantonların ihtiyaçlarını dikkate alacaklardır. Olayları doğru bir şekilde sunmalı ve çeşitli görüşlerin uygun şekilde ifade edilmesine izin vermelidir.

1.1.7.Belçika

2014 yılında iyileştirilen 1831 Belçika Anayasasının 24.maddesi eğitimle ilgili düzenlemeleri içermektedir. Bu maddede yer alan ifadeler şöyledir (URL-7):

1.Eğitim ücretsizdir; herhangi bir önleyici tedbir yasaktır; suçların cezası sadece yasa veya federal yasa ile düzenlenir.

2.Eğitim hizmetleri herhangi bir dini dayatmayan bir çerçevede örgütlenir. Bu, özellikle, ebeveynlerin ve öğrencilerin felsefi, ideolojik veya dini inançlarına saygıyı vurgular.

3.Devlet okullarında, zorunlu eğitimin sonuna kadar, kabul görmüş dinlerden birinin ya da mezhep farklılıklarına dayalı olmayan ahlaki öğretilerin öğretilmesi tercihe bırakılmıştır.

4.Herkesin temel haklar ve özgürlükler açısından eğitim hakkı vardır. Eğitime erişim, zorunlu eğitimin sonuna kadar ücretsizdir. Okul çağındaki tüm öğrenciler ahlaki veya din eğitimi hakkına sahiptir.

5.Tüm öğrenciler, veliler, öğretim üyeleri veya kurumlar yasa veya Federasyon Yasası önünde eşittir. Eğitimin düzenlenmesi, tanıtılması ve desteklenmesi kanunlar ve federal kanunlar tarafından gerçekleştirildiğinden söz konusu kanunlarda özellikle eğitim hizmetlerini örgütleyen kurumların nitelikleri dikkate alınarak, uygun muameleyi teminat altına alan nesnel farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır.

6.Eğitimin toplum tarafından örgütlenmesi, tanınması ve mali destek sağlanması, yasa veya Federasyon Yasası ile düzenlenir.

130. maddede ayrıca, “Almanca konuşan topluluğun parlamentosu, kamu makamları tarafından oluşturulan, mali destek sağlanan veya tanınan kurumlarda eğitim için dil kullanımı birleştirilmiş yasalarla düzenler”

(URL-7) ifadesine yer verilmiştir.

1.1.8.İrlanda

2015'te iyileştirilen 1937 İrlanda Anayasasının 42. Maddesi "Eğitim" başlığı adı altında düzenlenmiştir. Bu maddede yer alan ifadeler şöyledir (URL-8):

1.Devlet, çocuğun birincil ve doğal eğitimcisinin aile olduğunu kabul eder ve ebeveynlerin kendi vasıtalarıyla, dini ve ahlaki, entelektüel, fiziksel ve sosyal eğitimi için devredilemez hak ve görevlerine saygı duymayı garanti eder.

2.Ebeveynler bu eğitimi evlerinde veya özel okullarda veya devlet tarafından tanınan veya kurulan okullarda vermekte özgürdürler.

3.1.Devlet, çocuklarını Devlet tarafından kurulan okullara veya devlet tarafından belirlenen herhangi bir okul türüne göndermek açısından ebeveynleri vicdanlarını ve yasal haklarını ihlal etmek zorunda bırakmaz.

3.2.Bununla birlikte, devlet, kamu yararının koruyucusu olarak, çocukların belirli bir asgari ahlaki, entelektüel ve sosyal eğitim aldığı gerçek koşullar hakkında, görüşleri talep edebilir.

4.Devlet ücretsiz ilköğretimi sağlayacak ve özel ve kurumsal eğitime ek ve makul yardımlar verecektir; inisiyatif ve kamu yararı gerektirdiğinde, diğer eğitim araçlarını sağlayacaktır; bununla birlikte, ebeveynlerin hakları için uygun olan tesisler veya kurumlar, özellikle dini ve ahlaki oluşum konusunda, eğitim imkanları ve kurumları sağlayacaktır.

"Din" başlıklı 44. maddenin 6. Fıkrası ise şöyledir: Okullar için devlet yardımı sağlayan mevzuat farklı dini mezheplerin yönetimi altındaki okullar arasında ne ayrımcılık yapar ve ne de kamu parası alan bir okula giden herhangi bir çocuğun o okuldaki din eğitimine katılmamasına önyargı ile yaklaşır.

1.1.9.Hollanda

Hollanda Anayasasının 23. maddesi eğitimle ilgili, eğitimin finanse edilmesinden din eğitimine kadar ayrıntılı bir içeriğe sahiptir. Öncelikle bu maddeye göre, eğitimin hükümeti ilgilendirdiği ve tüm kişilerin, yetkililerin denetim hakkına ve kanunla belirlenen eğitim biçimlerine ilişkin olarak, öğretmenlerin yetkinliğini ve ahlaki bütünlüğünü inceleme hakkını zedelemeden, Parlamento Yasası ile düzenlenmek üzere eğitim vermekte özgür olduğu vurgulanmaktadır.

Maddede kamu makamları tarafından sağlanan eğitimin, herkesin dinine veya inancına saygı göstererek Parlamento Yasası ile düzenlenmesinden de bahsedilmektedir. Devlet, her bir belediye bölgesinde yeterli sayıda

devlet okulunda temel eğitim verilmesini temin eder. Kamu fonlarından kısmen veya tamamen finanse edilen okulların gerektirdiği standartlar, özel okullar söz konusu olduğunda, dini veya diğer inançlara göre eğitim sağlama özgürlüğüne ilişkin olarak Parlamento Yasası ile düzenlenir. İlköğretimin gereklilikleri, hem kamu fonlarından tam olarak finanse edilen özel okulların hem de kamu otoritesi okullarının standartlarının tam olarak garanti edileceği şekildedir. İlgili hükümler, özellikle özel okulların öğretim yardımcılarını seçme ve öğretmenleri uygun gördükleri şekilde atama özgürlüğüne saygı duyacaktır. Parlamento'nun belirlediği şartları yerine getiren özel ilkokullar, kamu kurumlarındaki okullarla aynı standartlara uygun olarak kamu fonlarından finanse edilecektir. Özel ortaöğretimin ve üniversite öncesi eğitimin kamu fonlarından katkı alacağı koşullar Parlamento Yasası ile belirlenir. Hükümet ayrıca, eğitim durumu ile ilgili yıllık raporları Genel Devletlere (States General) sunacaktır (URL-9).

1.1.10.Danimarka

1953 Danimarka Anayasası, eğitime dair çok ayrıntılı düzenlemeler içermemektedir. Vatandaşlık hakları ile ilgili olan 8. Bölüm 76.maddede, okul çağındaki tüm çocukların ilkokulda ücretsiz eğitim alma hakkına sahip olduğu yazılmaktadır. Aynı maddede ayrıca, kendi çocuğuna ya da vesayeti altındaki çocuğa eğitim veren velilerin ya da vasilerin çocuklarına/ vesayetleri altındaki çocuklara ilköğretim kurumlarında sunulanla eş değerde bir eğitim sağladığı durumlarda bu çocukları ilköğretim kurumlarına gönderme gibi zorunluluklarının olmadığına da değinilmiştir (URL-10).

1.1.11.Polonya

1997 Polonya Anayasasında eğitime ilişkin geçen maddeler aşağıda verilmiştir (URL-11):

Madde 33: Erkekler ve kadınlar, özellikle eğitim, istihdam ve terfi konusunda eşit haklara sahip olacak ve benzer değerdeki işler için eşit tazminat, sosyal güvenlik, kamu görevi ve kamu paye ve nişanlarını alma haklarına sahip olacaktır.

Madde 35:

1.Polonya Cumhuriyeti, ulusal veya etnik azınlıklara mensup Polonya vatandaşlarına kendi dillerini koruma ve geliştirme, gelenek ve görenekleri koruma ve kendi kültürlerini geliştirme özgürlüğü sağlayacaktır.

2.Ulusal ve etnik azınlıklar, eğitim ve kültür kurumları, dini kimliği korumak için tasarlanmış kurumlar kurma ve kültürel kimlikleriyle ilgili konuların çözümüne katılma hakkına sahiptir.

Madde 53: Din: Bir kilisenin veya yasal olarak tanınan başka bir dini örgütün dini okullarda öğretilebilir, ancak diğer halkların din ve vicdan

özgürlüğü ihlal edilmez.

Madde 70:

1.Herkes eğitim hakkına sahiptir. 18 yaşına kadar eğitim zorunludur. Okullaşma yükümlülüklerinin yerine getirilme şekli tüzük ile belirlenir.

2.Devlet okullarında eğitim ücretsiz yapılır. Tüzük, kamu yükseköğretim kurumları tarafından sağlanan belirli hizmetler için ödemelere izin verebilir.

3.Ebeveynler, çocukları için kamu dışındaki okulları seçme hakkına sahiptir. Vatandaşlar ve kurumlar, ilköğretim ve ortaöğretim okulları ve yükseköğretim kurumları ve eğitim geliştirme kurumları kurma hakkına sahiptir. Devlet dışında okulların kurulması ve işletilmesi, kamu makamlarının finansmanlarına katılımı ve bu tür okulların ve eğitim geliştirme kurumlarının eğitim denetimi ilkeleri tüzük ile belirlenir.

4.Kamu makamları, vatandaşlar için eğitime evrensel ve eşit erişim sağlayacaktır. Bu amaçla, öğrencilere bireysel finansal ve örgütsel yardım için sistemler kuracak ve destekleyeceklerdir. Bu yardımın sağlanması için gerekli koşulları da kanun ile belirlenir.

5.Yükseköğretim kurumlarının özerkliği, tüzükte belirtilen ilkelere uygun olarak sağlanır.

1.1.12.Slovenya

Slovenya Anayasasında engelli haklarından yükseköğretimin özerkliğine kadar pek çok konuya değinilmiştir. Eğitimle ilgili maddeler aşağıdaki gibidir (URL-12):

Madde 52: Engellilerin Hakları: Fiziksel veya zihinsel engelli çocuklar ve diğer ağır engelli kişiler toplumda aktif bir yaşam için eğitim ve öğretim hakkına sahiptir.

Yukarıdaki paragrafta belirtilen eğitim ve öğretim kamu fonlarından finanse edilecektir.

Madde 57: Eğitim ve Okullaşma:

1.Eğitim özgürlüğü garanti altındadır.

2.İlköğretim zorunludur ve kamu fonlarından finanse edilir.

3.Devlet, vatandaşların uygun bir eğitim almaları için fırsatlar yaratacaktır.

Madde 58: Üniversitelerin ve Diğer Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği:

1.Devlet üniversiteleri ve devlet yükseköğretim kurumları özerk olacaktır.

2.Finansman şekilleri kanunla düzenlenir.

Madde 59: Bilim ve Sanat Özgürlüğü: Bilimsel ve sanatsal çabaların özgürlüğü garanti altındadır.

Madde 64: Slovenya'daki Yerli İtalyan ve Macar Ulusal Topluluklarının Özel Hakları: İtalyan ve Macar azınlıklara, kendi dillerinde eğitim kurumları açma, geliştirme ve kendi dillerinde eğitim alma hakkı tanınmıştır.

1.1.13.İsveç

İsveç Anayasasının "Eğitim ve Araştırma" temalı 18. maddesinde, zorunlu eğitim kapsamındaki tüm çocukların halk eğitim sisteminde ücretsiz bir temel eğitim alma hakkına sahip olduğuna değinilmiştir. Kamu kurumları aynı zamanda, yükseköğretimin sağlanmasından da sorumludur. Bu maddeye göre, araştırma özgürlüğü yasalarla konulan kurallara göre korunmaktadır (URL-13).

1.1.14.Portekiz

Portekiz Anayasasında eğitim çok ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Eğitime yer veren maddeler şu şekildedir (URL-14):

Madde 43: Öğrenme ve Öğretme Özgürlüğü:

1.Öğrenme ve öğretme özgürlüğü garanti altındadır.

2.Devlet, eğitim ve kültürü herhangi bir felsefi, estetik, politik, ideolojik veya dini direktiflere uygun olarak programlayamaz.

3.Halk eğitimi, dini bir inançla bağlantılı olmayacaktır.

Madde 67: Aile: Çocuklarının eğitimiyle ilgili, ailelerle işbirliği yapmak.

Madde 70: Gençlik: Ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının etkin bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak için, gençler özellikle aşağıdaki konularda özel iltimasın tadını çıkaracaklardır:

- Eğitimde, mesleki eğitim ve kültürde;
- İlk işlerine erişimde, işte ve sosyal güvenlik ile ilgili alanlarda;
- Konut erişiminde;
- Beden eğitimi ve sporda;
- Boş zamanlarının kullanımında.

Madde 73: Eğitim, Kültür ve Bilim:

1.Herkesin eğitim ve kültür hakkı vardır.

2.Devlet eğitim fırsat eşitliğine katkıda bulunmak, ekonomik kişiliğini, sosyal ve kültürel eşitsizlikler, gelişiminin üstesinden gelmek ve diğer yollarla eğitim ve okulda yapılan eğitim için gerekli diğer koşulların (hoşgörü, karşılıklı anlayış, dayanışma ve sorumluluk ruhu, toplumsal ilerleme ve kolektif hayata demokratik katılım) demokratikleşmesini teşvik eder.

3.Medya, kültürel dernekler ve vakıflar, kültürel ve rekreasyonel gruplar, kültürel miras dernekleri, yerleşik kuruluşlar ve diğer kültürel ajanlarla işbirliği içinde, devlet tüm vatandaşların kültürel zevk ve yaratıma erişimini teşvik ederek ve sağlayarak kültürün demokratikleşmesini teşvik edecektir

4.Devlet, bilimsel araştırma, yaratma ve teknolojik yenilikleri, özgürlüklerini ve özerkliklerini sağlayacak, rekabet gücünü güçlendirecek ve bilimsel kurumlar ve işletmeler arasında artikülasyon sağlayacak şekilde teşvik edecek ve destekleyecektir.

Madde 74: Eğitim:

1.Herkesin eğitim ve öğretime erişimde eşit fırsat ve başarı hakkı vardır.

2.Eğitim politikasının uygulanmasında devlet,

- Evrensel, zorunlu ve ücretsiz temel eğitimin sağlanması;
- Bir kamuoyu oluşturarak genel ve okul öncesi eğitim sistemini geliştirmek;
- Sürekli eğitimi garanti etmek ve okuryazarlıkla ilgili sorunları ortadan kaldırmak;
- Yeteneklerine uygun olarak, her vatandaşın en yüksek eğitim, bilimsel araştırma ve sanatsal yaratıma erişimini garanti etmek;
- Tüm eğitim seviyelerini aşamalı olarak ücretsiz hale getirmek;
- Okulları hizmet ettikleri topluluklara dâhil etmek ve eğitim ile ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler arasında bağlantı kurmak;
- Engelli vatandaşların eğitime erişimini teşvik etmek ve desteklemek ve gerektiğinde özel eğitimi desteklemek;
- Portekizce işaret dilini korumak ve geliştirmek, kültürün bir ifadesi ve eğitime erişim ve fırsat eşitliği için bir araç haline getirmek;
- Göçmenlerin çocuklarına Portekizce öğretilmesini ve Portekiz kültürüne erişimin keyfini çıkarmasını sağlamak;

• Göçmenlerin çocuklarının eğitim hakkından etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için yeterli destek almalarını sağlamak.

Madde 75: Devlet, Özel ve Kooperatif Eğitim:

1.Devlet, tüm nüfusun ihtiyaçlarını karşılayan bir halk eğitim kurumları ağı oluşturacaktır.

2.Devlet, yasaların öngördüğü şekilde özel ve işbirlikçi eğitimi tanıyacak ve denetleyecektir.

Madde 76: Üniversite ve Yüksek Öğretime Geçiş:

1.Üniversiteye ve diğer yükseköğretim kurumlarına erişimi düzenleyen rejim, eğitim sisteminin demokratikleşmesinde fırsat eşitliğini garanti edecek ve ülkenin nitelikli personel ihtiyaçlarına ve eğitim, kültürel ve bilimsel düzeyini yükseltmeye özen göstermelidir.

2.Yasaların öngördüğü şekilde ve eğitim kalitesinin yeterli bir değerlendirmesine engel olmadan, üniversiteler kendi tüzüklerinin hazırlanmasında ve bilimsel, pedagojik, idari ve finansal konularda özerklikten yararlanacaktır.

Madde 77: Eğitime Demokratik Katılım:

1.Öğretmenler ve öğrenciler, yasaların öngördüğü gibi okulların demokratik yönetimine katılma hakkına sahiptir.

2.Kanun, öğretmen, öğrenci ve veli derneklerin, bilimsel nitelikteki toplulukların ve kurumların eğitim politikasının tanımına katıldıkları biçimleri düzenler.

Madde 79: Beden Eğitimi ve Spor:

1.Herkesin Beden Eğitimi ve spor hakkı vardır.

2.Okullar, spor dernekleri ve gruplarıyla işbirliği içinde devlet, beden eğitimi ve sporun uygulanmasını ve yayılmasını teşvik etmek, yönlendirmek ve desteklemek ve spordaki şiddeti önlemekle yükümlüdür.

1.1.15.İtalya

İtalya Anayasasında eğitimle ilgili maddeler şunlardır (URL-15):

Madde 33:

1.Cumhuriyet, bilim ve sanatın özgürlüğünü garanti eder ve bunların öğretilmesine serbestlik tanır. Cumhuriyet, eğitimin genel kurallarını belirler ve her dal ve sınıf için devlet okulları açar.

2.Özel ve tüzel kişiler, devlete herhangi bir külfet yüklememek koşuluyla, okul ve eğitim kurumları açma hakkına sahiptir.

3.Kanun, denklik isteyen devlete ait olmayan okulların hak ve yükümlülüklerini düzenlerken, bu okullara tam bir serbestlik ve öğrencilerine de devlet okullarındaki öğrencilerinkine eşit standartlarda eğitim ve yeterlik sağlamak mecburiyetindedir.

4.Okulların çeşitli dal ve sınıflarına kabul veya bunlardan mezun olma veya bir mesleğin yapılabilmesindeki yeterlik için devlet sınavlar düzenlenir.

5.Yükseköğretim kurumları, üniversiteler ve akademiler, Devletin kanunları tarafından konulan sınırlar içinde kendi yönetmeliklerini oluşturma hakkına sahiptir.

Madde 34:

1.Okullar herkese açıktır. En az sekiz yıllık ilköğretim zorunlu ve ücretsizdir. Yetenekli ve hak eden öğrenciler, mali kaynaklardan yoksun olanlar da dâhil, en yüksek düzeyde eğitime devam etme hakkına sahiptir.

2.Cumhuriyet bu hakkı, rekabete dayalı sınav yoluyla tahsis edilmesi zorunlu olan burs, ailelere ödenek veya diğer yardımlarla sağlar.

Madde 38: Engelli ve özürlülerin öğrenim görme ve mesleki eğitim alma hakkı vardır. Bu madde kapsamındaki sorumluluklar Devlet tarafından kurulan kurum ve kuruluşlara emanet edilir ve desteklenir.

1.2.Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Yer Alan Eğitim İle İlgili İfadeler

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında eğitim, çok kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Anayasanın "Kişinin Hakları ve Ödevleri" başlıklı 2. Bölümünün 24. Maddesinde şu ifadeler yer almaktadır (URL-16):

"Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır".

Anayasanın 3.Bölümünü sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan 42. Madde, eğitim ve öğrenim hakkı ile ilgilidir. Bu maddede yer alan ifadeler şöyledir:

"Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz. Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün

vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir. (Ek fıkra: 9/2/2008-5735/2 md.; İptal: Anayasa Mahkemesinin 5/6/2008 tarihli ve E.: 2008/16, K.: 2008/116 sayılı Kararı ile) Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır. Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez. Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır".

Bilim ve sanatın önemine ilişkin Anayasanın 27.Maddesinde, "Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir" ifadesine yer verilmiştir.

Sporun önemi için de anayasanın 59.Maddesi şu şekildedir: "Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır, sporun kitlelere yayılmasını teşvik eder".

Anayasada aynı zamanda yükseköğretim kurumları ve üst kuruluşlarla ilgili maddeye de yer verilmiştir. 130. Maddede, "Çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzel kişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler Devlet tarafından kanunla kurulur", ifadesine yer verilmiştir.

Anayasasın 131. Maddesinde de yükseköğretim kurumları ile ilgili olarak şu ifadeye yer verilmiştir: "Yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek, yükseköğretim kurumlarındaki eğitim- öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirmek bu kurumların kanunda belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda kurulmasını, geliştirilmesini ve üniversitelere tahsis edilen kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için planlama yapmak maksadı ile Yükseköğretim Kurulu kurulur".

1.3.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Avrupa Birliği ülkeleri anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını eğitim açısından karşılaştırmaktır. Bu temel

amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranmıştır:

1.Avrupa Birliği ülkeleri anayasalarında

a. Eğitim ile ilgili ifadelerin ilgili olduğu konular nelerdir?

b. Bu konular eğitimin hangi alanları ile ilgilidir?

2.Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında

a. Eğitim ile ilgili ifadelerin ilgili olduğu konular nelerdir?

b. Bu konular eğitimin hangi alanları ile ilgilidir?

3.Avrupa Birliği ülkeleri anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan eğitim ile ilgili,

a.Konuların karşılaştırılması nasıldır?

b.Bu konuların ilgili olduğu alanların karşılaştırılması nasıldır?

1.4.Araştırmanın Önemi

Eğitim politikaları, temelde bir ülkenin eğitim sisteminin nasıl şekilleneceğine ilişkin bilgi sunar. Bu politikaların somut halini, ülkelerin anayasalarında eğitim ile ilgili geçen maddeler oluşturmaktadır. Bu araştırma, öncelikle, anayasalarda eğitimle ilgili ifadelerin neler olduğunu ortaya koyması, hem eğitimin yasal bir hak olduğunun bilinmesi hem de bireylerin eğitim ile ilgili haklarını bilmesi açısından önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerine başlamış olan Türkiye'nin eğitim alanında bazı düzenlemelere gitmesi gerekmektedir. Araştırmanın, Türkiye ile birlikte AB ülkelerinin anayasalarındaki eğitime dair ifadelerin benzerlik ve farklılıkları da ortaya koyması; Türk Eğitim Sistemi'nde yapılacak olan değişiklikler ile ilgili çalışmalara katkı sağlayacağı beklenmektedir.

1.5.Sınırlılıklar

Bu araştırma,

1.2018 yılında yapılan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı olan PISA (**P**rogramme for **I**nternational **S**tudent **A**ssessment: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı)'da ilk otuzda yer alan Avrupa ülkeleri (Almanya, Fransa, Finlandiya, Estonya, Avusturya, İsviçre, Belçika, İrlanda, Hollanda, Danimarka, Polonya, Slovenya, İsveç, Portekiz), Türkiye ve Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olan İtalya anayasaları,

2.Verileri, anayasalarda yer alan eğitim ile ilgili ifadelerle sınırlı tutulmuştur.

2.YÖNTEM

Bu bölümde; araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama yöntem ve teknikleri ve verilerin analiz edilmesi üzerinde durulmuştur.

2.1Araştırma Modeli

Bu çalışmada, tarama ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içerisinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. İlişkisel tarama modelinde ise, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişim varlığı veya derecesi belirlenmeye çalışılır (Karasar,2013: 76, 81). Bu bağlamda, Avrupa Birliği ülkeleri anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti anayasası eğitim açısından karşılaştırılıp değerlendirilmiştir.

2.2.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Avrupa Birliği'ne üye olan 27 Avrupa ülkesi oluştururken, örneklemini ise en son 2018 yılında yapılan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı olan PISA **P**rogramme for **I**nternational **S**tudent **A**ssessment: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı)'da ilk 30'da yer alan 14 Avrupa ülkesi (Almanya, Fransa, Finlandiya, Estonya, Avusturya, İsviçre, Belçika, İrlanda, Hollanda, Danimarka, Polonya, Slovenya, İsveç, Portekiz), Türkiye ve Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olan İtalya oluşturmaktadır.

2.3.Veri Toplama

Araştırmada, nitel yöntemin doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189). Bu çerçevede, Avrupa Birliği ülkeleri anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti anayasası incelenmiştir

2.4.Verilerin Analiz Edilmesi

Doküman incelemesi yoluyla verilerin toplandığı bu araştırmada ilk önce, araştırmanın örneklemini oluşturan on beş Avrupa ülkesinin anayasalarında eğitimle ilgili maddeler İngilizce 'den Türkçe 'ye çevrilmiştir. Daha sonra hem Avrupa Birliği ülkeleri hem de Türkiye anayasalarında eğitimle ilgili ifadeler analiz edilmiştir. Gerekli karşılaştırmalar yapılarak yorumlara yer verilmiştir.

3.BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, Avrupa Birliği ülkeleri anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan eğitim ifadeler; bu ifadelerin ilgili alanlara göre karşılaştırmaları ve yorumları yer almaktadır.

3.1.Avrupa Birliği Ülkeleri Anayasalarında Yer Alan Eğitimle İlgili İfadelerin İlgili Olduğu Konular Ve Konuların İlgili Olduğu Alanlar

3.1.1.Eğitimle İlgili İfadelerin İlgili Olduğu Konular

Avrupa birliği ülkeleri anayasalarındaki eğitimle ilgili ifadelerin ilgili konulara ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1.Avrupa Birliği Ülkeleri Anayasalarında Eğitimle İlgili İfadelerin İlgili Olduğu Konular

Ülkeler	Konular						
	Temel Eğitimin Zorunluluğu	Eğitim Finansmanı	Özel Okullar	Öğretmen Yetiştirme	Eğitim Dili	Yükseköğretimde Özerklik	YÖK Benzeri Kurum
Almanya		Tam olarak düzenlenmemiş	√				
Fransa		Ücretsiz					
Finlandiya	√	Ücretsiz				√	
Estonya	√	Ücretsiz	√		√	√	
Avusturya	√	Bilgi yok.	√	√			
İsviçre	√	Ücretsiz				√	
Belçika	√	Ücretsiz			√		
İrlanda		İlköğretim ücretsiz	√				
Hollanda	√	İlköğretim ücretsiz	√				
Danimarka		İlköğretim ücretsiz					
Polonya	√	Ücretsiz	√			√	
Slovenya	√	İlköğretim ücretsiz			√	√	
İsveç	√	Ücretsiz					
Portekiz	√	İlköğretim ücretsiz	√			√	
İtalya	√	İlköğretim ücretsiz	√			√	

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Avrupa Birliği ülkeleri anayasalarında eğitim ile ilgili ifadeler, farklı 7 konu başlığı altında yer almaktadır. Bunlar; "Temel Eğitimin Zorunluluğu", "Eğitim Finansmanı", "Özel Okullar", "Öğretmen Yetiştirme", "Eğitimin Dili", "Yükseköğretimde Özerklik" ve "YÖK Benzeri Kurum" konularıdır.

15 Avrupa ülkesi anayasalarının 11'inde "Temel Eğitimin Zorunluluğu" ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Bu ülkeler; Finlandiya, Estonya, Avusturya, İsviçre; Belçika, Hollanda, Polonya, Slovenya, İsveç, Portekiz ve İtalya'dır. 4 ülkenin anayasasında ise, "Temel Eğitimin Zorunluluğu" ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu ülkeler; Almanya, Fransa, İrlanda ve Danimarka'dır.

"Eğitim Finansmanı" ile ilgili ifadeler, 13 Avrupa ülkesinin anayasasında yer alırken, Alman Anayasasında tam olarak bir düzenlemeden söz edilmezken, Avusturya Anayasası'nda ise herhangi bir ifadenin yer almadığı görülmektedir.

Anayasalarında "Eğitim Finansmanı" ile ilgili ifadelerin yer aldığı ülkeler olan, Fransa, Finlandiya, Estonya, İsviçre, Belçika, İrlanda, Hollanda, Danimarka, Polonya, Slovenya, İsveç, Portekiz, İtalya'da eğitimin ücretsiz olduğu da ifade edilmektedir.

"Özel Okullar" ile ilgili ifadeler, 8 Avrupa ülkesinin anayasasında yer almaktadır. Bu ülkeler; Almanya, Estonya, Avusturya, İrlanda, Hollanda, Polonya, Portekiz ve İtalya'dır. 7 ülkenin anayasasında ise, "Özel Okullar" ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu ülkeler; Fransa, Finlandiya, İsviçre, Belçika, Danimarka, Slovenya ve İsveç'tir.

"Öğretmen Yetiştirme" ile ilgili ifadeler sadece Avusturya Anayasasında yer alırken, geri kalan 14 ülkenin anayasalarında konu ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır.

"Eğitimin Dili" ile ilgili ifadeler, 15 ülkeden 3'ünün anayasasında yer almaktadır. Bu ülkler; Estonya, Belçika ve Slovenya'dır.

"Yükseköğretimde Özerklik" ile ilgili ifadeler, 15 ülkeden 7'sinin anayasasında yer almaktadır. Bu ülkeler; Finlandiya, Estonya, İsviçre, Polonya, Slovenya, Portekiz ve İtalya'dır.

"YÖK Benzeri Kurum" ile ilgili ifadeler, hiçbir ülkenin anayasasında yer almamaktadır.

3.1.2.Eğitimle İlgili İfadelerin İlgili Olduğu Alanlar

Avrupa birliği ülkeleri anayasalarındaki eğitimle ilgili ifadelerin ilgili olduğu alanlara ilişkin bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.Avrupa Birliği Anayasalarında Eğitime İlişkin İfadelerin İlgili Olduğu Alanlar

Ülkeler	Alanlar							
	Okulöncesi Eğitim	Özel Eğitim	Din Eğitimi	Sanat Eğitimi	Yabancı Dil Eğitimi	Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)	Spor Eğitimi	Mesleki Eğitim
Almanya		√	√	√		√		√
Fransa								√
Finlandiya				√		√		
Estonya		√		√		√		√
Avusturya		√	√				√	
İsviçre				√		√	√	√
Belçika			√					
İrlanda		√	√					
Hollanda		√	√*					
Danimarka								
Polonya		√	√					
Slovenya				√		√		
İsveç								
Portekiz	√	√		√		√	√	√
İtalya		√		√		√		√

* Özel okullarda

Tablo 2'de görüldüğü gibi, "Okulöncesi Eğitim" alanı ile ilgili ifadeler sadece Portekiz Anayasasında yer alırken, geri kalan 14 ülkenin anayasalarında alan ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır

"Özel Eğitim" ile ilgili ifadeler 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 8'inde yer almaktadır. Bu ülkeler; Almanya, Estonya, Avusturya, İrlanda, Hollanda, Polonya, Portekiz ve İtalya'dır. Anayasalarında "Özel Eğitim" ile ilgili herhangi bir ifadenin yer almadığı ülkeler ise, Fransa, Finlandiya, İsviçre, Belçika, Danimarka, Slovenya ve İsveç'tir.

"Din Eğitimi" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 6'ında yer almaktadır. Bu ülkeler; Almanya, Avusturya, Belçika, İrlanda, Hollanda ve Polonya'dır. Ancak, Hollanda Anayasası din eğitimini, özel okullarla sınırlandırmıştır. Anayasalarında "Din Eğitimi" ile ilgili herhangi bir ifadenin yer almadığı ülkeler ise, Fransa, Finlandiya, Estonya, İsviçre, Danimarka, Slovenya, İsveç, Portekiz ve İtalya'dır.

"Sanat Eğitimi" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 7'sinnde yer almaktadır. Bu ülkeler; Almanya, Finlandiya, Estonya, İsviçre, Slovenya, Portekiz ve İtalya'dır. Anayasalarında "Sanat Eğitimi" ile ilgili herhangi bir ifadenin yer almadığı ülkeler ise, Fransa, Avusturya, Belçika, İrlanda, Hollanda, Danimarka, Polonya ve İsveç'tir.

"Yabancı Dil Eğitimi" ile ilgili ifadeler, hiçbir ülkenin anayasasında yer almamaktadır.

"Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 7'sinde yer almaktadır. Bu ülkeler; Bu ülkeler; Almanya, Finlandiya, Estonya, İsviçre, Slovenya, Portekiz ve İtalya'dır. Anayasalarında "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)" ile ilgili herhangi bir ifadenin yer almadığı ülkeler ise, Fransa, Avusturya, Belçika, İrlanda, Hollanda, Danimarka, Polonya ve İsveç'tir.

"Spor Eğitimi" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesinde sadece Avusturya, İsviçre ve Portekiz anayasalarında yer alırken, geri kalan 12 ülkenin anayasalarında bu alanla ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır.

"Mesleki Eğitim" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 6'ında yer almaktadır. Bu ülkeler; Almanya, Fransa, Estonya, İsviçre, Portekiz ve İtalya'dır. Anayasalarında "Mesleki Eğitim" ile ilgili herhangi bir ifadenin yer almadığı ülkeler ise, Finlandiya, Avusturya, Belçika, İrlanda, Hollanda, Danimarka, Polonya, Slovenya ve İsveç'tir.

3.2.Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Yer Alan Eğitim İle İlgili İfadelerin İlgili Olduğu Konular Ve Konuların İlgili Olduğu Alanlar

3.2.1. Eğitimle İlgili İfadelerin İlgili Olduğu Konular

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki eğitimle ilgili ifadelerin ilgili olduğu konulara ilişkin bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3.Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Eğitimle İlgili İfadelerin İlgili Olduğu Konular

Konular						
Temel Eğitimin Zorunluluğu	Eğitim Finansmanı	Özel Okullar	Öğretmen Yetiştirme	Eğitimin Dili	Yükseköğretimin Özerkliği	YÖK Benzeri Kurum
√	Ücretsiz			√	√	√

Tablo 3'te görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, "Temel Eğitimin Zorunluluğu", "Eğitim Finansmanı", "Eğitimin Dili", "Yükseköğretimde Özerklik" ve "YÖK Benzeri Kurum" konuları ile ilgili ifadeler yer alırken, "Özel Okullar" ve "Öğretmen Yetiştirme" konuları ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır.

3.2.2. Eğitimle İlgili İfadelerin İlgili Olduğu Alanlar

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki eğitimle ilgili ifadelerin ilgili olduğu alanlara ilişkin bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4.Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki Eğitime İlişkin İfadelerin İlgili Olduğu Alanlar

Alanlar							
Okulöncesi Eğitim	Özel Eğitim	Din Eğitimi	Sanat Eğitimi	Yabancı Dil Eğitimi	Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)	Spor Eğitimi	Mesleki Eğitim
	√	√	√	√	√	√	

Tablo 4'te görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, "Özel Eğitim", "Din Eğitimi", "Sanat Eğitimi", "Yabancı Dil Eğitimi", "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)" ve "Spor Eğitimi" alanları ile ilgili ifadeler yer alır-

ken, “Okulöncesi Eğitim” ve “Mesleki Eğitim” alanları ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır.

3.3.Avrupa Birliği Ülkeleri Anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Yer Alan Eğitim İle İlgili Konular Ve Konuların İlgili Olduğu Alanların Karşılaştırılması

3.3.1.Eğitim İle İlgili Konuların Karşılaştırılması

Avrupa Birliği Ülkeleri Anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan eğitim ile ilgili konuların karşılaştırılmasına ilişkin bilgiler Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5.Avrupa Birliği Ülkeleri Anayasaları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda Yer Alan Eğitim İle İlgili Konuların Karşılaştırılması

Ülkeler	Konular						
	Temel Eğitimin Zorunluluğu	Eğitim Finansmanı	Özel Okullar	Öğretmen Yetiştirme	Eğitim Dili	Yükseköğretimde Özerklik	YÖK Benzeri Kurum
Almanya		Tam olarak düzenlenmemiş	√				
Fransa		Ücretsiz					
Finlandiya	√	Ücretsiz				√	
Estonya	√	Ücretsiz	√		√	√	
Avusturya	√	Bilgi yok.	√	√			
İsviçre	√	Ücretsiz				√	
Belçika	√	Ücretsiz			√		
İrlanda		İlköğretim ücretsiz	√				
Hollanda	√	İlköğretim ücretsiz	√				
Danimarka		İlköğretim ücretsiz					
Polonya	√	Ücretsiz	√			√	

Slovenya	√	İlköğretim ücretsiz			√	√	
İsveç	√	Ücretsiz					
Portekiz	√	İlköğretim ücretsiz	√			√	
İtalya	√	İlköğretim ücretsiz	√			√	
Türkiye	√	Ücretsiz			√	√	√

Tablo 5'te görüldüğü gibi, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 11'inde yer "Temel Eğitimin Zorunluluğu" ile ilgili ifadeler yer aldığı gibi, , Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Temel Eğitimin Zorunluluğu" ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

"Eğitim Finansmanı" ile ilgili ifadeler, 13 Avrupa ülkesinin anayasasında yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Eğitim Finansmanı" ile ilgili ifadeler yer almakta ve bu ifadelerde eğitimin ücretsiz olduğu da belirtilmektedir.

"Özel Okullar" ile ilgili ifadeler, 8 Avrupa ülkesinin anayasasında yer alırken, 7 ülkenin anayasası ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Özel Okullar" ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır.

"Öğretmen Yetiştirme" ile ilgili ifadeler sadece Avusturya Anayasasında yer alırken, 14 Avrupa ülkesinin anayasaları ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Öğretmen Yetiştirme" ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır.

"Eğitimin Dili" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesinden 12'sinin anayasasında yer almazken, Estonya, Belçika ve Slovenya anayasaları ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında "Özel Okullar" ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

15 Avrupa ülkesi anayasalarının 7'sinde "Yükseköğretimde Özerklik" ile ilgili ifadeler yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Yükseköğretimde Özerklik" ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

Hiçbir Avrupa ülkesinin anayasasında "YÖK Benzeri Kurum" ile ilgili ifadeler yer almazken, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer almaktadır.

3.3.2.Eğitime İlişkin İfadelerin İlgili Olduğu Alanların Karşılaştırılması

Avrupa Birliği Ülkeleri Anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki eğitime ile ilgili ifadelerin ilgili olduğu alanlara göre karşılaştırılmasına ilişkin bilgiler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6.Avrupa Birliği Ülkeleri Anayasaları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Eğitimin Alanları Açısından Karşılaştırılması

Ülkeler	Alanlar							
	Okulöncesi Eğitim	Özel Eğitim	Din Eğitimi	Sanat Eğitimi	Yabancı Dil Eğitimi	Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)	Spor Eğitimi	Mesleki Eğitim
Almanya		√	√	√		√		√
Fransa								√
Finlandiya				√		√		
Estonya		√		√		√		√
Avusturya		√	√				√	
İsviçre				√		√	√	√
Belçika			√					
İrlanda		√	√					
Hollanda		√	√*					
Danimarka								
Polonya		√	√					
Slovenya				√		√		
İsveç								
Portekiz	√	√		√		√	√	√
İtalya		√		√		√		√
Türkiye		√	√	√	√	√	√	

* Özel okullarda

Tablo 6'da görüldüğü gibi, Portekiz Anayasası dışında 14 Avrupa ülkesinin anayasalarında "Okulöncesi Eğitim" alanı ile ilgili ifadeler yer almadığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Okulöncesi Eğitim"

alanı ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır.

"Özel Eğitim" alanı ile ilgili ifadeler 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 8'inde yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Özel Eğitim" alanı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

"Din Eğitimi" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 6'ında yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Din Eğitimi" alanı ile ilgili ifadeler yer almaktadır. . Ancak, Hollanda Anayasası din eğitimini, özel okullarla sınırlandırmıştır.

"Sanat Eğitimi" alanı ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 7'sinnde yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Sanat Eğitimi" alanı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

"Yabancı Dil Eğitimi" ile ilgili ifadeler, hiçbir Avrupa ülkesinin anayasasında yer almazken, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında "Yabancı Dil Eğitimi" alanı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

"Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 7'sinde yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)" alanı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

"Spor Eğitimi" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesinde sadece Avusturya, İsviçre ve Portekiz anayasalarında yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Spor Eğitimi" alanı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

"Mesleki Eğitim" ile ilgili ifadeler, 15 Avrupa ülkesi anayasalarının 6'ında yer aldığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da "Mesleki Eğitim" alanı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

4.SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu bölümde, 15 Avrupa Birliği Ülkeleri anayasalarında yer alan eğitimle ilgili ifadelerin ilgili olduğu konular ve konuların ilgili olduğu alanlar, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan eğitim ile ilgili ifadelerin ilgili olduğu konular ve konuların ilgili olduğu alanlar ve 15 Avrupa Birliği Ülkeleri Anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan eğitim ile ilgili konular ve konuların ilgili olduğu alanların karşılaştırılması ile ilgili bulguların sonuçları ve bu sonuçlardan hareketle geliştirilen öneriler yer almaktadır.

15 Avrupa Birliği ülkeleri anayasalarında eğitim ile ilgili ifadeler, "Temel Eğitimin Zorunluluğu", "Eğitim Finansmanı", "Özel Okullar", "Öğretmen Yetiştirme", "Eğitimin Dili", "Yükseköğretimde Özerklik" ve "YÖK Benzeri Kurum" konularına göre değerlendirildiğinde, 11 ülkenin anayasasında "Temel Eğitimin Zorunluluğu"; 13 ülkenin anayasasında "Eğitim Finansmanı"; 8 ülkenin anayasasında "Özel Okullar"; 1 ülkenin anayasasında "Öğretmen Yetiştirme"; 3 ülkenin anayasasında "Eğitimin

Dili"; ve 7 ülkenin anayasasında "Yükseköğretimde Özerklik" konuları ile ilgili ifadelerin yer aldığı, "YÖK Benzeri Kurum" konusu ile ilgili ifadelerin ise hiçbir ülkenin anayasasında yer almadığı sonucuna varılmıştır.

Bu Avrupa Birliği ülkeleri anayasaları, yukarıda belirtilen 7 konu ile ilgili ifadelere yer vermesi bakımından sayısal olarak değerlendirildiğinde, ilk sırayı 5 konu ile Estonya; ikinci sırayı 4'er konu ile Polonya, Slovenya, Portekiz ve İtalya; üçüncü sırayı 3'er konu ile Finlandiya, Avusturya, İsviçre, Belçika ve Hollanda; dördüncü sırayı 2'şer konu ile İrlanda ve İsveç; beşinci sırada is 1'er konu ile Almanya, Fransa ve Danimarka anayasaları yer almaktadır. Tüm konularla ilgili ifadelerin yer aldığı herhangi bir ülke anayasası olmadığı gibi, konuların yer alması bakımından anayasalar arasında bir birliktelikten söz etmek te mümkün değildir. Avrupa Birliği gibi dünyada güçlü ve işbirliği içinde olan böyle bir yapının, eğitimin evrenselliği ve bireyler için çok önemli olan eğitim hakkı konularında anayasalarında daha fazla yer vermeleri ve bu konular ile ilgili birlikteliği sağlamaları beklenmektedir.

15 Avrupa Birliği ülkeleri anayasalarında eğitim ile ilgili ifadeler, "Okulöncesi Eğitim", "Özel Eğitim", "Din Eğitimi", "Sanat Eğitimi", "Yabancı Dil Eğitimi", "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)", "Spor Eğitimi" ve "Mesleki Eğitim" alanlarına göre değerlendirildiğinde, 1 ülkenin anayasasında "Okulöncesi Eğitim"; 8 ülkenin anayasasında "Özel Eğitim"; 6 ülkenin anayasasında "Din Eğitimi"; 7 ülkenin anayasasında "Sanat Eğitimi"; 7 ülkenin anayasasında "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)"; 3 ülkenin anayasasında "Spor Eğitimi" ve 6 ülkenin anayasasında "Mesleki Eğitim" alanaları ile ilgili ifadelerin yer aldığı, "Yabancı Dil Eğitimi" alanı ile ilgili ifadelerin ise hiçbir ülkenin anayasasında yer almadığı sonucuna varılmıştır.

Bu Avrupa Birliği ülkeleri anayasaları, yukarıda belirtilen 8 alan ile ilgili ifadelere yer vermesi bakımından sayısal olarak değerlendirildiğinde, ilk sırayı 5'er konu ile Almanya ve Portekiz; ikinci sırada 4'er konu ile Estonya, İsviçre ve İtalya; üçüncü sırada 3 konu ile Avusturya; dördüncü sırada 2'şer konu ile Finlandiya, İrlanda, Hollanda, Polonya ve Slovenya; beşinci sırada 1'er konu ile Fransa ve Belçika yer alırken, Danimarka ve İsveç anayasalarında bu 8 alanla ilgili herhangi bir bilgi yer almadığı görülmüştür. Tüm alanlarla ilgili ifadelerin yer aldığı herhangi bir ülke anayasası olmadığı gibi, alanların yer alması bakımından anayasalar arasında bir birliktelikten söz etmek te mümkün değildir. Yukarıda belirtildiği gibi, Avrupa Birliği gibi dünyada güçlü ve işbirliği içinde olan böyle bir yapının, eğitimin evrenselliği ve bireyler için çok önemli olan eğitim hakkı alanlarında anayasalarında daha fazla yer vermeleri ve bu alanlar ile ilgili birlikteliği sağlamaları beklenmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda eğitim ile ilgili ifadeler, "Temel Eğitimin Zorunluluğu", "Eğitim Finansmanı", "Özel Okullar", "Öğretmen Yetiştirme", "Eğitimin Dili", "Yükseköğretimde Özerklik" ve "YÖK Benzeri Kurum" konularına göre değerlendirildiğinde, bu 7 konudan 5'i olan "Temel Eğitimin Zorunluluğu", "Eğitim Finansmanı", "Eğitimin Dili", "Yükseköğretimde Özerklik" ve "YÖK Benzeri Kurum" konuları ile ilgili ifadeler yer alırken, bu 7 konudan 2'si olan "Özel Okullar" ve "Öğretmen Yetiştirme" konuları ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır. "Özel Okullar" ve "Öğretmen Yetiştirme" konularının geçmişten günümüze kadar hep Türk Eğitim Sistemi'nde tartışılan ve çoğu zaman çözüme kavuşturulamayan konular olması hasebiyle, etkili kararların alınması için, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda bu konuların gerektiği kadar yer alması önem arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda eğitim ile ilgili ifadeler, "Okulöncesi Eğitim", "Özel Eğitim", "Din Eğitimi", "Sanat Eğitimi", "Yabancı Dil Eğitimi", "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)", "Spor Eğitimi" ve "Mesleki Eğitim" alanlarına göre değerlendirildiğinde, bu 8 alandan 6'sı olan "Özel Eğitim", "Din Eğitimi", "Sanat Eğitimi", "Yabancı Dil Eğitimi", "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)" ve "Spor Eğitimi" alanları ile ilgili ifadeler yer alırken, bu 8 alandan 2'si olan "Okulöncesi Eğitim" ve "Mesleki Eğitim" alanları ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu sonuç, Türk Eğitim Sistemi'nin gündeminde hep tartışılan, ancak bir türlü sonuca ulaşılamayan "Okulöncesi Eğitim" ve "Mesleki Eğitim" alanları ile ilgili kalıcı çözümlerin sağlanması amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda gereken ifadelerin yer almasına çalışılmasını önemli kılmaktadır.

"Temel Eğitimin Zorunluluğu", "Eğitim Finansmanı", "Özel Okullar", "Öğretmen Yetiştirme", "Eğitimin Dili", "Yükseköğretimde Özerklik" ve "YÖK Benzeri Kurum" konuları açısından 15 Avrupa ülkesi anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası karşılaştırıldığında, "Temel Eğitimin Zorunluluğu" konusu ile ilgili ifadeler 11 ülkenin; "Eğitim Finansmanı" konusu ile ilgili ifadeler 13 ülkenin; "Eğitimin Dili" konusu ile ilgili ifadeler 12 ülkenin; "Yükseköğretimde Özerklik" konusu ile ilgili ifadeler 7 ülkenin anayasalarında yer aldığı gibi, "Temel Eğitimin Zorunluluğu", "Eğitim Finansmanı" "Eğitimin Dili" ve "Yükseköğretimde Özerklik" konusu ile ilgili ifadelerin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da yer aldığı sonucuna varılmıştır. Öte yandan, "Özel Okullar" konusu ile ilgili ifadeler 7 ülkenin ve "Öğretmen Yetiştirme" konusu ile ilgili ifadeler 14 ülkenin anayasalarında yer almadığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da bu her iki konu ile ilgili herhangi bir ifadenin yer almadığı görülmüştür. Ayrıca, "YÖK Benzeri Kurum" konusu ile ilgili ifadeler hiçbir ülkesinin anayasasında yer almazken, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında "YÖK Benzeri Kurum" konusu ile ilgili ifadeler yer almadığı görülmüştür.

"Okulöncesi Eğitim", "Özel Eğitim", "Din Eğitimi", "Sanat Eğitimi", "Yabancı Dil Eğitimi", "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)", "Spor Eğitimi" ve "Mesleki Eğitim" alanları açısından 15 Avrupa ülkesi anayasaları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası karşılaştırıldığında, "Okulöncesi Eğitim" alanı ile ilgili ifadeler 1ülkenin "Özel Eğitim" alanı ile ilgili ifadeler 8 ülkenin; "Din Eğitimi" alanı ile ilgili ifadeler 6 ülkenin; "Sanat Eğitimi" alanı ile ilgili ifadeler 7 ülkenin; "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)" alanı ile ilgili ifadeler 7 ülkenin; "Spor Eğitimi" alanı ile ilgili ifadeler 3 ülkenin ve "Mesleki Eğitim" alanı ile ilgili ifadeler 6 ülkenin anayasalarında yer aldığı gibi, "Özel Eğitim", "Din Eğitimi", "Sanat Eğitimi", "Bilim (Fen-Sosyal Bilimler)", "Spor Eğitimi" ve "Mesleki Eğitim" alanı ile ilgili ifadelerin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da yer aldığı sonucuna varılmıştır. Öte yandan, "Yabancı Dil Eğitimi" ile ilgili ifadeleri, hiçbir Avrupa ülkesinin anayasasında yer almazken, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında "Yabancı Dil Eğitimi" alanı ile ilgili ifadelerin yer aldığı görülmüştür.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci, 31 Temmuz 1959'da "Avrupa Ekonomik Topluluğu"na yaptığı ortaklık başvurusu ile başlamıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile 1963'te ortaklık antlaşması imzalamasıyla başlayan ve 1987 yılında tam üyeliğe başvurmasıyla ivme kazanan bu süreç, 1999 yılında AB üyeleri tarafından aday olarak kabul edilmesi ve 2005 yılında başlayan tam üyelik müzakereleri ile devam etmektedir. Bu müzakerelerde yer alan fasıllardan bir olan "Eğitim ve Kültür" faslında "Eğitim, gençlik, spor ve kültür alanları temel olarak üye devletlerin sorumluluğundadır. Bununla birlikte, Avrupa Birliği (AB)'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'da (Madde 165-167) yer aldığı üzere AB'de eğitimin kalitesinin artırılmasını sağlamak, kültürel zenginliği korumak ve ortak kültürü geliştirmek adına üye devletler arasında işbirliğinin ve faaliyetlerin desteklenmesi" (Avrupa Birliği Başkanlığı, (2021), önem arz etmektedir. Bu çerçevede Aygen'in (2019) belirttiği gibi, Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik sürecinde toplumsal sistemlerini Avrupa Birliği normlarına uygun hale getirilmesi amacıyla öncelikle eğitim sistemindeki niteliğin ve kalitenin arttırılması yönünde iyileştirme çalışmalarının yapılmaya başlandığı görülmektedir. Ancak, eğitimdeki eksiklikler ve yetersizlikler göz önünde bulundurulduğunda, eğitim sisteminin çok ciddi sıkıntılar içinde olduğu görülmektedir. Hem bu sorunların aşılması hem AB eğitim politikaları doğrultusunda hareket edilebilmesi için Türki eğitim sisteminin her aşamasında kalitenin oluşturulması ve bu amaçla yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

AB üye ülkeler, eğitimin içeriği ve organizasyonu açısından özgür olmakla birlikte, Avrupa Birliği nezdinde işbirliği yapılması esas kabul edilmektedir. Müzakere sürecinde olan Türkiye'nin, eğitim alanında ve konularında düzenlemelere giderken, üyesi olmak istediği birliğin ülkele-

rinin eğitim sistemlerini anayasalar ve yasalar düzeyinde analiz etmesi ve değerlendirmesi; kendi toplumsal gerçeklerini ve bireylerinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak başta anayasa olmak üzere, yasa ve yönetmelikler günün koşullarına göre çalışmalar yapması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI, (2021), *Fasıl.26-Eğitim ve Kültür*, 13 Haziran 2021 tarihinde

https://www.ab.gov.tr/fasil-26-egitim-ve-kultur_91.html adresinden alındı.

AYGEN, M. (2019), Devlet Eylemi Olarak Kamu Politikaları: Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'nin Eğitim Politikası, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (29), 2: 259-276.

AYPAY, A. (2015). *Eğitim Politikası*. Ankara: Pegem Akademi.

DEMİREL, Ö. (1996). Eğitimde Yeni Arayışlar. *Yeni Türkiye*, 7, 47-52.

KARASAR, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 25. Basım. Ankara: Nobel.

MEMİŞOĞLU, H. ve SOYLU, T. (2017), Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Anayasa Kavramına İlişkin Metaforik Algıları, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* (6), 4: 129-138.

SAĞLAM, M., ÖZÜDOĞRU, O. F., ve ÇIRAY, F. (2011). Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemi'ne Etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 8(1), 87- 109.

TDK, (1988), *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TERZİ, Ç. (2005). Uyum Sürecinde Türkiye Eğitim Politikalarının Avrupa Birliği Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. Yayınlanmış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.

TUNÇ, B. (2020). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi. *Karadeniz Araştırmaları.* 17 (67): 657-692.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

URL-1: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014.pdf?lang=en. 20 Ocak 2021.

URL-2: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf?lang=en. 20 Ocak 2021.

URL-3: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011.pdf. 20 Ocak 2021.

URL-4: https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015.pdf?lang=en. 20 Ocak 2021.

URL-5: https://constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20_FULL_%20Constitution.pdf. 20 Ocak 2021.

URL-6: https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014.pdf?lang=en. 20 Ocak 2021.

URL-7: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014.pdf?lang=en. 20 Ocak 2021.

URL-8: http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/ire129756.pdf. 20 Ocak 2021.

URL-9: https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands. 20 Ocak 2021.

URL-10: https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953.pdf?lang=en. 20 Ocak 2021.

URL-11: https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009.pdf?lang=en. 20 Ocak 2021.

URL-12: http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/slv129862.pdf. 20 Ocak 2021.

URL-13:

https://www.riksdagen.se/globalassets/07.-dokument--lagar/the-constitution-of-sweden-160628.pdf. 20 Ocak 2021.

URL-14: https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/pt/pt045en.pdf. 20 Ocak 2021.

URL-15: https://constitutionnet.org/sites/default/files/Italy.Constitution.pdf. 20 Ocak 2021.

URL-16: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709-19821018.pdf. 20 Ocak 2021.

Bölüm 18

YUNANİSTAN GÖÇMENLERİNİN MUTFAK KÜLTÜRÜNE AİT YEMEKLER VE BUNLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İrem ÇAFA[1]
Ayşe Büşra MADENCİ[2]

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Konya, Türkiye. cafairem@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0003-0439-0512
2 Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Konya, Türkiye. bmadenci@erbakan.edu.tr, ORCID: orcid.org/ 0000-0001-9987-6771

* Bu çalışma, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, İrem ÇAFA tarafından hazırlanan ve Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Büşra MADENCİ danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Turizm faaliyetleri ve yeni gelişen akımlar kapsamında gastronomi, ziyaretçiler tarafından seyahatlerini planlama aşamasında büyük bir unsur olarak görülmektedir. Ziyaretçiler turistik gezileri boyunca gezmekte oldukları ülkelerin veya bölgelerin kültürlerini sadece sanat, müzik ve mimari eserler olarak tanımakla kalmayıp, yaşadıkları gastronomi deneyimlerini de ön planda tutmaktadır (Yazıcıoğlu, Işın ve Yalçın, 2019:862). Bu kapsamda seyahat edilen turistik destinasyonun gastronomik unsurları, bir kültürü tanımakta oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bir coğrafyanın zengin mutfak kültürüne sahip olmasında pek çok etken bulunmakta olup, bunlardan en önemlilerinden biri ise bölgeye gerçekleştirilmiş göç hareketleridir. Toplumların yaşadıkları ve kökenlerinin bulunduğu bölgeden alışık olmadığı, yabancısı olduğu başka bir coğrafyaya yerleşmesi kolayca verilebilecek bir karar olmasa da toplumsal veya kişisel nedenlerle insanlar, tarih boyunca göç etmiş ya da zorunda bırakılmışlardır (Işık, 2016:8).

Türkiye, tarih boyunca bünyesine çeşitli milletlerden göçmen kabul etmiş ve bu durum gastronomi turizmi açısından potansiyelinin daha da güçlenmesini sağlamıştır. Ülkenin farklı yerlerine yerleşmiş göçmenler, yerel halk ile etkileşimlerde bulunarak yemek kültürünün gelişmesine katkı sağlamanın yanı sıra, "göçmen mutfağı" olarak bilinen ayrı bir mutfak yapısının da ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, ülkemizdeki gastronomi turizminin sürdürülebilirliği adına gerçekleştirilen faaliyetlerde göçmen mutfağının yeri ve önemi oldukça fazladır (Bahtiyar Sarı ve Tetik, 2019:77). Zorunlu göç dahilinde incelenen ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Türkiye-Yunanistan arasında imzalanmış Lozan Antlaşmasıyla nüfus mübadelesi adı altında Türk topraklarına yerleşen göçmenler de bu kapsamda değerlendirilmekte olup (Ateş, 2008), hazırlanan çalışmanın da konusunu oluşturmaktadır.

Bu araştırma çalışmasında, mübadil veya muhacir olarak adlandırılan Yunanistan göçmenlerinin geçmişten günümüze yaptıkları tarifler incelenmiş olup, katılımcıların görüşleri doğrultusunda bu tarifler reçete haline getirilerek kayıt altına alınmıştır. Yunanistan göçmenlerinin mutfak kültürlerine ait olan yemeklerin sürdürülebilir turizm kapsamında değerlendirilmesinin göçmen mutfak kültürlerinin gelecek nesillere aktarılması ve bilinirliğinin arttırılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Gastronomi, Turizm ve Sürdürülebilirlik

Etimolojik olarak incelendiğinde gastronomi kelimesi, Yunanca "gast-

ro" (mide) ve "nomos" (kural) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluştuğu görülmektedir (Gülen, 2017:33). Gastronominin damak zevki olan kişi, bu işin uzmanı, restorancı anlamlarına gelen ve Fransızcada geçen "Gastronomie" kelimesiyle de ilişkili olduğu bildirilmektedir (Genç, 2014:428).

Gastronomi, Fransızcadan Türkçeye geçmiş ve yiyeceğin bilimi ile sanatsal yönüyle ilgili uluslararası bir kavram olarak bilinmekte olup, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne bakıldığında ise iyi yemek yemeye duyulan merak, sağlığa zarar vermeyen, doğru planlanmış, lezzetli bir mutfak, yemeğin düzenli ve sistemli hazırlanışı şeklinde tanımlandığı görülmektedir (TDK, 2021). Başka bir tanımlamada gastronomi, yemeğin malzemelerini seçmek, hazırlamak, sunum yapmak ve iyi yemekten anlayıp bundan hoşlanmak olarak ifade edilmektedir. Gastronomi, "nomos" kelimesi ile bağlantılı olarak tanımlandığı bir kaynakta ise "bireylerin iyi yemek yemenin bilimsel ve sanatsal yönüyle ilgili edindiği tüm bilgi birikimi" ifadesiyle açıklanmaktadır (Özmenli, 2020).

Bir toplumun yaşam şeklini ve kültürünü en iyi yansıtabildiği alanların başında yemek gelmekte olup, kültür unsuru da gastronomi turizminin vazgeçilmez bir parçasıdır. Gastronomi turizmi, ana kaynağı özel bir yemeğin tadına bakmak ya da yapım aşamalarını görmek amacıyla gerçekleştirilen, gıda üreticilerini, gastronomi festivallerini, ünlü restoranları ve özel bölgeleri ziyaret etme faaliyetleridir. Günlük hayatta herhangi bir restorana gidip yemek yeme faaliyeti dışındaki özel bir yemeği deneyimlemek, farklı yemeklerin üretim süreçlerine şahit olmak ve ünlü bir şef tarafından hazırlanan yemekleri tüketebilmek gibi sebeplerle yapılan seyahatler gastronomi turizminin kapsamına girmektedir (Zengin, Uyar ve Erkol, 2015:3).

Sürdürülebilir gastronomi turizmi ise, gastronomik bir unsur olan yerel yiyeceklerin üretimlerinde devamlılığın sağlanmasına, geleneksel yemeklerin ve pişirme yöntemlerinin gelecek nesillere aktarılmasına, yiyecek çeşitliliğinin korunmasına ve bölgelere has gastronomik değerlerin yaşatılmasına destekte bulunan bir turizm çeşidi olarak bilinmektedir (Scarpato, 2002:140). Durlu-Özkaya, Sünnetçioğlu ve Can (2013) çalışmalarında sürdürülebilir gastronomi turizmini, gastronomi turizmi kapsamında tarım faaliyetlerine, yerel gastronomi unsurlarına ve kırsal bölgelere yönelik artan talebi ifade eden bir kavram olarak açıklamışlardır. Yapılan tanımlamalar doğrultusunda gastronomi turizminin sürdürülebilirliği, tarım faaliyetlerini ve yerel yiyecek üretimini desteklediği, özgün olmayan üretim yöntemlerinin kullanımını önlediği, talep artışını sağladığı, yerel halkı güçlendirdiği ve yiyeceklere yönelik marka oluşumunu desteklediği bildirilmektedir (Yurtseven ve Kaya, 2010: 57; Bucak ve Ateş, 2014: 325).

1.2. Göçmenlerinin Mutfak Kültürü ve İlgili Çalışmalar

Sıcak savaş döneminden sonra Lozan Barış Antlaşması kapsamında imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve bu mübadele sonucunda Türk topraklarına yerleşen Yunanistan göçmenleri, Türk mutfak kültürünün zenginleşmesinde oldukça önemli bir yere sahip olmuşlardır. Özellikle yeme-içme kültürünün benzerlikleri ve farklılıkları ile birleşerek zamanla mutfak yapısının bir bütün haline geldiği görülmektedir (Arı, 2010). Yunanistan göçmenlerinin peşlerinde getirdikleri zengin yemek kültürü, asıl köklerinin bulunduğu coğrafyaya gelmeleri ve onlar için yeni bir kültürel zenginlik olan halk ile etkileşimleri sonucunda hem göçmen mutfak kültürü oluşmuş hem de Türk mutfağı daha da zengin bir hal almıştır.

Göçmenler üzerine literatürde pek çok çalışma yer almakta olup mutfak kültürleri de incelenen konular arasında yer almıştır. Girit yemek kültürünün sürdürülebilirliğinin belirlenmesi amacıyla yürütülen bir çalışmada Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Girit mübadilleri aracılığıyla bu yemek kültürünün günümüzde de yaşatıldığı ortaya koyulmuştur (Yıldırım, Karaca ve Çakıcı, 2021). Girit yemek kültürü üzerine yürütülen bir diğer çalışmada da zengin ve sağlıklı olarak nitelendirilen Girit mutfağının sürdürülebilirliği üzerinde durulmuş ve özel ilgi turizmi kapsamında faaliyetlerin desteklenmesinin önemi vurgulanmıştır (Karaca, Yıldırım ve Çakıcı, 2015). Atik ve Atik (2020) ise çalışmalarında Selanik mübadillerinin Türk mutfak kültürüne katkısını değerlendirmiş ve mübadillerin yemek kültürlerini devam ettirdiklerini bildirmişlerdir. Kalkan ve Gönül (2019) geleneğin güncellenmesi yaklaşımıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında Balkanlardan Didim yöresine yerleştirilmiş mübadillerinin sembol yiyeceği olan kaşopitayı deneysel mutfak uygulaması ile yeniden yorumlamış ve bu tarz ürünlerin gastronomi turizmi açısından önemini vurgulamışlardır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada Yunanistan göçmenlerinin mutfak kültürlerine ait olan yemeklerin ortaya koyulması ve bu yemeklerin reçete haline getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Yunanistan göçmenleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veriler elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu daha önce gerçekleştirilen çalışmalar (Çokişler, 2007; Yalın, 2020) temel alınarak hazırlanmış olup görüşmeler 2021 yılının Ocak ayında başlamış ve Nisan ayı sonuna kadar devam etmiştir. Çalışmanın evrenini Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiş göçmen halk oluştururken, örneklem ise Trakya Bölgesine iskân edilmiş 5'i erkek ve 25'i kadın olmak üzere toplam 30 Yunanistan göçmeni olmuştur. Katılımcıların seçiminde en az 3 nesil boyunca Yunanistan'da yaşamış olmalarına ve mutfak kültürlerine ne kadar hâkim olduklarına dikkat edilmiştir. Görüşmelerde katılımcıların demografik

özelliklerini, göç ettikleri ve iskân edildikleri bölgeleri belirlemeye yönelik soruları ile birlikte kültürlerine ait yemek tariflerini ayrıntılı bir şekilde anlatabilmelerine imkân sağlamak adına açık uçlu sorular da yöneltilmiştir. Bu şekilde katılımcıların konu ile ilgili tüm düşüncelerini değerlendirmek ve kayıt altına almak amaçlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Göç Bilgileri

Çalışmaya katılan 30 Yunanistan göçmeninin 20'si (%67) 50 yaşının üstündedir. Katılımcıların büyük bir kısmının ileri yaşlardan seçilmesinde bu kişilerin mutfak kültürlerine daha hakim olmalarının etkisi olmuştur. Daha genç yaştaki (%33) katılımcıların atalarından öğrendikleri yemekleri günümüzde de yapmaya çalıştıkları ve yemek kültürünün sürdürülebilirliğine katkı sağladıkları görülmüş olup çalışmada onların görüşlerine de yer verilmiştir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde 10'unun (%33) üniversite, 11'inin (%37) lise ve 9'unun (%30) ilköğretim mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar meslek grupları açısından da değerlendirilmiş olup ev hanımı, öğretmen, özel güvenlik, memur, yazar, yönetici, stilist gibi çeşitli sektörlerde iş sahibi bireyler oldukları görülmüştür. Katılımcıların göç ettikleri bölgeler de belirlenmiş olup Yunanistan'ın farklı bölgelerinden göç etmiş göçmenlerden olmalarına dikkat edilmiştir. Göç edilen bölgelerin Doyran (6 katılımcı), Serez (3 katılımcı), Selanik (7 katılımcı), Menlik (3 katılımcı), Drama (2 katılımcı), Florina (3 katılımcı), Gredene (1 katılımcı), Kesriye (2 katılımcı), Vodina (1 katılımcı) ve Borova (2 katılımcı) olmak üzere toplam 10 farklı bölge olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların farklı bölgelerden seçilmesi ile yeme içme alışkanlıklarının çeşitliliğini ortaya koymak ve sadece belirli bir bölgeye bağlı kalmadan daha fazla bölgenin mutfak kültürüne erişim sağlayabilmek amaçlanmıştır.

3.2. Yunanistan Göçmenlerinin Günümüzde Uyguladıkları Yemek Reçeteleri

Yunanistan göçmeni katılımcılar ile yapılan görüşmelerde pek çok tarif elde edilmiştir. Bu tarifler, göçmenlerin Yunanistan'da yaşadıkları coğrafyaya ya da Türkiye'de iskân edildikleri bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir. Görüşmeler esnasında kaydedilen tarifler, tüm katılımcıların ortak fikirleri doğrultusunda derlenip düzenlenerek yazıya aktarılmıştır. Katılımcılardan özellikle az bilinen veya unutulmaya yüz tutmuş tarifleri anlatmaları istenmiştir. Elde edilen tüm tarifler reçete formatına getirilmiş olup çorbalar, sebze-ot yemekleri, zeytinyağlılar ve mezeler, et yemekleri, hamur işleri, tatlılar ve kışlık hazırlıklar olmak üzere toplam 6 bölümde 38 farklı reçete elde edilmiştir.

3.2.1. Çorbalar

3.2.1.1. Süt Çorbası

Malzemeler:

• 1 litre çiğ süt

• 1 su bardağı arpa şehriye, pirinç ya da un ve su ile hazırlanan ovmaç

• Tuz

Yapılışı:

Geniş bir bakır tencerede çiğ süt yaklaşık yarım saat kaynatılır. Pirinçli yapılacak ise yıkanan pirinçler suda önceden haşlanır ve kaynamış süte eklenir. Arpa şehriyeli yapılacak ise şehriyeler yayık tereyağında renk alana kadar kavrulur ve üzerine kaynatılan süt ilave edilir. Ovmaç ile yapıldığında ise un ve su karıştırılarak hamur elde edildikten sonra küçük toplar yapılarak kaynatılmış süte atılır. Malzemeler sütün içinde piştikten sonra tuzu atılır ve ılık servis edilir.

3.2.1.2. Kuskus Çorbası

Malzemeler:

• Yarım su bardağı kuskus (bulgur da kullanılabilir)

• 2 su bardağı su

• 2 su bardağı süt

• 1 kaşık yayık tereyağı

• Tuz

Yapılışı:

Yayık tereyağı bakır tencerede eritilir. İçerisine kuskuslar atılır ve renk alana kadar kavurulur. Kuskusların üzerine su ilave edilir ve kuskusların biraz şişmesi beklenir. Tam pişmeden de sütü eklenir. Kuskuslar tamamen yumuşayana kadar çorba kaynatılır. En son da tuz eklenir. Eğer çorba bulgurlu yapılacak ise kaynayan su ve sütün içerisinde bulgurlar eklenir ve pişirilir.

3.2.1.3. Ekşi Tarhana Çorbası (Macır Tarhanası)

Malzemeler:

• 1 çay bardağı kuru macır tarhanası

• 1 litre su

• 1 diş sarımsak

• 1 domates rendesi

• 1 tatlı kaşığı salça (domates-biber karışık)

• Sıvıyağ

• Tuz, pul biber, kuru nane

Yapılışı:

Sıvıyağ bakır tencerede kızdırılır. Salça ve domates rendesi eklenir. Kavrulduktan sonra 1 diş sarımsak rendesi, pul biber ve kuru nane eklenerek biraz kavrulur. Üzerine su ilave edilir ve kaynatılır. Kaynayan suya ekşi macır tarhanası eklenir. Tarhanalar şiştikten ve çorba kıvam aldıktan sonra altı kapatılır. Sıcak servis edilir.

3.2.1.4. Ovmaçlı Yoğurt Çorbası (Ayran Çorbası)

Malzemeler:

• 1 su bardağı ekşi yoğurt

• 1 litre su

• 1 yumurta sarısı

• 1 kaşık un

• 1 çay bardağı pirinç

• 1 çay bardağı haşlanmış nohut

• Sıvıyağ

• Tuz, kuru nane

Ovmaç için:

• 1 çay bardağı un

• Su

• Tuz

Yapılışı:

1 litre suyun içine pirinçler atılır ve haşlanır. Ayrı bir kapta yoğurt, yumurta sarısı ve 1 kaşık un karıştırılarak terbiyesi hazırlanır. Başka bir kapta ise un ve su karıştırılıp küçük toplar halinde ovmaçlar hazırlanır. Pirinçlerin haşlanmasına yakın ovmaçlar suya atılır ve pişirilir. Malzemeler pişince terbiyesi azar azar suya eklenir. Üzerine nohutlar da ilave edilir ve çorba kaynatılır. Tuzu eklenir. Hepsi piştikten sonra bakır sahanda yağ ve nane yakılarak çorbaya dökülür.

3.2.1.5. Düğün Çorbası (Etli Çorba, Un Çorbası)

Malzemeler:

• 1 su bardağı un

• 2 kaşık tereyağı

• Haşlanmış dana eti (dil, beyin ve paça da eklenebilir)

• 1 litre et suyu

• Yarım limonun suyu

• 3 diş sarımsak

• Tuz, pul biber, toz kırmızı biber

Yapılışı:

Etler bol suda haşlanır. Suyu kenara ayırılır ve etler didiklenir. Ayrı bir tencerede tereyağı ile un kavurulur. Rengi döndükten sonra et suyu üzerine dökülür ve hafif kıvam alana kadar kaynatılır. Sarımsaklar dövülür ve limon suyu ile karıştırılarak çorbaya ilave edilir. Pişmeye yakın tuzu ve etleri de verildikten sonra çorba 5 dakika kaynatılır. Altını kapattıktan sonra tereyağında pul biber ve toz kırmızı biber yakılarak üzerine gezdirilir.

3.2.2. Sebze-Ot Yemekleri, Zeytinyağlılar ve Mezeler

3.2.2.1. Zeytinyağlı Bakla

Malzemeler:

• 1 kilo körpe (taze) bakla

• 1 çay bardağı su

• 1 adet domates

• 1 adet soğan

• 1 yemek kaşığı salça

• Taze nane

• Taze dereotu

• Zeytinyağı

• 1 çay kaşığı şeker

• Tuz

• 1 diş sarımsak

• 1 kâse yoğurt

Yapılışı:

Taze baklalar ayıklanır ve yıkanır. Soğan yemeklik doğranır ve zeytinyağında kavrulur. Domates rendelenir, salçayla birlikte kavrulan soğanın içine atılır. Kavrulduktan sonra ayıklanan baklalar tencereye eklenir, üzerine şekeri atılır ve baklalar sarı renk alana kadar pişirilir. Taze baharatları ve tuzu da eklenip suyu verilir. Kısık ateşte baklalar tamamen yumuşayana kadar aralıklarla karıştırılarak pişirilir. Piştikten sonra ocaktan alınır ve soğutulur. Ayrı bir yerde sarımsaklı yoğurt hazırlanır. Soğuk bakla yemeğinin üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek servis edilir.

3.2.2.2. Turp Otu Salatası

Malzemeler:

• 1 demet turp otu

• 1 litre su

• Yarım limonun suyu

• 1 diş sarımsak

• 1 çay bardağı zeytinyağı

• Tuz

Yapılışı:

Dağdan ve kırlardan toplanan turp otları sert kısımları ayıklanarak yıkanır ve kaynayan suyun içerisine atılarak 5 dakika hafif yumuşayıncaya kadar haşlanır. Haşlanan turp otları sudan çıkartılarak soğutulur. Sarımsaklar havanda dövülür. Üzerine zeytinyağı, limon suyu, sarımsak ve tuz eklenerek karıştırılır. Yemeklerin yanında servis edilir.

3.2.2.3. Labada Sarması (Efelek Sarması)

Malzemeler:

• Haşlanmış labada yaprakları

• 2 adet soğan

• 1 su bardağı pirinç

• Yarım su bardağı bulgur

• 2 adet domates

• 2 kaşık salça

• Maydanoz ve dereotu

• Tuz, karabiber, kuru nane, kekik

• Zeytinyağı

• Su

Yapılışı:

Haşlanmış labadaların arkasındaki sert damarlar ayıklanır. Bir tavada soğanlar biraz yağ ile kavurulur. Rengi döndükten sonra üzerine yıkanmış pirinç ve bulgur eklenir. Rendelenmiş domatesler ve salça da içine eklenerek karıştırılır. Son olarak kuru ve taze baharatlar ile 1 bardak su verilip diri kalacak şekilde iç harç demlendirilir. Ilıyan iç harç yaprakların damarlı kısmına gelecek şekilde konur ve sarılır. Tüm sarmalar bir fırın tepsisine dizilir. Üzerine zeytinyağında salça, domates rendesi kavrulur ve su ile açılarak dökülür. Fırına verilen sarmalar suyu kontrol edilerek pişirilir. Piştikten sonra sıcakken üzerine biraz zeytinyağı gezdirilir, sarmalar soğutulur ve yoğurt ile servis edilir.

3.2.2.4. Manca

Malzemeler:

• 2 adet kemer patlıcan

• 2 adet kapya biber

• 4 adet sivri biber

• 1 adet soğan

• Yarım demet maydanoz

• 1 diş sarımsak

• Limon suyu

• Zeytinyağı

• Tuz, karabiber

Yapılışı:

Patlıcanlar ve biberlere bıçak ile delikler açılır. Maşınganın üzerine patlıcanlar, biberler ve soğan dizilerek közlenir. Közlenen sebzelerin kabukları soyulur ve ince ince kıyılıp tabağa alınır. Közlenen sebzelerin üzerine biraz limon suyu, zeytinyağı, havanda dövülmüş sarımsak, tuz ve karabiber eklenerek karıştırılır. Soğuk servis edilir.

3.2.2.5. Kupriva (Isırgan Yemeği)

Malzemeler:

• 1 bağ kupriva (ısırgan otu)

• 3 su bardağı su (1 bardağı ısırganın haşlama suyundan)

• 1 adet soğan

• 2 diş sarımsak

• 2-3 yemek kaşığı mısır unu

• Zeytinyağı

• Tuz, karabiber, kuru nane

Yapılışı:

Isırgan otları eldiven kullanılarak ayıklanır, yıkanır ve isteğe göre doğranır. Bir tencerede tuzlu sus kaynatılır ve ısırganlar suya atılarak kısa süre haşlanır. Haşlama suyundan 1 bardak yemekte kullanmak için ayırılır. Haşlanan ısırganlar soğuması için ayrı bir yere alınır. Bakır tencerede zeytinyağı, küp şeklinde doğranmış soğanlar kavrulur ve kavrulmasına yakın 1 diş havanda ezilmiş sarımsak da içine atılır. Tencereye mısır unu ilave edilir ve 5 dakika kadar kavrulur. 1 su bardağı ısırgan suyu ve 2 su bardağı kaynar su tencereye boşaltılır. 2 dakika kaynatıldıktan sonra haşlanmış ısırganlar, tuz ve karabiber eklenir. Kıvam alıp piştikten sonra tüm malzemeler ince delikliden geçirilir (günümüzde makineden geçirilmektedir). Bakır sahanda zeytinyağı ve kuru nane yakılarak yemeğin üzerine gezdirilir, bu şekilde servis edilir.

3.2.2.6. Bulgurlu Kabak Çiçeği Dolması

Malzemeler:

• 25-30 adet kabak çiçeği

• 1 su bardağı bulgur

• 2 adet soğan

• 3 diş sarımsak

• 6 dal taze nane

• Yarım demet dereotu

• Yarım su bardağı zeytinyağı

• 1,5 su bardağı su

• Tuz, karabiber, pul biber

Yapılışı:

Geniş bir tavada soğanlar ve sarımsaklar zeytinyağı ile kavrulur. Bulgur ve baharatlar tavaya eklenir. Hepsi kavrulunca 1 bardak su eklenir ve kapağı kapatılarak pişirilir. Biraz suyu kalınca altı kapatılıp taze baharatları da eklenip soğutulur. Kabak çiçeklerinin içine üstüne 1 parmak boşluk kalacak şekilde doldurulur. Dolmalar bir tepsiye dizilir. Üzerine yarım bar-

dak kadar su ilave edilip yaklaşık 1 saat fırında pişirilir. Yoğurtla birlikte soğuk ya da sıcak servis edilebilir.

3.2.3. Et Yemekleri

3.2.3.1. Papara

Malzemeler:

• 300 gram kıyma, haşlanmış kırmızı et ya da tavuk eti

• Bayat ekmek

• 1 adet soğan

• 1 kaşık salça

• 1 adet büyük domates

• 1 kaşık tereyağı

• 2-3 diş sarımsak

• 1 kâse yoğurt

• Tuz, karabiber, pul biber

• Maydanoz

Yapılışı:

Bayat ekmekler küp şeklinde doğranıp geniş kayık tabağa alınır. Tavada tereyağı eritilir, küp şeklinde doğranan soğanlar eklenir ve kavrulur. 1 domates rendesi ve salçası eklenir. Üzerine kıyma, tavuk ya da kırmızı et ilave edilir. Baharatları da eklenerek hepsi pişirilir. Etin haşlama suyundan ayrılan 1 bardak su da üzerine ilave edilir ve 3 dakika kaynatılır. Hazırlanan harç ekmeklerin üzerine yayılır. Sarımsaklı yoğurt ve maydanoz da üzerine gezdirildikten sonra servis edilir.

3.2.3.2. Erkeç Yahnisi

Malzemeler:

• 1 kilo erkeç eti (erkek keçi eti)

• 1 adet büyük soğan

• 2 adet patates

• 1 kaşık salça

• Su

• Tuz, karabiber

Yapılışı:

Erkeç eti kuşbaşı ya da daha iri parçalar halinde doğranır. Yıkanıp tencereye alınan etlere üstünü geçecek kadar su eklenir ve haşlamaya alınır. 2 saat kadar haşlanan etlere 1 kaşık salça eklenir. Küp şeklinde doğranan soğanlar ve patatesler de eklenerek karıştırılır. Üzerine 1 bardak daha su ve baharatları eklenerek patatesler yumuşayana kadar yaklaşık 30 dakika daha pişirilir. Suyu azaldıkça yahniye su eklenebilir. Pişen yemek sıcak kalması için maşıngaya alınır ve oradan suyuyla birlikte servis edilir.

3.2.3.3. Kuzu Kapama

Malzemeler:

• 500 gram kuzu eti (kemikli ya da kemiksiz)

• 2 su bardağı pirinç

• Tereyağı

• Su

• Tuz, kekik, nane

Yapılışı:

Etler iri iri parçalanır ve yıkanır. Tencereye alınan etler üstünü geçecek kadar suda haşlanır. Bir yandan da pirinçler yıkanır ve sıcak suda 30 dakika bekletilir. Yumuşayan etler tencereden alınır ve bir tepsinin ortasına dizilir. Süzülen pirinçler etlerin etrafına yayılır ve baharatları eklenerek karıştırılır. Etlerin üzeri bir çanak ile kapatılır. Pirinçlerin olduğu yere pirinç seviyesine kadar etin haşlama suyundan dökülür. Birkaç parça tereyağı pirinçlerin üzerine bırakılır. Tepsi taş fırına ya da davul fırına atılır ve pişirilir. Pişmeye yakın etlerin üstü de açılır ve üzerinin kızarması için 10 dakika daha pişirilir. Pilav ve etler birlikte servis edilir.

3.2.3.4. Damat Paçası (Pulu Petka)

Malzemeler:

• Yarım kilogram haşlanmış tavuk (tavuğun istenilen bölümü kullanılabilir)

• 6 adet kuru yufka

• 2 kaşık tereyağı

• Ceviz içi

• 1 kâse yoğurt

Yapılışı:

Tavuk haşlanıp didiklenir. Kuru yufkalar parçalanıp tepsiye dizilir.

Yufkalar tavuğun haşlama suyu ile ıslatılır. Üzerine yoğurt, onun üzerine de tavuklar yerleştirilir. Son olarak tereyağında kavurulmuş cevizler üzerine gezdirilip servis edilir. Bu yemeğin yoğurt kullanmadan yapılmış olanına "pulu petka" denilmektedir.

3.2.3.5. Ciğer Kapama (Ciğer Sarma)

Malzemeler:

• Yarım kilogram kuzu ciğeri

• Kuzu gömleği

• 2 su bardağı pirinç

• 2 adet soğan

• 1 çay bardağı kuş üzümü

• Yarım demet dere otu

• Yarım demet maydanoz

• Tuz, karabiber, kuru nane

• Sıvıyağ

• 2 adet yumurta sarısı

Yapılışı:

Kuzu gömleği yıkanır ve suda bekletilir. Diğer yandan ciğerler doğranır ve yıkanır. Ayrı bir yerde kıyılan soğanlar, bir başka yerde de ciğerler pişirilir. Soğanların olduğu tencereye diğer tüm malzemeler eklenir ve kavrulur. Suyu da verildikten sonra pilav demlenmeye bırakılır. Pişen ciğerler de pilav tenceresine eklenerek hepsi harmanlanır. Su da bekletilen gömleklerin suları süzülür ve tatlı tabağı büyüklüğünde parçalara ayrılır. Bir kâsenin içine gömlek yerleştirilir. İçine 2 kaşık pilavdan eklenerek gömlek kapatılır ve kâse ters çevrilerek tepsiye bırakılır. Hepsi bittiğinde üzerlerine yumurta sarısı sürülerek fırına verilir. Hepsinin üzeri kızarınca fırından çıkartılır ve servis edilir.

3.2.4. Hamur İşleri

3.2.4.1. Keçi Ayağı

Malzemeler:

• 1 su bardağı yoğurt

• Yarım çay bardağı sıvıyağ

• 1 adet yumurta

• Un (ele yapışmayacak kıvama gelene kadar eklenir)

• 1 çay kaşığı karbonat

• 1 çay kaşığı tuz

• Sıvıyağ (kızartmak için)

Yapılışı:

Bütün malzemeler derin bir kaba alınıp karıştırılır. Üzerine un eklenerek hamur yoğurulur. Ele yapışmayan ve açılacak kıvama geldiğinde hamur 5 dakika dinlendirilir. Hazırlanan hamur 2 ye bölünür. Merdane ile 1 cm kalınlığında açılan hamur ilk olarak uzun şeritler halinde kesilir. Daha sonra şeritler dikdörtgen olacak şekilde kesilir. Her parçanın uzun kenarlarına bıçak ile ikişer kesik atılır. Derin bir tencerede sıvıyağ ısıtılır ve hamurlar içine atılarak kızartılır.

3.2.4.2. Pırasalı Macır Böreği

Malzemeler:

Hamuru için:

• 1 kilo un

• Su

• Tuz

İç harç için:

• 1 kilo pırasa

• Sıvıyağ

• Tuz, karabiber

Üstü için:

• 1 kâse yoğurt

• Sıvıyağ

Yapılışı:

Pırasaların dış kabukları soyulur ve yıkanır. Halka şeklinde doğranan pırasalar tavada biraz sıvıyağ ile suyunu salıp biraz çekene kadar kavrulur. Tuz ve karabiberi de eklenerek kenara soğumaya alınır. Derin bir kapta un, su ve tuz karıştırılarak ele yapışmayan yumuşak bir börek hamuru elde edilir. Hazırlanan hamur 5 dakika dinlendirilir ve 10 eşit parçaya ayrılır. 4 parçası tabak büyüklüğünde açılır ve aralara bolca sıvıyağ sürülerek üst üste dizilir. Fırın tepsisinin en altına el ile bastırarak bu 4 kat iyice yayılır ve kenarları yüksek bırakılır. Soğuyan pırasaların hepsi bu katın üzerine dökülür. Diğer 6 hamur tepsinin büyüklüğünde oklava ile açılır. Her yayılan katın arasına biraz sıvıyağ gezdirilir. En üst kat da yerleştirildikten

sonra en başta yüksek bırakılan kenarlar iyice yukarı çıkartılır ve içe doğru katlanarak böreğe kenarı verilir. Böreğin ortasına yuvarlak bir kâse ya da kapak kapatılır ve kenarlarından üçgen şeklinde kesilir. Son olarak üzerine yoğurt ve sıvıyağ dökülerek davul fırında pişirilir.

3.2.4.3. Tızmana

Malzemeler:

• 1 kilo un

• 1 su bardağı süt

• 1 çay bardağı sıvıyağ

• 2 çorba kaşığı instant maya

• 1 su bardağı su

• Tuz, şeker

• Ekşimik (lor peyniri)

Üstü için:

• 1 yumurta

• 1 kâse yoğurt

• Sıvıyağ

Yapılışı:

Maya biraz ılık su ve şeker ile karıştırılarak 5 dakika bekletilir. Derin bir kapta un havuz şeklinde açılır. Ortasına önce maya ve sıvılar eklenir. Kenarlara da tuzu serpilir ve hamur ele yapışmayacak kıvama gelene kadar yoğurulur. Bu işlemden sonra üstü ve etrafı sıkıca kapatılıp sofra beziyle sarıldıktan sonra kabarana kadar yaklaşık yarım saat mayalandırır. Hazır olan hamurdan büyük parçalar kopartılarak kalın ve uzun şerit elle bastırarak açılır. Ortasına da lor peyniri konur ve hamurun iki karşılıklı ucu birleştirilerek yuvarlanır. Uzun şeritten 3 parmak kalınlığında parçalar kesilir ve yağlanan tepsine dik bir şekilde dizilir. En üstüne sıvıyağ, yumurta ve yoğurtla hazırlanan harç dökülüp fırına verilir. Üstü kızarınca fırından çıkartılır ve bez örtülerek sıcağının çıkması beklenip o şekilde servis edilir.

3.2.4.4. Balkabağı Böreği

Malzemeler:

Hamuru için:

• 1 kilogram un

• Su

• Tuz

İç harcı için:

• 3 büyük parça balkabağı

• 2 yemek kaşığı toz şeker

• Tuz, karabiber

Yapılışı:

Un, su ve tuz karıştırılarak börek hamuru elde edilir. Bezelere bölünen hamurlar tek tek açılır ve açılan hamurlar kuruması için bezlerin üzerine serilir. 20 dakika kadar kuruyan yufkalar ortadan ikiye kesilir. İç harçtan dökülür ve dolanır. Diğer yufkalar da bu şekilde yapılarak ilk parçanın etrafına dolanır. Üzerine çok az yağ ve yoğurt sürülerek fırına verilir. Fırından çıkan böreğe servis edilirken isteğe bağlı olarak üzerine 1 kaşık şekerli süt dökülebilir.

3.2.4.5. Nohut Ekmeği (Kravaçe, Farsimit)

Malzemeler:

Nohut Mayası için:

• 1 su bardağı nohut

• 1 çay bardağı un

• 1 çay kaşığı tuz

• 1 tatlı kaşığı toz şeker

• 2 su bardağı sıcak su

Ön Maya için:

• 1 su bardağı ılık su

• 2,5 su bardağı un

Hamuru için:

• 1 su bardağı ılık su

• 1,5 tatlı kaşığı tuz

• 5,5 su bardağı un

Yapılışı:

Nohutlar taş ile kırılır ve kavanoza dökülür. İçine un, su, tuz ve şeker eklenerek 10-12 saat arası mayalanmaya bırakılır. Köpürdüğünde mayalandığı anlaşılır. 12 saatin sonunda nohutlar süzülür ve elimizde kalan mayaya tekrar un eklenip kek kıvamında bir hamur elde edilir. Bu aşama

ön maya aşamasıdır. Mayalanmaya bırakılan hamur kıvama geldiğinde ise un eklenir ve ekmek yapılır. Kalıba konan hamur kabarması iççin tekrar mayalandırılır. Kabaran ekmek fırında pişirilir.

3.2.4.6. Pırpeç (Yoğurtlu Börek)

Malzemeler:

Hamuru için:

• 1 kilogram un

• Su

• Tuz

İç Harcı için:

• 1 kâse yoğurt

• 2 kaşık un

• 4 adet yeşil biber

• 1 adet yumurta sarısı

Yapılışı:

Hamur yoğurulur ve 23 bezeye bölünür. 12 bezesi alt katına, 11 bezesi üst katına olacak şekilde ayrılır. 12 beze tabak büyüklüğünde açılır ve her katı yağlanarak üst üste konur. Hazırlanan bezeler tepsinin altına el ile bastırarak açılır. Üzerine hazırlanan iç harç eklenir. İç har. İçin ise biberler doğranır ve diğer malzemeler karıştırılır. Geriye kalan 11 beze ise tekrar aynı işlem yapılarak açılır ve üstüne kapatılır. Böreğin kenarları yukarı ve içe doğru gelecek şekilde katlanır. Fırında pişirilen börek sıcak veya soğuk servis edilir. Böreğin iç harcı yerine lahana turşusu kullanıldığında ise "laknur" adını almaktadır.

3.2.4.7. Fasunik

Malzemeler:

• Pişmiş kuru fasulye yemeği

• 6 adet kuru yufka

• Yarım çay bardağı sıvıyağ

Yapılışı:

Bu börek bir gün önceden kalmış yemeği değerlendirmek için yapılmaktadır. Fırın tepsisi yağlanır ve 2 adet kuru yufka tabana yerleştirilir. Üzerine sulu kuru fasulye yemeğinin yarısı yayılır. Biraz sıvıyağ gezdirilir ve diğer 2 yufka üstüne kapatılır. Geriye kalan fasulye yemeğinden çok az

ayrılır ve bu kata yayılır. En son kalan 2 yufka ise parçalanarak üzerine örtülür. Ayrılmış olan kuru fasulye de üzerine eklendikten sonra kalan yağ üzerine gezdirilir ve börek fırınlanır. Sıcak servis edilir.

3.2.4.8. Flija (Filya)

Malzemeler:

• 1 kilogram yoğurt

• 1 kilogram kaymak

• 1 kilogram un

• 500 mililitre su

• Tuz

Yapılışı:

Un ve su boza kıvamına gelene kadar çırpılır. Hazırlanan hamur tepsiye üçgen şekilde sıra sıra dökülür. Dökülen hamurların üzerine de eritilmiş kaymak kaşık ile dökülür. En son üzerine kaşık ile yoğurt dökülür ve kastrada pişirilir. Pişen hamur çıkartılır ve üzerine sırası ile aynı malzemeler tekrardan dökülüp bir kez daha pişirilir. Kastradan çıkan tepsi dinlendirilip servis edilir.

3.2.4.9. Selanik Mantısı (Koca Mantina)

Malzemeler:

Hamuru için:

• 1 kilogram un

• Su

• Tuz

• 1 kaşık sirke

İç harcı için:

• 300-400 gram kıyma

• 2 adet soğan

• Tuz, karabiber, kuru nane

Yapılışı:

Soğanlar ince kıyılır ve kıyma ile kavurulur. En son baharatları da eklenir ve soğumaya bırakılır. Un, su, tuz ve sirke karıştırılarak yumuşak bir börek hamuru yoğurulur. Hazırlanan hamur 13 bezeye bölünür. 6 bezesi üst katman, 7 bezesi alt katman için ayırılır. Alt için ayırılan bezeler tek tek

kahve tabağı büyüklüğünde açılır ve aralarına birer kaşık yağ sürülerek üst üste konur. Açılan 7 hamur bilekler ve avuç içi kullanılarak parmaklar değdirilmeden tepsiden büyük olacak şekilde açılır. Hava alması ve çıtır olması için buruşturularak tepsinin altına hamur yerleştirilir. Üzerine hazırlanan iç harç yayılır. Üst katman için ayırılan bezeler de aynı yöntem ile açılır ve buruşturularak böreğin üstü kapatılır. Hamurun üzerine 3-4 kaşık sıvıyağ gezdirilir. Bir bardağın ağzı ile tüm tepsi bitişik olacak şekilde yuvarlak kesilir ve börek fırınlanır. Servis edilirken de üzerine sarımsaklı yoğurt ve kızmış yağ dökülür.

3.2.4.10. Loznik (Asma Pidesi)

Malzemeler:

• 2 adet taze soğan

• Yarım demet maydanoz

• Yarım demet dere otu

• 1 adet kuru soğan

• Asma yaprağı

• 3 bardak mısır unu

• 1 adet yumurta

• Yoğurt

• Tuz

Yapılışı:

Soğanlar, maydanoz ve dereotu kıyılır. Un, yumurta, yoğurt ve tuz karıştırılıp krep hamuru kıvamında bir hamur hazırlanır. İçine kıyılan malzemeler eklenip karıştırılır. Yağlanmış tepsiye karışım dökülür. Önceden haşlanmış asma yaprakları tek kat olacak şekilde hamurun üzerine serilir ve fırınlanır.

3.2.4.11. Soğan Pitası

Malzemeler:

• 1 kilogram soğan

• 1 kilogram un

• Su

• Tuz, karabiber, pul biber, kuru nane

• Sıvıyağ

• Sirke

Yapılışı:

Soğanlar soyulur ve piyazlık doğranır. Biraz sıvıyağ ile rengi değişene kadar kavrulur. Tuz, karabiber, pul biber ve kuru nane atılır. Ocaktan alınan iç harç soğumaya bırakılır. Un, su, tuz ve sirke karıştırılarak yumuşak bir börek hamuru yoğurulur. Hazırlanan hamur 13 bezeye bölünür. 6 bezesi üst katman, 7 bezesi alt katman için ayırılır. Alt için ayırılan bezeler tek tek kahve tabağı büyüklüğünde açılır ve aralarına birer kaşık yağ sürülerek üst üste konur. Açılan 7 hamur bilekler ve avuç içi kullanılarak parmaklar değdirilmeden tepsiden büyük olacak şekilde açılır. Hava alması ve çıtır olması için buruşturularak tepsinin altına hamur yerleştirilir. Üzerine hazırlanan iç harç yayılır. Üst katman için ayırılan bezeler de aynı yöntem ile açılır ve buruşturularak böreğin üstü kapatılır. Hamurun üzerine 3-4 kaşık sıvıyağ gezdirilir. Fırında pişirilen börek dilimlenerek servis edilir. Börek yenmeden önce üst katmanı kaldırılır ve 1 kaşık sirke dökerek yenir.

3.2.5. Tatlılar

3.2.5.1. Şekerli Hamur Tatlısı (Tatlı Pişi)

Malzemeler:

• 2 adet yumurta

• 1 çay bardağı yoğurt

• 1 çay bardağı sıvıyağ

• 1 çay bardağı toz şeker

• 1 paket vanilya

• 2 paket kabartma tozu

• Un

• Pudra şekeri

Yapılışı:

Yumurta ve şeker eriyinceye kadar çırpılır. Üzerine sıvıyağ ve yoğurt eklenip karıştırılır. Son olarak un, vanilya ve kabartma tozu ilave edilir ve hamur yoğurulur. Parçalara bölünen bezeler merdane ile kalın şekilde açılır. Hamurdan bardak ile yuvarlak parçalar kesilir, ortası delinir ve derin yağda kızartılır. Soğuyunca pudra şekerine batırılarak servis edilir.

3.2.5.2. Pekmezli Kaçamak

Malzemeler:

• 1 su bardağı mısır unu

• 3 su bardağı su

• 2 yemek kaşığı yayık tereyağı

• Pekmez

Yapılışı:

Su tencereye alınır ve içine tereyağı da eklenerek kaynatılır. Su kaynadıktan sonra altı kısılır ve un azar azar suya ilave edilip sürekli karıştırılır. Un tamamen karışıp kıvam alana kadar pişirilir. Lapa kıvamına geldiğinde ocaktan alınır ve üzerine pekmez gezdirilerek servis edilir. Farklı bölgelerde üzerine bal, çökelek ve yumurta eklenerek de tüketilebilmektedir.

3.2.5.3. Macır Baklavası (Ev Baklavası)

Malzemeler:

Hamuru için:

• 2 yumurta

• 1 su bardağı süt

• 1 su bardağı yağ

• 1 paket kabartma tozu

• Aldığı kadar un

• Nişasta (bezeleri açmak için)

Şerbeti için:

• 1 kilogram toz şeker

• 1 litre su

• Yarım kilogram ceviz içi

• 300 gram tereyağı

• 1 su bardağı sıvıyağ

Yapılışı:

Hamur yoğurulur ve 60 bezeye bölünür. İsteğe göre beze sayısı artırılıp azaltılabilir. Hazırlanan bezeler bol nişasta ile tek tek açılır ve tepsiye dizilir. Her 5 katta bir ceviz içi serpilir. Tüm bezeler tepsiye yerleştirildikten sonra baklava kesilir. Eritilen tereyağı ve sıvıyağ baklavanın üzerine dökülür ve baklava fırında pişirilir. Bir yandan da şerbeti kaynatılır. Soğuk tatlıya ılık şerbet dökülür.

3.2.5.4. Kaymaçina

Malzemeler:

• 1 litre süt

• 7 adet yumurta

• 4 yemek kaşığı toz şeker

Yapılışı:

Bütün malzemeler bir tencerede çırpılır. Hepsi karışınca ocağa alınır ve kıvam alana kadar pişirilir. Pişen tatlı tepsiye dökülür ve başka bir tepsinin içine yerleştirilir. Alttaki tepsiye sıcak su eklenip tatlı fırınlanır. Üzeri yanınca tatlı çıkartılır. İsteğe göre üzerine toz şeker veya şerbet dökülerek servis edilir.

3.2.5.5. Brumanik (Mısır Unu Pastası)

Malzemeler:

• 2 adet yumurta

• 1 su bardağı süt

• Yarım su bardağı sıvıyağ

• Yarım su bardağı yoğurt

• 1 su bardağı toz şeker

• 1 paket kabartma tozu

• Mısır unu

• Susam

Yapılışı:

Tüm malzemeler karıştırılarak koyu kıvamlı bir kek hamuru elde edilir. Kek hamuru yağlanmış tepsiye dökülür ve üzerine susam serpilir. Kek önceden ısıtılmış fırında pişirilir.

3.2.6. Kış İçin Hazırlanan Tarifler

3.2.6.1. Kurutma Domates Salçası

Malzemeler:

• 2 kasa etli erik domates

• 1 kilogram kalın tuz

Yapılışı:

Domatesler yıkanır ve iri iri doğranıp aralarına tuz serperek bidonlara doldurulur. 1 hasfa bidonlarda bekletilip yumuşayan domatesler kevgirden ezerek geçirilir. Tüm bidonlar kevgirden geçtikten sonra posası çuvallara doldurulur. Üzerine ağırlık konur ve 1 hafta kadar da suyu süzülmesi için salça bekletilir. Tüm suyu süzülünce salça çuvallardan tepsilere alınır. 2-3

gün kadar ara ara karıştırılarak salçalar güneşte kurutulur. Bütün işlemler tamamlandığında salça kavanozlara doldurulur ve ağzı sıkıca kapatılarak saklanır.

3.2.6.2. Ekşi Macır Tarhanası

Malzemeler:

• Un

• Süt

• Ekşi maya

• Kırmızı kapya biber

• Acı sivri biber

• Ekşi yoğurt

• Salça

• Kırmızı toz biber

• Tuz

• Maydanoz

• Nane

Yapılışı:

Tarhananın yapılacağı günün bir önceki gecesi biberler kaynatılır. Ertesi gün bahçede ateş yakılır ve kazan üzerine oturtulur. İl önce dünden hazırlanan biberler ve tüm sıvılar eklenerek kaynatılır. Üzerine katı malzemeler, ekşi maya ve taze baharatlar eklenerek pişirilir. Hamur kıvamına geldiğinde kenara soğumaya alınır. Tarhana hamuru 10 gün aralıklarla yoğurularak bekletilir ve ekşitilir. Bu işlemin ardından tarhanadan küçük parçalar alınarak avuç içi büyüklüğünde açılır. Bu hamurlar bezlerin üzerine serilir ve kurutulur. Kuruyan hamurlar kevgirden bastırarak geçirilir. Toz tarhanalar tekrar bezlerin üzerine serilerek 2 gün kurutulur.

3.2.6.3. Kuskus

Malzemeler:

• İrmik

• Su

• 1 litre süt

• 10 adet yumurta

• 2,5 kilogram un

Yapılışı:

İrmikler kuskus teknesinin içine dökülür. Ayrı bir yerde yapıştırıcı görevi görecek olan süt, yumurta ve su karıştırılarak hazırlanır. Teknenin karşılıklı uçlarına 2 kişi oturur. 1 cezve kadar karışımdan, biraz da undan irmiklere dökülür ve oturanlar ellerini sağa sola doğru hareket ettirerek irmiklerin yuvarlak şekil almalarını sağlar. Bu işlem irmikler istenilen boyuta gelene kadar devam eder. İrmikler nemini kaybettikçe işlem tekrarlanır. İstenilen ölçüye gelmiş kuskusları ayırabilmek için kevgir ile iri taneler toplanır ve küçük olanlar tekrar yapılır. Tüm irmik bittiğinde ise kuskuslar bezlerin üzerine serilerek serin yerde kurutulur. Hazır olan kuskuslar bez torbalarda saklanır.

3.2.6.4. Lonk (Soka, Sütlü Biber Turşusu)

Malzemeler:

• 1 kilogram kaşar loru

• 500 gram tulum loru

• 1 kilogram yoğurt

• 2 bardak süt

• Yeşil biber

Yapılışı:

Biberler yıkanır. Diğer malzemeler iyice karıştırılır. Kavanozlara bir kat peynir karışımı bir kat biber olacak şekilde dizilir. Kavanozların ağızlarına tülbent sarılır. 1 hafta boyunca bekletilir ve üzerine çıkan sarı suyu dökülür. En son üzerine zeytinyağı gezdirilip kapağı kapatılır ve dolapta saklanır.

3.2.6.5. Sirkeli Biber Turşusu

Malzemeler:

• 1 ölçü sirke

• 1 ölçü su

• Turşuluk yeşil biber ya da kırmızı kapya biber

• Sarımsak

• Maydanoz

• Tuz

• Nohut

Yapılışı:

Biberler ayıklanır ve yıkanır. Geniş bir kapta su, sirke ve tuz karıştırılır. Sarımsaklar ve maydanozlar da ayıklanıp yıkanır. Kavanozlara bir sıra biber bir sıra maydanoz ve sarımsak gelecek şekilde malzemeler dizilir. En üste mayalanmayı hızlandırmak için 3-4 adet nohut atılır. Hazırlanan sirkeli su kavanozlara doldurulur ve kapağı sıkıca kapatılır. Turşu 1 hafta sonra yemeğe hazır olur ancak kış için saklanabilir.

3.2.6.6. Sütlü Kuru Yufka

Malzemeler:

• 20 adet yumurta

• 5 litre süt

• 5 litre su

• 2 avuç tuz

• 20 kilogram un

Yapılışı:

Yumurtalar, tuz ve süt hepsi karışana kadar çırpılır. Büyük bir kaba un dökülür ve ortası açılır. İçine karışım dökülür ve yoğurulmaya başlanır. Ara ara su eklenip yumuşak bir hamur elde edilir. Hamurun üzeri kapatılır ve 2 saat dinlendirilir. İstenilen boyutta bezelere ayırılarak hamur biraz daha dinlendirilir. Bezeler unlanarak açılır ve sac üzerinde pişirilir. Soğuyan yufkalar üst üste konur. Saklamak için ise yufka poşetlerine konur.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Toplumların kültürel yapısının şekillenmesinde önemli faktörlerden biri olan göç ekonomik, siyasi, sosyal ve çevresel pek çok neden doğrultusunda gerçekleşmektedir. Çalışma kapsamında incelenen Yunanistan göçmenleri de zorlu süreçlerin içerisinden geçerek göç etmiş gruplardan biridir. Yunanistan göçmenlerinin, özellikle mutfak kültürlerini küçük değişiklikler haricinde günümüze kadar yaşattıkları görülmüştür. Göç ettikleri topraklara uyum sağlayan Yunanistan göçmenleri geleneksel yemek tariflerin özünü kaybetmeden günümüze dek korumuşlardır. Bu çalışma kapsamında sürdürülebilir gastronomi bakışa açısıyla değerlendirilmiş olan Yunanistan göçmenlerinin mutfak kültürü oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Çalışmada yer alan tariflerin çeşitliliği de bunu kanıtlar niteliktedir.

Çalışma sonucunda Yunanistan göçmenleri ile gerçekleştirilen görüşmeler doğrultusunda 38 adet yemek reçetesi oluşturulmuştur. Bulgular kısmındaki detaylı bir şekilde incelenmiş yemeklerin yapımında yabani otların, sebzelerin ve aroma verici taze baharatların sıklıkla kullanıldığı görül-

mektedir. Özellikle aroma verici taze baharatlar, taze ve kuru nane yaygın olarak kullanılmakta olup bu baharatların et yemeklerinin hemen hemen hepsine eklendiği belirlenmiştir. Çalışmada yer alan tariflerde et yemeklerinin ayrı, sebze yemeklerinin ayrı pişirildiği, yemeklerde et ile sebzenin aynı yemek içinde bulunmadığı dikkat çekmektedir. Yunanistan göçmenlerinin mutfak kültürlerinde hamur işlerinin önemi verilen tariflerin yoğunluğundan anlaşılmaktadır. Börek tariflerinin hamurları ve yapılışı benzerlik göstermekte olup, dönemsel ve mevsimsel olarak iç harçları farklılık göstermektedir. Zor dönemler yaşamış olan göçmenler hiçbir malzemeyi ziyan etmemek adına börek harcı olarak kullanmaktadır. Tarifler bölümünde yer alan fasunik böreği bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Börekleri tüketirken üzerine ya da içine sirke, yoğurt ve şekerli süt döküp yemeleri de mutfak kültürünün özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca çeşitli tatlıların Yunanistan göçmenlerinin mutfaklarında büyük ölçüde yer aldığı ve kışı geçirmek için imece usulü hazırladıkları yiyeceklerin de mutfak kültürlerinin birer parçası olduğu görülmüştür.

Çalışmada elde edilen veriler ışığında, Yunanistan göçmenlerinin mutfak kültürlerinin bilinirliğini arttırmak ve sürdürülebilirliğini sağlamak adına pek çok öneride bulunulabilir. Gastronomi turizmi açısından oldukça önemli olan yemek festivallerinin Yunanistan göçmenlerinin yoğunlukta iskân edildikleri bölgelerde düzenlenmesinin, göçmenlerin bu festivallere katılmalarının teşvik edilerek yemeklerini tanıtma ve bilinirliklerini arttırma imkanı sağlanmasının ve Yunanistan göçmenlerinin mutfak kültürlerine ait geleneksel yemeklerin bölge restoranlarının menülerinde yer almasının sağlanmasının hem yerli halka hem de bölgeye gelebilecek turistlere göçmen mutfak kültürünün tanıtımında oldukça etkili olacağı düşünülmektedir. Televizyon ce sosyal medya platformlarında göçmenlerin mutfak kültürlerinin ve unutulmaya yüz tutmuş yemeklerinin bilinirliklerinin arttırılması için çeşitli projelerin hayata geçirilmesinin de göçmenlere ait geleneksel yemeklerin gelecek nesillere aktarılmasında oldukça etkili olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arı, K. (2010). Osmanlı Devleti'nde Göçlerle Aktarılan Besin Kültürü ve Bunun Türk Yemek Kültürüne Etkileri, I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü), 21-45, Bilecik.

Ateş, A. (2008). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler (Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Atik, E., & Atik, E. (2020). Türk Mutfak Kültürüne Katkısı Bakımından Göçler: Selanik Mübadilleri Üzerine Bir Araştırma. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(2), 261-277.

Bahtiyar Sarı, D., & Tetik, N. (2019). Gastronomi Turizmi Kapsamında Bulgaristan Göçmenlerinin Yemek Kültürü, ANASAY, 8: 73-88.

Bucak, T., & Ateş U. (2014). Gastronomi Turizminin İl Turizmine Etkisi: Çanakkale Örneği, The Journal of Academic Social Science Studies, 28: 315-328.

Çokişler, N. (2007). Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Durlu-Özkaya, F., Sünnetçioğlu, S. & Can, A. (2013). Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Hareketliliğinde Coğrafi İşaretlemenin Rolü, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 1(1): 13-20.

Genç, R. (2014). Uluslararası Otel ve Restoran Yönetimi (İlkeler, Kavramlar, Uluslararası Kaide ve Kurallar), Ankara: Detay Yayıncılık.

Gülen, M. (2017). Gastronomi Turizmi Potansiyeli ve Eliştirilmesi Kapsamında Afyonkarahisar İlinin Değerlendirilmesi, Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(1): 31-42.

Işık, M. (2016). Balkanlar'dan Türkiye'ye Son Büyük Göç Olarak 1989 Göçüne Giden Süreç (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Kalkan, A. & Gönül, E. (2019). Deneysel Mutfak, Kültürel Mirasın Yaşatılmasında Bir Araç Olabilir mi?", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(64): 1006-1015.

Karaca, O. B., Yıldırım, O. & Çakıcı, A. C. (2015). Girit Yemek Kültürü ve Sürdürülebilirliği, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 3(1): 3-13.

Özmenli, C. (2020). Ankara İli Gastronomi Turizmi Gelişmişlik Düzeyinin Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Scarpato, R. (2002). Gastronomy As a Tourist Product: The Perspective of Gastronomy Studies, Tourism and Gastronomy, 51-70.

Türk Dil Kurumu (TDK), (2021). Gastronomi, https://sozluk.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 23.08.2021).

Yalın, G. (2020). Kaybolmakta Olan Yerel Mutfak Kültürünün Turizme Kazandırılması: Balıkesir İli Edremit Körfezi Örneği (Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Yazıcıoğlu, İ., Işın, A. & Yalçın, E. (2019). Coğrafi İşaretleri Ürünlerin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi: Akdeniz Bölgesi Örneği, Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, 3(4): 861-871.

Yıldırım, O., Karaca, O. B. & Çakıcı, A. C. (2021). Girit Yemek Kültürü Doğu Akdeniz Bölgesinde Sürdürülebiliyor Mu?, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 9(2): 1416-1438.

Yurtseven, H. R. & Kaya, O. (2010). Eko-Gastronomi ve Sürdürülebilirlik, Kuşadası: 11. Ulusal Turizm Kongresi, 57-65.

Zengin, B., Uyar, H. & Erkol, G. (2015). Gastronomi Turizmi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, Ulusal Turizm Kongresi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 511-524.

Bölüm 19

KALKINMANIN TEMEL DİNAMİKLERİNDEN MADENCİLİKLE İLGİLİ UYGULAMALARIN "SOSYOEKONOMİK" VE "SİYASİ" ANALİZİ (1923-1933)

Fahri ÖZTEKE[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD., fozteke26@gmail.com, Fahri.ozteke@batman.edu.tr, Orcid No: 0000000268522089

Bu makale 2021 yılı içinde MTA Genel Müdürlüğü Redaksiyon Kurulu tarafından incelenip "MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni" nde yayınlanması teklif edilmiştir. Fakat akademik takvim gereği bu kitapta yayımlanması uygun görülmüştür.

Giriş

Tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi ve turizm gibi bileşenlerden meydana gelen ekonominin en önemli ögelerinden biri de madenciliktir. Maden sektörü, temel ihtiyaç maddelerinin imalatından ulaşıma, farklı sanayi kollarından yakıt gereksiniminin karşılanmasına kadar birçok alanla ilintilidir. Fakat madenlerin ekonomiye kazandırılması için rezervlerin nitelik ve nicelik yönünden çok iyi araştırılıp rantabl şekilde kullanılması gerekmektedir.

Sanayi devrimiyle beraber kıymeti giderek artan madenciliğin yakın dönem Türk Tarihi'ndeki serüveni bir hayli iniş çıkışlıdır. Osmanlılardan Cumhuriyet'e aktarılan ekonomik formasyonda madenciliğin evrimi irdelendiği zaman nereden nereye gelindiğini anlamak zor değildir. Osmanlı Devleti'nde madenlerin yerinin tespiti ve işlenmesi ilkel metotlarla yapılmaktaydı. Maden ocaklarına gerekli olan yakıtı temin etmek için ocağın hemen çevresindeki ağaçlar kesilirdi. Bu durum orta ve uzun vadede hem doğaya hem de ekonomiye büyük zararlar verdi. 19.yüzyılla birlikte madencilikte yeni düzenlemeler yürürlüğe girdi.

İlk olarak, tüm sorunları masaya yatırmak amacıyla 1842'de Ma'âdin-i Hümâyûn Meclisi kuruldu (Tızlak, 1997: 29). Kırım Harbi'nden (1853-1856) sonra Avrupalıların Osmanlı madenlerini yakın takibe alması, 1858 Arazi Kanunnamesinin muğlak hükümler içermesi ve yabancı uyruklu iş adamlarının Türk madenleri üzerinde elde ettiği imtiyazları suiistimal etmesi gibi etmenlerden dolayı Abdülaziz, 28 Mayıs 1861 günü madencilikle ilgili bir irade yayınladı. Böylelikle ortaya çıkan Maadin Nizamnâmesi cevher arama, ocakların işletilmesi, yabancıların hissedar kılınması ve vergi oranları gibi konuları kapsıyordu (BOA, 1277). Daha hacimli olan 1868 Nizamnamesi 1810'da Fransa'da hazırlanmış maden yasası örnek alınarak yapıldı. Abdülhamid'in hazırlattığı yeni maden yönetmeliğinin ayrıntıları 1887'de kamuoyu ile paylaşıldı. Yönetmenliğin sonuçları çok detaylı düşünülmemiş olacak ki, ocakların işletme süresi 99 yıla çıkartıldı (Tez, 2012: 161-164).

Ticaretini büyük ölçüde yabancıların inisiyatifine bırakarak "yerli iktisadi davranışları körelten" Osmanlılar madenlerini de gayri milli sermayeye kaptırdı (Kurmuş, 2008: 227, 228). Durumun vahametinin anlaşılması üzerine art arda yeni uygulamalar yürürlüğe kondu. 1899'daki düzenlemeyle yabancı uyruklulardan tahsis edilen %20'lik maden vergisinden Osmanlı vatandaşları muaf tutuldu. Üç yıl sonra Osmanlı

Devleti, önceden verdiği maden imtiyazlarını tazminat ödemeden geri alma hakkını kazandı (Gökmen, 2007: 975). Hayata geçirilmesi sırasında bazı zorluklarla karşılaşılan yasal prosedürlerden 7 Şubat 1893'te kurulan Orman ve Ma'âdin ve Ziraat Nezâreti sorumlu kılındı. Kamuoyunu bilinçlendirmek ve uzman görüşlerini aktarmak maksadıyla çeşitli dergiler yayımlandı. Bu dergiler içinde Orman ve Maadin Mecmuası istikrarlı bir yayın politikası sürdürdü (https://www.loc.gov/item/2018672805/).

"İç iktisadi yaşamı geliştirme" adına 20.yüzyıl başlarına kadar madencilikte atılan adımlar beklentileri karşılayamadı. 8 Nisan 1906'da çıkartılan nizamname ile maden imalatı üçe tasnif edildi. Bu ayrımdan sonra üretimde ciddi bir artış sağlandı ama bundan yerli sermaye sahipleri nasiplenmedi (Düstur, 1943: 439-460). 1908'de Meclis-i Mahsusa Vekilleri hazırladıkları raporda Ereğli madenlerinin Ziraat Bankası tarafından satın alınarak işletilmesi gerektiğini belirtti. Kısa süre öncesinde Zonguldak limanı ve rıhtımını Osmanlılara devretmeye yanaşmayan Fransızlar, madenler konusunda da aynı tutumu sergiledi. Hatta bir adım daha öte giderek Osmanlıları Ereğli'ye asker çıkarmakla tehdit ettiler (Genç, 2007: 165-185). Hürriyetin ilanından sonra madenlerin millileştirilmesine dair yeni teşebbüslerde bulunuldu. Ne var ki, dışarıdan gelecek finans desteğine gereksinim duyulması buna olanak tanımadı (Esirgen, 2011: 945).

Birinci Dünya Savaşı'na (1914-1918) kadar yabancıların denetiminde olan işletmelerin önü alınamadı. Savaş sırasında sözde müttefik Almanya, Anadolu'da rezerv araştırmaları yapmayı ihmal etmedi. Kapitalizmin "genç çocuğu" Osmanlıyı kendine bağlı bir sömürge gibi algıladığı için bazı maden ocaklarını işletmeye yeltendi (Rathmann, 2001: 7, 112). Bandırma'dan Ergani'ye kadar uzanan geniş alanda bunu bir ölçüde başardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ekonomisi hemen hemen çökme noktasına gelmişti. Ardından girişilen Millî Mücadele (1918-1923) sırasında ekonomi alanında çok daha büyük sıkıntılarla baş edilmeye çalışıldı. İstanbul, madencilik sektöründe imtiyazların sürdürülmesinden yana politikalar izlerken Ankara Hükümetleri farklı refleksler gösterdi. Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) ile Şark meselesini çözdüklerini düşünen emperyalistler başta Zonguldak'taki kömür havzası olmak üzere Türkiye madenlerini kendi aralarında paylaştı.

TBMM, bir taraftan istiklal ve istikbal mücadelesini organize ederken diğer yandan yeni dönemin yapı taşlarını oluşturmak için çabaladı. Savaş ortamında Mecliste onanan 15 maddelik 151 Sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" aracılığıyla maden işçilerinin çalışma koşulları iyileştirildi:

"*Mesai yevmiye alelitlâk sekiz saattir. Bu müddetten fazla çalışmağa hiç bir işçi icbar edilemez. Saati mesai haricinde tarafeynin rıza ve*

muvafakatiyle iki kat ücrete tabidir. Tahtezzemin mesafede nüzul ve suut için geçen müddet sekiz saate dâhildir" (Düstur, 1943: 91).

Yukarıda sekizinci maddesine yer verilen kanun, sosyal hakların yaygınlaştırılması noktasında Türkiye'de ekonominin bireycilikten toplumculuğa dönüştüğünün somut göstergelerinden biridir (Bakırezer, 2005: 142).

TBMM, madenleri milli servet olarak algılayıp koruyucu bir rol üstlendi. Bu doğrultuda Nafia Vekâleti, Kütahya Kınık'ta linyit işletmesinin ruhsatını elinde bulunduran şahısla kârlı bir anlaşma yaptı. Vekâlet, Kütahya ve Isparta yöresindeki kömür ocaklarının sarfiyatı için 1921 yılı bütçesinden 2000 lira avans ödedi (BCA, 1921). Millî Mücadele süresince, Osmanlıların en önemli bakır madeni Ergani'deki işletmelerin durumu da gündemi hayli meşgul etti. Ancak burayla ilgili esaslı adımlar Cumhuriyet Döneminde atılabildi.

Sonuçta Osmanlılardan madencilik sahasında iyi bir miras devralınmadı. Milliyetçiliğe dayalı kalkınmayı temel bir ideoloji sayan Mustafa Kemal Atatürk, madenlerin yerli sermayeyle işletilmesi ve verimliliğin arttırılmasını devletin öncelikleri arasında gördü. Ne var ki, devletin iç ve dış politikada boğuştuğu bir takım sorunlar bazen siyasi iktidarların elini kolunu bağladı.

Çalışmada, Cumhuriyet'in ilk on yılında madencilik sektöründeki uygulamalar üç evreye ayrılarak değerlendirildi. 1923-1926 yılları arasını kapsayan birinci evrede, yabancı şirketlerin imtiyazlarının elinden nasıl alındığı göz önüne serildi. Bu aşamada Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923) ve Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) kararlarının taşıdığı öneme dikkat çekildi. Cumhuriyet'in ilk üç yılında kurulan bankalar ve iştirakçisi oldukları şirketler ülke ekonomisi için kilit konumdaki madenlerin işletme hakkını ele geçirdi.

İkinci aşama, 1927-1930 yılları arasında yaşanan gelişmeleri kapsadı. Türk ekonomisi kurumsallaşırken madencilikte yerli burjuva oluşturma çabaları üzerinde duruldu. Yerli girişimcilerin madencilikten ne kadar nemalandığı ele alındı. Bu esnada uzmanlar tarafından hazırlanan raporların madenciliği belli ölçüde de olsa yönlendirdiğinden bahsedildi.

Üçüncü evrede, 1931-1933 yılları arasında ılımlı korumacılık perspektifi ile resmen hayata geçirilen devletçilik politikalarına yer verildi. Cumhuriyet'in 10.yılına giden süreçte devletçilik-madencilik ilişkisini anlatan örnekler sunuldu.

1. İlk Evre: Hâkim Zümrenin Tasnifi (1923-1926)

Vatanın kurtuluşu için amansızca mücadele edilirken 1921'de

gerçekleştirilen sanayi sayımında ülkede 3273 maden işletmesinin olduğu anlaşıldı (Ünal, 2010: 21). Maadin Eski Genel Müdürü Abdullah Hüsrev Guleman, bu rakamın Cumhuriyet'in ilanına doğru daha da düştüğünü ve ocakların pek azının faal vaziyette bulunduğunu aktardı:

"*O tarihlerde madenlerimizin yurt nef'i için işletilmesi düşünülmeyerek bir spekülasyon vasıtası olarak kullanıldıklarını ispat edecek vaziyet şudur: Türkiye Cumhuriyetine devredilen arazideki maden idaresince mukayyet madenlerin miktarı 735 tir. Hâlbuki işliyenleri parmakla sayılacak kadar azdı*" (MTAD, 1936: 12).

Yalnız başına yukarıdaki veriler dahi gelişmiş ülkelerin bir hayli gerisinde kalındığını göstermesi açısından yeterlidir. Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk, "*Yeni Türkiye Devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi dayandığı ekonomi ile kuracaktır*" (Önder, 1989: 32) parolasıyla derhal harekete geçti.

Lozan'da gerçekleştirilen barış görüşmelerine ara verilen bir dönemde toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde yeni Türk devletinin izleyeceği ekonomik yöntem belirlendi. Türk Devrimini ilgilendiren her konuda olduğu gibi ekonomide de uygun ortam ve doğru zaman kollandı. Kongre yeri olarak İzmir'in seçilmesi tesadüfi değildi (Kal, 2014: 15). Mustafa Kemal Atatürk, 1135 delegenin katıldığı kongrede yeni dönemdeki en büyük hedeflerden birinin milli ve tam bağımsız ekonomi modelini hayata geçirmek olduğunu söyledi (İnan, 1989: 60). Dış dünyadaki muhataplarına karşı manifesto niteliği taşıyan kongre kararları (İktisad Andı) içinde madenciliğe geniş yer ayrıldı (Ökçün, 1968: 387-389).

Kongrede, liberal ve karma ekonominin Türkiye'ye entegrasyonu sık sık gündeme getirildi. Nihai evrede her iki sistemin bazı özellikleri damıtılarak "Milli İktisat Politikası" adı altında özgün bir model oluşturuldu (Toprak, 1995: 64-66). Tek Parti dönemi ekonomi politikalarına yön veren kongrenin kararları içinde madencilikle ilgili esaslar şunlardı:

"*Madde 1: Madenlerin rezervlerine göre birkaç önemli havzaya ayrılması gerekmektedir. Bu ayrım Türk fen adamlarının katılımıyla yaparak araştırılması, haritalandırılması ve milli menfaatler doğrultusunda kullanılması.*

Madde 2: Madenlerin kıymeti ve üretimleri ile ilgili toplanan bilgilerin ve istatistiklerin düzenli olarak yayınlanması.

Madde 3: İşletilmeyen madenlerin tercihen milli sermayeye ihale edilmesi.

Madde 4: Savaş ve işgal döneminde işletilemeyen madenlerin vergilerinin yalnız Türk vatandaşı lehine olarak affedilmesi.

Madde 5: Zımpara madeninin işletilmeye açılması.

Madde 6: Kok ve antresit cinsi kömürler hariç olmak üzere Türk maden kömürlerinin yabancı maden kömürleri rekabetine karşı korunması. Madde 7: Türkiye'deki kükürt madeninin Türkiye'deki ihtiyacı karşılaması durumunda yabancı rekabetine karşı korunması.

Madde 8: Ereğli-Zonguldak kömür havzası ile Soma ve diğer genel kömür havzalarının kötü durumlarını düzeltecek ıslahatlar yapılmalıdır. Kozlu ve Kilimli trenlerinin Zonguldak'taki trenlerde olduğu gibi geceli-gündüzlü işletilmesi, tren ücretleri ile Zonguldak Limanı vergilerinin indirilmesini, yerli fabrikalar, demiryolları, denizyolları ve işletmelerde yerli kömür kullanımı tevki edilmelidir.

Madde 9: Ereğli-Zonguldak kömürleri ile ilgili olarak:

a) Kömür havzasının durumu ve haritası tesbit edilmelidir,

b) Maden ocaklarının sınırları belirlenmelidir" (Ökçün, 1968: 408-410; Karabekir, 2001: 62, 63).

Her dönemde devlet yönetimini elinde bulunduran siyasi iktidarlar açısından dersler çıkarmaya yarayacak kararlar sayesinde madencilikte muğlak kalan noktalara son verildi. Belli bir disiplin ve bilimsel esaslar dâhilinde hareket edilmesi karara bağlandı. Atılacak her adımda, milli menfaatlerin göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulandı. Yerli işletmecilerin mağdur olmasına yol açacak haksız rekabetin ortadan kaldırılmasının önemine dikkat çekildi.

Türk milli bağımsızlığını tüm dünyaya tescil ettiren Lozan'da, Düyun-u Umumiye İdaresinin ve kapitülasyonların kaldırılması İzmir'de kararlaştırılan hususların daha rahat bir zeminde uygulanmasını sağladı. Hâlâ geçerliliği haiz olan Lozan Antlaşması ile Türkiye'de her türlü ticari faaliyette yabancı uyruklu iş adamlarına tanınan imtiyazlar son buldu:

"*Kapitülasyonların lâğvine binaen Türkiye, Düveli ecnebiye tebaasına, kendi tebaasına bahşettiği muameleden daha müsaadekâr bir muamele bahşetmeyecek ve işbu Fasılda tasrih olunan mevat hakkında kendi tebaasına ve diğer Düveli âkide tebaasına müsavi muamele esası tatbik edecektir*" (Düstur, 1931: 174).

Savaştan sonra yeni Türk devletinin üstesinden gelmesi gereken birçok mesele mevcuttu. Bu doğrultuda Türkiye İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanıp onanmasından sonra TBMM gündemine madencilikle ilgili bir yığın mesele taşındı. Ruhsat sürelerinin uzatılıp uzatılmaması, maden işletmelerinin kimlere devredileceği, mesai saatlerinin revize edilmesi ve ocakların bulunduğu yerlerde yaşanan spesifik sorunlar söz konusu meselelerin en önde gelenleriydi. Devletin temellerinin

sağlamlaştırılmaya çalışıldığı bir evrede bunların hepsinin Meclis çatısı altında değerlendirilerek tek tek karara bağlanması ciddi zaman kaybına yol açabilirdi. Cumhuriyet'in ilanından bir gün sonra Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) sadece madencilikle ilgili sorunların ele alınacağı bir encümen kurulmasını kararlaştırdı (BCA, 1923). Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi olarak ilk el attığı konulardan biri madencilikte çözüm bekleyen sorunların halli oldu. O günkü koşullarda ivedilikle bir madencilik encümeninin tesisi son derece olumlu bir yaklaşımdı. Ancak ilerleyen süreçte diğer bakanlıklardan ayrı bir Maden Bakanlığı kurulamadı. Bu eksiklik, bürokratik yükü arttırdığı gibi madencilik faaliyetlerinde gecikmelere yol açtı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında maden sektöründe özel teşebbüsü teşvik eden ve işletmelerin millileştirilmesine ön ayak olan politikalar izlense de bazı kesimlerde tarım ve hayvancılığın madencilikten daha önemli olduğu şeklinde bir anlayış egemendi. Darülfünunda görevli iktisadi coğrafya uzmanı Profesör Dr. Hamit Sadi Selen (1892-1968), bu düşünceye şiddetle karşı çıktı. Gelişmiş ülkelerden örneklerle tarım, hayvancılık ve madenciliğin birbirini tamamlayan bir bütün olduğunu belirtti. Türkiye'nin madencilikte güçlü bir potansiyele sahip olduğunu öne sürdü. Hangi gerekçeye dayandırılırsa dayandırılsın madencilik ve sanayinin göz ardı edilmesinin ülkeye büyük zararlar vereceğini iddia etti:

"*Deniliyor ki, Türkiye bir ziraat memleketi mi yoksa bir maden ve sanayii memleketi mi olacak? Hangisine daha ziyâde ehemmiyet verilmelidir? Sualin bu surette vaz'ı pek çok kimseleri şaşırtmaktadır. Şüphesiz bugünkü Türkiye'de iktisadi faaliyetin merkez-i sıkleti ziraat ve çobanlıktadır. Bazı yerlerde küçük ev sanayii mevzi bir terakkiye nail olmuşsa da fabrika sanayii henüz başlangıç halindedir. Fakat bu vaziyet Türkiye'nin madenciliğini ihmal etmesi için bir sebep teşkil etmez. Fransa hakikatte bir ziraat memleketi olduğu halde madencilik sahasındaki mesaisi şâyân-ı hayret derecededir. Amerika ve Rusya'da da aynı vaziyeti görürüz. Bunlar ayrı ayrı birer şube olup biri diğerinin tedennisini değil, belki terakkisini icap ettirmektedir. Bu sebeple Türkiye hem bir ziraat memleketi hem de maden ve sanayi memleketi olmak ihtiyacındadır. Memleketimizin şeriat-i tabiiyesi her türlü faaliyet-i iktisadiyenin inkişafına müsaittir*" (Hamit Sadi, 1340: 246).

Milli ekonomi yolunda kayda değer faaliyetlerin gerçekleştirildiği süreçte Mustafa Kemal Atatürk, yerli sektörün önünü açan bir "ana ticaret bankası" kurulması talimatını verdi. Bu nedenle 20 Ağustos 1924'te çıkartılan kararnamenin ardından özel sermaye ile Türkiye İş Bankası kuruldu (BCA, 1924). Bankanın ilk genel müdürlüğünü Celal Bayar (1883-1983) yürüttü. Bankaya bağlı olarak 1926 yılı içinde, Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi (KÖMÜRİŞ) ve Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketi

(TÜRKİŞ) tesis edildi. Bu şirketler, 1926 ve 1927'de kabul edilen iki ayrı kararnameyle rezerv miktarlarının yüksek olduğu Zonguldak yöresindeki Ereğli-Kozlu ve Kilimli kömür ocaklarının işletme imtiyazlarını kısmen ele geçirdi (BCA, 1926; BCA, 1927). İş Bankasının havzada aktif bir rol üstlenmesi sayesinde üretim yıldan yıla yükseldi. 1926'dan 1936'ya kadar geçen 10 yılda üretimde %73'lük bir artış sağlandı (Özeken, 1944: 60). Zonguldak çevresinin tamamı ele alındığında 1930'ların ikinci diliminde İş Bankasına bağlı şirketlerin üretim oranı Fransız ve İtalyan sermayesi ile kurulmuş şirketlerin önüne geçti (Yurtoğlu, 2016: 223). Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1926 günü Mecliste Ereğli kömür işletmelerinin durumuyla ilgili geleceği ön geren bir konuşma yaptı. Devrimlerin lideri, konuşması sırasında madencilikte üretimi arttıran tedbirler almaya devam edileceğinden bahsetti:

"*Ereğli Kömür Havzası şarkında matlup evsafı haiz yeniden zengin kömür tabakatı zahire çıkarılmıştır. Kömür istihsalatı, bu sene, şimdiye kadar istihsal olunan neticelerin fevkine çıktı. Maahaza bu netice bizim istihdaf ettiklerimizden ve membalarımızın servet ve kudretlerinin temin edebileceğinden henüz çok uzaktır. İstihsalâtı artırmak için mütemadiyen yeni tedbirler alınmaktadır*" (Zabıt Ceridesi, 1958: 3).

Batı Karadeniz Bölgesi'nde madencilikte yaşanan evrim, ekonomide sadece millileşmenin değil liberalleşmeye yönelişin de örneklerinden biri idi. Ne var ki, bu eğilimin merkezi idarenin kontrolünde/korumasında olduğu aşikârdı. Bu nedenle Tek Parti dönemindeki ekonomik pratikler için "terbiyeci liberalizm" ya da "Türk merkantilizmi" yorumunu yapan araştırmacılar ortaya çıktı (Yılmaz, 2005: 192). Tarihteki her dönem gibi söz konusu sürece dair bir takım tenkitler yapılması gayet doğaldır. Fakat Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yapılmış ekonomik denemeler kritize edilirken, Osmanlılardan kalan mali enkaz ile 1920'li ve 1930'lu yılların çetin koşullarının görmezden gelinmemesi gerekir.

Abdullah Hüsrev Guleman, 1911'de henüz bir öğrenciyken Zonguldak yöresinde yaptığı gözlemleri 1938'de kaleme alarak yayımladı. Buna göre, 20.yüzyılın başında yabancı tahakkümü nedeniyle kömür havzasında Türkçe neredeyse en az konuşulan dil seviyesine düşmüştü:

"*Bir kaç gün içinde Fransızların Gelik ocağından ta Ereğli limanına kadar mevcut bütün mühim ocakları gezip gördüm. Şimdi olduğu gibi o devirde de ocakların dâhilî amelesi ekseriyetle Zonguldak'ın Hinterland'ındaki köylülerden teşekkül ediyordu. Liman haricinde ve ağızlarda kömür nakliye ve tahmilâtı Ereğlililere inhisar etmişti. Ocak dış işleri amelesi ise Karadeniz ve şark vilâyetlerinden geliyordu. Çarşı, pazarda küme küme rastlanan işe girmiş amele, eli yüzü kirden kısır bağlamış, elbisesi pis bir palaspareden ibaret bulunmuş olan hasta yürüyüşlü bir takım zavallı*

adamlardı. Küçük sermayeli bir kaç mahalle bakkalı ve çerçi istisna edilirse bütün çarşı esnafı, artizanlar ve mağaza sahibi tüccar gibi maden ocaklarında dahi amele ile bunların sevk çavuşlarından başka çalışmakta bulunanların hemen kâffesi gayrimüslim ve gayri Türk unsurlardı. Sık, sık konuşulduğunu işittiğim lisanlar ehemmiyetleri sırası ile Fransızca, İtalyanca, Hırvatça, Rumca, Ermenice ve Yahudice idi. Gerek kasabada ve gerek madenlerde göze çarpan meskenlerin yüzde yetmiş beşinde gayri Türkler sakindi" (MTA, 1938: 26).

Maden ocaklarının yerli sermayenin eline geçmesi ve buralarda görev alan Türk uzman sayısının artmasıyla bölgede Türkçe tekrar yaygın dil haline geldi. Bu sosyal farklılaşma ekonomi ile sosyokültürel yaşam arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından son derece önemlidir. İş Bankası Zonguldak ve ilçelerinde elektrik santrali, üç büyük kömür yıkama tesisi (lavvar), antrasit ve briket fabrikaları ile modern binalar inşa etti (Kocabaşoğlu, 2001: 294). Böylece yöre halkına yeni istihdam alanları meydana getirilerek yaşam standartı birazda olsun yukarıya çekildi.

Topyekûn bir mobilizasyonla "iradeci ilerleme" adımlarının atıldığı bir ortamda İş Bankası, kömür dışında başka madenlerin çıkartıldığı ocakların imtiyazlarına da sahip oldu. Niğde'de Boğa ve Bulgar Dağları civarında çıkartılan simli kurşunun işletme hakkı ihale yoluyla İş Bankasına verildi (BCA, 1925). İlerleyen dönemde banka, Keçiborlu kükürt ve Ergani bakır madenlerinden iştirak payı kazandı. Bu yolla Anadolu madenlerindeki yabancı uyruklu işletmecilerin ağırlığına son verilmeye başlandı.

Madencilik sanayinde çizilen istikamet çerçevesinde yerli sermaye sahiplerinin sayısını arttırmak için 19 Nisan 1925 günü, 633 Sayılı 17 maddelik bir kanunla Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc00300633.pdf). Bankaya "İktisadi Dumlupınar" (Vedat Nedim, 1932: 8) felsefesinin bir yansıması olarak mali ve idari özerklik hakkı tanındı. Bu sayede banka, 1925 yılından itibaren 16 şirkette katılım ortaklığı payı elde etti. 24 Mayıs 1925 günü Eskişehir Lületaşı Türk Anonim Şirketi kurulduktan (BCA, 1925) yaklaşık bir yıl sonra banka, şirketin ¼ oranında hisselerini satın aldı. Yönetim değişikliğinin ardından şirket 1929 sonlarında kâra geçince bu durum bankaya olumlu yansıdı (Ayan, 2021: 741). Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 1925'te Ergani bakır, 1926'da Kilimli kömür ve 1927'de Kireçlik kömür işletmelerinin iştirakçileri arasına katıldı (Apak, 1952: 35). Ne var ki, savaştan yeni çıkmış bir ülkenin koşullarında sermeye yetersizliğinden dolayı 1932'de tasfiye edildi. Holding benzeri görüntüsü bankanın kurumsallaşmasına set çekti (Zarakolu, 1974: 24).

Osmanlılardan kalma Maadin Nizamnamesi ile ilgili 1924 ve 1925

yıllarında iki önemli yasal düzenleme yapıldı. Cumhuriyet idarecilerinin bu düzenlemelerdeki temel amacı özel sektöre madencilikte alan açmaktı. Son düzenlemelerle atıl halde bırakılmış veya yeni keşfedilmiş maden ocaklarının imtiyaz hakkı sermayesinin en az %51'i yerli olmak koşuluyla Türk şirketlerine verilecekti (BCA, 1924; BCA, 1925). Ocaklarda yabancı uyruklu uzmanlara yanlarında bir Türk asistanı yetiştirmek önkoşuluyla çalışma olanağı sunuldu (Kartalkanat, 1991: 52). Maadin Nizamnamesinin ulus devlet modeline uyarlanması yerli girişimcilerin lehine sonuçlar doğurdu. Fakat kamu fonlarının özel sektöre aktarılmasında yaşanan zorluklar daha büyük gelişmeleri engelledi.

Madenlerin işletilmesiyle ilgili önemli sorunlardan biri de kalifiye eleman ihtiyacının karşılanması idi. Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'de sekiz maden mühendisi vardı. Çünkü Osmanlılar bu iş için yurt dışından uzman getirmişlerdi. Cumhuriyet yönetimi, bu sorunu vatandaşlarına eğitim vererek aşmak amacıyla Zonguldak Yüksek Maadin Mühendisi Mektebi Âlisini kurdu. Belçika'daki "Ecole de Mines" eğitim kurumu örnek alınarak 20 Ekim 1924'te açılan okulda dört dönem sonunda 69 mühendis yetiştirildi (Karabalık, 2016: 21; Dölen, 2006: 27). Kısa sürede elde edilen başarının sırrını okul müdürü Profesör Dr. Mehmet Refik Fenmen (1882-1951), öğrencilerin araştırmacı ruhu ve öğretmenlerin çalışkanlığına bağladı:

"*Talebesinin madenciliğe olan sönmez aşkı, muallimlerin fedakârlığı bu mütevazı müesseseye canlı bir ruh veriyor, emin bir istikbal vaad ediyordu. Karadeniz'in madenlere yakınlığı, arazisinin vüs'ati müessesenin inkişafını temin edecek başlıca unsurlardan idi*" (Fenmen, 1954: 25).

Kesin olmamakla birlikte büyük olasılıkla 1929 ekonomik buhranının Türk ekonomisi üzerindeki tesirleri nedeniyle 1933'te okulun bütün şubelerinde eğitim öğretim sonlandırıldı. Sanayide millileşme hamleleri hesaba katılarak 1937'de Zonguldak'ta Maden Tatbikat Başçavuş Mektebinin açılması kararlaştırıldı (İleri, 2012: 255). İlerleyen yıllarda yüksek madencilik eğitimi veren başka okullar kuruldu.

Bir ülkede sosyoekonomik refah seviyesinin yüksekliğini gösteren parametrelerin başında ulaşım faaliyetleri gelir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hâkimiyet-i iktisadiye politikalarından hareketle ülke baştan sona demir ağlarla örülmeye çalışıldı. Bu süreçte milli sanayi ve madenciliğin geliştirileceği yerlere öncelik tanındı. Ankara-Sivas, Samsun-Sivas ve Arada-Diyarbakır-Ergani hatlarının bir an evvel bitirilmesi için yoğun mesai harcandı. Demiryolları, maden yataklarının bol olduğu Ankara'nın doğusunda kalan yerleşim merkezlerine doğru genişletildi. Bu bağlamda Nafia Vekâleti Ergani yöresindeki tren hattının ihalesini, 1 Temmuz 1927'de İş Bankasına devredilecek olan İtibar-ı Millî Bankasına

(İttihat Terakki tarafından kuruldu) verdi (BCA, 1924; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200448.pdf). Madencilik sektöründe olduğu gibi demiryolları da millileştirilirken Türk bankaları ve onlara bağlı şirketlerden faydalanıldı. 1924-1938 yılları arasında 341.599.424 lira harcanarak döşenen demiryolu hatları, milli madenciliğin oluşumunda bütünleştirici bir işlev gördü (Yaşa, 1980: 166). Aslında ekonomik ilerleme teşebbüslerinin tamamı siyasi birliği konsolide ederek Cumhuriyet rejimini güçlendirdi.

Yerli madenciliğin teşekkülünde milletvekillerinin tutumları da etkili oldu. Maden ocaklarının bulunduğu şehirlerden seçilenler TBMM kürsüsünde kalkınma-madencilik ilişkisine dikkat çeken konuşmalar yaptı. Ergani Milletvekili Kazım Vehbi Oral (1892-1985), 22 Ocak 1925 günkü oturumda devam etmekte olan demiryolu inşaatının uzun zaman alması ihtimaline karşılık bölgede çıkartılan bakırın nakliyesinde yaşanan sorunların nasıl aşılacağı hakkında bilgilendirme istedi. Bunun üzerine söz alan Ticaret Vekili Mehmet Ali Cenani (1872-1934), iki yıl içinde hattın tamamlanacağını ve gerek duyulduğunda kamyonla taşıma yapılacağını söyledi (Zabıt Ceridesi, 1958: 255).

Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi (1871-1928) ise, Ereğli yöresine demiryolu döşenmemesinin yol açtığı ekonomik kayıpları dile getirdi. Mehmet Ali Cenani (Gaziantep), Tunalı'nın tespitlerine hak vermekle birlikte şimdilik gerekli ödenek olmadığından yakındı (Zabıt Ceridesi, 1958: 263). Fakat bölgedeki madenlerin önemine binaen 13 Aralık 1925 günü kabul edilen 1314 Sayılı kanun ile Ankara-Ereğli arasında demiryolu hattı yapılması kararlaştırıldı. Bu kapsamda, 1950'lerin ikinci yarısında Ereğli-Armutçuk hattı bitirildi. Ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı uzun vadeye yayılan "Kömüre Giden Demiryolu Projesi" nin önemli bir bölümü 21.yüzyıl başında bitirilebildi (https://bakkakutuphane.org/upload/flippage/tren%20proje%20kitap%20ikili/HTML/index.html#32-33).

Askeri, siyasi ve ekonomik açılardan büyük değer taşıyan demir madenine yönelik milli sanayinin tesisi hakkında 24 Ocak 1926 günü TBMM'ne bir yasa tasarısı sunuldu (BCA, 1926). Tasarı ile ilgili görüşmeler sırasında Mehmet Ali Cenani, iç bölgelerde bulunan madenlerin nakliyesi için gerekli önlemlerin alındığını ve cevherlerin yerlerinin saptandığını gösteren detaylı haritalar çizildiğini anlattı:

"*Demir madeni memleketin 15 yerinde vardır. Mühim olarak görülen bu demir madenlerinin bir kısmı sahildedir, nakli gayet kolaydır. Bir kısmı da dâhildedir. Şimendifer güzergâhına tesadüf edenlerde etmeyenler de vardır. Tabiî nakli kolay olanlar ahvali adiyede işleyecek, fakat dâhilde olan madenlerin indelicap denizden nakliyatı mümkün olmayan zamanlarda*

işlenmesi mutasavverdir. Yani her ihtimal nazarı dikkate alınarak yapılacak böyle büyük tesisatı bazı mevani dolayısıyla işlemeyecek gibi bir vaziyete düşürmemek için lâzım gelen bütün tertibat alınmıştır. Dâhilde ve sahilde biri ahvali adiyede, diğeri ahvali fevkalâdede işlemek üzere madenler tespit edilmiştir. Evvelce arz ettiğim gibi arzu buyuran zevat varsa vekâlete müracaat eder. Haritası falan hepsi mevcuttur" (Zabıt Ceridesi, 1958: 170).

Meclisteki hararetli konuşmaların sonunda dört yıl boyunca Ticaret Vekâletinin bütçesine yıllık 18.000.000 lira aktarılmasına karar verilerek "Demir Sanayiinin Tesisine Dair Kanun" onandı.

Kastamonu Milletvekili Halit Akmansü (1884-1953), seçim bölgesinde bulunan Küre bakır madenlerinin bir an evvel ülke ekonomisine kazandırılması için Meclise farklı zamanlarda çeşitli soru önergeleri verdi (Çoker, 1993: 483). Esasen Küre'de bulunan ocaklarda tam bir belirsizlik hâkimdi. Yabancı uyruklu iş adamları dışında maden işi ile hiç ilgisi olmayan haneden ailesi mensupları da işletmelerde imtiyaz kazanmıştı. Cumhuriyet yönetimi bu kaotik ortama son vermek amacıyla 8 Mayıs 1929 günü bir kararname yayınladı. Emsal niteliğindeki bu kararname ile Osmanlı hanedan soyundan Naile Hanım'ın Küre bakır madenlerindeki hakları feshedildi (BCA, 1929). İmparatorluk dönemine ait bir iz daha silindi. Daha sonra Küre madenleri tasnif edilerek kamulaştırıldı. Yabancı ve yerli uzmanlar aracılığıyla yöredeki maden rezervleri hakkında ciddi analiz çalışmaları gerçekleştirildi.

TBMM'de görüşülerek karara bağlanan önemli hususlardan biri de ülkede petrolün kim tarafından aranıp işletileceği oldu. Musul meselesinin Türkiye lehine halli için yoğun çaba harcandığı bir evrede konu Meclis gündemine taşındı. İşin özü Lozan'da çözüme kavuşturulamayan Musul meselesi doğrudan petrol çıkarlarıyla ilintiliydi (Kepenek, 1994: 35). Maadin Nizamnamesine 1924, 1925 ve 1926'da yapılmış eklemelerde petrol arama hakkı ile ilgili net hükümler mevcut değildi. Bu çetrefilli konuya Musul sorunu sırasında bir güvenlik ve siyasi kudret gösterisi olarak yaklaşıldı. Mecliste 24 Mart 1926 günü kabul edilen 792 Sayılı "Petrol Arama Kanunu" ile petrolün aranması ve işletilmesine dair bütün iştiraklerin imtiyazları ellerinden alındı. Kanunda petrolün rafineri ve nakliyesine dair bir ibareye yer verilmedi. Konu üzerine söz alan Mehmet Ali Cenani Meclis kürsüsünde şu önemli açıklamayı yaptı:

"*Türkiye hududu dâhilindeki bilcümle arazide bitüm ve petrol ve müştakkatı tabiîyesi madenlerinin taharri ve işletilmesi hakkı Maadin Kanunu hükümlerine tabi olmak kaydıyla hükümete verilmiştir*" (Zabıt Ceridesi, 1958: 323).

Tarım merkezli bir ekonomiye sahip olan Osmanlılardan sonra Cumhuriyet'in ilk üç yılında madenlerin millileştirilmesi için büyük uğraşlar verildi. Yasal düzenlemeler, banka ve şirketlerin tesisi, eğitim ve ulaşım alanlarındaki faaliyetler millileştirme politikalarını perçinledi. Bu olumlu gelişmelerin yanında maalesef sermaye yetersizliği ve Türkiye bir tarım ülkesidir düşüncesini savunanların ayak diremesi millileştirme hamlelerinin hızını kesti. Üstüne üstlük idam fermanı olarak nitelendirilen 16 Ağustos 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması (Avcıoğlu, 2001: 104) ile ekonomisi çıkmaza girmiş Osmanlı Devleti'nin madencilikte bıraktığı mirasın izlerini ortadan kaldırmak hayli zaman gerektiriyordu.

2. İkinci Evre: Madencilikte Türk Burjuvasının Ayak Sesleri (1927-1930)

Cumhuriyet Türkiye'sinde milliyetçi ekonomi anlayışı halkçılık ilkesiyle bezenirken ayrıcalıklı sınıflar meydana getirmemeye özen gösterilmişti (Yakut ve Özoylumlu, 2019: 535). Fakat Osmanlı zamanında ekonomide yerli burjuvanın olmayışı yabancı tüccarların ekmeğine yağ sürdü. 1920'lerde İş Bankası, anonim şirkete dönüştürülen Ziraat Bankası, Sanayi Maadin Bankası ve Emlak ve Eytam Bankası (faaliyet yılları 1926-1946) yerli burjuvanın doğmasını sağlamak için önemli girişimlerde bulundu. Ekonomiyi millileştirilmek yolunda sadece banka kurmak yeterli değildi. Devrimci kadrolar 1927 ile birlikte ticaret, sanayi ve madencilikte "Türk patronlarının" sayısını çoğaltmak maksadıyla farklı yollar denedi. Bu noktada atılan adımların başında Sanayi Teşvik Kanunu geldi.

Cumhuriyet'in laboratuvarı sayılan II. Meşrutiyet Döneminde Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı (1913) adı altında geçici bir yasa çıkartıldı. Bu yolla Kemalist ekonominin ana unsurlarından Sanayi Teşvik Kanunu'nun temeli atıldı. Sekiz fasıl 44 maddeden ibaret 1055 Sayılı kanun, 28 Mayıs 1927 günü TBMM'de müzakere edildikten sonra onandı (Zabıt Ceridesi, 1958: 614-621). 1 Haziran 1942'ye kadar geçerli olacak kanun kapsamında müteşebbislere cesaret veren olanaklar sunuldu. Üretimi artırmak gayesiyle sermaye payının en az %75'i yerli olan kuruluşlara kredi kolaylığı ve vergi indirimi tanındı. Böylece özel sektörün masrafları minimize edilmeye çalışıldı (Yapıcı ve Sarıkoyuncu Değerli, 2020: 304).

Sanayi Teşvik Kanunu'nun üçüncü maddesi madencilik hakkında olup bu madde ile maden ocakları sanayi kuruluşları ile aynı statüde değerlendirildi. Sanayi işletmelerine verilecek tüm imkânlardan onların da faydalanacağı belirtilerek sermaye miktarlarına göre ocaklar iki gruba ayrıldı:

"*alelumum maden ocakları da sınaî müesseseden madut olup müsaade ve muafiyetlerden istifadeleri itibariyle iki sınıfa ayrılırlar. Birinci sınıf: En az beş yüz bin lira sermaye ile müesses olan veya en az iki yüz bin lira*

sermaye ile müesses olup kuvvei muh'arrikeye ve temizleme veya işleme veya eritme tesisatına malik bulunan maden ocakları; İkinci sınıf: Birinci sınıfa dâhil bulunmayan diğer maden ocakları; (Taş ocakları hariç)" (Zabıt Ceridesi, 1958: 614-615).

Maden işi ile uğraşacaklara İş Bankası aracılığıyla kredi imkânı verildi. Sanayi Teşvik Kanunu'ndan hemen sonra ülkede sanayi sayımı yapıldı. Sayım sonunda mevcut işletmelerin %22,61'nin madencilik sektörüyle ilgili olduğu anlaşıldı (DİE, 1969: 12). Tarım ve dokumacılığın ardından 14.752 kurumla madencilik üçüncü sırada yer aldı. Ortaya çıkan tabloda fazlaca insan emeğine gereksinim duyulan bu alanda küçük işletmelerin yaygınlığı dikkat çekti. Sadece 33 maden işletmesinde 100'ün üzerinde işçi çalıştırılıyordu. Bu işletmelerin 22'si Zonguldak'ta idi. Sektör olarak örgütlenme konusunda zayıf kalan madencilik, istihdama da umulanın altında destek sağladı (Tekeli ve İlkin, 2009: 40). Maden işletmeciliğinde ilerleme tarım ve hayvancılığa nazaran daha yavaş bir seyirde gerçekleşti. Bu nedenle ilgili sektörde milli burjuvanın doğması hayli zaman aldı.

Yeni devlet, yeni yaşam biçimi ve ulus toplum yapısı için en uygun ekonomik modeli kurgulamak istedi. 25 Haziran 1927'de 1170 Sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı şekilde kurulan Âli İktisat Meclisi bu amaca hizmet etti (BCA, 1927). Bir danışma heyeti niteliğindeki Meclis 24 üyeden oluşmaktaydı. Bunların 12'si doğrudan hükümet tarafından tespit edilirken diğer 12'si alanında uzman kişiler arasından seçildi. 12 uzmandan birinin mutlaka madenci olması gerekiyordu (Koraltürk, 1996: 50). Etkin bir yapıya sahip olan Meclisin yürütmeye doğrudan bir tesiri yoktu. Meclis, daha çok müteşebbislerle devlet arasında köprü vazifesi gördü. Tavsiye niteliğinde raporlar hazırladı.

Meclis Genel Kâtibi, 1931'de Başvekâlet makamına "Dünyanın Hali Hazırı İçinde Türkiye" başlıklı bir çalışma sundu. Çalışmada birçok ülkenin aksine Türkiye'nin sanayisini geliştirdiği iddia edildi. Mevcut krizden kârlı çıkabilmek için bir an önce ham maddeleri işleyecek tesislerin kurulması gerektiği uyarısı yapıldı:

"*Bütün dünya memleketlerinde Sanayi, buhran içinde olmasına rağmen Türkiye'de Sanayi inkişaf halindedir. Hatta bu inkişaf daha başlangıçtadır. Eğer memleketimizde inkişafı mümkün olan ve piyasası mevcut bulunan sanayi şubelerini bütün istihlak ihtiyaçlarımızı tatmin edebilecek bir şekilde kurmaya muvaffak olabilirsek, o vakit Türkiye, cihan buhranı içinde gerileyen değil ilerleyen ve yükselen bir memleket olabilir*" (BCA, 1931).

Osmanlılardan Cumhuriyet'e madencilikte uzun yıllar aşılamayan hammadde ihraç edip sonra bunları işlenmiş halde yüksek fiyata tekrar alma döngüsünün zararlarını dile getiren ilk kurumlardan biri Âli İktisat

Meclisi oldu. Meclis ilerleyen süreçte muhteva olarak maden sanayinin problemlerini konu edinen çeşitli bültenler yayımladı.

Ekonomide parçalı görünümü ortadan kaldırmak, işleyişi kolaylaştırmak ve ülkenin kaynaklarını doğru düzgün saptamak için 21 Aralık 1928 günü 1200 Sayılı kanunla İktisat Vekâleti tekrar kuruldu (Ergin, 1977: 33). Milli Mücadele'nin bu etkin kurumu Cumhuriyet Döneminde madenciliğin gelişmesine özel önem verdi. Çünkü Vekâletin kurulmasının üç temel amacından biri sanayi ve madenciliği ulaştığı seviyenin üstünde bir noktaya getirmekti. Vekâlet, alt bünyesindeki Maden Genel Müdürlüğü ile koordineli hareket etti.

Madenciliğin ilerlemesinin milli bir dava olarak algılandığı süreçte yerli uzmanlar tarafından devlet politikalarına yönelik bilimsel yazılar kaleme alındı. Darülfünun müderrislerinin 1927'de milli kalkınma hamlelerine dair kanaat bildiren çalışmalarında madencilik öne çıkartıldı. Çalışmanın "Maadin Sahası" adlı bölümünde, jeoloji uzmanlarından daha fazla faydalanılması gerektiği ve yükseköğretimden bağımsız olarak yapılan madencilik araştırmalarının bir değerinin olmadığı belirtildi. Bu gelişmeden sonra Türkiye'de Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (14 Haziran 1935) kuruluncaya kadar maden analizleri üniversitede yapıldı. Darülfünun Heyeti, ülkede özellikle kömür, linyit, krom, demir, altın ve petrol aramalarına daha fazla ağırlık verilmesini istedi (Karavar, 2019: 65).

Avusturya'da Leoben Madencilik Yüksekokulundan mezun olan Bekir Vehbi Ergene (1893-1966), Âli İktisat Meclisi'ne 1929 yılında bazı önerilerden oluşan bir rapor sundu. Bekir Vehbi, Avrupa'da demir ve linyit madenleri üzerine önemli araştırmalar yaptı (BCA, 1927). Ülkeye döndükten sonra bir süreliğine Ereğli havzasındaki kömür işletmelerinin genel müdürlüğünü yürüttü. Raporunda madenlerden alınan vergi oranlarının düşürülmesini teklif etti (https://www.maden.org.tr/resimler/ekler/273.pdf). Eğer bu öneri uygulanırsa maden sektörünün ekonomik buhrandan zarar görmeden kurtulacağını savundu.

İktisat Vekâleti ve Âli İktisat Meclisi'nin koordinasyonlu çalışmaları sonucunda 1930'da Türkiye'deki ilk iktisat programı hazırlandı. İktisat Vekili M. Şakir Kesebir (1889-1966) önderliğinde kurulan komisyon, ekonomide seferberlik ilan edilmesi gerektiği kanısındaydı. Programda öncelikle petrol, kömür ve bakır rezervlerinin çok daha iyi değerlendirilmesinin şart olduğuna işaret edildi: "*Vâsi millî ehemmiyet ve serveti haiz olan madenler bizim için petrol, kömür, bakırdır*" (Kesebir, 1930: 130). Araştırma sonuçlarında Türkiye'de zengin petrol rezervlerinin varlığının anlaşıldığı vurgulandı. Fakat henüz petrolü işleyecek ekonomik güce ve teknolojik donanıma sahip olunmadığı belirtildi:

"*Petrol zuhuratı ve tetkikatı memleketimizde petrol serveti bulunduğu*

hakkında umumî bir kanaat yerleştirmiştir. Biz henüz sondaj devrindeyiz. İşletme atiyen devletin noktai nazarından ve menfaatinden takip edilmek bir siyaset olarak tayin edilmiştir" (Kesebir, 1930: 130).

Kesebir'in raporunda ülkenin en önemli maden kaynağının kömür olduğu savı ortaya atıldı. Bugünkü doğalgazın işlevini yerine getiren kömür üzerine yapılacak yatırımlardan verim alınacağı öngörüldü. Bu nedenle kömür işletmeciliğine daha fazla önem verilmesi konusunda yetkililer uyarıldı:

"*Maden kömürü, bu gün meydana çıkmış ve işleyen büyük bir millî servettir. Maden kömürü üzerinde alınacak tedbirler; istihsalini çoğaltmak, ucuz ve kolay satılmasını kolaylaştırmak, memlekette maden kömürü istihlâkini her vasıta ile yaymak ve arttırmaktır. Maden kömürü sanayinin tesisi teşvik edilmeye lâyık ve muhtaçtır*" (Kesebir, 1930: 131).

Raporda rezerv oranı en yüksek madenin bakır olduğuna yer verildi. Demiryolu hatlarının bitirilmesiyle bakır sanayinin çok daha ileri düzeye ulaşacağından bahsedildi:

"*Bakır, geniş serveti zahir bir halde olan millî ehemmiyetli bir cevherdir. Başlıca memba, Ergani madenidir. Bunun yakınlaşan şimendifer ile beraber, esaslı ve modern bir tarzda işlettirilmesi devletçe hassaten takip olunacaktır*" (Kesebir, 1930: 131).

Sonraki yıllarda takip edilen ekonomi politikalarına yön veren raporda devletin madencilik alanındaki uygulamaları genel anlamda olumlu bulundu. Verimi arttırmak için bürokratik işlemleri azaltıp vergileri düşürme anlayışından uzaklaşılmaması gerektiği savunuldu:

"*Umumiyetle maden işletilmesinde devletin siyaset ve menfaati, işleticileri teşvik ve himayeye müstenittir. İşletmeyi güçleştiren malî ve idarî kayıtların ciddî olarak hafifletilmesi göz önüne alınmıştır*" (Kesebir, 1930: 131).

Şakir Kesebir raporu, 1923-1930 yılları arasında yapılanların genel değerlendirmesi niteliğinde olup geleceğe yönelik çeşitli tavsiyeler içeren bütünsel bir programdı. Rapor, 1930'lardan önce de Türkiye'de devletçilik uygulamalarının denendiğini net bir biçimde gösterdi. Devletten yüksek beklenti içine girildiğini ortaya koydu. Buradan hareketle uzmanların yönlendirmelerinin tesiriyle siyasi denetime bağlı kalınarak madencilikte üç siyah (demir, kömür, petrol/akaryakıt) projesine ağırlık verildi (Özel, 2002: 245).

Ekonomik buhranın tüm ülkeleri sarstığı bir dönemde 1930 yılı Türk ekonomisinde kırılma anı olarak kaydedildi. Zira bu yılda madenciliği de yakından ilgilendiren önemli gelişmeler yaşandı. İhracat tutarı ithalatın

önüne geçti, hayat pahalılığında düşüş gözlemlendi, ülkeye çok fazla yabancı para biriminin girmesi üzerine "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun" yürürlüğe sokuldu (Resmi Gazete, 1930: 1). Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1930 günü TBMM'de yaptığı konuşmada kamuoyunu Merkez Bankasının en kısa sürede kurulacağından haberdar etti:

"*Cumhuriyet Merkez Bankasının tesisi ve hisse senetlerinin vatandaşlara arzı pek yakındır. Memleketin hem mali hem iktisadi büyük bir vasıtası olacak olan bu milli müesseseye vatandaşların ciddi alaka göstereceklerine şüphem yoktur*" (ATAM, 1997: 383).

Para politikalarını disipline etmek için 11 Haziran 1930 günü 1715 Sayılı kanunun kabulü ile Cumhuriyet Merkez Bankasının kurulması kararlaştırıldı. Banka anonim şirket olarak 3 Ekim 1931'de faaliyetlerine başladı (https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e6ccf55fb2ac41538d5ac7ba61afa053/TCMB+TK+BASKI+WEB.pdf?MOD=AJPERES). Bu adım iktisadi devletçiliğin iyiden iyiye yerleşmesini sağladı.

Meşrutiyet'in ilanının ardından başlayan ekonomik dönüşümde ülkede tasarrufun önemine atıfta bulunulan birçok girişim gerçekleştirildi. O günlerde iş adamı ve Müslüman girişimci "yaratmak" maksadıyla aydınlar arasında tasarruf temelli tartışmalar yapıldı. Bir takım yaklaşım farklılıklarına rağmen ortak düşünce yerli burjuva meydana getirip kapitalizme dayalı kalkınmayı sağlamaktı (Çavdar, 1982: 216). Esasen bu tartışmalar, 12 Aralık 1929'da Kazım Özalp başkanlığında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruluncaya kadar sürdü. Cemiyetin temel gayesi halkı israf etmeden tutumlu yaşamaya davet etmek ve yerli malı kullanmaya özendirmekti (Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1930).

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, kurulduktan yaklaşık dört ay gibi kısa bir süre sonra (22 Nisan 1930) Ankara'da Millî Sanayi Numune Sergisi ve Sanayi Kongresi'ni (Birinci Sanayi Kongresi) tertip etti. "Gayemiz Türkiye Sanayii Türkiye Devleti Gibi Yeni ve İleri Olmalıdır" sloganıyla toplanan kongrede madencilik üzerinde en fazla durulan konuların başında geldi. Jeoloji uzmanı Hadi Bey, Millî Mücadele öncesi ve sonrasında ülkenin madencilikte geldiği noktayı verilere dayanarak açıkladı. Madencilik alanında Cumhuriyet Döneminde bir ilerleme yaşandığını ancak bunun gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında yetersiz olduğunu söyledi. Hadi Bey, Türkiye'de tespit edilen maden rezervlerinin yerin hangi katmanlarında bulunduğunu anlattı. Kömür işletmelerini örnek göstererek madencilikte yaşanan sorunları tüm çıplaklığıyla ortaya koydu. Vergi oranları, nakliye sorunu ve aracı kurumlardan dolayı kömürün dışarıya ucuza satıldığından yakındı. Acilen bağımsız bir kömür piyasasının/borsasının kurulmasını teklif etti:

"*Bizim kömürlerin müstakil bir piyasası yoktur. Bunların fiatı Newcastle ve Durham kömürlerinin cif fiatından ince kömür için %7-8 ihrakiye için %15 tenzil edilmek suretiyle elde edilir. Dâhilde gümrük resimlerinden de istifade edilmekte ve bu suretle kömürlerimiz dışarıya daha ucuza satılmaktadır. ... Fakat gerek dâhili gerek harici fiatların ucuzlaması için en ziyade amil olacak hususat müstahsilin (üreticinin) ucuza mal etmesi ve kömür cinslerinin ıslahı, vesaiti nakliye ve tahmiliyenin ucuzlatılması, mutasavvıt kârının azaltılması hükümetin muavenetidir*" (MİTAC, 1930: 431).

Hadi Bey, güçlü devlet denetimi altında desteklenen bir özel sektörün varlığından yanaydı. Zaten Kemalist ekonominin rotası bu iki unsurun karışımı ile çizilmişti. O'na göre, maden nakliyesinin ucuza getirilmesi için deniz filosunun kurulması şarttı. Türkiye'de petrolün en yoğun bulunduğu bölgenin Cizre-Mardin hattı olduğunu iddia etti. Bu bölgede yapılacak sondaj aramalarının sonuçsuz kalmayacağını dile getirdi (MİTAC, 1930: 437).

Ülkenin maden yatakları hakkında derin bilgi sahibi olan Hadi Bey demir, krom, linyit, borasit, zımpara, manganez, krom, bakır, kurşun, çinko ve petrol kadar önemli bir diğer madenin lületaşı olduğunu savundu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra lületaşı ihracının önemini yitirdiğine değindi. Bu durumun ülke ekonomisi için ciddi bir kayıp teşkil ettiğini belirtti. Devletin güçlü bir özel sektör için gerekli alt yapıyı oluşturmasının önemine dikkat çekti:

"*Lületaşının en büyük ve ameli olarak yegâne zuhuratı Türkiye'dedir. Lületaşının en mühim satış yeri Viyana'dır. Evvelce senevi 13, 14 bin sandığa kadar taş ihraç edilirken bu ihracat sonraları iki üç bin sandığa inmiştir. Bu tedenninin en büyük amili harbi umumi olmuştur. Bu esnada taş ihraç edilmemiş ve bununla uğraşan mütehassıs eşhas dağılmış, bir lüks eşyasından ibaret olan lületaşı unutulmuştur. Modası geçmiştir. Memleketimizde daha uzun seneler için taş ihtiyatı mevcuttur. Mesele istihsal değil münhasıran bir satış meselesidir. Bunun içinde lületaşının revacını temin edebilecek ve ocakları muntazam surette işleyebilecek kuvvetli bir teşekküle ihtiyaç vardır*" (MİTAC, 1930: 443).

Millî Sanayi Numune Sergisi ve Sanayi Kongresi'nde Hadi Bey'in raporu dışında madencilikle ilgili üç rapor daha sunuldu. Madenciler Encümeni, 10 maddeden meydana gelen "Umumi Talep ve Temenniler" başlıklı bir rapor takdim etti. Raporda fabrikalaşmadaki eksiklikler ve bunun olumsuz yansımaları dile getirildi. Uzmanlar üçüncü raporda Zonguldak havzasında yaşanan sorunlar üzerine eğildi. Kömür üreten diğer ülkelerle yaşanan haksız rekabete geniş ayrıldı. Kongrede son olarak Madenciler Birliğinin bir raporuna yer verildi. Birliğin raporunda, sektörün beklenen

sıçramayı yapması için yerli sermayenin henüz yeterli olmadığının altını çizdi. Yabancı sermayeye karşı çıkılmadığını deklare etti. Düşük faizli kredi temin etmeden Türk müteşebbislerin önünün açılamayacağı savundu. Mevcut maden kanunlarında bazı yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edildi:

"*Madenlerimizin işlemesi için memleket dâhilinde kredi ile sermaye aramak imkânı mevcut değildir. Çünkü her madenin işlemesine lazım gelen sermaye umumiyetle çok mühim bir yekûn teşkil ettiği gibi bazen kazancı ile kabili mukayese olmayacak kadar da tehlikeye maruzdur. Benaberin imkân olsa bile millî sermayemizi en az ihtimalle bile tehlikeye koymak bugünkü iktisadi vaziyetimize nazaran doğru değildir. Bu belki zamanla sıfır madenlerimizin işlemesi ile kazanılmış, birikmiş bir sermaye tahassül ettiği vakit düşünülebilir. Bu esbaba binaen madenlerimizin işletilmesi için yegâne tedbir hariçten sermaye teminidir*" (MİTAC, 1930: 447).

Kongrede vergilerin daha da aşağı çekilmesi, rezerv tespitinde kullanılan patlayıcıların maliyetinin düşürülmesi ve ihracatın takas (kliring) yoluyla yapılması madencilikle ilgili gündeme gelen diğer belli başlı hususlardı. Kongreden çıkan en önemli sonuç ise, siyasi anlayışıyla örtüşür şekilde maden sanayinde devlet destekli özel teşebbüsün varlığını arttırmak oldu.

Ülkede yaşanan sermaye sıkıntısı ve küresel buhrana rağmen gene de madencilikte özel sektörü temsil eden kişi ya da kuruluşlara imtiyaz hakkı tanındı. Ereğli havzasının Kozlu civarında yer alan 361 nolu kömür ocağının hisselerinin bir bölümü Mehmet Emin Bey isimli şahsa devredildi (BCA, 1927). Zonguldak'taki 69 nolu ocak İş Bankasından Maden Kömürü Türk Anonim İşlerine satıldı (BCA, 1927). Cumhuriyet'in ilk zamanlarında hali vakti yerinde olan milletvekillerinden bazıları da maden ocaklarının işletilmesini üzerine aldı. Bunlardan biri de Yunus Nadi Abalıoğlu (1879-1945) idi. Türk siyasetinin renkli siması ve Muğla Milletvekili Yunus Nadi, 1928'in son günlerinde Manisa'nın Soma kazasında yer alan linyit madeninin imtiyaz hakkını ele geçirdi (BCA, 1928).

Sonuç olarak 1927-1930 yılları arasında madencilikte yerli burjuvanın temelleri atıldı. Belirtilen dönemde kısıtlı olanaklarla gerçekleştirilen faaliyetlerin asıl semeresi 1930'ların ikinci evresinde alındı. Vefatına az bir süre kala Mustafa Kemal Atatürk gelinen noktayı şu sözlerle anlattı:

"*Memleketin on bir Vilâyet merkez ve dolaylarını gezdim. Bütün bu merkez ve dolaylardaki Türkleri babaları, anaları ve çocukları ile gördüm. Çok sevindim. Yüksek Medeniyet temeline şahid oldum. Mağdenlerden kurulmuş temeller. Bu açılmış mağden ocaklarında profesörleriyle, teknisyenleriyle, amelesi ile baştan aşağı Türk olan Yüksek anlayışlı bir insan sosyetesi*" (Ulus, 1938: 6).

3. Üçüncü Evre: En Büyük İşveren "Devlet" (1931-1933)

1930'lar Türkiye'de küresel buhranın derinleştiği yıllar oldu. Buna bağlı olarak kamu maliyesi daha sıkı şekilde kontrol altına alındı. Cumhuriyet'in ilanından sonra ekonominin farklı dalları içinde en az sanayicilikte mesafe kat edilmişti. Doğal olarak bu durum madenciliğe olumsuz şekilde yansıdı. İstatistik Umum Müdürlüğünün 1932 verilerine göre, Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin ancak %1,16'sı madencilikle uğraşıyordu (Çilingir, 1975: 69). Oysa milli kalkınma ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesi için yeraltı zenginlikleri büyük önem arz etmekteydi.

Madencilikte millileştirme ve özelleştirme hamlelerinden sonra konjonktüre bağlı olarak sırayı devletleştirme aldı. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, 1930'da Kayseri-Sivas demiryolunun açılışında yaptığı konuşmada yeni dönemde izlenecek ekonomik modelin "Mutedil Devletçilik" olduğunu ilan etti (Özel, 2002: 244). Devletçilik 10 Mayıs 1931'de CHP tüzüğüne, 5 Şubat 1937'deki değişiklikle de anayasaya girdi. Buna göre devlet kamu iktisadi kuruluşları (KİT), sanayi, madencilik ve her türlü hizmet sektöründe yatırım yaparak büyümenin öncülüğünü üstlenecekti. Fakat bunu yaparken hiçbir zaman özel teşebbüsün önünü kesmeyecekti (Ünal, 2010: 44). Kısacası devlet müteşebbislerle uzlaşarak kalkınmada motor görevi görecek ve bu sayede yeni istihdam alanları meydana getirilecekti.

Devlet, maden fiyatlarının dünya piyasalarından etkilenerek düşmesi üzerine 1930'larda sık sık vergi indirimine gitti. Bu uygulama gerek yerel gerekse genele yayılarak hayata geçirildi. Örneğin Balıkesir yöresinde yer alan Balya-Karaaydın Simli Kurşun Maden Şirketinden alınan vergi tutarı %1'e kadar düşürüldü (BCA; 1931). Aynı mantıkla, uluslararası ticaretteki rekabette ayakta kalabilmek için bütün yerli maden cevherlerinden alınan vergi miktarı 1 Nisan 1933 tarihli kararname ile aşağı çekildi (BCA, 1933). Fakat asıl ve daha kapsamlı düzenleme 2 Nisan 1934 tarihli kararnamede yapıldı (BCA, 1934). Toplam üretimin yıllık %20'sini ihraç eden işletmelere ciddi oranda vergi indirimi hakkı tanındı. Devlet bu sayede tüm dünyaya madencilikte Türklerin var olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu.

Devletleşmenin hız kesmeden sürdüğü bir ortamda Kadro dergisinde yayımlanan bilimsel içerikli bir makalede, yapılanlar hem takdir ediliyor hem de bazı yönleriyle eleştiriliyordu. Son derece önemli konulara temas edilen ekonomik reçete niteliğindeki yazıda, sanayinin kalkınması için hammadde ihracı kadar işlenmiş malzemeye de ağırlık verilmesi gerektiği belirtildi. Sanayi ve madenciliğin kompleks bir yapılanma olduğu hatırlatılarak; hali hazırda ülkede bunun tam anlamıyla özel müteşebbisler tarafından yerine getirilmesinin mümkün olmadığı ifade edildi. Toplumun

okuryazarlık durumu göz önünde bulundurarak yetkililerin teknik eleman yetiştirme konusunda ön görülü davranmaları istendi:

"*Rasyonel çalışma için ilk şart ham maddeyi son haddine kadar ve en ucuz şekilde kıymetlendirmektir. Mesela şeker sanayiinde yalnız pancarın şekerinden istifade düşünülerek sanayi kurulduğu takdirde bunun maliyet fiatini bugünkü müterakki sanayile bir hizada tutmanın imkânı yoktur. Bunun için pancarın şekerinden maada ispirtosundan ve nihayet kalan kısmın gıdai kısmından istifade ederek bunları ayrı ayrı işlemek ve kıymetlendirmek için şümullü ve etraflı bir sanayi kuruluşu ister. Bu takdirde mesela ispirto ve hayvan yemi için kalan kısmın idari masrafları da zaten kurulan şeker sanayii içinde olacağından her üç maddenin istihsalinde de büyük kazançlar elde etmek imkân dâhiline girer. Keza kömür sanayiinde de iş böyledir. Demir sanayiinde kok istihsalinde maden kömürünün yalnız karbonu nazarı itibara alınarak sanayi tesis olunursa kömürün yarı kıymeti ziyaa uğramış demektir. Hava gazı, benzol, sun'i gübre, katran ve saire istihsalatı için de yapılacak tesistir ki ancak kömür ve maden sanayini rasyonel şekilde çalıştırabilir.*

Sanayimizi yeniden ve en müterakki şekilde kurmak nasıl kat'i bir zaruretse, mütehassıs işçi ve fen adamını da yeniden ve en müterakki şekilde bir plana tevfikan yetiştirmek öylece bir zarurettir.

Mütehassıs, işçi ve fen adamı yetiştirmek hususunda devletin haiz olduğu iktidarda meydandadır. Tedris organı devlet elinde bulunduğuna göre sanayiin ihtiyaçlarını daha evvelden hesaplayarak kendi elemanlarını ona göre yetiştirebilir.

Türkiye'de bugünkü teknik şartlara uygun, bugünkü büyük sanayi karakterine mutabık geniş sanayi tesisi ancak tek elden yani devlet eliyle mümkündür" (M. Şevki, 1933: 34-36).

Ülkede 1930'larda ekonomide "devlet eliyle" tam bağımsızlık parolasıyla madencilikte çeşitli kurum, kuruluş ve işletmeler inşa edildi. Liberalizmin yıldızının söndüğü bu yıllarda Sanayi Maadin Bankası yerini 1932'de Sanayi Kredi Bankasına bıraktı. Daha sonra bankaya ait tüm işletmeler Devlet Sanayi Ofisine devredildi. Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi 3 Haziran 1933'te kabul edilen 2262 Sayılı kanunla kurulan Sümerbank çatısı altında birleşti (Koraltürk, 1997: 18). Her platformda kalkınmanın sanayileşme, yerli malı kullanma ve tasarrufla mümkün olduğunu seslendiren Sümerbank madencilikle ilgili bir takım teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadı. 17 Şubat 1934 tarihli kararname ile Isparta Keçiborlu'daki Kükürt madeninin imtiyazı İş Bankası ve Sümerbanka verildi (BCA, 1934). Aynı yıl söz konusu maden Keçiborlu Kükürtleri Türk Anonim Şirketine satıldı (BCA, 1934).

Sovyet ve Amerikalı uzmanların (Yücel, 2014: 23, 24) görüşüne başvurularak 1932'den beri üzerinde çalışılan ancak 1934 baharında yürürlüğe giren Birinci Sanayi Planı (1934-1938) çerçevesinde Sümerbanka bazı sorumluluklar yüklendi. Makro anlayıştan uzak bir şekilde hazırlanmış Birinci Sanayi Planı'nın madencilik bölümünde özellikle demir sanayi üzerinde duruldu. Buradan yola çıkılarak 1935'te bankaya Karabük Demir-Çelik Fabrikasını kurma görevi verildi (Demir, 2017: 38). Sümerbank, II. Dünya Savaşı'na (1939-1945) doğru yol alınırken dokuma, deri ve çimento sanayinde önemli işler başardı. Madenciliğin gelişmesini desteklese de asıl uğraşı alanı hiçbir zaman bu sektör olmadı. Etibankın kurulmasıyla (14 Haziran 1935) birlikte Sümerbank madencilikten yavaş yavaş elini ayağını çekti.

İktisat Vekâleti bünyesinde 28 Haziran 1934'te kurulan Türkiye Dış İşleri Milli Ofisleri Dairesi (Türkofis), ihraç mallarını tetkik etmek ve uluslararası ticarette devlet güdümlü bir ekonomi uygulamak için çalıştı. Dış ticarette örgütlenmeye gidildiğinin bir göstergesi olan Türkofis, Amerika'da tatbik edilen ve sanayide rasyonalizmi öngören "Taylor sistemi" ni Türk ekonomisine uyarlamak amacıyla bazı planlar tasarladı (Şahin, 2018: 150). İçeriğinde maden sanayi ile ilgili haberlere yer veren aylık bültenler yayımladı. Doğrudan madenciliği konu alan 1937 yılındaki raporda Türkofis, hükümete maden ihracında fiyat istikrarını yakalamak için denizlerde şilip servisi/gemi filosu kurmasını önerdi (Karavar, 2019: 108-111). Devletçiliğin en katı biçimiyle uygulandığı bir evrede faaliyet gösteren Türkofis, siyasal anlamda Türkiye'de Sovyet Rusya'daki gibi bir sosyalizmin olmadığının somut ispatı oldu.

Madencilikle ilgili en kritik gelişmelerin yaşandığı yıllardan biri de 1935 yılı idi. 14 Haziran 1935'te TBMM'de onanan ve 22 Haziran 1935 günü Resmi Gazetede yayınlanan 2804 Sayılı kanunla Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü[MTA] kuruldu. Enstitünün temelleri 1933'te oluşturulan "Petrol Arama ve İşletme" ve "Altın Arama ve İşletme" İdareleri aracılığıyla atıldı (https://www.mta.gov.tr/v3.0/kurumsal/tarihce). MTA, bir yıl sonra Türkiye'de ve dünyada madenciliğin seyri hakkında değerli bilgiler veren Maden Tetkik ve Arama Dergisini çıkartmaya başladı. Böylece bu alanda bilimsel yayın boşluğunun doldurulması için önemli bir girişimde bulunuldu. Derginin ilk sayısında sistematik bir biçimde maden aramak ve işlemek maksadıyla MTA'nın tesis edildiği anlatıldı:

"*Yurdumuzun her bucağında rastladığımız yeryüzüne çıkan cevher mostraları son yıllara kadar ciddî araştırmaya hatta bir etüde alan olmamıştı; yeraltı servetimizi yılların ihmali saklamıştı. Zaman, zaman yapılan istikşaf mahiyetini aşmayan mevziî ve kısa etütlerde yurt ekonomisinin amacından doğmamış, bir spekülasyon hırsıyla kamçılanmıştır; işte o kadar. Hâlbuki bir madenin mevcudiyetine hükmetmek için, ona sadece toprak yüzünde*

rast gelmek kâfi gelmez. Toprak altında saklanan bu hazineleri meydana çıkarmak, işleme kabiliyetini tesbit etmek muhtelif yüksek ilim ve tekniğin birleştiği yorucu ve azimli bir iştir. Bu güçlükle beraber refah ve ekonomide ön sıra almış yabancı diyarların tecimsel denkleşmesinde ham madde yani maden cevherleri en başta gelir. Sözümüzü bu yılın kısa ekonomik haberleriyle pekiştirelim: Birleşik Amerika Demiryolları gelirinin yüzde ellisinden fazlasını petrol ve maden cevherleri teşkil ediyormuş. Bu kısa haber Amerika gibi ekonominin her sahasında çok ilerlemiş bir kıt'ada maden ve madenciliğin ne büyük rol sahibi olduğunu gösterir. Bu hakikat Cumhuriyetin uyanık gözünden kaçamazdı. Yılların teseyyübünü kudretli eller yırttı. Sistematik bir maden arama ve çıkarma işine başlandı" (Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 1936: 14).

MTA, ülkenin jeolojik yapısını hesaba katarak kurulduğu andan bugünlere maden rezervlerine dair önemli araştırmalar yürüttü. Bu sayede hususiyetle 1935-1950 yılları arasında demir, kurşun, çinko, manganez, bakır, petrol, linyit, kömür, krom, uranyum, bor, fosfat ve diğer madenlerle ilgili önemli bulgulara erişildi (Egeran, 1947: 98-103). Madencilik sanayi üzerine çeşitli raporlar hazırlayan enstitü, yurtiçi ve yurtdışında yüksek Türk mühendisleri yetiştirilmesine yardım etti. Binlerce gence jeoloji eğitimleri sırasında MTA'nın özverileriyle burs bağlandı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında maden işletme konusunda devlet doğrudan kendini göstermedi. Nitekim 1930'larda koşullar değişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifiyle 14 Haziran 1935 günü 2805 Sayılı Kanun ile Etibank kuruldu (Ulutan, 1987: 33). MTA ile koordineli çalışacak olan Etibank, yeraltı kaynaklarını işletip sanayide ihtiyaç duyulan madenleri ve enerjiyi üretmek amaçlarına hizmet edecekti. İlgili işler için gereksinim duyulan sermayenin toplanacağı yer olan bankanın kurulmasıyla madencilikte devletçilik ilkesi resmen uygulanmaya başlandı. Öyle ki, 3 Mart 1936'da yayınlanan kararname ile devlete intikal eden tüm madenler Etibanka devredildi (BCA, 1936). Maden işçileri Etibank vasıtasıyla yetkililere sorunlarını daha kolay iletebildi. Zamanla idari ve ekonomik reform geçiren ve günümüzde Eti Maden adıyla faaliyetlerini sürdüren kurum birçok madeni ülke ekonomisine kazandırdı.

Türkiye'de 1930'larda madenciliğin evriminde yabancı uyruklu uzmanların hazırladığı raporların ayrı bir yeri vardı. İlk olarak Sovyet Profesör Orloff öncülüğünde 1933'de hazırlanan rapor üç bölümden ibaretti. Raporun üçüncü bölümde Profesör N. Yuşkeviç, kimya ve demir sanayisinin geldiği noktaya dair yorumlar yaptı. Ocaklarda kullanılan patlayıcı maddelerin ve yakıt ihtiyacının ucuza mal edilmesi gerektiğine dikkat çeken Yuşkeviç linyit araştırmalarının kulak ardı edilmemesini önerdi. Demir-Çelik fabrikasının nereye yapılacağı tayin edilirken nakliye bedelinin iyi hesaplanmasının önemi üzerinde durdu (Orloff, 1933: 10-22).

Amerikalı uzman Walker D. Hines ve ekibi 1934'te tamamladıkları raporda rezerv tespitinde çağdaş yöntemlerden faydalanılması, işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, fiyatların stabilize edilmesi, nakliyenin/taşımacılığın modernizasyonu, stoklama becerisinin artırılması ve yerli uzman yetiştirilmesi gibi konulara yoğunlaştılar. Raporda ayrıca maden ocaklarında insan kayıplarının azaltılması için daha fazla emniyet tedbirinin alınmasının gerekli olduğu belirtildi (Hines, 1936: 364-417).

Yabancı uzmanlardan Dr. Granigg ile Dr. Nowak'ın Cumhuriyet'in ilanından kısa süre sonra farklı zamanlarda Zonguldak ve çevresinde yaptığı tetkikler 1930'ların sonlarında demir-çelik sanayinin tesisine olumlu şekilde yansıdı (Apak, 1952: 111). Türk maden sanayi üzerine 1935'te Amerikalı uzman Page ve 1938'te Dr. M. Von der Porten de hükümete birer rapor takdim ettiler. Bu raporlarda uzman kişilerin ülkelerindeki ekonomik modellere ve resmi ideolojilere ait izleri görmek mümkündür.

Türkiye'nin beyaz altını olarak nitelendirilen lületaşı madeni de 1930'lardaki uygulamalardan nasibini aldı. Hükümet, 2 Mart 1932 tarihli kararname ile Eskişehir'in Sepetçi, Kemikli ve Margi civarında bulunan ocakların işletme hakkını Lületaşı Madeni Türk Anonim Şirketine verdi (BCA, 1932). Fakat şirket beklenen üretimi yapmakta sınıfta kalınca hükümet şirketi tasnif etti. Bu durumda lületaşının yeni örgütü Kasım 1936'da kurulan Eskişehir Lületaşı Çıkarıcılar ve İşleyiciler Kooperatifi oldu. Madenin işletilmesi konusundaki belirsizlik ortadan kalksa da arzu edilen verim yine alınamadı. Eskişehir'in önemli sembollerinden biri sayılan lületaşını Osmanlıların son dönemdeki cazibesine kavuşturmak için yeni yollara başvuruldu (Yakut, 2015: 99, 100).

Cumhuriyet Hükümetleri, 1930'larda yol yapımının yanında eğitim kurumları ve yeni tesislerde açarak sanayinin bel kemiği niteliğindeki madenciliği imkânlar dâhilinde daha ileri seviyeye çıkarmak için uğraştı. Kuşkusuz madencilik sektöründe belirgin ilerlemeye rağmen hedeflenen noktaya ulaşılamadı. Maden Tetkik Arama Enstitüsü Dergisinin bir sayısında 1935'te erişilen seviye değerlendirilirken şu sözlere yer verildi: "*Maden cevherlerimizin inkişafı ancak Cumhuriyet'in kurumu ile başlar, dersek bu bir övünmek değil, bir hakikattir*" (Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 1936: 18).

Mustafa Kemal Atatürk, madencilik sektöründe yaşananları her zaman yakından izledi. Bu konuda 1930'ların sonlarında yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin kendine has endüstri devrimini gerçekleştirebilmesi için madencilikte üç yıllık yeni bir plana ihtiyaç duyulduğunu söyledi:

"*Türkiye Devlet Mağdenciliği, Milliğ kalkınma hareketiyle yakından alâkalı, mühim mevzulardan biridir. Umumiğ endüstrileşme telakkimizden başka, mağden arama ve işletme işine, her şeyden önce, hariciğ tediye*

vasıtalarımızı, döviz gelirimizi arttırabilmek için devama ve hususiğ bir ehemmiyet vermeye mecburuz. Mağden Tetkik ve Arama Dairesinin çalışmalarına âzamiğ inkisaf vermesini ve bulunacak mağdenlerin rantabilite hesaplan yapıldıktan sonra, plânlı şekilde hemen işletmeye konulmasını temin etmemiz lâzımdır. Elde bulunan mağdenlerin en mühimleri için üç yıllik bir plân yapılmalıdır" (Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 1938: 2).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'nin yeni liberal demokrasi periyoduna girdiği 1980'li yıllardan itibaren Osmanlılardan Cumhuriyet'e ekonominin ve dolayısıyla madenciliğin geçirdiği köklü değişim üzerine birçok çalışma gerçekleştirildi. Ancak bu çalışmaların çoğunda meselenin topluma bakan yanları ve hangi siyasi referanslarla adımlar atıldığı görmezden gelindi. Bu araştırmada, farklı bir bakış açısıyla madenciliğe dair pratiklerin sosyal, mali ve ideolojik yanları ortaya kondu.

Türkiye için "Cumhuriyet" sadece bir yönetim biçimi olmayıp aynı zamanda programlı bir kalkınma hamlesinin adıdır. Milliyetçi-kalkınmacı fikriyatın siyasi olarak hayata geçirilmiş halidir. Avrupa'daki uygulamalar, İttihatçıların düşünceleri, yerli ve yabancı ideologların önerileri, çağın gerekleri ve özgün olma kaygısı gibi bileşenler Türkiye'ye has bir gelişme sürecine girilmesini sağladı. Madencilik sektöründe yaşananlar belirtilen etmenlerden bağımsız değildi. Bu eksende ülke madenleri ilk 10 yıl sırasıyla millileştirme, özelleştirme ve devletleştirmeye tabi tutuldu. Eksiği gediği ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında madencilik alanında yürütülen çalışmalardan 21.yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına yaklaşıldığı bugünlerde çeşitli dersler çıkarılmalıdır.

Madencilikte AR-GE kurumlarına daha fazla öncelik verilmelidir. Bu yolla ülkenin saptanmamış tek maden rezervi kalmadan ekonomik yaşamın içine katılmalıdır. Maden sanayinin hiçbir ortam ve koşulda değerini yitirmeyeceği gençlere hatırlatılmalıdır. Batılı ülkeler gibi uzay teknolojisi ve yapay zekâdan istifade edilmelidir (Doğan, 2020: 181).

Mustafa Kemal Atatürk'ün müracaat ettiği bir yöntem olarak akademik camianın fikirleri görmezden gelinmemelidir. Gerek kısa gerekse orta ya da uzun vadeli madencilik programları hazırlanmalıdır. Madenciliğe yalnız bir yer altı araştırması olarak bakan zihniyetten vaz geçmelidir. Sektörün savunma sanayi, teknoloji ve ilaç sanayisi ile olan bağları hatırdan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi[BOA], 5.7.1277, C.DRB. , 1360, 2044.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi[BCA], 19.1.1921, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 2-31-4 (EK-1).

BCA, 30.10.1923, Fon No. 30-10-0-0, K.G.S. 13/77/9.

BCA, 20.8.1924, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 10/40/17.

BCA, 15.12.1926, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 22/78/10 (EK-2).

BCA, 24.10.1927, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 26/57/19 (EK-3).

BCA, 19.7.1925, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 14/44/8.

BCA, 24.5.1925, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 13/30/14.

BCA, 00.04.1924(?), Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 9/22/13.

BCA, 11.3.1925, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 13/13/9.

BCA, 16.11.1924, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 11/54/17.

BCA, 24.1.1926, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 17/85/14.

BCA, 8.5.1929, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 3/29/1. (EK-4).

BCA, 25.6.1927, Fon No. 30-1-0-0, K.G.S. 39/232/1.

BCA, 5.12.1931, Fon No. 30-1-0-0, K.G.S. 26/152/9.

BCA, 29.6.1927, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 25/39/5.

BCA, 4.5.1927, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 24/27/4. (EK-5).

BCA, 24.10.1927, Fon No. 30-18-1-1, K.G.S. 26/57/19.

BCA, 26.12.1928, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 1/10/30. (EK-6).

BCA, 25.2.1931, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 18/13/19.

BCA, 1.4.1933, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 35/22/15.

BCA, 2.4.1934, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 43/18/3. (EK-7).

BCA, 17.2.1934, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 42/8/7.

BCA, 27.8.1934, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 47/59/6.

BCA, 3.3.1936, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 62/18/5.

BCA, 2.3.1932, Fon No. 30-18-1-2, K.G.S. 26/14/3.

Süreli Yayınlar

Düstur, (1943), "Maadin Nizamnamesi", Tertip: 1, C. 8, No: 101, Ankara: Başvekâlet Matbaası.

Düstur, (1943), "Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun", Tertip: 3, C. 2, No: 151, Ankara: Başvekâlet Matbaası.

Düstur, (1931), "Sulh Muahedenamesi", Tertip: 3, C. 5, Kısım: 2, Madde: 13, s. 174, İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası.

Maden Tetkik ve Arama Dergisi[MTAD], (1936), Türkler ve Madencilik, C. 5, s. 3-40.

MTAD, (1938), Etütler Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra, C. 13, s. 25-31.

MTAD, (1936), M.T. A.'nın Çıkış Amacı, C. 1, s. 14.

MTAD, (1936), 1935 Yılında Türkiye Maden Durumu, C. 1, s. 18.

MTAD, (1938), Türkiye Cumhuriyeti Madenciliği, C. 10, s. 2.

Resmi Gazete (25.2.1930), Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, (1433), Kanun No: 1567, s. 1.

Ulus (2.11.1938), Madenciliğimizin 15 Yıllık Bilânçosu M.T. A. , S. 6018, s. 6.

Zabıt Ceridesi

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (1958), Devre: 2, C. 12, Ankara: T.B.M.M Matbaası.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (1958), Devre: 2, C. 16, Ankara: T.B.M.M Matbaası.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (1958), Devre: 2, C. 23, Ankara: T.B.M.M Matbaası.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (1958), Devre: 2, C. 27, Ankara: T.B.M.M Matbaası.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (1958), Devre: 2, C. 32, Ankara: T.B.M.M Matbaası.

Kitaplar

APAK, K. vd. (1952), *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit: Selüloz Basımevi.

Atatürk Araştırma Merkezi[ATAM], (1997), *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, C. 1, Ankara.

AVCIOĞLU, D. (2001), *Türkiye'nin Düzeni/Dün-Bugün-Yarın*, İstanbul: Tekin Kitabevi.

BAKIREZER, G. (2005), Türkiye'de Sosyal Liberalizm, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*, Ed: Murat Yılmaz, C. 7, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇAVDAR, T. (1982), *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, İstanbul: Uygarlık Yayınları.

ÇOKER, F. (1993), *Türk Parlamento Tarihi TBMM 2. Dönem 1923-1927*, C. 2, Ankara: TBMM Basımevi.

DOĞAN, M. (2020), *Yapay Zekâ ve Bilinç Problemi*, Konya: Çizgi Kitabevi.

ERGİN, F. (1977), *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Ankara: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.

Devlet İstatistik Enstitüsü[DİE] (1969), *Sanayi Sayımı 1927*, Ankara.

Hâkimiyet-i Milliye Matbaası (1929), *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi*, Ankara.

HİNES, W.D. (1936), *Türkiye'nin İktisadî Bakımdan Umumî Bir Tetkiki: 1933-1934*, Ankara: Köy Öğretmeni Basımevi.

İNAN, A.A. (1989), *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KAL, N. (2014), *1923-1929 Cumhuriyetin Kalkınma Mucizesi Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar*, İstanbul: Atay Yayınları.

KARABALIK, K. (2015), *Zonguldak'ta Mesleki ve Teknik Eğitim 1924-1992*, Zonguldak: Bülent Ecevit Yayınları.

KARABEKİR, K. (2001), *İktisat Esaslarımız Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, İstanbul: Emre Yayınları.

KARAVAR, H. (2019), *Atatürk Döneminde Madencilik (1923-1938)*, İstanbul: Libra Kitap.

KEPENEK, Y. (1994), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KESEBİR, Ş. (1930), *İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*, Ankara: TBMM Matbaası.

KOCABAŞOĞLU, U. (2001), *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

KORALTÜRK, M. (1997), *Sümerbank/Türkiye Ekonomisinde Bir Öncü*, Haz: Osman S. Arolat, İstanbul: Creative Yayıncılık.

KURMUŞ, O. (2008), *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti[MİTAC] (1930), *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Ankara.

ORLOFF, (1933), *Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii: Hakkında Sovyet Mütehassısları Tarafından Verilen Raporlar*, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.

ÖKÇÜN, A.G. (1968), *Türkiye İktisat Kongresi-1923 İzmir (Haberler, Belgeler, Yorumlar)*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

ÖNDER, M. (1989), *İzmir Yollarında Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923-20 Şubat 1923*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZEKEN, A.A. (1944), *Ereğli Kömür Havzası Tarihi Üzerine Bir Deneme 1848-1940*, İstanbul: Kenan Matbaası.

RATHMANN, L. (2001), *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev: Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge Yayınları.

TEKELİ, İ. ve İLKİN, S. (2009), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

TEZ, Z. (2012), *Madencilik, Metalürji ve Mineralojinin Çileli Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları.

TIZLAK, F. (1997), *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TOPRAK; Z. (1995), *Milli iktisat-Milli Burjuvazi: Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, Haz: Ekrem Çakıroğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ULUTAN, B. (1987), *Etibank 1935-1985*, Ankara: Etibank Matbaası.

ÜNAL, Ç. (2010), *Türkiye'de Sanayi Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

YAKUT, K. (2015), *Modern Eskişehir'in Doğuşu (1923-1938)*, Ankara: Kebikeç yayınları.

YAKUT, K. ve ÖZOYLUMLU M.Y. (2019), 1929 Ekonomik Bunalımından Sonra Türk Basınında İktisadi Politika Arayışları Üzerine Tartışmalar (1929-1932), *100. Yılında Milli Mücadele ve Atatürk*, Ed: Bekir Koçlar, Kemal Yakut, Ömer Obuz, İstanbul: Cedit Neşriyat.

YAPICI, H. ve SARIKOYUCU DEĞERLİ E. (2020), Türkiye'de Ulusal Ekonomi İnşası ve Milli Burjuvazi Faktörü (1923-1929), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), s. 299-319.

YAŞA, M. vd. (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923- 1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

YÜCEL, F. (2014), *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938*, Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası.

ZARAKOLU, A. (1974), *Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*, Ankara: Türkiye Bankalar Birliği yayınları.

Makale ve Tebliğler

AYAN, E. (2021), Türkiye'nin İlk Kalkınma Bankası: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının Faaliyet Hayatının Eleştirel Analizi, *History Studies*, 13(3), s. 727-750.

ÇİLİNGİR, Y. (1975), Madenciliğimizin Evrimine Toplu Bir Bakış, *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik IV. Kongresi*, s. 51-105.

DÖLEN, E. (2006), Zonguldak Maden Mühendis Mekteb-i Âlisi (1924-1931), *Zonguldak Kent Tarihi 05 Bienali Bildiriler Kitabı*, Zonguldak: Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı, s. 21-31.

EGERAN, N. (1947), Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün Maksadı ve Faaliyeti, *Türk Ekonomisi Dergisi*, (45/47), s. 99-104.

FENMEN, M.R. (1954), Zonguldak Yüksek Maadin ve Sanayi Mektebi, *İş Dergisi*, 20(159), s. 21-27.

GÖKMEN, E. (2007), II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899), *Belleten*, LXXI(262), s. 969-996.

Hamit Sadi, (1340), Anadolu Madenleri, *Anadolu Mecmuası*, 1(6), s. 245-248.

İLERİ, T. (2012), Cumhuriyet Döneminde Açılan İlk Madencilik Okulları ve Madenci Yetiştirme Kursları, *The Journal of Academic Social Science Studies,* 5(6), s. 251-262.

KARTALKANAT, A. (1991), Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, (38), s. 51-67.

KORALTÜRK, M. (1996), Ali İktisat Meclisi (1927-1935), *Ekonomik Yaklaşım*, 7(23), 47-64.

M. Şevki, (1933), Büyük Sanayi Kuruluşunun Devletleşmesindeki Teknik Zaruretler, *Kadro*, (24), s. 33-36.

ÖZEL, S. (2002), Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (2), s. 235-248.

ŞAHİN, F.K. (2018), Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939), *History Studies*, 10(8), s. 143-176.

Vedat Nedim, (1932), Müstemleke İktısadiyatından Millet İktısadiyatına, *Kadro Dergisi*, (1), s. 6-15.

YURTOĞLU, N. (2016), Türkiye'de Zonguldak-Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(33), s. 211-256.

(1920-1960)

İnternet Sayfaları

https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf (Erişim Tarihi: 5.08.2021)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc00300633.pdf (Erişim Tarihi: 8.08.2021)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200448.pdf (Erişim Tarihi: 15.08.2021)

https://bakkakutuphane.org/upload/flippage/tren%20proje%20kitap%20ikili/HTML/index.html#32-33 (Erişim Tarihi: 17.08.2021)

https://www.loc.gov/item/2018672805/ (Erişim Tarihi: 28.08.2021)

https://www.maden.org.tr/resimler/ekler/273.pdf (Erişim Tarihi: 28.08.2021)

https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e6ccf55f-b2ac-4153-8d5a-c7ba61afa053/TCMB+TK+BASKI+WEB.pdf?MOD=AJPERES (Erişim Tarihi: 30.08.2021)

(https://www.mta.gov.tr/v3.0/kurumsal/tarihce) (Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Tezler

DEMİR, Ö. (2017), *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GENÇ, H. (2007), *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

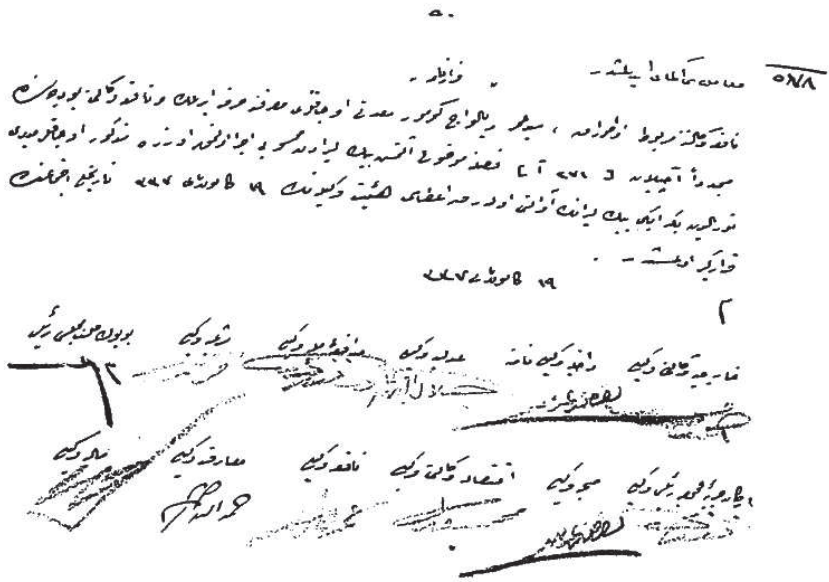

EK-1: Millî Mücadele yıllarında Oturak, Seyitömer ve Yalvaç kömür ocaklarında kullanmak üzere Nafia Vekâleti bütçesinden 2000 lira avans tahsis edilmesi.

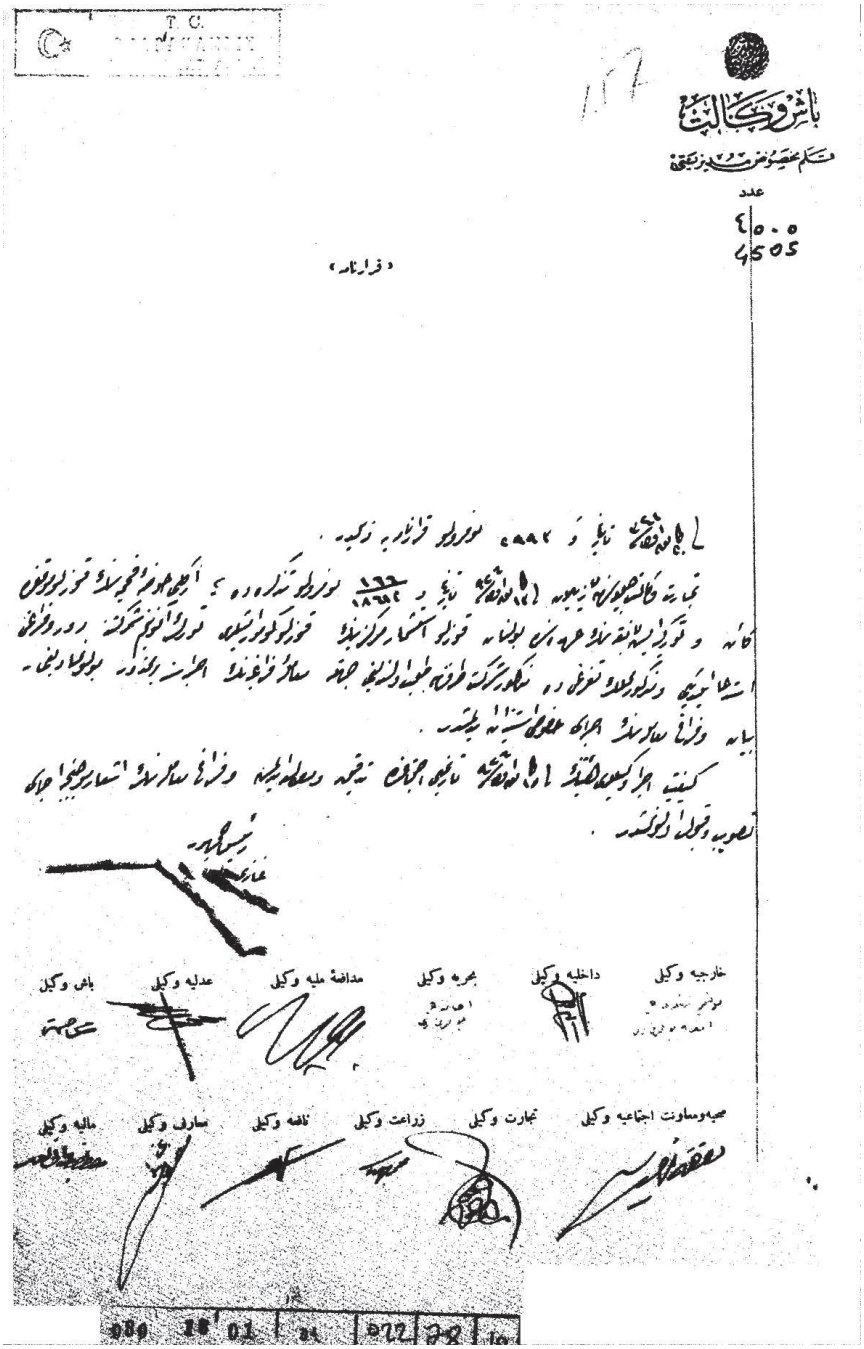

EK-2: İşletme imtiyazı İş Bankasında bulunan Ereğli-Kozlu işletmesinin Kömür İşleri Türk Anonim Şirketine satıldığını gösterir kararname.

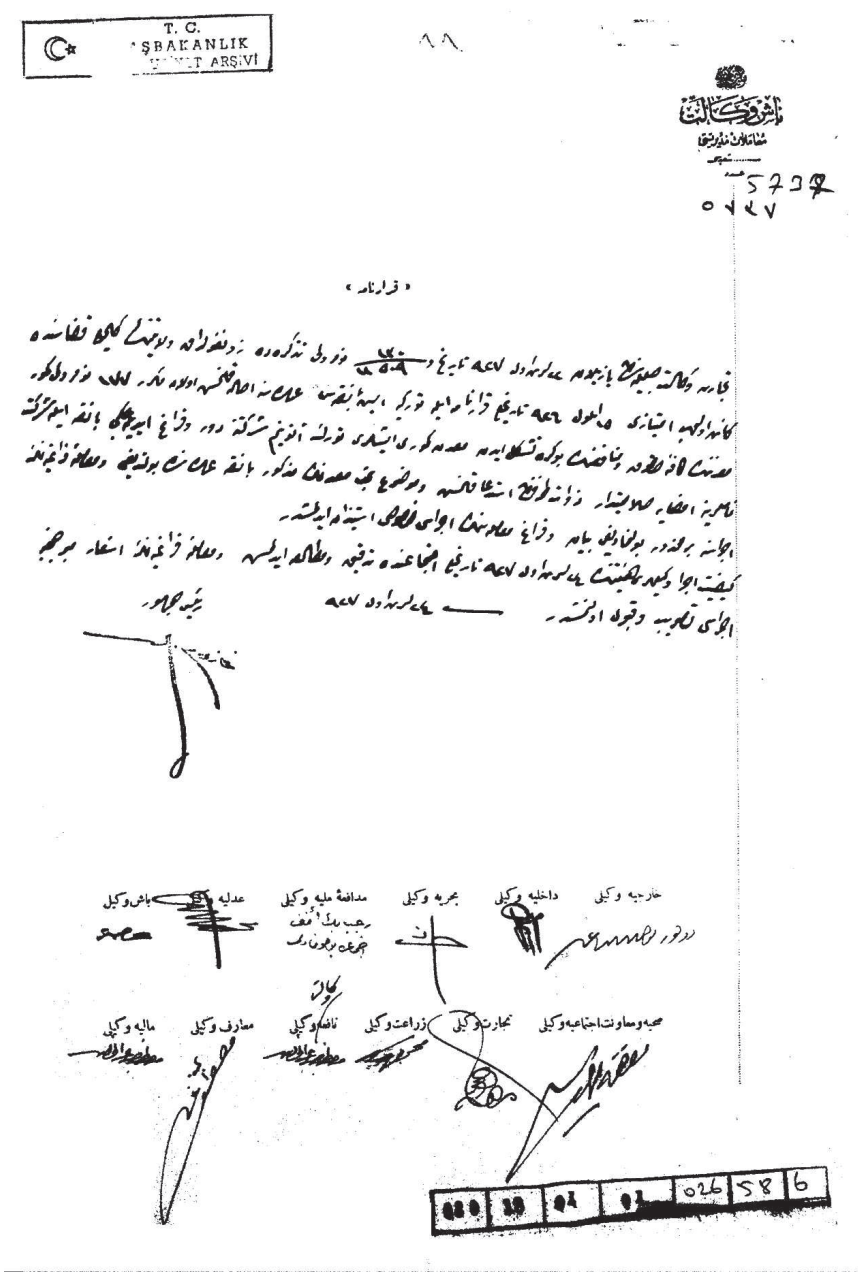

EK-3: İş Bankasının Zonguldak-Kilimli'deki kömür ocaklarının işletme imtiyazını Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketine satması.

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât müdürlüğü
Şube 1
Sayı 8013

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Kastamoni vilâyetine tabi İnebolu kazasının Küre nam mahallinde kâin olup imtiyazı 24/Şubat/322 tarihli fermanla saltanatı sakıta azasından Naile hanım uhdesinde bulunan Bakır madeni hakkında İktisat vekâletinden yazılan tezkere üzerine Şurayi devlet Maliye ve Nafıa daireleriyle Heyeti umumiyesinden verilip şurayi devlet riyasetinin 28/Nisan/929 tarihli tezkeresiyle gönderilen merbut Mazbatalar veçhile mezkûr imtiyazın feshi ve mumaileyhaya ait cüruf ve emakinin tasfiyesi, İcra vekilleri Heyetinin 8/5/929 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

8/5/929

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

M.M.V. Ad.V. Bş.V.

Ma.V. Ha.V. Da.V.

S.M.İ.V.V İk.V. Na.V. Mf.V.

EK-4: Osmanlı hanedan soyundan Naile Hanım'ın Küre bakırları üzerindeki imtiyazını sona erdiren kararname.

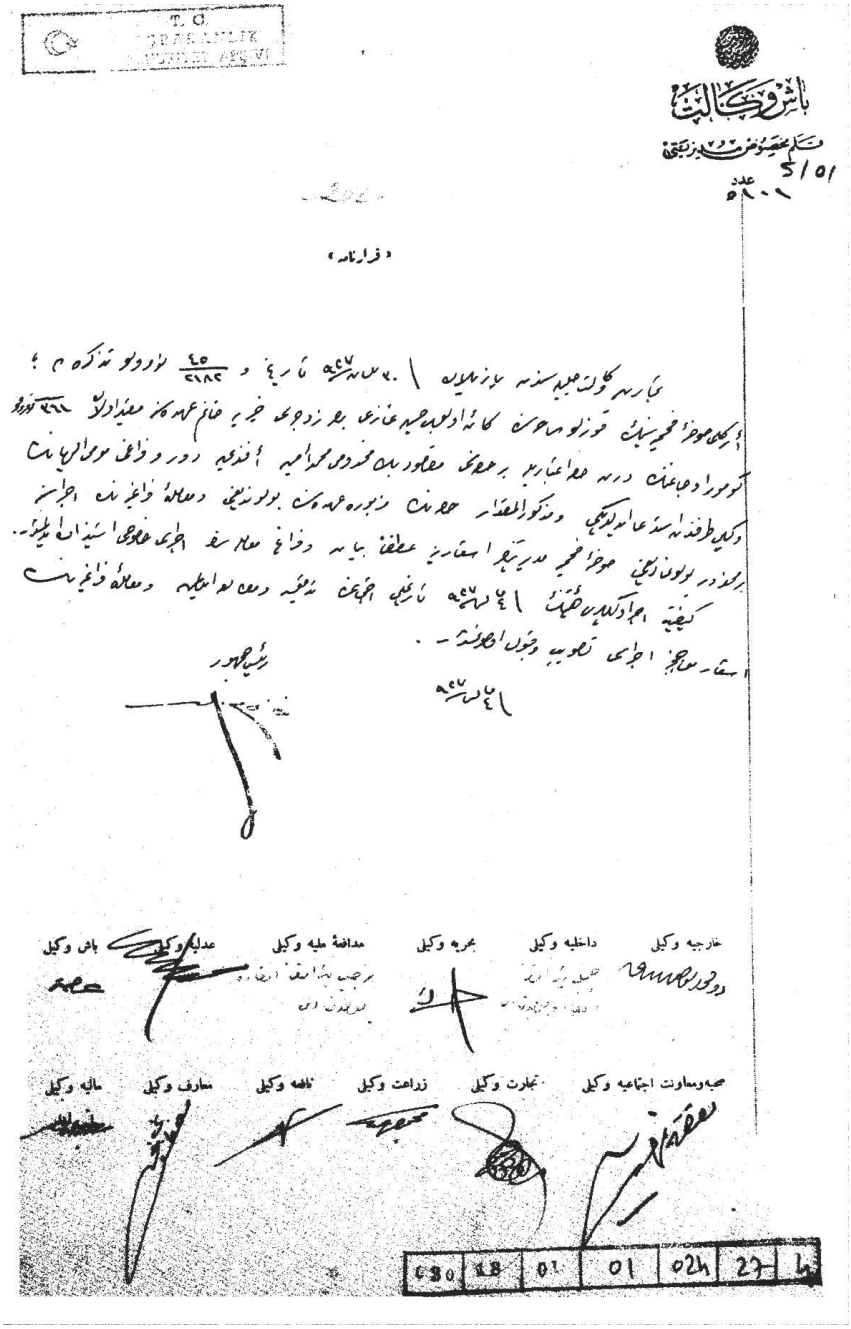

EK-5: Ereğli-Kozlu'da 361 nolu ocağın imtiyazının Mehmet Emin Bey'e verilmesi.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelat müdürlüğü
Şûbd ....1.....
Sayı 4480

Kararname

İktisat vekâletinden yazılan 23/I2/928 tarih ve 89 numaralı tes - kerede', Manisa vilayetinin Soma kazasında kâin ve imtiyazı I3/Ağustos/I340 tarihli kararname ile Nuri aziz ve Faik Sabri beyler uhdesinde bulunan Liğnit madeninin bilcümle hukukile Muğla mebusu Yunus Nadi beye devr ve ferağı istida edildiği ve mezkûr madenin tamamen mu - maileyhima uhdelerinde bulunduğu cihetle maden nizamnamesinin beşin - ci maddesine tevfikan lâzımgelen müsaadenin verilmesi teklif olunmuştur .

Keyfiyet İcra vekilleri Heyetinin 26/I2/928 tarihli içtimaında görüşülerek teklif veçhile bahs olunan madenin satılmasına izin verilmesi tasvip ve kabul olunmuştur .

26/I2/928

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

M.M.V. Abdülhalik | Ad.V. | Bş.V. İsmet

Ma.V. Saraçoğlu | Ha.V. Rüştü | Da.V. S. Kaya

S.İ.M.V. Ş. Refik | İk.V. M. Kahn | Na.V. Recep | Mf.V.

EK-6: Manisa Soma linyit madenlerinin tüm hukuki imtiyazının Muğla Milletvekili Yunus Nadi'ye devri.

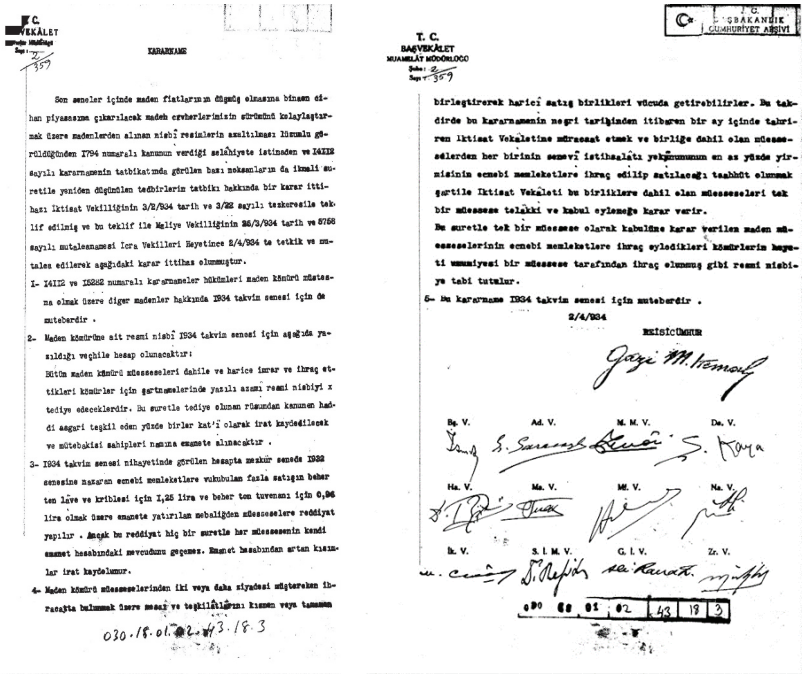

T. C.
VEKÂLET
Müşterek Müsteşarlık
Sayı: 357

KARARNAME

Son seneler içinde maden fiatlarının düşmüş olmasına binaen dahan piyasasına çıkarılacak madeb cevherlerimizin sürümünü kolaylaştırmak üzere madenlerden alınan nisbî resimlerin azaltılması lâzımlı görüldüğünden 1794 numaralı kanunun verdiği selâhiyete istinaden ve 14112 sayılı kararnamenin tatbikatında görülen bazı noksanların da ikmali suretile yeniden düşünülen tedbirlerin tatbiki hakkında bir karar ittihazı İktisat Vekilliğinin 3/2/934 tarih ve 3/22 sayılı teskeresile teklif edilmiş ve bu teklif ile Maliye Vekilliğinin 26/3/934 tarih ve 6768 sayılı mütalaanamesi Icra Vekilleri Heyetince 2/4/934 te tetkik ve mutalaa edilerek aşağıdaki karar ittihaz olunmuştur.

1- 14112 ve 15282 numaralı kararnameler hükümleri maden kömürü müstesna olmak üzere diger madenler hakkında 1934 takvim senesi için de mutebardir .

2- Maden kömürüne ait resmi nisbî 1934 takvim senesi için aşağıda yazıldığı veçhile hesap olunacaktır:
Bütün maden kömürü müesseseleri dahile ve harice imrar ve ihraç ettikleri kömürler için gertnmelerinde yazılı azami resmi nisbiyi x tediye edecekleridir. Bu suretle tediye olunan rüsumdan kanunen haddi asgari teşkil eden yüzde birler kat'i olarak irat kaydedilecek ve mütebakisi sahipleri namına emanete alınacaktır .

3- 1934 takvim senesi nihayetinde görülen hesapta mezkur senede 1932 senesine nazaran ecnebi memleketlere vukubulan fazla satışın beher ten lâve ve kribleri için 1,25 lira ve beher ton tuvenanı için 0,96 lira olmak üzere emanete yatırılan mebaliğden müesseselere reddiyat yapılır . Ancak bu reddiyat hiç bir suretle her müessesenin kendi emanet hesabındaki mevcudunu geçemez. Emanet hesabından artan kısımlar irat kaydolunur.

4- Maden kömürü müesseselerinden iki veya daha ziyadesi müştereken ihracatta bulunmak üzere mesai ve teşkilâtlarını kısmen veya tamamen birleştirerek harici satış birlikleri vücuda getirebilirler. Bu takdirde bu kararnamenin neşri tarihinden itibaren bir ay içinde tahriren İktisat Vekâletine müracaat etmek ve birliğe dahil olan müesseselerden her birinin senevî istihsalâtı yekûnunun en az yüzde yirmisinin ecnebi memleketlere ihraç edilip satılacağı taahhüt olunmak şartile İktisat Vekâleti bu birliklere dahil olan müesseseleri tek bir müessese telâkki ve kabul eylemeğe karar verir.
Bu suretle tek bir müessese olarak kabulüne karar verilen maden müesseselerinin ecnebi memleketlere ihraç eyledikleri kömürlerin heyeti umumiyesi bir müessese tarafından ihraç olunmuş gibi resmi nisbiye tabi tutulur.

5- Bu kararname 1934 takvim senesi için mutebardir .

2/4/934

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V.

Ha. V. Ma. V. Mf. V. Na. V.

İk. V. S. İ. M. V. G. İ. V. Zr. V.

030.18.01.02.43.18.3

T. C. BAŞVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şifre: 2
Sayı: 357

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

EK-7: İhracatın artmasını sağlamak amacıyla madenlerden alınan vergilerin düşürülmesi.

Bölüm 20

CAMBRIDGE ANALYTICA SKANDALI VE WHATSAPP KULLANICI SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA VERİ MADENCİLİĞİNE İLETİŞİMSEL BİR BAKIŞ

Ömer Faruk ÖZGÜR [1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, omerfarukozgur@gmail.com

GİRİŞ

20. Yüzyılın sonu ve 21. Yüzyılın başlangıcı iletişim teknolojilerindeki gelişimin büyük ilerleme kaydettiği yıllar olarak tarihteki yerini almıştır. Özellikle bilgisayar teknolojilerindeki ve internetteki hızlı değişim insanoğlunun hayatını derinden etkilemiştir. Bilgisayar teknolojileri sayesinde insanoğlu için çok zaman alıcı ve çok zorlayıcı işlemler artık çok daha kolay ve çok daha hızlı bir şekilde erişilebilir olmuştur. İnternet teknolojilerindeki gelişmeler de insanların bilgiye erişimini tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Bu çalışmamızda bizler hızla gelişen internet teknolojilerinin hayatımıza olan olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkilerinin de olabileceğini hayatımızdan somut örneklerle hatırlatmayı hedefledik.

İnternet teknolojileri sayesinde bilgi çok hızlı ve kolay bir şekilde erişilebilir hale geldi. Elinizde bir akıllı telefon ve internet bağlantısı varsa hangi bilgiyi arıyorsanız bulmanız internet sayesinde dakikalar hatta saniyeler içinde gerçekleşecektir. Elbette her teknoloji kendi çapında insan hayatına önemli etkiler yapmıştır. Ancak unutulmamalı ki bu etkiler her zaman olumlu yönde olmayabilir. Önemli olan teknolojinin insan faydasına kullanımını her zaman ve koşulda sağlayabilmektir. İnsanoğlunu teknolojik gelişmelerin olası tehlikelerinden korumak da işin düşünülmesi gereken bir diğer tarafıdır.

Bu çalışmada biz konunun bu kısmını ele almak istiyoruz. Yani hayatımızı kolaylaştıran teknolojik gelişmelerin zaman zaman insanların aleyhine de kullanılabileceği gerçeğini somut örneklerle tartışmak istiyoruz. Bunun için de 2014 Yılı içinde Cambridge Analytica şirketinin ABD'deki yaklaşık 50 milyon Facebook kullanıcısının verilerini uygunsuz bir şekilde toplaması ve bu verileri siyasal iletişim kampanyalarına yön vermek için kullanması ile karşımıza çıkan "Cambridge Analytica Skandalı"nı örnek göstereceğiz. Dünya çapında büyük bir krize dönüşen ve Facebook'un başını ciddi şekilde ağrıtan ve sonunda skandalın odağındaki Cambridge Analytica şirketinin iflası ile sonuçlanan olayların veri madenciliği ve büyük veri kavramları çerçevesinde değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

İkinci somut örneğimiz ise 2021 Yılı içerisinde WhatsApp tarafından duyurulan ve Türkiye'de duyulduğu andan itibaren büyük bir infiale sebep olan "Kullanıcı Sözleşmesi" sorunu olacak. WhatsApp'ın Facebook tarafından 2014 yılında 19 milyar dolara satın alınmasından sonra WhatsApp'ta ne gibi değişiklikler olacağı zaten merak ediliyordu. Bu sorunun en net cevabını Türkiye'de 2021 yılında gördük. WhatsApp Türkiye'deki tüm kullanıcılarının uygulama ekranlarına bir uyarı göndererek "Verilerini WhatsApp ve başta Facebook olmak üzere 3. taraf ortakları ile paylaşımına izin verilmesini aksi takdirde izin vermeyen kullanıcıların

WhatsApp'ı kullanamayacaklarını" ifade etmesi ile beraber WhatsApp tarafından yapılan bu dayatma kişisel verilerin gizliliği ve bu verilerin paylaşılması konusunda yeni tartışmaları beraberinde getirdi. Çalışmamızda bu örnekler etrafında büyük veri, veri madenciliği kavramları çerçevesinde Cambridge Analytica Skandalı ve WhatsApp'ın kullanıcı sözleşmesi değişikliğinin iletişimsel boyutuna ilişkin tespitler yapmaya çalışacağız.

Çalışmamızda en önemli kavramlardan ikisi "bilgi" ve "veri" kavramları olacaktır. İlk olarak bilgi kavramına kısaca bakalım. Türk Dil Kurumu Sözlüğüne baktığımızda "Bilgi" kelimesinin karşılığı olarak 6 farklı anlam verildiğini görmekteyiz. Bu anlamlara bakacak olursak:

1. "İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü, malumat

2. Öğrenme, Araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek, malumat, vukuf

3. İnsan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü

4. Genel olarak ve ilk sezi durumunda zihnin kavradığı temel düşünceler

5. Bilim anlamında "Doğa Bilgisi"

6. Bilişim anlamında "Kurallardan yararlanarak kişinin veriye yönelttiği anlam" (TDK, 2020)

Türk Dil Kurumu bilgi kelimesine farklı çerçevelerden anlamlar yükleyerek tanımlandığı disipline göre bilginin farklı anlamlara sahip olabileceğini ifade etmiştir. Ağırlıklı olarak bilimsel bilgi kavramının açıklandığını görmekteyiz. Bu bağlamda bilgi denildiğinde bir şekilde insan aklının kullanılması sonucu araştırma, gözlem deney vb. yöntemleri kullanarak bilgiye ulaşabileceğimiz hususu Türk Dil Kurumu Sözlüğünde özellikle öne çıkarılmıştır.

Veri kavramını açıklamadan önce bilgi ve bilgi türleri sınıflandırmalarına bakmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Bilgi türleri tarih boyunca bakış açılarına göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Mesela felsefi bakış açısı ile bilgi türlerine bakacak olursak aşağıdaki gibi bir sınıflandırma ile karşılaşıyoruz:

Bilgi Türleri:

1. "Gündelik Bilgi

2. Teknik Bilgi

3. Sanat Bilgisi

4. Dini Bilgi

5. Bilimsel Bilgi
6. Felsefi Bilgi" (Baykal, 2010, s. 42)

Görüldüğü üzere felsefi açıdan bakıldığında sadece bir tür bilgi mevcut değildir. Burada bilginin kaynağına ve elde edilme yöntemine göre bilginin farklı şekillerde ifade edildiğini görmekteyiz.

Felsefi açıdan bakıldığında bilimsel bilginin önemli bir bilgi kaynağı olduğunu kabul etmekle beraber bilimsel olmayan bir takım bilgi kaynakları olabileceğini de görmekteyiz. Mesela bu başlıkta "dini bilgi" bize bir fikir verebilir. İnananlar için dini bilgi kutsal kitaplarda yazılı olan ve ilahi bir kaynak tarafından insanlara vaaz edilmiş bilgiler bütünü olarak dindar insanların hayatlarında önemli bir yer kaplamaktadır. Dini bilgi bu bakı açısı ile bilimsel bilgi kategorisine girmemektedir. Ancak bu durum dini bilgiyi önemsiz veya değersiz yapmaz. Zira bir dinin mensupları için o dinin temel bilgi kaynaklarından aldığı referanslar hayatında son derece büyük öneme sahiptir. Elbette biz bu çalışmamızda daha çok bilimsel tarafı ile bilgi kavramından ve daha özelinde veri kavramından bahsediyor olacağız.

Bilgi ve veri kavramlarının insanlar tarafından sıklıkla birbiri yerine kullanıldığını görmekteyiz. Oysa biz "bilgi" ve "veri" kavramlarının birbirinden somut şekilde ayrılabileceğini düşünüyoruz. Buna referans olarak da "Bilgi Piramidi" yaklaşımını sunmak istiyoruz. Bu yaklaşımda bilginin farklı türleri olduğu vurgulanmaktadır. Daha detaylı anlatım için aşağıdaki alıntıya bakmak faydalı olacaktır.

Zeleny (1987) ve Ackoff (1989) tarafından öne sürülen VEBB (Veri, Enformasyon, Bilgi, Bilgelik) hiyerarşisi temel alınırsa bahsedilen kavramlar arasında sınırlar çok belirgin olmamasına karşın genel olarak bir hiyerarşi olduğu düşünülebilir. Veri, enformasyon (malumat), bilgi ve bilgelik (irfan) kavramlarını bir piramit şeklinde ifade ettiğimizde en altta veri yer alacaktır, sonra sırasıyla enformasyon, bilgi ve bilgelik gelir. Bu hiyerarşide yer alan aşamalar temelden tepeye doğru:

"Veri: "Gerçek"

Enformasyon: "Ne olduğunu bilme"

Bilgi: "Nasılı bilme"

Bilgelik: "Nedenini bilme" şeklinde sıralanmıştır" (Aydın vd., 2018, s. 5).

Bilgi piramidindeki kavramların gerçek hayat üzerinden örnekleri şu şekilde somutlaştırılabilir.

"50 sayısının 50 metre olduğunu söylemek "data"

50 metrenin uzun veya kısa olduğunu sorgulamak "information"

Tecrübeleri de katarak uygun uzunluğun bulunması "knowledge"

Uygun uzunluğu çizen veya uygulayan kişi ya da kişiler de "wisdom"

olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle; data ve information kavramlarını geçmişe bakmaya benzetirsek, wisdom ve knowledge kavramlarını da şimdi yaptıklarımız ve gelecekte yapmak istediklerimizle ilişkilendirebiliriz" (*Data-Information-Knowledge-Wisdom Piramidi - Maptriks*, 2020).

Tüm bu alıntılardan anlaşıldığı üzere bilgi ve veri kavramları birçok yerde aynı kavram gibi kullanılsa da aslında aralarında ince farklılıklar bulunmaktadır. Bu kısa girişten sonra yavaş yavaş bir başka önemli kavram olan "büyük veri" kavramına geçiş yapmak istiyoruz.

BÜYÜK VERİ

"Büyük veri; toplumsal medya paylaşımları, ağ günlükleri, bloglar, fotoğraf, video, log dosyaları gibi değişik kaynaklardan toparlanan tüm verinin, anlamlı ve işlenebilir biçime dönüştürülmüş biçimine denir. Olageldiği gibi, ilişkisel veri tabanlarında tutulan yapısal verinin dışında kalan, son dönemlere dek çok da kullanılmayan, yapısal olmayan veri yığınıdır. Artık yıkılmış olan yaygın bilişimci inanışına göre, yapısal olmayan veri, değersizdi, ama büyük veri bize bir şey gösterdi o da günümüzdeki bilgi çöplüğü diye adlandırılan olgudan muazzam derecede önemli, kullanılabilir, yararlı yani çöplükten hazine çıkmasına neden olan yegâne sistemdir. Büyük veri; web sunucularının logları, İnternet istatistikleri, sosyal medya yayınları, bloglar, mikrobloglar, iklim algılayıcıları ve benzer sensörlerden gelen bilgiler, GSM operatörlerinden elde edilen arama kayıtları gibi büyük sayıda bilgiden oluşuyor. Büyük veri, doğru analiz metotları ile yorumlandığında şirketlerin stratejik kararlarını doğru bir biçimde almalarına, risklerini daha iyi yönetmelerine ve innovasyon yapmalarına imkân sağlayabiliyor" (*Wikipedia*, 2021).

Büyük veri kavramı, adından da anlaşılacağı üzere tek bir kaynaktan elde edilen verilerden ziyade birbirinden bağımsız birçok ve çok farklı kaynaktan gelen verilerin bütününü ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Eskiden geleneksel yaklaşımla bakıldığında dağınık ortamlarda ve birbirinden bağımsız şekilde bulunan bilginin insanlar için faydası olmayacağı kanaati yaygındı. Hatta bunun için internete "Bilgi çöplüğü" şeklinde tanımlama yapanlar vardı. İnternette her şey hakkında bilgi var ancak bunlar birbirinden bağımsız dolayısı ile adeta çöplük gibi görülüyordu. Ancak günümüzde bu yaklaşımın değiştiğini düşünüyoruz. Zira artık günümüzde veri tabanı yönetim sistemleri gibi araçlarla internet üzerinde birbirinden bağımsız ve alakasız gibi görünen birçok bilgi bir

araya getirilebiliyor ve bundan anlamlı çıkarımlar yapılabiliyor.

Büyük veri kavramından bahsedeceksek temel karakteristiklerini bilmenin konuyu anlamak açısından faydalı olacağına inanıyoruz. Bunun için aşağıdaki alıntıdan istifade edebiliriz:

"Araştırmacılar büyük veride büyük verinin boyutu ön planda tutsa da aslında büyük verinin birçok yayında 4V olarak adlandırılan başka karakteristikleri de mevcuttur. 4V karakteristikleri, verinin büyüklüğüne (Volume) ek olarak çeşitliliği (Variety), hızı (Velocity), kalitesi (Value) gibi özelliklerdir" (Musa vd., 2016, s. 186).

1. "Büyüklük (Volume): Verinin miktarını tarif eder. Büyük verinin miktarının terabaytlar ve petabytelar olarak ifade edilebildiği araştırmacılar tarafından rapor edilmiştir

2. Çeşitlilik (Variety): Çeşitlilik özelliği, sensörler, akıllı telefonlar ya da sosyal ağlar gibi farklı kaynaklardan elde edilen verileri ifade eder. Farklı kaynaklardan elde edilen bu veriler yapısal, yarı yapısal ve yapısal olmayan türde olmak üzere farklı formlarda bulunmaktadır.

3. Hız (Velocity): Hız, Sürekli yeni verilerin gelmesi ve eski verilerin hızlı bir şekilde işlenip çıktılarının üretilmesi veri setinin bir hayli dinamik olmasına sebep olmaktadır. Bu da veri setinin yönetimini zorlaştırmaktadır.

4. Kalite (Value): Oracle tarafından büyük verinin dördüncü karakteristiği olarak ortaya atılan kalite, büyük verinin önemli özelliklerinden biridir. Toplanan verinin doğruluğuna karşılık gelmektedir. Bu karakteristiklere ek olarak büyük verinin güvenilirlik (veracity), değişkenlik (variability) ve görselleştirme (visulation) karakteristikleri de vardır" (Musa vd., 2016, s. 186).

"Büyük veri genel olarak kullanılan programların saklama, yönetme ve işleme kapasitesinin ötesindeki veri kümelerini anlatmak için kullanılan bir terimdir. Büyük verinin devasa boyutları ile bundan fayda sağlamak için gereken analizlerin karmaşıklığının birleşmesi, yeni sınıf teknolojilerin ve bunları yönetecek araçların gelişmesine neden olmuştur. Aslında büyük veri, genelde, hem yönetilen verinin türünü, hem de onu depolamak ve işlemek için kullanılan teknolojiyi anlatmaktadır. Bu teknolojilerin büyük bir kısmı, Google, Amazon, Facebook ve LinkedIn vb. şirketlerin inanılmaz büyük sosyal medya verisi ile uğraşırlarken, kendileri için geliştirdikleri teknolojiden doğmuştur. Bu şirketler, doğası gereği, düşük maliyetli hazırda bulunan donanım ve açık kaynaklı yazılımlara önem vermektedirler" (Cackett, 2013, s. 14) (akt. Korcan & Arslantekin, 2016, s. 22).

BÜYÜK VERİ YAŞAM DÖNGÜSÜ

Büyük veri kavramını tanımladıktan sonra kısaca "Büyük Veri Yaşam Döngüsü" konusuna değinmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

"Big Data Life Cycle (Büyük Veri Yaşam Döngüsü) kavramı henüz yeni ve oturmamış bir kavramdır. Birçok kişinin kullandığı bu terim, çok farklı anlamlara gelebilmektedir. Yeni modelde, iş dünyasıyla veri ambarları ve iş zekâsı süreçlerinin bir yaşam döngüsünde bağlanmaktadır. Öncelikle bir iş süreci var ve iş dünyasının belli ihtiyaçları ve sorguları bu modelde ele alınmış. İkinci adımda "Veri Ambarı" (Data Warehouse) süreci işin içine girmektedir. Burada görev yapan veri bilim insanından bahsedilebilir. Veri bilim insanı, veri ambarının çıkartmış olduğu farklı veri kaynaklarından topladığı, ön işlendiği ve analiz ettiği sonuçları alır ve bunların üzerinde kendine göre analiz/analitik modelleri geliştirir. Bu aşamada, veri madenciliği algoritmalarından bahsedilebilir. Belirli tekrarlar, belirli şablonlar yakalanmaya çalışılır. Sonraki adımda bir iş zekâsı süreci başlar. İş zekâsı sürecinde yeni fikirlerin ortaya çıkması çok önemlidir. Yani veri bilimcisi açısından baktığınızda, iş zekâsında çıkanlar sadece rapordan ibarettir ama iş dünyası açısından baktığınızda o raporlar aslında iş dünyasına şekil veren iş dünyasını bazen komple değiştiren yeni bir sürece sürükleyen yeni fikirler getiren bir yapıya sahiptir. Ardından bu çıktıların iş dünyasındaki etkilerinin tekrar ölçülmesi, verinin anlaşılması, kararları etkilemesi, stratejik kararları yönetim sürecini etkilemesi, operasyonel anlamda çalışanların verimliliğini arttırması, kalitenin arttırılması gibi çok farklı yansımaları olur ve yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar. Bu yeni ihtiyaçlar yeni veri işleme süreçlerini başlatır. Böylelikle, yeni büyük veri yaşam döngüleri başlar ve büyük veri yaşam döngüsü bu şekilde dönmeye devam eder. EMC firması tarafından hazırlanan bu model, daha çok iş dünyasını, veri işleme dünyasını ve veri bilimi dünyalarını birleştiren bir döngü. Bu yüzden önemlidir denilebilir" (Şeker, 2015, s. 13).

Her ürün/mamul vb. için bilindiği üzere bir yaşam döngüsünden bahsedilir. İhtiyaca göre ve çevresel şartlara göre bu yaşam döngüsü veya eğrisi değişkenlik gösterebilir.

Nasıl ki bir ürün için;

1. Ürün geliştirme safhası
2. Giriş/tanıtma
3. Gelişme
4. Olgunluk
5. Gerileme

gibi süreçlerle ürün hayat eğrisinden bahsediliyorsa aslında veri için

ve büyük veri için de bir yaşam döngüsünden bahsedebiliriz. Yukarıda vermiş olduğumuz alıntıda daha detaylı görüleceği üzere büyük veri yaşam döngüsü de verinin bazı aşamalardan geçerek şirketler/kurumlar için faydalı hale geldiği, işlendiği süreçleri bize aşamalar halinde göstermektedir.

VERİ MADENCİLİĞİ

"Büyük veri" kavramı üzerinde konuşacaksak ele almamız gereken bir diğer kavram da "Veri Madenciliği" (Data Mining) kavramı olacaktır. Bu bölümde kısaca veri madenciliği kavramına değinmek istiyoruz.

"Veri madenciliği, büyük ölçekli veriler arasından faydalı bilgiye ulaşma, bilgiyi madenleme işidir. Büyük veri yığınları içerisinden gelecekle ilgili tahminde bulunabilmemizi sağlayabilecek bağıntıların bilgisayar programı kullanarak aranması olarak da tanımlanabilir. Veri madenciliği deyimi yanlış kullanılan bir kavram olabileceğinden buna eş değer başka kullanımlar da literatüre geçmiştir. Veri tabanlarında "bilgi madenciliği" (İng. knowledge mining from databases), "bilgi çıkarımı" (İng. knowledge extraction), "veri ve örüntü analizi" (İng. data/pattern analysis), "veri arkeolojisi" gibi. Bu terimler arasında "Veri Tabanlarında Bilgi Keşfi" (İng. VBK - Knowledge Discovery From Databases - KDD) en yaygınıdır." (Wikipedia, 2021)

"Kalikov'un (2006) aktarımıyla veri madenciliği, büyük miktarlardaki verinin içinden geleceği tahmin edilmesinde yardımcı olacak anlamlı ve yararlı bağlantı ve kuralların bilgisayar programlarının aracılığıyla aranması ve analizidir. Ayrıca veri madenciliği, çok büyük miktardaki verilerin içindeki ilişkileri inceleyerek aralarındaki bağlantıyı bulmaya yardımcı olan ve veri tabanı sistemleri içerisinde gizli kalmış bilgilerin çekilmesini sağlayan veri analizi tekniğidir" (Savaş vd., 2012, s. 2) (Kalikov, 2006)

"Veri madenciliği, araştırmacıların karmaşık kalıpları ayırt etmek, kurallar oluşturmak, önceden bilinmeyen ilişkileri ortaya çıkarmak, yeni fikirleri ateşlemek, sorulara yeniden odaklanmak, tahminlerde bulunmak ve teoriler geliştirmek veya doğrulamak için verileri derinlemesine değerlendirmelerine olanak sağlayan tümevarımsal bir süreçtir. Veri madenciliği, büyük miktarda veriden yararlanır ve bu verilerin, çeşitli diğer değişkenlerle rekabet etmeye zorlandıklarında devam etmeyebilecek teorik olarak iyi bilinen ilişkiler de dâhil olmak üzere, hangi ilişkilerin dikkate değer olup olmadığını önermesine izin verir" (Murray & Scime, 2015, s. 2).

"Veri madenciliği alıştırmaları ve araçları rahatlıkla iki türe ayrılabilir. Birincisi model oluşturma, ikincisi ise örüntü tespitidir. Model oluştur-

mada, veriler (büyük bölümleri) uygun bir biçimde özetlenmeye çalışılır. Model oluşturma, özellikle istatistikçiler için tanıdık bir alıştırmadır ve veri madenciliği modellemesindeki sorunların çoğu istatistiktekilerle aynıdır. Bununla birlikte, ilgili veri kümelerinin boyutları nedeniyle farklılıklar ortaya çıkmaktadır ve bunlardan bazıları aşağıda tartışılmaktadır. Örüntü tespitinde ise, bir veri setinde yerel düzenlilikler veya anormallikler aranır. Bu amaca ayrılmış istatistiklerin alt disiplinleri olmasına rağmen (aykırı değer tespiti, tarama istatistikleri ve özellikle davranış bilimlerinde, konfigürasyonel frekans analizi örneklerdir), genel olarak, geçmişte buna çok daha az ilgi gösterilmiştir, en azından istatistiklerde. Bunun muhtemelen sağlam tarihsel nedenleri vardır: birçok örüntü algılama sorunu, büyük bir veri setinin mevcut olmasına bağlıdır ve bu nispeten yeni bir gelişmedir. Veri madenciliğinin bu oldukça tamamlayıcı iki yönü, bir yandan kömür madenciliği veya petrol geri kazanımı gibi, büyük miktarda malzemenin çıkarılması ve rafine edilmesi (bu modelleme yönüdür) ve diğer yandan, kişinin bir cüruf kütlesi içinden ara sıra mücevher veya külçe aradığı elmas veya altın madenciliği gibi" (bu, model saptama yönüdür) (Hand & Adams, 2014, s. 2).

Veri madenciliğinde genellikle aşağıdaki adımlar izlenir. Bu adımlar yinelemelidir ve süreç gerektiğinde geriye doğru hareket eder:

1. "Uygulama, ilgili önceki bilgiler ve son kullanıcının hedefleri hakkında bir anlayış geliştirin. 2. Keşif için kullanılacak bir hedef veri seti oluşturun.

3. Verileri temizleyin ve ön işleme tabi tutun (eksik veri alanlarının ele alınması, verilerdeki gürültü, zaman serilerinin hesaba katılması ve bilinen değişiklikler dâhil).

4. Değişkenlerin sayısını azaltın ve mümkünse verilerin değişmez temsillerini bulun.

5. Veri madenciliği görevini seçin (sınıflandırma, regresyon, kümeleme, vb.).

6. Veri madenciliği algoritmasını seçin.

7. İlgi alanlarını arayın (bu gerçek veri madenciliğidir).

8. Çıkarılan deseni yorumlayın. Gerekirse, 1'den 7'ye kadar olan adımlardan herhangi birini tekrarlayın.

9. Keşfedilen bilgileri pekiştirin ve bir rapor hazırlayın" (Chung & Gray, 1999, s. 12).

Alternatif olarak veri madenciliği aslında bilgi keşfi sürecinin bir parçası şeklinde kabul görmektedir. Bu adımlar:

Veri temizleme (Gürültülü ve tutarsız verileri çıkarmak)

Veri bütünleştirme (Birçok veri kaynağını birleştirebilmek)

Veri seçme (Yapılacak olan analizle ilgili olan verileri belirlemek)

Veri dönüşümü (Verinin veri madenciliği tekniğinden kullanılabilecek hale dönüşümünü gerçekleştirmek)

Veri madenciliği (Veri örüntülerini yakalayabilmek için akıllı metotları uygulamak)

Örüntü değerlendirme (Bazı ölçümlere göre elde edilmiş bilgiyi temsil eden ilginç örüntüleri tanımlamak)

Bilgi sunumu (Madenciliği yapılmış olan elde edilmiş bilginin kullanıcıya sunumunu gerçekleştirmek) (Wikipedia, 2021)

İnternet dünya üzerindeki en büyük bilgi kaynağımız ve en fazla verinin bir arada bulunduğu bir ortam olarak tartışmasız şekilde diğer veri kaynaklarından sıyrılarak öne çıkmaktadır. Ancak birbirinden bağımsız veriler şirketler ve kurumlar için önemli olmasına rağmen anlamlı şekilde bir araya getirilmediğinde bu verilerden istenilen çıkarımlar yapılamayacaktır. İşte bu aşamada yukarıda tanımlamasını yaptığımız "veri madenciliği" süreci devreye girmektedir.

Birbirinden bağımsız şekilde internet ortamında bulunan veriler bu verileri işlemek isteyen şirket/kurum vb. tarafından yukarıda da belirtilen temizleme, bütünleştirme, seçme gibi aşamalardan geçerek bir araya getirilmekte ve işe yarar olanlarla işe yaramayacağı düşünülenler birbirinden ayrılmaktadır. Verilerin sınıflandırılması, gruplandırıldıktan sonra birlikte değerlendirilmesi gerekenlerin bir araya getirilmesi gibi işlemlerden geçmektedir.

Türkiye'de de veri madenciliği kapsamında farklı alanlarda birçok çalışma yapılmıştır. Bu konuda Türkiye örneklerini inceleyen Savaş ve diğerleri tarafından yazılan makalede şu alanlardaki veri madenciliği çalışmaları incelenmiştir:

1. Mühendislik alanı
2. Tıp alanı
3. Bankacılık ve borsa alanı
4. Eğitim alanı
5. Ticari alan
6. Telekomünikasyon alanı

Yapılan akademik çalışmada şu sonuçlara yer verilmiştir: "Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de veri madenciliğine verilen önem ve gösterilen ilgi her geçen yıl artmaktadır. Veri madenciliğinin kullanım alanları genişleyerek yayılmaktadır. Dünyadaki teknolojik gelişmelere paralel olarak ülkemizde de veri madenciliği uygulamaları gittikçe artmaktadır. Ancak incelenen çalışmalar da göstermektedir ki kurum ve kuruluşların çoğu müşteri/kullanıcı analizlerine yönelmiştir. Bunun yanı sıra kurum ve kuruluşların kendi bünyelerinde veri madenciliğini kullanarak, gelişmelerini buna dayalı gerçekleştirmeleri faydalarına olacaktır. Ayrıca veri madenciliğinin kullanıldığı alanların çeşitlendirilmesi de, gerek ülkemiz kurum ve kuruluşlarına, gerekse bu kurum ve kuruluşlardan hizmet ve ürün alan ülkemiz insanlarına büyük faydalar sağlayacaktır" (Savaş vd., 2012, s. 18).

Büyük veri ve veri madenciliği alanında yapılan çalışmalara Türkiye'den örnek olması açısından Turkcell Firması'nın Büyük Veri&Analitik başlığı altındaki işlemleri kısaca paylaşmak istiyoruz. Turkcell kurumsal şirketlere "Segment Sorgulama Servisi" adlı hizmeti ile Turkcell müşterilerinin kullandıkları hattın kurumsal mı yoksa bireysel mi olduğu konusunda bilgi paylaşımı yapmaktadır. "Telefon Özelliği Sorgulama Servisi" sayesinde ise şirketler Turkcell müşterilerinin sahip olduğu cihazların bazı özelliklerini öğrenebilmekte ve böylece cihaza göre bireysel hizmetler sunarak memnuniyet ve bağlılığı artırabilecekleri iddia edilmektedir. Turkcell'in Büyük Veri&Analitik projesi bağlamında sunduğu bazı projelerin isimleri şunlardır: "Telefon Değişikliği Sorgulama", "Turkcell SAS Analitik Çözümleri", "Müşterim Bu Ülkede mi Sorgulama Servisi", "SIM Kart Değişikliği Sorgulama Servisi", "Hat Tipi Sorgulama Servisi", "Telefon Modeli Sorgulama Servisi" vb. (Daha detaylı incelemek için link: https://www.turkcell.com.tr/kurumsal/kurumsal-cozumler/buyuk-veri-ve-analitik?gclid=Cj0KCQjw_dWGBhDAARIsAMcYuJwXHHaENwXYlnPzmvITsSshNtX7jd5kyynN9k-AjWuD3DSpBH255yQaAiyZEALw_wcB)

Koyuncugil ve Özgünbaş yapmış oldukları akademik çalışmada Tıp ve Sağlık Hizmetlerinde Veri Madenciliğinin kullanımına şu örnekleri vermişlerdir:

"Sağlık personelinin performansının izlenmesi,

Hasta akış planlarının yapılması,

Tıbbi tedavi süreçlerinin optimizasyonu (klinik rehber),

İlaç kullanım hata ve yan etkileri için erken uyarı sinyallerinin belirlenmesi,

Veri Madenciliğine dayalı olarak hasta ve ilaç kullanımının profillendirilmesi ve Türkiye ilaç kullanım haritasının hazırlanması,

Kronik hastalıklarda veri madenciliğine dayalı olarak ilaç kullanım alışkanlıkları ve risk tespiti,

İlaç birim maliyetlerinin hesaplanması,

İlaç inovasyon maliyetlerinin belirlenmesi

Bioterörizme karşı sağlık veri tabanı oluşturulması,

Afet telafisinde önceliklerin ve minimum maliyetlerin belirlenmesi" (Koyuncugil & Özgülbaş, 2009, s. 32).

Albayrak "Bilimsel Araştırmalarda Veri Madenciliği Kullanımı" adlı çalışmasında veri madenciliğinin kullanım alanlarına ilişkin şu örnekleri vermiştir:

1. "Finans Sektörü: Risk analizleri ve usulsüzlük tespiti.

2. Pazarlama: Çapraz satış analizleri, müşteri segmentasyonu.

3. Sigortacılık: Müşteri azalmasındaki nedenlerin tespit edilmesi, yanlış işlemlerin önlenmesi.

4. İletişim: Yanıltma tespiti, sistemlerde yoğunluk öngörüsü.

5. Borsa: Hisse senedi fiyatındaki hareketliklerinin tahmini, genel piyasa değerlendirmeleri.

6. Sağlık: Hastalık teşhis ve tedavi önerileri

7. Bilim ve Mühendislik: Ampirik veriler üzerinde modeller kurularak bilimsel ve teknik problemlerin çözümlenmesi.

8. Sanayi: Kalite kontrol, taşıma" (Albayrak, 2017, s. 755).

Görüldüğü üzere veri madenciliği finans sektöründen pazarlamaya, iletişimden sanayi ve mühendislik alanına kadar pek çok farklı yerde kurumların ve işletmelerin yardımına koşmaktadır. Veri madenciliğinin bu kadar popüler bir konu olmasına şaşırmamalı.

Windong Wu ve diğerleri yapmış oldukları akademik çalışmada Büyük Veri ile Veri Madenciliğinin dünya için yükselen bir eğilim olduğunu şu şekilde vurgulamışlardır: "Büyük Veriyi yükselen bir trend olarak görüyoruz ve Büyük Veri madenciliğine olan ihtiyaç tüm bilim ve mühendislik alanlarında ortaya çıkıyor. Büyük Veri teknolojileriyle, toplumumuzu gerçek zamanlı olarak daha iyi anlamak için en alakalı ve en doğru sosyal algılama geri bildirimini sağlayabileceğimizi umuyoruz. Toplumsal ve ekonomik olaylar için veri üretim döngüsüne kamu izleyicilerinin katılımını daha da teşvik edebiliriz. Büyük Veri çağı geldi" (Wu vd., 2014, s. 105).

Wu ve diğerleri çalışmalarında farklı dallardan örnek vererek Büyük Veri Madenciliğinin birçok bilim ve mühendislik dalı için kaçınılmaz ve içerisinde büyük fırsatlar barındıran bir faaliyet alanı olduğu konusunda hemfikirlerdir. Gerek ülkemizde gerekse dünyada veri madenciliği konusunda yapılan çalışmalar Büyük Veri ve Veri madenciliği konusunun önemini her geçen gün artıran bir yapıda olduğunu açıkça göstermektedir.

Wu ve diğerleri Büyük Veri İle Veri Madenciliğinin Zorluklarını çalışmalarında 3 ayrı katmanda derlemişlerdir:

"Katman 1: Büyük Veri Madenciliği Platformu

Katman 2: Büyük Veri Semantiği ve Uygulama Bilgisi

2.1. Bilgi Paylaşımı ve Veri Gizliliği

2.2 Etki Alanı ve Uygulama Bilgisi

Katman 3: Büyük Veri Madenciliği Algoritmaları

3.1 Yerel Öğrenme ve Çoklu Bilig Kaynakları İçin Model Füzyonu

3.2 Seyrek, Belirsiz ve Eksik Madencilik Verisi

3.3 Madencilik Kompleksi ve Dinamik Veriler" (Wu vd., 2014, s. 99)

Bu katmanların her birinde farklı şekilde zorluklarla karşılaşılma durumları söz konusudur. Bu zorluklar ne kadar iyi bir şekilde aşılabilirse veri madenciliği sistemi de o kadar iyileştirilmektedir.

BÜYÜK VERİ ve PAZARLAMA

Büyük veri sayesinde veri madenciliği faaliyetlerinin artması birçok alanda olduğu gibi pazarlama alanında da köklü değişikliklere sebep olmuştur. Bu bölümde veri madenciliğinin ve büyük verinin pazarlama alanına etkileri hakkında kısa bilgi verilecektir.

"Büyük veri analizleri sayesinde işletmeler, müşteri ve müşteri aday analizi yapabilmektedirler. Yapısal ve yapısal olmayan verilerin doğru algoritmalarla sayısal sonuçlara çevrilmesi bu analizler neticesinde elde edilebilmektedir. Veri odaklı pazarlama stratejisine geçme süreci, büyük veri ile elde edilen analizler sayesinde gerçekleşebilmektedir. Inbound pazarlama, ihtiyaç duyduklarında pazarınızdaki/sektörünüzdeki müşterilerin firmanızı veya ürünlerinizi kolayca bulmalarını ve ona erişmeleri için arama motorları, bloglar, sosyal medya siteleri ve benzeri yollarla onlara yardımcı olma süreci olarak tanımlanmaktadır" (Orka, 2017, s. 30).

"İnsan hayatını ilgilendiren her alanda, artan veri hacmini tanımlayan bir söz öbeği haline gelen Büyük Veri ve bu verilerden yola çıkılarak yapılan analizler ile oluşturulan pazarlama stratejileri sayesinde markalar başarılara koşabilmektedir. Günümüzün pazarlamacıları, pazarlama stratejilerini oluştururken, Büyük Veri'den en fazla oranda yararlanmak istemektedirler. Bu sayede, pazarlama stratejilerini daha etkin ve zengin hale getirebilmektedir. Bunlara kaynak oluşturabilecek, web sitesi tıklama davranışı, internet sitelerinde harcanan zaman, tüketici çalışma alışkanlıkları, satın alma davranışları, sosyal medya paylaşımlarıyla ilgili kişisel tercihler vb. bilgiler, elektronik ortamlarda ve cihazlarda saklanmaktadır" (Eticaretmag, 2013) (Orka, 2017, s. 32).

"Büyük veri özellikle pazarlamacılar için ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü pazarlamacılar, büyük veri ile en çok merak ettikleri soru olan "müşteriler ne ister?" in cevabına, hiç olmadıkları kadar yakınlar. Nitekim Marketing Week yazarlarından Steve Hemsley, "pazarlamacılar, kapılarının önündeki bu büyük fili görmezden gelmek yerine onunla kucaklaşmalılar" ifadesini kullanarak büyük veriye vurgu yapmıştır. Bu ifade pazarlamacıların yüzleşmesi gereken bir gerçeğin artık kapılarına dayanmış olduğunu gözler önüne sermektedir: Büyük veri, yeniçağın pazarlamasında görmezden gelinemeyecek kadar büyük bir kavram haline gelmiştir" (Hemsley, 2011) (Demirtaş & Urgan, 2015, s. 14).

Verilerin dijital bir hale dönüşmesi sayesinde büyük verinin ilgili olduğu önemli pazarlama alanlarından biri kişiselleştirmedir. Büyük veri, tıklama akım verilerinden ve geçmişteki satın alma davranışlarından yola çıkarak kişiselleştirilmiş çözümler sunabilmektedir. Vinod (2013)'a göre bu konudaki belli başlı örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

1. "Aktarmasız pahalı bir uçuşun seçilmesi, bir sonraki otel tercih davranışı konusunda işletmelere bilgi verir.

2. Bir müşterinin doğrudan ve pahalı bir uçuşu seçmesi iş otellerinin bu kişiye yönelmesini sağlar.

3. Müşteri sadece dört veya beş yıldız otel talep ettiğinde; algoritma, düşük fiyat duyarlılığı temelinde otellerin sıralanarak gösterilmesini sağlar.

4. Aynı tatil yerinin bir müşteri tarafından seçilmesi ile tekrarlanan alışveriş, satış yapmak için bir gün için geçerli olan dinamik bir iskontonun uygulanmasına vesile olur.

5. Bir şehirde araba kiralamak için yapılan internet araması sonucu, algoritma ilgili tüketiciye sadece o şehirle ilgili kampanya konusunda mesaj gönderir" (Vinod, 2013) (Demirtaş & Urgan, 2015, s. 14).

Aşağıda dünya çapında pazarlama alanında büyük veri kullanımına ilişkin iki somut örnek paylaşılmıştır:

"Amazon: Amazon'un pazarlama genel müdür yardımcısı Neil Lindsay'in söylediğine göre, Amazon TV reklâmları vermektense, ağızdan ağıza pazarlama yöntemini takip etmeyi tercih etmektedir. Bu yüzden de reklamlar yerine, kendi ürünü olan Amazon.com'a yatırım yapmaktadır. Bu yatırımın da en önemli kalemlerinden biri, büyük veri ile ilgili olanıdır. Amazon, son yıllarda büyük veri sayesinde, üçüncü-parti şirketlere pazarlama çözüm ortaklığı sunmaktadır. Üstelik bunu benzer başka şirketler gibi "hangi sayfa kaç tık almış" verisiyle değil, "müşteriler ne seviyor ve ne istiyor" gibi "hap" sonuçlar ile sağlamaktadır" (www.mashable.com, Erişim Tarihi: 2 Ekim 2014) (Demirtaş & Urgan, 2015, s. 17).

"Netflix: Netflix, Amerika'daki İnternet üzerinden TV izleme olanağı sağlayan şirketlerden biridir. Diğer şirketlerden farkını açıkça ortaya koyan "tavsiye" algoritmaları, gerçek-zamanlı olarak daha iyi bir deneyim için müşteri aksiyonlarına dönüşmektedir. Netflix'in büyük veri üzerinde, bu algoritmalarla müşteri deneyimini arttırma çabalarının sonuca ulaştığının kanıtı ise, Kuzey Amerika'nın internet veri kullanımının üçte birinin Netflix nedeniyle gerçekleşmesidir" (www.mashable.com.) (Demirtaş & Urgan, 2015, s. 17).

Erevelles ve diğerleri "Büyük veri tüketici analitiği ve pazarlamanın dönüşümü" adlı çalışmalarında büyük veri analitiğinin etkileri üzerine şu temel önermeleri sunmuşlardır (Erevelles vd., 2016, s. 900):

"Önerme 1.a Verilerin zenginliği (hacim, hız ve çeşitlilik) arttıkça, pazarlama fenomenini anlamada hem doğrusal hem de doğrusal olmayan ilerlemeler artacaktır.

Önerme 1.b Pazarlama olgusunu anlamada doğrusal olmayan ilerlemeler, geleneksel verileri kullanan tümdengelim tekniklerinden ziyade büyük veri kullanan tümevarım teknikleri ile daha sık gerçekleşecektir.

Önerme 2.a Büyük Veriyi analiz etmede tümevarım teknikleri benimseyen firmalar, tümdengelim teknikleri benimseyen firmalardan daha başarılı bir şekilde kısmi bilgisizlikten kaynaklanan bilgi ihtiyaçlarını tespit edebilecektir.

Önerme 2.b Kısmi cehaletten kaynaklanan bilgi ihtiyaçları konusunda daha fazla farkındalığa sahip firmalar, bilgi ihtiyaçları konusunda çok az farkındalığa sahip firmalardan daha fazla uyarlanabilir yetenekleri kolaylaştıran Büyük Veriden daha fazla gizli tüketici içgörüsü ortaya çıkaracaktır.

Önerme 3 Bir firma radikal inovasyon sayesinde artırımlı inovasyona

göre Büyük veri aracılığıyla daha büyük değer üretecektir.

Önerme 4 Cehalete dayalı bir görüşü benimseyen (insan ve organizasyonel sermaye kaynaklarına gömülü) firmalar, bilgi temelli bir bakış açısına sahip firmalardan daha büyük bir başarı ile sürdürülebilir rekabet avantajını kolaylaştırmak için Büyük Veriden değerli, nadir ve mükemmel şekilde taklit edilemeyen kaynakları yaratabilecektir.

Önerme 5 İnsan ve organizasyon açısından daha fazla yoğunluğa sahip firmalar, daha az yaratıcılığa sahip firmalara göre büyük veriden daha fazla iç görü çıkartacak" (Erevelles vd., 2016, s. 900).

Çalışmanın tamamı incelendiğinde görülecek ki, büyük veri analitiği çalışmaları pazarlama alanında firmalar arasındaki başarı ve ayırt edici faktör olma yolunda emin adımlarla ilerlemekte. Dolayısıyla rahatlıkla diyebiliriz ki; gelecekte büyük veri analitiğini en iyi yorumlayan ve kullanan, müşterilerini, pazarın ihtiyaçları en iyi şekilde tahmin eden işletmeler bunu yapamayan işletmelerden hızlı bir şekilde ayrılacak ve öne çıkacaklar.

Benoit ve diğerleri yapmış oldukları "Pazarlama Yatırımlarının Getirisini En Üst Düzeye Çıkarmak İçin Büyük Veri Analitiğinin Ütopik Potansiyelini Gerçekleştirme Üzerine" adlı akademik çalışmalarında şu temel sonuca varmışlardır:

"Pazarlamada BDA'nın (Big Data Analytics: Büyük Veri Analitiği) benimsenmesinin ardındaki temel itici güç olarak değeri belirlememize rağmen, BDA uygulamalarının geliştirilmesi, dağıtılması ve izlenmesindeki mevcut BDA yaklaşımlarının ve standart uygulamaların yeterince değeri dikkate almadığını görüyoruz. Bunu yapmanın önündeki bariz engeller arasında uygun araçların, süreçlerin, verilerin eksikliğinin yanı sıra hem araştırmacıların hem de uygulayıcıların farkındalığı bulunmaktadır. Bu zorlukların ele alınmasının birinci derecede önemli olduğuna ve yenilikçi, hem metodolojik hem de uygulama odaklı, gelecekteki araştırmalara katkı sağlayacağını düşünüyoruz" (Benoit vd., 2020, s. 242).

Benoit ve diğerleri bir taraftan Büyük Veri Analitiğinin pazarlama alanı için çok önemli bir fırsat kapısı olduğunu vurgularken diğer taraftan da hala çeşitli sebeplerle işletmelerin Büyük Veri Analitiğini gerektiği kadar dikkate almadıkları ve uygulama konusunda yetersizliklerin mevcut olduğunu söylemektedirler.

"İş zekâsı mevcut durumu tespit edip açıklarken, Büyük Veri Analitiği bunun ötesine geçerek mevcut durumda bilmediğimiz ilişkiler ve yönelimler arar ve hatta var olmayan ancak yüksek olasılıklı durumları tahmin eder. Bir Pazarlama aracı olarak Big Data'nın (Büyük Veri) değeri iki yönde yatmaktadır: "Örüntü Tanıma" ve "Tahmine Dayalı Trend Ana-

litiği"" (Artantaş, 2019, s. 187).

Büyük Veri pazarlama dünyasında şirketler açısından çok önemli bir görevi ifa etmektedir. Bu görev "Tahmine Dayalı Trend Analitiği" dir. Peki, nedir bu tahmine dayalı analitik? Bu konuda program geliştiren ve dünyaya pazarlayan IBM'in tanımı ile şöyle tanımlayabiliriz: "Tahmine dayalı analitik, gerçek zamanlı iç görüleri ortaya çıkarmak ve gelecekteki olayları tahmin etmek için geçmiş verilerden yararlanan gelişmiş analitik tekniklerinin kullanılmasıdır. Tahmine dayalı analitiğin kullanımı, analitik yolculuğunuzda önemli bir aşamadır; klasik istatistik analizinin yapay zekâ dünyasıyla buluştuğu bir kesişme noktasıdır. Tahmine dayalı analitik, işinizde bir dönüşümü gerçekleştirmenize yardımcı olabilir" (IBM, 2021).

İşletmeler için rekabet edebilmenin en önemli araçlarından bir tanesi de geleceği rakiplerinden daha iyi görebilmektir. Eğer bir işletme sektörel bazda bir açığı rakiplerinden daha önce fark eder ve bu konuda adım atabilirse öncü konumda olacağı için piyasanın ihtiyacının temel tedarikini sağlayan kuruluş olarak rakiplerinden öne çıkacaktır. Dolayısıyla sektörel bazda fırsatları görebilmek ve bunları değerlendirmek için artık elimizde eskisine göre çok daha güçlü araçlar var. Bu konuda en temel iki yardımcımız var. Birincisi bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişimle hayatımıza giren yapay zekâ yazılımları ikincisi ise "büyük veri". Dolayısıyla büyük verinin işletmelere verdiği mesajları başarılı bir şekilde okuyan, trendlerin ne yönde gelişeceğini tahmin eden işletmeler gelecekte fark oluşturacaklardır. Bunun için pazarlamada büyük verinin ve veri madenciliğinin önemi her geçen gün artacaktır diyebiliriz. Artık bu noktadan geriye doğru gidiş mümkün değildir.

"Sosyal medya, insanların birbirleriyle iletişim kurma, ürünler hakkında konuşma ve satın alma şeklini değiştirdi. Multimedya yönetimi dahil disiplinler, sosyal medya analitiği, ağ analizi, fikir madenciliği ve trend keşfi, sosyal verileri analiz etmeye ve anlamlandırmaya yardımcı olmak için birleştirilir. İyi pazarlama stratejileri ve analitik araçlar, değer yaratmak için birlikte çalışır. Örneğin, firmaların odak noktası olan yeni ürün geliştirmedeki başarı reklamlardan etkilenir. Sosyal medya çağında insanlar arkadaşlarının satın alma davranışlarından etkilenmektedir. İnsanların satın alma kararları, ürünlerin nasıl algılandığına ve incelendiğine bağlıdır. Yani burada, metin ve duygu madenciliği BDA'nın (Big Data Analytics: Büyük Veri Analizi) çok önemli yönleridir" (Aljumah vd., 2021, s. 16)

Bu alıntıda sosyal medya ortamlarındaki içeriklerin büyük veri analizi bağlamında ele alınarak çeşitli aracı programlar vasıtası ile analizinin yapılmasının işletmelerin "yeni ürün geliştirme" süreçlerine olumlu

yönde katkı sağladığı iddia edilmektedir. Malumunuz şirketlerin sektörde karlarını artırmalarının önemli yollarından biri sektörel bazda pazar paylarını büyütmektir.

Pazar paylarını büyütmenin yollarından biri de pazara tüketicilerin ihtiyacı olan yeni ürünler sunabilmektir. Bunun için şirketler ARGE (Araştırma Geliştirme) bölümlerinde büyük bütçeler harcayarak çeşitli araştırmalar yaptırmak sureti ile tüketicinin yeni ihtiyaçları ve beklentilerini öğrenmeye ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik adımlar atmaktadırlar. Geçmişte çok daha fazla maliyet gerektiren ve çok fazla insan emeğine dayalı bu süreç artık günümüzde daha az maliyet ve daha az insan gücü ile gerçekleştirilmektedir. Elbette buna imkân veren büyük veri analitiğidir.

FACEBOOK ve CAMBRIDGE ANALYTICA SKANDALI

Büyük veri, veri madenciliği kavramlarını buraya kadar hep olumlu yönleri ile tanımladık. Ancak bu büyük verinin insanlar tarafından kötü amaçlar için kullanılmayacağı anlamına gelmiyor. Malum bilgi kıymetlidir, iyidir. Ancak insanlar bir bilgiyi iyi için de kötü için de kullanabilirler. Eğer elimizdeki bilgiyi insanlığa faydalı işler için kullanırsak güzel sonuçlar alırız. Ancak aynı bilgiyi istersek insanlığın zararına da kullanabiliriz. Burada unutulmaması gereken temelde bilginin iyiliği veya kötülüğü diye bir durumun söz konusu olmadığıdır. Önemli olan var olan bilgiyi ne için kullandığımızdır?

Birazdan aktaracağımız Cambridge Analytica skandalı bize insanların elimizdeki verileri nasıl kötü niyetli şekilde kullanacağına net bir örnek teşkil etmektedir.

Öncelikle kısaca Cambridge Analytica skandalına bir bakalım.

Cambridge Analytica'nın 2014 yılında toplamaya başladığı yaklaşık 50 milyon Facebook kullanıcısının kişisel olarak tanımlanabilir bilgilerinin toplandığı bir veri ihlalidir. Elde edilen veriler, bu kişileri işe alan politikacılar adına seçmenlerin fikrini etkilemek için kullanıldı. İhlali takiben, Facebook, kamuoyundan özür diledi ve Cambridge Analytica'nın verileri uygunsuz bir şekilde topladığını belirtti. Ayrıca ihlal, Facebook'un hisse senetlerinin düşmesine neden oldu. Aralık 2015'te Guardian, Amerikalı politikacı Ted Cruz'un ele geçirilen bu verileri kullandığını, veri sahibi kişilerin kişisel bilgilerinin şirketler tarafından satıldığından ve politikacılar tarafından satın alındığından habersiz olduğunu bildirdi. Mart 2018'de New York Times ve The Guardian, eski Cambridge Analytica çalışanlarından olan ve veri ihlalinin boyutu hakkında daha net bilgi veren Christopher Wylie'den alınan yeni bilgilerle daha ayrıntılı raporlar hazırladı. Raporda çalınan kişisel bilgilerin niteliği ve Facebook, Cambridge Analytica ve verileri kullanarak seçmen fikrini etkilemek için Camb-

ridge Analytica'yla çalışan siyasi temsilciler arasındaki iletişim yer aldı (*Wikipedia*, 2021).

Görüldüğü üzere Facebook'un 50 milyon kullanıcı verisinin bir şirket tarafından seçimlerde insanların fikirlerini etkilemek üzere izinsiz şekilde kullanımı sanırız sosyal medya tarihinin en önemli veri mahremiyeti ihlallerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Sosyal medya büyük veri (Big Data) dediğimiz veri havuzuna en önemli veri sağlayan ortamlardan biri. Milyonlarca kullanıcı gün içinde farklı sosyal medya platformları aracılığı ile sürekli büyük veriye girdi sağlıyoruz. Facebook üzerinden yaptığımız paylaşımlarda, Instagram üzerinden paylaştığımız fotoğraf ve yer bilgileriyle vb. sosyal medya platformları ile her an milyonlarca insan büyük veriye girdi sağlıyor.

"Büyük veri ve sosyal medya ilişkisini etik açıdan inceleyen, dünyanın en büyük sosyal medya platformu olan Facebook'un büyük veri kaynağı olarak nasıl kullanıldığına ve bu ilişkiden doğan etik problemlerin neler olduğu konusuna odaklanan bu çalışma sonucunda Facebook'un, kullanıcılarının kişisel verilerini Cambridge Analytica şirketiyle paylaşmasının etik değerlere uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Facebook'un kullanıcılarının bilgilerini paylaşması, özel yaşamın gizliliği, mahremiyetin korunması, kişisel verilerin güvenliğinin sağlanması, bireylerin onların bilgisi ve izni olmaksızın veri kaynağı olarak kullanılmaması gibi etik değerleri aşındırmıştır. Bu durum hem büyük veri etiği hem de sosyal medya etiği açısından bir sorun teşkil etmektedir" (Ergen, 2018, s. 62).

Görüldüğü üzere Cambridge Analytica skandalının etik boyutu sosyal medya, büyük veri ve etik konusunda hepimizi düşünmeye sevk etmektedir. Sosyal medya platformlarının bu kadar yoğun şekilde kullanıldığı ve sürekli veri akışının olduğu bu platformlarda mahremiyet konusu büyük bir önem arz etmektedir. Sosyal medya platformlarınca her ne kadar paylaşımlarımızın ve bilgilerimizin şifrelendiği ve yüksek güvenlikle saklı tutulduğu beyan edilse de Cambridge Analytica Skandalı bize büyük veri ve güvenlik konusunun basit ve kolay bir konu olmadığını göstermiştir.

"Konumuz dâhilinde ele aldığımız ABD seçimlerinin Facebook üzerinden manipüle edilme çabalarının kesin kanıtı olmasa da eldeki veriler ışığında böyle bir iddianın gerçekliğini kanıtlat nitelikte emareler taşıdığını söyleyebilmek mümkündür. Cambridge Analytica firmasının yaptığı iddia edilen manipülasyonlar gelecekte yaşanabilecek siyasal gelişmeler ve uluslararası ilişkiler açısından düşündürücü olmasının yanı sıra bir o kadar da üzerine düşünülmesi gereken bir konudur. Veri madenciliği kavramının gelişimi ve elde edilebilecek verilerin sonuçları düşünüldüğünde, bizi bizden daha çok tanıyabilecek yapay zekânın bize dair alacağı kararlar, toplum olarak yaşanabilecek etkiler, sadece siyasal değil sosyolojik

açıdan doğabilecek her türlü problem ve etkiler dikkatle takip edilmeli ve bu konuya dair verilerin yanlış ellere geçmemesi için bilgilendirme yapılmalıdır. Nitekim sosyal ağlarda olmasak bile önceki verilerimiz ya da kullandığımız telefon numarası üzerinden dahi kim olduğumuz ya da nerede yaşadığımızın analizi yapılabiliyorken kendi bireysel özgürlüğümüzün tehlike altında olabileceği bir gelecek hem bizler hem de sonraki nesiller açısından oldukça tehlikelidir" (Genel vd., 2018, s. 441).

Yukarıda alıntı yaptığımız akademik çalışmada Cambridge Analytica skandalının sosyal medya ve siyasal iletişim bağlamında incelendiğini görüyoruz. Bu bağlamda Facebook ile alakalı ortaya atılan iddiaların gerçeklik payının bulunduğu ve yapılan bu sosyal medya veri paylaşımlarının siyasal iletişim bağlamında seçim sonuçlarını etkileyecek boyutta olduğunu görüyoruz. Bu da bize yine sosyal medya ve etik konusunu, verilerin gizliliği ve mahremiyet konusunun önemini bir kez daha hatırlatıyor.

"Hinds ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen "Benim Başıma Gelmezdi": Cambridge Analytica Skandalını İzleyen Gizlilik Endişeleri Ve Bakış Açıları" adlı akademik çalışmanın sonuç bölümünde şu görüşe yer verilmiştir: Özetle, çalışmamız insanların çevrimiçi gizliliği nasıl anladığını, hedefli reklamcılıkla ilişkisini ve bu tür çevrimiçi içeriğin farklı türlerini nasıl yönettiklerini/kaçındıklarını inceledi. Amacımız, Cambridge Analytica'nın bu süre zarfında insanların zihninde ön planda olup olmadığını keşfetmekti. Tümevarımsal bir tematik analiz gerçekleştirerek bulgularımız, insanların psikolojik olarak uyarlanmış reklamlar hakkında nasıl hissettiklerine ve algoritmaların çevrimiçi verilerini nasıl kullanabileceğine ilişkin anlayışlarına ilişkin bir dizi temel kavrayışı vurguladı. Genel olarak, çoğu insan Cambridge Analytica skandalının ve insanların siyasi tercihlerini etkilemeye yönelik sözde girişimlerinin farkındaydı. Ancak, bu tür ortamlarda insanların verilerinin nasıl toplandığını ve kullanıldığını ve kişisel bilgilerinin ağlarındaki diğer kişilerden çıkarılabileceğini anlayamadılar. Kuruluşların gelecekte verilerini nasıl kullanabilecekleri konusundaki endişelerini dile getirmelerine rağmen, tüm katılımcılar davranışlarını ikna etme/etkileme girişimlerine karşı bağışık olacaklarına inanıyorlardı. Gelecekteki araştırmalar, bu kavramları daha fazla inceleyebilir ve kullanıcıları çevrimiçi ortamda kendilerini daha aktif bir şekilde korumaya teşvik etmek için yeni yollar oluşturmaya çalışabilir" (Hinds vd., 2020, s. 12).

Bu araştırmaya göre insanların sosyal medya platformlarındaki verinin nasıl işlendiği ve ne şekilde kullanıldığı konusunda detaylı bilgi sahibi olmadıkları görülüyor. Bu konuda insanları suçlayamayız zira Facebook vb. şirketler de bu konuda kamuoyu ile yeterli düzeyde bilgi paylaşmıyorlar. Ana hatları ile verileri ne şekilde işleyeceklerini söylerken süreçler konusunda yeterli bilgilendirmeyi yapmadıkları kanaatindeyiz. Bu sebeple insanları bu konuda bilgisiz olmakla suçlayamayız.

Aynı zamanda bir diğer önemli sonuç ise araştırmaya katılan bireylerin sosyal medya platformlarından elde edilen bilgilerin kendilerini ikna etmek için kullanılabileceğini bilmelerine rağmen genelin bu konuda kendisine güvenmesi ve istemedikleri şekilde kimsenin kendilerini ikna edemeyeceğini düşünmeleri. Bu anlayış da bizce detaylı bir şekilde analiz edilmeli. Acaba gerçekten insanlar ikna olmak istemedikleri şeye ikna edilemez mi? Yoksa sosyal medya platformları üzerinden yayınlanan haberler veya reklam içerikli paylaşımlar insanları istemedikleri şeylere de farkında olmadan ikna edebilir mi? Bu tartışmanın ayrı ve kapsamlı bir konu olduğunu ve araştırılmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.

"Facebook veri gizliliği skandalı, Cambridge Analytica tarafından milyonlarca Facebook profilinin toplanmasına yol açtı. Firma, veri madenciliği firmalarına karşı yetersiz güvenlik önlemleri, geliştiricilerin Facebook tarafından yetersiz denetimi ve Facebook hüküm ve koşullarını aşırı derecede kabul eden kullanıcılar gibi birçok faktör nedeniyle Facebook kullanıcılarının özel bilgilerine erişebildi. 2014 yılında Aleksandr Kogan, "thisisyourdigitallife" adlı bir Facebook uygulaması geliştirdi ve bu, insanların bir kişilik testi testine katılmasına izin verdi ve Cambridge Analytica, insanlara bunu almaları için ödeme yaptı. Bu uygulama sadece teste katılan kişinin Facebook hesabından değil, aynı zamanda Facebook arkadaşlarının verilerini de topladı. Bu, 87 milyona kadar Facebook profilinden veri toplanmasına yol açtı" (Rehman, 2019, s. 9).

Bu alıntıda da görüleceği üzere Cambridge Analytica skandalı aslında tek yönlü bir hadise değil. Olayın birden çok tarafı ve farklı boyutları söz konusu. Bir tarafta veri güvenliğini yeterince sağlayamadığı anlaşılan Facebook varken diğer tarafta siyasal iletişim faaliyetlerini yürütürken etik kaygıları göz ardı eden bir firma diğer taraftan da veri gizliliği konusunda yeterince bilgi sahibi olmayan ve bu konuyu yeterince önemsemeyen bir sosyal medya programı kullanıcısı taraf söz konusu. Dolayısıyla olayın bu farklı açılardan bütüncül şekilde ele alınmasının önemli olduğunu düşünüyoruz.

"Bu konular etrafında devam eden tartışmalar, bir yanda büyük verinin siyaset için, diğer yanda da büyük verinin siyaseti ile ilgisine değiniyor. Büyük veri ve ilgili analitikler, etkili, çağdaş siyasi kampanyanın bir parçası ve parseli olarak terfi ettirildi. Ancak CAL (Cambridge Analytica Ltd.) etrafındaki skandal, bu kadar büyük veriye dayalı stratejiler, ahlaki açıdan uygun ve potansiyel olarak yasal olanla çatışabilir. Skandal, diğer şeylerin yanı sıra CAL'ın ahlak dışı veri toplama yöntemlerine dikkat çekerken, şirketin bireylerin oy verme davranışlarını etkileyip etkilemediği ve nasıl etkileyeceği konusunda da tartışmalar başlattı" (Richterich, 2018, s. 538).

Cambridge Analytica Skandalı bize birkaç konuda önemli dersler verdi. Bunlardan birincisi siyasal iletişimde stratejiler artık yeni iletişim teknolojileri bağlamında önemli değişiklikler gösterdi. Siyasal kampanyalar geleneksel mecralardan yeni iletişim mecralarına (Facebook, Twitter vb.) kaymaya başladı. Bunun yanı sıra bu skandal bize sosyal medya araçlarının aktif kullanımı ile önemi siyasal iletişimde daha da artan sosyal medya kaynaklı büyük verinin işlenmesinin ve madenciliğinin siyasal iletişim kampanyalarının başarısında önemli etkileri olabileceğini hatırlattı. Elbette en önemli unsurlardan biri olarak da bize büyük verinin işlenmesi sırasında etik çerçevelerin çizilmesinin gerekliliğini acı bir tecrübe ile olsa da hatırlattı. Bu manada bu skandalın bizlere çok şeyler öğrettiğini düşünüyoruz.

Cambridge Analytica Case Study başlıklı makalede Kanakia ve diğerleri sosyal mecralarda yapılan alakasız veya bağımsız gibi görülen beğeni ve paylaşımların aslında anlamlı olabileceğini şu sözlerle açıklamışlardır:

"Facebook gibi Sosyal Medya platformlarının ve Cambridge Analytica gibi analiz şirketlerinin ve etik olmayan geliştiricilerin, kullanıcı hakkında hassas bilgileri toplamak için gönderiler, yorumlar, beğeniler ve paylaşımlar gibi basit, önemsiz şeyleri kullanabileceği gözlemlenebilir. Irk, cinsiyet, yönelim ve ayrıca bir kişinin siyasi bağlantısına dair bir ipucu sağlar. Birkaç rastgele beğeni, tuhaf bir şekilde karmaşık karakter değerlendirmesi için temel oluşturabilir" (Kanakia vd., 2019, s. 5).

Her zaman internet kullanıcıları olarak dikkat etmemiz gereken hususlardan biri internette paylaştığımız, beğendiğimiz her unsurun büyük veri dünyasında bildiğimiz veya bilmediğimiz kurumlar açısından bir anlam taşıdığı. Bir kullanıcının Facebook sayfası üzerinden sonuçlarını çok da düşünmeden yaptığı bir paylaşımın aslında büyük veri ekosistemi içerisinde mutlaka bir anlam ifade ettiğini unutmamalı. Kullanıcılar bu manada internet ortamında ve özelde sosyal medya mecralarında yaptıkları paylaşımların çeşitli sonuçlar doğurabileceğini her zaman akıllarında tutmalı ve bu sorumluluğu alarak paylaşım yapmalılar. Elbette kullanıcılar bu sorumluluğa sahipken sosyal medya mecralarının yönetenler de kullanıcıların verilerini kullanıcıların açık rızası olmadan paylaşamayacakları konusunda ve kullanıcı verilerinin güvenliği konusunda üzerine düşen sorumlulukları almaktan kaçınmamalılar.

Bu konuda görsel bir kaynak sunması açısından Netflix tarafından hazırlanan The Great Hack adlı belgesel yapımı tavsiye ediyoruz. Bu belgeselde Cambridge Analytica skandalı üzerinden sosyal medya platformlarının veri toplamalarının insanlar üzerindeki etkileri çarpıcı bir şekilde aktarılmış.

WHATSAPP TÜRKİYE SÖZLEŞME KRİZİ

Her şey bir sabah kalktığımızda WhatsApp kullanan kişilerin telefonuna gelen bir WhatsApp bilgilendirme mesajı ile başladı. 4 Ocak 2021 tarihinde WhatsApp Türkiye'de kullanıcı sözleşmesini yenilediğini duyurdu. Tüm kullanıcılarına 8 Şubat 2021 tarihine kadar yeni kullanıcı sözleşmesini kabul etmeleri gerektiği aksi takdirde WhatsApp kullanımında çeşitli sorunlarla karşılaşılacağı ifade edildi. Peki, neydi bu değişiklik? Aşağıda WhatsApp'ın sitesinde de yer alan açıklamalardan alıntılanan bir bölümü bulabilirsiniz:

""Hizmetlerimizin yürütülmesi, sağlanması, iyileştirilmesi, anlaşılması, özelleştirilmesi, desteklenmesi ve pazarlanması amacıyla WhatsApp; hizmetlerimizi ne zaman yüklediğiniz, kullandığınız veya hizmetlerimize ne zaman eriştiğiniz dâhil olmak üzere bazı bilgileri almak veya toplamak zorundadır. Aldığımız ve topladığımız veri türleri, hizmetlerimizi nasıl kullandığınıza bağlıdır. Hizmetlerimizi sağlamak için belirli bilgilere gereksinim duyarız ve bunlar olmaksızın hizmetlerimizi size sağlayamayız. Facebook şirketlerinin bir parçası olan WhatsApp, diğer Facebook şirketlerinden bilgi alır ve bu şirketlerle bilgi paylaşımında bulunur. Hizmetlerimizin ve Facebook şirketi ürünleri dâhil bu şirketlerin sunduğu olanakların yürütülmesi, sunulması, iyileştirilmesi, anlaşılması, özelleştirilmesi, desteklenmesi ve pazarlanması amacıyla bu şirketlerden aldığımız bilgileri kullanabiliriz ve bu şirketler de bizim onlarla paylaştığımız bilgileri kullanabilirler" (Hurriyetim.com.tr, 2021).

Peki, WhatsApp bizim hangi verilerimizi toplamak istiyor dersek:

Hesap Bilgileri, Mesajlar, Bağlantılar, Durum Bilgisi İşlem ve Ödeme Verileri, Müşteri Desteği ve Diğer İletişimler, Kullanım ve Kayıt Bilgileri, Cihaz ve Bağlantı Bilgileri, Konum Bilgileri, Çerezler,

Başkalarının Sizin Hakkınızda Sağladığı Bilgiler (Üçüncü taraftan sağlanır.)

Kullanıcı Şikâyetleri (Üçüncü taraftan sağlanır.), WhatsApp'taki İşletmeler (Üçüncü taraftan sağlanır.), Üçüncü Taraf Hizmet Sağlayıcıları (Üçüncü taraftan sağlanır.) , Üçüncü Taraf Hizmetleri (Üçüncü taraftan sağlanır.) Toplanan veriler nasıl kullanılıyor? (Hurriyetim.com.tr, 2021).

WhatsApp şirket olarak Facebook tarafından satın alındıktan sonra bizim telefonlarımızda yüklemiş olduğumuz ve hayatımızın nerede ise ayrılmaz bir teknolojik parçası olan akıllı telefonlarımızdaki uygulaması üzerinden bizimle alakalı birçok veriyi almak istiyordu. Bunun için de yasal olarak kullanıcılarından izin alması gerektiğini bildiği için tüm kullanıcılarına yolladığı mesajla 8 Şubat'a kadar yeni sözleşmeyi kabul edin veya WhatsApp kullanımınıza sınırlama getireceğiz tehdidini savurdu.

Bundan sonra WhatsApp'ın da beklemediğini zannettiğimiz bir tepki oluştu ve WhatsApp'ın dayatmış olduğu bu sözleşmeye karşı Türkiye'de sosyal medya platformlarında çok ciddi tepkiler oluştu. Birçok kullanıcı WhatsApp'ın bu tehdidinden haliyle hoşlanmadı ve alternatif mesajlaşma uygulamalarına yöneldi. Bu durumun WhatsApp'ın rakiplerine yaradığını söyleyebiliriz. Hemen bu durumun ardından internette sözleşmeyi yenilemek istemeyenler için Telegram, Signal, BİP gibi alternatiflerin olduğu listeler oluşturulup dolaşıma sokuldu (İlgili haber için linke tıklayabilirsiniz https://onedio.com/haber/yeni-gizlilik-sozlesmesini-onaylamak-istemeyenlere-WhatsApp-yerine-kullanabileceginiz-uygulamalar-950736).

İşlerin bu noktaya gelmesinde WhatsApp'ın uygulamış olduğu bir çifte standardın da yol açtığını söyleyebiliriz. İddialara göre WhatsApp bu sözleşmeyi tüm kullanıcılarına bu şekilde dayatmamıştı. Avrupa'daki kullanıcılar sözleşmeyi kabul etmese dahi WhatsApp kullanmaya devam edebilirken Türkiye'deki kullanıcıların hesaplarının silinmesi söz konusu idi. Bu konuda aşağıdaki haber alıntısı açıklayıcı olacaktır:

"WhatsApp, 4 Ocak'ta "Gizlilik İlkesi"ni güncellemiş ve kullanıcılarına güncellenen ilkeleri kabul etmeleri için bildirim yollamıştı. Hesap bilgileri, mesajlar, konum bilgileri gibi birçok verinin Facebook'a ait şirketlerle paylaşılmasını içeren yeni koşulların onayı için kullanıcılara 8 Şubat'a kadar süre vermişti. WhatsApp, yeni koşulların kabul edilmemesi durumunda uygulamanın kullanılamayacağını belirtmişti. WhatsApp, bu kararına ilişkin kullanıcılardan yoğun eleştiri alması üzerine yaptığı açıklamada, "Avrupa Bölgesi" kullanıcılarının bu güncellemeden etkilenmeyeceğini, bu bölgedeki kullanıcıların verilerinin Facebook şirketleriyle paylaşılmayacağını duyurmuştu. WhatsApp'ın sitesinde yer alan bilgilere göre, Avrupa Bölgesi olarak isimlendirilen ülkeler arasında sadece Avrupa Birliği (AB) ülkeleri yer alıyor. Bu nedenle Türkiye'deki kullanıcıların WhatsApp kullanımına devam etmesi için 8 Şubat'a kadar güncellenen koşullara onay vermesi gerekiyor" (İndigoDergisi, 2021).

"WhatsApp'ın bu kullanıcı sözleşmesi değişikliği ile beraber tabiri caizse tarihin en büyük "dijital göç"lerinden birini yaşadık. Milyonlarca insan WhatsApp'ın bu dayatması sonrası Telegram, Signal ve BİP gibi uygulamalara geçiş yaptı. Örneğin Turkcell tarafından kullanıcılara sunulan BİP uygulaması bir gün içinde 1 milyondan fazla indirme sayısına ulaşarak bir rekora imza attı. Kullanıcılar WhatsApp'ın bu tehdidine yani ya sözleşmeyi onayla yada WhatsApp kullanımını sonlandır veya kısıtlama gelir şeklindeki etik olmayan yaklaşımına "ben de uygulama değiştiririm" şeklinde rest çekti" (Webrazzi, 2021).

"Clario adlı bir şirket tarafından ABD'de yapılan bir araştırmaya göre birçok uygulama insanlardan çeşitli düzeylerde kişisel veriler topluyor. Bu

sıralamaya bakıldığında kullanıcıların kişisel verilerini en fazla toplayan uygulama Facebook kişisel verilerin %70'ini toplayarak listede birinci sırada. Facebook'un ardından Instagram ve Tinder uygulamaları 2 ve 3. Sırada yer alıyorlar. Tartışmaların odağında yer alan WhatsApp ise bu araştırmaya göre %11,76'lık oranla 45. Sırada yer alıyor" (Webtekno, 2021).

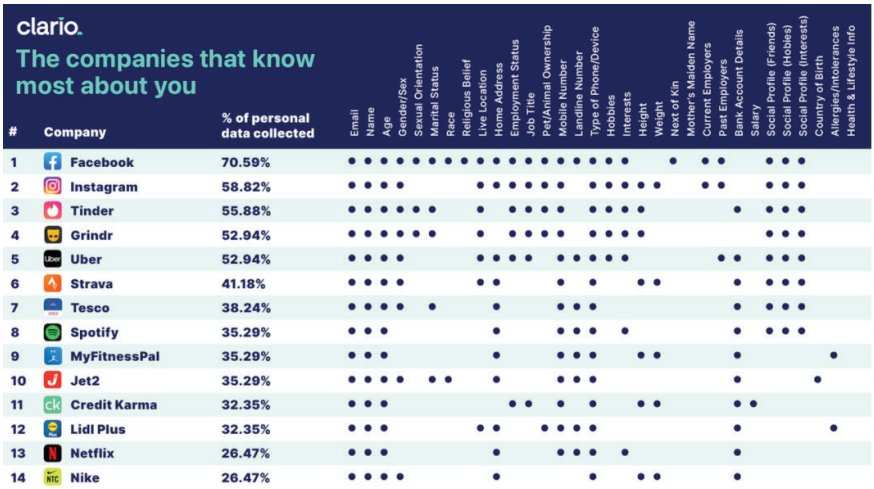

Şekil Hangi şirket ne kadar veri topluyor? Kaynak: Webtekno

Ancak burada unutulmaması gereken husus şu: Facebook şirket satın almaları ile WhatsApp ve Instagram'ı satın aldı. Zaten son WhatsApp sözleşmesinin amaçlarından biri de WhatsApp tarafından toplanan verilerin diğer 3. Taraflarla paylaşımına izin verilmesi idi. Bu da şu demek oluyor Facebook, WhatsApp ve Instagram elde ettiği verileri ortak bir havuzda bir araya getirip işleyebilir. Bu da yukarıdaki araştırmalar üzerinden gidecek olursak kişisel verilerinizin %70 ini toplayan Facebook, %58'ini toplayan Instagram ve % 11'ini toplayan WhatsApp verilerinin tek bir elde yani Facebook'ta toplanması anlamına geliyor ki bu kadar çok verinin tek bir şirket bünyesinde toplanması da bizce ciddi bir sorun. Hele ki bu şirketin geçmişinde Cambridge Analytica gibi bir skandal söz konusu iken. Bu kadar büyük çapta verinin tek elde toplanması hem veri güvenliği açısından hem de tekelleşme boyutu ile ayrıca ele alınmalıdır diye düşünüyoruz. Ancak bu yazının kapsamını aşacağı için bu konuyu başka bir çalışmada ele alınmak üzere ertelemek istiyoruz.

WhatsApp Türkiye'den gelen tepkiler üzerine sözleşme kabul sürecini daha önce belirttiği 8 Şubat tarihinden 15 Mayıs tarihine kadar ertelediğini belirtti. WhatsApp tarafından yapılan açıklamada şu ifadelere yer verildi: "Güncellemenin uygulamanın Facebook ile veri paylaşma kabiliyetini genişletmediği belirtilerek, insanların şartları incelemeleri ve ka-

bul etmeleri için gerekli sürenin ileri bir tarihe ertelendiği aktarıldı. Daha önce belirtilen 8 Şubat'ta hiç kimsenin hesabının askıya alınmayacağı ya da silinmeyeceği vurgulanarak, "WhatsApp'ta gizlilik ve güvenliğin nasıl çalıştığına dair yanlış bilgileri aydınlatmak için daha fazlasını yapacağız." ifadesi kullanıldı. Bu kapsamda, verilen sürenin 15 Mayıs'a ertelendiği kaydedildi. Dünya çapında tüketiciler için gizlilik politikası savunucuları, WhatsApp'ın söz konusu değişikliklerine tepki göstermişti. WhatsApp'ın sahibi Facebook'un verileri işlerken tüketicinin menfaatlerini destekleme konusundaki zayıf geçmişini hatırlatan savunucular, kullanıcılarına Telegram gibi başka platformlara geçiş yapmasını önermişti. Söz konusu erteleme, mesajlaşma uygulamasında ticari alışverişleri kolaylaştırarak WhatsApp'ın gelir elde etme planı için bir engel olarak değerlendirildi" (Hurriyetim.com.tr, 2021).

Bu arada WhatsApp'ın almış olduğu bu sözleşme hamlesine karşı en sert ve resmi tepki Rekabet Kurulu tarafından geldi. Rekabet Kurulu aldığı kararla Facebook'un kullanıcılarını bilgilerini paylaşmaya mecbur bırakma kararından vazgeçmesi yönünde bir karar aldı. Kararın tam metni aşağıdadır:

"Rekabet Kurulu'nun 11.01.2021 tarihli ve 21-02/25-M sayılı kararıyla, WhatsApp kullanıcılarına getirilen veri paylaşma zorunluluğu hakkında Facebook Inc., Facebook Ireland Ltd., WhatsApp Inc. ve WhatsApp LLC (hepsi birlikte "Facebook olarak anılacaktır) hakkında 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un 6. maddesinin ihlal edip edilmediğinin tespiti amacıyla resen soruşturma açılmıştır. Bilindiği üzere; son günlerde, WhatsApp kullanıcılarına, WhatsApp kullanım koşullarının ve gizlilik ilkesinin güncelleneceğine ilişkin bilgilendirme yapılmış, söz konusu bilgilendirmede "kullanıcıların WhatsApp'ı kullanmaya devam edebilmeleri için WhatsApp verilerinin Facebook şirketleri ile paylaşılmasına onay vermeleri gerektiği aksi halde 8 Şubat 2021'den itibaren WhatsApp'ı kullanamayacakları" belirtilmiştir. Bu haliyle güncelleme daha fazla verinin Facebook tarafından toplanmasını, işlenmesini ve kullanılmasını içermektedir. Alınan kararda ayrıca söz konusu uygulamaların soruşturma sonucunda alınacak nihai karara kadar ciddi ve telafi olunamayacak zararlar doğurma ihtimalini haiz olduğundan 4054 sayılı Kanun'un 9. Maddesi çerçevesinde geçici tedbir alınması ve bu kapsamda Facebook'un Türkiye'de, WhatsApp kullanıcılarının verilerinin 8 Şubat 2021 tarihinden itibaren başka hizmetler için kullanılmasına yönelik getirdiği koşulları durdurması ve bu koşulları kabul eden veya bilgilendirmeyi alarak kabul etmeyen tüm kullanıcılara Facebook'un veri paylaşımını içeren yeni koşulları durdurduğunu anılan tarihe kadar bildirmesi gerektiğine karar verilmiştir. Kamuoyuna saygıyla duyurulur" (RekabetKurulu, 2021).

Rekabet Kurulu'nun almış olduğu bu kararın dayanağı 4054 Sayılı "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun" dur. Bu kanunun temel amacı kanunda "Mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamaktır" şeklinde ifade edilmiştir.

Kanunun kapsamı Madde 2'de şu şekilde ifade edilmiştir: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde mal ve hizmet piyasalarında faaliyet gösteren ya da bu piyasaları etkileyen her türlü teşebbüsün aralarında yaptığı rekabeti engelleyici, bozucu ve kısıtlayıcı anlaşma, uygulama ve kararlar ile piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmaları ve rekabeti önemli ölçüde azaltacak birleşme ve devralma niteliğindeki her türlü hukuki işlem ve davranışlar, rekabetin korunmasına yönelik tedbir, tespit, düzenleme ve denetlemeye ilişkin işlemler bu Kanun kapsamına girer.

Rekabet Kurulu'nun almış olduğu WhatsApp kararını dayandırdığı Kanun'un 9. Maddesinde ise şu detay vardır: "Kurul, nihaî karara kadar ciddi ve telafi olunamayacak zararların ortaya çıkma ihtimalinin bulunduğu durumlarda, ihlalden önceki durumu koruyucu nitelikte ve nihaî kararın kapsamını aşmayacak şekilde geçici tedbirler alabilir".

Rekabet Kurulu da ilgili kanunun kendisine vermiş olduğu bu yetkiyi kullanarak WhatsApp'ın bu kullanıcı sözleşmesini Türkiye'de dayatamayacağını net bir şekilde ifade etmiştir.

Bu gelişmenin ardından Rekabet Kurulu sözleşmenin Türkiye'deki kullanıcıları bağlamayacağının kendilerine iletildiğini şu sözlerle açıklamıştır: Rekabet Kurumu, WhatsApp'ın gizlilik sözleşmesine ilişkin yaptığı bilgilendirmeyi paylaştı. Açıklamada, "WhatsApp tarafından veri paylaşımını içeren söz konusu güncellemenin, onaylayan kullanıcılar dâhil olmak üzere, Türkiye'deki hiçbir kullanıcı açısından yürürlüğe girmeyeceği tarafımıza bildirilmiştir (Ntv.com.tr, 2021).

WhatsApp ise yapmış olduğu açıklamada "bu konuda kesin bir kararları bulunmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: ''Güncellemenin Türkiye'yi kapsamayacağına dair kesin bir kararımız henüz bulunmuyor (Ntv.com.tr, 2021).

Son tahlilde Rekabet Kurulu'nun WhatsApp'tan gelen bilgiler doğrultusunda söz konusu güncellemenin Türkiye'de yürürlüğe girmeyeceğinin belirtilmesi ile konu şimdilik kapanmış oldu. Konuya ilişkin aşağıdaki haber metni fikir verecektir:

Dünya genelinde yaklaşık 2 milyar kişi tarafından kullanılan mesaj-

laşma platformu WhatsApp'ın, kullanıcılar tarafından tepki çeken gizlilik sözleşmesinin imzalanması için uzattığı süre 15 Mayıs'ta sona erdi. WhatsApp, sözleşmeyi onaylamayan kullanıcıların hesaplarında kısıtlamaya gideceğini açıkladı. Rekabet Kurumu, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin istisna tutulduğu gizlilik sözleşmesi nedeniyle ocak ayında soruşturma başlattı.

"Rekabet Kurumu, soruşturma kapsamında geçtiğimiz günlerde şirketten konu ile ilgili bilgi talep etti. Beklenilen o bilgi ve belgeler kuruma ulaştı. Rekabet Kurumu'ndan alınan bilgiye göre WhatsApp, kullanıcılara zorunlu hale getirdiği gizlilik sözleşmesinde Türkiye yönünden geri adım attı. Bu kapsamda, sözleşmenin Türkiye'yi kapsamayacağını öğrenildi. Karar kapsamında WhatsApp, gizlilik sözleşmesini içeren bildirimleri kullanıcılara göndermeyeceğini ve güncellemenin Türkiye'de yürürlüğe girmeyeceğini bildirdi" (Cnnturk.com.tr, 2021).

WhatsApp'ın Ocak 2021 tarihinde bir deneme yaparak Türkiye'deki kullanıcıların verilerini Facebook'la paylaşmayı zorunlu bir şekilde kabul etmelerini istemesi Türkiye'deki kullanıcıların bu konudaki ısrarlı itirazları ve kamuoyu oluşturma çabalarının yanı sıra resmi kurumların (özellikle Rekabet Kurulu) konuya göstermiş olduğu ilgi ve alakanın sonucunda WhatsApp'ın şimdilik geri adım atması ve kararı hayata geçirmemesi ile son buldu.

SONUÇ

Tüm buraya kadar yazdıklarımızdan çıkan sonuçları kısaca özetlemek gerekirse;

Veri kavramı 21. Yüzyılda bundan önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar önem arz eder hale gelmiştir. Eskiden de hayatımızda birçok alanda veri üretiliyordu. Ancak 21. Yüzyılda özellikle bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte insanoğlu tarafından üretilen veri miktarı astronomik bir artış gösterdi. Bu artış hayatımıza "Big Data" olarak ifade edilen ve Türkçe 'ye "Büyük Veri" olarak çevrilen bir kavramı çıkarmıştır. Artık günümüzde eskiden veri diye ifade ettiğimiz bilgi parçacıklarının birçok kanaldan üretildiği ve çok çok daha büyük boyutlara ulaşmış bir veri yığınından büyük veri adı altında bahsetmekteyiz.

Büyük veri kavramı doğal olarak bu kadar büyük verinin nasıl işleneceği sorusunu akla getirmiştir. Bu konuda yapılan hummalı çalışmalar "veri madenciliği" uygulamalarının hayatımıza girmesine sebep olmuştur. Veri madenciliği uygulamaları sayesinde bilgisayar programları aracılığı ile dışarıdan bakıldığında birbiri ile organik bir bağı bulunmayan birçok bağımsız verinin bir veri tabanında birleştirilmesi ve ardından işlenmesi anlamına gelen veri madenciliği uygulamalarının önünü açmıştır. Veri

madenciliği sayesinde artık şirketler birçok farklı veriden yola çıkarak anlamlı veri kümeleri ve sonuçlar elde etmeye başlamışlardır.

Veri madenciliğindeki bu gelişmeler doğal olarak iş dünyasında büyük yankı bulmuştur. Büyük şirketler büyük veri dünyasından veri madenciliği uygulamaları sayesinde elde ettikleri anlamlı sonuçlardan yola çıkarak işlerini planlamaya başlamışlardır. İşletmeler büyük veri üzerinden elde ettikleri çıkarımları, yeni ürün tasarımlarından, ARGE(Araştırma Geliştirme) faaliyetlerine, hatta müşteri memnuniyeti uygulamalarına kadar birçok yerde kullanmışlardır. Büyük veriden elde edilen sonuçların iş dünyasındaki başarısı ortaya çıktığında şirketlerin birçoğu daha fazla veri alma ihtiyacı hissettiler. Bu da özellikle şirketlerin kullanıcılardan daha fazla veri almaya sevk etmiştir.

Bunun en güzel örneğini cep telefonlarımıza yüklediğimiz uygulamalarda görebiliriz. Normal şartlarda bize ücretli bir şekilde satılması gereken uygulamaların hiçbir ücret alınmadan akıllı telefonlarımıza yüklenmesini sağlıyoruz. Burada hemen aklımıza şu yaygın ve haklı söylem gelmeli diye düşünüyoruz: "Eğer bir ürüne ücret ödemiyorsanız o zaman ürün sizsiniz". Bu açıdan bakıldığında hemen hatırlamalıyız ki akıllı telefonlardaki birçok uygulama için herhangi bir ücret ödemiyoruz ancak programı yüklerken bize bazı izinleri vermemiz gerektiği söyleniyor. Mesela rehberinize erişim, fotoğraf galerinize erişim, konum bilginize erişim vb. birçok bilgiye erişim izni veriyoruz. Eğer bu izinleri vermek istemiyorum diyorsanız bu sefer ürünü yüklemenize izin verilmiyor. Yani uygulamayı üreten şirketler size şunu söylüyor: Ben ürünüm için senden para istemiyorum. Ama para yerine bana alışveriş alışkanlıklarını, kullandığının telefonun özelliklerini ve rehberindeki diğer kişilerin isim ve telefon bilgilerini, fotoğraf galerini vb. açmalısın. Birçok kullanıcı da bu durumda çok da düşünmeden programı kullanabilmek için tüm izinleri veriyor. Böyle bir durumda da şirketler yine günün kazananı oluyor. Çünkü başka kimsenin hatta devletlerin bile bilmediği ve bilemeyeceği mahremiyetteki bilgileri kendi rızamızla şirketlere açıyoruz.

Ancak unutulmaması gereken bir diğer konu da şu: Acı şekilde tecrübe ettiğimiz Cambridge Analytica Skandalı'nın da bize gösterdiği gibi şirketlerle paylaştığımız bilgilerin her zaman bilgi paylaşılan şirketle sınırlı kalmadığı hatta birçok zaman bu bilgilerin "3. Taraflar" adı altında bizim hemen hemen hiç bilgi sahibi olmadığımız başka şirketlerle paylaşılmasına da onay vermiş oluyoruz. Ve bu şirketler de bizden aldığı bilgileri kendi şirketleri ve ortaklarının faydasına sonuna kadar kullanmaktan çekinmiyorlar.

Gerek Cambridge Analytica Skandalı gerekse WhatsApp Türkiye Sözleşme Krizi bize sosyal medya platformları vb. araçların kullanıcılar-

dan topladığı verileri ne şekilde kullanacağı ve bu verileri kimlerle paylaşacağı konusunda son derece şeffaf olmaları gerektiğini hatırlatıyor. Bizce burada en büyük sorumluluk çalışmamızda adı geçen ve benzeri uygulamaları üreten şirketlere düşüyor. Bu şirketler bizden hangi verileri topladığını, kimlerle ve neden paylaştığını şeffaf bir şekilde paylaşmalılar. Ayrıca bu şirketler bizlerden topladıkları verilerin son derece yüksek güvenlikli bir şekilde şifrelemeli ve saklamalı, şirketler kullanıcıları verilerinin güvende olduğu konusunda ikna etmeli.

Bir diğer sorumluluğun ülkelerin yasalarını çıkaran siyasetçilerde olduğunu düşünüyoruz. Siyasetçiler 21. Yüzyılın kaçınılmaz gerçeği olan büyük veri çağında verilein kimler tarafından ve nasıl toplanacağı, kimlerle paylaşılacağı konusunda gerekli kanun, yönetmelik vb. yasal çerçeveleri net bir şekilde çizmeliler.

Bir diğer yapılması gereken önemli bir faaliyet ise medya okuryazarlığı eğitimlerinin dijital medya okuryazarlığı şeklinde özellikle çocuklardan başlamak sureti ile 7'den 7'ye tüm insanlara "veri güvenliği", "sosyal medya platformlarının güvenli kullanımı", "dijital dolandırıcılık" vb. konularda gerek okullarda dersler vasıtası ile gerekse sivil toplum kuruluşlarının da desteği ile bulunabilecek her platformda etkin bir şekilde anlatılmasıdır. Böylece insanların interneti ve sosyal medya platformlarını daha bilinci ve kontrollü bir şekilde kullanmasına yardımcı olunabilecektir.

Son söz olarak insanları birey olarak şirketlere ve şirketlerin yapacağı uygulamaların olumsuz etkilerine karşı korumanın kesinlikle devletler nezdinde desteklenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Zira bu konuda bireyler şirketler karşısında yalnız bırakılırsa korkarız ki sorun çıktığında kazanan taraf şirketler olacaktır. Bu sebeple devletler vatandaşların yanında olmalıdır ve insanları şirketlere karşı korumalıdır diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Albayrak, M. (2017). Bilimsel Araştırmalarda Veri Madenciliği Kullanımı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *3*(3), 751–760.

Aljumah, A. İ., Nuseir, M., & Alam, M. (2021). Traditional marketing analytics, big data analytics and big data system quality and the success of new product development. *Business Process Management Journal*, *3*(1).

Artantaş, E. (2019). Big Data Marketing. *International Journal of Innovative Research in Technology*, *6*(2), 185–188.

Aydın, C., Mutlu, M., Karadağ, N., & Aydın, S. (2018). *Temel Bilgi Teknolojileri I* (T. Yüzer & M. Okur (Ed.)).

Baykal, H. (2010). *Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabı*. Zambak Yayınevi.

Benoit, D. F., Lessmann, S., & Verbeke, W. (2020). On realising the utopian potential of big data analytics for maximising return on marketing investments. *Journal of Marketing Management*, *36*(3), 233–247. https://doi.org/10.1080/0267257X.2020.1739446

Cackett, D. (2013). *Information Management and Big Data, A Reference Architecture*.

Chung, M. H., & Gray, P. (1999). Special Section: Data Mining. *Journal of Management Information Systems*, *16*(1), 11–16. https://doi.org/10.1080/07421222.1999.11518231

Cnnturk.com.tr. (2021). *WhatsApp'ın gizlilik sözleşmesi Türkiye'de uygulanmayacak*. https://www.cnnturk.com/video/turkiye/son-dakika-WhatsAppin-gizlilik-sozlesmesi-turkiyede-uygulanmayacak

Data-Information-Knowledge-Wisdom Piramidi - Maptriks. (2020, Temmuz 20). https://maptriks.com/tr/veri/data-information-knowledge-wisdom-piramidi/

Demirtaş, B., & Urgan, M. (2015). Büyük Veri ve Pazarlamadaki Dönüşüm. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, *15*, 1–21.

Erevelles, S., Fukawa, N., & Swayne, L. (2016). Big Data Consumer Analytics and the Transformation of Marketing. *Journal of Business Research*, *69*, 897–904.

Ergen, Y. (2018). Büyük Veri, Sosyal Medya ve Etik:Facebook Örneğinde Bir Değerlendirme. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, *10*, 53–64.

Eticaretmag. (2013). *Büyük Veri Nedir*. http://eticaretmag.com/big-data-buyuk-veri-nedir/

Genel, M. G., Sayar, T. ., & Sayar, B. (2018). International Conference on Data Science and Applications. *Sosyal Ağlar Üzerinde Yürütülen Veri*

Madenciliğinin Siyasal İletişim Kampanyalarında Değerlendirmesi "2016 ABD Başkanlık Seçiminde Facebook Örneği", 427–445.

Hand, J. D., & Adams, M. N. (2014). Data Mining. *Wiley StatsRef: Statistics Reference Online*. https://doi.org/10.1002/9781118445112

Hemsley, S. (2011). *Big data: Embracing the elephant in the room*. Marketing Week. http://www.marketingweek.co.uk/big-data-embracing-the-elephant-in-the room/3030939.article

Hinds, J., Williams, E. J., & Joinson, A. N. (2020). "It wouldn't happen to me": Privacy concerns and perspectives following the Cambridge Analytica scandal. *International Journal of Human-Computer Studies*, *143*, 1–14.

Hurriyetim.com.tr. (2021). *WhatsApp'tan gizlilik sözleşmesi açıklaması! Geri adım attılar*.

IBM. (2021). *Predictive Analytcis Nedir*. https://www.ibm.com/tr-tr/analytics/predictive-analytics

İndigoDergisi. (2021). *WhatsApp Gizlilik Sözleşmesine Tepki*. https://indigodergisi.com/2021/01/WhatsApp-gizlilik-sozlesmesine-tepki-telegram-bip/

Kalikov, A. (2006). *Veri Madenciliği ve Bir E-Ticaret Uygulaması*. Gazi Üniversitesi.

Kanakia, H., Shenoy, G., & Shah, J. (2019). Cambridge Analytica–A Case Study. *Indian J Sci Technol*, *12*(29), 1–5.

Kesen, İ. (2006). *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Bilgi Yönetimi Yeterlikleri*. Hacettepe Üniversitesi.

Kesen, İ. (2013). Bilgi Yönetimi ve Eğitim Yönetimine Uygulanması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(1), 56–85.

Korcan, D., & Arslantekin, S. (2016). Büyük Veri:Önemi, yapısı ve Günümüzdeki Durum. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *56*(1), 15–36. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000001461

Koyuncugil, A. S., & Özgülbaş, N. (2009). Veri Madenciliği: Tıp ve Sağlık Hizmetlerinde Kullanımı ve Uygulamaları. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, *2*(2), 21–32.

Murray, G. R., & Scime, A. (2015). Data Mining. Içinde *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences* (ss. 1–15). John Wiley&Sons. https://doi.org/10.1002/9781118900772

Musa, M., Şentürk, F., Çınaroğlu, S., & Çınaroğlu, İ. (2016). Büyük Veri Kavramı ve Karakteristik Özellikleri. *XVIII. Akademik Bilişim Konferansı*.

Ntv.com.tr. (2021). *Rekabet Kurumu'ndan WhatsApp gizlilik sözleşmesi açıklaması*. https://www.ntv.com.tr/teknoloji/rekabet-kurumundan-WhatsApp-gizlilik-sozlesmesiaciklamasi,vS-GChJlV0O2u3hMxGoPxw

Orka, Ö. T. (2017). *Bulut Bilişim Uygulamaları ve Veri Analizinin Özellikle Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Pazarlama Stratejilerinin Belirlenmesindeki Etkileri*. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.

Rehman, I. (2019). Facebook-Cambridge Analytica data harvesting: What you need to know. *Library Philosophy and Practice*, 1–14.

RekabetKurulu. (2021). *Rekabet Kurulu Facebook ve WhatsApp hakkında resen soruşturma başlattı ve WhatsApp verilerinin paylaşılması zorunluluğunu durdurdu*. https://www.rekabet.gov.tr/tr/Guncel/rekabet-kurulu-facebook-ve-WhatsApp-hakk-14728ae4f653eb11812700505694b4c6

Richterich, A. (2018). How data-driven research fuelled the Cambridge Analytica controversy. *Partecipazione e conflitto*, *11*(2), 528–543. https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/son-dakika-WhatsApptan-gizlilik-sozlesmesi-aciklamasi-tarihi-geri-aliyoruz-41715997

Savaş, S., Topaloğlu, N., & Yilmaz, M. (2012). Veri Madenciliği ve Türkiye'deki Örnekleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *21*, 1–23.

Şeker, S. E. (2015). Büyük Veri ve Büyük Veri Yaşam Döngüleri. *YBS Ansiklopedi*, *2*(3), 11–17.

TDK. (2020). *Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vinod, B. (2013). Leveraging Big Data for Competitive Advantage in Travel. *Journal of Revenue and Pricing Management*, *12*(1), 96–100.

Webrazzi. (2021). *WhatsApp'ta kavimler göçü: Kullanıcılar Telegram, Signal ve BİP'e geçiyor*. https://webrazzi.com/2021/01/10/WhatsApp-ta-kavimler-gocu-kullanicilar-telegram-signal-ve-bip-e-geciyor/

Webtekno. (2021). *Hangi Uygulamanın Hakkınızda Ne Bildiğini Gösteren Tablo: WhatsApp'ı Mumla Arayacaksınız*. https://www.webtekno.com/hangi-uygulama-hakkimizda-ne-biliyor-h104977.html

Wikipedia. (2017). *Wikipedia*. https://tr.wikipedia.org

Wikipedia. (2021). tr.wikipedia.org/wiki

Wu, X., Zhu, X., Wu, G.-Q., & Ding, W. (2014). Data Mining with Big Data. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*, *26*(1), 97–107. https://doi.org/10.1109/TKDE.2013.109

Bölüm 21

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ KAPSAMINDA İFADE HÜRRİYETİNİN SINIRLANDIRILMASI

Ahmet BİLGİN[1]
Mustafa AÇAR

1 Prof. Dr., https://orcid.org/0000-0002-8022-4500

Giriş

İfade özgürlüğü; bilgi edinme, kanaat oluşturma ve bu kanaatini açıklama bileşenleriyle birlikte anlam ifade eden ve bu nedenle de hukukun koruma alanına dahil olan bir özgürlüktür. Hukuk bu bileşenleriyle birlikte ifade özgürlüğünün sağlanması ve sürdürülebilmesini sağlamak durumundadır (Küçük, 2003).

Hukukun ifade özgürlüğünü güvence altına alma işlevini yerine getirmesi için devletlerin bu yönde gerçekleştirecekleri kanuni düzenlemeler son derece önemlidir. Devlet gerçekleştireceği mevzuatlarla ifade hürriyetinin gerçekleşmesinde pozitif ve negatif olmak üzere iki tür etki de bulunacaktır. Devletin pozitif etkisi, diğer özgürlüklerde olduğu gibi ifade hürriyetinin yaşanabileceği ortamı hazırlama şeklinde olacaktır. Negatif etki ise belirlenen sınırlar içerisinde kalarak kullanılan bu özgürlüğe her hangi bir müdahalede bulunmamaktır.

Devletlerin hukuk düzenlerinde ifade hürriyetini bireylere tanıması bu hürriyetin sınırsız kullanılabileceği anlamını taşımamaktadır. Felsefi temellerinde "Sınırsız özgürlük" anlayışı bulunsa da toplum halinde yaşanılan bir düzende bu mümkün değildir (Alacakaptan, 2000). Demokratik hukuk devleti ilkesinin hakim olduğu rejimlerde çoğulculuk ilkesi benimsenmiş de olsa devlet, nesnel ölçü ve nedenlere dayanarak düşünce özgürlüğünü sınırlayabilecektir (Tanör 2004). Hatta bu sınırlama uluslararası belgelerde de benimsenmekte ve devletlere bu konuda belli kriterler dâhilinde takdir yetkisi tanınmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken, ifade hürriyetinin uluslararası sözleşmelerle çerçevesi çizilmiş meşru sınırlar aşılmadan kullanılmasıdır.

Uluslararası alanda ifade hürriyetini en etkili ve kapsamlı düzenleyen belgelerden olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 10. Maddesinde diğer hakların da korunması açısından önemli bir özgürlük olarak yer almaktadır. Aynı zamanda Sözleşmede bu özgürlük sınırsız bir özgürlük olarak değil belli sınırlar içerisinde kullanılması gereken bir özgürlük olarak belirlenmektedir. Ancak bu sınırları da belirleyerek bu konuda keyfi sınırlamaların önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda ifade özgürlüğünün hangi kriterlere göre sınırlanabileceği ve hangi müdahalelere izin verilebileceği ayrıntılı şekilde düzenlenmiş bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle Sözleşmede ifade hürriyeti bir hak olarak güvence altına alınmakla birlikte devletlerin bu hürriyetin kullanılmasına hangi durumlarda sınırlama getirebileceği de belirlenmiş durumdadır. Biz de çalışmamızda tam da bu noktada AİHS çerçevesinde devletlerin ifade hürriyetine müdahalesinin hangi boyutlarda meşru kabul edileceğini konu almaktayız.

1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında İfade

Hürriyetinin Sınırlandırılması

1.1. İfade Hürriyetinin Sınırlandırılmasının Genel Şartları

AİHS'de de güvence altına alınmış temel insan haklarından biri olan ifade hürriyetinin sınırlandırılması hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri ifade hürriyetinin mutlak sınırsız olmadığı, otorite ve hürriyet arasında bir denge sağlanarak diğer hürriyetler gibi sınırlandırılabileceğidir (Arslan 2011). Bir diğer görüş ise, ifade hürriyetinin diğer hürriyetlerden farklı olduğu bu nedenle kesinlikle sınırlandırılamayacağı şeklindedir (Sunay, 2002).

Kanaatimizce de insanların toplum halinde yaşamasının bir sonucu olarak hiçbir hürriyet sınırsız yaşanamayacağından ifade hürriyeti de sınırsız olamayacaktır. Toplumu oluşturan bireylere siyasi otorite tarafından bu özgürlüğün tanınması ve kullanılabilmesi için gerekli şartların oluşturulması görevi düşmekle birlikte, her bireyin özgürlüğünün toplumu ve diğer bireylerin özgürlük ve yetki alanlarını sınırlayacak şekilde kullanmaktan men etme yetkisi de verilmelidir. Bu anlamda siyasi otorite tarafından belirli kriterler doğrultusunda ifade hürriyetine bazı sınırlamalar getirebilmelidir. Bu durum toplumda yaşan herkesin aynı oranda bu hakkı özgürce kullanabilmelerini de mümkün kılacaktır.

İfade hürriyetinin diğer hürriyetlere göre öncelikli durumu olduğu, sahip olunan bir hakkı talep etmenin ifade hürriyetine bağlı olduğu tartışmasızdır. Ancak bu hürriyetin kullanımı esnasında mutlak olarak sınırsız olması diğer hürriyetlerde olduğu gibi bazı çıkar ve değer çatışmalarına sebep olacaktır. Bu çatışmaları gidermenin tek ideal yolu da çatışan menfaatler arasında bir denge sağlayacak şekilde sınırlandırma yapmak olacaktır. Bu sınırlamalar istisnai hallerde ve zorunluluk durumlarında uygulanmalı ifade hürriyetini anlamsız kılacak şekilde olamamalıdır (Sunay, 2002, s. 74).

Temel bir insan hakkı olan ifade hürriyeti diğer hakların kullanılması bakımından da son derece kritik öneme sahip olsa da sınırsız bir hak da değildir. Kişinin ifade hürriyeti, sahip olduğu düşünce, kanat veya inancını ancak barışçıl yollarla dışavurumunu koruma altına almaktadır (Can, 2003 ss. 358-412). Barışçıl yollardan ifade hürriyetinin kullanılması dışa vurulan düşüncenin herkes tarafından tasvip edilmesi, yerinde görülmesi anlamına gelmemektedir. Bireyin sahip olduğu düşüncelerini serbestçe ifade edebilmesi, karşısında bu düşünce açıklamasına muhatap olan kişilerin buna tahammül edebildiği bir sınırda olması gelmektedir. Kişinin sahip olduğu düşüncesini dışa aktarırken uygun yöntem ve kelimeleri seçmesi bu konuda gerekli hassasiyeti göstermesi yeterlidir. Kişi şekli anlamda bu hassasiyeti göstererek dışa vurduğu düşüncenin toplumda az bir kesim tarafından kabul görmesi hatta hiç kabul görmemesi dahi onu ifade hürriyeti kapsamından çıkarmayacaktır.

AİHS'in 10. maddesinin ikinci fıkrası ifade özgürlüğünün hangi şartlarla sınırlandırılacağına ilişkindir (İnceoğlu, 2010). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesinin ikinci fıkrası ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını şu şekilde düzenlemektedir:

*"2. Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir (*AİHS. tam metni için bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf,).

AİHS'ne göre ifade hürriyetinin sınırlandırılabilmesinin nedenleri belirli ve sınırlı bir şekilde sayılmıştır. Ancak sınırlama nedenlerinin açıkça belirli şekilde sayılmış olması hakkın sınırlandırılması hususunda oluşan sorunları çözmeye yetmemektedir. Sayılan sınırlama nedenleri soyut kavramalardan oluşmakta ve bu kavramların nasıl anlaşılacağı tam olarak neleri kapsayacağı sözleşmede sayılmamıştır. Bu şekilde sözleşmeye taraf devletlere iç hukuklarında kendilerinin belirleyeceği bir alan bırakmaktadır. Her devletin toplum yapısı, kültürü, genel kabul gören değerleri farklı olduğundan bu söz konusu yoruma açık bırakılan soyut kavramları uluslararası bir sözleşmede herkesin kabul edeceği şekilde doldurmak mümkün olmayacaktır. Her taraf devlet kendi has yapısına ve toplumun ihtiyaçlarına uygun şekilde soyut bırakılmış kavramların içeriğini belirleme takdir hakkına sahiptir. Bu bakımdan sözleşme organlarının görevi denetleyici ve tamamlayıcı niteliktedir (Okumuş, 2007).

Sözleşme organları, denetleme görevini yerine getirirken, taraf devletlerin kendi takdirleriyle kabul ettikleri soyut kavramların içerikleriyle bağlı değildir (Okumuş, 2007, s. 81).

AİHS'de temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında genel bir sınırlandırma söz konusu değildir. Bu nedenle ifade hürriyetine getirilen sınırlandırmalar üç sınıfa ayrılıp incelenebilir. Birincisi *10*. maddenin ikinci fıkrasında düzenlenmiş olağan dönemlerdeki sınırlamalar, ikincisi 15. Maddede düzenlenen savaş ve olağanüstü dönemlerde yapılabilecek sınırlamalar, üçüncüsü 17. Maddede düzenlenen sözleşmedeki hakların kötüye kullanılmasıdır (Gölcüklü, 2004).

İfade hürriyetinin sınırlandırılmasının değerlendirmesi yapılırken öncelikle söz konusu sınırlanması istenen eylemin ifade olarak kabul edilip edilmeyeceğine karar verilmelidir. Bundan sonra da mahkeme dört aşamayla ifade hürriyetinin sınırlandırılması hususunu değerlendirir. İd-

dia edildiği şekilde bir hakka müdahale olup olmadığına mahkeme karar vermelidir. Mahkemenin ifade hürriyetine bir müdahale olduğunu düşünmesi durumunda, müdahalenin yasal dayanağının bulunup bulunmadığını araştıracaktır. Sınırlama konusunda yasal dayanak olması durumunda, sınırlamanın AİHS'in 10. maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen şartları taşıyıp taşımadığını inceleyecektir. Son olarak da sınırlamanın demokratik toplum için uygun olup olmadığını incelemektedir (Doğru ve Nalbant, 2013, s. 181, Karagöz 2004, s. 133.).

AİHM bu kriterleri göz önünde bulundurarak gördüğü davalarda ekseriyetle, yapılan ifade hürriyeti sınırlandırmasının demokratik toplum için uygun olmadığı ve sınırlamanın istenilen amaç için orantısız olduğu nedenleriyle ihlal kararı vermektedir (Karagöz, 2004, s. 133.).

Taraf devletlerce, AİHS'de belirlenen durumlarda sınırlama yapma hususunda takdir yetkisi vardır. Bu durumlarda taraf devletler sınırlayıcı kararlar almak zorunda değildir, gerekli görmezse bir sınırlama getirmeyebilirler. Handyside/Birleşik Krallık kararında belirtildiği gibi, sözleşme taraf devletleri sınırlandırma tedbiri almaya zorlamamakta kendi uygun gördüğü çözüm yolunu da uygulayabilmektedir (Karagöz, 2004, s. 84.).

Olağan dönemlerde ifade hürriyetinin sınırlandırılabilmesi;

- Kanuni düzenlemeye dayalı olarak yapılması,
- Demokratik toplum için gerekli olması,
- Maddenin ikinci fıkrasındaki meşru amaçlardan birine dayanması,

şartlarına uygun olmalıdır (Ordu, 2008, s. 93).

Kabul edilen bu hükümler dışında AİHM'si aldığı kararlarda içtihat geliştirip ifade hürriyetinin sınırlandırılması için bazı ilkeler de kabul etmiştir. Mahkeme yapılan sınırlamaların bu ilkelere de uygunluğunu denetlemektedir. Söz konusu ilkeler; Ulusal takdir marjı ilkesi, İkincillik ilkesi, Ölçülülük ilkesidir (Karagöz, 2004, s. 91.).

1.1.1. Sınırlandırmanın kanunla yapılması

Demokratik toplumlarda kanun koyucunun kanunilik ilkesine uygun şekilde yasa çıkartması, temel hak ve hürriyetleri güvence altına almaktadır (Macovei, 2004, s. 55.). Kanunilik ilkesi kanun koyucunun çıkarttığı yasaların genel ve objektif olmasını sağlar, kişiye özel ya da sadece belirli durumlara uygun olmasının önüne geçer (Sunay,2002, s. 122.). Bu durum toplumda bireylerin temel hak ve hürriyetlerini güvence altına alır. Sınırlandırmanın kanunla yapılması zorunluluğu düzenleyici işlemle temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının önüne geçmektedir (Gözübüyük ve Gölcüklü 2007, ss, 375. Güneş ve Güneş 2016, ss, 6. Ordu, 2008, ss, 94, Duran, ss 67.).

Her devletin yasa çıkartırken izlediği usul ve yasa çıkartan organ farklı olabileceğinden sözleşme yasanın tanımını ve şeklini açık bir şekilde yapmamıştır. AİHM de içtihatlarında bu konuda net bir sınırlamada bulunmamıştır. Mahkeme ilk defa uygulanan kuralların kanun olarak kabul edilebilmesi hakkındaki görüşünü ***Sunday Times/Birleşik Krallık*** davasında açıklamıştır. Buna göre, sınırlamanın hukuka uygun yapılabilmesi için mutlaka devletin yetkili organı tarafından çıkartılmış yasa ile olmasını gerekli görmemektedir. Bunun yanında içtihat hukuku kuralları gereğince de bu sınırlama yapılabilecektir. Benzer karar ***Leyla Şahin/ Türkiye*** kararında da görülmüştür. Bu davada Anaysa mahkemesinin ve Danıştay'ın vermiş olduğu kararları da kanun gibi görerek kanunilik ilkesi içinde kabul etmiştir (Karagöz, 2004, s. 94.). Ancak mahkeme, ifade hürriyetine sınırlama konusunda örf adet hukuku kurallarını kanunilik ilkesi içinde mutlak bir kural olarak görmemekte nadiren bu yolu makul bulmaktadır (Macovei, 2003, s. 21.). Diğer bir ifadeyle AİHM kararlarında yasayı şekli olarak değil maddi olarak kabul etmiş ve yasayı sadece yasama organı tarafından yapılan işlemler olarak sınırlandırmamıştır. Bu anlamda genel ve objektif olan düzenleyici işlemler de yasa olarak kabul edilmiştir (Okumuş, 2008, s. 98; Ordu, 2008, s. 95; Gölcüklü ve Gözübüyük, 2007, s. 375.). Hak ve hürriyetlerle ilgili yapılacak olan sınırlamaların hangi düzenleyici işlemle olacağı taraf devletin iç hukuk sorunu olduğundan ve bu konuda takdir yetkisi olduğundan bu duruma karışmamıştır.

Mahkeme bir kuralın yasa olarak kabul edilebilmesi için öngörülebilir ve erişilebilir olmasını aramaktadır (Çavuşoğlu, 1994, ss, 5-12, Günler, 2006, ss, 70). Bir düzenlemenin erişilebilir olması iç hukukta ilgililerin düzenlemeye ulaşabilmelerinin mümkün olması ve anlaşılabilir olması gerekmektedir (Ordu, 2008, s. 95; Okumuş, 2008, s. 97.).

Mahkeme öngörülebilirlik açısından yaklaşımı "Kayasu / Türkiye davasında" (Kayasu /Türkiye davası, ET:12.04.2020.). belirtmiştir. Buna göre, kişilerin davranışlarını ayarlamak için, yürürlükte olan mevzuatı öğrenebilme imkânına sahip olmaları gerekmektedir. Bu öğrenebilme imkânının mutlak bir ölçüde olması gerekmez. Bir danışmanın yardımıyla öğrenebilme de bu kapsamda öngörülebilir kabul edilmelidir. İlgili kişi, belirli bir eylemin getirebileceği sonuçları öngörebilmek için yasa hakkında uygun yasal tavsiye almak zorunda olsa bile öngörülebilirlik gerekliliğini karşıladığı kabul edilecektir (AİHM, Cantoni - Fransa, 2004).

Bununla birlikte mahkeme söz konusu kanuni düzenlemenin, açık ve kesin olması, hukukun üstünlüğü ilkesine uygun olması şartlarını da aramaktadır (Karagöz, 2004, s. 98.).

1.1.2. Sınırlandırmanın Demokratik Toplum İçin Gerekli Olması

AİHS, temel hakların sınırlanmasının bir diğer koşulu olarak da demokratik toplum düzeninin gerekleri, ölçütünü saymıştır (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2007, s.. 378; Doğru ve Nalbant, 2013, s. 181; Duran, 2006, s. 68).

Demokrasi halkın yönetimde eşit bir şekilde söz sahibi olması şeklinde tanımlanabilir (Tunç, 2008, s. 1117.) . Demokrasi, herkese eşit bir şekilde davranılan, herkesin temel hak ve hürriyetlerini kullanabilmesini sağlamak için muhtemel tüm baskılardan koruyan olması gereken bir yönetim biçimi olarak kabul edilebilir. Demokratik bir yönetim insan haklarına dayanan, katılımcı ve bunun sonucu olarak da özgürlüklerin asıl, sınırlamaların istisnai olduğu toplumlardır. (ÇEÇEN, 2015, s. 61.)

AİHM, "Handyside/İngiltere Davası" kararında ifade hürriyeti ile ilgili önemli tanımlamalar yapmış ve ifade hürriyetinin sınırlandırılmasının etkileri üzerinde durmuştur. Ayrıca ifade hürriyetinin, bireyin kendini geliştirmesinin temelini oluşturduğunu kabul etmiştir (ŞAHİN, 2009, s. 392; ÖZDEK, 2004, s. 241.).

Mahkeme "Handyside/İngiltere Davası"ndaki gerekçesinde demokratik toplumda her türlü düşüncenin ifade edilebilmesinin gerekli olduğunu şöyle belirtmiştir (BİLEN, 2003, s. 101.)

"Düşünceyi açıklama özgürlüğü, bir toplumun ilerlemesi ve kişilerin kendilerini geliştirmeleri için önemli ve gerekli haklardan biridir. Bu özgürlük, yalnızca bilgi ve fikir düzeyinde olan, farklılık oluşturmayan ya da saldırgan olmayan düşüncelere değil, aynı zamanda saldırgan, devleti ya da nüfusun bir kesimini rahatsız edici, şoka uğratıcı düşüncelere de tanınmalıdır. Çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliliğin olmadığı bir yerde, demokratik toplumdan söz edilemez."

Mahkeme kararlarında demokratik toplum düzenini; ayrımcılık yasağı, hukukun üstünlüğü ve çoğulculuk ilkeleri ile tanımlanmıştır. Mahkeme göre demokratik toplumun unsurları olarak çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliliği saymakta ve demokratik toplumda farklı olma hakkına saygının olması gerektiğini belirtmektedir. Farklı anlayışların birlikte saygıyla var olabilmesinin belirten çoğulculuk ilkesi demokratik toplumun temel unsurudur (Bakır ve Çavuşoğlu, 1999, s. 160.).

AİHS'de tanınan hakların kullanımına ve sınırlarına ilişkin devletlere tanınan takdir yetkisinin nasıl kullanılacağına dair bir sınırlama yapmıştır. Bu doğrultuda AİHM her toplumdaki kendine has yapıyı ve siyasi durumu dikkate alarak bu maddeyi uygulamaya dikkat etmiştir (Karagöz, 2004, s.104.).

Mahkeme demokratik toplumun unsuru olarak gördüğü diğer kavram olan "hoşgörü" hakkında da kararlarında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Mahkemeye göre toplumun genelini ilgilendiren değerlerin korunması önceliklidir. Bu nedenle bu konuda taraf devletlere tanınan takdir hakkına geniş bir alan bırakmış fazla müdahaleci olmamıştır. Toplumun ortak değerlerini kişisel haklardan üstün tutarak bu değerlerin korunması amacıyla hürriyetlerde sınırlandırmaya gidilebileceği yönünde değerlen-

dirmeler yapmıştır. Toplum kavramını da her devleti ayrı ayrı düşünerek kabul etmiş bütün Avrupa'yı tek toplum olarak görmemiş her devletin ayrı bir toplum ve ayrı bir toplum ahlakı olduğunu kabul etmiştir. Ancak devletlere tanınan bu takdir yetkisini de kesinlikle sınırsız görmemiş ve sözleşme organlarının bunu denetleyeceğini belirtmiştir (Handyside/ Birleşik Krallık. 7.12.1976.). Aynı şekilde siyasete ve siyasetteki kişilere karşı yapılan eleştirilerde hoşgörünün daha geniş olması gerektiğini savunmuş ve siyasi konularda eleştiri alanında ifade hürriyetini daha geniş yorumlamıştır. Ayrıca mahkeme bireysel hakların korunması ile hukukun üstünlüğü, ölçülülük ve kamu yararı arasında adil bir dengenin sağlanması hususlarını da demokratik toplum kavramı içerisinde kabul etmektedir (Sunay, 2002, s. 108.).

İfade hürriyetinin sınırlandırılabilmesi için sınırlandırmanın demokratik toplumda gerekli olması şartındaki gereklilik toplum açısından zorlayıcı bir gereksinim oluşturacak bir durumu anlatır. Bu zorlayıcı durumu takdir edecek olan merci toplumun yetkili makamları olacaktır (Şahin, 2009, s. 391). Ancak bu makamlar takdir hakkını keyfi kullanamayacak, mahkeme bu kararların ortak standartlara uygunluğunu denetleyecektir (Ordu, 2008, s. 99.).

Mahkeme gereklilik denetimi yaparken önüne gelen olaya göre değerlendirme yapmakta ve ifade hürriyetine yapılan sınırlamanın toplumda zorlayıcı bir gereksinimden kaynaklanıp kaynaklanmadığını değerlendirmektedir. Yapılan bu değerlendirmede sınırlama amacı ile aracı arasındaki makul denge, sınırlamanın hangi şartlar altında yapıldığı, sınırlama konusu yapılan hakkın niteliği gibi hususlara bakılacaktır. Mahkeme Becker-Belçika davasında buna örnek olabilecek değerlendirme yapmış ve başvurucu hakkında verilen ömür boyu gazetecilik yapma yasağını ölçülü bulmamıştır. Bu yasağın söz konusu olayda ancak savaş süresince verilebileceğini, sınırsız olarak ömür boyu yasak koymanın demokratik toplumun gereksinimi şartını karşılamadığı kanaatine varmıştır (Sunay, 2002, s. 115).

Ayrıca sınırlamanın ulaşmak istediği amaç ile bu amacı gerçekleştirirken kullanılan sınırlama arasında bir denge olması ölçülülük ilkesinin gereğidir. Ölçülülük ilkesi de demokratik toplumun gereksinimleri için bir alt kavram oluşturmaktadır (Yüzbaşıoğlu, 1993).

Demokratik toplumun gereksinimleri ve kişi hürriyeti arasında bir denge sağlanmaya çalışılarak sınırlamalar yapılması gerekmektedir. Mahkeme bu dengeyi, toplumu oluşturan bireylerin asıl olduğunu düşünerek bu dengede kişi hürriyetinin yanında olarak sağlamıştır. Önüne gelen olaylara göre bazen bireyler bazen de devletler lehine kararlar vermektedir (Sunay, 2002, s. 118.).

1.1.3. Sınırlandırmanın Meşru Amaca Dayanması

Temel hak ve hürriyetler sınırlandırma ölçütlerinin belirlediği ölçüde ve belirli bir meşru amaca ulaşmak maksadıyla, sadece ilgili maddelerde sayılan sebeplerle sınırlandırılabilir (Macovei, 2004, ss. 63; Eren, 2002, ss. 76; Duran, 2006, ss. 68.).

AİHS'nin 10/2 maddesinde ifade özgürlüğünün hangi sınırlandırma ölçütlerine dayalı olarak sınırlanabileceği şöyle belirtilmiştir: "ulusal güvenlik", "toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması", "kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi", "sağlığın ve ahlakın korunması", "başkasının şöhret ve haklarının korunması", "yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması".

Demokratik toplumlarda kişinin hak ve hürriyetleri toplumu ya da diğer kişileri korumak amacıyla, sözleşmede belirtilen sebepler doğrultusunda meşru bir amaç için sınırlandırılabilecektir. Sözleşmede sınırlama sebepleri sayılarak sıkı bir koruma sağlanmıştır (Günler, 2006, s. 72; Ordu, 2008, s. 91).

Sınırlandırmanın meşru bir amaca yönelik olması için sınırlandırmanın gerekçesinin sözleşmede sayılmış sebeplere dayanması gerekmektedir (Gözlügöl, 2002, s. 248; Sunay, 2002, s. 78; Ordu, 2008, s. 91.). Yapılacak olan sınırlama ayrıca ifade özgürlüğünün kullanımına yönelik ve sözleşmede belirlenen ölçüleri aşmayacak şekilde olması gerekmektedir. Bu durum Sözleşme'nin 17. maddesinde de açıkça belirtilmiştir. Bu maddede sözleşmenin verdiği hakların yine sözleşmedeki hakların kullanılması suretiyle yok edilmesinin, tamamen işlevsiz bırakılmasının önüne geçmek amaçlanmıştır. Sözleşmedeki hakların kullanımının sözleşmenin kabul gördüğü değerler doğrultusunda olması için bu ikili durum getirilmiş, devletlere de bireylerin haklarına karşı yapacakları kısıtlamalarda bireyin hürriyetlerinin tamamen kullanılmasının engellenmemesi, özünün yok edilmemesi yükümlülüğü getirilmiştir (Yokuş, 2002, s. 94; Hakyemez, 2000, s.119.).

İfade özgürlüğüyle ilgili 10. Madde; *"...ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için..."* bazı sınırlamalar yapılabileceğini belirtmiş. Bu maddede belirtilen kavramlar soyut ve geniş yoruma müsaittir. Yapılacak yorum sözleşmenin özüne uygun olmalı taraf devletler, iç hukuklarında keyfi şekilde yorumlamayıp hakları koruyan sözleşmenin bütünsel amacını aşmamalıdır. Ancak bu amaca uygun yapılan yorumlar doğrultusunda yapılacak olan sınırlandırmalar meşru kabul edilecektir (Doğru ve Nalbant, 2013, s. 14;

Yokuş, 2002, s. 117).

Sözleşmeye göre yapılacak sınırlamaların hassas bir denge içinde olması gerekmektedir. Bu durum olağan zamanlarda mahkemenin gözettiği bir durumdur. Savaş, olağanüstü hal ve sıkıyönetim zamanlarında ise Sözleşme'nin 15. maddesi gereğince normal zamanlardaki hak ve hürriyetlere aykırı bazı tedbirler alınması mümkün olabilecektir (Ordu, 2008, s. 110.).

Olağanüstü durumlarda taraf devletlere temel hak ve hürriyetleri sınırlama yetkisi sınırsız olarak verilmemiş, burada da ölçü olarak "durumun gerektirdiği kadar" kriteri getirilmiştir. Olağanüstü durumlarda toplum varlığını ve yapısını korumak için olağan dönemlere göre farklı gereklilikler doğacağından, sözleşmenin yükümlülüklerine aykırı davranma yetkisi "durumun gerektirdiği kadar" ölçütüyle yine sözleşme tarafından güvence altına alınmıştır. Ölçülülük ilkesi ifade hürriyetinin sınırlandırılmasıyla ulaşılmak istenen amacın, bu sınırlandırmayı gerçekleştiren araçla orantılı olmasıdır (Ordu, 2008, s.110; Gölcüklü ve Gözübüyük, 2007, s. 405; Gözlügöl, 2002, s. 249.). Burada amaç Sözleşme'nin 10. maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen amaçlardır. Bu amaçlara ulaşabilmek için de araç olan devletlerin kendi iç hukuklarındaki yasalara göre belirlenen yaptırımlardır. Bu amaç ve aracın orantılı olması sözleşmenin gereğidir. Sözleşme taraflara takdir hakkı tanısa da yaptırımların ulaşılmak istenen amaçla orantılı olup olmadığını denetlemektedir. Mahkeme kararlarında, yapılan sınırlamanın ne şekilde olacağının yanı sıra şiddetini de denetlemektedir. Eylemin eleştiri kapsamında kalmasına rağmen hükümet tarafından başka şekilde cevap verebilecekken cezai işlem uygulanması ya da sözleşmede belirtilen amaçlara ulaşmak için verilen cezanın miktarının gereğinden fazla olması durumlarında mahkeme ifade hürriyetine yapılan müdahalenin ölçülü olmadığına karar vererek ihlalin varlığını kabul etmektedir. (Şener/Türkiye, 18.07.2000; Pakdemirli/Türkiye, 22.02.2005). Mahkeme bir kararında bunu şu şekilde açıklamıştır (Lingens/Avusturya, 24.06.1986.) *"İfade hürriyeti sözleşmenin 10/2. maddesinde güvence altına alındığı şekli ile demokratik bir toplumun en önemli temellerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Demokratik toplumun gelişimi ve bireylerin kendi kişiliğini geliştirmesinin temel koşuludur. İfade hürriyeti yalnız lehte olduğu kabul edilen veya zararsız ya da ilgilenmeye değmez görülen haber veya düşüncelerin ifadesi değildir. Aynı zamanda aleyhte olan çarpıcı gelen veya rahatsız eden haber ve düşüncelere de uygulanmalıdır. Çünkü bunlar demokratik toplumun olmazsa olmaz unsurları olan çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliliğin gerekleridir."*

Sözleşmeye göre düzenlenen yükümlülüklere aykırı sınırlamalar koyabilmek için üç şartın varlığı gerekmektedir. Taraf devletin uygulamaları; olağanüstü bir durumun varlığı, yapılan sınırlamanın ölçülü olması, uluslararası hukuktan doğan yükümlülükleri ihlal etmemesi şartlarını hep

birlikte sağlıyorsa mahkeme hürriyetin sınırlandırılmasını sözleşmeye aykırı görmemektedir (Karagöz, 2004, s. 85; Okumuş, 2008, s. 80.).

1.1.4. Genel Şartlara Dair AİHM Bakış Açısı

Yukarıda belirttiğimiz üzere AİHS gereğince ifade hürriyetinin sınırlandırılması için gereken şartlar; sınırlandırmanın kanunla yapılması, meşru bir amacı hedeflemesi ve demokratik toplum için gerekli olmadır. Sözleşmede belirlenen şartlar uygulanırken soyut kavramların yorumlanması gerekmektedir. AİHM de verdiği kararlarda, etkili bir koruma sağlayabilmek için sözleşme hükümlerini yorumlayarak, gelişen ve değişen hayata uygun olarak hakkın özüne bağlı şekilde içtihatlar geliştirmiştir (Lawson 2001, s. 79.).

Mahkeme içtihat geliştirirken; ulusal takdir alanı (değerlendirme serbestisi), ölçülülük ilkesi, ikincillik ilkesi şeklinde üç kritere göre karar vermektedir (Karagöz, 2004, s. 112.).

Ulusal takdir alanı ilkesi, devletin kavramları kendisini kabul ettiği şekilde yorumlaması diyebiliriz (Sağlam 2016, s. 97.). Devletlere tanınan bu ulusal takdir hakkının sınırsız olmadığını belirtmiştik. Takdir hakkına yapılan sınırlama sözleşmede korunan hakkın türüne göre değişiklik göstermektedir. Mutlak nitelikte sayılan haklar için tanınan takdir alanı çok sınırlı iken, sözleşmenin 8-11. maddelerindeki haklarda daha geniş takdir alanı bırakılmıştır. Mahkeme, Handyside v. Birleşik Krallık kararında devletlerin bir konu hakkında karar verme konusunda daha geniş yetkili olduklarını kabul etmiş ulusal takdir alanından bahsetmiş ilk defa bahsedilmişti (Karagöz, 2004, s.113.). Elbette kabul edilen takdir alanı sınırsız olmayıp mahkemenin denetimiyle olacaktır. Devletin takdiri denetlenirken mahkeme sınırlamanın amaca uygun, makul, iyi niyetli olduğunun yanı sıra yapılan sınırlamanın zorunluluğu da gerekçelendirilmiş olup olmadığına bakar (Badse, 2007, s.148.).

Mahkeme, toplumdan topluma farklılık gösteren, toplumun içinde olunarak daha iyi anlaşılabilecek sübjektif konularda, örneğin "genel ahlak, sağlık" gibi, devletlere tanıdığı takdir hakkını daha geniş tutmuştur (Karagöz, 2004i, s.116; Gölcüklü ve Gözübüyük, 2007, s. 149.). Bir toplumda hangi konuların hassas olduğu o toplumun kültür ve inanışlarıyla alakalı sübjektif bir durumdur. Örneğin bayrak toplumlar için kutsaldır ama bazı toplumlar bu kutsallığı her yerde bayrağı kullanarak gösterirken bazı toplumlar için bayrak sadece göklerde olmalıdır. Din ve ahlak konuları da toplumların yapılarıyla çok yakından alakalı olan ve değişkenlik gösteren konulardır. Bu konularda mahkeme, devletlerin daha doğru karar vereceğini düşündüğü için devletlere daha geniş tekdir alanı bırakmıştır. Danimarka'da peygamberin karikatürize edilmesi olayında da İslam dinine göre peygamberin çizimi yasak olduğu için Müslümanlar tarafından

büyük tepki verilerek karşı çıkılmıştır. Bu karikatürler Danimarka yasalarına ya da diğer Avrupa ülkelerinin yasalarına göre herhangi bir suç teşkil etmemektedir. Mahkeme bu gibi konularda yasaların yanı sıra tarihi olaylara da bakmak gerektiği görüşündedir ayrıca devletlere daha geniş takdir alanı bıraktığı için bahsettiğimiz olayda da devletin takdir alanı içinde olduğunu kabul etmiştir (Badse, 2007, s. 149.).

Ölçülülük ilkesini elverişlilik, orantılılık ve gereklilik şeklinde üç ana başlıkta inceleyebiliriz. Elverişlilik, temel hak ve özgürlüğün sınırlanmasında yasaların bu meşru sınırlamaya uygun katkı sağlamasıdır. Diğer bir değişle ulaşılmak istenen amaca kullanılan aracın uygun olmasıdır. Orantılılık, amacı gerçekleştirebilmek için yapılacak sınırlandırma tedbirinin amacı gerçekleştirmenin ötesinde bireye aşırı yükümlülükler yüklememesidir. Gereklilik ise hakkın sınırlanması ile ulaşılmak istenen amaç için yapılan sınırlama tedbirinin gerekli olmasıdır. Eğer amaca daha az sınırlayıcı bir tedbir ile ulaşılabilecekse daha ağır tedbirler uygulamak gereklilik ilkesine aykırı olacaktır (Kaboğlu, 2013, s. 115; Yokuş, 2002, s.77; Gözübüyük ve Gölcüklü, 2007, s. 373; Dülger, 2004, s.284.).

Sözleşmede ölçülülük ilkesinden sadece 15. Maddede; *"...durumun gerektirdiği ölçüde..."* şeklinde bahsedilmiştir. Sözleşmede açık bir şekilde kullanılıp tanımlanmamıştır. Mahkeme kararlarında bu ilkeyi kabul ederek kendi yorumuyla "sınırlamada kullanılan aracın elverişli, sonuca yeterli, makul, gerekli ve orantılı olması" şeklindeki kavramlarla kullanmaktadır (Yokuş, 2002, s.79; Batum, 1993, s.259; Dülger, 2004, s. 13.).

İkincillik ilkesine göre ifade hürriyetine yapılacak sınırlamada toplumun kendine özgü yapısını daha iyi bilip daha doğru karar verebilecek olan devlet iç hukukunda sözleşme organlarına göre öncelik hakkına sahip olmasıdır. Sözleşme organları yapılan müdahalede ikinci sırada hakka sahiptir. Devlet yapılacak müdahalenin amacına uygun olan işlemi, toplumun ihtiyacına uygun elverişli sınırlamanın nasıl olacağını takdir hakkına sahip olması bu ilkenin gereğidir. Sözleşme organları ise iç hukukun yetersiz kaldığı durumlarda talepte bulunulduğunda söz hakkına sahip olacaktır. Mahkeme Handyside/İngiltere Davasında ikincillik ilkesinden bahsetmiştir (Handyside/ Birleşik Krallık. 7.12.1976.). İkincillik ilkesi ortaya çıkan sorun hakkında en yetkili olan makamın çözümde öncelik hakkı olmasıdır (Karagöz, 2004, s. 119.).

İfade hürriyetinin sınırlandırılmasında kabul edilen bir diğer içtihadi ölçüt "açık ve mevcut tehlike" ölçütüdür (Aydın, C. 1, S. 2, Y. 2011, 26–63, s. 53; Kayaçağlayan, 2007, s. 112.). Bu ölçüt ilk defa Amerikan Yüksek Mahkemesi Yargıcı Oliver Wendell Holmes tarafından 1918 yılında dile getirilmiştir. Burada ifade hürriyetini sınırlandırılmasında her olay için bakılması gereken kullanılan kelimelerin açık ve yakın bir tehlike oluşturup oluşturmadığıdır. Bu tehlikenin muhatabı bireyler ya da top-

lumdur. Kullanılan kelimeler bireylere ya da topluma karşı açık bir tehlike oluşturuyorsa sınırlandırılmalıdır aksi halde sınırlandırılmamalıdır (Yiğit, 2020).

Burada tehlike kavramının tespit edilmesi önemlidir. Tehlikenin ciddi ve somut olmasının yanında açık ve mevcut da olması aranmıştır (Kayaçağlayan, 2007, s. 112.). Tehlikenin açık olması belirgin derecede şüphe götürmeyecek şekilde ortada olması, mevcut olması ise tehlikenin zarar yaratma olasılığının kesine yakın olmasıdır. Buna rağmen toplumların yapıları farklı olduğundan tespit etmek uygulamada çok kolay olmamaktadır (Arslan, 2001, s.18 vd.).

1.2. Bireysel Koruma Gereksiniminden Kaynaklanan Sınırlama Nedenleri

AİHS'nin 10. Maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen sınırlama koşullarında *"...sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi..."* şeklinde belirtilen kısımda devletin kendisine yönelmiş tehlike yerine toplumdaki bireylere yönelmiş bir tehlikenin önlenmesi amaçlanmıştır. Burada ifade hürriyetine yapılacak sınırlama bireylerin temel hak ve hürriyetlerini koruma amacıyla olacaktır. Bunları üç başlık altında inceleyeceğiz.

1.2.1. Genel Sağlık ve Ahlakın Korunması

Genel sağlık kavramı insanın biyolojik yapısıyla ilgili olduğundan evrensel ve tartışmaya gerek olmayan açık bir anlamı vardır. Bu nedenle neyin sağlık açısından tehlikeli neyin zararsız olduğunu tespit etmek için yapılacak yorumlar toplumdan topluma çok değişiklik göstermemektedir. Burada asıl mesele ahlak kavramından anlaşılanlardır. Genel ahlak kavramı tüm toplumlarda olmakla birlikte yorumu değişmektedir. Toplumda yerleşmiş olan değer yargıları, topluma uyumlu, saygılı, itibarlı bir bireyin uyması beklenen davranışlar olarak tanımlanabilir. Toplumun değer yargılarına ters davranmak da ahlaka aykırı davranış olarak kabul edilir. Ancak burada her toplumun yapısı, saygı ve itibar anlayışı değiştiğinden her toplumda ahlaka aykırılıktan anlaşılan davranış biçimi değişiklik gösterir. Türk Anayasa Mahkemesi'ne göre genel ahlak; bir toplumda belli bir zaman diliminde o toplumun çoğunluğu tarafından kabul görmüş ahlak kurallarıyla ilgili davranış biçimleridir (Karagöz, 2004, s. 138.).

Mahkemeye yapılan başvurularda genel ahlak ile ilgili olan davaların çoğunluğu müstehcenlik üzerinedir. Handyside / Birleşik Krallık davasında mahkeme Sözleşme'nin 10/2 maddesine ilişkin birçok ilke ortaya koymuş ve bundan sonraki kararlarında da bu ilkeleri tekrar etmiştir. Handyside / Birleşik Krallık davasında Danimarkalı bir yazar tarafından yazılan "Küçük Kırmızı Kitap" adlı eser Richard Handyside tarafından çevrilerek

İngiltere'de yayınlanmış ve ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır. Kitabın içeriğinde cinsel konular da olduğundan İngiliz makamları müstehcen yayınlarla ilgili yasaları gereği kitabı toplattırıp imha kararı vermiş ve yayıncıya da para ceza vermişlerdir. Yayıncı üst mahkemeye itirazda bulunmuş ve üst mahkeme de kitabın bir bütün olarak incelendiğinde gençlerin ahlakını bozabilecek zararlı bir yayın olduğunu kabul ederek itirazı reddetmiştir. (Okumuş, 2006, s.84; Doğru, 2002, s. 158;). Bunun üzerine yayıncı Richard Handyside AİHM'e başvurmuştur ve yerel mahkemenin kararının ifade hürriyetini ihlal ettiğini iddia etmiştir.

Mahkeme kararında ahlaki değerlerin toplumdan topluma değiştiğini ortak bir Avrupa ahlakından bahsedilemeyeceğini, toplumların gelişme ve değişim gösterdikçe bile ahlak anlayışlarının değişeceği ve her toplumun değişim ve gelişiminin farklı olduğunu belirtmiş. Değişen ve her toplumda değişik olan ahlak anlayışına uygun yapılacak müdahalelerin niteliği de toplumun yetkili organlarınca daha doğru belirleneceğini kabul etmiştir. Bu durum, her toplumda değişen ahlak yapısını o toplumun içinden olanların daha iyi anlayacağı sonucunu doğurmaktadır. Ahlaki değerlerin korunması açısından yapılacak bir müdahalede, yerel mahkemedeki yargıcın uluslararası bir yargıçtan daha yetkili olduğunu kabul etmiş ve söz konusu davada toplum yapısına göre yorum yaparak, ifade hürriyetine yapılan müdahalenin ahlaki değerleri koruması amacına yönelik olduğu ve sözleşmeye aykırı olmadığı kanaatine varmıştır. (Doğru, 2002, s. 158-177; Okumuş, 2008, s. 85.).

Mahkemenin bu kararında üç önemli husus öne çıkmaktadır. Birincisi mahkeme ahlaki değerlere ilişkin durumlarda takdir yetkisinde devlete daha geniş bir alan bırakılmasını kabul etmiştir. İkinci olarak ahlaki değerlerin toplumdan topluma ve zamana göre sürekli değişiklik gösterdiği ve son olarak bu değerlerin korunması için demokratik toplumlarda önlemler alınması gerektiğidir. Ayrıca bu kararında ulusal takdir alanı ve demokratik toplum gerekliliği kavramlarında açıklama yapmıştır (Karagöz, 2004, s. 148.).

Mahkemenin genel ahlak ile ilgili gördüğü bir diğer dava Müller ve diğerleri/İsviçre davasıdır. Bu davada 1981'de bir sanat sergisi düzenlemiş sergide yer alan eserlerde hayvanlar ve insanlar arasındaki cinsel ilişki kaba bir şekilde yer almıştır. İsviçre makamları Müller ve düzenleyiciler hakkında mahkûmiyet ve el koyma kararı vermiştir. Bunun üzerine Müller ve diğerleri AİHM'e başvurmuşalardır mahkeme bu başvuruda da Handyside/ İngiltere kararındaki gibi ulusal makamların toplumun ahlak yapısını içinde bulunduklarından, uluslararası bir yargıçtan daha iyi bilip daha doğru karar verebileceğini bir kez daha belirtmiştir. Ayrıca mahkeme, sözleşmede belirtilen ifade hürriyetinde herhangi bir ifade biçimi öngörmemiş ve herhangi bir ifade biçimine ifade hürriyeti açısından ayrım

yapmadığını belirtmiştir. Siyasal, toplumsal, kültürel her alanda yapılan fikir alışverişinde sanatsal ifadelerinde kullanılabileceği ve ifade hürriyeti kapsamında korunduğunu belirtmiştir. Söz konusu sergide toplumun yapısı, sergide herhangi bir yaş kısıtlamasının olamaması ve halka açık olması nedeniyle ifade hürriyetine yapılan müdahalenin sözleşmeye aykırı olmadığına kanaat getirmiştir (Okumuş, 2006, s. 85).

Genel ahlak konusunda devletlere tanınan takdir alanının genişliği olaya ve toplumun yapısına göre değişmektedir. Çünkü her toplumda ahlak yapısı farklı olduğu gibi hukuk yapısı ve anlayışı da farklıdır. Bu nedenle ortak bir hukuk anlayışı çatısı oluşmamıştır. Ayrıca sınırlama sebebine bağlı olarak da takdir alanının sınırı değişecektir. Devletlere tanınan bu takdir alanı genel ahlak kavramında geniş tutulurken yargı gücünün otoritesinin korunmasında daha kısıtlı olacaktır. Bunun nedeni genel ahlakın sübjektif ve zaman ve mekâna göre değişiklik göstermesidir (Sunay, 2002, s. 93.).

Genel sağlık konusunda yukarıda da kavram karmaşası olmadığını belirtmiştik. Mahkemenin de önüne genel sağlık sebebi ile ifade hürriyetinin ihlali hakkında sadece bir dava gelmiştir. Davanın konusu intihar eylemine yardım ve destekleyici bilgi sağlamanın kısıtlanmasıdır. Burada komisyon kabul edilmezlik kararı vermiştir (Karagöz, 2004, s.142; R/Birleşik Krallık. 4.7.1983. Baş. No: 10083/82.).

1.2.2. Başkalarının İtibar ve Haklarının Korunması

Başkalarının itibar ve haklarının korunması özel kişiler için olabileceği gibi tüzel kişiler ve tüzel kişiliği olmayan topluluklar için de geçerli olabilir. Devletin anayasal organlarının itibarını korumak da bu kapsamda kabul edilir. Devletler ifade hürriyetine yaptıkları müdahaleler de kurumların, politikacıların ya da devlet memurlarının korunması için daha çok bu gerekçeye dayanmaktadırlar. Kişinin itibar ve şerefi kişinin kendi değeridir ve kişi bu değeri her şeyin üstünde tutar. Bunu korumak için birçok devletin hukuk sisteminde iftira suç olarak yer almaktadır (Can, 2003, s. 414; Karagöz, 2004, s.169.).

Resmi bir kurumun, kamu tüzel kişisinin itibarı ve hakkını korumak için yapılacak sınırlamada, devlet hem sınırlamayı koyan hem zarar tehlikesi olan konumunda olacaktır. Bu nedenle ifade hürriyetinin başkalarının itibar ve haklarının korunması amacıyla sınırlandırılması resmi sıfatlı kişilere ve resmi olmayan sıfatlı kişilere karşı sınırlandırma şeklinde iki ana başlıkta incelenecektir (Sunay, 2002, s. 95.).

1.2.3. Resmi Sıfatı Olmayan Kişilerin Hakkının Korunması

Kişilere karşı itibar zedeleyici ithamlar daha önce belirttiğimiz gibi farklı kişi ya da kurumlara karşı olabilmektedir. En çok da siyasi kişilere,

devlet kurumlarına, devlet memurlarına dini inanışlara karşı olabilmektedir. Bunun önemi yapılan eyleme karşı nereye kadar tahammül gösterileceği konusunda karşımıza çıkmaktadır (Karagöz, 2004, s. 170.).

Resmi sıfatı bulunmayan kişilerden politikacılar en çok göz önünde olan ve en çok eleştiri alan kesimdir. Demokratik toplumlarda kişilerin tercihleri kullandıkları oylarla belli olur. Seçmen oy kullanmadan politikaya atılan oy verecekleri kişileri tanımak isterler ve politikacılar hakkında farklı mecralarda birçok yorum yapılmaktadır. Bir siyasetçi tanınmasına bağlı olarak hayatının büyük kısmını halkın önünde yaşar ve hakkında yapılacak olan eleştirilere daha tahammüllü olması beklenmektedir. Burada ifade hürriyeti ve politikacıların itibarı arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Mahkeme bu konuda Lingens/Avusturya kararında değerlendirmesini yapmıştır (Karagöz, 2004, s.171; AİHM, Lingens/Avusturya. 8.7.1986.). Mahkeme politikacıların diğer kişilere göre kendilerine yapılan eleştirilere daha tahammüllü olması gerektiğini kabul etmiş ve aşağıdaki şekilde bu ilkeyi açıklamıştır (Macovei, 2004, s. 97.):

"Basın özgürlüğü halka siyasi liderlerin fikirlerini ve tutumlarını keşfetmek ve bu konularda bir fikir oluşturmak bakımından en iyi araçlardan birini sunar. Daha genel olarak, siyasi tartışma özgürlüğü, AİHS'e bir baştan ötekine damgasını vuran demokratik bir toplum kavramının tam merkezinde yer alır. Buna bağlı olarak, bizatihi bir politikacı hakkında yapılacak kabul edilebilir eleştirinin sınırları, sıradan bir kişi hakkındakilerden daha geniştir. Sıradan kişiden farklı olarak, politikacı kaçınılmaz olarak ve bilinçli tarzda, kendini, her kelimesinin ve eyleminin hem gazetecilerce hem de genel olarak kamuoyunca sıkı bir şekilde izlenmesine açık bir konuma yerleştirmiştir. Dolayısıyla, daha yüksek derecede bir hoşgörü göstermek zorundadır."

Mahkeme ifade hürriyeti kapsamında sadece etkisiz zararsız düşüncelerin haberlerin değil aleyhe olan çarpıcı, rahatsız edici durumların da açıklanabilmesinin, demokratik toplumun olmazsa olmaz unsurları olan çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliliğin gereği olduğunu belirtmektedir (Lingens/Avusturya, 9815/82, 24.06.1986.).

Mahkeme bu kararında politikacılara yöneltilen eleştirilerde basın hürriyeti ve politikacının itibarı arasında dengenin nasıl sağlanması gerektiğini açıklamıştır. (Karagöz, 2004, s. 171.). Mahkeme politikacıların da onurlarının korunması gerektiğini bunu da siyasi konuların serbestçe tartışılması ile dengelenerek yapılmasını vurgulamış ve her hâlükârda politikacının eleştiri sınırının daha geniş olması gerektiğinden Lingens/ Avusturya kararında ifade hürriyetinin ihlal edildiğine karar vermiştir (Sunay, 2002, s. 98; Lingens/ Avusturya. 8.7.1986. 9815/82. Par. 35-38, 42-47.).

Sözleşmede 10. maddede belirtilen sınırlama gerekçeleri içinde sembollerden bahsedilmemiştir. Devlete ait herhangi bir sembol, hükümetin imajı, bir kurumun imajı gibi kavramlar bu kapsamda sayılmadığından sınırlandırma için geçerli bir gerekçe olarak kabul edilemez. Bireyin bir kurumun imajını ya da bir hükümete ait sembolü zedeleyici konuşması veya davranması yapılan politikalara katılmadığını gösteren fikrini bir tür ifade biçimidir. Bu tür fikirlerin açıklanması ve eleştirilmesi ile ortak çözüm yolları bulunabileceğinden herkes serbestçe fikrini beyan edebilmelidir (Macovei, 2004, s. 24.).

Mahkeme dini inanışlara hakaretin Tanrı'ya, kutsal sayılan kişilere, kutsal nesnelere ve dinlere karşı yapılan hakaret ve aşağılayıcı ifadeleri kapsadığını kabul etmiştir. Otto-Preminger Institute / Avusturya davası, OPI adlı derneğin "Cennetteki Konsey" adlı, Tanrının yaşlı ve halsiz, İsa'nın düşük zekâlı ve ana kuzusu bir yetişkin, Meryem Ana'nın ise şehvet düşkünü biri gibi gösterildiği bir filmi gösterime sunması ile ilgilidir. Filmin sonunda da Tanrı şeytana secde etmiştir. Yerel mahkeme filmi toplatıp ve gösterimini yasaklamıştır. Bunun üzerine AİHM'e gelen olayda mahkeme ifade özgürlüğünün ihlal edilmediğine kanaat getirmiştir. Mahkeme dinin sembollerin çarpıtılarak gösterilmesini, dinsel inanışlara saygı yükümlülüğüne aykırı olduğunu, hiçbir fayda sağlamadığını, dini duyguları gereksiz yere rencide ettiğinden filmin yasaklanmasının ifade hürriyetini ihlal etmediğini kabul etmiştir. Mahkeme amaçla orantılı olarak kutsal değerlere yapılan saldırıları önlenmesini sözleşmeye aykırı bulmamaktadır. Ayrıca mahkeme ahlak konusunda olduğu gibi devletlere kutsal değerlere karşı yapılan eylemler konusunda da geniş takdir alanı bırakmıştır (Karagöz, 2004, s. 181; Otto-Preminger İnstitute/ Avusturya. 20.9.1994. Par.20-50.).

Bireylerin kabul ettikleri dinin hiçbir şekilde eleştirilmeyeceği sonucuna da varmamak gerekir. Herkes, başkalarının dini inancını reddetmesi veya eleştiri yapmasına karşı hoşgörülü olmalı bu durumu kabullenmelidir. Dine karşı yapılacak olan muhalefet sınırı aşmamalıdır. Sözleşme'nin 9. maddesinde teminat altına alınan hakları ihlal boyutuna varan muhalefet, eleştiri yapılmaması devletlerin alacağı önlemlerle sağlanmalıdır. Yapılacak olan eleştirilerin boyutu, reddetmenin şekli kişilerin dini inançları kabul etme yayma, açıklama gibi haklarını kısıtlama derecesine varmamalıdır. Kutsal kabul edilen bir kişinin kışkırtıcı şekilde resmedilmesi 9. maddede kabul edilen dini duygulara saygıyı ihlal etmiş olacaktır. Sözleşmeyi bir bütün olarak dikkate alıp yapılan eleştiriyi, reddetmeyi iyi niyet sınırlarını aşmadan dini duyguları rencide etmeyecek derecede hoş görmek aksi halde sözleşmeye aykırı olduğu şeklinde yorumlamak gerekmektedir (Macovei, 2004, s. 40.).

Resmi sıfatı olmayan toplum önündeki bulunmayan vatandaşların da

itibar ve şerefleri yanlış anlamalar veya iftiralara karşı korunmalıdır. Bu kişiler toplum önünde de olmadıklarından eleştiriyi hoş görme tahammülleri politikacılar kadar geniş olmayabilir (Karagöz, 2004, s. 189.).

Başkalarının itibarı, şeref ve haysiyetini hakkında iftira, yalan, hakaret, onur kırıcı davranışlar aslında ifade hürriyeti kapsamında korunması gereken olgular değildir. Bu nedenle bunların yasaklanması ifade hürriyetini yabancı unsurlardan temizlemek olarak kabul edilebilir (Tanör, 1990, s. 73.). Bu tür eylemler birçok toplumda yasaklanmış ve fiziksel müdahaleden daha az zararlı görülmemektedir (Trager, Dickerson Donna 2003, s. 157.).

Mahkemenin ifade hürriyetinin başkalarının itibar ve haklarının korunması amacıyla sınırlandırılması hakkında birçok kararı bulunmaktadır. Mahkeme J.Campany Diez de Revenge ve J.L. Lopez Galiacho Perona/ İspanya davasında toplum tarafından tanınmış kişilerin özel hayatlarına ilişkin fotoğrafları yayınlanması nedeniyle gazetecilere verilen cezayı ifade hürriyetini ihlal olarak görmemiştir. Fotoğrafları yayınlanan kişiler her ne kadar tanınmış olsalar da özel hayatlarına ilişkin fotoğrafların yayınlanmasının herhangi bir toplum yararı olmadığından yapılan sınırlamayı sözleşmeye aykırı bulmamıştır (Karagöz, 2004).

Mahkemenin bir diğer kararı Fuentes Bobo / İspanya davasında vermiştir. Bu davadaki olayda televizyon programında açık oturumda çalışanın kanal yöneticilerine "sülük" diyerek hakaret etmesi üzerine işten çıkarılmıştır. Mahkeme önüne gelen bu dosyada yapılan eylemin hakaret olarak kabul edileceğini belirtmiş ancak program yapımcısının işten çıkarılmasını ölçüsüz bularak hak ihlalinin varlığını kabul etmiştir (Bobo/ İspanya. 29.3.1999.).

Mahkemeye ifade hürriyetinin ihlali iddiasıyla açılan Jersild/Danimarka davası ırkçılık ile ilgili olmuştur (Jersild/Danimarka, 23.9.1994, ; Bıçak, 2002, s. 171.). Olayda Danimarka'da bir gazeteci olan Jersild kendilerini "yeşil ceketliler" olarak adlandıran bir grupla röportaj yapmıştır. Röportaj sırasında konuk olan "yeşil ceketliler" zencilerle ilgili "goril fotoğrafıyla karşılaştır aynı vucüt yapıları var." "yassı burunlu, yayvan kafalı, goril gibi kıllı", "ırkçı olmak iyidir, insanlar köle sahibi olmalı" şeklinde aşağılayıcı, ırkçılığı öven beyanlarda bulunmuşlardır. Muhabir röportajdan sonra montaj aşamasında aşağılayıcı ifadeleri de çıkarmayıp yayınlamıştır. Ulusal mahkemede röportaj yapan Jersild hakkında ceza vermiştir (Macovei, 2004, s. 41; Jersild/Danimarka. 23.9.1994. Par.11.).

Mahkeme önüne gelen bu davada yapılan röportajın ırkçılık düşüncesinin propagandasını yapmak amacında olmadığını, bir grup gencin sosyal durumları nedeniyle duyuramadıkları seslerini duyurmak ve durumlarını analiz etmek amacıyla yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca ırkçılığın mücadele

edilmesi gereken, insanlığı olumsuz etkileyen bir hareket olduğunu da belirtmiştir. Mahkeme, kararında "bir gazetecinin başkalarının düşüncelerini aktarırken bunları kesme, sınırlama yapma gibi bir görevi olmadığı gibi tartışılmasında kamu yararı olan görüşlerin fikirlerin kamuya duyurulması gazetecilik gereğidir; bu durumun cezalandırılması çok güçlü nedeneler bulunmadıkça ifade hürriyetinin ihlali olmaktadır" şeklinde belirtmiştir ve ihlal kararı vermiştir (Jersild/ Danimarka. 23.9.1994 Par.35.).

Mahkeme, Nazilerin yaptığı Yahudi soykırımı açıkça inkar eden düşünceleri, ifade hürriyeti kapsamında değerlendirmemiş ve müdahale edilmesini sözleşmeye aykırı bulmamıştır (Garaudy/Fransa, 65831/01, 24.06.2003; Lehideux and Isorni/ Fransa, 24662/94, 23.09.1998.). Bu durumda ifade hürriyetini madde 17 ile birlikte değerlendirmiş ve madde 17 kapsamındaki görüş ve düşüncelerin ifade hürriyetine tanınan korumadan yararlanma hakkı olmadığını kabul etmiştir (Şahin, 2009, s. 420.).

Avrupa'nın birçok ülkesinde Holocaust'u (Yahudi Soykırımı) inkar suç olarak düzenlenmiştir. Burada amaç ırkçılık fikrinin yayılmasını engellemek, Yahudilere yapılan soykırımın yaratacağı olumsuz etkileri önleyerek azınlıkları korumaktır. Bununla ilgili mahkemenin önüne gelen bir dava da Lehideux and Isorni/ Fransa davasıdır (Lehideux and Isorni/ Fransa, 24662/94, 23.09.1998). Bu davada mahkeme Yahudi soykırımını inkâr etmenin hakkın kötüye kullanılması olarak görmüş ve madde 17 kapsamında olduğunu belirtmiştir (Şahin, 2009, s. 421; Lehideux and Isorni/ Fransa. 23.9.1998.). Ancak her türlü karşıt görüşün, demokratik toplumlarda tartışılabilmesinin ifade hürriyeti kapsamında olduğunu da vurgulamıştır. Mahkemeye göre sarsıcı, rahatsız edici tarzda ifadeler de ifade hürriyeti kapsamında kalmaktadır (Lehidux and Isorni/ Fransa. 23.9.1998. Par.55-56.).

1.2.4. Resmi Sıfatı Olan Kişilerin Hakkının Korunması

Başkalarının itibarının ve haklarının korunması için ifade hürriyetine yapılan meşru kabul edilecek müdahalenin resmi sıfatı olanları korumasını inceleyeceğiz. Burada elbette kişinin veya kurumun sıfatına göre yapılan eleştiri, aleyhe beyan gibi ifadelere ne kadar tahammül edeceği değişecektir (Karagöz, 2004, s.195.).

Politikaya atılmış bir toplumun büyük kesimi tarafından tanınan kişilerin haklarında yapılan eleştirilere daha hoşgörülü olduğunu söylemiştik. Bu kişilerin resmi sıfat kazanarak yönetici olmaları durumunda da aynı kural geçerli olacaktır. Yani seçilen hükümetin faaliyetlerine yönelmiş eleştiri, aleyhe fikir beyanı olması durumunda buna katlanması gerekmekte, buna yasak koymasının demokratik toplum gereklerine uymamakta ve ifade hürriyetini ihlal kabul edilmektedir (Karagöz, 2004, s.195.).

Castells / İspanya (Castells / İspanya, 23.4.1992. A. 236.). davasındaki olayda İspanyol senatör Miguel Castells bir dergide yayınlanan yazısında Bask bölgesinde meydanı gelen öldürme ve şiddet olaylarının devletin içinde ki bir örgüt tarafından gerçekleştirildiğini, İspanya hükümetinin bu olayları yeterince araştırmadığını örtbas etmeye çalıştığını bu nedenle canilik yaptığını söylemiştir. Bunun üzerine senato dokunulmazlığını kaldırmış ve Yüksek Mahkeme (Supreme Court) Miguel Castells hakkında meslekten men ve hapis cezası verilmiştir (Bıçak, 2002, s. 27.).

İfade özgürlüğü konusunda toplum önünde olan siyasetçilerin nasıl tahammül sınırlarının çok olması gerekiyorsa hükümetin eleştirilere tahammülünün çok daha fazla olması gerekir. İfade özgürlüğü ihlali iddiası seçilmiş, halkın bir kesiminin temsilcisi olan parlamento üyesi tarafından yapıldığı için bunun çok daha özgürlükçü değerlendirilmesi gerekir (Macovei, 2004, s. 89 vd.). Hükümetin yaptığı faaliyetler sadece yasa ve yargı yoluyla denetlenemez ayrıca muhalefetin eleştirileri ve basının kamuoyuna duyurmasıyla toplumsal bir denetim olmalıdır. Muhalefet veya kamuoyu tarafından yapılan eleştirilere karşı ceza vererek, yasak getirerek cevap vermek demokratik toplumlarda ifade hürriyetini ihlal olmaktadır. Hükümetin cevap vermek için medyayı veya benzer başka yöntemleri kullanma imkânı varken, baskın güç kendisinde olduğu için cezalandırıp yasak koyması mahkemeye göre ifade hürriyetini ihlal etmiştir (Çalışkan, 2003, s. 54; Macovei, 2004, s. 17; Castells/İspanya. 23.4.1992. Par.46.).

Devletlerin yapılan eleştirilere katlanma yükümlülüğü sınırsız değildir ve kamu düzeninin sağlanması için demokratik toplum gereklerine uygun olarak yasaklamalar getirmek devletlerin kendi egemenliğindedir. Mahkeme getirilen yasakların ve yaptırım uygulamalarının sözleşmeye uygunluğunu denetleme hakkına sahiptir (Karagöz, 2004, s. 198.).

Perna / İtalya davasında bir gazeteci İtalyan yargı mensubuyla ilgili eski komünist partisine üye olduğunu, bağlılık yemini ettiğini, tarafsız davranmadığını belirten bir yazı yayınlamıştır. Ulusal mahkemede gazeteci hakkında ceza kararı verilerek başvuru üzerine mahkemenin önüne dava gelmiştir. Olayı inceleyen mahkeme gazetecinin iddialarının sembolik olduğunu, iddiasının doğru temellere dayandığını, yargı mensuplarının mesnetsiz iddialara karşı korunması gerektiğini, basının halka ve politikacılara yargı mensuplarının görevlerini hakkıyla yerine getirip getiremediklerini gösterme görevi olduğundan ulusal mahkeme tarafından verilen cezanın ifade hürriyetini ihlal oluşturduğu yönünde karar vermiştir (Bıçak, 2002, s. 23; Perna/İtalya. 25.7.2001. Par.41.).

1.2.5. Sırrın Korunması

Sırrın korunması amacıyla ifade hürriyetinin sınırlandırılması 10/2 maddede belirtilen meşru olma şartlarıyla çatışabilir. Özgür bir basın ola-

bilmesi için gazetecilerin kaynaklarının açıklanmaması gerekebilir. Burada başkalarının hakları, yargılamanın menfaatini korunmak ile kaynakları korunmak arasında bir denge kurulmalıdır. Goodwin / Birleşik Krallık davasında mahkeme basının kaynaklarının korunmasını vurgulamıştır (Macovei, 2004, s. 43 vd.; Goodwin/Birleşik Krallık. 27.3.1996.).

Bu olayda bir dergide gazetecilik yapan Goodwin şirket içinden birinden aldığı bilgiye dayanarak bir şirketin mali durumunun kötü olduğundan bahsetmiştir. Makaleyi hazırlarken bilgi almak için şirkete başvurduğunda şirket makalenin içeriğinden haberdar olmuş ve makalenin yayınlanmaması için dava açıp tedbir kararı almıştır. Daha sonra da bu bilgiyi kimden aldığını söylemesi talep edilmiş, yazar bu konuda bilgi vermeyince hakkında yargılamayı engellemek suçundan ceza verilmiştir. Mahkeme ifade hürriyeti kapsamında basın özgürlüğünün dikkat edilmesi gereken hassas bir konu olduğunu söylemiş, basın haber alma kaynaklarının açıklanmaya zorlanamayacağını belirtmiştir. Haber kaynaklarının açıklanmasına karşı koruma oluşturulması gerektiğini aksi halde toplumu bilgilendiren kaynakların bilgi vermekten çekinebileceği bu durumunda basının toplumu ilgilendiren konuları kamuoyuna bildirme yükümlülüğünü yerine getiremeyeceği sonucunu doğuracağından basın özgürlüğünden söz edilemeyeceğini belirtmiştir. Sonuç olarak da davada, yapılan müdahalenin ifade hürriyetini ihlal ettiğine karar vermiştir (Goodwin/Birleşik Krallık. Par.12, 14, 39.).

Bu kararın ardından Mart 2000 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi R (2000) 7 sayılı tavsiye kararını kabul etmişlerdir. Buna göre, gazetecilerin haber kaynaklarını açıklamama hakları olduğu, bu hakların sınırlandırılmasının sıkı şartlara bağlandığının ve ancak 10/2 maddedeki meşru amaçlar söz konusu olduğunda, haber kaynağının açıklanmasının getireceği yarar, kaynağın açıklanmamasının getireceği kamu yararından daha üstün olduğunda ve de hayati ve ciddi şartlar söz konusu ise sınırlama yapılabilir. Devletlerin gazetecilerin kaynağının korunması için iç hukuklarında gerekli düzenlemeleri yapmalarını tavsiye etmiştir (Karagöz, 2004, s. 227; Macovei, 2004, s. 44.).

Mahkeme, alınan tavsiye kararından ve verdiği Goodwin kararından anlaşılacağı üzere "haber kaynağını açıklamama" ilkesini kabul etmiştir. Bu ilke sayesinde güvenilir, doğru ve önemli haberlere ulaşma imkânı olmaktadır (Dinç, 2005, s. 40.).

Mahkeme bir diğer davada da Roemen ve Schmit/ Lüksembourg davasında başvuranı haklı bularak 10. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir (Roemen and Schmit/Luxembourg, Appl. No: 51772/99, 25.02.2003). Bu olayda gazeteci olan başvurucu bir bakanın vergi kaçırdığı yönünde haber yapmış bunun üzerine hakkında soruşturma başlatarak elindeki belgeler bulunmak amacıyla ev ve iş yerinde aramalar yapılmıştır. Mahkeme

yapılan aramaların 10. Maddeye aykırılığını tartışmasız kabul etmiştir. Mahkeme kararında gazetecilik kaynaklarının korunmasının demokratik toplumlarda çok önemli olduğuna belirtmiş. Her ne kadar sınırsız mutlak bir korumanın mümkün olamasa da çok önemli hayati durumlarda sınırlandırılması gerektiğini ve bu dengeyi sağlamada çok hassas davranılması gerektiğini belirtmiştir (Karagöz, 2004, s. 222; Roemen ve Schmit/ Lüksemburg. 25.2.2003. Par.46.).

Basının haber kaynaklarının korunması toplumun güvenilir ve önemli olaylardan haberdar olabilmesine imkân sağlamaktadır. Basının özgür bir şekilde kaynaklarına ulaşabilmesi sayesinde toplum bazı olayların farkına varması mümkün olmakta ve ancak bu şekilde basın halkın gözcülüğü (public watchdog) görevini yerine getirebilmektedir (AYM, Yasemin ve Diğerleri Kararı, 2013/7054, 6/1/2015, § 42. Ayrıca bkz. Roemen and Schmit/Luxembourg, Appl. No: 51772/99, 25.02.2003, § 46.).

Mahkeme sözleşmenin en temel ve en önemli maddelerinden birinin 10. madde olduğunu kabul etmektedir. 1998 yılında 11. protokol kabul edildikten sonra mahkemenin yapısı değişmiş ve bundan sonra ilk karar verdikleri davanın konusu 10. maddeye ilişkin 21.01.1999 tarihli Fressoz and Roire/Fransa kararı olmuştur.

Fressoz and Roire/Fransa davasında Peugeot şirketinin genel müdürünün maaş bilgisini içeren dokümanların, haftalık bir dergide yayınlaması üzerine maliye bakanlığı belgelerin izinsiz ele geçirildiğinden bahisle ilgililer hakkında ceza vermiştir (Bıçak, 2002, s. 24; Fressoz and Roire/ Fransa. Par.10.).

Mahkeme bu davadaki değerlendirmesinde büyük bir şirketin genel müdürünün maaşının miktarının, toplumun bilgi ve haber alma hakkı kapsamında kabul edileceği, basının sadece toplumsal konularda haber yapma yükümlülüğü olmadığını belirtmiştir. Söz konusu belgelerin içeriğinin zaten kamuoyu tarafından bilindiğini ayrıca bilgi elde ederken basına yöntemle ilgili bir sınırlama getirilemeyeceğini belirterek başvurucuların hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir (Karagöz, 2004, s. 225; Fressoz and Roire/Fransa. Par.50-54.).

Kamuyu ilgilendiren durumların duyurulabilmesi, farklı fikir ve görüşlerin toplum tarafından öğrenilip tartışılabilmesi için önemli olan bir husus da basın araçlarında tekelleşmenin önlenmesidir. Basın araçlarının tek elde toplanmaması için devletler önlemler almalıdır. Çok fazla yayının olması basının tekelleşmemesi için yeterli değildir. Yayınların aynı içerikte olması durumunda çok seslilikten söz edilemez. Yayınların sayı olarak çok olmalarından ziyade farklı görüş ve haberlere yer vermeleri önemlidir. Basında tekelleşmeye yönelik alınacak tedbirler Avrupa Denetim organları tarafından sözleşmeye aykırı görülmemektedir (Gölcüklü/Gözübüyük, 2007, s. 323.)

1.3. Yargı Bağımsızlığını ve Tarafsızlığını Sağlama Amacıyla Sınırlama

Yargı bağımsızlığı, yargılama yapan yargıcın hiçbir kurum ya da kişinin emir, talimat, tavsiye gibi yönlendirmelerine maruz kalmayacak şekilde vereceği kararda en ufak bir etki altında olmadan serbestçe karar verebilmesidir. Tarafsızlık ise yargıcın iç dünyasında gerçekleşen herhangi bir tarafa karşı herhangi bir sebepten mevzuatı diğerlerine göre farklı uygulamaması, davanın taraflarına eşit mesafede bir tarafı öncelemeden karar vermesidir. Taraflara karsı hâkimin objektif olmasıdır (Karagöz, 2004, s. 316.).

AİHM'e göre yargının bağımsız olması, yargı mensuplarının hiçbir kimseden ya da kurumdan emir ve talimat almamaları ve hesap vermemeleridir. Tarafsızlığı ise mahkeme iki açıdan değerlendirmekte sübjektif olarak yargı mensubunun taraflara karşı önyargılı olmaması, bu yargı mensubunun iç dünyasıyla alakalı tarafsızlığıdır. Bunun dışa yansıması da yapılan yargılamanın üçüncü kişiler açısından da tarafsız yapıldığına kanaat getirecekleri derecede güven verici yapılmasıdır. Bu da hâkimin objektif tarafsızlığıdır (Karagöz, 2004, s. 316.).

Mahkemenin Yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının korunması amacıyla yapılan ifade hürriyetinin sınırlandırılmasına örnek olarak, Sunday Times/Birleşik Krallık Davası verilebilir (Sunday Times/İngiltere, 6538/74, 26.04.1979.). Buradaki olayda 1959-1962 yıllarında hamile kadınlara mide bulantısını azalttığı için güvenli olduğu söylenerek ilaç satıldı. Bu ilacın yan etkileri olarak bebekler eksik uzuvlu, ve engelli olarak doğdular. Bu ilacı üreten şirket olan "Distillers Company"e karşı açılan tazminat davaları nedeniyle gazeteler olayı gündemde tutuyordu. Şirket ve davacı aileler arasında tazminat miktarı konusunda müzakereler yıllarca devam etti. Daha sonra engelli doğan çocuklar için yardım kampanyası düzenleyip para toplamaya başladılar. İlaç üreticisi şirket de bu fona yardımda bulundu. Başvurucu Sunday Times gazetesi yayınladığı bir makalede şirketin kampanyaya yaptığı yardım miktarının düşüklüğünü ve ailelere ödediği tazminatın düşüklüğünü eleştirdi, ortaya çıkan durumun ne kadar trajik olduğunu ayrıntılarıyla yazacağını duyurdu. Bunun üzerine şirket mahkemeye başvurarak devam eden tazminat davalarının tarafsızlığına zarar vereceği için söz konusu makalenin yayınlanmasının durdurulması için ihtiyati tedbir kararı talep etti. Bu talep üzerine ulusal mahkeme yazının yayınlanması halinde yargının işleyişinin engelleneceği gerekçesiyle tedbir kararı vererek yazının yayınlanmasını engelledi (Macovei, 2004, s. 113.). Gazete tedbir kararına karşı AİHM'e başvurdu.

Mahkeme değerlendirmesinde verilen tedbir kararı ile ifade hürriyeti arasındaki dengenin çok önemli bir sosyal ihtiyaç olması halinde tedbir

kararından yana olacağını belirtmiştir. Mahkemelerde görülmekte olan davalarla ilgili konuların farklı mecralarda, uzmanların görüşü, dergiler, gazete makaleleri gibi, tartışılmasına hiçbir engel yoktur. Mahkemelerin tamamen yalıtılmış, görmekte oldukları davalar hakkında kimsenin konuşamayacağı ortamlarda olmaları gerekmemektedir. Yargının etkilenmemesi için basının hakları sınırlandırılamaz. Basın yayın organlarının bilgi vermek ve fikirleri yaymak görevi mahkemede görülen davaları da kapsamakta ve bu sayede toplumun bunlardan haberdar olma imkânı oluşmaktadır. Toplumun bir kesiminde ciddi yan etkisi olan bir ilaç ile ilgili dava kamuyu yeterince ilgilendirmektedir. Ayrıca sakat doğan çocukların aileleri de olayların hepsini öğrenme hakkına sahiptir. İfade hürriyeti kapsamında söz konusu makalenin yayınlanmasının engellenmesi için yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusunda mutlak bir tehdit oluşturması gerekmektedir. Ancak olayda böyle bir durum söz konusu değildir. Mahkeme bu gerekçelerle alınan tedbir kararının ifade özgürlüğünden elde edilecek yarardan daha acil bir sosyal ihtiyaca karşılık gelmediğinden ve ulaşılmak istenen amaçla orantılı bulmadığından ihlal oluştuğuna karar vermiştir (Karagöz, 2017, s. 319).

AİHM yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının korunması nedeniyle sınırlama açısından verdiği bir karar da Barfod / Danimarka davasıdır. Yerel bir yönetim makamı yerel seçimlerde Amerikan üssünde çalışan Danimarkalıların oy kullanmayacaklarına karar vermiştir. Bu karara karşı ulusal mahkemelerde iptal davası açılmış ve reddedilmiştir. Bunun üzerine başvuran bir makale yazmış ve makalesinde mahkeme başkanının hukukçu diğer iki üyenin ise hukukla alakası olmayan memurlardan oluştuğundan bahisle eleştirmiştir. Bunun üzerine başvuran hakkında yaptığı eleştiri nedeniyle yargının tarafsızlığı açısından üçüncü kişileri şüpheye düşürdüğü, saygınlığını zedelediği, yargıya olan güveni sarstığı gerekçeleriyle dava açılıp ulusal mahkeme tarafından mahkûmiyet kararı verilmiştir (Sunay, 2002, s. 94; Barfod/ Danimarka. 22.2.1989.).

AIHM'ne gelen davada mahkeme, devletlerin yargı mensuplarının saygınlığını ve haysiyetini korumak için gerekli önlemleri almalıdır. Ayrıca yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını zedeleyici şekilde görüş açıklama ifade hürriyeti kapsamında korunamaz. Bu nedenlerle başvuran hakkında verilen mahkûmiyet kararının ifade hürriyetini ihlal etmediğine karar vermiştir (Barfod/Danimarka, 11508/85, 22.02.1989; Sunay, 2002, s. 94.).

De Haes ve Gijsels/Belçika davası da yargı mensuplarına karşı yapılan eleştiride yargı mensuplarının itibarı ve haklarının korunması ile ifade hürriyeti, basın özgürlüğü arasındaki dengenin nasıl olması gerektiğiyle ilgili mahkemenin görüşlerini göstermektedir (Bıçak, 2002, s. 22; De Haes ve Gijels/Belçika. 1997.).

Bu davadaki olayda bir noter ve eşi hakkında boşanma davası devam ederken, noter hakkında eşi çocuğun cinsel istismarı nedeniyle şikâyette bulunmuş ve yapılan soruşturmada yetkili makamlar takipsizlik kararı vermiştir. Devam eden boşanma davasında da yargıçlar çocukların velayetini noter olan babaya vermiş ve başvuran gazeteciler bu yargıçlar hakkında hem cinsel istismardan dava açılmaması hem de velayetin babaya verilmesi nedeniyle eleştiri içerikli makaleler yazıp yayınlamışlardır. Yazılar üzerine eleştirilere maruz kalan yargı mensupları yazar ve yayın sahibi hakkında tazminat davası açmış ulusal mahkeme de başvuran gazeteciler aleyhine tazminata hükmetmiştir. Başvuru üzerine dava mahkemenin önüne gelmiş ve mahkeme başvurucuların yazılarının ayrıntılı ve çok ciddi araştırma yapılarak yazıldığını, kamuyu bilgilendirme amacı olduğunu belirtmiş. Yazıların ensest ve yargının buna yorumu ile ilgili kamunun tartışması gereken toplumsal bir konuyu ele alarak tartışmaya açmaya fayda sağladığını belitmiş ve halkın bilgilendirilme hakkını sağladığı için yazılan yazılar nedeniyle verilen cezalara ifade hürriyetini ihlal ettiğine karar vermiştir (Macovei, 2004, s. 115.).

Mahkeme yargı mensuplarının mesnetsiz saldırılara karşı kamusal güvenliklerinin sağlanması, itibar ve onurlarının tarafsızlıkları etkilenmeyecek şekilde korunmaları gerektiğini çünkü kendilerini, politikacılar gibi kamu önünde açıklama yaparak savunma imkânları olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca yargı kararlarının da basın aracılığıyla kamuoyunda tartışılabilmesi gerektiğini, kamusal tartışmaların yargının bağımsızlaşmasında katkı sağlayacağını, basının eleştirilerine fırsat verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Dinç, 2005, s. 43.).

Sonuç

İfade hürriyeti bütün demokratik hukuk sistemlerinde tanınmış olmakla birlikte sınırlarının çizilmesi konusundaki tartışmalar halen devam etmektedir. Hatta bazı felsefi ağırlıklı görüşler bu hürriyetin bir sınırının olmadığını ve dolayısıyla da siyasi otoriteler tarafından sınırlanamayacağını ileri sürmektedirler. Buna karşın bu hürriyetin sınırlandırılmasında bu alana dâhil edilmeyecek konular belirlenmesi veya kamu düzeninin korunması gibi sınırlama kriterleri getirilmesi gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır. Ancak kanaatimizce bu özgürlük, toplum halinde yaşanılan ortamlarda sınırsız şekilde kullanılamayacağı gibi demokratik bir hukuk devletinde de keyfi şekilde sınırlandırılamamalıdır. Bu nedenle de bireylerin sahip olduğu bu hakkın sınırların belirlenmesinde hassas davranılması gerekmektedir. Bu anlamda hürriyeti etkisiz hale getirecek her türlü sınırlamadan kaçınılması gerekmektedir.

İfade hürriyetini güvence altına alma konusunda en iyi düzenlemelerden biri olan AİHS'de de bu hak sınırsız olarak düzenlenmemiştir. Sözleş-

menin 10. maddesinin ikinci fıkrasında ifade özgürlüğünün hangi şartlarla sınırlandırılacağı düzenlenmiştir. Buna göre ifade hürriyeti keyfi olarak değil ancak belirli nedenlerle sınırlanabilecektir.

Ancak sözleşmede belirlenen sınırlama nedenleri soyut kavramalar olduğundan uygulamada bu kavramların farklı şekillerde yorumlandığı görülmektedir. Bu noktada Sözleşmenin yorumlanması ve soyut kavramların içinin doldurulması AİHM tarafından gerçekleştirilmektedir. Mahkeme içtihatlarında ifade hürriyetinin sınırlandırılmasında Sözleşmede yer alan ilkelerinin sınırlarından ne anlaşılması gerektiğini açıklamaktadır.

AİHS'de ifade hürriyeti 15. Maddede düzenlenen savaş ve olağan üstü dönemlerle 17. Maddede düzenlenen sözleşmedeki hakların kötüye kullanılması nedenleriyle de sınırlanabilecek olmasına karşın biz çalışmamızda 10. maddenin ikinci fıkrasında düzenlenmiş bulunan olağan dönemlerdeki sınırlamaları inceledik. Bu anlamda AİHS gereğince olağan dönemlerde ifade hürriyetinin sınırlandırılabilmesi;

- Kanuni düzenlemeye dayalı olarak yapılması,
- Demokratik toplum için gerekli olması,
- Maddenin ikinci fıkrasındaki meşru amaçlardan birine dayanması,

Halinde gerçekleştirilebilecektir.

Kabul edilen bu hükümler dışında AİHM'si aldığı kararlarda içtihat geliştirip ifade hürriyetinin sınırlandırılması için bazı ilkeler de kabul etmiştir. Mahkeme yapılan sınırlamaların bu ilkelere de uygunluğunu denetlemektedir. Söz konusu ilkeler; Ulusal takdir marjı ilkesi, İkincillik ilkesi, Ölçülülük ilkesidir (Karagöz, 2004, s. 91). AİHS'de yer alan sınırlama ilkeleri devletlerin kendi ulusal yapıları gereğince farklı yorumlanabilecektir. Mahkeme de ifade özgürlüğünün sınırlarının çizilmesi konusunda devletlere takdir yetkisi alanı bırakmaktadır. Devletler için sınırsız olmayan bu takdir yetkisi yine AİHM tarafından sözleşmeye uygunluk açısından nihai denetime tabi tutulmaktadır.

Toplumun yapısını en yakından bilen devletlerin, ifade hürriyetine yapılacak sınırlamada öncelik hakkı vardır ve Sözleşme organları yapılan müdahalede ikinci sırada gelmektedir. Diğer bir ifadeyle bu hakkın sınırlandırılması konusunda ilk olarak devlet bir takdir yetkisini kullanacak sonrasında ikincil olarak sözleşme organları devreye girecektir. Ancak devlet de kendisine tanınan bu takdir yetkisini kullanırken, ölçülülük ilkesini gözetecektir.

Demokratik toplumlarda temel hak ve özgürlüklere dair sınırlamaların yasalarla gerçekleştirilmesi bu alanda bireylere bir güvence sağlamak-

tadır. Zira kanunlar önceden bilinmekte aynı zamanda genel ve objektif düzenlemeler olması nedeniyle de kişiye özel ya da sadece belirli durumlar için sınırlama yoluna gidilmesinin önüne geçecektir. Bu anlamda diğer temel hak ve özgürlüklerde olduğu gibi ifade hürriyetine dair sınırlandırmanın da kanunla yapılması zorunluluğu düzenleyici işlemle temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının önüne geçmektedir. Ancak bu konuda AİHM'nin kesin net bir çizgide olmaması uygulamada sorunlara neden olmaktadır. Devletlerin yasa çıkartırken izlediği usul ve yasa çıkartan organ farklı olabileceğinden sözleşme yasanın tanımını ve şeklini açık bir şekilde yapmamıştır. AİHM de içtihatlarında bu konuda net bir sınırlamada bulunmamıştır. Mahkeme sınırlamanın kanun yanında diğer yasama işlemleriyle de gerçekleştirilmesine imkân tanımakta hatta örf adet hukukuyla dahi sınırlanama getirilmesini meşru görmektedir. Bu durum devletlerin kanun kadar zor olmayan diğer yasama işlemleriyle kanuni güvencenin önüne geçecek şekilde sınırlama getirmesinin yolunu açabilecektir. Bu nedenle kanaatimizce daha net bir kriter konularak devletlerin kanun ya da kanun yapma usulüne uygun düzenlemelerle sınırlama getirebilmesi mümkün kılınmalıdır.

Kaynakça

ALACAKAPTAN, U. (2000) "Fikir ve Düşünce Özgürlüğü ve Tehlike Suçları, Çağdaş Batı Hukukunda Bu Konudaki Düşünce ve Uygulamalar-Türk Uygulaması ve Değerlendirmesi", Hukuk Kurultayı C. 2, Ankara.

ARSLAN, Z. (2001) "İfade Özgürlüğünün Sınırlarını Yeniden Düşünmek: "Açık ve Mevcut Tehlike'nin Tehlikeleri", Liberal Düşünce, S. 24.

Arslan, Z. (2003) "ABD Yüksek Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü", Liberte Yayınevi, Ankara.

AYDIN, Didem Ö. (2011) "Düşünce Özgürlüğünün Anlamı ve İşlevi Işığında Düşünce Özgürlüğünü Sınırlamanın Anayasallığı -ABD Anayasasının Birinci Ek Maddesi ve AİHS Sözleşmesi'nin 10. Maddesi Zemininden Hareket Eden Bir Kuram Çatısı-" Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2.

BADSE, C. (2007) "Avrupa Bağlamında Zorunluluk Testi: Danimarka Olayı", (Editör: Tanıl Bora), İfade Özgürlüğü İlkeler ve Türkiye, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

BAHÇE, A. ve DEMİR, A. (2017) "fade Özgürlüğünün Teorik Boyutu ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğü", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 2.

BAKIR, Ç. ve Çavuşoğlu, N. (1999) "Parti Kapatma Davalarında Mermer – Mozaik İkilemi: Demokratik Toplum Düzeni Hukuku Tartışması Üzerine Notlar", Anayasa Yargısı C.16,S.3 Ankara.

BATUM, S. (1993) AİHS Ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri, İÜHF Yayınları, İstanbul.

BIÇAK, V. (2002) "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü", Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara.

BİLEN, A. (2003) "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Çerçevesinde Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü," DD, S. 106.

CAN, O. (2003) "Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar Açısından Neler Değişti?", B.B. Özipek (Editör), Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara ss. 358-412.

ÇALIŞKAN, B. (Nisan 2003) "AİHM'nin İfade Özgürlüğü Kararlarında Demokratik Toplum Kriterleri" Adalet Dergisi, Sayı: 15, Ankara.

ÇAVUŞOĞLU, N. (1994) "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine", Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara.

ÇEÇEN, A. (2015) İnsan Hakları, 4. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.

DOĞRU, O. (2002) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Beta Yayınları, İstanbul.

DOĞRU O. ve NALBANT, A. (2013) İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 2. Cilt, Avrupa Konseyi, Ankara.

DOST, S. (2001) Avrupa İnsan Hakları Yargısında İfade Özgürlüğü ve Türkiye", Fakülte Kitabevi, Isparta.

DURAN, H. (2006) "İfade Özgürlüğü ve Türkiye", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, s. 67.

Dülger, Murat V. (2004) "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Düşünce Özgürlüğü", Prof.Dr.Çetin ÖZEK Armağanı, Galatasaray Üniversitesi Yayını (No:32), İstanbul.

EREN, A. (2002) "Temel Hak ve Özgürlüklerin Güvence Ölçütü Olarak Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

GÖLCÜKLÜ, F. (1980) "Avrupa İnsan Hakları Divanında Söz Ve İfade Özgürlüğü", İnsan Hakları Yıllığı, Yıl: 2.

GÖREN, Z. "Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 12, S. 24.

GÖZLÜGÖL, Said V. (2002) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuza Etkisi, Yetkin Yayınları, Ankara.

GÖZÜBÜYÜK, Ş. ve GÖLCÜKLÜ, F. (2007) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Uygulaması, 7. Baskı, Ankara.

GÜNAYDIN, B. (2010) İnternet Yayıncılığı ve İfade Özgürlüğü,1. Baskı, Adalet Yayınevi.

GÜNEŞ, F. ve GÜNEŞ Z. (2016) "İfade Özgürlüğünün Sosyal Medya İçin Taşıdığı Anlam", VII. Hukukun Gençleri Sempozyumu, İstanbul, Türkiye, 22 - 23 December.

GÜNLE, K. (2006) "Teoride ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Kitle İletişim Özgürlüğü", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

HAKYEMEZ Yusuf Ş. (2000) Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Seçkin Yayınevi, Ankara.

İNCEOĞLU, Sibel. (2010) "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Çoğulculuk". E. Göztepe. (Editör), Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, ss. 83-129.

KABOĞLU, İ. (2013) Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Kuramına Giriş, Yedinci Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

KARAGÖZ, K. (2004) İfade Özgürlüğü Ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

KAYAÇAĞLAYAN, M. (2007) "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında İfade Hürriyeti Sınırlanması", Ankara Barosu Dergisi, Yıl: 65, S. 2, Ankara.

KONTACI, Ersoy. (2014) "Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuruda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Yorumu", Ankara Barosu Dergisi.

KORKMAZ, Ö.(2004) "Düşünce Özgürlüğü ve Sınırları", yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

KORKMAZ Ömer, (2014) Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü ve Sınırları, Yetkin Yayınları, Ankara.

KÜÇÜK, A. (2003) İfade Hürriyeti'nin Unsurları, Liberte Yayınevi, Ankara.

LAWSON, R. (2001) "İfade Hürriyetini Güvenceye Almak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Üç Eğilim", Liberal Düşünce Dergisi, Sayı: 24, 2001.

MACOVEİ, M. (2004) İfade Özgürlüğü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi´nin 10. Maddesi´nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz - İnsan Hakları El Kitapları, No. 2, 2. baskı, Ankara Açık Cezaevi, Ankara.

OKUMUŞ, A. (2007) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye'de İfade Hürriyeti, Adalet Yayınevi, Ankara.

ORDU, Ö. (2008) Avrupa "İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlanma Nedeni Olarak Avrupa Kamu Düzeni", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

ÖZBEY, Ö. (2013) "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları", TBB Dergisi, (106).

ÖZDEK, Y. (2004)"Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye", TODAİ İnsan Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara.

RUMPF, C. (1993) "Ölçülülük İlkesi ve Anayasa Yargısındaki İşlevi ve Niteliği", Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 31. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu, Ankara, s.25-48.

SAĞLAM, A. (25 Şubat 2016) "AİHS'ye Göre İfade Özgürlüğü Hakkı Kapsamında Kamu Görevlileri Açısından Görev ve Sorumluluk Kavramı", TAAD, Sayı:7.

SUNAY, R. (2002) Avrupa Sözleşmesi'nde ve Türk Anayasası'nda İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, K. (2009) İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü,1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbu.

ŞANLI, P. (20 Ekim 2011) “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü”, TAAD, Cilt:1, Yıl:2, Sayı:7.

TANÖR, T. (1990) Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yayınları, İstanbul.

TRAGER, R. ve DİCKERSON, Donna L. (2003) “21. Yüzyılda İfade Hürriyeti”, (Çev. A.N. Yurdusev), Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara.

TUNÇ, H. (2008) “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1-2).

YILDIRIM, Y. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Basının Sorumluluk Rejimi, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları.

YILDIRIM, Z. (2014) Terörizmin Propagandası Suçu, Adalet Yayınları, Ankara.

YOKUŞ, S. (2002) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Ve 1982 Anayasası’nda Hak Ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanımı, Yetkin Yayınları, Ankara.

YÜZBAŞIOĞLU, N. (1993)Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ZÖNGÜR, Y. (2004) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında İfade Özgürlüğü, Prof. Dr. Erden Kuntalp'e Armağan: Cilt II, G.Ü.H.F.D., Yıl: 3, Sayı: 2, İstanbul, ss. 381–404.

https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, ET: 03.05.2020